3 vols

אשכול

ד״ר י. ל. ברוך / אוצר ספרות ישראל

אוצר

ספרות ישראל

אנתולוגיה בפרוזה ושיר לכל מקצועות היצירה העברית והזיונותיה למן התימת כתבי הקדש

בצרוף פתיחות היסטוריות,

ספרותיות, ביאוגרפיות, ועם באורים.

חלק שלישי

הספרות המדרשית

כולל:

מכילתא, מכילתא דר׳ שמעון בן יוחאי, ספרא, ספרי, תנחומא הקדמון, מדרש ילמדנו, תנחומא המצוי, פסיקתא דרב כהנא, פסיקתא רבתי, מדרש לקח טוב או פסיקתא זוטרתא, מדרש רבה על התורה, מדרש רבה על חמש מגלות מדרש שמואל, מדרש תהלים, מדרש משלי, מדרש אגדה, מדרש הגדול, (מדרש זוטא: שיר השירים זוטא, רות זוטא, איכה זוטא), מדרש אגדת בראשית מדרש ויושע, מדרש עשרת הדברות, מדרש יונה, מדרש אבכיר, מדרש תדשא, מדרש כונן, מדרש אלה אזכרה, פרקי דר׳ אליעזר, תנא דבי אליהו, מגלת תענית, סדר עולם רבא, סדר עולם זוטא, מסכת אבות דר׳ נתן, מסכת דרך ארץ.

הוצאת אשכול / ברלין התרפה

תכן הענינים

מדרשי הלכה

מכילתא

מבוא

מכילתא דר' שמעון בן יוחאי

ספרא

ספרי

מדרשי אגדה

מדרש תנחומא הקדמון

מבוא.

ב ר א ש י ת. א) אימתי נבראו המלאכים. ב) הקב"ה נסתכל בעולם וברא את עולמו. ג) היאך ברא הקב"ה את העולם? ד) בזכות מי נברא העולם? ה) למה נאמר במעשי היצירה „ברא"? ו) מפני מה הזועות באות לעולם? ז—יח) מחשבה ויצירה. ט) ימי ישראל כימי השמים על הארץ. י—יד) אדם הראשון. טו) משפט הרשעים בגיהנום. טז—כ) נח. כא—כו) מעשי הקב"ה נשגבים ממעשי בשר ודם. כז—ל) דור הפלגה. לא) אברהם אבינו. לב) אברהם ושרה במצרים. לג—לד) למה נמשלו הצדיקים לתמר וארז. לה) ר' אליעזר בן הורקנוס. לו—לח) תורה שבכתב ותורה שבעל פה. לט) אברהם ובוני המגדל. מ) ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוחי. מא) ישמעאל ויצחק. מב—מה) עקידת יצחק. מו) זקנה. מז) זקנה, יסורים וחולי. מח) יעקב ועשו. מט) מפני מה כהו עיני יצחק? נ) יעקב בעל אמונה ועשו מחוסר אמנה. נא) מטל השמים ומשמני הארץ. נב—נג) לאה ורחל. נד) אנטונינוס ורבי. נה) יצירת חוה וטיבה. נו) צדיקים ורשעים. נז) בני עשו ובני יעקב. נח) תחית המתים. נט) אדם צריך להתפלל על מי שהוא משביר אותו. ס) למה הורד יוסף מצרימה? סא) אבריו של אדם. סב) יוסף ואחיו במצרים. סג) אסור להתפלל בכל שעה. סד—סז) יוסף ואחיו. סח—סט) מתי ארץ ישראל ומתי חוץ לארץ. ע) יעקב בקש לגלות את הקץ.

ש מ ו ת. עא—עד) הקב"ה מרומם על כל תהלה. עה, עו) מקומה של השכינה. עז—עח) קול אלהים. עט) משה ואהרן. פ) מאימתי נקרא ישראל עם ד'? פא—פג) משה ואהרן אצל פרעה. פד) שערי המקדש. פה) מטהו של משה. פו) תכשיטי ישראל על הר סיני. פז, פח) מכת דם. פט) פרעה עשה את עצמו אלוה. צ, צא) חשך מצרים. צב) הקב"ה בא על המצרים בטכסיס של מלכים. צג—צה) מכת בכורות. צו) שירת הים. צז) נוטריקון של המלה „נהית". צח) בזת הים. צט) מדבר שור. ק—קא) המן. קב) מפני מה השליח הקב"ה בישראל את עמלק. קד) הקב"ה רפא בעלי מומים לפני מתן תורה. קה) למה פתח הקב"ה את התורה באל"ף? קו—קח) הקב"ה אחד הוא בדמויות הרבה. קט—קי) הקב"ה בעל זרוע ואוהב משפט. קיא) עקילס הגר ואדריינוס קיסר. קיב) אין העולם יכול לעמד אלא על הדין. קיג—קיז) הלואה וצדקה. קיח, קיט) צדקה. קכ) התורה יקרה מכל סחורה. קכא) חבת הקב"ה לישראל. קכב) שיר השירים קדש קדשים. קכג) למה נמשלו ישראל ליונה. קכד — קכז) אין הקב"ה צריך למאור. קכח) ישראל על הר סיני. קכט—קלב) זכות הקרבנות. קלג) הסנהדרין. קלד) מפני מה נתחבבו ישראל מכל האומות. קלה) למה משול תלמיד חכם לכלה. קלו) גדולתו של משה. קלז) האוצרות של מתן שכר לצדיקים. קלח) רבי יוחנן. קלט, קמ) מהיכן נטל משה קרני ההוד. קמא, קמב) היאך ברא הקב"ה את העולם. קמג, קמד) אין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא.

ו י ק ר א. קמה--קמז) אל יתאו אדם לגדולה. קמח) משה היה בורח מן השררה. קמט) הנפש והגוף. קן) גדול השלום. קנא) היאך ידע משה את מעשה המנורה. קנב, קנג) לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות. קנד) טורנוסרופוס ור' עקיבא. קנה) הקב"ה מזמין פרנסה לכל בריה. קנו) סם חיים. קנז, קנח) מפני מה באים היסורים לעולם. קנט) זיוו של אדם הראשון. קס) חטאם של בני אהרן. קסא) דברי תורה מכפרים כקרבנות. קסב) חייב אדם להיות זהיר בנטיעות. קסג) מעשה באדריונוס והזקן הנוטע נטיעות. קסד) ארץ ישראל טבורו של עולם. קסה) מה טיבם של ארבעת המינים שנוטלים בחג? קסו) אין התורה נלמדת אלא בבית התלמוד.

ב מ ד ב ר קסז) הבאר. קסח) מסע הדגלים. קסט) קטב מרירי. קע) אין הקב"ה צריך לאורה של בני אדם. קעא) שערי המקדש. קעב) כבודו והדורו של זקן. קעג) כנוסם של צדיקים ורשעים. קעד) משה אצל מאורו לזקנים ולא חסר. קעה) מי היו הזקנים. קעו, קעז) מחלקתו של משה. קעח, קעט) הקב"ה כנס כל מימי בראשית לתוך הים. קפ—קפב) הקב"ה עושה את שליחותו על ידי יצורים שונים. קפג) ענשו של מלעיג על היהודים. קפד) חכמתו של אדם הראשון. קפא) מי

מדרש ילמדנו.

מדרש תנחומא המצוי.

הפסיקתות

פסיקתא דרב כהנא.

פסיקתא רבתי.

מדרש רבה לחמש המגלות

שיר השירים רבה

מדרש רות רבה

איכה רבתי

קהלת רבתי

אסתר רבתי

מדרש שמואל

מדרש תהלים

מדרש משלי

מדרש אגדה

מדרש הגדול

מדרשים קטנים על מגלת אסתר.

מדרש אבא גוריון ומדרש פנים אחרים.

מדרש זוטא

מדרש אגדת בראשית

מדרש „ויושע"

מדרש עשרת הדברות

מדרש יונה

מדרש אבכיר

מדרש תדשא

מדרש כונן

מדרש אלה אזכרה

פרקי דרבי אליעזר

תנא דבי אליהו

אגדה היסתורית

סדר עולם רבא

סדר עולם זוטא

מסכת אבות דרבי נתן

מסכת דרך ארץ

הקדמה

ברך שלישי זה של „אוצר ספרות ישראל" *) משמש אנתולוגיה של הספרות המדרשית. באספה החמר לאנתולוגיה זו נהגתי על פי אותו הכלל עצמו שעל פיהו סדרתי את שני הכרכים הראשונים, הינו: כל דבר שיש לו ערך ספרותי, מוסרי, היסטורי, כל דבר שיש בו ניצוץ של רוח הקדש נחשב הגון לפני להכניסו אל תוך ספרי. ומתך שחס הייתי להניח את ידי מכל דבר נאה ומשובח שבספרות המדרשית, לפיכך יכול הספר הזה לשמש בבחינה ידועה מעין תמצית המדרשים בהשמטת חלק הדרשות שבהם. הוא נבדל מאנתולוגיות אחרות שממין זה (כגון זו של ווינטר־ווינשה בגרמנית) על ידי שברובו אין הוא נותן דוגמאות מועטות של כל מדרש, אלא כמעט את כל המעולה והמשובח שבו, את כל מה שראוי להיות אצור ונשמר באוצר התרבות של האומה העברית. ולפי שתעודתו היא להיות ספר השוה לכל נפש הרציתי במבואות למדרשים רק את תמצית ההלכות והמסקנות שקבעו החוקרים ביחס לכל מדרש, טיבו וזמן חבורו. הצד הספרותי שביצירה המדרשית היה עיקר לי ולצד זה הפניתי ביחוד את דעתי במבואות האלה והראיתי על הסגולות הספרותיות המיוחדות שבכל מדרש.

חבורי זה כולל לא רק את המדרשים הגדולים המצויים, אלא גם את המדרשים החיצוניים הגדולים והקטנים (מדרש הגדול, מדרש אגדת בראשית, מדרש ויושע וכו' וכו'), שלא הכל יודעים את מציאותם וטיבם. את הפרקים ממדרש „ילמדנו" האבוד הוצאתי מתוך „הילקוט", ובשביל ערכו החשוב של המדרש הזה, שהוא מן העתיקים ביותר, כמעט שלא דלגתי אפילו על פסקה אחת נאה ממנו האצורה „בילקוט". כמה אגדות (כגון מיתת אהרן, מיתת משה ואחרות) הבאתי בנוסחאות שונות, ועשיתי זאת במתכון כדי לעמד על ידי כך על גלגולה והתפתחותה של האגדה.

*) שני הכרכים הראשונים יצאו לאור בווילנא בשנת תרעג־תרעד בהוצאת שריפטזצר־רזנקרנץ. מסבת המלחמה העולמית והמהפכה הרוסית לא היתה לאל ידי להמשיך את מפעלי זה עד עתה.

עבודת סדור אנתולוגיה מתוך ספרות כספרות המדרשית, שהדרוש בה עיקר, ושאר הדברים שלגבי המסדר חשובים הם ביותר, אינם אלא טפל בה, קשה היא עד מאד ותלויה בטעם, בהבחנה ובשקול הדעת, ואם עלתה בידי להוציא מתוך ספרות זו את כל מה שיש בה משל ערך ספרותי אמתי, את כל מה שיש בה כדי לשמש אספקלריה למערכי רוחה, דעותיה ואפיה של האומה — והיה זה שכרי.

עד כמה הדבר עלה בידי, ישפט המבין בטיב עבודה שכזו.

הומבורג בחדש אלול תרפד

הספרות המדרשית

הספרות המדרשית היא כח כהה של הספרות המקראית. היא יונקת ממנה את חיותה וכשהיא לעצמה אינה מבקשת אלא לשמש לה כלי שרת. תחלתה נובעת מתוך הצורך למצא בדבר הכתוב מקור להלכות שנתחדשו בחיים ובבתי המדרש. ואולם במרוצת הימים נעשה מדרש הכתוב ענין של חקירה בפני עצמו, שכלל לא רק את החלק החקי שבתורה, אלא את כל מקצועות כתבי הקדש במלא היקפם. כתבי הקדש בלעו וספגו אל קרבם את כל חיי הרוח של האומה ונעשו ל„אורים ותומים" שלה. כיון שנסתלקה ממנה רוח הקדש ושוב לא היה לה חוזה ונביא להדריכה ולהורות לה את הדרך על פי „הדבור" הבלתי אמצעי, השקיעה את עצמה בדברי אלהים שנאמרו על ידי עבדיו אנשי הרוח והנביאים בימי קדם. כתבי הקדש, בין בחלק התורה שבהם, בין בדברי הימים, חזיונות הנביאים, מזמורי התהלים ואמרי החכמה שבהם, היו לה למפתח להבנת עצמה וגורלה בעולם. היא בקשה ומצאה בהם פתרון לכל החידות והשאלות, שהעסיקו וגם ענו אותה בדלדולה המדיני; האבות וגדולי הרוח הקדמונים היו לה למופת ולדוגמא לְכַוֵּן על פיהם את הנהגתה; הנסים והנפלאות שנעשו לאבותיה בימי קדם היו לה למקור תנחומים בהוה המר שלה, ויעודי הנביאים עודדו את רוחה בתקוה לעתיד. כך נוצרה ונתהותה אותה הספרות המדרשית הגדולה והעשירה הבנויה כעליה על גבי הספרות המקראית ושקלטה אל תוכה את כל ניצוצות המחשבה והרגש של האומה במשך שנות מאות.

המדרש הקדום היה, כאמור למעלה, מדרש הלכה, ואולם מדרש האגדה אינו מאוחר ממנו הרבה. את ראשיתו אנו מוצאים כבר בתרגומים הקדמונים ובכתבי פילון האלכסנדרוני, שהשתמש בו לצורך עיונים פלוסופיים. ברבות הימים נפרד מדרש האגדה מעל מדרש ההלכה והיה למקצוע של למוד בפני עצמו, שהורו אותו בבתי המדרש, כשם שהורו בהם את ההלכה. החכמים שעסקו במקצוע

זה נקראו „רבנן דאגדתא" ויש ידים מוכיחות, שבראשית המאה השלישית למנין הרגיל כבר היו מצויים קובצי מדרשים כתובים שנקראו „ספרי דאגדתא". ואולם מדרשי האגדה שהגיעו לידינו מוצאם מזמן מאוחר הרבה. יצירת האגדה נמשכה עד התימת התלמוד הבבלי, ומאז ועד אחר סוף תקופת הגאונים הלכה ונמשכה עבודת האֹסֶף והסדור של המדרשים הקדמונים.

המדרשים נחלקים למדרשים של באור ולמדרשים של דרוש. המדרשים של באור מפרשים את המקרא פסוק אחר פסוק. הקדומים שבהם הם „מדרשי התנאים" (מכילתא, ספרא וספרי), שעיקרם דברי הלכה. מדרשי האגדה, שתכונה של באור להם, נבדלים ממדרשי התנאים האלה על ידי שהם קובעים בראש כל פרשה „פתיחות", הכוללות דרשות בדברי אגדה. לעומת זה אין המדרשים של דרוש עוסקים אלא בכתובים בודדים של פרשת השבוע, לפי חלוקת הפרשות שחיתה נהוגה בארץ ישראל, שהיו מסימים בה את התורה במשך שלש שנים, או של הפרשות וההפטרות שהיו קוראים בשבתות מיוחדות (הינו ארבע השבתות שלפני חג הפסח ומשבת „חזון" עד ראש השנה). הדרשות הללו על כתובים בודדים נקראות בשם „דרשות הפסיקתות", לפי שהן מצויות בפסיקתא דרב כהנא ובפסיקתא רבתי. כל דרשה מתחילה ב„פתיחתא", הינו בכתוב שלא מן החומש אלא על פי רוב מן הכתובים. יש פתיחתות פשוטות ויש פתיחתות מרכבות. בפתיחתות הפשוטות הולך ומתפרש הכתוב שפותחים בו בלי הפסק עד שמגיעים לענין הנדון. ובפתיחתות המרכבות מתפרשים הכתובים פרושים שונים והפרוש האחרון או המוצא האחרון שמסיקים ממנו הוא הוא המכוון אל עצם הענין. במדרשים הצעירים אנו מוצאים שהם פותחים את הדרשה בדבר הלכה בנוסח „הלכה אדם מישראל" (במדבר רבה ודברים רבה) או „ילמדנו רבנו" (מדרש תנחומא ופסיקתא רבתי). הדרשות מסימות על פי רוב בכתובים של תקוה ונחמה לישראל.

הספרות המדרשית ספרות עממית היא במשמעותו המעולה של מושג זה. היא שאבה מתוך האוצר הגדול של היצירה העממית וקלטה אל קרבה את הספורים והאגדות, המשלים והפתגמים שיצרה רוח העם וחכמתו. דברי הספרות הללו מצוינים בסגנונם המצומצם ובצורתם הנאה המושכת את הלב בפשטותה הטבעית. ואולם ספרות זו הקימה גם פיטנים, והללו יצרו מחמר האגדי העממי יצירות של אמנות גמורה, מעין אגדת ההרבן שבפתיחה למדרש איכה או האגדות על ירמיהו ועל המשיח שבפסיקתא רבתי.

פעולתה של האגדה המדרשית מראשית התגלותה עד זמן סדורה וקביעתה בקובצים מיוחדים ארכה כאלף שנה ואולי יותר מכן וסופה שנתגלגלה בפיוט הדתי ובקבלה. בחבורים המאוחרים, שבמובן ידוע עדיין מתיחשים הם על הספרות המדרשית (פרקי דר׳ אליעזר, מדרש אבכיר, מדרש תדשא) אנו מוצאים כבר את עקבות הקבלה באופן ניכר.

מִדְרְשֵׁי הֲלָכָה

I

מְכִילְתָּא

המכילתא משמשת מדרש הלכה לחלק המצוות שבספר „שמות". הוראתה של המלה הארמית „מכילתא" היא „מדה", ולפי זה נקרא מדרש זה מכילתא (או מכילָתָא בלשון רבים) משום שהוא מוטבע על יסוד המדות שהתורה נדרשת בהן. בספרות הגאונים נקרא המדרש „מכילתא דר׳ ישמעאל" על שם התנא ר׳ ישמעאל בן אלישע, בן דורו ובר פלוגתו של ר׳ עקיבא. מדרש זה, הפותח בביאור הפרשה השתים עשרה שבספר שמות, אותה הפרשה שבה נאמרה ראשונה מצוה אחת ממצוות התורה, הינו מצות הפסח, טבוע במטבע שיטתו של ר׳ ישמעאל, ולפיכך הריהו מתיחש על המדרשים שמבית מדרשו של ר׳ ישמעאל. שיטת ר׳ ישמעאל בפירוש התורה ובמדרש ההלכה היא השיטה ההגיונית, שנקבעה בראשונה על ידי הלל הנשיא בשבע המדות שלו (קל וחומר, גזירה שוה, בנין אב וכו׳) ושר׳ ישמעאל הרחיבה והוסיף על מדותיו של הלל עוד שש מדות אחרות („שלש עשרה מדות של ר׳ ישמעאל"). על פי שיטה זו מאשש ר׳ ישמעאל ובית מדרשו את מדרש הכתוב על בסיס ההגיון. „דברה תורה כלשון בני אדם" — כלל זה עיקר לו ועל פיהו הוא נוהג בפירוש התורה ובקביעות ההלכה. כשם שאין להכנים רמזים וכונות דחוקות בלשון בני אדם, אלא צריך להבין אותה כפשוטה, כך אין לאנוס את דברי התורה ולהכנים בהם דיוקים שאינם מכוונים לפשוטו של מקרא. מה שאין כן דעת ר׳ עקיבא. לדעתו אין התורה מדברת כלשון בני אדם. אין בה אף דבור אחד „לתפארת המליצה", אף מלה אחת יתרה לשם „יופי הלשון" ואפילו אות אחת לבטלה. „הפוך בה והפוך בה דכולא בה". הכל ניתן בה להתפרש ולהדרש, ואת הכל, לרבות מלים מעין „את" „אך" „רק", צריך לדרוש ולהוציא ממנו את הדיוק המכוון. למשל את המלה „את" שבפסוק „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" מפרש ר׳ עקיבא במשמעות „עִם", והריהו דורש שמלה זו באה לרבות שבעת ובעונה אחת עם השמים ברא אלהים גם את צבאות השמים. שיטתו של ר׳ עקיבא נתחבבה ונתקבלה על הכל והיא נצחה את זו

של ר׳ ישמעאל. ולפיכך אנו מוצאים, שדעת ר׳ עקיבא ותלמידיו חדרה גם אל תוך המכילתא ומדרש זה עֻבַּד ברוח בית מדרשו של ר׳ עקיבא.

המכילתא נחלקת לעשר „מסכתות״, ואלה הן:

א) מסכתא דפסחא — פרוש הפרקים י״ב—י״ג (עד פסוק י״ז) שבספר שמות. מסכתא זו כוללת שתים עשרה „פרשות״ ואוצרת גם דברי אגדה פיוטיים בענין יציאת מצרים, משלים ודברי מוסר.

ב) מסכתא דבשלח — פרוש הפרקים י״ג (מפסוק י״ז) — י״ד שבספר שמות. היא כוללת שש פרשות ואין בה אלא דברי אגדה בלבד בענין רדיפת פרעה אחר בני ישראל, תשועת ישראל, קריעת ים סוף ואבדן פרעה וחילו בים.

ג) מסכתא דשירה — בענין שירת הים. פרשותיה עשר וכולה דברי אגדה.

ד) מסכתא ויסע — הרצאה פיוטית של ספור התורה בענין מי מרה ובדבר המן. פרשותיה שבע.

ה) מסכתא דעמלק — מעשה עמלק ומלחמתו עם ישראל. פרשותיה שתים.

ו) מסכתא דיתרו — ענין יתרו חותן משה ועצתו אשר יעץ את משה למנות שופטים על ישראל. פרשותיה שתים.

ז) מסכתא דבחדש — ענין מתן תורה ועשרת הדברות. פרשותיה אחת עשרה.

ח) מסכתא נזיקין — פרוש על „ואלה המשפטים״ מפרק כ״א עד פרק כ״ב (פסוק כ״ג). מסכתא זו כולה דברי הלכה. פרשותיה שמונה עשרה.

ט) מסכתא דכספא — פרוש דברי התורה שמות כ״ב, כ״ג—כג, יט ונקראה על שם הכתוב „אם כסף תלוה את עמי״. פרשותיה שתים.

י) מסכתא דשבת — ענין דיני שבת על יסוד דברי התורה שמות ל״א, יב—יז, ל״ה, א—ג.

המכילתא חשובה ביותר לחקר תולדות ההלכה. מתוכה אנו עומדים על תחלת בריתה של ההלכה ובה אנו רואים את עבודת המחשבה העוסקת בקביעתה וכיצד ההלכה משתלשלת ומוטעמת מדבר הכתוב. מה שאין כן המשנה, שבה באים דברי ההלכה בצורת פסקי דינים חתוכים וקבועים. ולא פחות מכן חשובה המכילתא לתולדות הספרות העברית. הרבה דברי אגדה שבה עתיקים לימים, ועל פי לשונם ודרך הרצאתם ראויים הם להחשב על המצבות המובחרות של הספרות שלאחר כתבי הקדש. ספורה הי, מושך את הלב ומשוכלל בצורתו האמנותית ובקצורו הנמרץ. המשלים שבה מצויינים בפשטותם הנאה וכוונם אל הענין (לדוגמא המשל הנחמד באחד ששלה את עבדו לקנות דג והלה הביא לו דג מבאיש). וגם פתגמים נאים מצויים במכילתא שיש בהם ממיטב הסגולות של הפתגמים שבכתבי הקדש.

בדפוס הופיעה המכילתא בפעם הראשונה בקונסטנטינופול בשנת 1495.

מְכִילְתָּא

פרשת בא

I

הַשְּׁפָטִים שֶׁנַּעֲשׂוּ בְמִצְרַיִם.

א. „ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ד׳״ [1] — שפטים משונים זה מזה: צלם של אבן היה נימוח ושל על היה נרקב ושל מתכת היה נעשה חֲרָרָה, שנאמר „ומצרים מקברים את אשר הכה ד׳ בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ד׳ שפטים״ [2]. ויש אומרים: של אבן נרקבת ושל עץ נמסית. (פרשה ז).

ב. „וכל בכור בהמה״ [3]. וכי בהמה מה חטאת? אלא שלא יאמרו המצרים: יראתנו הביאה עלינו זה הפורענות; קשה יראתנו, שהביאה עלינו את הפורענות; קשה יראתנו, שעמדה לעצמה; קשה יראתנו שלא שלטה בה הפורענות.

ג. „ויקם פרעה״ [4]. שומע אני בשלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות? תלמוד לומר: „לילה״. אי לילה, שומע אני על ידי שרים ושרות? תלמוד לומר: „הוא וכל עבדיו״, מגיד שפרעה מחזר על בתי עבדיו ועל כל בתי ישראל ומעמידן אחד אחד ממקומו.

ד. „כי אין בית אשר אין שם מת״ [5]. רבי נתן אומר: וכי לא היו שם בתים, אשר אין שם בכורות? אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד מהן, היו עושין לו איקונין ומעמידן בביתו ואותו היום נשחקות ונידקות וניזורות. והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה. ולא עוד אלא שהיו המצרים מקוברים בבתיהם והיו כלבים באים לשם ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כּוּכֵיהֶ׳ ומתעתעין בהם. והיה אותו היום קשה להם כיום הקבורה.

ה. „ויקרא למשה ולאהרן״ [6]. מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ארץ מצרים: „היכן משה שרוי? היכן אהרן שרוי?״.

ו. „ויאמר קומו צאו״ [7]. אמר לו משה: מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בְּפַרְהֶסְיָא, שנאמר: „ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר״ [8]. דבר אחר: „ויקרא למשה ולאהרן״ — שהיה אומר לו פרעה: „לך מעלי!״ „ויאמר משה: „כן דברת״ — יפה דברת ובזמנו דברת, „לא אוסיף עוד ראות פניך״ [9], אלא „וירדו כל עבדיך אלה אלי״ [10], שאין תלמוד לומר „אלה״, אלא שסופך עתיד להיות בראשם ולירד בראשונה. (פרשה יג).

---

1. שמות יב, יב. 2. במדבר לג, ד. 3. שמות יא, ה. 4. שם יב, ל. 5. שם שם. 6. שם לא. 7. שם שם. 8. שם כב. 9) שם י, כט. 10. שם יא, ח.

א. חררה — מטיל מתכת שהותך ונעשה כעין עוגה. שנאמר ומצרים מקברים וכו׳ — כשם שהבכורות מתו ובאו לקבורה, כך נתקלקלו פסילי האלילים כל אחד לפי טבע החומר שממנו נעשה. ויש אומרים וכו׳ — השפטים נעשו בהם שלא כדרך הטבע של החומר. ב. יראתנו — אלוהותנו ג. שומע אני — אפשר שאעלה על דעתי. ד. איקונין — פסל, תמונה. ומחטטין — חופרים. כוכיהן — בורות ארוכים וצרים בצדי מערות לקבורת המתים. ו. בפרהסיא — בגלוי.

II

אֶרֶץ כְּנַעַן.

ז. „והיה כי יביאך ד׳ אל ארץ הכנעני״[1] — זכה כנען שנקראה הארץ על שמו. וכי מה עשה כנען? אלא כיון ששמע כנען, שישראל נכנסין לארץ, עמד ופנה מפניהם. אמר לו הקב״ה: אתה פנית מפני בני, אני אקרא הארץ על שמך ואתן לך ארץ יפה כארצך. ואי זו? זו ארץ אפריקא. וכן הוא אומר: וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת״[2], וכתיב: ויענו בני חת וגו׳ שמענו אדוני וגו׳[3]; אמר להם הקב״ה: אתם כבדתם את ידידי, אף אני אקרא הארץ על שמכם ואתן לכם ארץ יפה כארצכם. (פרשה יח).

III

מִפְּנֵי מַה הִקִּיף הקב״ה אֶת יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

בשלח פרשה א.

ח. „דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא״[4]; קרוב הוא הדבר, שאמר הקב״ה למשה „בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה״[5]; „כי קרוב הוא״: קרוב הוא הדרך לשוב למצרים, שנאמר: „דרך שלשת ימים נלך במדבר״[6]. דבר אחר: „כי קרוב הוא״ — לא הביאן הקב״ה דרך פשוטה לארץ ישראל, אלא דרך המדבר. אמר הקב״ה: אם אני מביא עכשיו את ישראל לארץ, מיד מחזיקים אדם בשדהו ואדם בכרמו והן בטלים מן התורה, אלא אקיפם במדבר ארבעים שנה, שיהיו אוכלין מָן ושותין מי הבאר והתורה נכללת בגופן. מכאן היה ר׳ שמעון אומר: לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המָּן, ושניים להם אוכלי תרומה.

דבר אחר: „כי קרוב הוא״ לא הביאן המקום בפישוטן, אלא כיון ששמעו כנענים שישראל נכנסו, עמדו ושרפו כל הזרעים וקצצו כל האילנות וסתרו את הבנינים וסתמו את המעינות. אמר הקב״ה: לא הבטחתים לאבותם שאכניסן לארץ חריבה, אלא מלאה כל טוב, שנאמר: „ובתים מלאים כל טוב״[7]. אלא הריני מקיפן במדבר ארבעים שנה, עד שיעמדו כנעניים ויתקנו מה שקלקלו.

IV

הקב״ה הוֹדִיעַ אֶת חִבָּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְאוּמּוֹת הָעוֹלָם.

ט. „וד׳ הולך לפניהם יומם״[8]. איפשר לומר כן? והלא כבר נאמר: „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ד׳״[9], וכתיב: „וקרא זה אל זה

1. שמות יג, ה. 2. בראשית י, טו. 3. שם כג, ה, ו. 4. שמות יג, יז. 5. שם ג, יב. 6) שם ח, כג. 7. דברים ו, יא. 8. שמות יג, כא. 9. ירמיה כג, כד.

ז. ארץ אפריקא — הלא היא העיר קרתגא, שנוסדה במאה התשיעית לפני ספירת הנוצרים על ידי הצורים בצפון אפריקא, במקום ששם נמצאה עתה העיר טוניס, ונחרבה על ידי הרומאים בשנת 146 לפסה״נ. ח. נכללת — נבלעת. לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן וכו׳ — משום שרק הבטלים מעסקי פרנסה יכולים להפנות לכם לחקר התורה.

ואמר קדוש קדוש קדוש ד׳ מלא כל הארץ כבודו״ [1], ואומר: „הנה כבוד ד׳ אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו״ [2]. ומה תלמוד לומר: „וד׳ הולך לפניהם יומם״? אמר ר׳ אנטינינוס: למלך, שהוא דן על הבימה ומחשיך והיו בניו מחשיכין אצלו. אחר שנפטר מן הבימה, הוא היה נוטל את פַּנָּס ומאיר לבניו. והיו גדולי מלכות קרובים אצלו ואומרים לו: אנו נוטלין את הפנס ונאיר לבניך. והוא אומר: לא מפני שאין לי מי שיטול את הפנס ויאיר בני, אלא הרי אני מודיע לכם חבתם של בני, שתהיו נוהגים עמהם בכבוד. וכך הודיע הקב״ה חבתם של ישראל לאומות העולם, שהוא בעצמו הולך לפניהם, שיהיו נוהגים עמהם בכבוד, ולא דיו שאינם עושים כן, אלא שממיתים אותם מיתות חמורות, משונות זו מזו. ולענין כן הוא אומר: „וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי אותם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו״ [3].

V

יְצִיאַת מִצְרַיִם.

י. „ויסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות״ [4]. יום חמישי נסעו ממצרים ובאו עד רעמסס, וביום ששי ובשבת שבתו שם. ובאחד בשבת, שהוא רביעי לנסיעתן, התחילו ישראל מתקנין כליהם ומציעין בהמתן לצאת. אמרו להם הָאַקְטוֹרִין: הגיעה פְּרוֹתִיזְמְיָה שלכם לחזור למצרים, שנאמר; „דרך שלשת ימים״. אמרו להם ישראל: כשיצאנו — ברשות פרעה יצאנו? שנאמר: „ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה״ [5]. אמרו להם האקטורין: רוצין ולא רוצין, סופכם לקיים דברי מלכות! עמדו עליהם ישראל, הכו מהם, הרגו מהם, פצעו מהם. הלכו והגידו לפרעה. אמר להם משה: חזרו לאחוריכם, שלא יאמר פרעה שאתם בורחים. תקע משה קרן, עד שחזרו לפני פי החירות. כיון שתקע, התחילו מחוסרי אמנה תולשין שעריהן ומקרעין בגדיהם, עד שאמר להם משה: מפי הגבורה נאמר לי, שאתם בני חורין!

יא. „סגר עליהם המדבר״ [6]. כיון שראו ישראל את הים סוער, הפכו פניהם למדבר, והקב״ה זמן להם חיות רעות ולא היו מניחות אותם לעבור.

יב. „ויהפך לבב פרעה״ [7] וגו׳. לשעבר: „ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה למוקש״ [8] ועכשיו: „ויהפך לבב פרעה ועבדיו ויאמרו מה זאת עשינו״ וגו׳? אמרו: אלו לקינו ולא שלחנו כדי הוא, או לא לקינו ושלחנו ולא היו נוטלין ממונינו כדי הוא לנו, אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממונינו!

---

1. ישעיה ו, ג. 2. יחזקאל מג, ב. 3. יואל ד, ב. 4. שמות יב, לז; יג, כ; יד, א. 5. במדבר לג, ג. 6. שמות יד, ג. 7. שם שם ה. 8. שם י, ז.

ט. דן על הבימה — ישב ודן את העם על הבימה. ומחשיך — האריך לשבת עד שהחשיך. י. אקטורין — שרים ממונים על העבדים ועל רכוש המדינה. פרותיזמיה — זמן מיועד. חזרו לאחוריכם וכו׳ — כדי להראות לפרעה, שאתם יוצאים כבני חורין ולא כבורחים. לשעבר וכו׳ — מתחלה היו עבדי פרעה מזרזים אותו שישלח את בני ישראל. ועכשיו הפך לבם לרדוף אחריהם. יב. כדי הוא — כבר סבלנו דיינו.

משל למה, הדבר דומה? לאחד שאמר לעבדו: צא והבא לי דג מן השוק. יצא והביא לו דג מן השוק מבאיש. אמר לו: בגזירה או תאכל הדג, או תלקה מאה מכות, או תתן לי מאה מנה. אמר לו: הריני אוכל. התחיל לאכול, לא הספיק לגמור עד שאמר: הריני לוקה. לקה ששים, לא הספיק לגמור עד שאמר: הריני נותן מאה מנה. נמצא אוכל את הדג ולוקה ונותן מאה מנה. כך נעשה למצרים: לקו ושילחו וניטל ממונם.

יג. דבר אחר: „ויהפך"—מגיד הכתוב, שכשיצאו ישראל ממצרים בטלה מלכותם של מצרים, שנאמר: „ממי נעמת רדה והשכבה את ערלים"[1]. עכשיו יהו אומות העולם מקישות עלינו כזוג לומר: מה אלו, שהיו ברשותם, הניחו והלכו להם! היך אנו שולחים לארם נהרים ולארם צובה להעלות לנו מס ולהביא לנו עבדים? לכך „ויהפך לבב פרעה": ללמדך, שהיה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו והיו לו שלטונים מסוף העולם ועד סופו בשביל כבודן של ישראל. עליו הוא אומר: „שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו"[2]. וכן אתה מוצא שכל אומה ולשון, ששלטה על ישראל, שולטה מסוף העולם ועד סופו בשביל כבוד ישראל.

יד. דבר אחר: „ויהפך": אמרו: לא בשבילן היתה באה טובה עלינו? משל למה הדבר דומה? לאדם שנפל לו בית כּור בירושה ומכרה בדבר מועט. הלך הלוקח ופתח בה מעינות ונטע בה גנות ופרדסין. והתחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו בדבר מועט. כך נעשה למצרים, ששלחו ולא ידעו מה שלחו. עליהם מפורש בקבלה: „שלוחיך פרדס רמונים"[3]. רבי שמעון בן יוחאי אומר: משל למה הדבר דומה? לאחד שנפלה לו פַּלְטֵרִית במדינת הים בירושה ומכרה בדבר מועט. והלך הלוקח והפרה ומצא בה אוצרות כסף ואוצרות זהב ואבנים טובות ומרגליות. התחיל המוכר ליחנק. כך עשו מצרים, ששלחו ולא ידעו מה שלחו, דכתיב: „ויאמרו מה זאת עשינו" וגומר.

טו. „ויאסר את רכבו"[4] — הוא בידו אסרו. דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעים להם תשמיש המרכבה ואוסרין אותה, אבל פרעה הרשע — הוא בידו אסרו והציע תשמישי רכבו. וכיון שראו גדולי מלכות, עמדו כולם ואסרו מרכבותיהם והציעו לעצמן.

טז. „ואת עמו לקח עמו"[5] — שלקחן בדברים. אמר להם: דרך בני מלכים להיות מנהינין בסוף וחיילותיהם מקדימין לפניהם, אבל אני אקדים לפניכם, שנאמר: „ופרעה הקריב"[6]. דרך בני מלכים — כל העם בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל חלק בראש, אני אשוה אתכם בבזה שנאמר: „אחלק שלל"[7],

---

1. יחזקאל לב, יט. 2. תהלים קה, כ. 3. שיר השירים ד, יג. 4. שמות יד, ו. 5. שם שם. 6. שם שם י. 7. שם טו, ט.

יג. מקישות כזוג — מצלצלות כפעמון, כלומר: משוחחות. יד. בית כור — שדה המחזקת מזרע בית כור (מין מדה). ליחנק — להצטער הרבה. בקבלה — בכתובים. שלחיך וכו' — אלה ששלחת מארצך היו פרדס רמונים (רב טובה היה בהם). פלטרית — ארמון.

ועוד שאני אפתח לכם אוצרות כסף ואוצרות זהב ואבנים טובות ומרגליות ואתן לכם. לכך נאמר: „ואת עמו לקח עמו" — לקחם בדברים.

יז. „ויחזק ד' את לב פרעה"[1] — שהיה לבו חָלוק, אם ירדוף ואם לא ירדוף אחרי בני ישראל, להודיע שבחן של ישראל, שאלו היתה אומה אחרת לא היה פרעה רודף אחריה. (פרשה א).

יח. „התיצבו וראו" וגו'[2]. באותה שעה היו ישראל דומים ליונה שבורחת מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע והיה נחש נושף בה; אם תכנס לפנים — הרי הנחש, ואם תצא לחוץ — הרי הנץ. כך היו ישראל באותה שעה: הים סוגר ושונא רודף. מיד נתנו עיניהם בתפלה. עליהם מפורש בקבלה: „יונתי בחגוי הסלע, בסתר המדרגה" וכו' ונאמר: „כי קולך ערב ומראך נאוה"[3]: „כי קולך ערב" — בתפלה, „ומראך נאוה" — בתלמוד תורה. דבר אחר: „כי קולך ערב"— בתפלה, „ומראך נאוה"—במעשה הטוב.

יט. ד' כיתין נעשו עוד על הים: אחת אומרת ליפול אל הים, ואחת אומרת לשוב למצרים, ואחת אומרת לעשות מלחמה כנגד, ואחת אומרת: נצווח כנגדן. זאת שאמרה ליפול אל הים, נאמר להם: „התיצבו וראו את ישועת ד'"; זו שאמרה: נשוב למצרים—נאמר להם: „כי כאשר ראיתם את מצרים" וגו'; זו שאמרה: נעשה מלחמה כנגדן—נאמר להם: „יי ילחם לכם"; זו שאמרה: נצווח כנגדן—נאמר להם: „ואתם תחרישון".

כ. „יי ילחם לכם": לא לשעה זו בלבד ילחם לכם, אלא לעולם ילחם כנגדן של אויביכם. רבי מאיר אומר: ד' ילחם לכם כשתהיו עומדים ושותקין, ד' ילחם לכם — קל והומר כשתהיו נותנין לו שבח. רבי (מאיר) אומר: „ד' ילחם לכם" — הוא יעשה לכם נסים וגבורות ואתם תהיו עומדין ושותקין? אמרו ישראל למשה רבנו: מה עלינו לעשות? אמר להם: אתם תהיו מפארים ומרוממים ונותנין שיר ושבח וגדולה ותפארת למי שהמלחמה שלו. באותה שעה פתחו ישראל פיהם ואמרו שירה: „אשירה ליי' כי גאה גאה"[4]. (פרשה ב).

כא. „ויאמר יי' אל משה מה תצעק אלי"[5]. רבי יהושע אומר: אמר הקב"ה למשה: משה, בני נתונים בצרה, הים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה! „מה תצעק אלי"—שהיה אומר לו הקב"ה למשה: משה, יש שעה להאריך ויש שעה לקצר. „אל נא רפא נא לה"[6] — הרי זה לקצר, „ואתנפל לפני יי'"[7] — הרי זה להאריך.

VI.

קְרִיעַת יַם סוּף.

כב. ר' יוסי הגלילי אומר: כשנכנסו ישראל לים, כבר הר המוריה נעקר ממקומו ומזבחו של יצחק הבנוי עליו ומערכתו הערוכה עליו ויצחק כאלו עקוד

1. שמות יד, ח. 2. שם שם יג. 3. שיר השירים ב, יד. 4. שמות טו, א. 5. שם יד, טו. 6. במדבר יב, יג. 7. דברים י, יח.

יז. שהיה לבו חלוק — שהיה מסקפק. יח. נושף — נושב, נושם ושורק.

עליו ונתון על המזבח ואברהם כאלו פשט ידו ולקח את המאכלת לשחוט את בנו. אמר המקום למשה: משה, בני נתונים בצרה והים סוגר ושונא רודף, ואתה עומד ומאריך בתפלה! אמר לפניו: ומה בידי לעשות? אמר לו: „הרם את מטך ונטה את ידך על הים" וגומר, ואתה תהא מרומם ומשבח ונותן שיר ושבח והודאה וגדולה ותפארת והוד והלל למי שהמלחמות שלו. (פרשה ג).

כג. „ואתה הרם את מטך"[1]. עשרה נסים נעשו לישראל על הים: נבקע הים, נעשה כמין כיפה, נחלק לשנים עשר גזרים, נעשה כמין טיט, נעשה פרורין, נעשה גזרים גזרים, נעשה ערימות ערימות, הוציא להם מתוקים מתוך מלוחים, הקפיא להם את הים לשני חלקים ונעשה כמין בּוֹלוֹס של זכוכית.

כד. „ויסע מלאך האלהים ההולך"[2]. ר' יהודה אומר: הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה. משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את בנו לפניו. באו לסטים לשבותו מלפניו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו. בא הזאב מאחריו, נטלו מאחריו ונתנו לפניו. באו לסטים מלפניו וזאבים מאחריו, נטלו ונתנו על זרועותיו. התחיל הבן מצטער מפני החמה, פרש עליו אביו בגדו. רעב — האכילו, צמא — השקהו. כך עשה הקב"ה: „ואני תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים"[3]; התחיל הבן מצטער מפני החמה, פרש עליו בגדו, שנאמר: „פרש ענן למסך ואש להאיר לילה"[4]; הרעיב, האכילו, שנאמר: „הנני ממטיר לכם להם מן השמים"[5]. הצמיא, השקהו מים, שנאמר: „יוציא נוזלים מסלע"[6] ואין נוזלים אלא מים חיים, שנאמר: „מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון"[7] ואומר: „שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך"[8].

כה. ויט משה את ידו על הים"[9]. התחיל הים עומד כנגדו, אמר לו משה בשם הקב"ה שיבקע — ולא קבל עליו. הראהו המטה — ולא קבל עליו. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו שתי גנות זו לפנים מזו. מכר הפנימי, ובא הלוקח ליכנס לגן הפנימי ולא הניחו השומר. אמר לו הלוקח לשומר בשם המלך ולא קבל עליו, הראהו הטבעת ולא קבל עליו, עד שניהג הלוקח את המלך בעצמו ובא. כיון שבא המלך, התחיל השומר בורח. אמר לו: כל היום אמרתי לך בשם המלך ולא קבלת, ועכשיו מפני מה אתה בורח? אמר לו: לא מפניך אני בורח, אלא מפני המלך. כך עמד משה על הים, אמר לו משה בשם הקב"ה שיבקע ולא קבל עליו, הראהו המטה ולא קבל עליו, עד שנגלה הקב"ה עליו בכבודו. וכיון שנגלה הקב"ה בכבודו ובגבורתו התחיל הים בורח, שנאמר: „הים ראה וינס"[10]. אמר לו משה: כל היום הייתי אומר לך בשם הקב"ה ולא קבלת, עכשיו מפני מה אתהַ בורח? אמר לו: לא מפניך, בן עמרם, אני בורח אלא „מלפני אָדון חולי אָרץ מלפני אלוה יעקב ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים"[11].

1. שמות יד, טז. 2. שם שם יט. 3. הושע יא, ג. 4. תהלים קה, לט. 5. שמות טז, ד.
6. תהלים עח, טז. 7. שיר השירים ד, טו. 8. משלי ה, טו. 9. שמות יד, כא. 10. תהלים קיד, ד.
11. שם ז, ח.

כג. בולוס — גוש.

כו. „ויבקעו המים" [1] — כל מים שבעולם נבקעו. ומנין אתה אומר המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות ושבכד ושבכוס ושבצלוחית — מנין? שנאמר: „ויבקעו המים", והלא כבר נאמר: „וישם את הים לחרבה" [2]? הא למדת, שכל מים שבעולם נבקעו. ומנין אתה אומר אף המים העליונים שבשמים והתחתונים שבתהומות נבקעו? שנאמר: „ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אף ירגזו תהומות" [3]; „ראוך מים" — אלו מים, שעברו ישראל, שנחרבו, שנאמר: „הים ראה וינס"; „ראוך מים יחילו" — אלו העליונים, „אף ירגזו תהומות" — אלו התחתונים. וכן הוא אומר: „זרמו מים עבות קול נתנו שחקים" — אלו העליונים, „אף חצציך יתהלכו" [4] — אלו התחתונים. וכשחזרו למקומם, כל מים שהיו בעולם חזרו, שנאמר: „וישובו המים" [5] — מלמד שכל מים שבעולם חזרו להם למקומם. (פרשה ד).

כז. „ויסר את אופן מרכבותיו וינהגהו" [6]. רבי יהודה אומר: מחמת האש של מעלה נשרפו הגלגלים של מטה, והיו מוטות ומרכבות רצות ונכנסות בעל כרחן, שהיו טעונות כלי כסף וכלי זהב ואבנים טובות ומרגליות, כדי שיטלו ישראל את הבזה. (פרשה ה).

כח. „ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל" [7] — הרשעים והטפשים שבהם היו אומרים: מפני דְווַין וכסופים הללו אנו בורחין? הפקחים שבהם היו אומרים: „אנוסה מפני ישראל כי ד' נלחם להם במצרים". אמרו: מי שעשה להם נסים במצרים הוא עושה להם על הים נסים.

כט. „ומצרים נסים לקראתו" [8] — ללמדך, שכל מקום ומקום שהיו מצרים נסים, היה הים רץ כנגדם. משל למה הדבר דומה? ליונה שברחה מבן נץ ונכנסה לטרקלין של מלך. פתח לה המלך חלון מזרחית, יצאת היונה והלכה לה. נכנס בן נץ אחריה, נעל המלך אחריו את כל החלונות, התחיל המלך מורה בו בחצים. כך כשעלה האחרון שבישראל מן הים, ירד ראשון שבמצרים לתוך הים. התחילו מלאכי השרת לזרוק בהם חצים ואבני אלגביש, אש וגפרית, כענין שנאמר: „ונשפטתי אתו בדבר ובדם" וגו' „אמטיר עליו ועל אגפיו ועל עמים רבים אשר אתו" [9].

VII

שִׁירַת הַיָּם.

(מסכתא דשירה)

ל. „אשירה לד' כי גאה גאָה" [10]: מלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור — והוא חלש, שהוא עשיר — והוא עני, שהוא חכם — והוא טפש, שהוא רחמני — והוא אכזרי, שהוא נאמן — ואינו נאמן.

1. שמות יד, כב. 2. שם. 3. תהלים עז, יז. 4. שם שם, יח. 5. שמות יד, כח. 6. שמות יד, כה. 7. שם כו. 8. שם כו. 9. יחזקאל לח, כב. 10. שמות טו, א.

כח. כ ס ו פ י ם – מבווים ומבויישים. כט. ט ר ק ל י ן – אולם, חדר האוכל. ל. מ ק ל ס י ן – מהללים.

מכל המדות הללו הכל מהניפין לו. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא כל מה שמקלסין אותו — יותר הוא מקלוסו. (פרשה א).

לא. „סוס ורוכבו"[1]. הקב"ה מביא סוס ורוכבו ומעמידן בדין ואומר לסוס: למה רצת אחר בני? והוא אומר: מצרי הריצני בעל כרחי, שנאמר: „וירדפו מצרים"[2] וגומר. ואומר למצרי: למה רצת אחר בני? והוא אומר: הסוס הריצני על כרחי, שנאמר: „כי בא סוס פרעה"[3] וגומר. מה עושה המקום? מרכיב את האדם על הסוס ודן אותם יחד, שנאמר: „סוס ורוכבו רמה בים". (פרשה ב).

לב. „זה אלי ואנוהו"[4]. רבי אליעזר אומר: מנין אתה אומר, שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל וכל שאר הנביאים? שנאמר בהם: „וביד הנביאים אדמה"[5] וכתיב: „נפתחו השמים ואראה מראות אלהים"[6]. משל למלך בשר ודם, שבא למדינה ועליו צפירה מקיפתו וגבורים מימינו ומשמאלו וחיילות מלפניו ומלאחריו. הכל שואלין: אי זהו המלך? מפני שהוא בשר ודם כמותם. אבל כשנגלה הקב"ה על הים, לא שאל אחד מהם לשאול: אי זהו המלך? אבל כשראוהו, הכירוהו ופתחו כלן ואמרו: „זה אלי ואנוהו".

רבי ישמעאל אומר: וכי אפשר להַנווֹת קונו? אלא אתנאה לפניו במצוות: אעשה לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפלין נאה.

אבא שאול אומר: נדמה לו: מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון. (פרשה ג).

לג. „מי כמוך באלים"[7]. כיון שראו ישראל, שאבד פרעה וחילו בים סוף ובטלה מלכות של מצרים ונעשו שפטים בעבודה זרה, פתחו פיהם ואמרו כולם: „מי כמוך באלים". ולא ישראל בלבד אמרו שירה, אלא אף האומות, כששמעו, שאבד פרעה ומצרים בים ובטלה מלכותם ונעשו שפטים בעבודה זרה שלהן, כפרו כולן בעבודה זרה שלהן ופתחו פיהן כולן והודו למרום ואמרו: „מי כמוך באלים" וגומר.

לד. „מי כמוך נאדר בקדש"[8]: נאה אתה ואדיר בקדש, לא כמדת בשר ודם מדתך. מדת בשר ודם: אינו יכול לשמוע בשני דברים כאחת, אבל הקב"ה אמר עשרת הדברות כאחת, מה שאי אפשר לבשר ודם לעשות כן שנאמר: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר"[9]; מדת בשם ודם: אינו יכול לשמוע משני בני אדם כשהם צועקין, אבל הקב"ה, אפילו כל באי העולם באין וצועקין לפניו, הוא שומע צעקתם, שנאמר: „שומע תפלה עדיך"[10] וגו'. מדת בשר ודם: כשהוא עושה פוֹעֵל אצל בעל הבית, חורש עמו וזורע עמו וּמְנַכֵּשׁ עמו, מְעַדֵּר עמו — מטבע אחד נותן לו והולך לו. אבל הקב"ה אינו כן: אדם

---

1. שמות טו, א. 2. שם יד, ט. 3. שם טו, יט. 4. שם ב. 5. הושע יב, יא. 6. יחזקאל א, א. 7. שמות טו, יא. 8. שם. 9. שם כ, א. 10. תהלים סה, ג.

לב. המקום — כנוי להקב"ה. ביד הנביאים אדמה — כלומר אין הנביאים רואים אותי אלא בדמיון ובחזון. ואראה מראות אלהים — כלומר: ראיתי את אלהים במראה ובחזון (אבל לא בחוש). צפירה — מעגל (של אנשי חיל). לד. וידבר אלהים וכו' — את כל הדברים דבר כאחת. מנכש — עוקר את העשבים הרעים מן השדה.

תאב לבנים — נותן לו, שנאמר: „הנה נחלת ד׳ בנים״[1]; תאב לחכמה ונותן לו, שנאמר: „כי ד׳ יתן חכמה״[2]; תאב לנכסים — נותן לו, שנאמר: „העשר והכבוד מלפניך״[3]. מדת בשר ודם: כשהוא בונה, בונה התחתון ואחר כך העליון, אבל הקב״ה בונה העליון ואחר כך התחתון, שנאמר: „בראשית ברא אלהים את השמים״ ואחר כך „את הארץ״. מדת בשר ודם: כשהוא מְקָרֶה, מקרה בעצים ועפר ובמים, והקב״ה מקרה עולמו במים, שנאמר: „המקרה במים עליותיו״[4]. מדת בשר ודם: אינו יכול לצור צורה במים, אבל הקב״ה צר צורה במים, שנאמר: „הלא כחלב תתיכני״[5]. מדת בשר ודם: אינו יכול לצור צורה בעפר, והקב״ה צר צורה בעפר, שנאמר: „אשר עֻשֵּׂיתִי בסתר רֻקַּמְתִּי״[6] וגומר. מדת בשר ודם: כשהוא בא לצור צורה, מתחיל בראשה או באחד מאיבריה ואחר כך גומרה, אבל הקב״ה צר צורה כולה כאחת, שנאמר: „כי יוצר הכל הוא״[7], ואומר: „ואין צור כאלהינו״[8] — אין צייר כאלהינו. מדת בשר ודם: אדם הולך אצל עושה צלמים ואומר לו: עשה לי צורתו של אבא, והוא אומר לו: יבוא אבא ויעמד לפני, או הבא לי אִקוֹנִין שלו ואעשה צורתו; אבל הקב״ה אינו כן: נותן לאדם זה מטפה של מים ודומה לצורת אביו.

לה. „עד יעבר עמך ד׳ עד יעבר עם זו קנית״[9]: אף על פי שכל העולם שלך, אין לך אלא עם ישראל, שנאמר: „עם זו יצרתי לי״[10]. ארבעה נקראו קנין: ישראל נקראו קנין, שנאמר: „עם זו קנית״; שמים וארץ נקראו קנין, שנאמר: „קונה שמים וארץ״[11]; בית המקדש נקרא קנין, שנאמר: „הר זה קנתה ימינו״[12]; התורה נקראה קנין, שנאמר: „ד׳ קנני ראשית דרכו״[13]. יבאו ישראל, שנקראו קנין, לארץ, שנקראת קנין, ויבנו בית המקדש, שהוא קנין, בזכותה של תורה, שנקראת קנין. לכך נאמר: „עם זו קנית״.

VIII

יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

(מסכתא ויסע)

לו. „ויצאו אל מדבר שור״[14] — הוא מדבר כזב. אמרו עליו על מדבר כזב, שהיה תשע מאות פרסה על תשע מאות פרסה, כלו מלא נחשים ועקרבים, שנאמר: „המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב״[15] וגו׳, וכתיב: „משא מדבר ים כסופות בנגב״ וגו׳[16], וכתיב: „משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה שרף מעופף״[17] וגו׳, אין „אפעה״ אלא עֲכָס. אמרו, שעכס זה רואה צל עוף, שהוא פורח באויר, וכשהוא רואה העוף וּמִתְחַבֵּב אל צלו, איבריו נושרין.

1. שם קכז, ג. 2. משלי ב, ו. 3. דברי הימים א, כט, יב. 4. תהלים קד, ג. 5. איוב י, י. 6. תהלים קלט, טו. 7. ירמיה י, טז. 8. שמואל א׳ ב, ב. 9. שמות טו, טז. 10. ישעיה מג, כא. 11. בראשית יד, יט. 12. תהלים עח, נד. 13. משלי ח, כב. 14. שמות טו, כב. 15. דברים ח, טו. 16. ישעיה כא, א. 17. שם ל, ו.

אקוניי — תמונה. לו. עכס — מין נחש (נאַטטער). ומתחב — תוקע עצמו. נושרין — נופלים.

לז. אמר רבי אבא: דבר הסיח לי רבנו הקדוש: אדם אחד היה בארץ ישראל והיו קורין אותו „מרוטה". פעם אחת עלה להר ללקוט עצים, וראה הנחש ישן והנחש לא ראהו. מיד סר שער ראשו ולא היה בו שער עד יום מותו והיו קורין אותו „מרוטה".

לח. „ויבאו אילימה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ויחנו שם"[1]. מגיד הכתוב, שאותו מקום מהולל במים מכל המקומות, תדע שכן הוא, שהרי היו שנים עשר מַבּוּעִין ולא ספקו אלא לשבעים דקלים, כיון שבאו ישראל ושרו עליהם ששים רבו וספקו להם ושנו ושלשו.

IX

הַמָּן.

לט. „ויאמר ד' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים"[2]. רבן שמעון בן גמליאל אומר: בא וראה כמה חביבין ישראל לפני המקום, ולפי שהם חביבין לפניו, שנה עליהם מעשה בראשית: עשה להם תחתונים עליונים ועליונים תחתונים. לשעבר היה הלחם עולה מן הארץ והטל יורד מן השמים, שנאמר: „ארץ דגן ותירוש אַף שמיו יערפו טל"[3].

מ. „דבר יום ביומו"[4]. רבי אלעזר המודעי אומר: „דבר יום ביומו" — מי שברא יום ברא פרנסתו. מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר: כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר: מה אוכל למחר, הרי זה מחוסר אמנה, שנאמר: „למען אנסנו הילך בתורתי אם לא"[5]. רבי יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתים בערבית ועוסק במלאכתו כל יום — מעלין עליו, כאלו קיים כל התורה כולה. מכאן היה רבי שמעון בן יוחאי אומר: לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. הא כיצד? היה יושב ודורש — ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומכסה! ושניים להם אוכלי תרומה.

(מסכתא ויסע פרשה ב).

מא. צא וראה כיצד היה המן יורד לישראל: יוצאה רוח צפונית וּמְכַבֶּדֶת המדבר, יורד מטר ומכבס הארץ והטל עולה ורוח מנשבת בו ועושהו כמין שלחנות של זהב והמן יורד עליהם. (פרשה ג).

מב. „ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ד' לישראל"[6]. רבי יהושע אומר: בטובת המן הכתוב מדבר. אמרו לו: המן הזה, שנתן לנו המקום, אנו טועמין בו טעם הפת, טעם בשר, טעם דגים, טעם חגבים, טעם כל המטעמים

1. שמות טו, כז. 2. שם טז, ד. 3. דברים לג, כח. 4. שמות טז, ד. 5. שם.
6. שמות יח, ט.

לח. שרו — חנו. ושנו ושלשו — ספקו להשקותם פעם שנית ושלישית. מ. שונה — לומר. מעלין עליו — חושבים לו. לא נתנה תורה לדרוש וכו' — כלומר: רק הפנויים מטרדת פרנסה מסוגלים להתמכר ללמוד התורה. ושניים להם אוכלי תרומה — דומים להם גם אוכלי תרומה, שגם הם מופנים מכל דאגה ועסק. מא. מכבדת — מטאטאה. והרוח מנשבת בו וכו' — הרוח הקפיאה את הטל עד שנעשה כעין שלחנות של זהב.

שבעולם, שנאמר: „טובה", „הטובה", „כל הטובה", „על כל הטובה". רבי אלעזר המודעי אומר: בטובת הבאר הכתוב מדבר. אמרו לו: הבאר, שנתן לנו המקום, אנו טועמין בו טעם יין ישן וטעם יין חדש וטעם חלב וטעם דבש, טעם כל הממתקין שבעולם, שנאמר: „טובה", „הטובה", „כל הטובה", „על כל הטובה". רבי אליעזר אומר: בטובת ארץ ישראל הכתוב מדבר. אמר לו: עתיד המקום ליתן לנו שש מדות טובות: ארץ ישראל והעולם הבא ומלכות בית דוד ועולם חדש וכהונה ולויה. לכך נאמר: „טובה", הטובה" „וכל הטובה", „על כל הטובה". (יתרו מסכתא דעמלק, פרשה א).

X

מִפְּנֵי מָה יִשְׂרָאֵל מְשׁוּעְבָּדִים לְשׂוֹנְאֵיהֶם?

מג. כבר הָיה רבי יוחנן בן זכאי עולה למעון יהודה, ראה ריבה אחת מלקטת שעורים מתחת גללי הסוס. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: ריבה זו מה היא? אמרו לו: עברית. סוס זה של מי הוא? אמרו לו: פרש ערבי אחד. אמר להם רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו: כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא: „אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן"[1] — לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משועבדים לפני גוים; לא רציתם לשקול לשמים בקע לגולגלת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם; לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים, הרי אתם מתקנין את הבּוּרְגְּמִין לעולי לכרמי מלכים.

XI

מַתַּן תּוֹרָה.

מד. „ויחנו במדבר"[2]: נתנה תורה דִימוּס פַּרְהֶסְיָא במקום הפקר, שאלו נתנה בארץ ישראל היו אומרים לאומות העולם: אין להם חלק בה. לפיכך נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר וכל הרוצה לקבל, יבא ויקבל. יכול נתנה בלילה? תלמוד לומר: „ויהי ביום השלישי בהיות הבקר"[3]. יכל נתנה בשתיקה? תלמוד לומר; „ויהי קולות וברקים"[4]. יכול לא היו שומעין את הקולות? תלמוד לומר: „וכל העם רואים את הקולות"[5] ואומר; „קול ד' בהדר"[6] וגו'. (יתרו מסכתא דבחדש פרשה א).

מה. „ואשא אתכם על כנפי נשרים"[7]. מה נשתנה נשר זה מכל העופות כלם? שכל העופות כלם נותנין את בניהם תחת רגליהם, מפני שהן מתייראין

1. שיר השירים א, ח. 2. שמות יט, ב. 3. שם יט, טז. 4. שם. 5. שם כ, יח. 6. תהלים כט, ד. 7. שמות יט, ד.

מב. טובה הטובה וכו' — ממשמע שנאמר „על כל הטובה" מרבים ר' יהושע ור' אלעזר המודעי חמשה טעמים: טובה — אחד, הטובה — שנים, כל — עוד שנים (כנגד השנים הקודמים) ועל כל — אחד, הרי חמשה. ור' אליעזר מרבה חמש מדות טובות: טובה, הטובה, כל — הרי שלש, ו„על כל הטובה" — עוד שלש כיוצא בהן. מג. ריבה — נערה. בורגמין — מגדלים, מצודות. מד. דימוס פרהסיא — בגלוי.

סעוף אחר, שהוא פורח על גביהם, אבל חנשר הזה אינו מתיירא אלא מאדם בלבד, שלא יזרוק בו חץ — מוטב שיכנס בו ולא בבנו. (שם פרשה ב).

מו. „מפני אשר ירד עליו ד׳ באש״[1]: מגיד שהתורה אש ומאש נתנה ובאש נמשלה; ומה דרכה של אש, שאם קרב אדם אצלה — נכוה, רחק ממנה — צנן: אין לו לאדם להתחמם אלא כנגד אורה. (פרשה ג).

מז. „משה ידבר והאלהים יעננו בקול״[2]. רבי אליעזר אומר: מנין אתה אומר, שאין הקב״ה מדבר עד שמשה אמר: דַבר, שכבר קבלו עליהם בניך? לכך נאמר: „משה ידבר״. אמר לו ר׳ עקיבא: בודאי כן הוא הדבר, ומה תלמוד לומר „ומשה ידבר״? אלא מלמד, שנתן הקב״ה כח וגבורה במשה והיה הקב״ה מסייעו בקולו, ובנעימה, שהיה משה שומע בה, היה משמיע את ישראל. לכך נאמר: „משה ידבר והאלהים יעננו בקול״.

מח. „וירד ד׳ על הר סיני״[3]. שומע אני על כלו? תלמוד לומר: „אל ראש ההר״. יכול ממש, שירד הכבוד והציעו על הר סיני? תלמוד לומר „כי מן השמים״[4]: מלמד שהרכין הקב״ה שמים התחתונים ושמי שמים העליונים על ראש ההר וירד הכבוד והציען על הר סיני, כאדם שהוא מציע את הכר על ראש המטה וכאדם, שהוא מדבר מעל הכר. רבי יוסי אומר: „השמים שמים לד׳״[5] — לא עלה משה למעלה ולא ירד הכבוד למטה, אלא מלמד שאמר המקום למשה: הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנאמר: „ויקרא ד׳ למשה״[6] וגו׳. (פרשה ד).

מט. „אנכי ד׳ אלהיך״[7]. מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות בתחלת התורה? משלו משל, למה הדבר דומה? לאחד שנכנס במדינה, אמר להם: אמלוך עליכם. אמרו לו: כלום עשית לנו, שתמלוך עלינו? מה עשה? בנה להם את החומה, הכנים להם את המים, עשה להם מלחמות. אמר להם: אמלוך עליכם. אמרו לו: הן והן. כך המקום הוציא ישראל ממצרים, קרע להם הים, הוריד להם המן, העלה להם הבאר, הגיז להם השלו, עשה להם מלחמת עמלק, אמר להם: אמלוך עליכם. אמרו לו: הן והן.

נ. בשלשה דברים נתנה תורה: במדבר ובאש ובמים — מה אלו חנם לכל באי העולם, אף אלו חנם לכל באי העולם. (פרשה ה).

נא. כיצד נתנו עשרת הדברות? חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה. כתיב „אנכי ד׳ אלהיך״ וכנגדו „לא תרצח״: מגיד הכתוב, שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך. משל למלך בשר ודם, שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה לו צלמים וטבע לו מטבעות.

1. שמות יט, יח. 2. שם יט. 3. שם כ. 4. שם כ, כא. 5. תהלים קטו, טז.
6. שמות יט, כ. 7. שם כ, ב.

מז. בנעימה — טעם, נגון. מח. הרכין — כפף. במדבר — במדבר סיני. באש — שהר סיני עשן כלו במתן תורה. ובמים — שנאמר „וגם עבים נטפו מים״ (שופטים ה, ד.)
מט. איקונות — פסילים, תבניות.

לאחר זמן כפו לו איקונות, שברו לו צלמיו ובטלו מטבעותיו, ומיעטו בדמותו של מלך. כך מי שהוא שופך דמים, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך, שנאמר: „שופך דם האדם וגו׳ כי בצלם אלהים עשה את האדם״[1]. כתיב „לא יהיה לך״ וכתיב כנגדו „לא תנאף״ — מגיד הכתוב; שכל מי שעובד עבודה זרה, מעלה עליו הכתוב כאלו מנאף אחר המקום, שנאמר: „האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים״[2]. וכתיב: „ויאמר ד׳ אלי עוד לך אהב אשה אהבת רע ומנאפת כאהבת ד׳ את את בני ישראל והם פונים אל אלהים אחרים״[3]. כתיב „לא תשא את שם ד׳ אלהיך״ וכנגדו כתיב „לא תגנב״ — מגיד: שכל מי שהוא גונב, לסוף בא לידי שבועת שוא, שנאמר: „גנב רצה ונאף והשבע לשקר״[4] וכתיב „אלה וכחש רצח וגנב ונאף״[5]. כתיב „זכר את יום השבת לקדשו״ וכנגדו כתיב „לא תענה״ — מגיד הכתוב: שכל מי שמחלל את השבת, מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, שלא ברא עולמו לששה ימים ולא נח בשביעי, וכל מי שמשמר את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי, שנאמר: „אתם עדי נאם ד׳״[6]. כתיב „כבד את אביך ואת אמך״ וכנגדו כתיב „לא תחמד״ — מגיד הכתוב: שכל מי שהוא חומד, סוף מוליד בן, שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו. לכך נתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה והמשה על לוח זה. (שם פרשה ח).

XII

גָּדוֹל הַשָּׁלוֹם.

נ. „כי חרבך הנפת עליה ותחללה״[7]. מכאן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם, והברזל — לקצר שנותיו של אדם, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך. רבי יוחנן בן זכאי אומר: הרי הוא אומר „אבנים שלמות תבנה״[8]: אבנים שמטילות שלום. והרי דברים קל וחומר: ומה אם אבני מזבח, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהם, אמר הקב״ה „לא תניף עליהם ברזל״, המטיל שלום בין איש לאיש, בין איש לאשתו, בין עיר לעיר, בין אומה לאומה, בין ממשלה לממשלה, בין משפחה למשפחה — על אחת כמה וכמה שלא תבא עליו פורענות.

XIII

לֹא תִּנְהֹג מִנְהַג בִּזָּיוֹן בַּחֲבֵרְךָ.

נא. אשר לא תגלה ערותך עליו״[9]. והרי דברים קל וחומר: ומה אם אבנים, שאין בהן דעת לא לרעה ולא לטובה, אמר הקדוש ברוך הוא: לא

1. בראשית ט, ו. 2. יחזקאל טז, לב. 3. הושע ג, א. 4. ירמיה ז, ט. 5. הושע ד׳ ב. 6. ישעיה מג, י. 7. שמות כ, כה. 8. שם, שם כה. 9. שם, שם כו.

תנהוג בהן מנהג בזיון, חב״ך, שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם, דין הוא שלא תנהוג בו מנהג בזיון! (פרשה יא).

XIV

הָעֲבוֹדוֹת שֶׁאָסוּר לְאָדוֹן לְהַעֲבִיד אֶת עַבְדּוֹ.

נב. „שש שנים יעבד״[1]. שומע אני כל עבודה בְּמַשְׁמָע? תלמוד לומר: „לא תעבד בו עבדת עבד״[2]. מכאן אמרו: לא ירחוץ לו רגליו ולא יטול לו כלים לבית המרחץ ולא יסמוך בו במתניו כיון שעולה למעלה, ולא יטלנו לא בְּפוֹרְיוֹן ולא בְּלֶקְטִיקָא כדרך שעבדים עושים. תלמוד לומר: „ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך״[3], אבל בבנו ובתלמידו רשאי.

נג. „שש שנים יעבד״[4]. שומע אני בין עבודה, שיש בה בזיון, בין עבודה, שאין בה בזיון? תלמוד לומר: „כשכיר כתושב יהיה עמך״[5] — מה שכיר, אי אתה רשאי לשנותו מאומנותו, אף עבד עברי אי אתה רשאי לשנותו מאומנותו. מכאן אמרו: לא יושיבנו רבו באומנות, שהיא משמשת לרבים, כגון: בַּלָּן, סַפָּר, טַבָּח, נַחְתּוֹם. רבי יוסי אומר: אם היתה מלאכתו מיוחדת לכך — יעשה, אבל רבו לא ישנה עליו.

נד. „כשכיר כתושב״: מה שכיר עובד ביום ואינו עובד בלילה, אף עבד עברי עובד ביום ואינו עובד בלילה. רבי יוסי אומר: הכל לפי אומנותו. (משפטים מסכתא דנזיקין פרשה א).

נה. „כי טוב לי עמך״[6] — שתהא טובתו שוה לך. מכאן אמרו: לא ישנה רבו עליו מאכלו ומשקהו וַהֲסֵבּוֹ משלו. (פרשה ב).

XV

עִנּוּי הַדִּין.

נו. כבר היה רבי ישמעאל ורבי שמעון יוצאין ליהרג. אמר לו רבי שמעון לרבי ישמעאל: רבי, לבי יוצא, שאיני יודע על מה אני נהרג! אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון: מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא שותה כוסך ונועל סנדלך או עוטף טליתך? אמרה תורה: „אם ענה תענה״[7] — אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. אמר לו: ניחמתני, רבי! וכשנהרגו רבי שמעון ורבי ישמעאל, אמר להם רבי עקיבא לתלמידיו: התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבא בדורנו, לא היו מקבלים אותה אלא רבי שמעון ורבי ישמעאל, אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורנו וסילק אלו מבינותינו, שנאמר: „הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים ואין מבין״[8]. (פרשה יח).

1. שמות כא, ב. 2. ויקרא כה, לט. 3. שם כה, מו. 4. שמות כא, ב. 5. ויקרא כה, מ. 6. דברים טו, טז. 7. שמות כב, כב. 8. ישעיה נז, א.

נב. יטלנו — ישאנו. פוריון, לקטיקא — כסאות לשאת בהם בני אדם. נג. בלן — שמש בית המרחץ. ספר — גלב. נחתום — אופה. נה. הסבו — רפידת מושבו ליד השלחן.

II

מְכִילְתָּא דְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי

מכילתא זו היא מדרש לספר שמות הנקרא במדרש תהלים (מזמור ל״ו) בשם „מדת רבי שמעון בן יוחאי״ ושעל פי המאמרים המובאים ממנו בספרי הקדמונים אנו רואים שבתקופת הגאונים היה עדיין קיים. עכשיו לא נשארו ממנו אלא אותם השיירים שנשתקעו במדרש הגדול על חמשת חומשי תורה שהובא מארץ תימן, וגם שנים עשר דפים מגוף המקור שנמצאו בגניזה אשר בקהירה. החוקר דוד הופמן אסף את כל השיירים הללו ואת כל נפוצות המדרש הזה אשר בספרים אחרים, ובאופן שכזה חזר ויסד את רובה של המכילתא המיוחסת לר׳ שמעון בן יוחאי *).

מכילתא זו שייכת להמדרשים, שנקבעו בבית מדרשו של ר׳ עקיבא, ולפי ההשערה של הופמן ושל חוקרים אחרים היה מסדרה חזקיה בר ר׳ חייא. הקדמונים יחסוה לר׳ שמעון בן יוחאי, משום שהיא פותחת במאמרו של תנא זה. החלק האגדי שבה נופל בסגולותיו הספרותיות מן המכילתא המצויה בידנו. הופמן מעיר על דרך הכתיבה המיוחדה הנהוגה בה. למשל, המלה „של״ נכתבת בה כשהיא מחוברת אל המלה שלאחריה: שֶׁלְלַיְלָה במקום של לילה; המלה כָּאן נכתבת הסרה „כָן״; כְוָיָכוֹל, במקום כביכול; יודֵיעַ, שומֵיעַ, כוחי — במקום יודע, שומע, כחי; ייאמר — במקום יאמר, קול וחומר — במקום קל וחומר.

מְכִילְתָּא דְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי.

I

מִפְּנֵי מַה נִגְלָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל מֹשֶׁה מִתּוֹךְ הַסְּנֶה.

„ומשה היה רעה וגו׳ בלבת אש מתוך הסנה״[1]. רבי שמעון בן יוחאי אומר: מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? מה הסנה הזה קשה מכל האילנות שבעולם וכל צפור שנכנסת לתוכו אין יוצאת הימנו בשלום, אלא נחתכת איברים איברים, כך שעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שיעבודין שבעולם. מעולם לא יצא עבד או שפחה בן חורין ממצרים, אלא הגר בלבד, שנאמר[2]: „ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת

* מכילתא דר׳ שמעון בן יוחאי על ספר שמות מלוקטת מתוך המדרש הגדול... ווער שם מתוך ספרים וכ״י אחרים עם הערות ומראה מקומות ופתיחה קצרה מאת דוד צבי הופמן. פרנקפורט א. מ. תרס״ה.

1. שמות ג, א—ב. 2. בראשית י״ב, כ׳.

אשתו ואת כל אשר לו[1] — דבר אחר, „מתוך הסנה": ר' יהושע אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו, שנאמר: „בכל צרתם לו צר"[2]; ואומר: „עמו אנכי בצרה"[3]; ואומר: „כי הנגע בכם נגע בבבת עינו"[4]: כינה הכתוב, שכל המזיק את ישראל כביכול אין מזיק אלא במי שאמר והיה העולם. וכך היה ר' יהושע אומר: בוא וראה כמה רחמיו וזכיותיו של הקב"ה על ישראל: ירדו למצרים שכינה עמהם, שנאמר: „אנכי ארד עמך מצרימה"[5]. עלו, שכינה עמהם: „ואנכי אעלך גם עלה"[6]; ירדו לים, שכינה עמהם, שנאמר: „ויסע מלאך האלהים"[7]; באו למדבר, שכינה עמהם, שנאמר: „ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ד' אלהיך"[8]; עד שבאו לבית המקדש. שרויין בצער, כביכול שרוי עמהם בצער, שנאמר „מתוך הסנה"; שרויין בריוח, שרוי עמהם בריוח שנאמר: „לראות בטובת בחיריך לשמח בשמחת גויך להתהלל עם נחלתך"[9]. ד"א, „מתוך הסנה": ר' יוסי אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? מפני שהוא טהור ואין אומות העולם עושין אותו עבודה זרה. ד"א „מתוך הסנה": גוי אחד שאל את רבן גמליאל, אמר לו: מפני מה נגלה הקב"ה על משה מתוך הסנה?, א"ל אלו נגלה על חרוב אחד או על תאנה אחת, היית אומר שיש מקום בארץ פנוי מן השכינה, עכשו נגלה על הסנה, ללמדך שאין מקום בארץ פנוי מן השכינה. דבר אחר „מתוך הסנה": א"ר יוסי: ולמה מתוך הסנה? אלא מה דרכו של סנה, אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק, מפני שקוציו כפופין למטה, ואם בקש להוציא את ידו, הקוצין תופשין אותה; כך כשירדו ישראל למצרים, קבלו אותם, שנאמר: „ארץ מצרים לפניך היא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך"[10]. וכיון שבקשו לצאת, תפשו אותן, שנאמר: „וגם את ישראל לא אשלח"[11]. ד"א, „מתוך הסנה": נס גדול ראה משה, שראה את הסנה והוא מלבלב ועולה מתוך האש. ואם תמיה אתה על הדבר הזה, בוא וראה ממקלו של אהרן, שהוא של עץ יבש והוציא שקדים ופרחים. ד"א: למה מתוך הסנה? ר' אלעזר בן ערך אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הגבעות, מגבהי עולם ומארזי לבנון, אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה, ועליו אמר שלמה: „ושפל רוח יתמך כבוד"[12]: אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה; וכן הוא אומר: „כי רם ד' ושפל יראה"[13].

„ויאמר משה" וגו'. אמר ר' אלעזר בן ערך: שבעת ימים היה מכתיש הקב"ה למשה לילך בשליחותו, דכתיב: גם תמול, גם מתמול, שלשום, גם משלשום, מאז דברך, גם מאז, וזה יום השבעי.

1. ישעיה מ"ג, ט. 2. תהלים צ"א, ט"ו. 3. זכריה ב, י"ב. 4. בראשית מ"ו, ד'.
5. שם. 6. שמות י"ד י"ט. 7. דברים א, ל"א. 8. תהלים ק"ו, ה'. 9. בראשית מ"ז, ו'.
10. שמות ה', ב'. 11. משלי כ"ט, כ"ג. 12 תהלים קל"ח, ו'.

כינה הכתוב — הכתוב כון בזה כונה כמוסה. מלבלב — פורח. מכתיש — דוחק בו ומריב עמו.

II

סֵרוּבוֹ שֶׁל מֹשֶׁה לֵילֵךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

„ויחר אף ד' במשה"[1]. אמר ר' אלעזר בן ערך: לא דבר הקב"ה עם משה אלא בדרך ארץ, שלא יהיו בזויי העולם אומרים: מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין. לכן היה הקב"ה מַכְתִּישׁ את משה כל ששת ימים דכתיב: „גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך", ובשביעי אמר לו: „שלח נא יד תשלח", משלו משל, למה הדבר דומה? למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה. בקש המלך לעשותו אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך. מה עשה המלך? תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו, הראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו. הוציאו לשדה, הוראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה. פשט העבד את ידו ואמר: איני יכול להעשות אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך! כעס המלך, אמר לו: אם אי אתה יכול להעשות אפוטרופוס, למה הטרחתני כל אותו טורח? נשבע לו שלא יכנס לפתח פַּלְטִין שלו. כך היה המקום מכתיש את משה כל ששת הימים בשליחותו למצרים, ובשביעי אמר לו: „שלח נא ביד תשלח". א"ל הקב"ה: משה, אתה אומר לי „שלח נא ביד תשלח"—יהושע תלמידך, גידולי ידך ורבוייך, הוא יכניס את ישראל לארץ, אתה — אי אתה נכנס עמהן לארץ, שנאמר: „לכן לא תביאו את הקהל הזה"[2]. משיב משה ואומר לפני הקב"ה: רבונו שֶׁל עולם! אתה אומר לי „רד למצרים והוצא את בני ישראל ממצרים", בודאי אני שליח שתי שליחות באדם אחד בפעם אחת? רבוני! אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד, שנאמר „טובים השנים מן האחד"[3], ואומר: „על פי שנים עדים יקום דבר"[4]. משיב הקב"ה ואומר לו למשה: משה, יודע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים, שתלך אתה והוא בשליחותו למצרים, כבר שרת עליו רוח הקדש והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים, ובעת שרואה אותך, הוא שמח, כענין שנאמר: „והנה הוא גם יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו"[5]. משיב הקב"ה ואומר לו למשה: בתחילה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני, כענין שנאמר: „ויסתר משה את פניו", עכשו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם, שיש לו רשות לדבר בפני רבו? משה, דברן את! אין לי שלוחין, אין לי נדודים, אין לי שרפים, אין לי אופנים, אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ישראל ממצרים, שאתה אומר לי „שלח נא ביד תשלח"? מן הדין הוא אתה ראוי לשטיפה מיד, אבל מה אעשה, בעל הרחמים

1. שמות ד', י"ד. 2. במדבר כ', י"ב. 3. קהלת ד', ט'. 4. דברים י"ט, ט"ו. 5. שמות ג', י"ד.

פלטין — ארמון. גדולי ידך ורבוייך — שאתה גידלת ורבית אותו. שטיפה — בליה.

אני, (לכך נאמר: „וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני הי״״). והחכמים אומרים: אומר לו הקב״ה למשה: משה, זכות עמרם אביך עמדה לך, שעשה דבר גדול בישראל, שכשהכבידו מצרים עבודה קשה על ישראל והיו מטבעין אותן ביאר, אמרו: אנו נושאים נשים ומולידין בנים, ומצרים מְטַבְּעִין אותן ביאר? למה אנו מיגעין את עצמנו לחנם? עמד עמרם ועשה דבר גדול בישראל והסכימה דעתו לדעת המקום: גירש את אשתו כשהיא מְעֻבֶּרֶת שלשה חדשים. בסוף שלשה חדשים חזר ועשה בה קידושין, שנאמר: „וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי״[1], והיו מלאכי השרת מְקַלְּסִין לפניה כחתנים וככלות שנאמר: „אם הבנים שמחה״[2]; ומצרים מנו לה תשעה חדשים והיא ילדה בתוך ששה חדשים. וכי למה הוצרך הדבר, אם לקח עמרם אשה אם לא לקח? אלא להודיע לכל באי עולם זכותו של עמרם הצדיק. משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע, אני נביא בן נביא, מְסַפֵּק סְפֵיקוֹת נכנסתי לדבריך: פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים בני מרודים—האיך יכנסו לדברי? א״ל: אתה דבר בלשון הקדש כמלאך, ואהרן אחיך ידבר בלשון מצרי, שנאמר: „ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך״[3]. משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לי: רד מצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים, מתירא אני מפני בני אדם, שברחתי מפניהם. א״ל: אל תירא,משה, ככר מתו, שנאמר: „כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך״[4]. משיב הקב״ה ואומר לו למשה: משה אתה אומר לי: מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם? בני אדם שֶׁשִּׂגֵּר עליך פרעה לתפשך—מי עשאן אלמים? מי עשאן חרשים? מי עשאן סומים? „הלא אני ד׳ !״. ר׳ אלעזר בן יהודא איש ברתותא אומר: משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לי: רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים, אלו על מאה בני אדם או על מאתים בני אדם אתה אומר לי — עדיין הדבר קשה לי, אלא שאתה אומר לי: הוציא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה ממצרים! ואלו התרית בהן שנה או שתים לפני דיבר, היו הדברים ככר עשויין, אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים, יאמר לי פרעה: מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה, יבוא אחד ויוציאו מתחת ידו? או מי שעבד את הכרם עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה, יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו? רבש״ע! כבדים ומכובדים דברים הללו, שאתה אומר לי,—„כי כבד פה וכבד לשון אנכי״.

---

1. במדבר כ׳, י״ב. 2. קהלת ד׳, ט׳. 3. דברים י״ט, ט״ו. 4. שמות ג׳ י״ד.

מקלסים = אומרים דברי תשבחות ושירות כלפני חתן וכלה. מספיק ספיקות — מתוך פקפוקים וקושי. מרודים — קשים, ממרים. סבלון — סבלות. שגר — שלח. התרית בהן — התרית במצרים שנה או שנתים לאחר שנשתעבדו בהם. לפני דיבר וכו׳ — הלשון אינה מחוורת.

III

סִפְרָא וְסִפְרֵי

הספרא, שנקרא גם „תורת כהנים", משמש מדרש לספר ויקרא, והספרי — לספרים במדבר ודברים. השם ספרא, שהוראתו בעברית ספר, מוצאו, כפי שמשערים, מתוך המנהג הקדום להתחיל את למוד התורה לתינוקות בספר ויקרא. לדעת אחרים הרי השמות ספרא וספרי מקוצרים הם, וצריך להוסיף עליהם את המלים „דבי רב", הינו הספר או הספרים שנסדרו בבית מדרשו של רב (אבא אריכא).

הספרא, אף על פי שהוא פותח בהרצאת שלש עשרה המדות של רבי ישמעאל, עם כל זה יסודתו בשיטת רבי עקיבא, ועיקרו פרושיו ומדרשיו של ר' יהודה בר עילאי תלמידו של ר' עקיבא („סתם ספרא ר' יהודה": סנהדרין פ"ו, א). רובו של הספרא דברי הלכה ומעוטי דברי אגדה. בנוגע לחלוקתו, הנה לפנים היו מחלקים אותו לתשעה סדרים, ועכשיו הוא מחולק לארבעה עשר ואלה הם:

א) ויקרא נדבה; ב) ויקרא חובה; ג) צו; ד) מכילתא דמלואים; ה) שמיני; ו) תזריע: ז) תזריע נגעים; ח) מצורע נגעים; ט) מצורע זבים; י) אחרי מות; יא) קדושים; יב) אמור; יג) בהר; יד) בחוקותי.

הסדרים מחולקים לפרשיות ולפרקים, והללו — למשניות.

הסדור האחרון של הספרא נעשה לא קודם המאה הרביעית לספה"נ, משום שנזכרים בו שמות אמוראים שחיו באותה המאה.

הספרי לספר במדבר נקרא גם „מדרש וישלחו", משום שהוא פותח בכתוב „וישלחו" (במדבר ה', א'). מדרש זה נחשב על המדרשים, שיסודתם בשיטת ר' ישמעאל „והתנאים דבי רבי ישמעאל, אשר חברו את המכילתא, היו גם מחברי הספרי; כי אם נעריך תהלוכת הדרישה של שני הספרים האלה זה כנגד זה, נראה כי דרך אחד ורוח אחד לשניהם; כמה כללים, אשר יחזיק המחבר בזה, יחזיק גם בזה, וכל הלשונות התוכניות אשר ישתמש בהן בעל המכילתא, ישתמש בהן גם בעל הספרי". (א. ה. ווייס, דור ודורשיו חלק ב' דף 211). והוא הדין בנוגע לחלק האגדי שבספרי לדברים, שגם מוצאו מבית מדרשו של ר' ישמעאל. מה שאין כן הפרושים לפרשיות י"ב — כ"ו הכוללות את חלק המצוות שבספר דברים, שהאחרונים מיחסים אותם לבית מדרשו של ר' עקיבא.

הספרי מרובה בדברי אגדה מן הספרא. גם סדורו האחרון נעשה בימי האמוראים מאותו הטעם האמור לגבי סדור הספרא.

סִפְרָא

I

הַשְּׁכִינָה צִמְצְמָה עַצְמָהּ מִפְּנֵי חִבָּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

א. „מאהל מועד"[1]. יכול מכל הבית? תלמוד לומר: „מעל הכפרת"[2]. אי מעל הכפרת, יכול מעל הכפרת כולה? תלמוד לומר: „מבין שני הכרובים". דברי רבי עקיבא.

ב. אמר רבי שמעון בן עזאי: איני כמשיב על דברי רבי, אלא כמוסיף על דבריו: הכבוד, שנאמר בו „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא"[3], ראה חבתן של ישראל להיכן גרמה, לכבוד הזה: כלומר דחק להיות מדבר מעל הכפרת מבין שני הכרובים!

II

„כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם".

ג. רבי דוסא אומר: הרי הוא אומר: „כי לא יראני האדם וחי"[4] — בחייהם אינן רואים, אבל רואים במיתתן. וכן הוא אומר: „לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה"[5].

ד. רבי עקיבא אומר: „כי לא יראני האדם וחי" — אף חיות הקדש הנושאות את כסא הכבוד אינן רואות את הכבוד.

ה. אמר רבי שמעון: איני כמשיב על דברי רבי, אלא כמוסיף על דבריו: „כי לא יראני האדם וחי" — אף מלאכים שחיים חיי עולם אינן רואין את הכבוד. (ויקרא פרשה א, פרק ב).

III

מִיתַת נָדָב וַאֲבִיהוּא.

ו. „ויבא משה ואהרון אל אהל מועד"[6]. כיון שראה אהרן שקרבו כל הקרבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל, היה עומד ומצטער, אמר: יודע אני, שכעס עלי המקום, בשבילי לא ירדה שכינה לישראל. כך עשה לי משה אחי, שנכנסתי ונתביישתי ולא ירדה שכינה לישראל! מיד נכנס

1. ויקרא א, א. 2. שמות כה, כב. 3. ירמיה כג, כד. 4. שמות לג, כ. 5. תהלים כב, ל. 6. ויקרא ט, כג.

ב. איני כמשיב וכו' — ר' שמעון בא לפרש את אשר סתם רבי עקיבא: צמצומו של הכבוד, שנאמר בו „הלא את השמים" וכו' היה מפני חבתם של ישראל. ד. אף חיות וכו' — ר' עקיבא דורש את המלה „וחי" במשמעות של חיות, ושעור הכתוב יהיה: לא יראני האדם והחי. ה. אף מלאכים שחיים וכו' — לפי ר' שמעון תהיה משמעות המלה וחי: אף אלה החיים לעולם. ו. שכעס עלי המקום — על חטא העגל. שנכנסתי ונתביישתי — מיראת חטאו היה עובד את עבודת הקדש בבושת פנים.

משה עמו ובקשו רחמים וירדה שכינה לישראל. לכך נאמר: „ויבא משה ואהרן אל אהל מועד".

ז. „ותצא אש מלפני ד'"[1]. כיון שראו אש חדשה, שירדה משמי מרום וליחכה על המזבח את העולה ואת החלבים, פתחו פיהם ואמרו שירה. ועל אותה שעה הוא אומר: „רננו צדיקים בד' לישרים נאוה תהלה"[2].

ח. באותה שעה קפצה פורענות על נדב ואביהוא. ויש אומרים: מסיני נטלו להם, שראו את משה ואת אהרן שהיו מהלכים תחילה, הן באים אחריהם וכל ישראל אחריהם. אמר לו נדב לאביהוא: עוד שני זקנים הללו מתים ואנו ננהיג את הקהל. אמר הקדוש ברוך הוא: נראה מי קובר את מי! הם קוברים אתכם ויהיו הם מנהיגים את הקהל.

ט. דבר אחר: כיון שראו בני אהרן, שקרבו כל הקרבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל, אמר לו נדב לאביהו: וכי יש לך אדם שמבשל תבשיל בלא אש? מיד נטלו אש זרה ונכנסו לבית קדשי הקדשים, שנאמר: „ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו ויתנו בהן אש"[3]. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אני אכבד אתכם יותר ממה שכבדתם אותי, אתם הכנסתם לפני אש טמאה, אני אשרוף אתכם באש טהורה.

י. כיצד היתה מיתתן? שני חוטים של אש יצאו מבית קדשי הקדשים ונחלקו לארבעה, שנים נכנסו בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה ונשרף גופם ובגדיהם קיימים, שנאמר: „ותצא אש מלפני ד'"[4]. היה אהרן עומד ותוהא, אומר: אוי לי כך, עבירה בידי וביד בני, שכך הגיעתני! נכנס משה אצלו והיה מפייסו. אמר לו: אהרן אחי! מסיני נאמר לי: „עתיד אני לקדש את הבית הזה, באדם גדול אני מקדשו". הייתי סבור, או בי או בך הבית מתקדש. עכשיו נמצאו בניך גדולים ממני וממך, שבהם הבית נתקדש. כיון ששמע אהרן כך, צדק עליו את הדין, שתק, שנאמר: „וידם אהרן"[5]. ולמודים צדיקים שמצדיקים עליהם את הדין: אברהם צדק עליו את הדין, שנאמר „ואנכי עפר ואפר"[6], יעקב צדק עליו את הדין, שנאמר „קטנתי מכל החסדים"[7], דוד צדק עליו את הדין, שנאמר „הבאישו נמקו חבורותי מפני אולתי"[8].

יא. „ויקרבו וישאם בכתנותם"[9]. מלמד, שהם המקום עליהם במיתתן יותר מבחייהם, שאילו נשרף גופן ואין בגדיהם קיימים, היו מפורסמים ומבוזים, אלא נשרף גופם ובגדיהם קיימים. והרי דברים קל וחומר: ומה אם אילו שהכעיסו את המקום, שנכנסו לפניו שלא ברצונו, כך עשה להם, קל וחומר לשאר צדיקים.

1. שם שם כד. 2. תהלים לג, א. 3. ויקרא י, א. 4. שם ט, כד. 5. שם י, ג. 6, בראשית יח, כז. 7. שם לב, יא. 8. תהלים לח, ו. 9. ויקרא י, ה.

ז. מסיני נטלו להם — פורענות זו נגזרה עליהם על החטא שחטאו כבר בסיני.
י. תוהא — נדהם. עבירה בידי וכו' — מפני העברה שבידי וביד בני באה עלי צרה כזאת.
יא. מפורסמים — נגלים לעין כל.

יב. „ויאמר משה הוא אשר דבר ד׳ לאמר בקרובי אקדש"[1]. זה דבור נאמר בסיני למשה ולא ידעו עד שבא מעשה לידו. וכיון שבא מעשה לידו אמר לו משה: אהרן אחי! לא מתו בניך אלא על קדושת שמו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: „ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי"[2]. כיון שידע אהרן, שבניו ידועי המקום, שתק וקבל שכר על שתיקתו. מכאן אמרו: כל המקבל עליו ושותק — סימן יפה לו. על ידי דוד הוא אומר: „דום לד׳ והתחולל לו"[3] ועל ידי שלמה הוא אומר: „עת לעשות ועת לדבר"[4] — עתים לכל, עתים שאדם שותק, עתים שאדם מדבר. (שמיני, מכילתא דמלואים).

IV

קְדוּשַּׁת אֱלֹהִים.

יג. „וידבר ד׳ אל משה לאמר דבר אל כל עדת בני ישראל ואָמרת אליהם קדושים תהיו"[5]. מלמד שהפרשה נאמרה בהקהל. ומפני מה נאמרה בהקהל? מפני שרוב גופי תורה תלויים בה. „קדושים תהיו" — פרושים היו. „קדושים תהיו כי קדוש אני ד׳ אלהיכם" — לומר: אם מקדישים אתם עצמכם, מעלה אני עליכם כאלו לא קדשתם אותי. או אינו אומר: אלא אם מקדישים אתם אותי, הריני מקודש, ואם לאו, איני מקודש? תלמוד לומר: „כי קדוש אני"[6] — בקדושתי אני, בין מקדשים אותי ובין אין מקדשים אותי". (קדושים פרשה א).

V

עֲבֵירוֹת שֶׁבֵּן אָדָם לַחֲבֵירוֹ.

יד. „לא תגנבו"[7]. מה תלמוד לומר? לפי שנאמר „גנבה שנים ישלם"[8] — למדנו עונש, אזהרה מנין? תלמוד לומר „לא תגנבו".

טו. „לא תגנבו" — על מנת לְמַקֵט; „לא תגנבו" — על מנת לשלם תשלומי כפל ולא על מנת לשלם תשלומי ארבעה וחמשה. בן בג בג אומר: לא תגנוב את שלך מאחר הגנב, שלא תֵרָאֶה גונב.

טז. „לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו ולא תשבעו בשמי לשקר"[9] — הא אם גנבת, סופך לכחש, סופך לשקר, סופך להשבע בשמי לשקר.

יז. „לא תעשק את רעך"[10]. יכול אפילו אמר: „איש פלוני גבור הוא", והוא אינו גבור, „איש פלוני חכם הוא", והוא אינו חכם, „איש פלוני עשיר

1. שם שם ג. 2. שמות כט, מג. 3. תהלים לז, ז. 4. קהלת ג, ז. 5. ויקרא יט, א. 6. שם. 7. שם שם יא. 8. שמות כב, ג. 9. ויקרא יט, יא–יב. 10. שם שם יג.

יג. בהקהל — באספת העם כלו, „לא כשאר הפרשיות שהיה אהרן נכנס תחלה ואחר כך זקנים ואח"כ ישראל". (הראב"ד). גופי תורה — עיקרי התורה ויסודותיה. טו. מקט — הכעים, הרעים. יז. איש פלוני גבור הוא וכו׳ — כשאמר לחברו על איש פלוני שהוא גבור וכו׳ וחברו נסמך על דבריו ובא לידי מכשול, אין זה עושק האמור בתורה.

הוא״, והוא אינו עשיר? תלמוד לומר: „לא תגזל״ — מה הגזל מיוחד שהוא של ממון, אף עושק דבר של ממון. ואיזה? זה הכובש שכר שכיר.

יח. „לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר״[1]. אין לי אלא שכר האדם, שכר הבהמה והכלים מנין? שכר הקרקעות מנין? תלמוד לומר „לא תלין פעולת״ — כל דבר.

יט. „ולפני עור לא תתן מכשל״[2] — לפני סומא בדבר. בא ואמר לך: בת איש פלוני מה היא לכהונה? אל תאמר לו: כשירה, והיא אינה אלא פסולה; היה נוטל ממך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו; אל תאמר לו: „צא בהשכמה״, שיקפחוהו ליסטים, „צא בצהרים״, בשביל שֶׁיִּשְׁתָּרֵב; אל תאמר לו: „מכור את שדך וקח לך חמור״, ואתה עוקף עליו ונוטלה ממנו. שמא תאמר: עצה טובה אני נותן לו — והרי הדבר מסור ללב, שנאמר „ויראת מאלהיך אני ד׳״[3]. (קדושים פרשה ב).

VI

עַד הֵיכָן חַיָּב אָדָם לִתְמֹךְ בַּחֲבֵרוֹ?

כ. „כי ימוך אָחיך ומטה ידו עמך״[4] — אל תניחנו שירד. הא למה זה דומה? למשוי על גבי החמור; עודנו במקומו — אחד תופש בו ומעמידו, נפל לארץ — אפילו חמשה אין מעמידים אותו. ומנין אם החזקת, אפילו ארבע חמש פעמים, חזור והחזק? תלמוד לומר „והחזקת בו״. יכול אפילו אתה מפסידו לתרבות רעה? תלמוד לומר „עמך״. „גר״ — זה גר צדק, „תושב״ — זה אוכל נבלות, „וחי עמך״ — חייך קודמין לחייו. (בהר פרשה ה).

VII

חוֹבַת הָאָדוֹן לְעַבְדּוֹ.

כא. „לא תעבד בו עבדת עבד״[5] — שלא יטול אחריך בַּלְנֶרְיָא ולא יטול לפניך כלים במרחץ. דבר אחר: „לא תעבד בו עבדת עבד״ — בו אין אתה עובד עבודת עבד, אבל עובד אתה בבן חורים עבודת עבד.

כב. „יהיה עמך״[6] — עמך במאכל, עמך במשתה, עמך בכסות נקיה; שלא תהא אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קִיבָר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על מוכין והוא ישן על התבן. (שם, פרשה ו).

כג. „כי עבדי הם״[7] — שטרִי קדם עליהם ראשון; „אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים״[7] — על תנאי שלא ימכרו ממכרת עבד.

1. שם. 2. שם שם יד. 3. שם. 4. שם כה, לה. 5. שם כה, לט. 6. שם שם מ. 7. שם שם מב.

יט. עוקף עליו — עושה בתחבולות מרמה. כ. אפילו מפסידו לתרבות רעה — שמטה ידו מפני שהוא מפסיד את ממונו על תרבות רעה כגון על משחק בקוביא וכדומה. כא. בלנריא — כסות המרחץ. כב. פת קיבר — לחם גס. מוכין — נוצות רכות.

כד. „לא תרדה בו בפרך"[1] — שלא תאמר לו: „החם את הכוס הזה", והוא אינו צריך; „הצין לי את הכוס", והוא אינו צריך: „עדור תחת הגפן עד שאבוא". שמא תאמר: לצורך עצמי אני עושה — והרי הדבר מסור ללב, שנאמר: „ויראת מאלהיך"[2], הא כל דבר, שהוא מסור ללב, נאמר בו „ויראת מאלהיך". (שם. פרשה ז).

VIII

אֱלֹהִים לֹא מָאַס בְּעַמּוֹ.

כה. „לא מאסתים ולא געלתים לכלתם"[3]. וכי מה נשתייר להם שלא נגעלו ושלא נמאסו? והלא כל מתנות טובות שנתנו להם, נטלו מהם, ואלולי ספר תורה, שנשתייר להם, לא היו משנים מאומות העולם כלום! אלא „לא מאסתים" — בימי אספסינוס, „ולא געלתים" — בימי יון, „לכלתם להפר בריתי אתם" — בימי המן, „כי אני ד' אלהיכם" — בימי גוג.

סִפְרֵי

I

עִנְיָנֶיהָ שֶׁל בִּרְכַּת כֹּהֲנִים.

א. „יאר ד' פניו אליך"[4] — יתן לך מאור עינים. ר' נתן אומר: זה מאור השכינה, שנאמר: „קומי אורי בא אורך וכבוד ד' עליך זרח, כי הנה החשך וגו' ועליך יזרח ד' וכבודו עליך יראה"[5], ואומר: „אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה"[6], ואומר: „אל ד' ויאר לנו"[7]. דבר אחר: „יאר" — זה מאור תורה, שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור"[8].

ב. „ויחנך" — במשאלותיך, וכן הוא אומר: „וחנותי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם"[9] דבר אחר: יתן הנך בעיני הבריות, וכן הוא אומר: „ויהי ד' את יוסף ויט אליו חסד ויתן חנו בעיני שר בית הסהר"[10], ואומר: „ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם"[11]. דבר אחר: „ויחנך" — בדעת ובבינה ובהשכל ובמוסר ובחכמה. דבר אחר: „ויחנך" — יחנך בתלמוד תורה, וכן הוא

---

1. שם שם מג. 2. שם יט, יד. 3. שם כו, מד. 4. במדבר ו, כה. 5. ישעיה ס, א. ב. 6. תהלים סז, ב. 7. שם קיח, כז. 8. משלי ו, כג. 9. שמות לג, יט. 10. בראשית לט, כא. 11. משלי ג, ד.

כד. הצין — צנן. כה. לא היו משנים — את מעשיהם. לא מאסתים בימי אספסינוס וכו' — כל אלה עמדו לכלות את ישראל והקב"ה הצילם מידם.

אומר: „תתן לראשך לוית חן"[1]. דבר אחר: „ויחנך" — במתנת חנם, וכן הוא אומר: „הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה אל יד גברתה כן עינינו אל ד' אלהינו עד שיחננו"[2], ואומר: „חננו ד' חננו כי רב שבענו בוז"[3]. ואומר: „ד' חננו לך קוינו"[4] (נשא, פיסקא מא).

ג. „ישא ד' פניו אליך וישם לך שלום"[5] — בשעה שאתה עומד ומתפלל, שנאמר: „ויאמר אליו הנה נשאתי פניך"[6]. והרי דברים קל וחומר: ומה אם ללוט נשאתי פנים, בשביל אברהם אוהבי, לך לא אשא פנים מפניך ומפני אבותיך? וזה הוא שאמר הכתוב: — „ישא ד' פניו אליך".

ד. כתוב אחד אומר: „ישא ד' פניו אליך" וכתוב אחד אומר: „אשר לא ישא פנים"[7] — כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? כשישראל עושים רצונו של מקום — „ישא ד' פניו אליך", וכשאין עושים רצונו של מקום — „אשר לא ישא פנים". דבר אחר: עד שלא נחתם גזר דין — „ישא ד" פניו אליך", ומשנחתם גזר דין — „אשר לא ישא פנים".

ה. כתוב אחד אומר: „שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו"[8], וכתוב אחד אומר: סכותה בענן לך מעבור תפלה"[9] — כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? עד שלא נחתם גזר דין — „שומע תפלה", משנחתם גזר דין — סכותה בענן לך".

ו. „וישם לך שלום" — שלום בכניסתך, שלום ביציאתך, שלום עם כל אדם. ר' חנניה סגן הכהנים אומר: „וישם לך שלום" — בביתך. ר' נתן אומר: זה שלום מלכות בית דוד, שנאמר: „למרבה המשרה ולשלום אין קץ"[10]. דבר אחר: זה שלום תורה, שנאמר: „ד' עז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום"[11].

II

גָּדוֹל הַשָּׁלוֹם.

ז. גדול השלום, ששם, שנכתב בקדושה, נמחה על המים מפני שלום, בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו. רבי אלעזר אומר: גדול השלום, שלא נטעו הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום. רבי שמעון בן חלפתא אומר: גדול השלום, שאין כלי מקבל ברכה אלא שלום, שנאמר: „ד' עז לעמו יתן" וגו'. ר' אלעזר הקפר אומר: גדול השלום, שאין חותם כל הברכות אלא בשלום, שנאמר: „יברכך ד' וישמרך, יאר ד' פניו אליך, ישא ד' פניו אליך וישם לך שלום". רבי אלעזר בנו של רבי אלעזר הקפר אומר: גדול השלום, שאפילו עובדי עבודה זרה ושלום ביניהם, כביכול אין השטן נוגע בהם, שנאמר: חבור „עצבים אפרים הנח לו"[12]. אבל משנחלקו מה נאמר? „חלק לבם עתה יאשמו"[13]. — הא גדול השלום ושנוי מחלוקת. — גדול השלום, שאפילו בשעת מלחמה צריכים לו, שנאמר: „כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום"[14]

1. משלי ד, ט. 2. תהלים קכג, ב. 3. שם שם ד. 4. ישעיה לג, ב. 5. במדבר ו, כו. 6. בראשית יט, כא. 7. דברים י, יז. 8. תהלים סה, ג. 9. איכה ג, מד. 10. ישעיה ט, ו. 11. תהלים כט, יא. 12. הושע ד, יז. 13. שם י, ב. 14. דברים כ, י.

ז. חבור עצבים וגו' — אם אפרים חי בחבורה בשלום, אז הנח לו.

„ואשלח מלאכים ממדבר קדימות אל סיחון מלך חשבון דברי שלום"[1]; „וישלח יפתח מלאכים"[2] ונו' מהו אומר? „ועתה השיבה אתהן בשלום"[3]. — גדול השלום, שאפילו מתים צריכים שלום, שנאמר: „ואתה תבוא אל אבותיך בשלום"[4], ואומר: „בשלום תמות ובמשרפות אבותיך"[5]. — גדול השלום, שניתן לעושי תשובה, שנאמר: „בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב"[6]. — גדול השלום. שניתן בחלקם של צדיקים, שנאמר: „יבוא שלום ינוחו על משכבותם"[7]. — גדול השלום, שלא ניתן בחלקם של רשעים, שנאמר: „אין שלום אמר אלהי לרשעים"[8]. — גדול השלום, שניתן לאוהבי תורה, שנאמר: „שלום רב לאוהבי תורתך"[9]. — גדול השלום, שניתן לענוים, שנאמר: „וענוים יירשו ארץ והעתנגו על רב שלום"[10]. — גדול השלום, שניתן ללומדי תורה, שנאמר: „וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך"[11]. — גדול השלום, שניתן אל עושי צדקה, שנאמר: „והיה מעשה הצדקה שלום"[12]. גדול השלום, ששמו של הקב"ה קרוי שלום, שנאמר: „ויקרא לו ד' שלום"[13]. — רבי חנניה סגן הכהנים אומר: גדול השלום, ששקול כנגד כל מעשה בראשית, שנאמר: „יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע"[14]. — גדול השלום, שהרי עליונים צריכים לו, שנאמר: „המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו"[15]. והרי דברים קל וחומר: ומה במקום, שאין איבה ותחרות ושנאה ובעלי דבבא, צריכים שלום, קל וחומר למקום שיש בו כל המדות הללו! (נשא, פיסקא מב).

III

מַסַּע יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

ה. „ויסעו מהר ד' דרך שלשת ימים"[16]. אפשר לומר כן? הרי כבר נאמר: „אחד עשר יום מחורב"[17], ומה תלמוד לומר „ויסעו מהר ד'"? מלמד שהלכה שכינה בו ביום שלשים וששה מיל, כדי שיכנסו לארץ. משלו משל: למה הדבר דומה? לבני אדם שיוצאים למלחמה, בשעה שהם יוצאים הם שמחים, וכל זמן שהם מתיגעים, ידיהם מתרשלות, אבל ישראל אינו כן, אלא כל זמן שהם מתיגעים הם שמחים ואומרים: „נלך נירש ארץ ישראל".

ט. רבי שמעון בן יוחי אומר: גנות גדולה היתה בידן של ישראל בשעה שאמרו: „נשלחה אנשים לפנינו"[18]. אמר להם המקום: אם כשהייתם בארץ

---

1. שם ב, כו. 2. שופטים יא, יב. 3. שם שם יג. 4. בראשית טו, טו. 5. ירמיה לד, ה. 6. ישעיה נז, יט. 7. שם שם ב. 8. שם שם כא. 9. תהלים קיט, קסה. 10. שם לז, יא. 11. ישעיה נד, יג. 12. שם לב, יז. 13. שופטים ו, כג. 14. ישעיה מה, ז. 15. איוב כה, ב. 16. במדבר י, לג. 17. דברים א ב. 18. דברים א, כב.

ז. בעלי דבבא – שונאים. ח. שלשים וששה מיל – מהלך המחנה ליום הוא ששה מלים, אלא שכדי למהר לבוא לא"י מהרה השכינה ללכת שש פעמים ככה ובמשך שלשה ימים עברו מהלך שאדם בינוני, שדרכו להלך עשרה מילין ליום, עובר במשך אחד עשר יום (פחות שני מילין, היינו ק"ח מילין).

ערבה ושוחה זנתי ופרנסתי אתכם, כשאתם נכנסים בארץ טובה ורחבה, בארץ זבת חלב ודבש, על אחת כמה וכמה שאזון ואפרנס אתכם! (בהעלותך, פיסקא פב).

י. „וענן ד׳ עליהם יומם״[1]. מכאן אמרו: ז׳ עננים הם: „וענן ד׳ עליהם יומם״, „ועננך עמד עליהם״[2], „ובעמוד ענן אתה הלך לפניהם יומם״[3], ובהאריך הענן״[4] „ובהעלות הענן״[5], „ואם לא יעלה הענן״[6], „כי ענן ד׳ על המשכן״[7]. ז׳ עננים היו: ארבעה מארבע רוחותם, ואחד למעלה ואחד למטה ואחד מלפניהם: הגבוה מַנְמִיכוֹ, והנמוך מגביהו ומכה את הנחשים ואת העקרבים וּמְכַבֵּד ומרַבֵּץ לפניהם. ור׳ יהודה אומר: י״ג היו, ב׳ מכל רוח ורוח, ושנים מלמעלה ואחד מלמטה ואחד מלפניהם. —

יא. „וענן ד׳ עליהם יומם״[7]. מנין אתה אומר, שאם היה אחד מישראל נמשך מתחת כנפי הענן, נמשך עמו לאחריו עד שעה שחוזר? תלמוד לומר „וענן ד׳ ע ל י ה ם״. או כשם שמגין עליהם ביום, כך מגין עליהם בלילה? תלמוד לומר: „יומם״ — ביום מגין ואין מגין בלילה. אמור מעתה, עמוד ענן לא היה מגין עליהם בלילה. יכול עמוד האש יהיה מאיר עליהם ביום? תלמוד לומר: „ואש תהיה לילה בו״[8]. או כשם שמאיר לישראל, כך מאיר לאומות העולם? תלמוד לומר: „ואש תהיה לילה בו ל ע י נ י כ ל י ש ר א ל״[8] — על ישראל הוא מאיר ואינו מאיר לאומות העולם. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: מנין אתה יודע, כל אותן מ׳ שנה, שהיו ישראל במדבר, לא נצרכו לנר, אלא אפילו נכנס אדם חדר לפנים מן החדר, כמו פנס נכנס עמו עד שעה שחוזר? תלמוד לומר: „לעיני כל ישראל בכל מסעיהם״ — הא אפילו אדם נכנס חדר לפנים מן החדר, עַמוד האש מאיר לפניו. (בהעלותך, פיסקא פג).

IV

שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל — שׂוֹנְאֵי הַמָּקוֹם.

יב. „וינֻסו משנאיך״[9]. וכי יש שונאים לפני מי שאמר והיה העולם? אלא מגיד הכתוב, שכל מי ששונא את ישראל כמי ששונא את המקום. כיוצא בו אתה אומר: „וברב גאונך תהרס קמיך״[10] — וכי יש קמים לפני המקום? אלא מגיד הכתוב, שכל מי שקם על ישראל, קם על המקום. — וכל העוזר לישראל, כאלו עוזר למקום, שנאמר: „אורו מרוז אמר מלאך ד׳ אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ד׳ בגבורים״[11]. — ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: אין לי חביב בכל הגוף כעין ומשל בה את ישראל; אדם לוקה על ראשו, אינו אומץ אלא עיניו — הא אין לך חביב בכל הגוף כעין ומשל בה את ישראל. (שם, פיסקא פד).

1. במדבר י, לד. 2. שם יד, יד. 3. שם שם. 4. שם ט, יט. 5. שמות מ, לו. 6. שם שם לז. 7. שם שם לח. 8. שם שם. 9. במדבר ט, יא. 10. שמות ט״ו, ז. 11. שופטים ה, כג.

י. ה ג ב ו ה מ נ מ י כ ו ו כ ו׳ — הוא היה משפיל את הרכסים ומגביה את השפלות.

יב. ו מ ש ל ב ה א ת י ש ר א ל — שנאמר „הנוגע בכם נוגע בבבת עֵינו״ (זכריה ב, יב)

V

מֹשֶׁה — שְׁתַּדְלָן לְיִשְׂרָאֵל.

יג. „ויצעק העם אל משה"[1]. וכי מה היה משה מועלים? והלא אין ראוי לומר אלא „ויצעק העם אל ד'" ומה תלמוד לומר „ויצעק העם אל משה"? היה רבי שמעון אומר: משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו והלך לו הבן ההוא אצל אוהבו של מלך. אמר לו: צא ובקש לי מאבא. כך הלכו ישראל אל משה, אמרו לו: בקש עלינו מלפני המקום! יכול שעיכב משה בידו? תלמוד לומר: ויתפלל משה אל ד'. יכול שעיכב בידו המקום? תלמוד לומר „ותשקע האש". (שם, פיסקא פו).

VI

הַמָּן.

יד. „וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו"[2] — מלמד שהיה יורד על האיסקופים ועל המזוזות. יכול יהיו אוכלים מטונף ומלוכלך? תלמוד לומר: „והנה על פני המדבר דק מחספס"[3]: כגליד היה יורד תחלה ועשה לארץ כמין אִסְקוּטְלָא והמן יורד עליו, ומשם היו ישראל מלקטים ואוכלים. הרי למטה, אבל למעלה — יכול יהיו השקצים והזבובים שוכבים עליו? תלמוד לומר: „ותעל שכבת הטל"[4] — מלמד שהיה מונח כאלו מונח בתוך דְלוּסְקְמָא. והם קוראים קריאת שמע ומתפללים ואדם יוצא לפתח ביתו ומלקט פרנסתו ופרנסת ביתו ואחר כך „וחם השמש ונמס"[5].

טו. ר' שמעון אומר: מפני מה לא היה יורד בפעם אחת בשנה? כדי שיהפכו את לבן לאביהם שבשמים. משל למה הדבר דומה? למלך שגזר על בנו להיות מְפַרְנָסָתוֹ פעם אחת בשנה ולא היה מקבל פני אבא אלא בשעת פרנסתו פעם אחת. אמר הבן: אפילו איני מקבל פני אבי אלא בשעת פרנסתי, די לי. הזר וגזר עליו להיות מפרנסתו בכל יום. כך ישראל: היו בביתו של אדם חמשה זכרים או חמש נקבות, היה יושב ומצפה ואומר: שמא לא ירד המן למחר ונמצינו מתים ברעב, יהי רצון מלפניך, שירד! ונמצאו הופכים את לבם לשמים. —

טז. כיוצא בדבר רבי דוסתאי ברבי ינאי אומר: מפני מה לא ברא המקום חמים בירושלים כחמי טבריה? כדי יאמר אדם לחברו: נלך ונעלה לירושלים, הא אם אין אנו עולים אלא בשביל רחיצה אחת — דיינו, ונמצאת עליה שלא לשמה. (שם, פיסקא פט).

---

1. במדבר יא, ב. 2. במדבר יא, ט. 3. שמות טז, יד. 4. שם שם. 5. שם שם כא.

יג. שעיכב משה בידו — את בקשת העם. שעיכב בידו המקום — את בקשת משה.

יד. איסקופים — מפתני הבית, גליד — כפור. אסקוטלא — קערה. דלוסקמא — תיק, ארגז.

VII

אֵין מֹשֶׁה רוֹצֶה לִרְאוֹת בְּפוּרְעָנוּת שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

יז. „ואם ככה אתה עושה לי הרגני נא הרג" [1] — לפי שהראה הקדוש ברוך הוא למשה סדר פורענות העתידה לבוא עליהם. היה רבי שמעון אומר: משל למה הדבר דומה? לאחד שיצא ליהרג הוא ובניו. אמר לְסְפֶּקְלָטוֹר: הרגני עד שלא תהרג את בני! לא כשם שנאמר בצדקיהו „וישחט מלך בבל את בני צדקיהו לעיניו" [2] ואחר כך „ואת עיני צדקיהו עור" [3]. כך אמר משה לפני המקום: „אם ככה אתה עושה לי הרגני נא הרג" — הא יפה לי להורגני תחלה, ואל אראה בפורענות העתידה לבוא עליהם. (שם, פיסקא צא).

VIII

זִקְנֵי הָעָם וְשׁוֹטְרָיו.

יח. „כי הם זקני העם ושוטריו" [4]. מלמד. שאין אדם יושב בישיבה של מטה אלא אם כן יושב בישיבה של מעלה: עד שהבריות מרננות עליו ואומרים: איש פלוני כשר וחסיד ונאה להיות חכם.

יט. „ולקחתם אותם אל אהל מועד" [4]. אמר לו: קחם בדברים, תחלה אמור להם דברי שבח: אשריכם שנתמניתם! וחוזר ואומר להם דברי פנים: היו יודעים שטורחנים וסורבנים הם, על מנת כן תהיו מקבלים עליכם שיהיו מקללים אתכם וסוקלים אתכם באבנים, מה שהתניתי עמך, הַתְנֵה עמהם.

IX

נִרְגָּנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כ. „ויאמר משה שש מאות אלף רגלי" [5] וגו'. רבי שמעון בן יוחי אומר: רבי עקיבא היה דורש בו דבר אחד ואני דורש בו שני דברים, ודברי נראים משל רבי. הרי הוא אומר: „הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם" [6] — אפילו אתה מכנים להם כל צאן ובקר, פְּסֵיקִין הן להם? ואני אומר: וכי מפני שאין להם בשר הם מתרעמים? והלא כבר נאמר ביציאתם ממצרים: „וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר" [7]. יכול שאכלום במדבר? תלמוד לומר: „ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד" [8]. אלא שמבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום. „את כל דגי הים יאסף להם" [9] — אפילו אתה מכנים להם דגים

1. במדבר יא, טו. 2. ירמיה נב, י. 3. שם א. 4. במדבר יא, טז. 5. שם שם כא. 6. שם שם כג. 7. שמות יב, לח. 8. במדבר לב, א. 9. שם יא, כב.

יט. מ ה ש ה ת נ י ת ע מ ך – לפי דברי האגדה אמר הקב"ה כן גם למשה ולאהרן (עיין ספרי פיסקא צא).

לאכול, היו מתרעמים. והלא הלכה עמהם באר במדבר והיתה מַעֲלָה להם דגים שמנים יותר מצרכם! אלא שמבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום.

כא. דבר אחר: לפי שהראהו המקום למשה סדר פורענות העתידה לבוא עליהם, אמר משה לפני המקום: אדני, כלום הגון להם, שתתן להם ותהרגם? אומרים לחמור: טול כור של חטים ונחתוך ראשך! אומרים לאדם: טול ככר ורד לשאול! אמר לו: אם לאו, מה אתה אומר? אמר לו: הריני הולך ומפייסם. אמר לו: עד שאתה כאן, אני אומר לך שאין שומעים לך. כיון שהלך משה אצלם, אמר להם: „היד ד׳ תקצר?״ [1] „הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטפו הגם לחם יוכל תת אם יכין שאר לעמו״ [2]. אמרו: פשרה היא זו? אין בו כח לתת אלינו שאלתנו. (שם, פיסקא צה).

X

הָעֲבֵרָה וְהַמִּצְוָה.

כב. „והנפש אשר תעשה ביד רמה״ [3]. בא ישעיה ופירש בקבלה: „הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבותות העגלה חטאה״ [4]: תחלתו של חטא הוא דומה לחוט של כּוּכְיָא, אבל סופו להיות „כעבותות העגלה חטאה״. ר׳ אומר: העושה מצוה אחת לשמה, אל ישמח על אותה מצוה, שלסוף גוררת מצות הרבה; והעובר עברה אחת, אל ידאג עליה, לסוף שגוררת עברות הרבה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברות. (שלח, פיסקא קיב).

XI

לָמָּה מַזְכִּירִים יְצִיאַת מִצְרַיִם עַל כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה.

כג. „אני ד׳ אלהיכם״ [5]. למה מזכירים יציאת מצרים על כל מצוה ומצוה? למה הדבר דומה? למלך שנשבה בן אוהבו וּכְשֶׁפְּדָאוֹ, לא פדאו לשום בן אלא לשום עבד, שאם ינזור ולא יהיה מקבל עליו, אומר לו: עבדי אתה. כיון שנכנס למדינה, אמר לו: נעול לי סנדלי וטול לפני כלים להוליך לבית המרחץ. התחיל הבן ההוא מְנַתֵּק. הוציא עליו שטר ואמר לו: עבדי אתה. כך כשפדה הקב״ה את זרע אברהם אוהבו, לא פדאם לשום בנים אלא לשום עבדים, כשיגזור עליהם ולא יהיו מקבלים עליהם, אומר להם: עבדי אתם. כיון שיצאו למדבר, התחיל לגזור עליהם מקצת מצוות קלות ומקצת חמורות, כגון שבת ועריות, ציצית ותפילין. התחילו ישראל להיות מנתקים, אמר להם; עבדי אתם, על מנת כן פדיתי אתכם, שאהיה גוזר ואתם מקיימים.

1. שם שם כג. 2. תהלים עח, כ. 3. במדבר טו, ל. 4. ישעיה ה. 5. במדבר טו, מא.
כב. כ ו כ י א — עכביש, קורי עכביש. כג. מ נ ת ק — מוחה.

XII

מַתַּן שְׂכָרָהּ שֶׁל מִצְוַת צִיצִית.

כד. רבי נתן אומר: אין כל מצוה ומצוה, שאין מתן שכרה בצדה. צא ולמד ממצות ציצית. מעשה באדם אחד, שהיה זהיר במצות ציצית. שמע שיש זונה בכרכי הים והיתה נוטלת ד׳ מאות זהובים בשכרה. שיגר לה ארבע מאות זהובים וקבעה לו זמן. כיון שהגיע זמנו, בא וישב לו על פתח ביתה. נכנסה שפחתה ואמרה לה: זה אותו האיש, שקבעת לו זמן, הרי הוא יושב על פתח הבית. אמרה לה: יכנס. כיון שנכנס, הציעה לו שבע מטות, אחת של כסף ואחת של זהב והיא היתה בעליונה, ובין כל אחת ואחת ספסלין של כסף ועליון של זהב. כיון שהגיע לאותו מעשה, באו ארבע ציציותיו וטפחו לו על פניו, נדמו לו כארבעה אנשים. מיד נשמט וישב לו על גבי קרקע, אף היא נשמטה וישבה לה על גבי קרקע. אמרה לו: גַּפָּה של רומי! איני מניחתך, עד שתאמר, מה ראית בי. אמר לה: העבודה! לא ראיתי בך מום, שאין כיפיך בכל העולם. אלא מצוה קלה צונו ד׳ אלהינו וכתב בה „אני ד׳ אלהיכם" „אני ד׳ אלהיכם" שתי פעמים: „אני ד׳ אלהיכם" — אני עתיד לשלם שכר; „אני ד׳ אלהיכם" — עתיד לְהִפָּרַע. אמרה לו: העבודה! איני מניחתך, עד שתכתוב לי שמך ושם עירך ושם רבך ושם מדרשך, שאתה לָמֵד בו תורה. וכתב לה שמו ושם עירו ושם רבו ושם מדרשו, שלמד בו תורה. עמדה ובזבזה את כל ממונה, שליש למלכות, שליש לעניים ושליש נטלה עמה ובאה ועמדה בבית מדרשו של רבי חייא. אמרה לו: רבי, גיירני. אמר לה: שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה לו כתב שבידה. אמר לה: זכי במקחך; אותן המצעות שהציעה לך באיסור, תציע לך בהיתר, זה מתן שכרה בעולם הזה, ובעולם הבא איני יודע כמה. (פרשת שלח, פיסקא קטו).

XIII

חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל.

כו. חביבים ישראל, כשהוא מְכַנָּן, אין מכנן אלא בכהנים, שנאמר: „ואתם כהני ד׳ תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם"[1]; וכשהוא מכנן, אין מכנן אלא במלאכי השרת, שנאמר: „כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד׳ צבאות הוא"[2]. בזמן שהתורה יוצאה מפיו, הרי הוא כמלאכי השרת, ואם לאו — הרי הוא כחיה וכבהמה, שאינה מכרת את קונה.

XIV

חֲבִיבָה תּוֹרָה.

כז. חביבה תורה, כששאל דוד מלך ישראל לא שאל אלא תורה, שנאמר: „טוב אתה ומטיב למדני חקיך"[3] — טובך עֲדִיף עלי ועל כל באי העולם, יעדיף

1. ישעיה סא, ו. 2. מלאכי ב, ז. 3. תהלים קיט, סח.

כד. שיגר — שלח. כז. עדיף — מושפע.

טובך עלי ולמדני חקיך. ואומר: „סעדני ואושעה"[1] — שלא אהיה לומד תורה ושוכח, שלא אהי לומד ויצר הרע איני מניח לי לִשְׁנוֹת; או שמא אטמא את הטהור ואטהר את הטמא, ונמצאתי בוש לעולם הבא; או שמא ישאלוני מנויי הארץ וממשפחות הארץ ואיני יודע להשיבם, ונמצאתי בוש לעיניהם. וכן הוא אומר: „ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש"[2]; ואומר: „זמִרות היו לי חקיך"[3]. שומע אני בשלום? תלמוד לומר: „בבית מגורי"[3] — במְערות ובמצדות. וכן הוא אומר: „בברחו מפני אבשלום במערה"[4]; וכן הוא אומר: „נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי"[5]. אבל משלמד דוד תורה ונתרגל מהו אומר? „טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף"[6], שזהב וכסף מוציאים את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא, אבל תורה מביאה את האדם לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר: „ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם"[7], „וזאת תורת האדם"[8]. — נמצאת אומר: שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה אהרן וּנְטָלוֹ, כתר מלכות זכה דוד ונטלו — הרי כתר תורה מונח, כדי שלא יתן פתחון פה לבאי העולם לומר: אלו היה כתר מלכות וכתר כהונה מונחים, הייתי זוכה בהן ונוטלן. הרי כתר תורה מונח לכל באי העולם, שכל שזוכה בו מעלה אני עליו כאלו שלשתם מונחים וזוכה בכלם, וכל מי שאין זוכה בו, מעלה אני עליו, כאלו שלשתם מונחים ולא זכה באחד מהם. ואם תאמר: מי גדול משניהם? היה ר' שמעון בן אלעזר אומר: גדול הַמַּמְלִיךְ או המלך? הֱוֵי אומר: הממליך. העושה שרים או העושה שְׂרָרָה? הֱוֵי אומר: העושה שרים. כל עצמן של שני כתרים אין באים אלא בכחה של תורה. וכן הוא אומר: „בי מלכים ימלכו בי שרים ישרו"[9]. (פרשת קרח, פיסקא קיט).

XV

חֲבִיבִים צַדִּיקִים.

כח. „כאשר מריתם פי במדבר צִן במריבת העדה"[10]. ר' אלעזר המודעי אומר: בוא וראה, כמה צדיקים הביבים לפני הקב"ה, שבכל מקום שמזכיר מיתתם, שם מזכיר סרחונם. וכל כך למה? לפי שלא יהיה להם פתחון פה לבאי עולם לומר: מעשים מקולקלים היו בהם בסתר, לפיכך מתו. וכך בארבעה מקומות מזכיר מיתתן של בני אהרן, ובכל מקום שהוא מזכיר מיתתן, מזכיר סירחונם, להודיע שלא היה בהם אלא זו בלבד. והרי דברים קל וחומר: ומה אם כך הס המקום בשעת הכעס, קל וחומר בשעת רצון, שנאמר: „כה אמר ד' בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך"[11]. (פרשת פנחס, פיסקא קלז).

1. שם שם קיז. 2. שם שם מו. 3. שם שם נד. 4. שם נז, א. 5. שם קיט, קט. 6. שם שם עב. 7. שם קלט, יז. 8. שמואל ב. ז, יט. 9. משלי ח, טו—טז. 10. במדבר כז, יד. 11. ישעיה מט, ח.

כז. מי גדול משניהם — כתר מלכות או כתר תורה, כי בנוגע לכתר כהונה ברי לו, שכתר מלכות גדול ממנו, שנאמר „קחו עמכם את עבדי אדוניכם" (מלכים א, לג), הרי שהמלך הוא אדון לכהנים. כח. סרחונם — חטאם.

XVI

מִפְּנֵי שְׁפִיכוּת דָּמִים חָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

כט. „ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה״ [1] — מגיד ששפיכת דמים מטמאה הארץ ומסלקת את השכינה ומפני שפיכות דמים חרב בית המקדש. מעשה בשני כהנים. שהיו שָׁוִין, ורצין ועולין בַּכֶּבֶשׁ, וקדם אחד מהם לחברו ברחוק ד׳ אמות. נטל סכין ותקע לו בלבו. בא רבי צדוק ועמד על מעלות האולם ואמר: שמעוני, אחינו בני ישראל, הרי הוא אומר: „כי ימצא חלל באדמה״ [2], באו ונמדוד, על מי ראוי להביא את העגלה, על ההיכל או על העזרה! געו כל ישראל בבכיה. ואחר כך בא אביו של תינוק, אמר להם: אחינו, הריני כפרתכם! עדיין בני מפרפר ולא נטמאת הסכין. ללמדך, שטומאת סכינים חמורה להם יותר משפיכות דמים.

XVII

קָשֶׁה מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל מִכָּל חַטְאוֹת יִשְׂרָאֵל.

ל. „ודי זהב״ [3]. אמר להם הדבר הזה: הָאִי יתרה לכל מה שעשיתם, מעשה העגל קשה עלי מן הכל. משל למה הדבר דומה? לאחד שעשה לחברו צרות הרבה. באחרונה הוסיף לו צרה אחת. אמר לו האי יתרה לכל מה שעשית לי, זו קשה עלי יותר מן הכל. כך אמר הקב״ה לישראל: זו יתרה לכל מה שעשיתם. רבי שמעון בן יוחי אומר: משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מקבל חכמים ותלמידים והיו הכל מאשרים אותו. באו גויים וקבלם. והיו הבריות אומרים: כך היא וֶסֶתוֹ של פלוני לקבל את הכל. כך אמר משה לישראל: ודי זהב למשכן, ודי זהב לעגל. ר׳ בנאה אומר: עבדו ישראל לעבודה זרה, הרי הם חייבים כליה, יבוא זהב משכן ויכפר על זהב העגל.

(דברים, פיסקא א).

XVIII

בִּרְכַּת הקב״ה וּבִרְכַּת מֹשֶׁה.

לא. „ד׳ אלהי אבותיכם יֹסֵף עליכם ככם אלף פעמים״ [4]. אמרו לו: רבנו משה! אי אפשי לנו שתברכנו, הקב״ה הבטיח את אברהם אבינו, אמר: „והרביתי את זרעך ככוכבי השמים״ [5], „ושמתי את זרעך כעפר הארץ״ [6] ואתה נותן קצבה לברכותינו! משל למלך שהיו לו נכסים הרבה והיה לו בן קטן, והיה צריך לצאת למדינת הים. אמר: אם אני מניח את נכסי ביד בני, הוא עומד

1. במדבר לה, לד. 2. דברים כא, א. 3. דברים א, א. 4. דברים א, יא. 5. בראשית כו, ד. 6. שם יג, טז.

כט. שהיו שוין ורצין — לזכות במצות הרמת הדשן מעל המזבח. בכבש — במעלות המזבח. נטל סכין — זה שפגר. על ההיכל וכו׳ — אם על הכהנים שבהיכל או שבעזרה. עדיין בני מפרפר ולא נטמאת הסכין — לפי שרק מת גמור מטמא. ל. וסתו — מנהגו.

ומבזבז אותם, אלא הריני מְמַנֶּה אֶפִּיטְרוֹפָּא עד שיגדל. משהגדיל הבן ההוא, אמר לו לאפיטרופא: תן לי כסף וזהב, שהניח לי אבא בידך. עמד ונתן לו משלו כדי פרנסתו. התחיל אותו בן מיצר. אמר לו: הרי כל כסף וזהב שהניח לי אבא בידך! אמר לו: כל מה שנתתי לך, לא נתתי לך אלא משלי, אבל מה שהניח לך אביך, הרי הוא שמור לך. כך אמר להם משה לישראל: „ד' אלהיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים", זו משלי יש לכם, „ויברך אתכם כאשר דבר לכם"[1]. (שם, פיסקא יא).

XIX

מִדּוֹתֵיהֶם הָרָעוֹת שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

לב. „טרחכם"[2] — מלמד שהיו טוֹרְחָנִים. היה אחד מהם רואה שנוצח חבירו בדין, אומר לו: יש לי עדים להביא, יש לי ראיות, למחר אני דן, מוסיף אני עליכם דיינים. לכך נאמר: „טרחכם משאכם וריבכם"[2]; טרחכם — מלמד שהיו טורחנים; משאכם — מלמד שהיו אפיקורסים: הקדים משה לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שָׁפוּי בתוך ביתו? אחר לצאת, אמרו; מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים? יושב ויועץ עליכם עצות ומחשב עליכם מחשבות. קל וחומר אם היה משל בית און, כענין שנאמר: „ואון בן פלת בני ראובן"[3], בידוע שאשתו יועצתו. לכך נאמר „ומשאכם" — מלמד שהיו אפיקורסים. „וריבכם" — מלמד שהיו רוגנים. היה אחד מוציא סלע בשביל ליטול שנים, שנים בשביל ליטול שלשה. לכך נאמר „וריבכם" — מלמד שהיו רוגנים. (שם, פיסקא יא).

XX

אֵיזֶהוּ חָכָם וְאֵיזֶהוּ נָבוֹן.

לג. „חכמים ונבונים"[4]. זה ששאל אַרְיוֹס את ר' יוסי אמר לו: איזהו חכם? אמר לו: המקיים תלמודו. אתה אומר תלמוד, או אינו אלא נבון: אמר לו: הרי כבר נאמר: „נבונים". מה בין נבונים לחכמים? חכמים דומים לשולחני עשיר: כשמביאים לראות — רואה, כשאין מביאים — יושב ותוהה. נבון דומה לשולחני תַּגָּר: כשאין מביאים לו לראות, מביא משלו ורואה. (שם, פיסקא יג).

1. דברים א, יא. 2. שם שם יב. 3. במדבר טז, א. 4. דברים א, יג.

לב. שפוי — יושב במנוחה. קל וחומר אם היה וכו' — יפה לנו, שאינו מבית און בן פלת, שאלו היה מבית און בן פלת, בידוע שאשתו יועצתו, לפי שאשת און הניאה את בעלה ממחלקתו של קרח (עיין סנהדרין ק"י). לג. אתה אומר תלמוד וכו' — אתה אומר שחכם הנהו זה הבקי בלמודים, אפשר שבשם חכם נקרא האיש הנבון, המבין מעצמו ואינו נזקק ללמוד מפי אחרים. שולחני — חלפן. כשמביאים לראות — כשמביאים לו מטבעות נכריות להחליפן הוא מחליפן וכשאין מביאים לו הוא יושב וחרד, כך גם זה שעשיר בחכמה החרד בדבר שלא שמע לפי שאינו מבין מעצמו להבין דבר מתוך דבר. תגר — סוחר. כשאין מביאין וכו' — התגר העני תוזר בעצמו אחרי מעות להחליפן, כך גם הנבון. שרותו תמיד חופשת ומעסקת.

XXI

הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין.

לד. „ואצוה את שפטיכם בעת ההיא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק"[1] אמרתי להם: הוו מתונים בדין. שאם בא דין לפניך פעם אחת ושתים ושלש, אל תאמר: כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלשתיו. אלא הוו מתונים בדין. וכך היו כנסת הגדולה אומרים: הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה.

XXII

הָעוֹשֶׂה שְׂרָרָה עַל הַצִּבּוּר נַעֲשֶׂה עֶבֶד לוֹ.

לה. „בעת ההיא לאמר"[1]. לשעבר הייתם עומדים ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם משועבדים לצבור. מעשה ברבי יוחנן בן נורי ורבי אלעזר בן הַסְמָא שהושיבן רבן גמליאל בישיבה ולא הרגישו בהם התלמידים. לעת ערב הלכו וישבו אצל התלמידים. כך היתה מדתו של רבן גמליאל: כשהוא נכנס ואומר: „שאלו!", בידוע שאין שם קַנְתּוֹר; כשהיה נכנס ולא היה אומר „שאלו", בידוע שיש שם קנתור. נכנס ומצא את רבי יוחנן בן נורי ורבי אלעזר בן חסמא, שישבו להם אצל התלמידים. אמר להם: רבי יוחנן בן נורי ורבי אלעזר בן הסמא, הודעתם לצבור, שאתם מבקשים לעשות שררות על הצבור. לשעבר הייתם ברשות עצמכם. מכאן ואילך הרי אתם עבדים ומשועבדים לצבור.

XXIII

משֶׁה הָיָה מְחַבֵּב דִּבְרֵי הַמָּקוֹם.

לו. „אעברה נא ואראה"[2]. אפשר שהיה משה מבקש מלפני המקום, שיכנס לארץ? והלא כבר נאמר: „כי לא תעבר את הירדן הזה"[3]. משל למלך שהיו לו שני עבדים, וגזר על אחד מהם שלא לשתות יין שלשים יום. אמר: מה גזר עלי, שלא אשתה יין עד שלשים יום? איני טועמו אפילו שנה אחת, אפילו שתי שנים! חזר וגזר על השני, שלא לשתות יין שלשים יום. אמר: אפשר אני יכול לחיות בלא יין אפילו שעה אחת? וכל כך כדי לחבב את רבו. כך משה היה מחבב דברי המקום ומבקש מלפניו שיכנס לארץ, לכך נאמר: „אעברה נא". (פרשת ואתחנן, פיסקא כח).

1. דברים א, טז. 2. שם ג, כה. 3. שם שם כז.

לה. כשהוא נכנס — לבית המדרש. שאלו — בדברי הלכה. קנתור — מחלוקת, נצוח. שאין שם קנתור — שאין מתנגדיו מבקשים לקנתרו ולקפחו בהלכה. לו. כי לא תעבר וגו' — כלומר: את הדברים האלה „כי לא תעבר" וגו' שאמר לו עכשיו, כבר אמר לו בצורה אחרת קודם לכן: „עלה על הר העברים" וגו' (במדבר כז, יב).

XXIV
אַהֲבַת אֱלֹהִים.

לז. „ואהבת את ד׳ אלהיך״[1] — עֲשֵׂה עשה מאהבה. הפריש הכתוב בין העושה מאהבה לעושה מיראה: מאהבה—שכרו כפול ומכופל, לפי שהוא אומר: „את ד׳ אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק״[2]. יש לך אדם כשהוא מתירא מחברו, כשהוא מטריחו, מניחו והולך לו. אלא אתה עושה מאהבה, שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת הקב״ה בלבד. דבר אחר: „ואהבת את ד׳ אלהיך״ — אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך, כענין שנאמר: „ואת הנפש אשר עשו בחרן״[3], והלא אם מתכנסים כל באי העולם לבראות יתוש אחד ולהכנים בו נשמה, אינן יכולים לבראותו, ומה תלמוד לומר: „ואת הנפש אשר עשו בחרן״? אלא מלמד שהיה אברהם מגמרם ומכניסם תחת כנפי השכינה.

לח. „ובכל נפשך״ — אפילו הוא נוטל את נפשך. וכן הוא אומר: „כי עליך הרגנו כל היום נחשבנו. כצאן טבחה״[4]. ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: וכי אפשר לו לאדם ליהרג בכל יום? אלא עלה המקום על הצדיקים, כאלו נהרגין בכל יום. שמעון בן עזאי, אומר: „בכל נפשך״ — אוהבהו עד מִצוּי הנפש.

XXV
חֲבִיבִים יִסּוּרִים.

לט. ועוד יהא אדם שמח ביסורים יותר מן הטובה, שאלו אדם בטובה כל ימיו, אין נמחל לו עון שבידו. ובמה נמחל לו? ביסורים נמחל לו. ר׳ אלעזר בן יעקב אומר: הרי הוא אומר: „את אשר יאהב ד׳ יוכיח וכאב את בן ירצה״[5], מי גרם לבן שירצה לאב? הוי אומר: אלו יסורים. רבי מאיר אומר: הרי הוא אומר: וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ד׳ אלהיך מיסרך״[6] — אתה ולבך יודעים המעשים שעשית והיסורים שהבאתי עליך שלא כנגד מעשיך שעשית, הבאתי לך. ר׳ יוסי בן יהודה אומר: חביבים יסורים לפני המקום, שכבודו של מקום חל על מי שיסורים באים עליו, שנאמר: „ד׳ אלהיך מיסרך״. רבי נתן בר׳ יוסף אומר: כשם שהברית כרותה לארץ, כך ברית כרותה ליסורים, שנאמר: „ד׳ אלהיך מיסרך״[6] ואומר: „כי ד׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה״[7] רבי שמעון בן יוחי אומר: חביבים יסורים, ששלש מתנות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, שאומות העולם מתאוים להן, ולא

1. דברים ו, ד. 2. שם י, כ. 3. בראשית יב, ה. 4. תהלים מד, כג. 5. משלי ג, יב. 6. דברים ח, ה. 7. שם שם ז.

לז. שאין לך אהבה במקום יראה וכו׳ — רק את האלהים אתה יכל לירא ולאהב כאחת. לח. מצוי הנפש — כלות הנפש. לט. כשם שהברית כרותה לארץ וכו׳ — כשם שכרת הקב״ה ברית עם ישראל להביאם לארץ, כך כרת עמם ברית להביא עליהם יסורים.

נתנן לישראל אלא על ידי יסורים ואלו הן: תורהו ארץ ישראל והעולם הבא. תורה מנין? שנאמר: „לדעת חכמה ומוסר"[1], ואומר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[2]. ארץ ישראל מנין? שנאמר: „ד' אלהיך מיסרך"[3] ואומר: „ד' אלהיך מביאך אל ארץ טובה"[4] וגו'. העולם הבא מנין? שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר"[5] איזהו דרך, שמביא את האדם לעולם הבא? הוי אומר: זה יסורים. — ר' נחמיה אומר: חביבים יסורים, שכשם שקרבנות מרצים, כך יסורים מְרַצִּים. בקרבנות הוא אומר: „ונרצה לו לכפר עליו"[6], ביסורים הוא אומר: „ואז ירצו את עונם"[7]; ועוד שהיסורים מרצים יותר מהקרבנות, שהקרבנות בממונו ויסורים בגוף.

(פרשת ואתחנן, פיסקא ל"ב).

XXVI

שִׁבְחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

מ. „כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה"[8]. הרי פרשה זו נאמרה לישראל בשעה שיצאו ממצרים, שהיו אומרים: שמא לא נכנס לארץ יפה כזו? אמר להם הקב"ה: „כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה". מגיד הכתוב, שארץ ישראל משובחת הימנה. אתה אומר, בשבח ארץ ישראל הכתוב מדבר, או אינו אלא בשבח ארץ מצרים? תלמוד לומר: „וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים"[9] — לפני מה שהיתה מקום מלכות, שכך הוא אומר: „כי היו בצען שריו"[10]. וחברון מה היתה? פסולת של ארץ ישראל, שנאמר: „קרית ארבע היא חברון"[11]. והרי דברים קל וחומר: אם חברון, פסולת ארץ ישראל, הרי היא משובחת ממשובחת של ארץ מצרים, שהיא משובחת מכל הארצות, קל וחומר לשבח של ארץ ישראל. ואם תאמר: מי שבנה זו, לא בנה זו? תלמוד לומר: „ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען"[12] — חם שבנה זו, בנה זו; אפשר שבנה את הַכָּעוּר ואחר כך בנה את הנאה? אלא בנה את הנאה ואחר כך בנה את הַכָּעוּר, שפסולתו של ראשון חביב בשני. הא לפי שהברון משובחת ממצרים לפיכך נבנתה תחלה. וכן אתה מוצא בדרכי המקום, שכל מי שהוא חביב, הוא קודם את חברו. תורה, לפי שהיא חביבה מכל, נבראת קודם לכל, שנאמר: „ד' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז"[13], ואומר: „מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ"[14]. בית המקדש, לפי שהיה חביב מכל, נברא לפני כל, שנאמר: „כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו"[15]. ארץ ישראל, שהיתה חביבה מכל, נבראת קודם לכל, שנאמר: „עד לא עשה

1. משלי א, ב. 2. תהלים צד, יב. 3. דברים ח, ה. 4. שם שם ז. 5. משלי ו, כג.
6. ויקרא א, ד. 7. שם כו, מא. 8. דברים יא, י. 9. במדבר יג, כב. 10. ישעיה ל, ד.
11. בראשית כג, ב. 12. בראשית י, ו. 13. משלי ח, כב. 14. שם שם כג. 15. ירמיה יז, יב.

מ. קרית ארבע היא חברון — מתוך שמקום זה נבחר לשדה קברות מוכח שהיה הגרוע שבא"י. שפסולתו של ראשון חביב בשני — דרכו של אדם לבנות תחלה את היפה ואחר כך את הכעור, ומן הפסולת של הראשון החביב עליו ביותר הוא מכנים אל תוך השני.

ארץ וחוצות״ וראש עפרות תבל״ [1]; „ארץ״ — אלו שאר ארצות, „וחוצות״ — אלו מדברות, „וראש עפרות תבל״ — זו ארץ ישראל. רבי שמעון בן יוחי אומר: תבל — זו ארץ ישראל, שנאמר: „משחקת בתבל ארצו״ [2]. למה נקרא שמה תבל? שהיא מתובלת בכל, שכל הארצות — יש בזו מה שאין בזו ויש בזו מה שאין בזו, אבל ארץ ישראל אינה חסרה כלום, שנאמר: „ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה״ [3]. דבר אחר: „ארץ״ — אלו שאר ארצות, „וחוצות״ — אלו מדברות, „תבל״ — זו ארץ ישראל. ולמה נקרא שמה תבל? על שום תְּבָלִין שבתוכה. איזהו תבלין שבתוכה? זו תורה, שנאמר: „בגוים אין תורה״ [4] — מכאן שהתורה בארץ ישראל. וכן אתה מוצא בסנחריב, כשבא לפתות את ישראל מה אמר להם? „עד באי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם״ [5]. והלא דברים קל וחומר: אם מי שבא לומר שבחה של ארצו, לא אמר גנותה של ארץ ישראל, קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל. ר׳ שמעון בן יוחי אומר: שוטה היה זה, שלא היה יודע לפתות. משל לאדם, שהלך לישא אשה. אמר לה: אביך מלך ואני מלך. אביך עשיר ואני עשיר, אביך מאכילך בשר ודגים ומשקך יין ישן ואני מאכילך בשר ודגים ומשקך יין ישן. ואין זה פִּתּוּי. כיצד פתוי? אומר לה: אביך הֶדְיוֹט ואני מלך, אביך עני ואני עשיר, אביך מאכילך ירק וְקִטְנִית ואני מאכילך בשר ודגים. אביך מוליכך למרחק ברגל ואני מוליכך בגְלוּגְדְקָא. ומה אם מי שבא לומר שבחה של ארצו, לא אמר גנותה של ארץ ישראל, קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל. (פרשת עקב, פיסקא לז).

XXVII

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּמִצְרַיִם.

מא. „לא כארץ מצרים היא״ [6]. ארץ מצרים שותה מן הנמוך, ארץ ישראל שותה מן הגבוה; ארץ ישראל שותה נמוך וגבוה, ארץ מצרים — נמוך שותה, גבוה אינו שותה; ארץ מצרים — גלוי שותה, שאין גלוי אין שותה, ארץ ישראל — גלוי ושאין גלוי שותה; ארץ מצרים שותה ואחר כך נזרעת, ארץ ישראל שותה ונזרעת. נזרעת ושותה, שותה בכל יום ונזרעת בכל יום; ארץ מצרים — אם אינו עמל בה בְּפָסָל ובקרדום ונודד שנת עיניו עליה, אין לו בה כלום; אבל ארץ ישראל אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם, והמקום מוריד להם גשמים. משל למלך, שהיה מהלך בדרך. ראה בן טובים אחד ומסר לו עבד אחד לשמשו. שוב ראה בן טובים אחד מעודן ומפונק

---

1. משלי ח, כו. 2. שם שם לא. 3. דברים ח, ט. 4. איכה ב, ט. 5. מלכים ב. יח, לב. 6. דברים יא, י.

מ. תבלין — געווירץ, приправа. גלוגדקא — שדה, כסא למשא בני אדם.

מא. שותה מן הנמוך — ממי הנילוס. מן הגבוה — ממטר השמים. שותה נמוך וגבוה — המקומות הנמוכים והגבוהים מושקים בה כאחת ממטר השמים. ארץ מצרים נמוך שותה וכו׳ — שהיאור משקה רק את המקומות הנמוכים. גלוי שותה — המקומות הגלויים שמי הנילוס יכולים לחדור אליהם. פסל — מין מעדר.

ועוסק בפעולה ומכירו לו ולאבותיו, אמר: גזרה שאני עושה בידי ומאכילך. כך כל הארצות נתנו להן שמשים לשמשן: מצרים שותה מן הנילוס ובבל שותה מן הנהר, אבל ארץ ישראל אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם, והקב"ה מוריד להם גשמים; וללמדך, שלא כדרכי בשר ודם דרכי המקום: בשר ודם קונה לו עבדים, שיהיו זנים ומפרנסים אותו, אבל מי שאמר והיה העולם קונה לו עבדים, שיהיה הוא זן ומפרנס אותם.

מב. וכבר היה רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי צדוק מסובים בבית משתה בנו של רבן גמליאל. מזג רבן גמליאל כוס לרבי אליעזר ולא רצה לקבלו. קבלו רבי יהושע. אמר לו רבי אליעזר: מה זה, יהושע, שאנו מסובים ורבן גמליאל עומד ומשמש! אמר לו ר' יהושע: הנח לו וישמש. אברהם גדול העולם שמש מלאכי השרת, וכסבור שהם ערביים עובדי עבודה זרה, שנאמר: „וישא עיניו וירא[1] וגו'. והלא דברים קל וחומר: אברהם גדול העולם שמש למלאכי השרת, וכסבור שהם ערביים עובדי עבודה זרה, רבן גמליאל ברבי לא ישמשנו? אמר להם ר' צדוק: הנחתם כבוד המקום ואתם עוסקים בכבוד בשר ודם. מי שאמר והיה העולם משיב רוחות ומעלה נשיאים ועננים ומוריד גשמים ומגדל צמחים ועורך שלחן לכל אחד ואחד, גמליאל ברבי לא ישמשנו? (פרשת עקב, פיסקא לח).

XXVIII

שְׂכָרָם וְעָנְשָׁם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

מג. רבי שמעון בן יוחי אומר: ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם הקב"ה לישראל: אם תעשו את התורה — הרי ככר לאכול, ואם לאו — הרי מקל ללקות בו. והיכן פירושו של דבר? הרי הוא אומר: „אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ד' דבר"[2]. ר' אלעזר אומר: ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם: אם עשיתם את התורה הכתובה בזה — אתם נצולים מזה, ואם לאו — הרי אתם לוקים בו. והיכן פירושו של דבר? הרי הוא אומר: „ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים"[3]. (פרשת עקב, פיסקא מ).

XXIX

תַּלְמוּד תּוֹרָה מֵאַהֲבָה.

מד. „לאהבה את ד' אלהיכם"[4]. שמא תאמר: הרי אני לומד תורה, בשביל שאהיה עשיר ובשביל שֶׁאֶקָּרֵא רבי ובשביל שאקבל שכר? תלמוד לומר: „לאהבה את ד' אלהיכם" — כל מה שאתם עושים, לא תעשו אלא מאהבה. (שם, מא).

1. בראשית יח, ב. 2. ישעיה א, יט—כ. 3. בראשית ג, כד. 4. דברים יא, יג.
מא. מן הנהר — מנהר פרת. מב. ברבי — כנוי הכבוד לאדם גדול בדורו.

XXX

חוֹבַת לִמּוּד הַבָּנִים.

מה. ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם"[1] — בניכם ולא בנותיכם. דברי רבי יוסי בן עקביא. מכאן אמר: כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקדש ומלמדו תורה; ואם אין מדבר עמו לשון הקדש ואינו מלמדו תורה, ראוי לו כאלו קוברו, שנאמר: „ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם": אם למדתם אותם את בניכם — „ירבו ימיכם וימי בניכם"[2], ואם לאו — יקצרו ימיכם, שכך דברי תורה נדרשים: מכלל לאו אתה שומע הן, ומכלל הן אתה שומע לאו.

XXXI

הַצַּדִּיקִים מְשׁוּלִים לַכּוֹכָבִים.

מו. „כימי השמים על הארץ"[2], שיהו פניהם של צדיקים כ י ו ם. וכן הוא אומר: „ואוהביו כצאת השמש בגבורתו"[3]. שומע אני, שיש ביניהם איבה וקנאה ותחרות? תלמוד לומר: „ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד"[4] — מה כוכבים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות, אף צדיקים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות; ומה כוכבים, שאין אורו של זה דומה לזה, אף צדיקים כך. דבר אחר: „ומצדיקי הרבים" — אלו גבאי צדקה. דבר אחר: „ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" — מה כוכבים רמים ומנוטלים על כל באי העולם, כך צדיקים רמים ומנוטלים על כל באי העולם; ומה כוכבים — רואים אורם מסוף העולם ועד סופו, כך צדיקים — רואים אורם מסוף העולם ועד סופו; מה כוכבים — פעמים נגלים, פעמים נכסים, כך הצדיקים — פעמים נגלים, פעמים נכסים; ומה כוכבים — כתוה כתות, שאין להם מנין, כך צדיקים — כתות כתות שאין להם מנין. או בין עושין רצונו של מקום, בין אין עושין רצונו של מקום? תלמוד לומר: „והיה זרעך כעפר הארץ"[5] — אם ישראל עושים רצונו של מקום, הרי הם ככוכבים, ואם לאו — הרי הם כעפר. וכן הוא אומר: „כי אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש"[6].

XXXII

יִשְׂרָאֵל חַי לְעוֹלָם.

מז. דבר אחר: „כימי השמים על הארץ" — שיהו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. וכן הוא אומר: „כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני, נאם ד׳"[7]. והרי דברים קל והומר: ומה שמים וארץ,

1. דברים יא, יט. 2. שם שם כא. 3. שופטים ה, לא. 4. דניאל יב, יג. 5. בראשית כח, יד. 6. מלכים ב. יג, ז. 7. ישעיה סו, כב.

שלא נבראו אלא לכבודם של ישראל, חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים, קל וחומר לצדיקים, שבעבורם נברא העולם. רבי יהושע בן קרחה אומר: „כימי העץ ימי עמי" [1] — אין עץ אלא תורה, שנאמר: „עץ חיים היא למחזיקים בה" [2]. והרי דברים קל וחומר: ומה אם התורה, שלא נבראת אלא לכבודן של ישראל, הרי היא קיימת לעולמי עולמים, קל וחומר לצדיקים שבשבילם נברא העולם. (שם, פיסקא מז).

XXXIII

דִּבְרֵי תוֹרָה.

מח. „כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת" [3]. למה נאמר, לפי שנאמר: „תשמרון את מצות ד' אלהיכם"? [4] מגיד הכתוב, שכשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא תאבד, כך יהא אדם צריך להזהר בתלמוד שלא יאבד. וכן הוא אומר: „אם תבקשנה ככסף" [5] וגו' — מה כסף קשה לקנותו, כך דברי תורה קשים לקנותם. או מה כסף קשה לאבד, אף דברי תורה קשים לאבדם? תלמוד לומר: „לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי־פז" [6] — קשים לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית.

מט. היה רבי שמעון אומר: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד" [7]. משל למלך, שצד צפור ונותנו ביד עבדו. אמר לו: הֱוֵי זהיר בצפור זה לבני, אם אתה אֲבַדְתּוֹ, לא תהיה סבור, צפור כאיסר אבדת, אלא כאלו אובדת את נפשך. וכן הוא אומר: „כי לא דבר רק הוא מכם, כי הוא חייכם" [8] וגו' — דבר, שאתם אומרים רֵק, הוא חייכם.

נ. ר' שמעון בן יוחי אומר: משל לשני אחים, שהיו מְסַגְּלִים ממון אחר אביהם. אחד מצרף דינר ואוכלו, ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שמצרף דינר ואוכל — נמצא שאין בידו כלום, זה שמצרף דינר ומניחו — נמצא עשיר לאחר זמן. כך תלמידי חכמים: למד שנים או שלשה דברים ביום, שנים ושלשה פרקים בשבת, שנים ושלשה פרשיות בחדש — נמצא עשיר לאחר זמן, ועליו נאמר: „וְקֹבֵץ על יד ירבה" [9]. וזה שאומר: היום אני לומד? למחר אני לומד; היום אני שונה? למחר אני שונה — נמצא אין בידו כלום. ועליו הוא אומר: „נרדם בקציר בן מביש" [10], ואומר: „מחורף עצל לא יחרש" [11] וגו', ואומר: „על שדה איש עצל עברתי" [12] וגו', „על שדה איש עצל עברתי" — זה שקנה שדה כבר, „ועל כרם אדם חסר לב" — זה שקנה כרם כבר. הואיל וקנה שדה וקנה כרם ולא עמל בהם, מנין שסופו נקרא עצל? תלמוד לומר: „על שדה

1. ישעיה סה, כב. 2. משלי ג, יח. 3. דברים יא, כב. 4. שם ו, יז. 5. משלי ב, ג. 6. איוב כח, יז. 7. דברים ד, ט. שם לב, מז. 9. משלי יג, יא. 10. שם י, ה. 11. שם כ, ד. 12. שם כד, ל.

מח. בסלעו — כלומר בכספו. מט. צפור כאיסר — צפור שמחירו איסר (מין מטבע קטנה). נ. מסגלים וכו' — מאספים ממון מזה שהיה נותן להם לעתים קרובות אביהם.

איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב". ולמה נקרא שמו חסר לב? על שקנה שדה וכרם ולא עמל בהם.

נא. ר' יהודה אומר: תלמיד, שֶׁלִּבּוֹ יפה, דומה לִסְפוֹג, שהוא סופג את הכל; שני לו דומה לְמוֹךְ, שאינו סופג אלא צרכו, זה שהוא אומר: דַּיִּי במה ששנה לי רבי.

נב. רבי שמעון בן יוחי אומר: הרי הוא אומר: „שתה מים מבורך"[1] — שתה ממים שבבורך, שתה מים שעמך בעיר ואחר כך פרוש בכל מקום.

נג. נמשלו דברי תורה למים: מה מים חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעולם, שנאמר: „כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא"[2]; ומה מים מעלים את הטמא מטומאתו, כך דברי תורה מעלים את האדם מדרך רעה לדרך טובה, שנאמר: „תורת ד' תמימה משיבת נפש"[3]; ומה מים חנם לעולם, אף דברי תורה חנם לעולם, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[4]; ומה מים, שאין להם דמים, אף דברי תורה אין להם דמים, שנאמר: „יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה"[5]. אי מה מים אין משמחים לבו של אדם, אף דברי תורה אין משמחים? תלמוד לומר: „כי טובים דודיך מיין"[6] — מה יין משמח, אף דברי תורה משמחים את הלב, שנאמר: „פקודי ד' ישרים משמחי לב"[7]; ומה יין אתה טועם יין מתחלתו, וכל זמן שהוא מִתְיַשֵּׁן בקנקן סופו להשביח, אף דברי תורה, כל זמן שהם מתישנים בגוף, סופם להשביח, שנאמר: „בישישים חכמה וארך ימים תבונה"[8]; ומה יין אי אפשר לו להתקיים לא בכלי זהב ולא בכלי כסף, אלא במי שהוא גרוע שבכלים, בכלי הרש, כך דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שהוא מֵמִיךְ את עצמו.

נד. דבר אחר: „כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת", שמא תאמר: „יִשְׁנוּ בני הזקנים, יִשְׁנוּ בני הגדולים, יִשְׁנוּ בני הנביאים"? תלמוד לומר: „כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת" — מגיד הכתוב, שהכל שוים בתורה. וכן הוא אומר: „תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"[9] — כהנים, לויים וישראלים אין כתוב כאן, אלא „קהלת יעקב".

נה. „לאהבה את ד' אלהיכם"[10]. שמא תאמר: הריני אלמד תורה, בשביל שֶׁאֶקָּרֵא חכם, בשביל שאשב בישיבה, בשביל שאאריך ימים לעולם הבא? תלמוד לומר: „לאהבה את ד' אלהיכם" — למוד מכל מקום, וסוף הכבוד לבא.

נו. ר' אלעזר בר' צדוק אומר: עשה דברים לשם פעולתם, דבר בהם, לִשְׁמָן. וכן הוא היה אומר: ומה בלשצר, שנשתמש בכלי בית המקדש, וכלי

---

1. משלי ה, טו. 2. שם ד, כב. 3. תהלים יט, ח. 4. ישעיה נה, א. 5. משלי ג, טו.
6. שיר השירים א, ב. 7. תהלים יט, ט. 8. איוב יב, יב. 9. דברים לג, ד. 10. דברים יא, כב.

נב. שתה מים שעמך בעיר וכו' — מתחילה למוד תורה מפי הרב שבעירך, ואחר כך לך לבקש תורה במקום אחר. נג. ממיך — משפיל. נד. ישנו וכו' — ילמדו בני הזקנים וכו', לפי שגם אבותיהם עוסקים בתורה.

חול היו, נעקרו חייו מן העולם הזה ומן העולם הבא, המשתמש בכלי, שבו נברא העה״ז והעה״ב, על אחת כמה וכמה, שנעקרו חייו מן העה״ז ומן העה״ב. (שם, פיסקא מח).

XXXIV

דַּרְכֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

נז. „ללכת בכל דרכיו״[1]. אלו דרכי הקב״ה, שנאמר: „ד׳ ד׳ אל רחום וחנון ארך אַפים ורב חסד ואמת נֹצֵר חסד לאלפים נֹשֵׂא עון ופשע וחטָאה ונקה״[2]. ואומר: „כל אשר יקרא בשם ד׳ ימלט״[3]. וכי היאך אפשר לו לאדם לקרא בשמו של הקב״ה? אלא מה המקום נקרא רחום וחנון, אף אתה הֱוֵי רחום וחנון ועשה מתנת חנם לכל; מה הקב״ה נקרא צדיק, שנאמר: „צדיק ד׳ בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו״[4]. אף אתה הוי חסיד, שנאמר: „וחסיד בכל מעשיו״; לכך נאמר: „כל אשר יקרא בשם ד׳ ימלט״, ואומר: כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו״[5]. ואומר: „כל פעל ד׳ למענהו״[6].

XXXV

הֵיאַךְ דָּבֵק אָדָם בַּקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

נח. „ולדבקה בו״[1]. וכי היאך אפשר לו לאדם לעלות במרום ולהדבק בו? והלא כבר נאמר: „כי ד׳ אלהיך אש אכלה הוא״[7], ואומר: „כרסיה שביבין דינור גלגלוהי נור דלק״[8]. אלא הדבק בחכמים ובתלמידים, ומעלה אני עליך כאלו עלית למרום ונטלת ולא שעלית ונטלת בשלום, אלא אפילו כאלו עשית מלחמה ונטלת, וכן הוא אומר: „עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם״[9]. — דורשי רשומות אומרים: רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם? למוד הגדה, שמתוך כך אתה מכיר את הקב״ה ומדבק בדרכיו. ואם עשיתם מה שעליכם, אף אני אעשה מה שעלי. (שם, פיסקא מט).

XXXVI

דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְדֶרֶךְ הַמָּוֶת.

נט. „ראה אָנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה״[10]. למה נאמר, לפי שנאמר: „החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה״?[11] שמא יאמרו ישראל: הואיל ונתן הקב״ה לפנינו שני דרכים, דרך החיים ודרך המות, נלך באיזה מהם

---

1. דברים יא, כב. 2. שמות לד, ו, ז. 3. יואל ג, ה. 4. תהלים קמה, יז. 5. ישעיה מג, ז. 6. משלי טז, ד. 7. דברים ד, כד. 8. דניאל ז, י. 9. תהלים סח, יט. 10. דברים יא, כו. 11. שם ל, יט.

נח. כרסיה וגו׳ — כסאו זיקי אש וגלגליו אש בוערת. דורשי רשומות — החכמים שדרשו ובארו את המקומות הקשים שבמקרא.

שנרצה? תלמוד לומר: „ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" [1]. משל לאחד, שהיה יושב בפרשת דברים, והיו לפניו שני שבילים, אחד שתחלתו מישור וסופו קוצים, ואחד שתחלתו קוצים וסופו מישור. והיה מודיע את העוברים ואת השבים ואומר להם: אתם רואים שביל זה, שתחלתו מישור? בשתים ושלש פסיעות אתה מהלך במישור וסופו לצאת בקוצים; ואתם רואים שביל זה, שתחלתו קוצים? בשתים ושלש פסיעות אתה מהלך בקוצים וסופו לצאת במישור. כך אמר להם משה לישראל: אתם רואים את הרשעים, שהם מצליחים? בשנים ושלשה ימים הם מצליחים בעולם הזה וסופן לִדָּחות באחרונה, שנאמר: „כי לא תהיה אַחרית לרע" [2]. ואומר: „הנה דמעת העשוקים" [3] וגו', ואומר: „הכסיל חובק את ידיו" [4] וגו', ואומר: דרך רשעים כאפלה" [5]. ואתם רואים את הצדיקים, כשהם מצטערים בעולם הזה? בשנים ושלשה ימים מצטערים, וסופן לשמוח באחרונה, שנאמר: „להיטבך באחריתך" [6]. ואומר: „טוב אַחרית דבר מראשיתו" [7]. ואומר: „כי אָנכי ידעתי את המחשבות אשר אני חושב" [8] וגו', ואומר: „אור זרוע לצדיק [9]. ואומר: „ארח צדיקים כאוֹר נגה" [10]. ר' יהושע בן קרחה אומר: משל למלך, שעשה סעודה והזמין כל האורחים. והיה אוהבו מֵיסַב ביניהם והיה דומה ליטול מנה יפה ולא היה בו דעה. כיון שראה, שאין בו דעה, אחז את ידו והניחה על המנה היפה. וכן הוא אומר: „ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" [11]. יש לך אדם, שניתן לו חלק, ואינו שמח בחלקו, אבל ישראל מודים ומקלסים, שאין חלק יפה כחלקם ולא גורל כגורלם והן מודים ומשבחים על כך, וכן דוד הוא אומר: „חבלים נפלו לי בנעימים" [12], ואומר: „אברך את ד' אשר יעצני" [13]. (פרשת ראה, פיסקא נג).

XXXVII
חִבַּת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

ס. „וירשת אותם וישבת בארצם" [14]. מעשה בר' יהודה בן בתירה ור' מתיא בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן, שהיו יוצאים חוץ לארץ והגיעו לְפַּלְטוֹם וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: „וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים" [15]. וחזרו ובאו למקומם. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה. ומעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר, שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירה, ללמוד הימנו תורה והגיעו לְצַיְדָן וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא

1. שם. 2. משלי כד, כ. 3. קהלת ד, א. 4. שם שם ה. 5. משלי ד, יט. 6. דברים ח, טז. 7. קהלת ז, ח. 8. ירמיה כט, יא. 9. תהלים צז, יא. 10. משלי ד, יח. 11. תהלים טז, ה. 12. שם שם ו. 13. שם שם ז. 14. דברים יב, כט. 15. שם יא, לא. — לב.

ס. פלטום — שם מקום בחוץ לארץ.

הזה „וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים". חזרו ובאו להם למקומם. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה. (פרשת ראה, פיסקא פ).

XXXVIII

מִיתָתוֹ שֶׁל משֶׁה.

סא. באותה שעה אמר לו הקב"ה למלאך המות: לך והבא לי נשמתו של משה. הלך ועמד לפניו ואמר לו: תן לי נשמתך! אמר לו משה: במקום שאני יושב, אין לך רשות לעמוד — ואתה אומר: תן לי נשמתך? גער בו ויצא בנזיפה. הלך מלאך המות והשיב דבריו לפני הגבורה. אמר לו המקום למלאך המות: לך והבא לי נשמתו! הלך למקומו, בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים. אמר לו: ראית את משה? אמר לו: מיום שהעביר את ישראל בתוכו, ישוב לא ראיתיו. הלך אצל הרים ובקעות. אמר להם: ראיתם את משה? אמרו לו: „אלהים הבין דרכו", אלהים גנזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת בו, שנאמר: „ויקבר אותו בגי"[1]. כיון שמת משה, היה יהושע בוכה וצועק ומתאבל עליו ימים רבים, עד שאמר הקב"ה ליהושע: יהושע! עד מתי אתה מתאבל והולך? וכי לך לבדך הוא מת? והלא לי מת, שמיום שמת — אבל לפני, כענין שנאמר: „ויקרא ד' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד"[2]. ולא עוד, אלא שהוא מובטח לחיי העולם הבא, שנאמר: „ויאמר ד' אל משה הנך שוכב עם אבתיך וקם"[3].

XXXIX

משֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ.

סב. „קרא את יהושע"[4]. משיב משה לפני הקב"ה: הואיל ואני נפטר בנסיון גדול מן העולם, הראני אדם נאמן, שיעמוד על ישראל, שיצא ידיהם לשלום. וכן הוא אומר: „אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם" וגו' „ולא תהיה עדת ישראל כצאן אשר אין להם רועה"[5], ארבע מלכויות מושלות בהם בישראל ואין בהם נבון ואין בהם חכם.

„ויאמר ד' אל משה קח לך את יהושע בן נון"[6] וגו' — גְבַרְתָּן שכמותך. „קח לך" — אין „קח" אלא לקיחה, לפי שאין חבר נקנה אלא בקושי קַשְׁיָין. מכאן אמרו: יקנה אדם חבר לעצמו, להיות קורא עמו ושונה עמו ואוכל עמו ושותה עמו וגולה לו סתריו, וכן הוא אומר: „טובים השנים מן האחד והחוט

1. דברים לד, ו. 2. ישעיה כב, יב. 3. דברים לא, טז. 4. דברים לא, יד. 5. במדבר כז, יז. 6. שם שם יח.

סב. בנסיוי גדול — כלומר בעצב גדול. ארבע מלכויות — היינו ארבעת נשיאי הדגלים. גברתן — איש אמיץ. קשיין — עמל, כבדות.

המשולש לא במהרה ינתק"[1]. — משיבו רוח הקדש למשה: תן לו מְתוּרְגְּמָן ליהושע, והוא שואל ודורש ומורה בהוריות בחייך, וּכְשֶׁתִּפָּטֵר, לא יהו ישראל אומרים לו: בחיי משה רבך לא היית מדבר, ועכשיו אתה מדבר! ויש אומרים, שהעמידו מן הארץ והושיבו בין ברכיו, והיו משה וישראל מגביהים ראשיהם לשמוע דבריו של יהושע. ומהו אומר? „ברוך ד' אשר נתן תורה לישראל על ידי משה רבנו". ר' נתן אומר: משה היה מתעצב בלבו, שלא עמד אחד מבניו. אמר לו המקום: והלא בני אהרן אחיך כאלו הם בניך, ואף מי שאני מעמיד על ישראל, ילך ויעמוד על פתחו של אלעזר. משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שלא היה לו בן ראוי למלכות, נטל המלכות ממנו ונתנה ביד אוהבו. אמר לו: אף על פי שנתתי לך גדולה, לך ועמוד על פתחו של בני. כך אמר הקב"ה ליהושע: לך ועמוד על פתחו של אלעזר. הָדָא הוא דכתיב: „ולפני אלעזר הכהן יעמד"[2]. באותה שעה נתגבר כחו של משה והיה מחזיק את יהושע לעיני כל ישראל, שנאמר: „ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ"[3]. אמר לו: עַם זה, שאני מוסר לך, עדיין נדיים הם, עדיין תינוקות הם, אל תקפיד עליהם על מה שהם עושים, שאף רבונם לא הקפיד עליהם על מה שעשו, שנאמר: „כי נער ישראל ואהבהו"[4], וכן הוא אומר: „ורעי את גדותיך על משכנות הרועים"[5].

XL

מִפְּנֵי מַה הֵעִיד מֹשֶׁה בְּיִשְׂרָאֵל אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ?

סג. „האזינו השמים"[6]. היה רבי יהודה אומר: משל למלך, שהיו אֶפּוֹטְרוֹפְּסִים במדינה והשלים להם את שלו ומסר להם את בנו ואמר להם: כל זמן שבני עושה רצוני, הֱיו מְעָרְבִים ומעדנים ומפנקים אותו ומאכילים אותו ומשקים אותו, וכשאין בני עושה רצוני, אל יטעום משלי כלום. כך בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, מה נאמר בהם? „יפתח ד' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו"[7]; וכשאין ישראל עושים רצונו של מקום, מה נאמר בהם? „וחרה אף ד' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה"[8].

סד. דבר אחר: „האזינו השמים": משל למלך, שיצא בנו לתרבות רעה. התחיל לקבול עליו באחיו, התחיל לקבול עליו באוהביו, התחיל לקבול עליו בשכניו, התחיל לקבול עליו בקרוביו; לא זז האב ההוא מלהיות קובל והולך, עד שאמר לשמים: למי אקבול עליו חוץ מאלו? לכך נאמר: „האזינו השמים".

1. קהלת ד, יב. 2. במדבר כז, כא. 3. דברים לא, ז. 4. הושע יא, א. 5. שיר השירים א, ח. 6. דברים לב. 7. שם כח, יב. 8. שם יא, יז.

סב. מ ת ו ר ג מ ן — מליץ שהיה מבאר ומסביר את דברי הדרשן לפני העם. סג. ה ש ל י ם — מסר. מ ע ר ב י ם — מ נ ע י מ י ם. סד. ל ק ב ו ל ע ל י ו ב א ח י ו — להתאונן עליו לפני אחיו.

סה. דבר אחר: „האזינו השמים ואדברה" — אמר לו הקב"ה למשה: אמור להם לישראל: הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם. שמא שנו את מדתם, או שמא גלגל חמה אינו עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כולו? ולא כענין שנאמר: „וזרח השמש ובא השמש" [1]? ולא עוד אלא ששמח לעשות לי רצוני, שנאמר: „והוא כחתן יצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח" [2]. — „ותשמע הארץ אמרי פי" [3] — הסתכלו בארץ, שבראתי לשמשכם, שמא שנתה את מדתה? שמא זרעתם ולא צמחה? שמא זרעתם חטים והעלית שעורים? או שמא פרה זו אינה דשה ואינה חורשת? או שמא חמור זה אינו טוען ואינו הולך? וכן לענין הים הוא אומר: „האותי לא תיראו נאם ד' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים" [4]. שמשעה שגזרתי על הים, שמא שנה את מדותיו ואומר: אעלה ואציף את העולם? לא כענין שנאמר: „ואשבר עליו חקי" [5]. „ואמר עד פה תבוא ולא תוסיף"? [6] ולא עוד אלא שמצטער ואינו יכול מה לעשות, כענין שנאמר „ויתגעשו ולא יוכלו" [7]. והרי דברים קל וחומר: ומה אלו, שלא נעשו לא לשכר ולא להפסד, אם זוכים — אין מקבלים שכר, ואם חוטאים אין פורענות ואין חסים על בניהם ועל בנותיהם, לא שנו את מדתם, אתם — שאם זכיתם, אתם מקבלים שכר, ואם חטאתם, אתם מקבלים פורענות, ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם, על אחת כמה וכמה שאתם צריכים, שלא תשנו את מדותיכם!

סו. דבר אחר: „האזינו השמים ואדברה" — היה ר' יהודה בן חנניה אומר: בשעה שאמר משה „האזינו השמים", היו השמים ושמי השמים דוממים, ובשעה שאמר: „ותשמע הארץ אמרי פי", היתה הארץ וכל אשר עליה דוממים. ואם תָּמֵהַ אתה על הדבר, צא וראה, מה נאמר ביהושע: „ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. וידם השמש וירח עמד וגו' ולא היה כיום ההוא" [8]. נמצינו למדים, שהצדיקים שולטים בכל העולם כולו.

סז. דבר אחר: „האזינו השמים" — שלא עשו כל מצות, שניתנו להם מן השמים, „ותשמע הארץ" — שלא עשו כל מצות, שניתנו להם בארץ. משה העיד בישראל שני עדים, שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים. אמר להם: אני בשר ודם, למחר אני מת, אם ירצו לומר: לא קבלנו את התורה, מי בא ומכחישם? לפיכך העיד עליהם שני עדים, שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים.

XLI

דִּבְרֵי תוֹרָה.

סט. „יערף כמטר לקחי" [9] — אין „לקחי" אלא דברי תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם" [10]. ואומר: „קחו מוסרי ואַל כסף" [11]. ואין „מוסר"

---

1. קהלת א, ה. 2. תהלים יט, ו. 3. דברים לב, א. 4. ירמיה ד, כב. 5. איוב לח, י. 6. שם שם יא. 7. ירמיה ה, כב. 8. יהושע י, יב. יג. יד. 9. דברים לב, ב. 10. משלי ד, ב. 11. שם ח, י.

אלא דברי תורה, שנאמר: „שמע בני מוסר אביך״[1], ואומר: „שמעו מוסר וחכמו״[2], ואומר: „החזק במוסר אַל תרף״[3], ואומר: „קחו עמכם דברים ושובו אל ד׳״[4], ואין דברים אלא דברי תורה, שנאמר: „את הדברים האלה דבר ד׳ אל כל קהלכם״[5].

ע. „כמטר״ — מה מטר חי לעולם, אף דברי תורה חיים לעולם. אי מה מטר מקצת עולם שמחים ומקצת עולם עצבים בו: מי שבורו וגתו מלא יין וגורנו לפניו מֵצֵרִים לו; אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: „תזל כטל אמרתי״[6], מה טל, כל העולם כולו שמחים בו, אף דברי תורה — כל העולם כולו שמחים בהם.

עא. „כשעירים עלי דשא״[6] — מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים אותם ומגדלים אותם, כך דברי תורה מעלים לומדיהם ומגדלים אותם. וכן הוא אומר: „סלסלה ותרוממך״[7].

עב. „וכרביבים עלי עשב״[6] — מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומעדנים אותם ומפנקים אותם, כך דברי תורה מעדנים אותם ומפנקים אותם. וכן הוא אומר: „כי לוית חן הם לראשך״[8], ואומר: „תתן לראשך לוית חן״[9].

עג. דבר אחר: היה רבי יהודה אומר: לעולם הֱוֵי כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים, שנאמר „יערף כמטר לקחי״ ואין „יערף״ אלא לשון כנעני; משל: אין אדם אומר לחברו „פרט לי סלע זו״, אלא „ערוף לי סלע זו״. כך הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאם כטפים הללו של טל ולא כטפים הללו של מטר, שהם גדולים, אלא כְטִפִּים הללו של טל, שהם קטנים. — „כשעירים עלי דשא״: מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשים בהם, כדי שלא יתליעו, כך הוי מפשפש בדברי תורה, כדי שלא תשכחם. כך אמר לו רבי יעקב ברבי חנינה לרבי: בא ונפשפש בהלכות, בשביל שלא יעלו חלודה. — „וכרביבים עלי עשב״ — ומה רביבים הללו יורדים על עשבים ומנקים אותם ומפשפשים אותם ומפטמים אותם, כך הוי מפטם בדברי תורה ושונה ומשלש ומְרַבֵּעַ.

עד. דבר אחר: „יערף כמטר״. חכמים אומרים: אמר להם משה לישראל: שמא אֵין אתם יודעים, כמה צער נצטערתי על התורה וכמה עמל עמלתי בה ומה יגיעה יגעתי בה, כענין שנאמר: „ויהי שם עם ד׳ ארבעים יום וארבעים לילה״[10]. ונכנסתי לבין המלאכים, ונכנסתי לבין החיות, ונכנסתי לבין השרפים, שאחד מהם יכול לשרוף את כל העולם כולו, שנאמר: „שרפים עומדים ממעל לו״[11]? נפשי נתתי עליה, דמי נתתי עליה; כשם שלמדתי אותה בצער, כך

---

1. שם א, ח. 2. שם ח, לג. 3. שם ד, יג. 4. הושע יד, ג. 5. דברים ה, יט.
6. משלי ד, ח. 7. שם א, ט. 8. שם ד, ט. 9. שמות לד, כח. 10. ישעיה ו, ב.

עג. ערוף — החליף. משפשפשים — ממששים, בודקים. ומפטמים אותם — מרוים וממלאים אותם.

תהיו אתם למדים אותה בצער? או כדרך שאתם למדים אותה בצער, כך תהיו מלמדים אותה בצער? תלמוד לומר: „תזל כטל אמרתי" — תהיו רואים אותה, כאלו היא בזול, אחד משלש וארבע בסלע.

עה. דבר אחר: „יערף כמטר לקחי". היה רבי בֵּנָאָה אומר: אם עשית דברי תורה לשמם, דברי תורה חיים הם לך, שנאמר: „כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא"[1], ואם לא עשית דברי תורה לשמם — דברי תורה ממיתים אותך, שנאמר: „יערף כמטר לקחי" ואין „עריפה" אלא הריגה, שנאמר: „וערפו שם את העגלה בנחל"[2], ואומר: „כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה"[3].

עו. דבר אחר: „יערף כמטר לקחי". ר' דוסתאי בר' יהודה אומר: אם כנסת דברי תורה כדרך הכונסים מטר לבור, לסוף שאתה מנזל ומשקה לאחרים, שנאמר: „ונוזלים מתוך בארך יפוצו מעינותיך הוצה"[4].

עז. דבר אחר: „יערף כמטר לקחי". ר' יהודה אומר: לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסם פרטים — מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות. משל לאדם, שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה. נוטלם פֶּרֶט — מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות. אבל אם מצרפם ועושה אותם סלעים, פורט ומוציא בכל מקום שירצה. וכן מי שהלך לבית אִילְנִים לשוק וצריך מאה מנה או שתי רבוא, אם מצרפם סלעים — מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות, אבל אם מצרפם ועושה אותם דינרי זהב — פורט ומוציא בכל מקום שירצה.

עח. דבר אחר: „כמטר לקחי" — מה מטר זה יורד על האילנות ונותן בהם מטעמים לכל אחד ואחד לפי מה שהם: בגפן לפי מה שהיא, בזית לפי מה שהוא, בתאנה לפי מה שהיא, כך דברי תורה: כולם אחת ויש בהם מקרא ומשנה, הלכות ואגדות. „כשעירים עלי דשא" — מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים אותם ויש בהם ירוקים ויש בהם אדומים ויש בהם שחורים ויש בהם לבנים, כך דברי תורה: יש בהם רבנים, יש בהם כשרים, יש בהם חכמים ויש בהם צדיקים ויש בהם חסידים.

עט. דבר אחר: „יערף כמטר" — לא כמטר הזה, שבא מן הדרום, שכולו לשדפון, כולו לירקון, כולו לקללה, אלא כמטר הזה, שבא מן המערב, שכולו לברכה. היה ר' סימאי אומר; מנין אתה אומר, כשם שהעיד משה לישראל שמים וארץ, כך העיד להם ארבע רוחות השמים? שנאמר: „יערף כמטר לקחי" — זה רוח מערבית, שהוא ערפו של עולם, שכולו לברכה; „תזל כטל אמרתי" — זה רוח צפונית, שעושה את הרקיע נקי כזהב; „כשעירים עלי דשא" — זה רוח מזרחית, שמשחיר את הרקיע כשעיר; „וכרביבים עלי עשב" — זה רוח דרומית, שמארגת את הרקיע כרביב.

1. משלי ד, כב. 2. דברים כא, ד. 3. משלי ז, כו. 4. שם ה, טו, טז.

עז. פרט — פרוטות. בית אילנים — מקום שוק ידוע בארץ ישראל. עט. שמשחיר את הרקיע כשעיר — כשעיר עזים שחור. שמארגת את הרקיע כרביב — שמכסה את הרקיע כמו ברשת של מעשה קליעה.

פ. דבר אחר: „יערף כמטר" — היה ר' סימאי אומר: לא נאמרו ארבע רוחות הללו, אלא כנגד ארבע רוחות השמים: צפונית — בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה; דרומית — בימות החמה קשה ובימות הגשמים יפה; מזרחית — לעולם יפה; מערבית — לעולם קשה; צפונית יפה לחטים, בשעה שמכנים שליש, וקשה לזיתים, בשעה שחונטין; דרומית קשה לחטים, בשעה שמכנים שליש, ויפה לזיתים, בשעה שחונטין. וכך היה רבי סימאי אומר: כל הבריות, שנבראו מן השמים — נפשם וגופם מן השמים, וכל בריות, שנבראו מן הארץ — נפשם וגופם מן הארץ, חוץ מן האדם הזה, שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ; לפיכך, עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים — הרי הוא כבריות של מעלן, שנאמר: „אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם"[1], לא עשה תורה ולא רצון אביו שבשמים — הרי הוא כבריות שלמטן, שנאמר: „אכן כאדם תמותון"[2] וכך היה רבי סימאי אומר: אין לך פרשה, שאין בה תחיית המתים, אלא שאין בנו כח לדרוש, שנאמר: „יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו"[3]; „יקרא אל השמים מעל" — זה נשמה, „ואל הארץ לדין עמו" — מי דיין עמו. ומנין שאין מדבר אלא בתחיית המתים? שנאמר: „מארבע רוחות באי הרוח"[4]. (פרשת האזינו, פיסקא לו).

XLII

פְּעוּלָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁלֵמָה.

פא. „הצור תמים פעלו"[5] — הצייר, שהוא צר העולם תחלה וצר בו את האדם, שנאמר: וייצר ד' אלהים את האדם"[6]. „תמים פעלו" — פעולתו שלמה על כל באי העולם ואין להרהר אחר מדותיו, אפילו עֲוָלָה של כלום, ואין אחד מהם שיסתכל ויאמר: אלו היו לי שלש עינים, אלו היו לי שלש עינים, אלו היו לי שלש ידים, אלו היו לי שלש רגלים, אלו הייתי מהלך על ראשי, אלו פני הפוכים לאחורי, כמה היהנאה! תלמוד לומר: „כי כל דרכיו משפט"[5] — יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו מה שראוי לו. „אל אמונה"[5] — שהאמין בעולם ובראו, „ואין עול"[6] — שלא באו בני אדם להיות רשעים, אלא להיות צדיקים, וכן הוא אומר: „אשר עשה האלהים את האדם והמה בקשו חשבונות רבים"[7] „צדיק וישר הוא"[5] — שהוא מתנהג בישרות עם כל באי העולם.

1. תהלים פב, ו. 2. שם שם ז. 3. שם נ, ד. 4. יחזקאל לז, ט. 5. דברים לב, ד. 6. בראשית ב, ז. 7. קהלת ז, כט.

פ. חונטין — מוציאים את הפרי מן הפרח. מי דיין עמו — מי שדן את עמו יקרא לנשמה, היינו לאחר התחיה (מפרושיו של מאיר איש שלום). ומנין שאין מדבר וכו' — כלומר, משום כך הזכיר שמים וארץ וארבע רוחות, לפי שהאדם נברא משמים וארץ ועתיד לתחיה על ידי ארבע הרוחות (הנ"ל).

XLIII

אֵל אֱמוּנָה.

פב. „אל אמונה" [1] — כשם שמשלם שכר צדיק גמור, שכר מצוה שעשה בעולם הזה לעולם הבא, כך משלם לרשע גמור שכר מצוה קלה, שעשה בעולם הזה; וכשם שנפרע מרשע גמור על עברה שעשה בעולם הזה לעולם הבא, כך נפרע מצדיק גמור על עבירה, שעשה בעולם הזה. (שם, פיסקא שז).

XLIV

יִשְׂרָאֵל כְּפוּיֵי טוֹבָה.

פג. „הלה' תגמלו זאת" [2]. משל לאחד, שהיה עומד וצוהב כנגד אבא. אמרו לו: שוטה שבעולם, כנגד מי אתה עומד וצוהב? כנגד אביך? שמע כמה עָמָל עָמַל בך וכמה יגיעה יגע בך, אם לא כבדתו לשעבר, צריך אתה לכבדו עכשיו, שלא יהיה כותב כל נכסיו לאחרים. כך אמר להם משה לישראל: אי אתם זכורים נסים וגבורות, שעשה לכם המקום במצרים? הִזָּכְרו כמה טובות, שעתיד ליתן לכם לעולם הבא. „עם נבל" — לשעבר, „ולא חכם" [2] — לעתיד לבא.

XLV

יִשְׂרָאֵל קִנְיָנוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

„הלא הוא אביך קנך" [3] — אמר להם משה לישראל: חביבין אתם לי, קנינים אתם לי ואי אתם ירושה לי. משל לאחד, שהורישו אביו עשר שדות, ועמד וקנה שדה אחת משלו ואותה היה אוהב מכל שדות, שהורישו אביו. וכן מי שהורישו אביו עשר פְּלָטְוֹרִיּוֹת ועמד וקנה פְּלָטוֹרָה אחת משלו ואותה היה אוהב מכל פלטורה, שהנחילו אביו. כך אמר להם משה לישראל: חביבים אתם לי, קנינים אתם לי ואי אתם ירושה לי. (שם, פיסקא שט).

XLVI

גְדוּלָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ.

פה. „ימצאהו בארץ מדבר" [4] — זה אברהם אבינו. משל למלך, שיצא הוא וחיילותיו למדבר. הניחוהו חיילותיו במקום הצרות ובמקום הגייסות ובמקום לִיסְטוּת והלכו להם. נתמנה לו גבור אחד. אמר לו: מלך, אל יפול לבך עליך

---

1. דברים לב, ד. 2. דברים לב, ו. 3. שם שם. 4. שם שם י.

פג. צוהב — מתקצף, מתרעם. פד. פלטורה — ארמון. פה. גייסות — להקות שודדים. ליסטות — שוד.

ואל יהי לך אימה של כלום! חייך שאיני מניחך, עד שתכנס לִפְלַטוֹרִין שלך ותישן על מטתך; כענין שנאמר: „ויאמר אליו אני ד׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים"[1]. — „יסבבנהו" — כענין שנאמר: „ויאמר ד׳ אל אברהם לך לך"[2]. — „יבוננהו" — עד שלא בא אברהם אבינו לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים בלבד, שנאמר: „ד׳ אלהי השמים אשר לקחני"[3]. אבל משבא אבינו אברהם לעולם, המליכו על השמים ועל הארץ, כענין שנאמר: „ואשביעך בד׳ אלהי השמים ואלהי הארץ"[4]. — „יצרנהו כאישון עינו"[5] — אפילו בקש המקום מאבינו אברהם גלגל עינו, היה נותן לו׳ ולא גלגל עינו בלבד נותן, אלא אף נפשו הוא נותן לו, שחביבה עליו מן הכל, שנאמר: „קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק"[6], והלא בידוע, שהוא בני יחידו! אלא זו נפש, שנקראת יחידה, שנאמר: „הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי"[7]. (שם, פיסקא שיג).

XLVII

מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל רְשָׁעִים וְשֶׁל צַדִּיקִים.

פו. „חתום באוצרותי"[8] — מה אוצר זה חתום ואינו מגדל פירות, כך מעשיהם של רשעים אינם מגדלים פירות, אם אמרת כן — מאבדים את העולם. וכן הוא אומר: „או לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו"[9]. אבל מעשיהם של צדיקים מגדלים פירות ופרי פירות, וכן הוא אומר; „אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו"[10]. (שם, פיסקא שכד).

XLVIII

בַּמֶּה זָכָה בִּנְיָמִין שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּחֶלְקוֹ?

פז. מפני מה זכה בנימין, שתשרה שכינה בחלקו? משל למלך, שבא אצל בניו לפרקים. כל אחד ואחד אומר: אצלי הוא שורה. קטן שבכולם אמר: אפשר, שמניח אבא גדולים ושורה עמי? הלך ועמד ופניו כבושות ונפשו עגומה. ראה אותו אביו, שעמד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו. אמר: ראיתם בני הקטן, שעומד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו? עכשיו מאכל ומשתה יהיה משלכם ולינתי אצלו. כך אמר הקב"ה: בית הבחירה יהיה בחלקו של בנימין, וקרבנות מכל השבטים.

פח. דבר אחר: מפני מה זכה בנימין, שתשרה שכינה בחלקו? משל למלך, שהיו לו בנים הרבה. משהגדילו, הלך כל אחד ואחד ותפש את מקומו.

---

1. בראשית טו, ז. 2. שם יב, א. 3. שם כד, ז. 4. שם שם ג. 5. דברים לב, י. 6. בראשית כב, ב. 7. תהלים כב, כא. 8. דברים לב, לד. 9. ישעיה ג, יא. 10 שם שם י.

פו. אם אמרת כן — אם תאמר שמעשי הרשעים עושים פירות, הלא יוכלו לאבד את העולם.

קטן שבכולם היה אביו אוהבו, אוכל עמו ושותה עמו, נשען עליו ויוצא, נשען עליו ונכנס. כך בנימין הצדיק קטן שבשבטים היה והיה יעקב אבינו אוכל עמו ושותה עמו, נשען עליו ויוצא, נשען עליו ונכנס. אמר הקב"ה: מקום שסמך צדיק זה ידיו, שם אני משרה שכינתי. לכך נאמר: „ובין כתפיו שכן"[1]. (פרשת וזאת הברכה, פיסקא שנב).

XLIX

הֵיאַךְ הָיוּ בְּנֵי אוּמּוֹת הָעוֹלָם מִתְגַּיְּרִים.

פט. „עמים הר יקראו"[2]. מכאן אתה אומר, שהיו אומות ומלכים מתכנסים ובאים לְפְּרַגְמַטְיָא של ארץ ישראל והם אומרים: הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן, נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה. ועולים לירושלים ורואים את ישראל, שעובדים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד, לפי שהגויים — לא אלוהו של זה אלוהו של זה, ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה. והם אומרים: אין יפה להדבק אלא באומה זו. מנין אתה אומר, שאין זזים משם עד שמתגיירים ובאים ומקריבים זבחים ועולות? תלמוד לומר: „שם יזבחו זבחי צדק"[3].

L

יַמָּה שֶׁל יָפוֹ.

צ. „כי שפע ימים יינקו"[4]. — זה ימה של יפו, שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא. מנין אתה אומר, שכל ספינות שאובדות בים הגדול וצרורות של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה, שהים הגדול מקיאם לימה של יפו, שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא? תלמוד לומר: „כי שפע ימים ינקו" וגו'.

LI

חִלָּזוֹן.

צא. אמר ר' יוסי: פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום. אמרתי לו: פרנסתך במה הוא? אמר לי: מהלזון. אמרתי לו: ומי מצויי? אמר לי: השמים! מקום בים, שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם, שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי: השמים! ניכר הוא, שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא. (שם, פיסקא שנד).

---

1. דברים לג, יב. 2. שם שם יט. 3. שם שם 4. שם שם.

פט. פרגמטיא — מסחר, עסק. צא. חלזון — תולע, מין שבלול שמדמו נעשה צבע הארגמן. השמים — לשון שבועה. סממית — מין לטאה. מכישות — עוקצות.

LII

הַמָּקוֹם נוֹטֵל נִשְׁמָתָם שֶׁל צַדִּיקִים בְּנַחַת רוּחַ.

צב. „על פי ד׳״[1]. כשהמקום נוטל נשמתם של צדיקים, נוטלה מהם בנחת רוח. משלו משל: למה הדבר דומה? לאחד נאמן שהיה בעיר והיו הכל מפקידים אצלו פקדון; וכשבא אחד מהם לתבוע את שלו, היה מוציא ונותן לו, לפי שידע היכן הוא. וכשבא לשלח ביד בנו, ביד עבדו, ביד שלוחו. הופך תחתונים על העליונים, לפי שאינו יודע היכן הוא. כך כשהמקום נוטל נשמתם של צדיקים נוטלה בנחת רוח; וכשהוא נוטל נשמתם של רשעים, מוסרה למלאכים רעים, למלאכים אכזרים, כדי שישמטו את נשמתם. וכן הוא אומר: „ומלאך אכזרי ישלח בו״[2].

LIII

קְבוּרָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

צה. „ולא ידע איש את קברתו״[3]. יש אומרים: אף משה אינו יודע מקום קבורתו, שנאמר: „ולא ידע איש את קברתו״ ואין א י ש אלא משה, שנאמר: „והאיש משה ענו מאד״[4]. —

וכבר שלחה מלכות של בית קיסר: לכו וראו קבורתו של משה היכן הוא. הלכו ועמדו למעלה וראו אותו למטה, ירדו למטה וראו אותו למעלה. נחלקו, הציין למעלה והציין למטה: עליונים ראו אותו כלפי מטה ותחתונים ראו אותו כלפי מעלה. לכך נאמר: „ולא ידע איש את קבורתו״.

(שם, פיסקא שנז).

---

1. דברים לד, ה. 2. משלי יז, יא. 3. דברים לד, ו. 4. במדבר יב, ג.

מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה

מִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא וּמִדְרָשׁ יְלַמְּדֵנוּ

I

מִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא הַקַּדְמוֹן.

בעל האגדה וגדול הדרשנים ר׳ תנחומא בר אבא, שחי באמצע המאה הרביעית לספה״נ והיה מתלמידיו של ר׳ הונא, זכה ששלשה מדרשים יהיו נקראים על שמו: מדרש תנחומא המצוי, מדרש תנחומא שהוציא שלמה בובר (וילנה תרמ״ה) ומדרש ילמדנו שקטעים ושיירים ממנו נשתקעו ב„ערוך״ וב„ילקוט״. שלשת המדרשים הללו שלשה ספרים בפני עצמם הם ואף על פי שמדרש תנחומא המצוי מביא מאמרים הרבה משל תנחומא הקדמון ומשל ילמדנו, עם כל זה מדרש מיוחד לעצמו הוא. המדרשים הללו נקראים „תנחומא״ על שם הפתיחה „כך דרש ר׳ תנחומא בר אבא״, „כך פתח ר׳ תנחומא״, שמתוכה מתחיל בהם על פי רוב כל דרוש. אין ספק בדבר, כפי שמחליט בֶּבֶר, שר׳ תנחומא בעצמו הניח את היסוד לספרות המדרשית הנקראת על שמו, אבל סדור המדרש (או המדרשים) נעשה לא על ידו, אלא על ידי החכמים הבאים אחריו, אשר אספו את דרשותיו וספחו אליהן דרשות של בעלי אגדה אחרים. ר׳ תנחומא גופו היה בעל אגדה טפוסי מן המין המעולה ומצויות בו כל המעלות והמגרעות שבכל הדרשנים. הכתוב משמש בידו חומר נח ורך, שהוא לָש ומְגַבֵּל אותו ככל העולה על רוחו ויוצר ממנו כל מה שלבו חפץ. פעמים שפשוטו של מקרא סובל את הדרוש, שהוא דורש עליו, ופעמים שלצורך הדרוש הריהו מעקם את הכתוב ותולה בו דברים שאין ממשמעותו. הוא מפליא להשתמש בכל טכסיסי בעלי האגדה וביחוד במשל, וזכות גדולה היא מלפניו שהשאיר בדרישתיו זכר למדרשיהם של בעלי האגדה הגדולים שהיו לפניו.

לקדום שבשלשת המדרשים הנקראים תנחומא חושב בובר את המדרש שהוציא הוא. הטעם שהביא אותו לידי מסקנה זו הוא, שכל המאמרים והדרושים המובאים במדרש זה לקוחים מן המשנה והתוספתא, ולא מן הגמרא הבבלית,

ופסקי הדינים המצויים בו נקבעו לפי המשנה והתוספתא, ולא לפי השקלא והטריא של התלמוד הבבלי, אות הוא שמדרש זה סֻדַּר לפני חתימת התלמוד. ברם, שאלה היא אם כתב היד שהוציא בובר הוא הנוסח הקדמון, האמתי. סגנונו של נוסח זה ולשונו בהרבה מקומות יש בהם סימנים ניכרים של תקופה מאוחרה. דבורים מעין: „יתברך שמו של הקב״ה״, לבש נקמה באויביו״, „אחר ימים״ (במקום „לימים״), „מי הוא זה המלך? זה מלך מלכי המלכים הקב״ה, ומי הוא זה הפרדס? זה העולם הזה״ וכיוצא בהם אינם מלשון המדרש הקדומה. וגם האריכות היתרה והמייגעת שאנו מוצאים בספורי האגדה שבו, מעידה על עיבוד מאוחר. ובכלל אין בדרך הרצאתו משל הקצור והצמצום שבלשון המשנה והתוספתא. —

מדרש זה משמש קובץ דרושים ופרושים על כל חמשת חומשי התורה לפי סדר פרשיותיהם (חוץ מפרשת „וילך״ החסרה). את רוב הדרשות הוא פותח בנוסח: „זהו שאמר הכתוב״, או „כתיב״. רוב מקראות הפתיחה לקוחים מן הכתובים ומעוטם מן הנביאים. לפי ההשערה טעמו של דבר הוא, שעד תפלת המנחה בשבת אסור היה לדרוש בכתובים משום בטול תורה, ולפיכך משום כבודם של ספרי הכתובים היו נוהגים להביא מתוכם מקראות כדי לפתח את הדרשות שהיו דורשים לאחר המנחה.

הרבה דרשות מתחילות בשאלה בדבר הלכה מענין פרשת השבוע, והנוסח הקבוע לשאלה זו הוא: „יְלַמְּדֵנוּ רַבֵּנוּ״. נוסח התשובה על השאלה הוא: „כך שנו רבותינו״, והכונה היא למה שנאמר בנידון זה במשנה ובתוספתא. אחר השאלה והתשובה בא הדרוש האגדי, אשר תמיד קשור הוא אל ענין אותה ההלכה. באופן שכזה משמש מדרש תנחומא „קובץ הלכות ודינים הראשון אחר חבור המשנה״. דברי האגדה שבו עשירים בספורים ובשיחות קדומים, במשלים ובפתגמי מוסר. בהרבה מקומות נוהג הוא לסיים בדִברי נחמה ותקוה טובה לעם ישראל לעתיד לבוא. —

לפי ההשערה נסדר מדרש זה במלכות רומי המזרחית.

מִתּוֹךְ מִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא הַקַּדְמוֹן.

בְּרֵאשִׁית.

I

אֵימָתַי נִבְרְאוּ הַמַּלְאָכִים.

א. „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ"[1]. כתיב: „המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו וגו' עושה מלאכיו רוחות וגו'"[2]; ר' יוחנן אמר: שמים וחורף וארץ נבראו ביום ראשון, ובשני ברא הקב"ה את הרקיע ואת המלאכים. ומנין שנבראו ביום שני? שנאמר: „המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח", ומה כתיב אחריו? „עושה מלאכיו רוחות". ר' חנינא אומר: בחמישי נבראו המלאכים, שכן כתיב בחמישי: „ועוף יעופף על הארץ"[3], ואין „יעופף" אלא המלאכים, שנאמר: „ובשתים יעופף"[4]. ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון? שלא יאמרו המינים: מיכאל היה עומד בצפון וגבריאל בדרום ומותחים עם הקב"ה בשמים ובארץ. ומי בְּרָאָם? הקב"ה בעצמו, שנאמר: „בראשית ברא אלהים" וגו'. (בראשית א).

II

הקב"ה נִסְתַּכֵּל בַּתּוֹרָה וּבָרָא אֶת עוֹלָמוֹ.

ב. „בראשית ברא אלהים". זהו שאמר הכתוב: „ואהיה אצלו אמון"[5]. מהו „אמון"? אמר ר' יהודה בר אלעאי: אומן בתורה; היה הקביה מביט בתורה ובורא את העולם. — הֱוֵי: „ואהיה אצלו אמון". מה כתיב? „בראשית ברא אלהים" — אין „ראשית" אלא תורה, שנאמר: „ד' קנני ראשית דרכו"[6] וגו'. הֱוֵי: „בראשית ברא אלהים". (בראשית ה).

III

הֵיאַךְ בָּרָא הקב"ה אֶת הָעוֹלָם?

ג. שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל, אמר לו: היאך ברא הקב"ה את העולם? אמר לו ר' שמואל: כשבקש הקב"ה לברוא את העולם נתעטף באורה, שנאמר: „עוטה אור כשלמה"[7]. אמר לו: בלחישה אמרת לי — למה בלחישה? אמר לו: כשם שקבלתי בלחישה, כך מסרתי לך בלחישה. אמר לו ר' תנחומא בר אבא: והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים.

---

1. בראשית א, א. 2. תהלים קד, ג, ד. 3. בראשית א, כ. 4. ישעיה ו, ב. 5. משלי ח, ל. 6. שם שם כב. 7. תהלים קד, ב.

ב. הוי בראשית וגו' — כלומר: מכאן מוכח שהאלהים ברא את השמים ואת הארץ ע"י התורה הנקראת ראשית.

IV

בִּזְכוּת מִי נִבְרָא הָעוֹלָם?

ד. מאימתי נתגדל הקב״ה? משברא שמים וארץ. ובזכות מי בראם? בזכות ישראל, שנאמר: „קדש ישראל לד׳ ראשית תבואתה״ [1]. — דבר אחר: בזכות התורה נבראו שמים וארץ, שנאמר: „ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטע שמים וליסד ארץ״ [2]. — דבר אחר: בזכות ציון, שנאמר: „ולאמר לציון עמי אתה״ [3]. (בראשית י).

V

לָמָּה נֶאֱמַר בְּמַעֲשֵׂה הַיְצִירָה „בָּרָא״?

ה. אמר ריש לקיש: כביכול היה הקב״ה מוציא דבר מפיו ומיד נעשה, שנאמר: „בדבר ד׳ שמים נעשו״ [4] — וכתיב בו „ברא״! אלא לִיפָּרַע מן הרשעים, שמאבדין את העולם, שנברא בעמל ויגיעה, וליתן שכר טוב לצדיקים, שמקיימין את העולם, שנברא בדבר ד׳.

VI

מִפְּנֵי מַה הַזְּוָעוֹת בָּאוֹת לְעוֹלָם?

ו. שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי: מפני מה הזועות באות לעולם? אמר לו: בשעה שהקב״ה רואה את ישראל, שאינן מפרישין מעשרותן כתיקְנָן, הזועות באות לעולם. אמר לו אליהו ז״ל: חייך, כן הוא סְבָרוֹ של דבר; אלא כך הוא עיקרו של דבר: בשעה שהקב״ה מביט בעולמו ורואה בתי עבודת כוכבים יושבים על תלם בטח, שלוה ושאנן, ובית מקדשו חרב, באותה שעה רוצה להפיל את העולם ומזדעזע. אמר הקב״ה: כל הרעש הזה בשביל לקדש את שמי, שנאמר: „כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו״ [5]; ובמה שאני ראוי להתקלס, האומות מכעיסין אותי; זה אומר: ד׳ עושה כך וכך. וזה אומר: לְפַלַּח למזלות, וזה אומר לחמה ולשמש אני פולח; לפיכך אני מביא את הרעש בעולם אף על פי שלא חטאו המזלות בשביל שמכעיסין אותי בהם — אף הם לוקים עמהם, שנאמר: „השמש יהפך להשך והירח לדם״ [6], ומה איכפת להם? אלא להודיע שלא ברא אלוה אחר את עולמי עמי. (בראשית יב).

---

1. ירמיה ב, ג. 2. ישעיה נא, טז. 3. שם שם. 4. תהלים לג, ו. 5. ישעיה מג, ז. 6. יואל ג, ד.

ד. בזכות ישראל וכו׳ — שישראל נקראו ראשית כמו שנאמר „קדש ישראל״ וגו׳. ואשים דברי וכו׳ — כלומר: אני שמתי בפיך את דברי תורתי שבזכותם נטעתי שמים ויסדתי ארץ. ו. סברו של דבר — לכאורה כך הוא הדבר. ומה איכפת להם — מה להם ולדבר, שבני אדם טועים ועובדים אותם?

VII

מַחֲשָׁבָה וִיצִירָה.

ז. ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"[1]. בית שמאי אומרים: מחשבה בלילה ועשיה ביום, ובית הלל אומרים: מחשבה בין ביום ובין בלילה, וגמר מלאכה עם דמדומי חמה.

ח. אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר' חנינא: בכל יום היה הקב"ה בורא שלש בריות, ביום ראשון ברא שמים וארץ והאור, בשני רקיע וגיהנם ומלאכי השרת, בשלישי — אילנות ודשאים ונהרות, ברביעי — חמה ולבנה וכוכבים, בחמישי — דגים ולויתן ועופות, ובששי היו להבראות ששה, של ערב שבת ושל שבת, ואלו הן: „תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ"[2] ואדם וחוה. נגמרה מלאכת אדם וחוה ושל בהמה. ומשגמר את אלו, בקש לבראות את השאר וקדש השבת, שנאמר: „ויכלו השמים וגו' ויכל אלהים ויברך אלהים וגו' אשר ברא אלהים וגו'"[3]. דבר אחר אשר ברא ועשה" אין כתיב כאן, אלא „לעשות" — שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתן. ר' בנייא אומר: אלו המזיקין, שברא נפשותיהם; עם שהוא בורא גופן, קדש יום השבת והניחן ונשארו רוח בלא גוף; עד הנה פרים ורבים כבני אדם ומתים כבני אדם. (בראשית יז).

VIII

יְמֵי יִשְׂרָאֵל כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ.

ט. שאלה מַטְרוֹנָא אחת את ר' יוסי: כתיב „למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' כימי השמים על הארץ"[4] — אין אתם קיימים, אלא כל זמן שמים וארץ קיימים, ועתידים שמים וארץ להתבלות, שכך אמר ישעיה: „שאו מרום עיניכם וראו וגו'[5], וכתיב: „שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה"[6]. אמר לה: מאותו נביא שהוכחתני, ממנו אני משיבך, שנאמר: „כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ד' כן יעמד זרעכם ושמכם"[7].

IX

אָדָם הָרִאשׁוֹן.

י. „ויגרש את האדם"[8]. אמר ר' יהודה: שעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כנס עפרו, ברביעית גִּבְּלוֹ, בחמישית

1. בראשית ב, ד. 2. שם א, כד. 3. שם ב. א, ב, ג. 4. דברים יא, כא. 5. ישעיה מ, כו. 6. שם נא, ו. 7. שם סו, כב. 8. בראשית ג, כד.

ז. מחשבה בלילה — מתוך שנאמר „ביום עשות" משמע, שמעשה היצירה היה ביום והמחשבה, שקדמה לו תחלה, היתה בלילה. ט. מטרונא — אשה כבודה. י. עלה במחשבה — עלה במחשבתו של הקב"ה לברא את אדם. י. גבלו — לש את עפרו.

רִקְמוֹ, בששית עשאו גולם, בשביעית נפח בו נשמת חיים, בשמינית הכניסו לגן עדן, בתשיעית צוהו, בעשירית חטא, באחת עשרה נידון, בשתים עשרה גרשו, שנאמר: „ויגרש את האדם”. מהו „ויגרש”? שגרשו ביסורים.

יא. „לשמר את דרך עץ החיים”[1]. אמר ר׳ שמואל בר נחמן: לשמור את דרך — ואחר כך עץ חיים: אמר לו הקב״ה: אני הנחתיך בגן עדן, שתהא יגע בתודה ותאכל מעץ החיים, ועכשיו שחטאת — מה אתה עושה כאן? צא! „ויגרש את האדם” — אמר לו הקב״ה: היית צריך לומר לפני שירות על מה שבראתי אותך ועל מה שעשיתי עמך, ולא אמרת, הרי אני אומר לעצמי, שנאמר: „אשירה נא לידידי” וגו׳[2]. מה עשה הקב״ה? טרדו מן העולם הזה, שנאמר: „תשטף ספיחיה עפר ארץ ותקות אנוש האבדת”[3]. אמר ר׳ סימון: אפילו אדם הראשון נמחה במים.

יב. אמר ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עכו משום ר׳ שמעון בן יוחי: לא נשתנה זיו פניו של אדם הראשון ולא לקו המאורות, עד שיצא השבת; ועם שהוא דנו, קדש את השבת, לפיכך הוא אומר: „מזמור שיר ליום השבת”[4]. (בראשית כה).

יג. „זה ספר תולדות אדם”[5]. זהו שאמר הכתוב: „גלמי ראו עיניך”[6] — עד שאדם היה מוטל גולם, הראהו הקב״ה דור דור ודורשיו, דור דור וצדקיו דור דור ורשעיו, עד שיחיו המתים. אמר לו: כל מה שראו עיניך „ועל ספרך כלם יכתבו”[6]. ומהו „ולא אחד בהם”?[6] ר׳ אליעזר ור׳ יהושע, ר׳ אליעזר אומר: „ימים יצרו ולא אחד בהם”[6] — אמר הקב״ה: היום הזה אני גואל את בני ממצרים, וביום הזה אני קורע את הים ומפיל שונאיהם, ביום הזה אני נותן את התורה; ולא נשתנה יום אחד ולא נתחלף, הֱוֵי: „ולא אחד בהם”. רבי יהושע אומר: „ולו אחד בהם” — מימים שברא הקב״ה, בחר לו אחד מהם, ואיזה הוא? זה יום הכפורים, שנאמר: „הלא זה צום אבחרהו”[7]. דבר אחר: „ולו אחד בהם” — זה יום השבת, שנאמר: „על כן ברך ד׳ את יום השבת ויקדשהו”[8]. דבר אחר; „גלמי ראו עיניך” — שהראה לו הקב״ה לאדם הראשון כל הדורות ונתנם בספרו, שנאמר; „זה ספר תולדות אדם”. (בראשית כח).

יד. „ביד כל אדם יחתום”[9]. מהו? אלא כשברא הקב״ה את האדם, העביר לפניו כל הדורות עד שיחיו המתים. הצדיקים והרשעים. אמר לו: ראה, על מה הבאת מיתה על הצדיקים? כיון ששמע אדם כך, התחיל מיצר. אמר לפניו: רבונו של עולם! וַכך עשיתי בעולמך? אי איכפת לי על הרשעים שהם מתים

1. בראשית ג, כד. 2. ישעיה ה, א. 3. איוב יד, יט. 4. תהלים צב, א. 5. בראשית ה, א. 6. תהלים קלט, טז. 7. ישעיה נח, ו. 8. שמות כא, י. 9. איוב לז, ז.

י. רקמו — עשה את צורתו. צוהו — לבלי אכול מעץ הדעת. יא. נמחה כמים — עפרו נמחה במי המבול. יב. מזמור שיר וגו׳ — אדם הראשון אמר שירה בשביל שפסק דינו לא נתקיים אלא עד לאחר השבת. יג. ולו אחד בהם — ר׳ יהושע גורס במקום „ולא” באלף — „ולו” בויו. יד. אי איכפת לי — לא איכפת לי.

אלא על הצדיקים, שלא יהיו מתרעמין עלי. אלא בבקשה ממך, שלא תכתוב עלי, שאני הבאתי מיתה עליהם. אמר לו הקב״ה: כך אני עושה, כיון שבא אדם ליפטר מן העולם, נגלה עליו הקב״ה. אמר לו: כתוב מעשיך שעשית. והוא כותב. כיון שכתב, אמר לו: חתום. והוא חותם, שנאמר: „ביד כל אדם יחתום״. ולעתיד לבוא, כשיושב הקב״ה לדון עם בריותיו, מביא כל הספרים של בני אדם ומגלה להם מעשיהם. לכך נאמר: „ביד כל אדם יחתום״.
(בראשית כט).

X

מִשְׁפַּט רְשָׁעִים בְּגֵיהִנָּם.

טו. „וירא ד׳ כי רבה רעת האדם בארץ״[1]. ילמדנו רבנו: כמה דינם של רשעים בגיהנם? כך שנו רבותינו: משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. זה מן המשנה, מן המקרא מנין? דכתיב: „והיה מדי חדש בחדשו וגו׳ ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה״ וגו׳[2] — מאותו חדש לאותו חדש, הרי י״ב חדשים, שנאמר: „מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר״[3]. ובמה הם נידונים? באש ובשלג, שנאמר: „לא תירא לביתה משלג״[4] — זה גיהנם. ונוטלים אותו מן השלג ומקלעים אותו לתוך האש. אמר דוד: „ויעלני מבור שאון מטיט היון״[5]. ולמה נקרא שמו „טיט היון״? שהן נוטלין אותן ומשליכין אותם לאש והם צוחים: „וי וי וי״ ואחר כך הם מקלעין אותם לשלג והם צוחים: „וי״ לכך, נקרא שמו „היון״ — מקום שאומרים שם: וי, וי. והיכן משלימים את נפשותיהם? אמר חזקיה בריה דר׳ חייא: בתוך השלג, שנאמר: „תשלג בצלמון״[6]. (בראשית לג).

XI

נֹחַ.

טז. „אלה תולדות נח״[7]. כך פתח ר׳ תנחום בר אבא בבית המדרש: כתיב: „פרי צדיק עץ חיים וגו׳״[8]. אמר ר׳ יהודה הלוי בר שלום: בשעה שאדם צדיק מסתלק מן העולם בלא בנים, הוא מיצר ובוכה. אומר לו הקב״ה: מפני מה אתה מיצר ובוכה? מפני שלא העמדת פרי בנים בעולם הזה? יש לי פרי יפה מהבנים. והוא אומר לפניו: רבונו של עולם, מה הפרי ההוא? אומר לו הקב״ה: זו תורה שעסקת בה, שכך כתיב: „פרי צדיק עץ חיים״. ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר: „עץ חיים היא למחזקים בה״[9]. מי הוא זה? זה נח. אמרו רבותינו: לא מת נח, עד שראה את כל העולם כולו בישובו.

1. בראשית ו, ה. 2. ישעיה סו, כג, כד. 3. אסתר ג, ז. 4. משלי לא, כא. 5. תהלים מ, ג. 6. תהלים סח, טו. 7. בראשית ו, ט. 8. משלי יא, ל. 9. שם ג, יח.

טו. משלימים נפשותיהם — מכלים נפשותיהם. תשלג בצלמון — השלג הוא צלמות שלהם.

עד שראה קוטנת של צפורי ועד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו ומכולם לא נזכר לו אלא צדקו, שנאמר: „אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים"[1], „שם חם ויפת" אין כתיב כאן, אלא צדקו, שנאמר: „נח איש צדיק". תדע לך שפסוק זה על נח הוא מדבר, שכתיב בסופו: „ולוקח נפשות חכם"[2] — זה היה נח, שלקח נפשות והיה זן ומאכילן. ומה היה מאכילן? ר' עקיבא אומר: דְבֵילָה היה מאכיל כולם, בהמה ואדם וחיה ועוף, כמה שנאמר: „והיה לך ולהם לאכלה"[3], ואיזהו דבר, שבני אדם אוכלין ממנו והבהמה והחיה והעוף? הוי אומר: זו דבילה. ורבנן אמרין: לאו, אלא כל מין ומין היה אוכל לפי שהיה למוד: הגמל—תבן, והחמור—שעורים, הפיל—עצי גפנים, הַנַּעֲמִית—זכוכית. הוי אומר: „ולוקח נפשות חכם".

יז. דבר אחר: „ולוקח נפשות" — יש בהמה, שהיתה אוכלת בשעה אחת ביום, ויש בשתים של יום, ויש בשלש של יום, ויש בקריאת הגבר. אמרו רבותינו: שנים עשר חדש, שעשה נח בתבה, לא טעם טעם שינה, לא ביום ולא בלילה, שהיו עסוק לזון את הנפשות שהיו עמו. הוי אומר: „ולוקח נפשות" — זה נח. (נח ב).

יח. דבר אחר: אלה תולדות נח". מה כתיב למעלה מן הענין? „וינחם ד' כי עשה את האדם בארץ"[4]. ר' יהודה ור' נחמיה חולקין. ר' יהודה אומר: כביכול תהה הקב"ה: אלו בראתי אותו בשמים, לא היה חוטא, כשם שאין המלאכים חוטאים, לפיכך „וינחם ד'", בשביל מה? „כי עשה את האדם בארץ", שאילו היה בשמים, לא היה חוטא, כשם שאין המלאכים חוטאים, לפיכך, וינחם ד'; בשביל מה? „כי עשה את האדם בארץ", שאילו היה בשמים, לא היה חוטא. ור' נחמיה אמר: מהו „וינחם"? לשון נחומים. למה כן? אמר הקב"ה: נחמתי שעשיתי את האדם בארץ, שאילו בראתי אותו בשמים והשריתי אותו אצל המלאכים, היה מַמְרִידָן, כשם שמרד בתחתונים, לפיכך נתנחמתי, שבראתי אותו בארץ, שנאמר: „וינחם ד'".

יט. אמר ר' אחא בר' חנינא: כיון שראה הקב"ה שעולמו חרב, כביכול היה מתאבל עליו ומתעצב, כְּמָה דְאַתְּ אָמַר: „נעצב המלך על בנו"[5] — הוי אומר: „ויתעצב אל לבו"[6]. אמר ר' אבהו: לא נתאבל אלא על לבו של אדם, כאדם שעושה דבר רע וידע שלא עשה דבר יפה והוא אומר: מה עשיתי! כך יתברך שמו של הקב"ה: אני הוא שנתתי שאור רע בעיסה, „כי יצר לב האדם רע מנעוריו"[7]. הוי אומר: „ויתעצב אל לבו" — אל לבו של אדם. (נח ד).

כ. „נח איש צדיק תמים היה בדרתיו"[8]. מהו „בדורותיו"? יש דורשים לשבח ויש דורשים לגנאי: צדיק בדורותיו ולא בדורות אחרים. משל למה הדבר

1. בראשית ו, ט. 2. משלי יא, ל. 3. בראשית ו, כא. 4. שם שם ו. 5. שמואל ב. יט, ג. 6. בראשית ו, ו. 7. שם ח, כא. 8. שם ו, ט.

טז. קוטנת של צפורי — משמעות הדבר אינה מחוורה. דבילה — תאנים מיובשות. נעמית — בת היענה (שטרויסס). יח. תהה — התחרט.

דומה? אם יתן אדם סלע של כסף בתוך מאה סלעים של נחשת, אותה של כסף נראית נאה. כך היה נח נראה צדיק בדור המבול. יש דורשין אותו לשבח, כיצד? לנערה, שהיתה שרויה בשוק של זונות והיתה כשרה, אילו היתה בשוק הכשרות — על אחת כמה וכמה. משל לחבית של אֲפַּרְסְמוֹן, שהיתה נתונה בקבר והיה ריחה טוב, אילו היתה בבית — על אחת כמה וכמה. (נח ו).

XII

מַעֲשֵׂי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִשְׂגָּבִים מִמַּעֲשֵׂי בָשָׂר וָדָם.

כא. „ויזכר אלהים את נח"[1]. ילמדנו רבנו: מי שהוא ראה את הקשת בענן, מהו צריך לברך? כך שנו רבותינו: מי שהוא רואה הקשת בענן צריך לברך. מאי מברך? „ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו". הרי מן המשנה, מן התורה מנין? תלמוד לומר: „את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית"[2]. אין מעשה של הקב"ה כמעשה בשר ודם. כיצד? בשר ודם — כל ימים שאוהבו חי, אהבה במקומה, ואם מת — אהבה מתבטלת. אבל הקב"ה אינו כן. מת אברהם, והיתה אהבתו מתקיימת ליצחק בנו, שנאמר: „ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו"[3].

כב. דבר אחר: עני מבקש צדקה מן האדם והוא נותן לו יום או שנים או חדש או שנה, אבל הקב"ה נותן מזון לאדם כל הימים שהוא חי.

כג. דבר אחר: אדם, שהמלך אוהבו, מכבדו בכסף וזהב ובגדים ומְעַשְּׁרוֹ; והוא הולך בספינה והרוח בא ומאבד הספינה — היכן מתנתו של מלך? הרי כִּבְּדוֹ וְעִשְּׁרוֹ — שמא יכול להצילו מן הים ומן הלִיסְטִין? אבל הקב"ה אינו כן, אלא נותן מתנה לאדם ומשמרו, שנאמר: „יברכך ד' וישמרך"[4]; ברך לאברהם ושמרו, שנאמר: „וד' ברך את אברהם בכל"[5]; ברך ליצחק ושמרו, שנאמר: „ויברך אלהים את יצחק בנו"[6]; ברך ליעקב ושמרו, שנאמר: „וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' ויברך אותו"[7].

כד. דבר אחר: אדם עולה לספינה ועמו בהמה, ואם עמד סער בים מה הם עושים? משליכים את הבהמה לים ומקיימים את האדם, לפי שאין מרחמים על הבהמה כשם שמרחמים על האדם. אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה. תדע לך שהוא כן: שבשעה שבקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול בשעה שחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנאמר: „ויאמר ד' אמחה וגו' מאדם עד בהמה"[8]; וכשבא להתרצות, כשם שנתרצה לבני אדם ורחם עליהם, כך רחם לבהמה, ממה שקראנו בענין: „ויזכר אלהים את נח". (נח ז).

1. בראשית ח, א. 2. שם ט, יג. 3. שם כה, יא. 4. במדבר ו, כד. 5. בראשית כד, א. 6. שם כה, יא. 7. שם לה, ט. 8. שם ו, ז.

כ. א פ ר ס מ ו ן — צרי (באלזאם).

כה. „ויזכר אלהים את נח". זה שאמר הכתוב: „צדקתך כהררי אל"[1] — אלו מעשיהם של צדיקים. מה ההרים גלויים, אף מעשיהם של צדיקים גלויים, שנאמר: „ייראוך עם שמש"[2]; „משפטיך תהום רבה"[3] — אלו מעשיהם של רשעים, מה התהום חשך, אף מעשיהם של רשעים חשך, שנאמר: „והיה במחשך מעשיהם"[4]. — דבר אחר: „צדקתך כהררי אל" — מה ההרים נזרעים ועושים פירות, אף מעשיהם של צדיקים עושים פירות, שנאמר: „אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו"[5]; „ומשפטיך תהום רבה" — מה התהום לא נזרע ולא עושה פירות, אף מעשיהם של רשעים אינם עושים פירות, שנאמר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו"[6]. — דבר אחר: „צדקתך כהררי אל". אמר ר' שמעון בר יוחי: כשם שההרים כובשים על התהום, כדי שלא יעלה ויציף את העולם, כך צדקה כובשת על מדת הדין ועל הפורענות, כדי שלא תבא לעולם: צדקתך על משפטיך, כהררי אל על תהום רבה. (נח ח).

כו. דבר אחר: „ויזכר אלהים את נח". כתיב: „יודע צדיק נפש בהמתו"[7] — יודע צדיקו של עולם אפילו נפש בהמתו; אפילו כשהוא כועס, אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם: כשהמדינה מורדת עליו, הוא משלח לגיונותיו ומחריבן ומשוה טובים ורעים כאחת, ואין שם לומר: איש פלוני כשר הוא, הניחו לו, אלא הכל הורגין. אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל הדור מכעיסו והוא כועס עליהן, ואין שם אלא צדיק אחד, ומצילו. הֱוֵי אומר: יודע צדיק נפש בהמתו. וכן הוא אומר: „טוב ד' למעוז ביום צרה וידע חוסי בו"[8]. „ורחמי רשעים אכזרי"[9] — אלו דור המבול, שהיו אכזרים. אמרו רבותינו: בשעה שהעלה הקב"ה את התהום והיו רואים את המעינות עולים עליהם, מה היו עושין? היה להם בנים הרבה והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו ונותנו על התהום, והיו המים מתגברים. הוי אומר: ורחמי רשעים אכזרי. ומנין שהיו עושין כן? שכן איוב אמר עליהם: „ישכחהו רחם מתקו רמה עוד לא יזכר"[10] — הרחם שלו שהיו בניו. ומה עשה להם הקב"ה? הוריד עליהם מבול של מים וּשְׁבָרָם, שנאמר: „ותשבר כעץ עולה"[10]. אמר ר' ברכיה: קשים היו יותר מדאי ובעלי קומה היו ואלולא שפרע מהם מלמעלה, לא היו יכולים להם המים, שכן איוב אמר: „אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש"[11]. מהו כך? כיון שראה הקב"ה, שלא מתו בתהומות שלמטן, הוריד עליהם אש שלמעלה ושרפתן, שנאמר: „אם לא נכחד קימנו" וגו'; ולא עוד אלא שהפך עליהם העוף והבהמה והחיה והם גועו אותן, שנאמר: „ויגוע כל בשר"[12] וגו'". כיון שראו עצמם, שהם אבודים, היו מבקשים להפוך את התבה. מה עשה הקב"ה? הקיף את התבה אריות והיו

1. תהלים לו, ז. 2. שם עב, ה. 3. שם לו, ז. 4. ישעיה כט, טו. 5. שם ג, י. 6. שם שם יא. 7. משלי יב, י. 8. נחום א, ז. 9. משלי יב, י. 10. איוב כד, כ. 11. שם כב, כ. 12. בראשית ז, כא.

כה. אינם עושים פירות שנאמר וגו' — כלומר: רעתו של הרשע תשוב רק אליו וגמול ידיו יעשה רק לו, שאין מעשיו עושים פירות.

אוכלים אותם, שנאמר: „ויסגר ד׳ בעדו" [1]. מהו „ויסגר"? כענין שנאמר: „אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא" [2]. (נח י).

XIII

דּוֹר הַפְּלָגָה.

כז. „ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים" [3]. כל מה שהיו עושין, הקב״ה מצליח בידם, כדי לשחק עליהם באחרונה, שנאמר: „יושב בשמים ישחק" [4]. שאילולי לא בנו, היו אומרים: אלו בנינו את המגדל, היו עולים לשמים ומתלחמים עמו. מה עשה הקב״ה? הצליח בידם, להודיעם שאינם כלום בעולם, ואחר כך שוחק עליהם והגלה אותם, שנאמר: „ויפץ ד׳ אותם משם" [5].

כח. „ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם" [6]. אמר ר׳ שמעון בן יוחי: נטלו עבודה זרה ונתנוהו בראש המגדל. אמרו: אם גוזר הקב״ה עלינו גזרות, יהיה כנגדו ומעכבו. ואין הלשון הזה „ונעשה לנו שם" אלא לשון עבודה זרה, שנאמר: „ושם אלהים אחרים לא תזכירו" [7].

כט. „וירד ד׳ לראות" [8]. הכל גלוי לפני הקב״ה וכתיב כאן: „וירד ד׳ לראות"! אלא ללמדך דרך ארץ לבריות, שלא לגמור את הדין ושלא לאמור דבר מה שלא רואין.

ל. „הבה נרדה ונבלה שם שפתם" [9] — שעירבב הקב״ה את לשונם ולא היה אחד מהם יודע לשון חברו. מה היה אותו הלשון, שהיו מדברים בו? לשון הקדש היה, שבו נברא העולם. בעולם הזה היו האומות והבריות חולקין על הקב״ה, אבל לעולם הבא כולם שוים כתף אחד לעבדו, שנאמר: „כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ד׳ לעבדו שכם אחד" [10].
(נח כח).

XIV

אַבְרָהָם אָבִינוּ.

לא. „לך לך" [11]. זה שאמר הכתוב: „שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך" [12] — זו עבודה זרה, שנאמר: „הוי אמרים לעץ אבי אתה" [13]; „ויתאו המלך יפיך" [14] — זה מלך מלכי המלכים הקב״ה ליפותך בעולם. אמר ר׳ אבין: ולמה היה אברהם דומה? לצלוחית של אֲפַרְסְמוֹן, שהוא נתונה בבית הקברות, ולא היה אדם יודע מהו ריחה. מה עשה אחד? נטלה וטלטלה ממקום

1. שם שם טז. 2. דניאל ו, כג. 3. בראשית יא, ג. 4. תהלים ב, ד. 5. בראשית יא, ח. 6. שם שם ד. 7. שמות כג, יג. 8. בראשית יא, ה. 9. שם שם ז. 10. צפניה ג, ט. 11. בראשית יב, א. 12. תהלים מה, יא. 13. ירמיה ב, כז. 14. תהלים מה יב.

לא. א פ ר ס מ ו ן — צרי (באלזאם).

למקום, התחיל ריתה נודף בעולם. כך היה אברהם דר בין עובדי עבודה זרה. אמר לו הקב״ה: מה אתה יושב בתוך הרשעים? צא מביניהם והודיע מעשיך הטובים, שנאמר: „לך לך״.

XV

אַבְרָהָם וְשָׂרָה בְּמִצְרָיִם.

לב. „ויאמר ד׳ אל אברהם לך לך וגו׳ אל הארץ אשר אראך״ [1]. אל ארץ פלונית אין כתיב כאן, אלא „אל הארץ אשר אראך״. והיה אברהם מהלך עד שבא לארץ ישראל. יתברך שמו של הקב״ה בקש לנסות את הצדיק ולהודיע מעשיו הטובים. מיד בא רעב לרגלו. כיון שמצא הרעב, אמר לשרה אשתו: הרי רעב כאן. אמרו רבותינו: לא היה רעב בעולם קשה ממנו. אמר אברהם לשרה: מצרים זו יפה היא לשבתה. הואיל והרעב בא וְהַסִּפּוּק היה מצוי שם והבשר מרובה, נלך לנו לשם. באותה שעה ירדו למצרים. כיון שהגיעו לפוּלֵי מצרים, אמר אברהם לשרה: בתי, מקום של זנות הוא מצרים, שנאמר: „אשר בשר חמורים בשרם״ [2]. אלא נִתֵּן אותך בתבה וננעול בפניך. וכן עשה. כיון שהגיעו לפולי מצרים, אמרו לו המוכסין: מה אתה טוען בתבה? אמר להם: פּוּלִין. אמרו לו: אינו אלא פלפלין, תן לנו מכס של פלפלין. אמר להם: אני אתן. אמרו לו: אינו כן, אלא התבה הזו מלאה זהובים. אמר להם: אני אתן לכם מכס של זהובים. כיון שראו, שכל מה שאומרים הוא מקבל עליו, אמרו אילולי שיש בידו דבר מעולה, לא היינו עולים לו לכך והוא מקבל. אמרו לו: אין אתה זז מכאן, עד שתפתח את התבה. והוא אמר להם: עלי לִתֵּן כל מה שאתם מבקשים ולא תפתחו את התבה. ואף על פי כן עמדו עליו ופתחו את התבה שלא בטובתו ומצאו את שרה. כיון שראו אותה, אמרו: כמות זו אין ראוי לשלוט עליה. מיד נטלו והביאו אותה אל פרעה והכניסוה לְפַלְטִין שלו. כיון שראה אברהם שנטלוה והביאו אותה אל פרעה, התחיל אברהם לבכות. אף היא אמרה: רבונו של עולם! אברהם בא עמך בהבטחה, מפני שאמרת לו: „ואברכה מברכיך״ [3], ולא הייתי יודעת כלום, אלא כיון שאמר לי שאמרת לו: „לך לך״, האמנתי לדבריך, ועכשיו נשארתי יחידה מאבי ומאמי ומבעלי. יבא רשע זה ויתעולל בי! עשה למען שמך הגדול ולמען בטחוננו בדבריך! אמר לה הקב״ה: חייך, אין דבר רע נוגע בך, שנאמר: „לא יאנה לצדיק כל און ורשעים מלאו רע״ [4]. ופרעה וביתו — אעשה בהם דוגמא, דכתיב: „וינגע ד׳ את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו על דבר שרי״ [5]. באותה שעה ירד מלאך

1. בראשית יב, א. 2. יחזקאל כג, ה. 3. בראשית יב, ג. 4. משלי יב, כא. 5. בראשית יב, יז.

לב. ספוק — מחיה, כלכלה. פולי — שער. לב. לא היינו עולים לו לכך וכו׳ — לא היה מקבל עליו לשלם את כל מה שאנו מעלים עליו הלוך והעלות. כמות זו וכו׳ — אשה שכזו אין אדם הדיוט ראוי לשלוט בה. דוגמא — אות ומופת (כפורענות שאביא עליהם).

מן השמים ושרביט בידו. בא פרעה לשלוף מנעלה, היה מכהו בידו; בא ליגע בבגדיה, היה מכה אותו. והיה המלאך נמלך בשרה על כל מכה ומכה, אם אמרה שילקה, היה לוקה, ואם אמרה: המתן לו עד שישוב נפשו, היה המלאך ממתין לו, שנאמר: „על דבר שרי". מהו „על דבר שרי"? שלא נאמר „על עסק", ולא „על אודות", ולא „בעבור", ולא „בגלל", אלא „על דבר שרי": שאם אמר שילקה — הוא לוקה, ואם לאו — לא היה לוקה. (פרשת לך לך ח).

XVI

לָמָּה נִמְשְׁלוּ הַצַּדִּיקִים לְתָמָר וְאֶרֶז?

לג. כתיב: „צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה"[1]. פתח ר' תנחומא: למה נמשלו הצדיקים בתמר וארז ולא באילן אחר? אתה מוצא: כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק: זה אילן פלוני. למה? שהם קצרים. אבל התמר והארז, על ידי שהם גבוהים בקומה, הם נראים מרחוק. כך הצדיקים: הם נראים מרחוק.

לד. דבר אחר: למה נמשלו הצדיקים לתמר וארז? אלא אתה מוצא: רוב האילנות, אף על פי שהם נקצצים, אם נוטלים נֵצֶר מהם ושותלים במקום אחר, ומיד הם עולים; אבל התמר והארז, כיון שנקצצים, מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהם? אלא לשנים הרבה וביגיע גדול. כך אם אבד צדיק מן העולם, מי יוכל להעמיד אחר תחתיו? אלא אחר כמה שנים. (לך לך ט).

XVII

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוּרְקָנוֹס.

לה. מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה בן פילוט והיה אביו זקוק למלכות ולעסקי הָאִיסְטְרַטְיוֹטִין. לימים הלך אביו של ר' אליעזר למקום אחר. כיון שהרגיש שהם באים, אמר לבניו: נעמוד ונברח מפניהם. מיד קרא לעבדיו ולשמשיו, אמר: הביאו לי הבהמה והגמלים. וטענו הכלים על הבהמה וברחו הורקנוס ובניו. ור' אליעזר לא הלך עם אביו, אלא ברח לירושלים ולא נטל בידו לא ככר ולא מָנֶה ולא כלום, אלא נכנס לירושלים כמו עני. וראה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומלמד תורה והתלמידים יושבים לפניו בפרק. משנגמרו הפרק, אמר להם הַגָּדָה, ואחר כך היה אומר להם משנה. נכנס וישב אצל רבן יוחנן בן זכאי. עשה לפניו שתים ושלש שבתות ובא לדבר כנגד התלמידים. והיו מריחים ריח פיו סרוח והיו מטמינים בדבר ולא היו אומרים. שוב בא לדבר,

1. תהלים צב, יג.

לה. פילוט — אחד מבאי ארמון המלך. זקוק למלכות — הוטלו עליו חובות המלכות. האיסטרוטין — אנשי הצבא.

והיו מטמינים ולא היו אומרים; שוב בא לדבר, והיו מטמינים ולא היו אומרים. ידע רבן יוחנן בן זכאי, שאין ריח פוו מדבר רע שיש בתוך פיו, אלא מן הרעב, שלא היה אוכל כלום. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידים: בחייכם, שתבדקו את הדבר ותדעו מה עסקו של תלמיד זה, אם רעב הוא ומה אוכל. והיו מחזרים בכל ירושלים ושואלים לפוּנְדְקִי: יש כאן חבר אַכְסְנַאי? אמרו להם: לאו. באו אצל אשה אחת, אמרו לה: יש כאן חבר אכסנאי? אמרה להם: הן. יש לו כלום בכאן? אמרה להם: יש לו שק אחד. אמרו לה: הראינו אותו. מיד הביאה אותו לפניהם. פתחו אותו ומצאו בו עפר, שהיה נותן ראשו לתוכו ומוצץ כנבל יין. הלכו ואמרו לרבן יוחנן בן זכאי והיה תָמֵהַ על הדבר, וראה צדק שביד ר׳ אליעזר, שלא תבע מיד אדם לומר: תן לי כלום. באותה שעה קבע לו מעות הרבה, כדי שיהא אוכל מאכלים טובים, כמו שהיה למוד בבית אביו, שהיה אוכל ושותה יפה, עד שנתרפא ריח פיו. עשה לפני רבן יוחנן בן זכאי שנה ושתים ושלש שנים, עד שחזר אביו של ר׳ אליעזר למקומו. כיון שבא למקומו ועמד שם חדש ושני חדשים ולא ר׳ אליעזר בנו; היה רע לו לומר, שהנחתיו והלך לו לירושלים. והיו אחיו של ר׳ אליעזר אומרים לאביהם: ראה, אליעזר בנך מה עשה, הניחך והלך לו לירושלים, אוכל פטומות, ואתה טלטלת מביתך והלכת אחריו. אילו היה דבר רע, לא היה קופץ ליטול ירושה? וכמה בינינו ובין בנך: אנחנו נתנו נפשנו עליך ולא הנחנוך, והוא לא בא לראות בצרתך! ועכשיו, אם שמע שאירע לך דבר, הוא עתיד לבוא אלינו ולחלוק עמנו. באותה שעה אמר להם: בכך וכך אינו יורש ממני כלום. אמרו לו: משאתה מת, אתה מרחקו? אמר להם: קראו לי לְפִנְקָס. אמרו לו: אין מועיל כלום, יש בירושלים נשיא אחד, ושמו רבן יוחנן בן זכאי, ומסייע אותו, ומשאתה מת, בודאי הוא בא והוא יאמר: מי יאמר שרחקו אביו? ואנו מוציאים הכתב והוא אומר: פְּלַסְטוֹן הוא, אתם עשיתם אותו ואין אני מאמינו, עד שנבוא לבית דין. אמר להם: הואיל שאמרתם כך לפני, רבן יוחנן בן זכאי — הוא מתהלל בו, אני מרחקו? באותה שעה הרכיבוהו בניו בְּבַסְטֶרְנָה ונכנס לירושלים בערב שבת. אמר: איני מרחקו אלא בשבת בבית המדרש. אימתי? בשעה שיתכנסו כל הקהל. נכנס לישב בבית המדרש ונכנסו כל ישראל בלמודם, לשמוע הדרשה, שהיה ר׳ אליעזר דורש ברבים על הכסא והחזן עומד לפניו. ראה אותו אביו מעוטף בטליתו ותפלין בראשו. מיד נבעת, שהיה סבור: לתרבות רעה יצא. כיון שראה אותו יושב על כסאו ודורש, עמד לו הורקנוס

לה. והיו מטמינים בדבר — הסתירו את הדבר ולא דברו עליו עם ר׳ יוחנן. פונדקי — בעל אכסניה. אכסנאי — אורח, דייר. לה. אילו היה דבר רע — לו קרה אמון, כלומר: לו מת. בכך וכך — יבוא עלי כך וכך (לשון שבועה). פנקס — ספר. קראו לי לפנקס — כלומר: קראו לי לסופרי (בעל הפנקס) ויכתוב את החלטתי על ספר. פלסטון — מזויף. בסטרנה — כסא למשא בני אדם. בלמודם — כמנהגם. החזן — שמש בהכ״נ. לתרבות רעה יצא — שהוא מניח תפלין בשבת.

על הספסל ואמר לפני בני ירושלים: לא עליתי לירושלים אלא לְנַדּוֹתְךָ, אליעזר בני, ואף לרחקך מירושה, עכשיו הריני נותן לך שני חלקים יותר מאחיך.
(לך לך י).

XVIII

תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְתוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה.

לו. „וד' אָמר המכסה אני מאברהם"[1]. ילמדנו רבנו: מי שהוא מתרגם לקורא בתורה, מהו שיסתכל בכתב? כך שנו רבותינו: המתרגם אסור להסתכל בכתב והקורא אסור ליתן עינו חוץ מן התורה, שלא ניתנה התורה אלא בכתב, שנאמר: „וכתבתי על הלוחת"[2], ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פזי: מקרא מלא הוא: „כתב לך את הדברים האלה"[3] — הרי המקרא שניתן בכתב, „כי על פי הדברים האלה"[4] — הרי התרגום שניתן בעל פה.

לז. אמר ר' יהודה בר סימון: „כרתי אתך ברית ואת ישראל"[5] — על ידי כתב ועל ידי פה. „כי על פי הדברים האלה": אם קיימת מה שבכתב, בכתב, ומה שבעל פה. בעל פה — „כרתי אתך", ואם שנית מה שבעל פה בכתב, ומה שבכתב בעל פה — לא כרתי.

לח. אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום: בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, וצפה הקב"ה על שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יונית והן אומרין: אף אנו ישראל. אמר לו הקב"ה: „אכתב לך רבי תורתי"[6] ואם כן „כמו זר נחשבו"[6]. וכל כך למה? אלא שהמשנה מִסְטוֹרִין שלו של הקב"ה ואין הקב"ה מגלה מִסְטוֹרִין שלו אלא לצדיקים, שנאמר: „סוד ד' ליראיו"[7]. וכן אתה מוצא אפילו בשעה שהקב"ה כעס על סדום מפני מעשיהם הרעים ובקש הקב"ה להפוך את סדום, לא חתם הקב"ה גזר דינם עד שנמלך. מנין? ממה שקרינו בענין „וד' אמר המכסה אני מאברהם". (וירא ו).

XIX

אַבְרָהָם וּבוֹנֵי הַמִּגְדָּל.

לט. „ויסע משם אברהם"[8]. זה שאמר הכתוב: „לא ישבתי עם מתי שוא וגו' שנאתי קהל מרעים" וגו'[9]; „לא ישבתי עם מתי שוא" — אלו אנשי המגדל שהיו מתי שוא. הלכו ואמרו לאברהם: בא ותשב אתנו, שאתה גבור, שאנו רואים להקב"ה שישב לו למעלה והניח אותנו למטה. ורוח הקדש צווחת, „והרשעים כים נגרש"[10] — אין אתם יכולים לשבת בשלוה אפילו שעה אחת.

1. בראשית יח, יז. 2. שמות לד, א. 3. שם שם כז. 4. שם שם. 5. שם שם.
6. הושע ח, יב. 7. תהלים כה, יד. 8. בראשית כ, א. 9. תהלים כו, ד, ה. 10. ישעיה נז, כ.

לו. אסור להסתכל בכתב — כדי שלא יאמרו, שהתרגום כתוב בתורה. לח. אכתב לו רבי תורתי וגו' — אם אכתב את כל דברי התורה בכתב, הרי יהפכו לנחלה לזרים. מסטוריז (יותר נכון מסטירין) — תעלומות, דברי סתרים.

„לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו"[1]: „לא ידעו" — זה דורו של אנוש, „ולא יבינו" — זה דור המבול, בחשכה יתהלכו — זה דור המגדל. אמר להם אברהם: ומה אתם מבקשים מן הקב"ה, שיושב למעלה? שמא אמר לכם: לכו ויגעו ופרנסו אותי? הוא בורא והוא מפרנס, הוא עשה והוא סובל — מה אתם מבקשים ממנו? „ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל"[2] ונשים עבודה זרה שלנו למעלה הימֶנו ונעשה עמו מלחמה. שנאמר: „ונעשה לנו שם"[3], וכתיב: „ושם אלהים אחרים לא תזכירו"[4]. אמר להם אברהם: למה כל אלה? אמרו לו: שלא יעשה לנו כמו שעשה לראשונים. אמר להם: הנחתם „מגדל עז שם ד'"[5] ואתם אומרים: „נעשה לנו שם". מה עשה להם הקב"ה? הפיצם, שנאמר: „ויפץ ה' אותם"[6]. ועד היכן היו בונים את המגדל ועולים והקב"ה מלעיג עליהם, שנאמר: „יושב בשמים ישחק"[7]. כיון שעלו למעלה מן המגדל, מיד „אז ידבר אלימו באפו"[8] ונפל מלמעלה, שנאמר: „האשימם אלהים יפלו ממעצותיהם"[9]. ואברהם לא היה לו עסק עמהם. התחיל אברהם לומר: „לא ישבתי עם מתי שוא וגו' שנאתי קהל מרעים". לכך נאמר: „ויסע משם אברהם". (וירא כד).

XX

ר' אֶלְעָזָר בֶּן ר' שִׁמְעוֹן בֶּיוֹחַי.

מ. ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחי היה רואה אותו בן חלפתא. אמר לו: אתה משורש צדיקים ואי אתה בן תורה? אמר לו: ומה אעשה? אמר לו: מבקש אתה לשנות? אמר לו: הן. התחיל מלמד אותו פרק אחד ושני ושלישי. הכניסו לבית הועד. ראה אותו רבי. אמר לו: לזה הכנסת עמך? אמר לו: מקורתו של ר' שמעון בן יוחי הוא בא. העלה אותו ר' יוסי לצפורי והיה מְשַׁנֶה אותו. בשנה האחרת הורידו עמו ונכנס לבית הועד. התחיל משיב דברים שם, וקרא עליו רבנו הקדוש: „פרי צדיק עץ חיים"[10]. (פרשת וירא לח).

XXI

יִשְׁמָעֵאל וְיִצְחָק.

מא. „ויהי אחר הדברים האלה"[11]. מה הרהור היה שם? יצחק מהרהר, שהיה דן עם ישמעאל, שהיה ישמעאל מתרעם לומר: אני גדול ממך, אני

1. תהלים פב, ה. 2. בראשית יא, ד. 3. שם שם. 4. שמות כג, יג. 5. משלי יח, י. 6. בראשית יא, ח. 7. תהלים ב, ד. 8. שם שם ה. 9. שם ה, יא. 10. משלי יא, ל. 11. בראשית כב, א.

לט. כמו שעשה לראשונים — לדור המבול. לט. ועד היכן וכו' — כל זמן שהיו בונים את המגדל ומעלים אותו מעלה, היה הקב"ה מלעיג עליהם. ונפל מלמעלה — המגדל נפל מטה. מ. מקורתו — מביתו, ממוצאו. מא. מה הרהור היה שם — לפי שהדבור „אחר הדברים האלה" מגיד שקודם להמאורע הזה קרו דברים אחרים.

יורש את העולם, שאני בכור לאבי ולעולם הבכור יורש כפלים. אמר לו יצחק: אמור, מה יש לו להקב"ה ממך? אמר לו ישמעאל: אני אומר לך מה עשיתי, אילולי לא עשיתי מאומה, אלא שהייתי בן שלש עשרה שנה ומְלָנִי אבא, הייתי יכול לומר לו: אי אפשי לימול, אלא נתתי נפשי וקבלתי עלי. אמר לו יצחק: הרי כל מה שלוית להקב"ה שלשה טיפי דם, ואני יודע, כשיבקש הקב"ה אותי לשחוט עכשיו ואני בן שלשים ושבע שנים, והקב"ה אומר לאבא שיקריבני, ואיני מעכב. אמר הקב"ה למלאכים: הרי השעה. מיד קפץ על אברהם, שנאמר: "ויהי אחר הדברים האלה"; מכאן אתה למד שהרהורי דברים היו שם. (וירא מב).

XXII

עֲקֵידַת יִצְחָק.

מב. "וילכו שניהם יחדו"[1] — זה לשחוט וזה לִישָּׁחֵט. דבר אחר: "וילכו שניהם". אמר ר' אבין הלוי ברבי: עם שהם הולכים, בא השטן מימינו של יצחק ואמר: אי עלוב, בנה של עלובה! כמה תעניות נתענה אמך עד שתבוא, והזקן נשתטה בזקנותו והרי הוא הולך לשחוט אותך. חזר יצחק ואמר לאביו: ראה מה זה אומר לי. אמר לו: הוא בא לְיַצֵּף אותך, אבל הקב"ה יְיַצֵּף לו, שנאמר: "אלהים יראה לו השה לעולה"[2]. ואף על פי כן "וילכו שניהם יחדו".

מג. "ויבאו אל המקום"[3]. עם שהוא בא לשחטו, אמר לו יצחק: אוסרני בידי ורגלי, שהנפש חצופה היא, עד שלא נראה המאכלת באה ואזדעזעה וְאֶפָּסֵל מקרבן, בבקשה, אבי, כדי שלא יעשה בי מום.

מד. "וישלח אברהם וגו' ויקרא אליו מלאך ד' מן השמים"[4]. אמרלו: מי אתה? מלאך. אמר לו: הקב"ה אמר לי "קח נא", ואתה אומר "אל תשלח"! באותה שעה "ויקרא מלאך ד'" ולמה קרא לו? לומר לו. ומה אמר לו? "אברהם, אברהם". ולמה שתי פעמים? אלא כאדם שהוא בדרך רחוקה הולך עם חברו והניחו והוא קורא לו: "חברי, חברי", כך היה המלאך קורא: "אברהם, אברהם, מה אתה עושה?" ולמה אמר לו בזריזות? שהיה אברהם ממהר לשחטו. באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אדם מנסה לחברו, שאינו יודע מה בלבו של חברו, אתה — שאתה חוקר לבות וכליות, היית צריך לעשות לי כך? לא היה גלוי לפניך, שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרז לשחטו בלב שלם? אומר לו הקב"ה: להודיע לאומות העולם, שלא על חנם בחרתי בך. שנאמר: "כי עתה ידעתי כי ירא"[5] וגו'.

1. בראשית כב, ו. 2. שם, ח. 3. שם, ט. 4. שם י, יא. 5. שם יב.

מב. ליצף — לצער. אלהים ייצף לו — יגרום לו צער לשטן על שצערך.

מה. דבר אחר: „ויקרא אליו”. אמר לו אברהם: מי אתה? אמר לו: מלאך אני. אמר לו אברהם: כשאמר לי הקב״ה להקריבו, הוא בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש, שיאמר לי הוא בעצמו. מיד פתח הקב״ה את הרקיע ואת הערפל ואמר לו: „בי נשבעתי”[1]. אמר לו אברהם: והרי נשבעת ואף אני נשבעתי, שאיני יורד מן המזבח הזה, עד שאומר כל מה שאני צריך. אמר לו: אמור. אמר לו אברהם: לא אמרת לי, שאתה מעמיד מפני מלא כל העולם כלו, שנאמר: „וספר הכוכבים וגו׳ כה יהיה זרעך”[2]? אמר לו הקב״ה: הן. אמר לו: ממי? אמר לו: מיצחק. אמר לו: והלא אמרת לי, שאתה מרבה בני כעפר, שנאמר: „והיה זרעך כעפר הארץ”[3]? אמר לו הקב״ה: הן. אמר לו: ממי? אמר לו: מיצחק. אמר לו: כשם שהיה לי להשיבך ולא אמרתי לך כלום: „רבונו של עולם! אתמול אמרת: כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר: והעלהו שם לעולה! וכבשתי יצרי ולא השבתיך, אף אתה, כשיהיו בניו של יצחק חוטאים לפניך ונכנסים לצרה, זכור להם עקדת יצחק אביהם ופדה אותם מצרותם. אמר לו הקב״ה: אתה אמרת את שלך, אף אני אומר את שלי. אמר לו הקב״ה: עתידים בניך להיות חוטאים לפני ואני יושב לדון אותם בראש השנה, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולח להם, יהיו תוקעים לפני בו ביום בשופר. אמר לו אברהם: ומה שופר? אמר לו הקב״ה: אין אתה יודע? אמר לו: לאו. אמר לו: חזור לאחוריך וראה. מיד „וישא אברהם אתעי ניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו”. אמר לו: יהו תוקעים לפני בקרן הזה ואני סולח לעונותיהם. באותה שעה נתן שבח והודיה לפני הקב״ה. (וירא מו).

XXIII

זִקְנָה.

מו. „ואברהם זקן”[4]. בא וראה: מאדם ועד אברהם עשרה דורות ואין כתיב בהם זקנה אלא בו. היו מולידים בנים ובני בנים, ולא היו ניכרים איזה הבן ואיזה האב, והיו הבנים מכים את האבות ולא היו יודעים, שנאמר: „ויכל בהבל ימיהם ושנותם בבהלה”[5], שהיו הכל שוים, עד שבא אברהם ונתן לו הקב״ה את העטיה הזו, שהיא עיטור לאדם כשהוא מזקין. ואימתי באה עליו? כשהוא עושה צדקה, שנאמר: „עטרת תפארת שיבה”[5]. והיכן אַתְּ מוצאה? „בדרך צדקה תמצא”[6]. מי היה? זה אברהם, שכתיב בו: „כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו”[7] וגו׳. אמר לו הקב״ה: חייך, שאתה ראוי לזקנה. לכך

---

1. בראשית טז. 2. שם טו, ה. 3. שם כח, יד. 4. שם כד, א. 5. תהלים עח, לג. 6. משלי טז, לא. 7. בראשית יח, יט.

מו. והיו הבנים מכים וכו׳ ולא היו יודעים — אי אפשר היה לדעת מי מכה את מי, אם האבות את הבנים או להפך.

נאמר: „ואברהם זקן". ואף דוד נטל העטרה הזו, שנאמר: „והמלך דוד זקן"[1]. למה? שעשה כמדת אברהם: שנאמר:, ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו"[2]. לכך נאמר: „עטרת תפארת שיבה". (חיי שרה ד).

XXIV

זִקְנָה, יִסּוּרִים וְחֹולִי.

מז. דבר אחר: „ואברהם זקן". שלשה בני אדם תבעו שלשה דברים בפיהם, ומהם התחילו תחלה. אברהם תבע הזקנה. אמר אברהם: אב ובנו נכנסים לעיר ואינם ניכרים, איזהו הגדול ואיזהו הקטן. אמר הקב"ה: אתה תבעת זקנה בפיך, חייך, בך אני מתחיל שנאמר: „ואברהם זקן". — יצחק תבע יסורים. אמר יצחק לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אדם חוטא ואתה פורע ממנו בבת אחת, יַסְּרוֹ קִימְעָא קימעא — ואתה פורע ממנו. אילו הבאת יסורים על דור המבול, לא היו מורדים בך, אלא השפעת להם שלוה, לכך מרדו בך, שנאמר: „ישליו אהלים לשודדים ובטחות למרגיזי אל"[3]. אמר לו הקב"ה: אתה תבעת יסורים בפיך, חייך, ממך אני מתחיל, שנאמר: „ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות"[4]. — יעקב תבע את החולי. אמר יעקב לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אדם יושב בנחת ונפשו יוצאה — ונכנס תחרות לעולם. על זו מתבקש לאדם בידי אחרים, או אחרים מתבקש להם בידו, והוא מת פתאום ותחרות נעשה בעולם. אלא יֵעָשֶׂה אדם חולה חמשה או ששה ימים, עד שיצוה לבניו כל מה שהוא צריך ויסתלק מן העולם. אמר לו הקב"ה: יעקב, תבעת את החולי, חייך, ממך אני מתחיל, שנאמר: „ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה"[5]. הֱוֵי: שלשת האבות התקינו שלשה דברים הללו. לכך נאמר: „ואברהם זקן". (חיי שרה ה).

XXV

יַעֲקֹב וְעֵשָׂו.

מח. „ויגדלו הנערים ויהי עשו איש יודע ציד" וגו'. אמר ר' ברכיה הכהן, אמר ר' לוי: שניהם הלכו לבית הספר ושניהם היו שוים עד ט"ו שנה. למה היו דומים? להדס וְעִצְבּוֹנִית. כל זמן שהם קטנים, אין אדם מפריש מזה לזה, מִשֶּׁיִּגְדְּלוּ — זה מפיח ויהי טוב. וזה מוציא קוציו. כך כל הימים, שהיו עשו ויעקב קטנים, לא היה אדם מפריש ביניהם, משנתגדלו נתפרשו. מנין? שנאמר: „ויגדלו הנערים ויעקב איש תם ישב אהלים"[6]. (פרשת תולדות ב).

---

1. מלכים א, א. 2. שמואל ב. ח, טז. 3. איוב יב, ו. 4. בראשית כז, א. 5. שם מח, א. 6. שם כה, כז.

מז. תחרות — קטטה, מבוכה. מח. עצבונית (או עכבונית) — מין קוץ מאכל. נתפרשו — נבדלו והתנכרו בדרכיהם.

XXVI

מִפְּנֵי מַה כָּהוּ עֵינֵי יִצְחָק?

מט. „ויהי כי זקן יצחק"[1]. זה שאמר הכתוב: „אבן חן השחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל"[2]. בא וראה מה אמר: עולתו של הקה"ב לא היה ראוי שיכהה בעיניו; אדם, שהוא נותן את נפשו על שמו של הקב"ה ונעקד על גבי המזבח, היה ראוי שיכהו עיניו? אלא אמר הקב"ה: הִכְתַּבְתִּי בתורתי „ושחד לא תקח"[3], למה? „כי השחד יעור עיני חכמים"[4]; ונטל שוחד מַעֲשָׂיו והכהיתי את עיניו. ומה אם יצחק הצדיק, על שנטל שוחד מבנו כהו עיניו, מי שהוא נוטל שוחד מאחרים, על אחת כמה וכמה. לפיכך נאמר: „אבן חן השחד", לפיכך: „ויהי כי זקן יצחק ותכהין" (פרשת תולדות ח).

XXVII

יַעֲקֹב בַּעַל אֱמוּנָה וְעֵשָׂו מְחוּסַר אֲמָנָה.

נ. „ויתן לך האלהים"[5]. מהו „האלהים"? בדין, אם היה ראוי לך — יתן לך, ואם לאו — לא יתן לך. אבל לעשו לא אמר כן, אלא „משמני הארץ"[6] וגו', בין צדיק, בין רשע — יתן לך. למה? אלא כך אמר יצחק: עשו רשע הוא, ויעקב הצדיק, אפילו עושה מצוה ומתייסר, אינו קורא תִּגָּר אחר מדת הדין; אבל הרשע, אם עושה מצוה אחת, או התפלל ואינו נענה, הוא מתחיל לומר: כשם שהתפללתי לפני עבודה זרה ולא מצאתי ממש, אף לפני הקב"ה התפללתי ולא מצאתי ממש. וכן שלמה אמר, כשבנה בית המקדש. התחיל מתפלל לפני הקב"ה, שנאמר: „אז אמר שלמה ד' אמר לשכן בערפל"[7]. התחיל סדר תפלתו ואמר: רבונו של עולם! כשיהא אדם מישראל בא ומתפלל. בא ומבקש בנים או דבר אחר, אם היה ראוי — תן לו, ואם לאו — אל תתן לו, שנאמר: „ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו"[8]. אבל הנכרי, אם יבא ויתפלל לתוכו, מה שהוא מבקש תן לו, שנאמר: „וגם אל הנכרי"[9] וגו' „אתה תשמע השמים"[10] וגו'. ומה אם אין אתה עושה לו כל מה שהוא מבקש, הוא מסיח ואומר לו כך: אותו הבית של שלמה, הולך מסוף העולם ועד סופו, ונתיגעתי כמה דרכים ובאתי והתפללתי בתוכו ולא מצאתי בו ממש, כשם שלא מצאתי בעבודה זרה. הֱוֵי לעשו הוא אומר: „הנה משמני הארץ". למה? מפני שהוא מחוסר אֲמָנָה, אבל ליעקב, שהוא בעל אמונה וצדיק, אמר: „ויתן לך אלהים" — בדין. (תולדות יד).

---

1. בראשית כז, א. 2. משלי יז, ח. 3. שמות כג, ח. 4. דברים טז, יט. 5. בראשית כז, כח. 6. שם שם לט. 7. מלכים א, ח, יב. 8. שם שם לט. 9. שם שם מא. 10. שם שם מג.

XXVIII

„מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ".

נא. „מטל השמים" — זו היא תורה, שנאמר: „תזל כטל אמרתי"[1], „ומשמני הארץ" — אלו הנביאים, „ורב דגן" — זה תלמוד, „ותירוש" — אלו המדרשים. (תולדות טז).

XXIX

לֵאָה וְרָחֵל.

נב. „וירא ד' כי שנואה לאה"[2]. זה שאמר הכתוב: „סומך ד' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים"[3]. אמר ר' חייא: אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם: יש לו אוהב עשיר — נדבק בו ונכסף לו, וכיון שמטה ידו ונעשה עני — מלעיג עליו. אבל הקב"ה אינו כן: כיון שרואה אדם, שמטה ידו, נותן לו יד וזוקפו, שנאמר: „סומך ד' לכל הנופלים", לא נאמר „לכל העומדים", אלא „לכל הנופלים". כיון שראה הקב"ה ללאה, שהיא שנואה, אמר: הֵיאַךְ אני מחבבה בפני בעלה? אלא הריני זוקפה ונותן לה בנים תחלה, כדי שתהא אהובה בפני בעלה. לפיכך: „וירא ד' כי שנואה לאה".

נג. למה היתה שנואה? לא שהיתה כעורה מרחל, אלא שהיתה יפה כרחל, שנאמר: „וללבן שתי בנות"[4], שוות בְּנוֹי וביופי ובזקיפה. למה אמר: „ועיני לאה רכות"[5]? אלא כיון שילדה רבקה עשו ויעקב, נולדו ללבן שתי בנות, לאה ורחל. שלחו אגרות אלו לאלו והתנו ביניהם, כדי שיטול עשו את לאה, ויעקב רחל. והיתה לאה שואלת במעשי עשו, והיתה שומעת, שמעשיו רעים. והיתה בוכה בכל שעה לומר: כך עלה גורלי לרשע זה. ומתוך כך נעשו עיניה רכות, שנאמר: „ועיני לאה רכות". אבל רחל היתה שומעת צדקתו של יעקב והיתה יפת תואר ויפת מראה. למה? שנאמר: „שמועה טובה תדשן עצם"[6]. ועשו לא לקח את לאה, אלא „וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל וגו' לו לאשה"[7]. אמר יעקב: בשביל הברכות היה מבקש להרגני, וכשאטול את לאה אשתו, מי יודע אם יניח למחלת בת ישמעאל ויבא עלי ויאמר לי: לא דייך שלקחת בכורתי וברכתי, אלא עוד נטלת ארוסתי! לפיכך אמר ללבן: „אעבדך שבע שנים ברחל"[8]. אלולי כן, יש אדם שנוטל אשה ומניח את הגדולה ונוטל את הקטנה? אלא ללמדך, שהיתה לאה יושבת לשמו של עשו, אמר יעקב: „אעבדך שבע שנים" וגו'. וכשראה לבן כך, אמר: הריני נותן ת הגדולה מיד „ויהי בערב ויקח את לאה בתו" וגו'[9]. אמר לו יעקב: וכך היו התנאים? „הלא ברחל עבדתי עמך"![10], „ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו". וגו'[11]

1. דברים לב, ב. 2. בראשית כט, לא. 3. תהלים קמה, יד. 4. בראשית כט, טז. 5. שם שם יז. 6. משלי טו, ל. 7. בראשית כח, ט. 8. שם כט, יח. 9. בראשית כט, כב. 10. שם שם כה. 11. שם שם כו.

„ויעש יעקב כן"[1] וגו'. התחיל מחבבה יותר מלאה. אמר הקב"ה: הריני נותן ללאה בנים, כדי שתהא חביבה יותר מרחל, „וירא ד' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה". (ויצא יב).

XXX

אַנְטוֹנִינוּס וְרַבִּי.

נד. אמר ר' פנחס: אנטונינוס היה מכבד את רבנו מה שאין סוף, וכשהיה רבנו משלחני אצלו והיה כותב לו אגרת וכותב בה: „עבדך יהודה שואל בשלומך". והיה רע לאנטונינוס לומר, שהוא קורא עצמו עבד. אמר לו: אל תכתוב עוד כדבר הזה. אמר לו רבנו: כך אני כותב לך, שאיני טוב מיעקב אבא, כששלח אצל עשו, מה אמר לו? „כה אמר עבדך יעקב"[2]. (וישלח ה).

XXXI

יְצִירַת חַוָּה וְטִיבָהּ.

נה. „ותצא דינה"[3]. זהו שאמר הכתוב: „ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם"[4] — מדבר בחוה. כשבקש הקב"ה לבראותה, אמר הקב"ה: אם אני בורא אותה מן הראש של אדם — רוחה גסה עליה, מעיניו — סוקְרָנִית, מפיו — תהא דברנית, מידיו — תהא גנבת, מרגליו — תהא פַּרְסָנִית. אמר הקב"ה: כל העצה הזאת נטלתי עד שלא בראתי אותה, ולא יצאתי מהם. אמרתי, אם בורא אני אותו מראשו, רוחו גסה עליה, שנאמר: „יען כי גבהו בנות ציון"[5], ומעיניו — „ומשקרות עינים"[5], ומאזנים — „ושרה שומעת"[6], ומפיו — „ותדבר מרים"[7], ומידיו — „ותגנב רחל"[8], ומרגליו, היא נכנסת ויוצאה, — „ותצא דינה". הֱוֵי: „ותפרעו כל עצתי". (וישלח יז).

XXXII

צַדִּיקִים וּרְשָׁעִים.

נו. „וישב יעקב בארץ מגורי אביו"[9]. אף על פי שברא הקב"ה עולמו, לא ישב בארץ אלא צדיק, ובזכותם הם מעמידים את העולם. שנאמר: „ומתחת זרועות עולם"[10]. בוא וראה, שכל ימים שרשעים בעולם, אין הצדיקים נראים. וכן אתה מוצא, שכל הימים שהיה עשו בארץ ישראל, לא היה יעקב יכול

1. שם שם כח. 2. שם לב, ה. 3. שם לד, א. 4. משלי א, כה. 5. ישעיה ג, טז. 6. בראשית יח, י. 7. במדבר יב, א. 8. בראשית לא, יט. 9. בראשית לז, א. 10. דברים לג, כז.

נד. מה שאין סוף — עד לאין סוף. סוקרנית — מתאוה להסתכל בכל דבר. פרסנית — מתאוה לשוטט. ולא יצאתי מהם — לא הועלתי להרחיק ממנה את כל המגרעות שחששתי להן.

לֵירָאוּת, עבר עשו, שנאמר: „ויקח עשו את נשיו" [1] וגו', מיד — „וישב יעקב". לפיכך: „ויגרש מפניך אויב" [2], באותה שעה — „וישכן ישראל בטח בדד" [3] (פרשת וישב א).

XXXIII

בְּנֵי עֵשָׂו וּבְנֵי יַעֲקֹב.

נז. „וישב יעקב" וגו', „אלה תולדות יעקב יוסף" [4]. מה כתיב למעלה מן הענין? „אלה אלופי בני עשו" [5]. כיון שראה אותם יעקב, נתבהל ואמר: מי יוכל לעמד בפני אלו? למה הדבר דומה? לְזֶהָבִי, שהיה יושב ועוסק במלאכתו. תלה תלמידו עיניו וראה גמלים הרבה, שטעונים תבן. התחיל לומר: מי יוכל לעמוד כנגד אלו? אמר לו רבו: אם נֵץ יוצא מן הכור הזה, יהא שורף את כולם. כך יעקב אבינו, כיון שראה לכל אלופי עשו, התחיל מתיירא ואמר: מי יוכל לעמוד כנגד אלו? אמר לו הקב"ה: ראה, מה כתיב אחריו: „אלה תולדות יעקב יוסף" — חייך, אדם אחד יוצא מיוסף, ששורף כולם, שנאמר: „והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש" [6]. (וישב ד).

XXXIV

תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

נח. שאל מין אחד את רבנו: אפשר שהמתים חיים? אבותיכם אינם מודים ואתם מודים! מה כתיב ביעקב? „ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם" [7], והיה אומר: „כי ארד אל בני אבל שאולה" [7]. אמר לו רבנו: שוטה שבעולם, מפני שהיה יעקב אבינו יודע ברוח הקדש שהיה יוסף חי, לפיכך לא קבל עליו תנחומין, שאין מקבלים תנחומין על החי. (וישב ח).

XXXV

אָדָם צָרִיךְ לְהִתְפַּלֵּל עַל מִי שֶׁהוּא מַשְׂבִּיר אוֹתוֹ.

נט. „לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן" [8]. וכי הצאן יודעות מהו שלום, שאמר לו „ואת שלום הצאן"? אמר ר' אייבו: צריך אדם שיהא מתפלל על מי שהוא משביר אותו. לפי שהיה יעקב משתכר מצאנו ואוכל החלב ולובש הגז, לפיכך נצרך לשאול בשלומן, לכך נאמר: „את שלום אחיך ואת שלום הצאן". (וישב יג).

1. בראשית לו, ו. 2. דברים לג, כז. 3. שם שם כח. 4. בראשית לז, ב. 5. שם לו, טו. 6. עובדיה יח. 7. בראשית לז, לה. 8. בראשית לז, יד.

נט. מ ש ב י ר — מפרנס.

XXXVI

לָמָּה הוּרַד יוֹסֵף מִצְרַיְמָה?

ס. „ויוסף הורד מצרימה" [1] — הורד השבט למצרים. למה הדבר דומה? לפרה, שהיו מבקשים להכניסה לְמָקוֹלִין והתחיל בנה גועה ונכנסה אמו אחריו שלא בטובתה, כך יעקב אבינו ובניו היו הפרה, שנאמר: „כי כפרה סרירה" [2]. ויוסף ירד תחלה למצרים, לקיים גזרה שנגזרה על הזקן, שנאמר: „ועבדום וענו אתם" [3]. והיה יעקב מתירא לירד, מה עשה הקב"ה? הוריד יוסף למצרים ומשך לאביו שלא בטובתו. לכך נאמר: „ויוסף הורד מצרימה". (וישב טו).

XXXVII

אֲבָרָיו שֶׁל אָדָם.

סא. „וירא יעקב כי יש שבר במצרים" [4], זהו שאמר הכתוב: „אזן שומעת ועין רואה ד' עשה גם שניהם" [5]. מה ראה שלמה לומר כן? וכי כל הגוף לא עשאו הקב"ה, שאמר על האזן ועל העין? אלא כל האברין של אדם עתידים ליתן דין, חוץ מן האזן ומן העין. למה? אלא העין הזו רואה שלא בטובת אדם, והאזן שומעת שלא בטובת אדם, אבל הידים — אם אינו רוצה, אינו גונב, והרגלים כך. לכך נאמר: „אזן שומעת ועין רואה" וגו'. בא וראה: כל אותו הזמן שנמכר יוסף, לא היו יודעים יעקב ובניו שהיה יוסף קיים, וכשהגיע הקץ, נתן הקב"ה רשות לעינים ולאזנים, שנאמר: „וירא יעקב כי יש שבר במצרים", „ויאמר הנה שמעתי כי יש שבר במצרים" [6]. (מקץ ה).

XXXVIII

יוֹסֵף וְאֶחָיו בְּמִצְרָיִם.

סב. „וירדו אחי יוסף עשרה" [7]. אמר להם יעקב: בבקשה מכם, אל תכנסו בפּוֹלִי אחד, מפני עין הרע. וכן עשו. כיון שנכנסו, לא נכנסו כולם כאחד, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו. מה עשה יוסף? הושיב שומרים על פתח פילאות של מצרים, אמר: כל מי שהוא נכנס, יהא שמו ושם אביו כתוב אצלכם ותהיו מביאים לי שמותם. וכיון שנכנסו בני יעקב, כל אחד ואחד בפני עצמו, הוא היה אומר: מה שמך? והוא אומר לו: ראובן בן יעקב. וכן כל אחד ואחד מהם כותב שמו ושם אביו. והביאו הכתבים אצל יוסף, אמר להם: לכו והביאו אותם. הלכו ומצאום בשוק של זונות והביאום אצל יוסף. מיד הכירם יוסף, שנאמר: „ויכר יוסף את אחיו" [8]. התחיל מזכיר את החלומות, שנאמר: „ויזכר יוסף את החלומות

1. בראשית לט, א. 2. הושע ד, טז. 3. בראשית טו, יג. 4. שם מב. 5. משלי כ, יב. 6. בראשית מב, ב. 7. שם שם ג. 8. שם שם ח.

ס. מ ק ו ל י ן – בית השחיטה. סב. פ ו ל י, פ י ל א ו ת – שער, שערים.

אשר חלם להם" [1]. „ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות" [2] — התחיל מתקשה להם ואמר להם: מאין באתם? כיון שאמרו: מארץ כנען, אמר לשמעון וללוי: למודים אתם להיות בוזזים את בני אדם, כשם שעשיתם בשכם. הֱוֵי: „וידבר אתם קשות". (מקץ י).

XXXIX

אָסוּר לְהִתְפַּלֵּל בְּכָל שָׁעָה.

סג. שאל אַנְטוֹנִינוֹס את רבנו הקדוש: מהו להתפלל בכל שעה? אמר לו: אסור. אמר לו: למה? אמר לו: שלא תהא נוהג קלות ראש בגבורה. לא קבל ממנו. מה עשה? השכים אצלו, אמר לו: קִירִי, כֵּירֵי! לאחר שעה נכנס אצלו, אמר לו: אִמְפְּרָטוֹר! לאחר שעה אמר לו: שלום עליך, המלך! אמר לו: מה אתה מבזה על המלכות? אמר לו: תשמע אזנך מה שאתה מוציא מפיך: ומה אתה, בשר ודם, השואל בשלומך בכל שעה — אתה אומר כך, המבזה מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה, שלא יהא מטריח בכל עת. (מקץ יא).

XL

יוֹסֵף וְאֶחָיו.

סד. „וירדו אחי יוסף עשרה" [3]. כיון שירדו למצרים עשה יוסף בערמה שלש פרוֹסְטַגְמָיוֹת: אחת שלא יהא עבד נכנס למצרים ליקח בר, ואחת שלא ילך אדם אחד אחר שני חמורים, ואחת שלא יהא נכנס עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו. מה עשה יוסף? צוה שיביאו לו שמות בני אדם, שהיו כתובים בכל יום ויום. נכנסו ביום הראשון, הכניסו לפניו את השמות שנכנסו, וכך בכל יום ויום היו מודיעים לו. כיון שירדו אחיו של יוסף, לא נכנסו כולם בפילי אחד. היה בעל הפילי אומר לו: מה שמך? אמר לו: ראובן בן יעקב, בן יצחק, וכן שמעון, וכן כולם. הביאו הכתבים אצל יוסף. כיון שקרא אותם, ידע שאחיו היו שם. שלח למנשה בנו, אמר: ראה לְאֵיכָן הם הולכים. הלך מנשה, ראה אותם מחזרים בתוך השוק, יוצאים משוק זה לשוק זה, מן מבוי זה למבוי זה. שלח אחריהם ובאו לפניו. כיון שראה אותם, ודאי הכירם. „ויתנכר אליהם" [4] — מהו „ויתנכר אליהם"? ר' יוחנן אמר: נעשה נכרי עליהם. „ויאמר אליהם מאין באתם" [5], אמר להם „מרגלים אתם" [6], אמרו לו: „לא אדני ועבריך באו לשבר אכל" [7], „שנים עשר עבדיך אחים אנחנו" [8]. אמר ר' יוחנן: משל לעורב שהכנים האש לקנו. אמר להם: אחים אתם? אמרו לו:

1. שם שם ט. 2. שם שם ז. 3. שם מב, ג. 4. שם שם ז. 5. שם. 6. שם שם ט, 7. שם שם י. 8. שם שם יג.

סג. בגבורה — כנוי להקב"ה. לא קבל ממנו — תשובה זו לא נתקבלה על דעתו. קירי כירי — שלום לך אדוני! אמפרטור — מושל. תאר הכבוד של הקיסר. פרוסטגמיות גזרות, פקודות. פילי — שער. משל לעורב וכו' — כלומר: הם גופם נתנו לו בדבריהם עילה לבוא עליהם בעלילות.

הן, ולמה לא נכנסתם כולכם בפילי אחד? אמרו לו: שכך צונו אבינו מפני עין הרע. אמר להם: „חי פרעה כי מרגלים אתם"[1]. כשהיה נשבע לשקר, היה נשבע בראשו של פרעה. למה הדבר דומה? לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה, והיה הרועה רץ אחריה. הלכה לביתה וכסתו בבגד. אמר לה הרועה: ראית שה אחד? אמרה לו: אֶהֱא אוכלת מבשרו של זה המוטל במטה, שאיני יודעת. כך יוסף, כשהיה מבקש לישבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה. „ויאמרו אליו לא אדני ועבדיך באו לשבר אכל"[2], אמר להם: תדעו שאתם מרגלים — למה הייתם הולכים ומחזרים בכל המדינה? אמרו לו: אח היה לנו ומכרנוהו לעבד, ומשעה שמכרנוהו, אבינו יושב ומתאבל עליו. וירדנו והכסף בידינו, לומר: בכל מקום שאנו מוצאים אותו, אנו פודים אותו. אמר להם: אדם שמוכר דבר, יכול לחזור בו? אמרו לו: לכך ירדנו, וכפלים בידינו לפדותו. אמר להם: ואם אינו מבקש למכרו? אמרו לו: אפילו אנו נשרפים עליו, אין אנו זזים עד שנפדה אותו. אמר להם: „הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם"[3]. מה עשה: „ויקח מאתם את שמעון"[4]. אמר: אֲסָרַנִי והשליכני לבור, אף אני אוסר אותו. מה עשו? טענו והלכו אצל אביהם „ויגידו לו את כל הקרות אותם"[5]. אמר להם: לכו „שברו לנו מעט אכל"[6]. אמר לו יהודה: „העד העד בנו האיש לאמר לא תראו פני"[7]. אמר להם: לא אשלח את בנימין, אפילו אֵהָרֵג. אמרו לו: טוב לך לאבד נפש אחת ולא שבעים. מה עשה? נתן להם את בנימין והתחיל להתפלל עליהם: „ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש"[8].

(מקץ יז).

סה. „ויגש אליו יהודה"[9]. זהו שאמר הכתוב: „בני אם ערבת לרעך וגו׳, נוקשת באמרי פיך וגו׳ עשה זאת אפוא בני והנצל"[10]. אמר לו יוסף: למה אתה מרבה דברים? מסתכל אני שיש גדולים ממך עומדים כאן ואינם מדברים. ואין ראובן גדול ממך? ואין שמעון ולוי גדולים ממך? ואינם מדברים, ואתה למה תרבה דברים? אמר לו: מכל אלו אין אחד מהם חושש בו אלא אני בעצמי, שאני ערב, שנאמר: „אנכי אערבנו"[11]. וכן אמרתי לאבי: שאם איני מביאו לך ומעמידו לפניך. הרי אני חוטא לפניך בשני עולמות, בעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר: „אם לא אביאנו אליך והטאתי לאבי כל הימים"[12], לפיכך אני נותן נפשי עליו. למה? „בני אם ערבת לרעך" וגו׳.

(ויגש ד).

סו. „באזני אדוני"[13]. אמר לו: יכנסו דברי באזניך, שנים ממנו קטנים נכנסו לכרך גדול והחריבוהו, שנאמר: „ויקחו שני בני יעקב"[14] וגו׳, ואנו כולנו כאן אם מבקשים, אין אנו משיירים נפש כאן. — „כי כמוך כפרעה"[15].

---

1. בראשית מב, טז. 2. שם שם י. 3. שם שם יד. 4. שם שם כד. 5. שם שם כט.
6. שם מג, ב. 7. שם שם ג. 8. שם שם יג. 9. שם מד, יח. 10. משלי ו. א, ב, ג,
11. בראשית מג, ט. 12. שם מד, לב. 13. שם שם יח. 14. שם לד, כה. 15. שם מד, יח.

אמר לו: כשם שפרעה גדול כאן ואתה שני לו, כך אבא גדול בארץ כנען ואני שני לו. אמר: נשבע אני, אם אשלף חרבי מתערה — בך אני מתחיל ובפרעה אני מסיים. שנאמר: „ברזל בברזל יחד"[1] — נאה לשניהם עומדים זה כנגד זה, נאה למלך מתגאה כנגד מלך: יהודה מלך, שכתיב בו „יהודה גבר באחיו"[2], יוסף מלך, שכתיב בו „וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו"[3]. לפיכך היו שניהם מנגחים זה עם זה, לכך נאמר: „בי אדני"[4]. (ויגש ו).

סז. דבר אחר: כיון שראה יהודה ליוסף שאינו מתפייס, התחיל לאמר לאחיו: מה אנו עומדים? מזה נתחיל ובפרעה נסיים. והם לא היו יודעים שיוסף מבין לשונם, שנאמר: „והם לא ידעו כי שומע יוסף"[5]. כיון שראה יוסף כך, התחיל אומר להם בתחנונים ובלשון רכה. אמר להם: איני רוצה לידע אלא לבנימין הזה, מי נתן לו עצה לגנוב את הגביע? שמא אתם נתתם לו עצה לגנוב את הגביע? כיון ששמע בנימין כך, אמר: לא הם נתנו לי עצה ולא אני נגעתי בגביע. אמר לו: השבע לי. התחיל לישבע לו. ובמה נשבע לו? „בפרישותו של יוסף אחי ממני! לא נגעתי בו ולא בשלוח חצים שנשתלחו בו, שנאמר: „וישטמוהו בעלי חצים"[6], ולא בהפשט שהפשיטוהו, שנאמר: „ויפשיטו את יוסף את כתנתו"[7], ולא בהשלכה שהשליכוהו אל הבור, שנאמר: „וישליכו אתו הבורה"[8], ולא במכירה שמכרוהו לישמעאלים, ולא בטבילה שטבלו כתנתו בדם — שלא נתנו לי עצה ולא נגעתי בגביע". אמר יוסף: מי יודיע לי, שאתה נשבע על אחיך באמת? אמר לו: משמותם של בני אתה יכול לידע, כמה אני מחבבו, שהוצאתי שמותם על מה שאירע לו. אמר לו: ומה שמותם של בניך? אמר לו: „בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מפים וחפים וארד"[9]. אמר לו: למה „בלע"? אמר לו: על ידי שנבלע אחי ממני; „ובכר"— שהיה בכור לאמי, „ואשבל" — שנשבה אחי, „גרא" — שהיה גר בְּאַכְסַנְיָא, „נעמן" — שהיו דבריו נעימים, „אחי" — שהיה אחי מאם ואין אלא הוא, „וראש" — שהיה גדול ממני, „מפים" — שהיה לומד תורה מפי אבינו ומלמדה לי, והיו כל אחיו חוזרים ורועים והוא יושב אצל אבי ולומד ממנו המסורות מה שקבל משם ועבר, „וחפים" — שנתחפה עד היום; דבר אחר: „חפים" — שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי; דבר אחר: „חפים" — שעד עכשיו אני מתאבל עליו והולך יחף; „וארד" — שהוריד את כולנו לכאן; דבר אחר: „וארד"—„כי ארד אל בני אבל שאלה"[10], בבקשה ממך, שלא תוריד את אבא ביגון שאולה. כיון ששמע יוסף, לא יכול לכבוש רחמיו, שנאמר: „ולא יכל יוסף להתאפק"[11] וגו' „ויתן את קלו בבכי"[12] וגו' „ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף"[13]. (ויגש ז).

1. משלי כז, יז. 2. דברי הימים א. ה, ב. 3. בראשית מא, מג. 4. שם מד, יח.
5. בראשית מב, כג. 6. שם מט, כג. 7. שם לז, כג. 8. שם שם כד. 9. שם מו, כא.
10. שם לז, לה. 11. שם מה, א. 12. שם שם ב. 13. שם שם ג.

סז. נאה לשניהם — נאה היה כששניהם עמדו זה כנגד זה. שנתחפה — שנעלם, שנתכסה.

XLI

מֵתַי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּמֵתַי חוּץ לָאָרֶץ.

סח. אמרו רבותינו שני דברים בשם ר' חֶלְבּוֹ: למה האבות מחבבים ארץ ישראל לקבורה? שמתי ארץ ישראל חיים תחלה לימות המשיח ואוכלים שנות המשיח. ור' חמא בר' חנינא אמר: מי שמת בחוץ לארץ ונקבר שם, שתי מיתות יש בידו. מנין? שנאמר: „ואתה פשחור וכל ישבי ביתך תלכו בשבי ובבל תבא ושם תמות ושם תקבר אתה וכל אוהביך אשר נבאת להם בשקר"[1]. אמר ר' סימון: אם כן הפסידו הצדיקים שבחוצה לארץ נקברים? אלא מה הקב"ה עושה? מְחַרֵר לפניהם את הארץ ועושה אותם כנאדות הללו והם מתגלגלים ובאים עד שמגיעים לארץ ישראל. וכיון שמגיעים לארץ ישראל, נותן בהם רוח חיים והם עומדים. מנין? שנאמר: „הנה אני פותח קברותיכם"[2] וגו' ואחר כך „ונתתי רוחי בכם וחייתם"[3]. אמר ריש לקיש: מקרא מלא הוא, כיון שמגיעים לארץ ישראל, הקב"ה נותן בהם נשמה, שנאמר: „נותן נשמה לעם עליה"[4].

סט. מעשה בר' קַצְרָה ור' אלעזר, שהיו מהלכים בפולי של חוץ מטבריא. ראו ארון של מת, שבא מחוצה לארץ ליקבר בארץ ישראל. אמר ר' קצרא לר' אלעזר: מה מועיל, שיצתה נפשו בחוצה לארץ ובא להקבר בארץ ישראל? אני קורא עליו: „ונחלתי שמתם לתועבה"[5] — בחייכם, „ותבאו ותטמאו את ארצי"[6] — במיתתכם. אלא כיון שנקבר בארץ ישראל, הקב"ה מכפר לו, שנאמר: „וְכפר אדמתו עמו"[7] (ויחי ו).

XLII

יַעֲקֹב בִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ.

ע. „ויקרא יעקב אל בניו"[8]. זהו שאמר הכתוב: „מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח"[9], — זה יצחק ויעקב, ששניהם בקשו לגלות מִסְטֵירִין של הקב"ה. יצחק קרא לעשו, בקש לגלות לו את הקץ וגנזו הקב"ה ממנו, שנאמר: „ויקרא את עשו בנו הגדול"[10] וגו'. ואף יעקב בקש לגלות לבניו את הקץ, שנאמר: „האספו ואגידה לכם"[11] וגו'. למה הדבר דומה? לעבד, שהאמינו המלך על כל מה שיש לו. בא אותו העבד למות, קרא לבניו לעשותם בני חורין ולומר להם היכן הוא דְיַתִיקִי שלהם. עמד המלך למעלה ממנו. ראה אותו העבד והפליג את הדבר, שהיה מבקש לגלות להם. התחיל אומר להם: בבקשה מכם, עבדיו של המלך אתם, היו מכבדים אותו, כדרך שכבדתיו אני כל ימי. כך

1. ירמיה כ, ו. 2. יחזקאל לז, יב. 3. שם שם יד. 4. ישעיה מב, ה. 5. ירמיה ב, ז. 6. שם. 7. דברים לב, מג. 8. איוב יב, כ. 9. בראשית כז, א. 10. שם מט, א.

סח. שתי מיתות — שאינו קם לתחיה. מחרר — עושה מחלות. ע. מסטירין — תעלומות. דיתיקי — צואה. והפליג — דחה.

יעקב קרא לבניו, להודיע להם אימתי הקץ. מיד נגלה עליו הקב״ה. אמר לו: לבניך אתה קורא ולי לא קראת? „ולא אותי קראת יעקב״[1]. כיון שראה הקב״ה נגלה עליו, מיד התחיל לומר להם: בבקשה מכם, היו מכבדים להקב״ה, כשם שכבדוהו אבותי, שנאמר: „האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו״[2]. אמרו לו: „שמע ישראל ד׳ אלהנו ד׳ אחד״[3]. מיד „וישתחו ישראל על ראש המטה״[4]. התחיל לומר בלחישה: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד״. אמר לו הקב״ה: „כבוד אלהים הסתר דבר״[5]. (ויחי ט),

שְׁמוֹת

XLIII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרוֹמָם עַל כָּל תְּהִלָּה.

עא. „אלה שמות בני ישראל״[6]. זהו שאמר הכתוב: „כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ״[7]. מלך בשר ודם נכנס למדינה והם מקלסים אותו, שהוא גבור — ואינו אלא חלש, מקלסים אותו, שהוא רחמן — ואינו אלא אכזרי, מקלסים אותו, שהוא נאה — ואינו אלא כָעוּר, מקלסים אותו הרבה דברים כן. אבל הקב״ה אינו כן, אל כל מי שהוא מקלסו — הוא יותר מקלוסו. כיצד מקלסים אותו? שהוא גבור — והוא גבור, שנאמר: „האל הגדול הגבור והנורא״[8]; מקלסים אותו שהוא נאה — והוא נאה, שנאמר: „דודי צח ואדום״[9]; מקלסים אותו, שהוא רחום — והוא רחום, שנאמר: „כי אל רחום ד׳ אלהיך״[10] וגו׳. הֱוֵי: „כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ״.

עב. אמר ר׳ יהודה הלוי בר׳ שלום: ראה מה כתיב: „נורא תהלות עושה פלא״[11]. הונא הכהן בר אבין אמר: מהו „נורא תהלות״? נורא אלהים על כל תהלותיך.

עג. אמר ר׳ סימון: ראה מה אמר דוד: „לך ד׳ הגדולה והגבורה״[12] וגו׳ — שמך מתנשא לכל לראש הגדולה שנקלסך.

עד. אמר ר׳ אבין הלוי: ראה היאך אנשי כנסת הגדולה מקלסים להקב״ה: „ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה״[13] — כל מה שנקלסך, שמך מרומם על כל ברכה ותהלה. (שמות א).

---

1. ישעיה מג, כב. 2. בראשית מח, טו. 3. דברים ו, ד. 4. בראשית מז, לא. 5. משלי כה, ב. 6. שמות א, א. 7. תהלים מח, יא. 8. דברים י, יז. 9. שיר השירים ה, י. 10. דברים ד, לא. 11. שמות טו, יא. 12. דה״א. כט, יא. 13. נחמיה ט, ה.

ע. כ ב ו ד א ל ה י ם ה ס ת ר ד ב ר — כבודו של הקב״ה דורש להסתיר את סודו ושלא לגלותו.

XLIV

מְקוֹמָהּ שֶׁל הַשְּׁכִינָה.

עה. „ומשה היה רועה"[1]. זהו שאמר הכתוב: „ד' בהיכל קדשו"15 וגו'. אמר ר' שמואל בר נחמן: עד שלא חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל, שנאמר: „ד' בהיכל קדשו", ומשחרב בית המקדש „ד' בשמים כסאו"[2] — סלק שכינתו לשמים. אמר ר' אלעזר בן פדת: בין חרב ובין לא חרב, אין השכינה זזה ממקומה, שנאמר: „בהיכל קדשו". ומנין? שנאמר: „והיו עיני ולבי שם כל הימים"[3]; וכן הוא אומר: „קולי אל ד' אקרא ויענני מהר קָדשו סלה"[4] — שאפילו הר, הרי הוא בקדושתו. אמר ר' אלעזר בן פדת: ראה מה כתיב: „ויבן את בית ד' אלהי ישראל הוא האלהים אשר בירושלים"[5] — אינו זז משם. אמר ר' אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בית המקדש, שנאמר: „הנה זה עומד אחר כתלנו"[6] — הוי: „ד' בהיכל קדשו".

עו. אמר ר' ינאי: אף על פי שאמרו: „ד' בהיכל קדשו ד' בשמים כסאו — עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם"[7]. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס והכנים את הפועלים לתוכו. והיה על פתח הפרדס אוצר אחד מלא כל טוב. אמר המלך: כל מי שיעשה מלאכתו בכל נפשו יטול שכרו מכאן, וכל מי שאינו עושה מלאכתו בכל נפשו, אשב בתוך פַּלְטִין שלי ואדון אותו. מי הוא זה המלך? זה מלך מלכי המלכים הקב"ה. ומי הוא זה הפרדס? זה העולם הזה. נתן הקב"ה את בני האדם לתוכו, שיהו משמרים את התורה והתנה עמהם ואמר להם: כל מי שהוא משמר את התורה באמת, הרי גן עדן לפניו, וכל מי שאינו משמר התורה באמת, הרי גיהנם לפניו. אמר הקב"ה אף על פי שנראיתי מסלק שכינתי מבית המקדש, אלא עיני יחזו. למי הוא בוחן ד'? צדיק יבחן. ולמה אינו בוחן את הרשעים" אמר ר' ינאי: הַפִּשְׁתָּנִי הזה, כשהוא כותש ורואה את הפשתן שהוא יפה, הוא כותש עליו הרבה, אבל כשהוא רואה שאינו יפה, אינו כותש עליו, שלא יַקְּרִים. (שמות י).

XLV

קוֹל אֱלֹהִים.

עז. „ויאמר ד' אל אהרן לך לקראת משה המדברה"[8]. זהו שאמר הכתוב: „ירעם אל בקולו נפלאות"[9]. מהו „ירעם"? אלא בשעה שנתן הקב"ה את התורה בסיני, הראה הקב"ה בקולו לישראל פלאי פלאים. כיצד? היה הקב"ה מדבר, והיה הקול יוצא ומחזיר בכל העולם וישראל שומעים את הקול. בא להם מן

1. שמות ג, א. 2. תהלים יא, ד. 3. מ"א. ט, ג. 4. תהלים ג, ה. 5. עזרא א, ג. 6. שיר השירים ב, ט. 7. תהלים יא, ד. 8. שמות ד, כז. 9. איוב לז, ה.

עו. יקרים – יתקשה.

הדרום והיו רצים לדרום, לקבל את הקול משם. וכן לארבע רוחות. ואחר כך נהפך להם מן השמים, והיו תולים עיניהם לשמים, והיה הקול נהפך להם? מן הארץ. מנין? שנאמר: „מן השמים השמיעך את קולך ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה" [1]. והיו ישראל אומרים זה לזה: „והחכמה מאין תבוא ואי זה מקום בינה" [2].

עח. „וכל העם רואים את הקולות" [3]. מהו „את הקולות"? אלא שהיה הקול נהפך לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשון. ולמה לשבעים לשון? כדי שישמעו כל האומות. וכיון שהיה הקול יוצא, היתה כל אומה ואומה שומעת קולו של הקב"ה ונפשה יוצאה, אבל ישראל לא היו ניזוקין. כיצד היה הקול יוצא? אמר ר' תנחומא: היה הקול יוצא והורג לאומות, שלא קבלו את התורה, ונותן חיים לישראל, שקבלו את התורה. והוא שמשה אמר להם בסוף ארבעים שנה: „כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי" [4], ואמר: „השמע עם קול אלהים" [5]. — אתה היית שומע וחיה, אבל האומות היו שומעים ומתים. בא וראה, האיך היה הקול יוצא לישראל: כל אחד ואחד היה שומע לפי כחו, הזקנים לפי כחם, והבחורים לפי כחם, והנערים הקטנים והיונקים והעוללים לפי כחם ואף משה לפי כחו, שנאמר: „משה ידבר והאלהים יעננו בקול" [6]. מהו „בקול"? אלא בקול שהיה יכול משה לסבול, וכן הוא אומר: „קול ד' בכח" [7] — בכחו של כל אחד ואחד, המעוברות לפי כחן והכל לפי כחם. — אמר ר' יוסי בר' חנינא: אם תמה אַתְּ עליו, למד מן הַמָּן, שלא היה יורד לכל אחד ואחד אלא לפי הצריך לו: הבחורים היו אוכלים אותו כלחם, שנאמר: „הנני ממטיר לכם לחם מן השמים" [8], הזקנים היו אוכלים אותו כדבש, שנאמר: „וטעמו כצפיחת בדבש" [9], הקטנים כחלב משדה אמם, שנאמר: „והיה טעמו כטעם לשד השמן" [10], והחולה היה טועמו כטעם סולת המעורב בשמן ובדבש, כַּטִּיסָנִי הזה שעושים לחולה, שנאמר: „ויבשלו בפרור" [10], ואמר: „ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך" [11]. אמר ר' יוסי בר' חנינא: מה אם המן, שהיה מין אחד, מתהפך לכמה גוונין ולמינין הרבה בשביל צרכם של ישראל, הקול שהיה בו כח, על אחת כמה וכמה. הֱוֵי: „ירעם אל בקולו נפלאות".

XLVI

מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן.

עט. „לך לקראת משה המדברה" [12]. זהו שאמר הכתוב: „מי יתנך כאח לי" [13]: ישראל אומרים להקב"ה: „מי יתנך כאח לי!" כאיזה אח? אַתְּ מוצא מתחלת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחים שונאים זה לזה: קין שנא להבל והרגו,

1. דברים ד, לו. 2. איוב כח, ב. 3. שמות כ, יח. 4. דברים ה, כג. 5. שם ד, לג. 6. שמות יט, יט. 7. תהלים כט, ד. 8. שמות טז, ד. 9. שם שם לא. 10. במדבר יא, ח. 11. יחזקאל טז, יט. 12. שמות ה, כז. 13. שה"ש ח, א.

עח. טיסני — מין מאכל.

שנאמר: „ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו״[1]; ישמעאל שנא ליצחק, שנאמר: „ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק״[2], ואין מצחק אלא שבקש להרגו, שנאמר: „יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו״[3]; ועשו שנא ליעקב, שנאמר: „ויאמר עשו בלבו״[4] וגו׳; והשבטים שנאו ליוסף, שנאמר: „וישנאו אותו״[5]. וכאיזה אח אמרו ישראל? כמשה ואהרן, שנאמר: „הנה מה טוב ומה נעים״[6] וגו׳. שהיו אוהבים זה ומחבבים זה לזה, שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן כהונה גדולה, לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחים, זה בגדולת זה, וזה בגדולת זה. תדע לך: שכן אתה מוצא בשעה שאמר לו הקב״ה למשה: „לכה ואשלחך אל פרעה״[7] וגו׳, אמר לו משה: „שלח נא ביד תשלח״[8], אַתְּ סבור, שמא עכב משה שלא לילך? לא עשה משה אלא כמכבד לאהרן. אמר משה: עד שלא עמדתי, היה אהרן מתנבא להם שמונים שנה הוא שנאמר: „ואודע להם בארץ מצרים״[9]. ומנין שאהרן היה מתנבא להם? שנאמר: „ויבא איש אלהים אל עלי ויאמר אליו כה אמר ד׳ הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה ובחר אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן״[10]. אמר לו: כל השנים הללו היה אהרן מתנבא להם, ועכשיו אני בא להם בתחום אחי, שיהא מיצר? לכך לא בקש משה לילך. אמר לו הקב״ה: אהרן אחיך אינו מיצר בדבר הזה, אלא שמח. תדע לך: שהוא יוצא לְאַפַּנְטִי שלך; שנאמר: „הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו״[11] — לא בפיו בלבד, אלא בלבו, לבו יותר מפיו. „וראך ושמח בלבו״, אמר ר׳ שמעון בן יוחי: הלב, ששמח בגדולת אחיו, ילבש אורים ותומים, שנאמר: „ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן״[12]. הֱוֵי: „וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו״. כיון שאמר לו כך, קבל עליו לילך. מיד נגלה הקב״ה על אהרן, אמר לו: צא לקראת משה אחיך, כדי שידע שאתה שמח בדבר. לכך נאמר: „לך לקראת משה המדברה״. הוי: „מי יתנך כאח לי״ — כמשה ואהרן, שהיו אוהבים זה לזה; „אמצאך בחוץ אשקך״[13] — וילך ויפגשהו בהר אלהים וישק לו״[14]. (שמות כד).

XLVII

מֵאֵימָתַי נִקְרָא יִשְׂרָאֵל עַם ד׳?

פ. „וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד׳ וארא אל אברהם״[15] וגו׳. זהו שאמר הכתוב: „שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך״[16] וגו׳. אמר ר׳ יוסי בר׳ סימון: עד שלא עמדתם על הר סיני וקבלתם את תורתי, „ישראל״

1. בראשית ד, ח. 2. שם כא, ט. 3. שמואל ב. ב, יד. 4. בראשית כז, מא. 5. שם לז, ד. 6. תהלים קלג, א. 7. שמות ג, י. 8. שם ד, יג. 9. יחזקאל כ, ה. 10. שמואל א. ב, כז, כח. 11. שמות ד, יד. 12. שמות כח, ל. 13. שה״ש ח, א. 14. שמות ד, כז. 15. שמות ו. ב, ג. 16. תהלים נ, ז.

עמ. אַפַּנְטִי — לקראת. אפנטי שלך — לקראתך.

הייתם נקראים, כשם שאומות העולם נקראים „סַבְתְּכָא" ו„רַעֲמָה", אבל כשעמדתם על הר סיני וקבלתם תורתי, נקראתם עמי, שנאמר: „שמעה עמי ואדברה.
(וארא א).

XLVIII

מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֵצֶל פַּרְעֹה.

פא. אמר ר' חייא בר אבא: יום פְּרוֹזְבַּטְיָא של פרעה היה והיו כל המלכים באים ומעטרים אותו, שהיה קוֹזְמוֹקְרָטוֹר של עולם. והיו משה ואהרן עומדים על פתח פלטין. נכנסו אצל פרעה, אמרו לו: שני זקנים עומדים על פתח פלטין שלך. אמר להם: ויש בידם עטרות? אמרו לו: לאו. אמר להם: באחרונה יסעו. נכנסו אצל פרעה. אמר להם: מה אתם מבקשים? אמרו לו: „אלהי העברים שלחנו אליך" ואמר לנו שנאמר לך: „שלח את עמי ויעבדני במדבר"[1]. אמר להם: „מי ד' אשר אשמע בקולו"?[2]. ולא היה יודע לשלוח לי עטרה משלו, אלא בדברים בא אלי! ומי ד' אשר אשמע בקולו?

פב. אמר ר' יהושע בן לוי: באותה שעה הוציא דִּיפְתְּרָא של אלהות וקרא: אלוה אדום ומואב וצידון. אמר להם: הרי קראתי ואיני מוצא מה שאתם אומרים כאן.

פג. אמר ר' לוי: למה הדבר דומה? לכהן שהיה לו עבד. יצא הכהן מן המדינה. הלך עבדו לבקשו בין הקברות, התחיל צוח: אדוני, אדוני! אמרו לו: מי הוא אדוניך? אמרו לו: פלוני כהן. אמרו לו: שוטה שבעולם, כהן אתה מבקש בבית הקברות? כך אמר פרעה למשה: מי ד'? הוציא דיפתרא של אֱלָהוּת ובקשו בתוכו. אמרו לו: שוטה שבעולם, אלהות שבידך מתים הם, אבל אלהינו חי וקיים הוא, שנאמר: „וד' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם"[3].
(וארא ב).

XLIX

שַׁעֲרֵי הַמִּקְדָּשׁ.

פד. כתיב: „שאו שערים ראשיכם"[4] וגו'. מי אמר הפסוק הזה? שלמה אֲמָרוֹ. בשעה שהכניס את הארון, לבית קדשי הקדשים, עשה ארון של עשר אמות והכניס את הראשון לתוכו, ונשא אותו להכניסו לבית קדשי הקדשים. כיון שהגיע לבית המקדש, היה הפתח של עשר אמות והארון של עשר אמות, ואין עשר אמות יכולות לכנוס בתוך עשר, ועוד שהיו טוענים בו. כיון שראה, שלא היה יכול להכניסו, היה מתבייש ולא היה יודע מה לעשות. התחיל להתפלל

1. שמות ז, טז. 2. שם ה, ב. 3. ירמיה י, י. 4. תהלים כד, ז.

פא. פרוזבטיא — יום מועד לקבלת צירי המדינות. קוזמוקרטור — שליט העולם. דיפתרא — כתב (רשימה). פד. והכניס את הראשון — היינו את הארון שעשה משה, שהיו טוענים בו — נושאים אותו, כלומר הרי גם הנושאים תפסו מקום.

לפני הקב״ה. מה עשה שלמה? הלך והביא ארונו של דוד אביו והיה מתפלל ואמר: „ד׳ אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך״ [1]. כיון שהזכיר זכותו של דוד אביו, מיד נענה. מה כתיב אחריו? „ויכל שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים וגו׳ וכבוד ד׳ מלא את הבית״ [2]. ורוח הקדש צווח: „ושבח אני את המתים״ [3]. התחיל שלמה אומר: „שאו שערים ראשיכם״. בקשו השערים באותה שעה לרוץ את גלגלתו, שהיו סבורים, שמא על עצמו הוא אומר „ויבוא מלך הכבוד״ [4]. אמרו לו: „מי הוא זה מלך הכבוד״? [5]. אמר להם: „ד׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה״ [6]. כיון שאמר להם כך, הניחו אותו. (וארא ו).

L

מַטֵּהוּ שֶׁל מֹשֶׁה.

פה. „ואת המטה הזה תקח בידך״ [6]. אמר ר׳ יהודה בר אמי: המטה משקל ארבעים סאה היה בו ושל סַנְפִּירִינוֹן היה ועשר מכות חקוקות עליו בְּנוֹטָרִיקוֹן „דצ״ך, עד״ש, באח״ב״. (וארא ח).

LI

תַּכְשִׁיטֵי יִשְׂרָאֵל עַל הַר סִינַי.

פו. כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו: „כל אשר דבר ד׳ נעשה ונשמע״ [7], אמר ר׳ יוחנן, ירדו ששים רבו מלאכים ונתנו עטרות בראשיהם. ר׳ סימאי אמר: פוּרְפּוּרָן הלבישום. רב הונא מצפורין אמר: זוֹנִיאות חגרום. ר׳ שמעיה אמר: כלי זיין נתנו להם, השם הגדול היה חקוק בהם וכל זמן שהיה בידם, לא היה מלאך המות יכול לשלוט בהם, שנאמר: „חרות על הלוחות [8]. „חרות״? ר׳ יהודה אומר: חירות מן המלכויות. נחמיה אומר: חירות ממלאך המות. אמר ר׳ פנחס הכהן בר חמא בשם ר׳ יוחנן, בשם ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי: אמר הקב״ה: אם יבא מלאך המות ויאמר לי: למה נבראתי? אני אומר לו: אם בראתיך, על אומות העולם בראתיך ולא על בני. למה? שעשיתי אותם אלהים, שנאמר:״ אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם״ [9]. (וארא ט).

LII

מַכַּת דָּם.

פז. „ויאמר ד׳ אל משה כבד לב פרעה״ [10]. אמר הקב״ה: חייך, בו בלשון שהכבדת את לבך, אני מתכבד, שנאמר: בהכבדי בפרעה״ [11]. אמר הקב״ה: ממאן

1. דה״ב. ו, מב. 2. שם ז, א. 3. קהלת ד, ב. 4. תהלים כד, ז. 5. שם שם י. 6. שמות ד, יז. 7. שמות כד, ז. 8. שם לב, טז. 9. תהלים פב, ו. 10. שמות ז, יד. 11. שם יד, יח.

פ. ארונו של דוד — הארון שדוד היה מונח בו לאחר מותו. פד. ושבח אני את המתים — את דוד המת, שכחו גדול מכח בנו. פה. סנפירונון — אבן־ספיר. נוטריקון — ראשי תבות. פו. פורפורן — בגדי ארגמן. זוניאות — חגורות.

אתה לשולחם? חייך, שאתה אוחז ביד כל אחד ואחד ואתה משלחם. אמר הקב״ה למשה: לך והביא עליו מכת דם ואמרת אליו: בזאת תדע כי אני ד׳״[1] וגו׳. למה הביא עליהם מכת דם תחלה? שהיו פרעה והמצרים עובדים ליאור, אמר הקב״ה: לך והכה את אלהיהם לפניהם. מְשַׁל הֶדְיוֹט אומר: מְחֵי אֱלָהָא וּמִבַּהֲתִין כּוּמְרַיָּא. לפיכך: הנה אנכי מכה״[2] וגו׳. ראה מה כתיב: „על נהרתם״[3]. מהו „על נהרתם״? בכל מקום שהיו המים, נעשין דם. מהו „על כל מקוה מימיהם״[3]? אפילו מה שהיה בקיתון נעשה דם, ואפילו מה שהיה המצרי רוקק מתוך פיו נעשה דם, שנאמר: „והיה דם בכל ארץ מצרים״[2].

פח. אמר ר׳ אבין הלוי: ממכת דם העשירו ישראל. כיצד? היו המצרי וישראל נתונים בבית אחד והיתה הגיגית מלאה מים והיה המצרי הולך למלאות הקיתון מתוכה ונעשית דם, וישראל הולך ושותה מים מתוכה. והיה המצרי אומר: תן לי בידך מעט מים. והיה נותן לו. נמצאו ביד מצרי דם. והיה אומר לו: בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה. והיה ישראל שותה מים, והמצרי דם. וכשהיה מצרי לוקח מים מישראל בְּמִקָּח, שותה מים. לפיכך ממכת דם העשירו ישראל. (וארא יד).

LIII

פַּרְעֹה עָשָׂה אֶת עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ.

פט. פרעה עשה את עצמו אלוה, שנאמר: „אשר אמר לי יאורי ואני עשיתני״[4] — אמר: אני הוא שבראתי את עצמי. אמר הקב״ה: בשביל שעשה את עצמו אלוה, הודיעו, שהוא בשר ודם. הרי הוא יוצא לדרכו ולצרכו בבוקר, אחוז בו והודיעו שהוא בשר ודם. מה עשה משה? מיד כשאמר לו הקב״ה: „השכם אל פרעה״, אחז בו משה. אמר: הנח לי, שאעשה צרכי ואחר כך אני מדבר עמך. אמר משה: יש אלוה עושה צרכיו? לפיכך אמר לו הקב״ה: „השכם בבקר״[5] והודיעו כי הוא בשר ודם. (וארא טז).

LIV

חֹשֶׁךְ מִצְרַיִם.

צ. „נטה ידך על השמים״[6] וגו׳. מהיכן היה החשך? ר׳ יהודה ור׳ נחמיה: ר׳ אומר: מחשך של מעלה, שנאמר: „ישת חשך סתרו״[7]. ר׳ נחמיה אומר: מחשך גיהנם, שנאמר: „ארץ עיפתה כמו אפל״[8]. (בא א).

1. שמות ז, יז. 2. שם שם, שם. 3. שם שם יט. 4. יחזקאל כט, ג. 5. שמות ט, יג. 6. שם י, כא. 7. תהלים יח, יב. 8. איוב י, כב.

פז. מ ש ל ה ד י ו ט — משל המוני. מ ח י א ל ה א ו כ ו׳ — הכה את האל ויכושו הכמרים.
פח. ק י ת ו ן — צפחת, ג י ג י ת — חבית גדולה. ב מ ק ח — במחיר.

צא. „ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים"[1]. שבעה ימים של חשך היה על המצרים. שלשה ימים הראשונים מי שהיה יושב ומבקש לעמוד, עומד, ומי שהיה עומד ומבקש לישב, היה יושב. ועוד שלשה ימים אחרים: מי שהיה יושב, לא היה יכול לעמוד, ומי שהיה עומד, לא היה יכול לישב. הרי ששה. ואיזהו יום שביעי? שנאמר: „ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה"[2]. היה הענן במצרים ומאיר לישראל ומחשיך למצרים, שנאמר: „ולכל בני ישראל היה אור במושבתם"[3]. והיו ישראל נכנסים לבתיהם של מצרים וכל מה שהיה למצרים היו ישראל מחפשים ורואים. ובשעה שאמר הקב"ה לישראל: „ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה"[4] וגו'. היו ישראל נכנסים אצל מצרים ואומר כל אחד ואחד לחברו, לשכנו: השאילני אותו הכלי שיש לך. והוא אומר: אין לי. והוא אומר: אני יודע שיש לך והרי הוא בתוך התבה שלך, הרי הוא במקום פלוני, אני ראיתי אותו בידך. והיה משאילו אותו הכלי. ומהיכן היו ישראל יודעים? אלא באותם ימי החשך היו נכנסים לתוך בתיהם ורואים כספם וזהבם וכליהם שהיו להם. (בא ג).

LV

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּא עַל הַמִּצְרִים בְּטַכְסִים שֶׁל מְלָכִים.

צב. בְּטַכְסִים של מלך בשר ודם הביא הקב"ה עליהם את המכות. מלך בשר ודם, כיון שהמדינה מורדת עליו, מה עושה? משלח לִגְיוֹנוֹת והם מקיפים עליה. בתחלה הוא סוכר אַמַּת המים שלהם. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, הוא מביא עליהם קַלָּנִים. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, יורה בהם חצים. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, מביא עליהם בַּרְבָּרִים. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, מביא עליהם דוּרְמְכָאוֹת. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, זורק בהם נֵפְט. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, משליך בהם אבני בַּלִּסְטְרָא. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, מגרה בהם אוֹכְלוֹסִין הרבה. אם חוזרים בהם, מוטב, ואם לאו, אוסר אותם בבית האסורים. אם חוזרים, מוטב, ואם לאו, הורג את הגדולים שבהם. כך הקב"ה בא על המצרים בטכסים של מלכים. בתחלה סכר אמת המים שלהם, שנאמר: „ויהפך לדם יאריהם ונוזליהם בל ישתיון"[5]. ולא הזרו, הביא עליהם קַלָּנִים, אלו הצפרדעים, שנאמר: „על דבר הצפרדעים"[6] וגו'. ולא חזרו, הביא עליהם את החצים, אלו הכנים, שנאמר: „ותהי הכנם באדם ובבהמה"[7], שהיתה נכנסת

1. שמות י, כב. 2. שם יד, כ. 3. שם י, כג. 4. שם ג, כב. 5. תהלים עח, מד.
6. שמות ח, ח. 7. שם שם יג.

צב. לגיונות — גדודי צבא. קלנים — קולנים, משמיעי תרועה (גדוד אנשי צבא אשר תפקידם היה להחריד את האויב בקול תרועתם). ברברים — עמים פראים (כנוי לגדודי הצבא הנכרים שהיו במחנה הרומאים). דורמכאות — נושאי חניתות. בליסטראות מכונות לזריקת אבנים על האויב. אוכלוסין — המוני עם. אלו הצפרדעים — שהיו מבהילות את המצרים בקרקורן.

בגופו של מצרי כחק. ולא חזרו, הביא עליהם ברברים, זה ערוב, שנאמר: „ישלח בהם ערוב ויאכלם[1]. ולא חזרו, הביא עליהם דורמכאות, זה הדבר. ולא חזרו, זרק בהם נפט, זה השחין. ולא חזרו השליך בהם אבני בליסטרא, זה הברד. ולא חזרו. ואחר כך גירה בהם אוכלוסין הרבה, זה הארבה. ואחר כך נתנם בבית האסורים, זה ההשך, שנאמר: „וימש חשך"[2] וגו'. ולא חזרו. והרג כל הגדולים שבהם, שנאמר: „וד' הכה כל בכור"[3]. (בא ד).

LVI

מַכַּת בְּכוֹרוֹת.

צג. „ומת כל בכור"[4]. נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם, אמרו להם: כל מה שאמר משה, הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה? אלא בואו ונוציא את העברים הללו מבינינו, ואם לאו, הרי אנו מתים. השיבו אותם ואמרו להם: אפילו כל המצרים מתים, אינם יוצאים מכאן. מה עשו? נתכנסו כל הבכורות והלכו להם אצל פרעה והיו מצווחים אל פרעה ואומרים לו: בבקשה ממך, הוצא העם הזה, שבשבילו הרעה תבא עלינו ועליך. אמר להם לעבדיו: צאו וְקַפְּחוּ שוקיהם של אלו. מה עשו הבכורות? מיד יצאו ונטל כל אחד ואחד מהם חרבו והרג אביו, שנאמר: „למכה מצרים בבכוריהם"[5], „למכה בכורי מצרים" אין כתיב כאן, אלא „למכה מצרים בבכוריהם". משנהרגו אבותיהם, נגלה עליהם הקב"ה והרגם, שנאמר: „וד' הכה כל בכור"[6].

צד. אם בכורות המצרים חטאו, השבויים מה חטאו? אלא שהיו שמחים ואומרים: נהא בשעבודים ואל יצאו ישראל מכאן. לפיכך הרגם „עד בכור השבי"[6]. וכל שכן בכור השפחה, שהיו משעבדים בהם. ולמה בכור בהמה? שהיו המצרים משתחוים לטלאים, שלא יאמרו: קשה יראתנו, שלא שלטה בה הפורענות. לכך „וכל בכור בהמה". (בא יח).

צה. „ויקרא למשה ולאהרן"[7]. היה הולך וקורא בלילה בכל שוק ושוק ואומר: היכן הוא משה והיכן הוא דר? והיו בניהם של ישראל משחקים בו ואומרים לו: פרעה, להיכן אתה הולך? והוא אומר להם: למשה אני מבקש. והם אומרים לו: כאן הוא דר. ומשחקים בו, עד שעמד עליו. אמר לו פרעה: „קומו צאו מתוך עמי"[7]. אמר לו משה: וכי גנבים אנו? הקב"ה אמר: „לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר"[8]. אמר לו פרעה: בבקשה ממך, קומו צאו. אמר לו משה: למה אתה מטריח הרבה? אמר לו: שאני בכור ומתיירא אני, שמא אמות. אמר לו משה: אל תתיירא מן הדבר, לגדולה מזו אתה מתוקן.

1. תהלים עח, מה. 2. שמות י, כא. 3. שמות יב, כט. 4. שמות יא, ה. 5. תהלים קלו, י. 6. שמות יב, כט. 7. שם שם לא. 8. שם שם כב.

צב. וימש חשך — וכתיב להלן ויהי חשך אפלה וגו' שלא קמו איש מתחתיו שלשת ימים. צג. קפחו — הלמו. שהיו משעבדים בהם — שהם היו הנוגשים המשעבדים בישראל. יראתנו — אלהות שלנו. עד שעמד עליו — עד שמצא אותו.

ולא תאמר, שפרעה בלבד היה דוחק, אלא כל המצרים היו דוחקים, שנאמר: „ותחזק מצרים״ [1] וגו׳. אמר להם הקב״ה: חייכם, אין כולכם מתים כאן, אלא בים. (בא יט).

LVII

שִׁירַת הַיָּם.

צו. „אז ישיר משה״ [2]. בשעה שהיו ישראל חונים על הים, באו מלאכי השרת לקלס להקב״ה ולא הניחם הקב״ה, שנאמר: „ולא קרב זה אל זה״ [3] וגו׳, ואומר: „וקרא זה אל זה״ [4]. למי היו דומין? למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויביו והלך להביא אותו. ובאו הבריות לאמר לו אִמְנוֹן. אמר להם: לכשאני פודה את בני, אתם מקלסים אותי. כך ישראל היו נתונים בצרה בים, באו מלאכי השרת לקלס להקב״ה. נָזַף בהם. אמר להם הקב״ה: בני נתונים בצרה ואתם מקלסים לפני! כיון שעלו מן הים, בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה. אמר ר׳ אבין הלוי: למה הדבר דומה? למלך שירד למלחמה ונצח, ובאו בנו ועבדו ועטרה בידם ליתן בראשו של מלך. באו למלך ואמרו לו: בנך ועבדך עומדים ועטרה בידם, מי יכנס תחלה? אמר להם: שוטים שבעולם, עבדי קודם לבני? יכנס בני תחלה! כך כיון שעלו ישראל מן הים, באו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב״ה למלאכי השרת: הניחו לישראל תחלה — „אז ישיר משה ובני ישראל״. (בשלח יב).

LVIII

נוֹטָרִיקוֹן שֶׁל הַמִּלָּה „נָחִיתָ״.

צז. „ויסע משה את ישראל״ [5]. זהו שאמר הכתוב: „ויסע כצאן עמו״ [6]. למה כצאן? אלא כשם שהרועה זהיר בצאנו ביום מפני החמה ובלילה מפני הזאבים, כך היה הקב״ה זהיר בישראל, שנאמר: „וסכה תהיה לצל יומם״ [7], ואומר: „לא ימיש עמוד הענן״ [8] וגו׳, ואומר: „נחית כצאן עמך״ [9]. מהו „נחית״? אלא נחית לשון נוטריקון הוא: ״נוראות הראית במצרים, ״חרונך שפכת עליהם, ״ימינך בלעה אותם, ״תהום כסית עליהם. ר׳ יהושע אומר: ״נפלאות עשית לנו, ״חירות נתת לנו, ״ים בקעת לנו, ״תורה נתת לנו. ר׳ אלעזר המודעי אמר: ״נסים עשית לנו, ״חיים נתת לנו, ״ידך הראית לנו, ״תלוי ראש נתת לנו. וחכמים אומרים: ״נביאים העמדת ממנו, ״חסידים העמדת ממנו, ״ישרים, ״תמימים העמדת ממנו. וכל אלו בזכות משה, לכך נאמר: „ויסע משה״. (בשלח טו).

1. שמות יב, לג. 2. שם טו, א. 3. שם יד, כ. 4. ישעיה ו, ג. 5. שמות טו, כב. 6. תהלים עח, נב. 7. ישעיה ד, ו. 8. שמות יג, כב. 9. תהלים עז, כא.

צו. אימנון — שיר תהלה. נזף — גער. צז. נוטריקון — ראשי תבות. תלוי ראש — קוממיות, הרמה.

LIX

בִּזַּת הַיָּם.

צח. דבר אחר „ויסע משה". מהו „ויסע משה"? שהסיעם בעל כרחם, שלא בטובתם, כיצד? אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים, יצא פרעה לרדוף אותם בכל אותם האוּכְלוּסִין, שנאמר: „ויקח שש מאות רכב בחור"[1]. מה עשה? עמד וקשט כל אותם הסוסים באבנים טובות ומרגליות. כשבאו לים וטבעם הקב"ה, היו צפין על שפת הים כל אותן האבנים הטובות והמרגליות והיו מושלכות, והיו ישראל יורדים בכל יום ונוטלים מהן ולא היו מבקשים לזוז משם. כיון שראה משה כך, אמר להם: מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות? עמד והסיעם בעל כרחם. (בשלח טז).

LX

מִדְבַּר שׁוּר.

צט. דבר אחר „ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור". אמרו רבותינו: מדבר שור היה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה והיה מלא נחשים ועקרבים וחיה רעה. אמר ר' יוסי: היו שם נחשים כקורות בית הבד ועקרבים כמלא הזרת. וכן הוא אומר: „המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב"[2] וגו'. מעשה בשבור מלכא, שהיה עובר שם, ועברה שְׁיָירָא ראשונה ובלעה הנחש, עברה שניה ובלעה, שלישית ובלעה. והיה המלך יושב ומֵיצֵר. היו עמו שם אִסְקוֹלַסְטִיקִין, אמרו לו: מה אתה עומד? הביא עשרה גבורים. והביא. אמרו לו: ימלאו אֲדוֹרוֹת של תבן. והיו ממלאים את האדורות תבן ומגלגלים לפניו והוא בולע עד שנִתְפַּח כריסו ולא היה יכול לזוז ועמדו והרגו אותו. (בשלח יז).

LXI

הַמָּן.

ק. זבדי בן לוי אמר: שני אלפים אמה היה יורד המן בכל יום והיה עומד עד ארבע שעות. כיון שהיה השמש באה עליו, היה נימוק ונעשה נחלים ושטף ויורד. ולמי היה מתוקן עכשיו? לצדיקים לעולם הבא. מי שהוא מאמין, זוכה ואוכל ממנו, ומי שאינו מאמין: „אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש והמאה"[3] וגו'. וכיון שהיה יורד בנחלים, היו אומות העולם באין לשתות ממנו, והוא נעשה בפיהם גד ולענה, שנאמר: „והמן כזרע גד הוא"[4] וגו', אבל לישראל נעשה בתוך פיהם דבש, כשם שאומר: „וטעמו כצפיחית בדבש"[5]. (בשלח כא).

1. שמות יד, ז. 2. דברים ח, טו. 3. איוב כ, יז. 4. במדבר יא, ז. 5. שמות טז, לא.

צח. אוכלוסין — המונים. צט. קורות בית הבד — קורות של מכבש הזיתים. שיירא — אורחת נוסעים. אסקולסטיקין — למדנים, חכמים. אדורות — עורות של בהמות. נתפח — צבה.

קא. אומות העולם לא היו יכולין לטעום ממנו, שהיה בפיהם כגִידִים מרים. ומה היו עושים? היו צדים צבי, שהיה שותה ממנו, והיו טועמין ממנו מטעמו של מן והיו אומרים: אשרי הגוי, שככה לו! (שם כב).

LXII

מִפְּנֵי מַה הִשְׁלִיחַ הקב״ה בְּיִשְׂרָאֵל אֶת עֲמָלֵק.

קב. למה היו ישראל דומין? לאחד שהיה רוכב על כתפיו של אביו, והיה רואה דבר של חפץ ואמר לאביו ליקח לו, ולקח לו. כן פעם שניה ופעם שלישית. עד שהם מהלכים, ראה אדם אחד, אמר לו: ראית את אבי? אמר לו: אתה רוכב על כתפי וכל מה שאתה מבקש, אני עושה לך, ואתה אומר לו: ראית את אבי? מה עשה? השליכו מעל כתפו ובא הכלב ונשכו. כך היו ישראל. כשיצאו ישראל ממצרים, מיד הקיפו אותם ענני כבוד. בקשו מן, הוריד להם הקב״ה. בקשו שְׂלָיו, הביא להם, שנאמר: „ותאותם יביא להם"[1]. היה נותן להם כל צרכם. התחילו מהרהרים ואומרים: „היש ד׳ בקרבנו אם אין"[2]. אמר להם הקב״ה: „חייכם, אני מודיע אתכם, הרי הכלב בא ונושך אתכם. ומי הוא זה? זה עמלק. שנאמר: „ויבא עמלק"[3].

קג. אמר ר׳ ברכיה: למה נקרא שמו „עמלק"? עַם לָק, שבא ללוק דמם של ישראל ככלב. (יתרו ד).

LXIII

הקב״ה רִפֵּא בַעֲלֵי מוּמִים לִפְנֵי מַתַּן תּוֹרָה.

קד. „בחדש השלישי"[4] וגו׳. אמר ר׳ יהודה הלוי בר׳ שלום: אמר להם הקב״ה: חדוש דברים אני עושה ומחדש אתכם. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן ועמד על פִּרְקוֹ. בקש אביו להשיאו ולא היה לו אַרְגֶּנְטָרִין חדשה. אמר המלך: אין זה כבודו של בני להשיאו בארגינטרין ישנה. אלא אם אמתין עד שאעשה לו חדשה, אני מאחר שמחתו של בני. מה עשה המלך? הביא נפחים ואומנים והיו מצחצחים בכלי נחשת. הביא חרשים והיו מְסָרְגִים בכלי עץ. נמצא המלך משיא את בנו על ארנינטרין ישנה, שהיא נראית חדשה. כך כשיצאו ישראל ממצרים היו בהם סומין וחרשים וחיגרים. אמר הקב״ה: התורה כולה שלמה, שנאמר: „תורת ד׳ תמימה"[5], אתן אותה לדור זה? ויש בהם בעלי מומים. אמתין עד שיעמדו בניהם? אני מאחר בשמחתה של תורה. מה עשה הקב״ה? רפא אותם ונתן להם את התורה. ומנין שרפא אותם? מי שהיה סומא, היה רואה, שנאמר: „וכל העם רואים"[6] וגו׳; ומי שהיה חרש, נעשה שומע, שנאמר: „כל אשר דבר ד׳ נעשה ונשמע"[7]; ומי שהיה חגר, נעשה שלם, שנאמר: „ויתיצבו בתחתית ההר"[8]. הֱוֵי: חדוש דברים אחדש לכם. (יתרו יב).

1. תהלים עח, כט. 2. שמות יז, ז. 3. שם שם ח. 4. שם יט, א. 5. תהלים יט, ח. 6. שמות כ, יח. 7. שם כד, ז. 8. שם יט, יח.

קא. גידים — לענה. קב. אני מודיע אתכם — אענשכם. עמד על פרקו — בגר והגיע זמנו לישא אשה. קד. ארגינטרין — מערכת כלי כסף לאכול בהם. מסרגים — עושים מעשי קליעה.

LXIV

לָמָּה פָּתַח הקב״ה אֶת הַתּוֹרָה בְּ„אָלֶ״ף״?

קה. „אנכי ד׳ אלהיך״ וגו׳[1]. אמר ר׳ אחא: כ״ו דורות היה אל״ף קורא תִגָּר לפני הקב״ה לומר, שאני ראש לכל האותיות ולא בריאת בי את העולם, אלא בבי״ת: „בראשית ברא אלהים״![2] אמר הקב״ה: חייך, שאפרע לך — התורה שנבראת אלפים שנה עד שלא נברא העולם, וכשאבוא ליתן תורה לישראל, בך אני פותח: „אנכי ד׳ אלהיך״[2].

LXV

הקב״ה אֶחָד הוּא בִדְמוּיוֹת הַרְבֵּה.

קו. לפי שנראה להם הקב״ה בים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תורה, נראה להם בימי שלמה כבחור, ונראה להם בימי דניאל כזקן, אמר להם הקב״ה: לא בשביל שהם רואים אותי דמויות הרבה, אני הוא שבים, אני הוא שבסיני, — „אנכי ד׳ אלהיך״. (יתרו טז).

קז. דבר אחר „אנכי ד׳ אלהיך״. אמר ר׳ חנינא בר פפא: נראה להם הקב״ה פנים זעומות, פנים בינוניות, פנים מסבירות, פנים שיחקות. פנים זעומות למקרא, כשאדם מלמד לבנו תורה, חייב ללמדו ביראה; פנים בינוניות למשנה, מסבירות לתלמוד, שוחקות לאגדה. אמר להם הקב״ה: אף על פי שאתם רואים כל הדמויות הללו — „אנכי ד׳ אלהיך״.

קח. אמר ר׳ לוי: נראה להם הקב״ה כְּאִיקוֹנִין הזו שיש לה פנים מכל מקום, אלף בני אדם מביטים בה, והיא מבטת בכולם. כך הקב״ה, כשהיה מדבר, כל אחד ואחד מישראל היה אומר: עמי היה הדבור. (יתרו יז).

LXVI

הקב״ה בַּעַל זְרוֹעַ וְאוֹהֵב מִשְׁפָּט.

קט. „ואלה המשפטים״[3]. זהו שאמר הכתוב: „ועוז מלך משפט אהב״[4]. כל העוז והגבורה והשבח להקב״ה הן. אמר דוד: „לך ד׳ הגדולה והגבורה״[5] וגו׳, עוז של מלך מלכי המלכים הקב״ה. אתה מוצא מי שהוא בעל זרוע אינו עושה דבריו במשפט, אבל מעביר על המשפט. אבל הקב״ה הוא בעל זרוע ואוהב משפט: „אתה כוננת מישרים״[6].

קי. אמר ר׳ אלכסנדר: שני חַמָּרִים היו מהלכים בדרך והיו שונאים זה את זה. רבץ לו חמורו של אחד מהם. ראה אותו חברו ועבר. משעבר, אמר: כתיב בתורה „כי תראה חמור שונאך וגו׳ עזב תעזב עמו״[7], מיד חזר

1. שמות כ, ב. 2. בראשית א, א. 3. שמות כא, א. 4. תהלים צט, ד. 5. דה״א. כט, י. 6. תהלים צט, ד. 7. שמות כג, ה.

קז. פנים מסבירות — פנים מפיקים ידידות. קח. איקונין — תמונה. קט. מעביר על המשפט — מטה את המשפט. קי. חמרים — מנהיגי חמורים.

וטען עמו. התחיל לשיח בלבו, אמר: כך היה פלוני אוהבו ולא הייתי יודע. נכנסו להם לפונדק ואכלו ושתו. מי גרם להם שעשו שלום? על ידי שהביט זה בתורה. „אתה כוננת מישרים״ — איזה זה? זה משפט. (משפטים א).

LXVII

עֲקִילַס הַגֵּר וְאַדְרִיָנוֹס קֵיסָר.

קיא. „ואלה המשפטים״[1] וגו׳ זהו שאמר הכתוב: „מגיד דבריו ליעקב וגו׳ לא עשה כן לכל גוי״[2] וגו׳.

עקילס בן אחותו של אדרינוס היה מבקש להתגייר, והיה ירא מפני אדרינוס דודו. אמר לו: מבקש אני לעשות סחורה. אמר לו: שמא אתה חסר כסף או זהב? הרי הַתֵּיסַבְרוֹן לפניך. אמר לו: מבקש אני לעשות סחורה ולידע דעתן של בריות ואני מבקש להמלך בך הֵיאַך לעשות. אמר לו: כל פְּרַקְמַטְיָא שאתה רואה, שהיא נתונה בארץ, לך עסוק בה, שסופה להתעלות. והוא היה מתכון להתגייר. בא לו לארץ ישראל ולמד את התורה. אחר ימים מצאוהו ר׳ אליעזר ור׳ יהושע וראו פניו משונות. אמרו זה לזה: עקילס למד את התורה. כיון שבאו אצלו, התחיל לשאול להם שאלות, והם משיבים אותו. עלה אצל אדרינוס, אמר לו: למה פניך משונות? שמא הפסידה הפרקמטיא שלך? או שמא אדם מיצר לך? אמר לו: לאו. ולמה פניך משונות? אמר לו: שלמדתי תורה, ולא עוד אלה שֶׁמַּלְתִּי. אמר לו: ומי אמר לך? אמר לו: בך נמלכתי. אמר לו: אימתי? אמר לו: בשעה שאמרתי לך: מבקש אני לעשות סחורה, ואמרת לי: כל פרקמטיא, שאתה רואה שנתונה לארץ, עסוק בה שסופה להתעלות, וחזרתי על כל אומות ולא מצאתי אומה הנתונה לארץ כישראל, וסופם להתעלות, שכן אמר ישעיה: „כה אמר ד׳ גואל ישראל קדושו לבזה־נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו״[3]. (משפטים ג).

LXVIII

אֵין הָעוֹלָם יָכוֹל לַעֲמוֹד אֶלָּא עַל הַדִּין.

קיב. ר׳ אלעזר אומר: אם יש דין למטה — אין דין למעלה, אם אין דין למעלה — יש דין למטה. כיצד? אם יעשו התחתונים דין, אין דין למעלה, לכך אמר הקב״ה: שמרו את המשפט מלמטה, שלא תגרמו לי לעשות משפט מלמעלה. הוי: „ואלה המשפטים״. אמר להם הקב״ה: כל שאני עושה, בדין אני עושה, שאם הייתי מבקש לעבור על הדין פעם אחת, לא היה העולם יכול לעמוד. (משפטים ד).

1. שמות כא, א. 2. תהלים קמז, יט, כ. 3. ישעיה מט, ז.

קיא. תיסברון — אוצר. פרקמטיא — סחורה. שהיא נתונה בארץ — שהיא שפלה.

LXIX

הַלְוָאָה וּצְדָקָה.

קיג. „אם כסף תלוה"[1] וגו'. פתח בה ר' תנחומא: „מלוה ד' חונן דל"[2], כל מי שהוא מלוה לעני, כביכול כאלו להקב"ה. „וגמולו ישלם לו"[2]. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא: מהו „וגמולו ישלם לו"? נפש של עני היתה מבקשת לצאת והחייתיה, הייך. שאני מחזיר לך נפש תחת נפש. למחר בנך או בתך באים לידי חובה, או לידי מיתה, ונזכר להם ואתן להם נפש תחת נפש.
(משפטים ו).

קיד. דבר אחר: „אם כסף תלוה". מה בין מעשה אדם למעשה הקב"ה? אדם שחייב לחברו, אומר לו: תן לי מה שבידך. הוא אומר: אין לי עתה, מיד עושים מריבה ומבזים זה לזה. אבל הקב"ה אינו כן, שכן אתה מוצא בקיץ לוה היום מן הלילה עד תקופת תמוז, ועד תקופת טבת הלילה לוה מן היום. מנין? אמר דוד „יום ליום יביע אומר"[3] — זה מלוה לזה, וזה מלוה לזה ואין אדם שומע מה ביניהם, שנאמר „אין אומר ואין דברים"[4] וגו'; ובני אדם מלוין זה לזה ועושין מריבה. אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל: אף על פי שאתם מלוין זה לזה, לא תהיו נוהנין מנהג בזיון.
(משפטים ז).

קטו. „אם כסף תלוה את עמי". לא תאמרו כסף, אלא אפילו כל דבר שתלוה אותו, לא תהיה לו כנושה. ולא תאמר: כסף אמרה תורה, שלא להלוות ברבית, אני מלוה אותו בחטים, שנאמר: „כל דבר אשר יִשָּׁךְ"[5]. — „אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" — הֱוֵי מביט בעני, כאלו הוא עמך. מכאן אמרו רבותינו: עני שבשוק ועני בחצר שלך, שבחצר קודם; עני קרובך ודר בעיר אחרת, עני קרובך קודם.

קטז. אמר רב נחמן: ראה מה כתיב „נתן תתן לו וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך" וגו'[6], „כי למען" אין כתיב כאן אלא „כי בגלל הדבר הזה". מהו „בגלל הדבר הזה"? הוי יודע: גלגל הוא, אני עשיתי אותו עני ואותך עשיר, לא תגרום לי להחזיר את הגלגל ואעשה אותך עני.

קיז. אמר ר' שילה: ראה מה כתיב „לא תאמץ את לבבך וגו' מאחיך"[7]. מהו „מאחיך"? „מעני" אין כתיב כאן, אלא „מאחיך", ששניכם שוים, לא תגרום לי שאחזיר את הגלגל ואעשה אותך כמותו.

---

1. שמות כב, כד. 2. משלי יט, יז. 3. תהלים יט, ג. 4. שם שם ד. 5. דברים כג, כ. 6. דברים טו, י. 7. שם שם ז.

קיג. ונזכר להם — אני נזכר להם את החסד שעשית אתה.

LXX

צְדָקָה.

קיח. אמרו עליו על ר׳ תנחום בן חנילאי, כשהיה לוקח לביתו בשר או ירק, או כל דבר, היה אומר לבני ביתו: הפרישו לעניים חלקם, שלא לקחתי אלא ליטרא אחת בשר בשבילי ולעני חצי ליטרא. (משפטים ח).

קיט. „אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו״[1]. אמר הקב״ה: אתה כמה חייב לי, אתה כמה הוטא לפני, ואני ממתין לך ונפשך עולה אצלי בכל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון והיא חייבת, ואני מהזירה לך, שאתה חייב. אף אתה, אף על פי שהוא חייב, „עד בא השמש תשיבנו לו״, „כי היא כסותה לבדה והיה כי יצעק אלי״[2] וגו׳. למה? שהוא קורא תגר לפני ואומר: אני אדם והוא אדם, הוא שוכב על מטתו, ואני אין לי במה לשכב, — „ושמעתי כי חנון אני״. (משפטים ט).

LXXI

הַתּוֹרָה יְקָרָה מִכָּל סְחוֹרָה.

קכ. אמרו רבותינו: מעשה בספינה אחת שהיו בה פְּרַגְמַטוּטִין והיה שם חבר אחד. אמרו לו: מה פרגמטיא שלך? אמר להם: מוצנעת היא. אמרו לו: למה לא תראה לנו אותה? אמר להם: כשאכנס למדינה אראה אותה לכם. התחילו לחזור על הספינה ולא מצאו. התהילו שוחקין עליו. לא עשו, אלא עמדו המוכסין עליהם ונטלו כל מה שהיה בידם ולא היה להם לא לאכול ולא ללבוש. אותו חבר נכנס לבית הכנסת, התחיל יושב ברבים ודורש להם. התחילו לכבד אותו ולפרנס אותו. אותם שהיה עמו בספינה התהילו באים עליו ומבקשים ממנו. אמרו לו: בבקשה ממך, בשביל שאתה מכיר אותנו, למד עלינו זכות. מי גרם לו להנצל? התורה שהיתה בלבו. (תרומה א).

LXXII

חִבַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל.

קכא. „אהבתי אתכם אמר ד׳״[3]. ראו מה הבה שחבבתי אתכם: מן הארץ ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה וכן מרקיע ראשון לשני, ומשני לשלישי ומשלישי לרביעי, ומרביעי להמישי, וממשי לשביעי, ואין צריך לשער מטלפי החיות, והכסא למעלה מכולם, וראו מה חבבתי אתכם, שהנחתי כולם ואמרתי לכם: עשו לי יריעות עזים ואבוא לשכון אצלכם! (תרומה ח).

---

1. שמות כב, כה. 2. שם שם כו. 3. מלאכי א, ב.

קכ. פרגמטוטין — סוחרים. פרגמטיא — סחורה. חבר — תלמיד חכם. לא עשו — לא עבר עליהן זמן רב. מוכסין — גובי המכס. למד עלינו זכות — שבני העיר יפרנסו אותנו. קכא. מטלפי החיות — מפרסות חיות הקדש שלמעלה.

LXXIII

שִׁיר הַשִּׁירִים קֹדֶשׁ קָדָשִׁים.

קכב. אמר ר' עקיבא: לא כל העולם כולו ומלואו כדאי כיום שניתן בו תורת שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים. אמר ר' אלעזר בן עזריה: למה הדבר דומה? למלך שנטל סאה של חטים ונתנה לְנַחְתּוֹם ואמר לו: הוצא לי ממנה כך וכך סלת, כך וכך מוּרְסָן, כך וכך סובין. כך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים. **(תצוה א).**

LXXIV

לָמָּה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לְיוֹנָה?

קכג. „עיניך יונים"[1]. מה היונה הזאת, כשהעופות כולם נשחטים הם מתפרכסים, אבל היונה אינה עושה אלא פושטת צווארה, כך אין נותן נפשו על הקב"ה אלא ישראל, שנאמר: „כי עליך הרגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה"[2]. **(שם).**

LXXV

אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צָרִיךְ לְמָאוֹר.

קכד. „ואתה תצוה" וגו'[3]. לא בשביל שאני צריך לאורה, אלא בשביל להאיר לך. אמר ר' יוחנן: העין הזו לבנה, והשחור באמצע, מהיכן הוא צריך לראות, לא מן הלבנה? ואינו כן, אינו רואה אלא מתוך השחור. ועל אור העינים אין אתה יכול לעמוד, ואתה מבקש לעמוד על דרכי! שלא יטעה אותך יצרך לומר: שמא צריך הוא אורה.

קכה. אמר ר' אבין הלוי: אתה מוצא, מי שהוא מבקש לעשות לו חלונות, עושה אותן רחבות מבפנים וצרות מבחוץ, למה? שיהיו שואבות אור. אבל של בית המקדש היו רחבות מבחוץ וצרות מבפנים. למה? שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לעולם. האור יוצא מתוך ביתי, ואני צריך לאורה? ושמא תאמר: למה צריך נר? בשביל להאיר לנו: „ויקחו אליך וגו' להעלות נר תמיד"[4], שיהא אורך לפני תדיר, אמר דוד: „אור זרוע לצדיק"[5]. **(תצוה ד).**

קכו. דבר אחר: „שמן זית זך". את מוצא, מי שנתון בחשך, רואה מה שבאור, ומי שנתון באור, אינו רואה מה שבחשך, אבל הקב"ה רואה מה שבחשך, ומה שבאור. אמר דניאל: „הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא"[6].

קכז. אמר ר' יהודה בר אֶלְעַאי: השמש הזה נתון בתוך תיקו, שנאמר „לשמש שם אהל בהם"[7]. ובתקופת תמוז הוא יוצא מתוך תיקו לבשל את

1. שה"ש ד, א. 2. תהלים מד כג. 3. שמות כז, כ. 4. שם שם. 5. תהלים צז, יא. 6. דניאל ב, כב. 7. תהלים יט, ה.

קכב. נחתום — אופה. מורסן — סובים גסים. קכו. הוא גלא וגו' — הוא מגלה עמוקות ומסתרים, יודע מה שבחשך ואור שוכן עמו.

הפירות ואין העולם יכול לעמוד בו, למה? שהוא קשה באורו. אמר הקב"ה: בבריה שלי אין אתה יכול להסתכל, ואני צריך לאורה משלך? אלא למה אמרתי לך? לעולם הבא. (תצוה ו).

LXXVI

יִשְׂרָאֵל עַל הַר סִינַי.

קכח. אמר ר' יוחנן: ששים רבוא של מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה לסיני והיו נותנים עטרות בראש כל אחד ואחד מישראל. אמר ר' אבא בר כהנא: כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו „נעשה ונשמע", מיד הכבם הקב"ה ונתן לכל אחד ואחד מהם שני מלאכים, והיה האחד חוגר זיינו, והאחד נותן לו עטרה בראשו. אמר ר' סימון: פוּרְפוּרָאוֹת הלבישם, שנאמר: „ואלבשך רקמה"[1]. ר' שמעון בן יוחי אומר: כלי זיין נתן להם ושם המפורש חקוק עליו. (תצוה ז).

LXXVII

זְכוּת הַקָּרְבָּנוֹת.

קכט. אמר ר' חייא בר אבא: כשהיו הקרבנות קריבין, היתה סאה ארבלית עושה סאה סלת, סאה קמח, סאה קִיבָר סאה סובין, סאה מוּרְסָן, סאה גַנוּנִים. אבל עכשיו, אדם מוליך סאה חטים לטחון, ואינו מביא אלא כשהוא מוליך ויותר מעט. למה? שבטל לחם הפנים. ראה מה היו הקרבנות, שהיו קריבין על גבי המזבח יפים להם, שכל מה שהיה קרב ממינו, היה מברך את מינו.

קל. אמר ר' חייא בר אבא: אפילו עיקרו של מזבח לא נעשה אלא בשביל כפרתם של ישראל. למה נקרא שמו „מזבח"? מ'—שהוא מוחל עונותיהם של ישראל, ז'—שהוא זכרון טוב לישראל, ב'—שהוא ברכה לישראל, ח'—שהוא חיים לישראל. לחם המצות ולחם הפנים היו מברכים את הלחם, ובכורים היו מברכים את פירות האילן.

קלא. מעשה בר' יונתן בן אלעזר, שהיה יושב תחת תאנה אחת והיתה התאנה מלאה תאנים יפות. ירד טל והיו התאנים שואבות דבש והיה הרוח מְנַבְּלָן בעפר. באתה עז אחת והיתה מנטפת חלב בדבש. וקרא לתלמידים ואמר להם: בואו וראו דוגמא מעין עולם הבא. וכל כך למה? שהיו הקרבנות קריבין.

קלב. מעשה בסופר אחד, שהיה עולה לירושלים בכל שנה ושנה והכירו אותו בני ירושלים, שהיה גדול בתורה. אמרו לו: טול לך חמשים זהובים בכל שנה ושנה ושב לך אצלנו. אמר להם: יש לי גפן אחת והיא יפה לי מכולן, והיא עושה לי דוּפְרָוֹאת בכל שנה, ושש מאות חביות היא עושה בכל שנה,

1. יחזקאל טז, י.

קכט. סאה ארבלית — סאה של חטים מבקעת ארבל בגליל. קיבר — קמח גס. מורסן — סובין גסים. גנונים — מורסן עבה. יפים להם — לישראל. קלא. שואבות — מזילות. מנבלן — לש אותן. קלב. טול — קח. דופראות — עושה שתי פעמים פירות בשנה.

הראשונה היא עושה שלש מאות ושניה מאתים ושלישית מאה, ואני מוכר אותם בדמים יקרים הרבה, וכל השבח הזה לירושלים, בשביל נסוך היין שהיו מקריבין. כיון שביטלו, נמנעו כל הטובות הללו. (תצוה י).

LXXVIII
הַסַּנְהֶדְרִין.

קלג. „שררך אגן הסהר אל יחסר המזג"[1]. מדבר בסנהדרין של ישראל, שהיתה נתונה באמצעו של בית המקדש, בלשכת הגזית, שנמשל כשרר: מה השרר הזה נתון באמצע הגוף, כך היתה הסנהדרין של ישראל נתונה באמצעו של בית המקדש. דבר אחר „שררך" — מה השרר הזה, כל זמן שהתינוק נתון במעי אמו, השרר שלו — ממנו חי הוא, כך ישראל חיים מסנהדרין. אבין בר רב חסדא אמר: מהו „אגן הסהר"? כחצי הירח, שקורין לירח „סיהרא". „אגן הסהר": שנו רבותינו: סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה. „אל יחסר המזג": שאינם חסרים אחת משלשתם; „המזג": מי שהוא מוזג כראוי, מוזג שלישו של כוס יין ושני חלקים מים. כך היתה הסנהדרין יושבת מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, שלא היה אחד מהם נפנה לצרכו. ומה היו עושים? כשהיה אחד מהם רוצה לצאת, היה סופר, אם היו כ"ג, היה יוצא, ואם לאו, לא היה יוצא. שכתיב „אל יחסר המזג", ולא היו חסרים אחד משלשתם. (כי תשא א).

LXXIX
מִפְּנֵי מַה נִתְחַבְּבוּ יִשְׂרָאֵל מִכָּל הָאוּמוֹת?

קלד. ר' אבין הלוי אמר: אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! מכל אומה, שיש לך בעולמך, אין אתה מצוני אלא על ישראל: „ואל בני ישראל תאמר"[2], „ואל בני ישראל תדבר"[3]! למה הדבר דומה? למלך שהיו לו פורפוראות, והיתה לו פורפורון אחת והיה מחבבה יותר מכולן, והיה מצוה לעבדו ואומר לו: נַעֲרָהּ, קַפְּלָהּ, ואמר לו: תן דעתך עליה. אמר לו: אדוני המלך, מכל פורפראות שלך אין אתה מצוני אלא על זו! אמר לו: לפי שאותה לבשתי כשמלכתי תחלה, לפיכך אני מחבבה יותר מכל אותן פורפוראות שלי. כך אמר הקב"ה, כשאמר לו: מפני מה אתה מצוני על ישראל מכל אומות שבעולם — אמר לו: מפני שהמליכוני תחלה על הים ואמרו „ד' ימלך לעולם ועד"[4]. (כי תשא ד).

LXXX
לָמָּה מָשׁוּל תַּלְמִיד חָכָם לְכַלָּה.

קלה. „ויתן אל משה ככלותו"[5]. אמר ר' הונא, אמר ריש לקיש: מה הכלה הזאת מתקשטת בעשרים וארבעה תכשיטין, כך תלמיד חכם צריך להיות

1. שיר השירים ז, ג. 2. ויקרא כ, ב. 3. שמות ל, לא. 4. שם טו, יח. 5. שם לא, יח.

קלג. אחת משלשתם — כי בפחות ממנין זה אין כחם יפה לדון. קלד. פורפורון — בגד ארגמן. קלה. בכ"ד תכשיטין — המנויים בישעיה ג.

זריז בכ״ד ספרים. אמר ר׳ לוי: מהו „ככלותו״? מה הכלה הזו, כל זמן שהיא בבית אביה היא מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, באה להכנס לחופה, מגלה פניה לאמר: כל מי שיודע לי עדות, יבא ויעיד לי, כך תלמיד חכם צריך להיות צנוע ככלה הזו ומפורסם במעשיו הטובים ככלה הזו, שהיא מפורסמת. (כי תשא יא).

LXXXI

גְּדוּלָּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

קלו. „והיה כל מבקש ד׳״[1]. „כל מבקש משה״ אין כתיב כאן, אלא „כל מבקש ד׳״: מלמד, שכל המקבל פני זקן מלא תורה, כאלו מקבל פני שכינה; כי אפילו מלאכים והשרפים והגדודים היו מבקשים אותו ליטול ממנו רשות לצאת. אומרים אלו לאלו: הרי הוא במשכנו של משה. חמה ולבנה מבקשות ליטול רשות לצאת לעולם, הולכים אל האהל. (כי תשא טו).

LXXXII

הָאוֹצָרוֹת שֶׁל מַתַּן שָׂכָר לַצַּדִּיקִים.

קלז. „ויאמר אני אעביר כל טובי״[2]. באותה שעה הראה לו הקב״ה כל האוצרות של מתן שכר, שהם מתוקנים לצדיקים. אמר לפניו: רבונו של עולם! האוצר הזה של מי הוא? אמר לו: של עושי צדקה. הזה של מי הוא? של מכלכלי יתומים. וכן לכל אוצר ואוצר, עד שראה אוצר אחד גדול. אמר לו: זה של מי הוא? אמר לו: מי שיש לו, אני נותן לו משלו, ומי שאין לו, אני עושה עליו חנם, שנאמר: „וחנותי את אשר אחן״[3].

LXXXIII

רַבִּי יוֹחָנָן.

קלח. מעשה היה בר׳ יוחנן שהלך מטבריא לצפורי והיה ר׳ חייא בר אבא תלמידו עמו. והיו שניהם מהלכים בדרך, והיה ר׳ יוחנן רואה כרם, והיה אומר לר׳ חייא: זו היתה שלי ומכרתי אותה בכך, וכן שדה זיתים שלי היתה ומכרתי אותה בכך. אמר לו ר׳ חייא: ומכל הָאוּסְיָא לא היה לך להניח בזקנותך? אמר לו: מכרתי דבר, ששוה ששה זהובים וקניתי דבר, ששוה ארבעים זהובים. אמר לו: ומה לקחת? אמר לו: מכרתי שדות וכרמים, שנבראו לששה ימים וקניתי תורה שנבראת לארבעים ימים. (כי תשא יט).

1. שמות לג, ז. 2. שם שם, יט. 3. שם שם.

קלד. יבא ויעיד לי — אם לא הצנעתי לכת. קלו. הרי הוא — הקב״ה. קלח. אוסיא — אחוזה. לארבעים יום — ארבעים היום ששהה משה על הר סיני.

LXXXIV

מֵהֵיכָן נָטַל מֹשֶׁה קַרְנֵי הַהוֹד.

קלט. מהיכן נטל משה קרני ההוד? רבותינו אומרים: מן המערה, שנאמר „והיה בעבר כבודי ושמתיך בנקרת הצור״[1] (נתן הקב״ה כף ידו עליו ומשם זכה לקרני ההוד, וכן הוא אומר: „קרנים מידו לו״[2]). ר׳ ברכיה אומר: מן הלוחות — הלוחות ארכם ו׳ טפחים, ורחבים ג׳ טפחים, והיה משה מחזיק בשני טפחים והקב״ה בשני טפחים וטפחיים ריוח באמצע, משם נטל קרני ההוד.

קמ. ר׳ יהודה בר נחמיה אומר: כשמשה כותב את התורה נשתייר בקוּלְמוֹס קִימְעָא והעבירו על ראשו ומשם נעשו לו קרני ההוד. (כי תשא כ).

LXXXV

הֵיאַךְ בָּרָא הקב״ה אֶת הָעוֹלָם.

קמא. שאל ר׳ שמעון בן יהוצדק את ר׳ שמואל בר נחמן: אתה בעל הגדה, אמור לי, היאך ברא הקב״ה את העולם? אמר לו: הקב״ה כשבקש לבראות את העולם, נתעטף באורה וברא את עולמו, שנאמר: „עוטה אור כשלמה״[3], אחר כך: „נוטה שמים כיריעה״[3].

קמב. אמר ר׳ יהודה: למה הדבר דומה? למלך שבקש לבנות לו פַּלְטִין ואותו מקום היה של חשך, מה עשה? הדליק את הנרות ואחר כך בנה פלטין. כך הקב״ה, כשבנה העולם, היה כולו חשך, מה עשה? נתעטף באורה ובראו. (ויקהל ז).

LXXXVI

אֵין מַתַּן שְׂכָרָהּ שֶׁל תּוֹרָה אֶלָּא לְעוֹלָם הַבָּא.

קמג. מעשה בתלמיד אחד של ר׳ שמעון, שיצא לחוץ לארץ ובא עשיר. והיו התלמידים רואים אותו והיו רוצים לצאת לחוץ לארץ. ידע ר׳ שמעון והוציאם לבקעה שעל פני מֵרוֹן עירו ונתפלל לפני הקב״ה, ונתמלאת הבקעה דינרי זהב. אמר להם: מי שמבקש ליטול, יטול, אלא היו יודעים, שכל מי שהוא נוטל עכשיו, מתוך חלקו של עולם הבא הוא נוטל, שאין מתן שכרה בעולם הזה, אלא לעולם הבא.

קמד. מעשה בר׳ שמעון בן חֲלַפְתָּא, שבא ערב שבת ולא היה לו מאין לאכול. ערב שבת עם חשכה יצא לו חוץ מן העיר ונתפלל לפני הקב״ה. מיד נִתְּנָה לו אבן טובה מן השמים ונכנס ונתנה לשולחני ופרנס את השבת. והיה יושב ואוכל בלילי שבת, אמרה לו אשתו: מהיכן אלו? אמר לה: ממה שפרנס הקב״ה. אמרה לו: אם אין אתה אומר לי, איני טועמת כלום עד שתאמר לי.

1. שמות לו, כד. 2. חבקוק ג, ד. 3. תהלים קד, ב.

קמ. קולמוס — עס. קימעא — מעט.

אמר לה: כך וכך היה מעשה ונתפללתי ונתנה לי אבן טובה מן השמים, ואלו ממנה. אמרה לו: איני טועמת כלום, עד שתאמר לי, שאתה מחזירה למוצאי שבת. אמר לה: למה? אמרה לו: מחר אתה בא וחבריך עמך והם נוטלים יותר ואתה נוטל פחות מהם, למה? שאין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא, שנאמר: „ותשחק ליום אחרון"[1]. כיון שהלך השבת, עמד והתפלל ומיד ניטלה ממנו. (פקודי ז).

וַיִּקְרָא

LXXXVII
אַל יִתְאַו אָדָם לִגְדוּלָה.

קמה. „ויקרא אל משה"[2]. זהו שאמר הכתוב: „כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך"[3].

קמו. ר' תנחום אומר: רחק ממקומך שנים ושלשה מושבות, עד שיאמרו לך: עלה, ואל תעלה, שיאמרו לך: רד.

קמז. ר' תנחומא פתח: „יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת"[4]. מַתְלָא אומר: דעת חסרת, מה קנית? דעת קנית, מה חסרת? אף משה לא עלה, עד שקראו הקב"ה: „ויקרא אל משה". (ויקרא ב).

LXXXVIII
מֹשֶׁה הָיָה בּוֹרֵחַ מִן הַשְּׂרָרָה.

קמח. אמר ר' לוי: שבעה ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לשלחו, והוא משיבו: „שלח נא ביד תשלח"[5], שנאמר: „ויאמר משה אל ד' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי"[6]. אמר לו הקב"ה: חייך, סופך לילך. כיון שהלך ואמר: „כה אמר ד' אלהי ישראל"[7] וגו', אמר אותו רשע: „מי ד' אשר אשמע בקולו"[8], התחיל משה אומר: אני כבר עשיתי שליחותי. הלך וישב לו. אמר לו הקב"ה: ישבת לך? „בא דבר אל פרעה מלך מצרים"[9]. על כל דבור ודבור: „לך אל פרעה", „השכם בבקר", ללמדך, שהיה בורח מן השררה. לסוף הוציאם וקרע להם את הים, והביאם אל המדבר, והוריד להם את המן, והעלה להם את הבאר, והגיז להם את השלו, ועשה את המשכן, ואמר: מכאן ואילך מה יש לי לעשות? עמד וישב לו. אמר לו הקב"ה: חייך, יש לך מלאכה גדולה מכל מה שעשית — ללמד לבני טומאה וטהרה ולהזהירם היאך יהו מקריבים קרבן לפני, שנאמר: „ויקרא אל משה" וגו' „דבר אל בני ישראל וגו' אדם כי יקריב מכם קרבן"[10]. (ויקרא ד).

---

1. משלי לא, כה. 2. ויקרא א, א. 3. משלי כה, ז. 4. שם כ, טו. 5. שמות ד, יג. 6. שם שם י. 7. שם ה, א. 8. שם שם ב. 9. שם ו, יא. 10. ויקרא א, ב.

קמז. מ ת ל א — המשל. קמח. ג ם מ ת מ ו ל ו ג ו' — היינו שבעה ימים: „שלשם" — שלשה ימים ושלש פעמים „גם" — שלשה ימים, ואותו היום שדבר עמו הוא השביעי.

LXXXIX
הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף.

קמט. „נפש כי תחטא בשגגה"[7]. הנפש חוטאת? אמר הכתוב: „מקום המשפט שמה הרשע"[1] — מקום הנפש, שניתנה מן הצדק, ממקום שאין שם לא עון ולא חטא, היא חוטאה? הכתוב מתמיה: נפש כי תחטא בשגגה? מקום הצדק שם הרשע? למה הדבר דומה? לשני בני אדם שהטאו על המלך, אחד קַרְתָּנִי ואחד בן פַּלְטִין. ראה ששניהם חטאו חטא אחד, פונה לקרתני, ונתן לבן פלטין אֵיפּוֹפָּסִין. אמרו לו בני פלטין שלו: שניהם חטאו חטא אחד, לקרתני פנית, לבן פלטין נתת איפופסין? אמר להם: לקרתני פניתי, שאינו יודע נימוסי המלכות, אבל בן פלטין בכל יום הוא עמי ויודע נימוסי מלכות מה הם וחוטא אצלי, איזה דין יצא עליו? אף כך הגוף קרתני: „וייצר ד' אלהים את האדם עפר מן האדמה"[2], והנפש בן פלטין מלמעלה: „ויפח באפיו נשמת חיים"[3], ושניהם חוטאים, למה? שאי אפשר לגוף לחיות בלא נפש, שאם אין נפש אין גוף, ואם אין גוף, אין נפש, וחוטאים שניהם — „הנפש החוטאת היא תמות"[4]. לכך הכתוב מתמיה: „נפש כי תחטא בשגגה"? מהו „בשגגה מכל מצות ד'"? ללמדך, שכל החוטא בשגגה, כאילו עובר על מצות ד'. (ויקרא יא).

XC
גָּדוֹל הַשָּׁלוֹם.

קן. אמר ר' שמעון בן גמליאל: גדול הוא השלום, שכתב הקב"ה דברים בתורה, שלא היו אלא בשביל השלום. אלו הם: שכשמת יעקב „ויראו אחי יוסף כי מת אביהם"[5] וגו', מה עשו? הלכו אצל בלהה ואמרו לה: הכנסי אצל יוסף ואמרי לו: „אביך צוה לפני מותו לאמר"[6]. ומעולם לא צוה יעקב מן הדברים האלה כלום. אלא מעצמם אמרו דבר זה. אמר רבן שמעון בן גמליאל: ראה, כמה דיו משתפך וכמה קולמוסין משתברים וכמה עורות עבודים וכמה יַנּוּקִים מִתְרַצְּעִים ללמד דבר שלא היה בתורה — ראה כמה גדול כח השלום. וכן אתה מוצא בשרה. כיון שבאו מלאכי השרת לאברהם ואמרו לו: „למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן"[7], באותה שעה „ותצחק שרה בקרבה לאמר וגו' ואדוני זקן"[8]. והקב"ה לא אמר לאברהם אלא: „למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי"[9]. וכל כך למה? בשביל השלום. ולעתיד לבוא,

---

1. ויקרא ד, ב. 2. קהלת ג, טז. 3. בראשית ב, ז. 4. יחזקאל יח, כ. 5. בראשית נ, טו. 6. שם שם טז. 7. שם יח, יד. 8. שם שם יב. 9. שם שם יג.

קמט. קרתני — בן כפר. בן פלטין — מבאי ארמון המלך. פונה לקרתני — סלח לעון הקרתני. איפופסין — גזר דין. נימוסי המלכות — מנהגי המלכות.
קן. עורות עבודים — לכתב עליהם את התורה. מתרצעין — מוכים ברצועות. והקב"ה לא אמר וכו' — ואני זקנתי — הקב"ה לא מסר לאברהם את דברי שרה שיש בהם משום עלבון לאברהם (ואדוני זקן), אלא שנה אותם באופן ששרה תלתה סבת אי היכולת ללדת בנים בה בעצמה.

כשיחזיר הקב״ה את הגלויות לירושלים, בשלום הוא מחזירן, שנאמר: „שאלו שלום ירושלים״[1], וכן הוא אומר: „הנני נוטה אליה כנהר שלום״[2]. (צו י.)

XCI

הֵיאַךְ יָדַע מֹשֶׁה אֶת מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה.

קנא. בשעה שעלה משה, היה הקב״ה מראה לו היאך יעשה את המשכן. כיון שהראה לו מעשה המנורה, נתקשה בו משה. אמר לו הקב״ה: הרי אני עושה אותה לפניך. מה עשה הקב״ה? הראה לו אש לבנה, אש אדומה, אש שחורה, אש ירוקה, ועשה מהן את המנורה, גביעיה, כפתוריה ופרחיה וששת הקנים, ואמר לו: „זה מעשה המנורה״[3] — שהקב״ה מראה לו באצבע. ואף על פי כן נתקשה. מה עשה הקב״ה? חקקה על ידו, אמר לו: לך רד ועשה כשם שחקקתיה על ידך, שנאמר: „וראה ועשה בתבניתם״[4]. ומנין שחקקה על ידו? שנאמר: „וישלח תבנית יד״[5], ואין „תבנית״ אלא מעשה המנורה, שנאמר: „וראה ועשה בתבניתם״. ואף על פי כן נתקשה ואמר: „מקשה תעשה המנורה״[6] — מה קשה היא לעשותה. אמר לו הקב״ה: השלך את הזהב לאש והיא תיעשה מאליה, שנאמר: מקשה תיעשה המנורה, „תֵּיעָשֶׂה״ כתיב, מעצמה תיעשה. (שמיני יא).

XCII

לֹא נִתְּנוּ הַמִּצְוֹת אֶלָּא לְצָרֵף בָּהֶן אֶת הַבְּרִיּוֹת.

קנב. „האל תמים דרכו״[7] וגו׳ — כי כל דרכיו של הקב״ה תמימות הן; וכי מה איכפת להקב״ה בין שוחט בהמה ואוכל אותה לנוחר בהמה ואוכל אותה? כלום מועילו או מזיקו? או מה איכפת לו בין אוכל טמאות לאוכל טהרות? אלא „אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא״[8] — הא לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות, שנאמר: „אמרת ד׳ צרופה״[9]. (שמיני יב).

קנג. אמר איוב: „מי יתן טהור מטמא לא אחד״[10], משהתיר הקב״ה את הפרה ואסר את הגמל, מי יוכל לטהר או לטמא? מי עשה כן, לא אחד? לא יחידו של עולם? בא וראה: מתחלת ברייתו של עולם היה הכל מותר, שנאמר: „כירק עשב נתתי לכם את כל״[11], ומשעמדו ישראל על הר סיני הרבה להם תורה ומצות, ליתן להם שכר טוב. ואם כן, למה לא צוה לאדם הראשון? אמר הקב״ה: מצוה קלה צויתי לו ועבר עליה, כל המצות הללו איך יוכל לקיים? בו ביום שנצטוה בו, בו ביום ביטל ועבר עליה, ולא היה יכול לעמוד בצווי יום אחד. (שמיני יג).

1. תהלים קכב, ו. 2. ישעיה סו, יב. 3. במדבר ח, ד. 4. שמות כה, מ. 5. יחזקאל ח, ג. 6. שמות כה, לא. 7. ש״ב, כב, לא. תהלים יח, לא. 8. משלי ט, יב. 9. ש״ב, שם. 10. איוב יד, ד. 11. בראשית ט, ג.

XCIII

טוּרְנוּסרוּפוּס וְרַבִּי עֲקִיבָא.

קנד. שאל טורננסרופוס הרשע את ר׳ עקיבא: איזה מעשים נאים, של הקב״ה, או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס הרשע: הרי השמים והארץ, יכול אתה לעשות כהם? אמר לו רבי עקיבא: לא תאמר לי בדבר, שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהם, אלא בדברים, שהם מצויין בבני אדם. אמר לו: למה אתם מולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע, שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך: מעשי בשר ודם הם נאים משל הקב״ה. הביאו לי שִׁבּוֹלִים וּגְלוּסְקָאוֹת. אמר לו: אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים? הביאו לי אֲנוֹצֵי פשתן וכלים מבית שאן. אמר לו: אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים? אמר לו טורנוסרופוס: הואיל הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא מהול ממעי אמו? אמר לו ר׳ עקיבא: ולמה שוֹרְרוֹ יוצא בו? לא תחתוך אמו שוררו! ולמה אינו יוצא מהול? לפי שלא נתן הקב״ה את המצות אלא כדי לצרף בהן, לכך אמר דוד: „אמרת ד׳ צרופה״ 3. (תזריע ז).

XCIV

הקב״ה מַזְמִין פַּרְנָסָה לְכָל בְּרִיָּה.

קנה. מעשה בכהן אחד, שהיה רואה את הנגעים. נתמטה ידו ובקש לצאת לחוצה לארץ. קרא לאשתו, אמר לה: בשביל שבני אדם רגילין לבוא אצלי להראות את נגעיהם, בואי ואני אלמדך, שתהי רואה את הנגעים: אם ראית שערו של אדם שיבש המעין שלו, תהי יודעת שלקה, לפי שכל שער ברא לו הקב״ה מעין בפני עצמו, שיהא שותה ממנו; יבש המעין שלו, יבש השער. אמרה לו אשתו: ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב״ה מעין בפני עצמו, שיהא שותה ממנו, אתה, שאתה אדם, וכמה שערות יש בך, ובניך מתפרנסין על ידך, לא כל שכן שיזמין לך הקב״ה פרנסה? לא הניחה אותו לצאת לחוצה לארץ. (תזריע ח).

XCV

סַם חַיִּים.

קנו. אמרו רבותינו: מעשה ברוכל אחד, שהיה מסבב בעיירות והיה מכריז ואומר: מי מבקש סם חיים? שמעה בתו של ר׳ ינאי, אמרה לאביה: רוכל אחד

קנד. שׁ ב ו ל י ם — תבואה שעודנה בשבליה. ג ל ו ס ק א ו ת — עוגות סולת. א נ ו צ י פ ש ת ן — כריכות של פשתן. כ ל י ם מ ב י ת ש א ן — כלי פשתן שנעשו בבית שאן, שהיו מצוינים בטיב מלאכתן. קנה. נ ת מ ט ה — נתדלדל והעני. ש ל ק ה — שחלה בנגע.

מסבב ואומר „מי מבקש סם של חיים?" אמרה לה: לכי וקראי לו. הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי. אמר לו: איזהו סם של חיים, שאתה מוכר? אמר לו אותו הרוכל: וכי אינך יודע מה הסם הזה? אמר לו: אפילו כן, הודיעני. אמר לו: הבא לי ספר תלים. הביאו לו וגללו והוא מראה לו מה שאמר דוד: „מי האיש החפץ חיים וגו'. נציר לשונך מרע"[1] וגו. ומה עשה ר' ינאי? נתן לו ששה סלעים. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא היית יודע הפסוק הזה? אמר להם: הן, אלא שבא זה ובררו בידי. (מצורע ה).

XCVI

מִפְּנֵי מַה בָּאִים הַיִּסּוּרִים לָעוֹלָם?

קנז. מפני מה היסורין באים לעולם? מפני הבריות, שיראו ויסתכלו ויאמרו: מי שחטא הוא לוקה, ומי שלא חטא, אינו לוקה.

קנח. אמר הכתוב: „נכונו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים"[2]. אמר הקב"ה: עד שלא בראתי את האדם התקנתי לו את כל אלו. משל לעבד רע, שהיה נמכר. הלך רבו לקנותו והיה יודע בו שהוא עבד רע. לקח עמו כבלים וּמַגְלָבִים, שאם סרח, יהיה רודה אותו בהם. כיון שסרח, הביא את הכבלים וּכְבָלוֹ, הביא את המגלבים והכהו. אמר לו העבד: לא היית יודע, שאני עבד רע, למה קנית אותי? אמר לו: לפי שהייתי יודע, שאתה עבד רע, התקנתי לך כבלים ומגלבים, שאם תסרח, אני אֶרְדֶּה אותך בהם. אף הקב"ה יתברך שמו, עד שלא ברא את האדם התקין לו יסורין, לפי שהוא יודע „כי יצר לב האדם רע מנעריו"[3]. (מצורע יב).

XCVII

זִיווֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן.

קנט. ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא אמר: תפוח עקבו של אדם הראשון מכהה גלגל החמה. ואל תתמה על זה: בנוהג שבעולם, אדם עושה דִּסְקָרִין אחת לו ואחת לבן ביתו, של מי הוא עושה נאה? לא שלו? כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקב"ה, וגלגל החמה נברא לתשמישן של בריות, לא כל שכן שיהא תפוח עקבו מכהה גלגל חמה! ומה תפוח עקבו מכהה, קְלַסְתֵּר פניו על אחת כמה וכמה! (אחרי מות ג).

XCVIII

חֶטְאָם שֶׁל בְּנֵי אַהֲרֹן.

קס. אמר ר' הושעיא: בשעה שהיה משה עולה וזקני ישראל עמו מן המדבר, היה אהרן וחור ושבעים זקנים ונדב ואביהוא מהלכין אחריהם, וכל

1. תהלים לד, יג, יד. 2. משלי יט, כט. 3. בראשית ח, כא.

קנח. את כל אלו — את השפטים והיסורים. שהיה נמכר — שעמד למכירה. מגלבים — שוטים. סרח — חטא. כבלו — אסרו. ארדה — איסר. קנט. דיסקרין — קערה. קלסתר — צורה, מראה.

זקני ישראל מהלכין אחריהם. והיו נדב ואביהוא מהרהרין בלבם ואמרו: אימתי שני זקנים הללו מסתלקין מן העולם, כדי שנטול שררה ונהיה אנחנו ראשונים לכל דבר? אמר להם הקב"ה: „אל תתהלל ביום מחר"[1], הרבה סְיָיחִין מתו ונעשו עורותיהם שטיחים על גבי אמותיהם. אמר להם: מאותה שעה הייתם צריכים ליטול את שלכם, אלא מה אני עושה? הרי אני ממתין לכם, עד שיעלה המשכן, ואחר כך אני דן אתכם. לפיכך כשעמד המשכן נטלו את אֱיפוֹפְסִין שלהם ומתו. (אחרי מות יג).

XCIX

דִּבְרֵי תוֹרָה מְכַפְּרִים כְּקָרְבָּנוֹת.

קכא. „זה הדבר"[2] וגו'. צפה הקב"ה, שבית המקדש עתיד ליחרב, ואמר הקב"ה: כל זמן שבית המקדש קיים ואתם מקריבין קרבנות לתוכו, מתכפר עליכם, אין בית המקדש קיים — במה מתכפר עליכם? התעסקו בדברי תורה, שהם משולים בקרבנות והם מכפרים עליכם, שנאמר: „זה הדבר", וכן הנביא אומר: „קחו עמכם דברים"[3]. בכל הקירבנות נמשלו דברי תורה. מקריבין יין נסך על גבי המזבח, שנאמר: „ויין לנסך רביעית ההין"[4] — ונמשלה תורה ביין, שנאמר: „ושתו ביין מסכתי"[5]: מקריבין לחם על גבי המזבח, שנאמר: „את קרבני לחמי לאשי"[6], וכן הוא אומר: „ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד"[7] — ותורה נמשלה בלחם, שנאמר: „לכו לחמו בלחמי"[8]; מקריבין שמן על גבי המזבח, שנאמר: „סלת בלולה בשמן"[9] — ונמשלה תורה בשמן, שנאמר: „בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר"[10].
(אחרי מות טז).

C

חַיָּב אָדָם לִהְיוֹת זָהִיר בִּנְטִיעוֹת.

קכב. „כי תבאו אל הארץ ונטעתם"[11]. אמר להם הקב"ה לישראל: אף על פי שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו: „נשב ולא נטע", אלא הוו זהירין בנטיעות, שנאמר: „ונטעתם כל עץ מאכל". כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם, שלא יאמר אדם: אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים? אמר שלמה: „את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם"[12] — „העלם" כתיב, למה? אילולי שהעלים

1. משלי כז, א. 2. ויקרא יז, ב. 3. הושע יד, ג. 4. במדבר טו, ה. 5. משלי ט, ה.
6. במדבר כח, ב. 7. שמות כה, ל. 8. משלי ט, ה. 9. ויקרא ב, ה. 10. קהלת ט, ח.
11. ויקרא יט, כג. 12. קהלת ג, יא.

קס. ס י י ח י ם — בני סוס או חמור. ש ט י ח י ם — מכסות. ל י ט ו ל א ת ש ל כ ם — לקבל את ענשכם. א י פ ו פ ס י ן — גזר דין.

הקב"ה מבני אדם יום המיתה, לא היה אדם לא בונה ולא נוטע, שהיה אומר: למחר אני מת, למה אני עומד ליגע בשביל אחרים? לפיכך העלים הקב"ה לבות בני אדם מן המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע, זכה — יהיה לו, לא זכה — לאחרים.

CI

מַעֲשֶׂה בְּמֶלֶךְ אַדְרְיָנוֹס וְהַזָּקֵן הַנּוֹטֵעַ נְטִיעוֹת.

קסג. מעשה באדרינוס המלך, שהיה עובר למלחמה, והיה הולך עם גְּיָיסוֹת שלו להלחם עם מדינה אחת שמרדה בו, ומצא זקן אחד שהיה נוטע נטיעות של תאנים, אמר לו אדרינוס: אתה זקן עומד וטורח ומתייגע לאחרים? אמר לו לאדרינוס: אדוני המלך, הריני נוטע, אם אזכה, אֹכַל מפירות נטיעותי, ואם לאו — יאכלו בני. עשה שלש שנים במלחמה וחזר לאחר שלש שנים. מה עשה אותו זקן? נטל כַּלְכָּלָה ומלא אותה בכורים של תאנים יפות וְקֵרֵב לפני אדרינוס. אמר לו: אדוני המלך, קבל אלו התאנים, שאני הוא אותו זקן, שמצאת בהלוכך ואמרת: „אתה זקן, מה אתה מצטער ומתיינע לאחרים?" הרי כבר זיכני הקב"ה לאכול מפירות נטיעותי, ואלו, בתוך הכלכלה, מהם. אמר אדרינוס לעבדיו: טלו אותה ממנו ומלאוה אותה זהובים. ועשו כך. נטל הזקן את הכלכלה מלאה זהובים והתחיל הולך ומשתבח בביתו לאשתו ולבניו וסח להם את המעשה. היתה שכנתו עומדת שם, שמעה מה אמר הזקן. אמרה לבעלה: כל בני אדם הולכים והקב"ה נותן להם ומזמן להם טובה, ואתה יושב בביתך חשוך באופל. הרי שכן שלנו כבד את המלך בכלכלה של תאנים, ומלא אותה לו זהובים. ואתה עמוד וטול סל גדול ומלא אותו מיני מגדים מן תפוחים ותאנים ושאר מיני פירות יפים, שהוא אוהב אותם הרבה, לך וכבדו בהם, אולי ימלא אותו לך זהובים, כמו שעשה לשכננו הזקן. הלך ושמע לאשתו ונטל סל גדול ומלא אותו תפוחים ותאנים וטען על כתפו וקרב לפני המלך ואמר לו: אדוני המלך, שמעתי שאתה אוהב את הפירות ובאתי לכבדך בתאנים ותפוחים. אמר המלך לְסְרַדיוֹטִין: טלו הסל וטפחו לו על פניו. וכן עשו וטפחו אותו על פניו, וסימו את עיניו ועשאוהו דוּגְמָא. והלך לביתו כשהוא עשוי דוגמא ובוכה. והיא סבורה, שהוא בא בסל מלא זהובים, וראתה אותו פניו נפוחות וגופו מושבר ומוכה. אמרה לו: מה לך? אמר לה: ששמעתי לך והלכתי וכבדתי אותו בְּדוֹרוֹן וטפחו אותו על פני. אלולי שמעתי לך והטלתי בסל אתרוגין, כבר היו מְרַגְּמִין את פני ואת כל גופי בהם. — וכל כך למה? ללמדך, שהנשים הרעות מפילות את בעליהן. (קדושים ח).

קסג. גייסות — צבאות. כלכלה — סל לפירות. קסג. סרדיוטין — אנשי צבא. טפחו — הכו. דוגמא — לאות ולמופת (או מלא סימני פצעים). דורון — מנחה.

CII

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל טַבּוּרוֹ שֶׁל עוֹלָם.

קסד. כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורו של עולם, שנאמר: „יושבי על טבור הארץ״[1]. ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים באמצע ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל, באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, והאבן שתיה לפני ההיכל, שממנה הוּשְׁתַּת העולם. (קדושים י).

CIII

מַה טִּיבָם שֶׁל אַרְבַּעַת הַמִּינִים שֶׁנּוֹטְלִים בֶּחָג?

קסה. „פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבֹות וערבי נחל״[2]. מה טיבם של ארבעה מינים הללו? מהם עושין פירות, ומהן אין עושין פירות. פרי עץ הדר כפות תמרים — אלו הצדיקים, שיש להם מעשים טובים, וענף עץ עבות וערבי נחל — אלו הבינונים של ישראל. אמר הקב״ה: יקשרו להם כאחת ויֵעָשו כלם אגודה אחת, כדי שלא יהיה בבני פסול. אם עשיתם כך, באותה שעה אני מתעלה. וכן הנביא אומר: „הבונה בשמים מעלותיו״[3]. ואימתי הוא מתעלה? כשהם עשויין אגודה אחת, שנאמר: „ואגודתו על ארץ יסדה״[3]. (אמור כה).

CIV

אֵין הַתּוֹרָה נִלְמֶדֶת אֶלָּא בְּבֵית הַתַּלְמוּד.

קסו. שאל ר׳ שמואל בר נחמן את ר׳ יונתן בן אלעזר, שהיה עומד בשוק, אמר לו: שְׁנֵה לי פרק אחד. אמר לו: לך לבית התלמוד ואשנה אותך שם. אמר לו: רבי, לא למדתני: „חכמות בחוץ תרונה״[4]? אמר לו: אין אתה יודע לקרות ואין אתה יודע לדרוש. מהו „חכמות בחוץ תרונה״? בחוצה של תורה. המרגלית היכן היא נמכרת? בחוצה. כך התורה בחוץ שלה היא נאמרה. מהו „ברחובות״[4]? במקום שמרחיבין לה. והיכן מרחיבין לה? בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. לכך נאמר: „ברחובות תתן קולה״[4]. (בחקתי ד).

---

1. יחזקאל לח, יב. 2. ויקרא כג, מ. 3. עמוס ט, ו. 4. משלי א, כ.
קסה. מהם עושין וכו׳ — יש מהם שעושים פירות ויש מהם שאינם עושים.

בַּמִּדְבָּר

CV

הַבְּאֵר.

קסז. היאך היתה הבאר עשויה? כמין סלע היתה מתגלגלת ובאה עמהם במסעות. כיון שהיו הדגלים חונים והמשכן עומד, היה הסלע בא ויושב לו בחצר אהל מועד והנשיאים עומדים על גביו ואומרים: „עלי באר!"[1] והבאר עולה. (במדבר ב).

CVI

מַסַּע הַדְּגָלִים בַּמִּדְבָּר.

קסח. סימן היה למשה בענן, אימתי היה מסתלק. כיון שהיה מסתלק, היה אומר: „קומה ד' ויפוצו אויביך"[2], והענן מסתלק. נסתלק הענן, והיו כולם מְתַקְּנִין ליסע וּמְיַשְּׁבִין כליהם. מי שהיה לו בהמה, נושא עליה, ואם לא היה לו, הענן נוטל את השאר. כיון שנתיישבו, תקעו בחצוצרות ונסע יהודה ודגלו תחלה, נשיאו ושבטו אחריו. וסִימָנִיּוֹת על כל נשיא ונשיא — מַפָּה, ומהם למדה המלכות להיות עושה לה מפה. וצבע של כל מפה ומפה כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן. כל שבט ושבט היתה צבועה מפה שלו כצבע של אבנו. ועננים היו על גביהם. וכמין קורה יוצא מן הענן, שהיו יודעים לאיזה רוח הם נוסעים. כך היה מסע של כל דגל ודגל. גמרו להלך עד היכן שהוא רוצה שיחנו, אותו הענן, שהיה נראה כמין קורה, היה כונס עצמו. והם יודעין שבאותו המקום הם חונין. עמדו להם ענני כבוד, התחילו מיישבים באהליהם היכן יִשְׁרוּ, והענן שהיה על גבי המשכן היה מהלך על גבי מחנה הלוים באמצע המחנות. הוא היה עומד תחלה. כיון שהיה עומד לו, היו בני קהת ובני לוי מעמידין את המשכן קודם לכל המחנות, עד שלא היו באים, שנאמר: „והקימו את המשכן עד בואם"[3]. וכיון שהיה מעמידין את המשכן, היו מעמידין כל אחד ואחד במקומו וענני כבוד עומדין על גביהם. זו היתה גְדוּלָּה ביד משה, שלא היה ענן כבוד השכינה יורד למשכן, עד שהיה משה אומר: „שובה ד' רבבות אלפי ישראל"[4]. וענני כבוד היו מקיפין אותם. ורוח הקדש אומרת על ידי שלמה: „יפה את רעיתי כתרצה"[5]. מהו „כתרצה"? שאני מתרצה לכם. (במדבר יג).

1. במדבר כא, יז. 2. שם י, לה. 3. שם שם, כא. 4. שם שם לו. 5. שה"שו, ד.

קסח. מתקנין — מכינים את עצמם. מישבים — מסדרים. סימניות — סימני אותיות. מפה — הסודר שעל הדגל. שהוא רוצה — שהענן רוצה. קסח. התחילו מישבים באהליהם — התחילו להועץ. ישרו — ישכנו. מעמידים כל אחד ואחד — את כל אחד מן הלויים היו מעמידים במקום שרותו.

CVII

קֶטֶב מְרִירִי.

קסט. „מקטב ישוד צהרים"[1]. זה קטב מרירי, שכל מי שרואה אותו, אין לו חיים בעולם, בין אדם, בין בהמה ובין חיה. כיצד עשוי? ראשו דומה לעגל וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו והוא שולט משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב. (נשא כח).

CVIII

אֵין הַקב"ה צָרִיךְ לְאוֹרָה שֶׁל בְּנֵי אָדָם.

קע. „בהעלותך את הנרות"[2], זהו שאמר הכתוב: „גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה"[3] — ואתה אומר לנו: „בהעלותך את הנרות"? למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב. אמר לו המלך: תהא יודע, שאצלך אני סועד, אלא התקין לי. הלך אוהבו, התקין מטה של הדיוט, מנורה של הדיוט, שלחן של הדיוט. כיון שבא המלך, באו עמו שַׁמָּשִׁין, סובבין לפניו מכאן ומכאן מנורות של זהב. כיון שראה אוהבו את כל הכבוד, נתבייש והטמין כל מה שהתקין, שהיה הכל מן ההדיוטות. אמר לו המלך: מה זה? לא אמרתי לך, שאצלך אני סועד? למה לא התקנת לי כלום? אמר לו אוהבו: אדוני המלך, ראיתי את כל הכבוד הזה, שבא עמך, ונתביישתי והטמנתי את כל כלי שהתקנתי לך, מפני שהם כלי הדיוטות. אמר לו המלך: חייך, שאני פוסל את כלי שהבאתי עמי ובשביל אחבתך איני חפץ להשתמש אלא בשלך. כך הקב"ה כולו אורה, שנאמר: „ונהורא עמיה שרא"[4], והוא אומר לישראל: התקינו לי מנורה ונרות! מה כתיב שם? „ועשו לי מקדש"[5], „ועשית מנורת זהב טהור"[6]. כיון שעשו, באת שכינה. מה כתיב שם? „ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד"[7] וגו'. מיד קרא למשה: „ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו"[8]. ומה דבר אליו? „בהעלותך", חייכם, בשביל חבתכם אני פוסל את הכל ומשתמש בשלכם. (בהעלתך ט).

CIX

שַׁעֲרֵי הַמִּקְדָּשׁ.

קעא. בשעה שהכנים שלמה את הארון לבית המקדש, התחיל לומר: „שאו שערים ראשיכם"[9]. שהיו הפתחים שפלים, ואמר: „והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד"[9]. אמרו לו השערים: „מי הוא זה מלך הכבוד"?[10]. מיד בקשו השערים לְבַלְעוֹ, אילולי שאמר: „ד' צבאות הוא מלך הכבוד סלה"[7];

---

1. תהלים צא, ה. 2. במדבר ח, א. 3. תהלים קלט, יב. 4. דניאל ב, כב. 5. שמות כה, ח. 6. שם שם לא. 7. שם מ, לה. 8. במדבר ז, פט. 9. תהלים כד, ז. 10. שם שם י.

קע. ונהורא וגו' — ואור שוכן עמו.

חזר ואמר: „ד׳ עזוז וגבור״[1]. אמר להם: התגדלו, שמלך הכבוד בא עליכם, מיד הלקו לו כבוד ונשאו לו כבוד ונשאו את עצמם ונכנם הארון. אמר להם הקב״ה: אתם חלקתם לי כבוד, כשאחריב את ביתי, אין אדם שולט בכם. תדע: שכל כלי בית המקדש גלו לבבל, שנאמר: „ויתן ד׳ בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית אלהים ויביאם ארץ שנער״[2], אבל שערי בית המקדש במקומם נגנזו, שנאמר: „טבעו בארץ שעריה״[3] (בהעלתך יד).

CX

כְּבוֹדוֹ וְהִדּוּרוֹ שֶׁל זָקֵן.

קעב. „ויאמר ד׳ אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל״[4]. ילמדנו רבנו: בתוך כמה אמות אדם חייב לעמוד מפני הזקן, כשהוא רואה אותו? כך שנו רבותינו: בתוך ארבע אמות חייב אדם לעמוד מפני הזקן, שנאמר: „מפני שיבה תקום״[5], וכורע לפניו ושואל בשלומו בתוך ארבע אמות. ואיזהו הידור, שאמרה תורה: „והדרת פני זקן״?[5]. שלא יעמוד במקומו ולא ישב במקומו ולא יהא סותר את דבריו, וכשהוא שואל הלכה, שואל ביראה, ולא יקפוץ להשיב, ולא יהא נכנס לתוך דבריו; שכל מי, שאינו נוהג ברבו כל המדות הללו, נקרא רשע לפני המקום ותלמודו משתכח ושנותיו מתקצרות ולסוף הוא בא לידי עניות, שנאמר: „וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים״[6]; מורא זה איני יודע מה הוא. כשהוא אומר: „מפני שיבה תקום וגו׳ ויראת מאלהיך״, הֱוֵי אומר: זה מורא תלמידי חכמים. (בהעלתך כ).

CXI

כִּנּוּסָם שֶׁל צַדִּיקִים וְשֶׁל רְשָׁעִים.

קעג. „אספה לי״. זהו שאמר הכתוב: „הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה״[7]. למה הדבר דומה? לְפַלְטִין שהיתה בנויה על גבי הספינות: כל זמן שהספינות מחוברות, הפלטין שעל גביהן עומדת. כך „הבונה בשמים מעלותיו״ וגו׳, כביכול — אימתי כסאו מְבוּסָּם למעלה? בזמן שישראל עושין אגודה אחת. לכך נאמר: „הבונה בשמים מעלותיו״, אימתי? בזמן „שאגודתו על ארץ יסדה״. וכן הוא אומר: „ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל״[8]. לכך אמר הקב״ה: „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל״.

---

1. שם שם ח. 2. דניאל א, ב. 3. איכה ב, ט. 4. במדבר יא, טז. 5. ויקרא יט, לב. 6. קהלת ח, יג. 7. עמוס ט, ו. 8. דברים לג, ה.

קעג. מבוסס — עומד על יסודו. ויהי בישורון מלך וגו׳ — כשהעם מתאסף יחד, תכון מלכותו של הקב״ה.

למה? שכנוסם של צדיקים — הנאה להם והנאה לעולם, אבל כנוסם של רשעים — תְּקָלָה להם ותקלה לעולם. (בהעלתך כא).

CXII

משֶׁה אָצַל מֵאוֹרוֹ לַזְּקֵנִים וְלֹא חָסַר.

קעד. הזקנים היתה נבואתם משל משה, שכן אמר הכתוב: „ואצלתי מן הרוח אשר עליך"[1]. ואם תאמר: הזקנים, שהיתה נבואתם משל משה, שמא חסר מנבואתו כלום? לאו. למה היה משה דומה? לנר שהיה דולק: הכל מדליקים ממנו ואורו איננו חסר כלום. אף כן משה, אף על פי שנטלו הנביאים מנבואתו, לא חסרה נבואתו של משה כלום, שנאמר: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה"[2].

CXIII

מִי הָיוּ הַזְּקֵנִים שֶׁאָסַף משֶׁה?

קעה. „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל". וכי לא היה להם זקנים לשעבר? והלא כבר נאמר במצרים: „לך ואספת את זקני ישראל"[3]? אלא מפני מה אמר הקב"ה: „אספה לי" וגו'? ללמדך, כי בשעה שאמר פרעה: „הבה נתחכמה"[4], קבץ פרעה את כל ישראל, אמר להם: בבקשה מכם, עשו עמי היום בטובה. היינו דכתיב: „ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך"[5] — בתחלה בפה רך: פרעה נטל סל ומגריפה, וכל מי שהיה רואה פרעה נוטל סל ומגריפה ועושה בלבנים, היה עושה. מיד הלכו ישראל בזריזות ועשו אומנות עמו כל היום לפי כחם, לפי שהיו בעלי כח וגבורים. כיון שהחשיך, העמיד עליהם נוגשים. אמר להם: חשבו את הלבנים. מיד עמדו ומנו אותן. אמר להם: כזה אתם מעמידין לי בכל יום ויום. מינה את הנוגשים של מצרים על השוטרים של ישראל, והשוטרים נתמנו על יתר העם, וכשאמר להם: „לא תוסיפון לתת תבן לעם"[6], היו הנונשים באים ומונים הלבנים, נמצאו חסרות— היו הנוגשים מכים את השוטרים, שנאמר: „ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם"[7], שהיו השוטרים מוכים על יתר העם ולא היו מוסרים אותם בידי הנוגשים, והיו אומרים: מוטב לנו ללקות ואל יכשלו יתר העם. לפיכך כשאמר הקב"ה למשה: „אספה לי" וגו', אמר משה: רבונו של עולם! איני יודע, מי ראוי ומי אינו ראוי. אמר לו: „אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו"[8], אותם השוטרים, שמסרו עצמם ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים, הם יבואו ויטלו בגדולה זו. מכאן אתה למד, שכל מי שמוסר עצמו על ישראל, זוכה לכבוד ולגדולה. (בהעלתך כג).

1. במדבר יא, יז. 2. דברים לד, י. 3. שמות ג, טז. 4. שם א, י. 5. שם שם יג. 6. שמות ה, ז. 7. שם שם יד. 8. במדבר יא, טז.

קעה. עשו עמי בטובה — עבדו עמי בטובכם ולרצונכם. כזה אתם מעמידין וכו' — מספר כזה של לבנים עליכם לעשות לי בכל יום.

CXIV

מַחֲלָקְתּוֹ שֶׁל קֹרַח.

קטו. אמרו חכמים: גדול היה קרח ומטועני הארון היה קרח, שנאמר: „ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו"[1]. וקרח בן יצהר בן קהת, כשאמר משה: „ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת"[2], מה עשה? מיד צוה ועשו מאתים וחמשים טליתות של תכלת ונתעטפו בהן אותם מאתים וחמשים ראשי סנהדראות שקמו על משה, כענין שנאמר: „ויקומו לפני משה ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים" וגו'[3]. עמד קרח ועשה להם משתה ונתעטפו כולם בטליתות של תכלת. באו בני אהרן ליטול מתנותיהם, חזה ושוק הימין. עמדו כנגדם ואמרו להם: מי צוה אתכם ליטול כך? אמרו: משה. ענו הם ואמרו: לא נתן לכם כלום, שלא צוהו הקב"ה. באו והודיעו למשה. הלך לפייסם, מיד עמדו כנגדו, שנאמר: „ויקומו לפני משה". ומי היו? אליצור בן שדאור וחבריו: „האנשים אשר נקבו בשמות"[4]. אף על פי שלא פירסמם הכתוב, נתן את סימניהם, ומתוך המקראות אתה מבין אותם. משל למה הדבר דומה? לבן טובים, שגנב כלים מן המרחק, ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו; התחיל נותן סימניו. אמרו לו: מי גנב את כליך? אמר: בן טובים, בעל קומה ושניו נאות, שערו נאה. מִשֶּׁנָּתַן סימניו, ידעו מי הוא. ואף כאן, שֶׁסְּתָמָם הכתוב ולא פירש שמותם, ובא ונתן את סימניהם — אתה יודע מי הם: נאמר להלן: „אלה קרואי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם"[5], וכתיב: „ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות"[4], וכאן כתיב: „נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם"[6] (קרח ה).

קטז. „ויקח קרח"[7]. לקח טליתו והלך ליטול עצה מן אשתו. בשעה שאמר הקב"ה: „קח את הלוים מתוך בני ישראל וטהרת אתם וכה תעשה להם לטהרם וגו' והעבירו תער על כל בשרם"[8], מיד עשה כך לקרח. התחיל לחזר על כל ישראל, ולא היו מכירין אותו. אמרו לו: מי עשה לך כך? אמר להם: משה, ולא עוד אלא נטלוני בידי ורגלי ומניף אותי ואומר לי: הרי אתה טהור; והביא את אהרן אחיו וקישטו ככלה והושיבו באהל מועד. מיד התחילו שונאי משה לגרות בו את ישראל ואמרו: משה מלך, ואהרן אחיו כהן גדול, ובניו סגני כהונה, תרומה לכהן, מעשר לכהן, כ"ד מתנות כהונה לכהן. מיד „ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם רב לכם כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ד' ומדוע תתנשאו על קהל ד'"[9]. אמר ר' לוי: באותה שעה כינס קרח את עדתו ויאמר להם: הרביתם עלינו משאוי יותר משעבוד מצרים, טוב לנו תחת מצרים ולא תחת ידכם! ובקשו לסקלו. לפיכך „וישמע משה ויפל על

1. במדבר ז, ט. 2. שם טו, לח. 3. שם טז, ב. 4. שם א, יז. 5. שם שם טז. 6, שם טז, ב. 7. שם טז, א. 8. שם ח. ו, ז. 9. שם טז, ג.

פניו״ [1]. אמר להם משה: לא מלוכה אני מבקש ולא אהרן כהונה גדולה, שנאמר: „ואהרן מה הוא כי תלינו עליו״ [2]. אמר משה לפני הקב״ה: רבונו של עולם! לא כך צויתני „ואתה הקרב אליך״ וגו׳ [3], והם עמדו עלינו להרגנו. אמר לו: „בקר וידע ד׳״ [4]. מהו כן? אמר ר׳ נתן: אמר הקב״ה: אם יתקבצו כל חרטומי העולם וביקשו להפוך את הבוקר לערב — לא יוכלו; וכשם שהבדלתי בין אור לחשך, כך הבדלתי אהרן להקדישו קדשים. (קרח ה).

CXV

הקב״ה כִּנֵּס כָּל מֵימֵי בְרֵאשִׁית לְתוֹךְ הַיָּם.

קעח. „זאת חקת התורה״ [5]. יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, שברא את עולמו בחכמה ובתבונה, ולנפלאותיו אין חקר ולגדולתו אין מספר, „כונס כנד מי הים נתן באוצרות תהומות״ [6]. ומהו „כונס כנד מי הים״? בשעה שברא הקב״ה את העולם, אמר לו לשר של ים: פתח פיך ובלע כל מימי בראשית. אמר לפניו: רבונו של עולם! דיי שאעמד בתוך שלי. והתחיל לבכות. בעט בו והרגו, שנאמר: „בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב״ [7]. את מוצא, ששר של ים „רהב״ שמו. מה עשה הקב״ה? כְּבָשָׁם ודרכם וכך קבלם הים, שנאמר: „ודורך על במתי ארץ ד׳ אלהי צבאות שמו״ [8], ושם להם חול בריח ודלתים, שנאמר: „ויסך בדלתים ים״ [9], ואומר: „אשר שמתי חול גבול לים״ [10], ואומר: „עד פה תבוא ולא תוסיף״ [11]. אמר לו הים: רבונו של עולם! אם כן יתערבו מימי המתוקין במלוחין? אמר לו: לאו, כל אחד ואחד יש לו אוצר בפני עצמו, שנאמר: „נתן באוצרות תהומות״ [12].

קעט. ואם תאמר, שזה תֵּימַהּ גדול, שאין מתערבין מימיהם? הרי פַּרְצוּף, שברא הקב״ה בבני אדם מלא הַסִּיט, יש בו כמה מעיינות ואין מתערבין זה בזה: מי עינים — מלוחים, מי אזנים — שמנים, מי החוטם — סרוחים, מי הפה — מתוקים; מפני מה מי עינים מלוחים? שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה, מיד היה מְסְתַּמֵּא, אלא על שהם מלוחים פוסק ואינו בוכה. מפני מה מי אזנים שמנים? שבשעה שאדם שומע שמועה קשה, אלמלי תופשה באזניו — מתקשרת בלבו ומת, ומתוך שהם שמנים — מוציא בזה ומכנים בזה. מפני מה מי החוטם סרוחים? שבזמן שאדם מריח ריח רע, אלמלי מי החוטם סרוחים, שמעמידים אותו, מיד מת. ומפני מה מי הפה מתוקים? פעמים שאדם אוכל אכילה, שאינה מתקבלת בלבו, ומקיאה, ואם לא מי הפה שמתוקים,

1. שם שם ד. 2. שם שם יא. 3. שמות כח, טו. 4. במדבר טז, ה. 5. שם יט, ב. 6. תהלים לג, ז. 7. איוב כו, יב. 8. עמוס ד, יג. 9. איוב לח, ח. 10. ירמיה ה, כב. 11. איוב לח, יא. 12. תהלים לג, ז.

קעח. שאעמוד בתוך שלי — דיים לי מי הים שלי. קעח. נתן באוצרות תהומות — התהום מחזיק אוצרות של כל מיני המים השונים. קעט. פרצוף — הפנים. סיט — מדת הארך (הריוח שבין האמה עד לאצבע). אלמלי תופשה באזניו — לו היתה מתעכבת באזניו.

אין נפשו חוזרת עליו. ועוד שהוא קורא בתורה, שכתיב בה: „ומתוקים מדבש ונפת צופים"[1], לפיכך מי הפה מתוקים. והרי דברים קל וחומר: ומה מלא הסיט יש בו כמה מעיינות ואינם מתערבים, הים הגדול על אחת כמה וכמה. (חקת א).

CXVI

הקב"ה עוֹשֶׂה אֶת שְׁלִיחוּתוֹ עַל יְדֵי יְצוּרִים שׁוֹנִים.

קפ. בכל עושה הקב"ה את שליחותו ולא ברא דבר אחד לבטלה. ופעמים שעשה הקב"ה שליחותו על ידי צפרדע ועל ידי יתוש ועל ידי צרעה ועל ידי עקרב. אמר ר' חנן דציפורי: מעשה בעקרב אחד, שהלך לעשות שליחתו בעבר הירדן וזימן לו הקב"ה צפרדע אחת ועבר עליה, והלך אותו עקרב ועקץ אדם ומת.

קפא. מעשה בשני בני אדם, שהיו מהלכין בדרך, אחד פקח ואחד סומא. ישבו לאכול, פשטו ידיהם לעשבי השדה ואכלו. זה שחיה פקח, נסתמא, וזה שהיה סומא נתפקח, לא זזו משם, עד שזה נסמך על זה, שהיה סומכו.

קפב. מעשה באחד, שהיה הולך מארץ ישראל לבבל. כשהיה אוכל, ראה שני צפורים מִתְנַצִּים זה עם זה. הרג אחד מהם את חברו והלך והביא עשב והניחו על פיו והחייהו. הלך אותו האיש ונטל אותו עשב, שנפל מן הצפור, והלך להחיות בו את המתים. כשהגיע לסולמה דצור, מצא ארי מת מושלך. הניח העשב על פיו והחייהו. עמד הארי ואכלו. מַתְלָא אמר: „טַב לְבִישׁ לָא תַעֲבִיד וּבִישָׁא לָא מָטֵי לָךְ". (חקת א).

CXVII

עָנְשׁוֹ שֶׁל מַלְעִיג עַל הַיְּהוּדִים.

קפג. מעשה שהיו מחזירין שנה אחת ומבקשים פרה אדומה תמימה. באו אצל עובד כוכבים אחד ומצאו אצלו. אמרו לו: מכור אותה לנו. ראה אותם, שהיו צריכים לה הרבה, התחיל מתפרנית עליה. אמרו לו: בכמה? אמר להם: במאה זהובים. אמרו לו: טול והוציאה. ונתנו לו. נכנס לביתו ויצא. אמר להם: איני מוכרה, אם אין אתם מוסיפים לי. הוסיפו לו חמשים זהובים. ועוד נכנס לביתו ויצא, עד שנתנו לו שלש מאות זהובים. אמר בינו לבין עצמו: אני אלעיג על היהודים. נכנס ונטל העול והניח על צוארה כל הלילה. לבוקר הוציאה להם. כשראו אותה, ידעו שעלה עליה עול, שראו עיניה מְפַלְבְּלוֹת: כשהם באים ליתן עליה עול, מפלבלות עיניה ומבטת בעול. כיון שראו סימניה, שעלה עליה עול, אמרו לו: תן לנו זהובים, שאפילו בחנם אין אנו נוטלין ממך, אין אנו צריכים לה. כיון שראה אותם שמסתכלים בה וידעו שעלה עליה

1. שם יט, יא.

קפב. סולמה דצור — שם מקום. קפב. טב לביש וכו' — אל תעשה טובה לרשע ולא יאונה לך רע. קפג. מתפרנית — מעלה את השער. מפלבלות — ממצמצות.

עול, נתן להם את ממונם והתחיל מקלס להקב״ה ואמר: ברוך אלהיכם, שנתן בכם חכמה ודעת. החזיר להם את הזהובים וחנק לעצמו. (חקת ג).

CXVIII
חָכְמָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן.

קפד. „ויחכם מכל האדם״ [1] — מאדם הראשון. ומה היתה חכמתו? אתה מוצא: בשעה שבקש הקב״ה לבראות אדם הראשון, נמלך במלאכי השרת. אמר להם: „נעשה אדם בצלמנו״ [2]. אמרו לו: „מה אנוש כי תזכרנו״ וגו׳ [3] אמר להם: אדם, שאני רוצה לבראות בעולמי, תהא חכמתו מרובה משלכם. מיד העביר לפניהם כל בהמה, חיה ועוף. אמר להם: מה שמותם של אלו? ולא ידעו. כיון שברא אדם הראשון, העבירם לפניו. אמר לו: מה שמותם של אלה? אמר: לזה נאה לקרותו שור, לזה ארי לזה סוס, וכן לכולם, שנאמר: „ויקרא אדם שמות לכל הבהמה״ וגו׳ [4]. אמר לו: אתה מה שמך? אמר לו: „אדם״, שנבראתי מן האדמה. אמר לו הקב״ה: אני מה שמי? אמר לו: אדוני, שאתה אדון כל הבריות. היינו דכתיב: „אני ד׳ הוא שמי״ [5], שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי שהתניתי ביני ובין אומות העולם. (הקת יב).

CXIX
מִי שֶׁאֵינוֹ מוֹחֵל לַחֲבֵרוֹ נִקְרָא חוֹטֵא.

קפה. „ויבא העם אל משה ויאמרו חטאנו״ [6]. ידעו שדברו במשה ונשתטחו לפניו ואמרו: „התפלל אל ד׳ ויסר מעלינו את הנחש״ [6]. להודיעך את ענותנותו של משה. שלא נִשְׁתָּהָה לבקש עליהם רחמים, ולהודיעך כח התשובה, כיון שאמרו „חטאנו״, מיד נתרצה להם. ללמדך שאין המוחל נעשה אכזרי. ומנין שאם סרח אדם לחברו ואמר לו „חטאתי״, ואינו מוחל לו, שנקרא חוטא? שנאמר: „גם אנכי חלילה לי מחטא לד׳ מחדל להתפלל בעדכם״ [7]. אימתי? כשבאו ואמרו לו „חטאנו״, שנאמר „ויאמרו חטאנו״ [8]. (חקת מו).

CXX
נִסְיוֹנוֹ שֶׁל מַתְיָא בַּר חֶרֶשׁ.

קפו. מעשה היה בר׳ מתיא בר חרש, שהיה עשיר וירא שמים ובעל מדות טובות ורודף מצוה וצדקה ומהנה תלמידי חכמים מנכסיו. והיו יתומים ואלמנות מצויין על שלחנו תמיד וכל ארחותיו ביושר, וכל ימיו עוסק בתורה כר׳ מאיר רבו. והיה זיו פנים מבהיק כזוהר השמש ואמרו עליו, שמימיו לא הסתכל באשת איש ולא באשה אחרת. פעם אחת היה יושב ועוסק בתורה,

1. מלכים א. ה, יא. 2. בראשית א, כו. 3. תהלים ח, ה. 4. בראשית ב, כ. 5. ישעיה מב, ח. 6. במדבר כא, ז. 6. שמואל א. יב, כג. 8. שם שם י.

קפה. שאין המוחל נעשה אכזרי — האיש שעליו למחול לחברו אינו רשאי להתאכזר, שלא למחול לו. סרח — חטא.

ועבר השטן וראהו ונתקנא בו. אמר: אפשר צדיק בלא חטא בעולם? מיד עלה למרום ועמד לפני הקב״ה ואמר: רבונו של עולם! מתיא בן חרש מהו לפניך? אמר לו: צדיק גמור. אמר לו: תן לי רשות ואנסנו. נתן לו רשות. מיד הלך ומצאו יושב ועוסק בתורה. נדמה לו כאשה יפה, שלא היה כיופיה מימות נעמה אחות תובל קין, שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר: „ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה״[1]. כיון שראה אותה, הפך פניו לאחוריו. חזר השטן והלך כנגד פניו. החזיר פניו לצד אחר והשטן כנגד פניו. כיון שראה, שמתהפכת לכל הצדדים, אמר בלבו: מתיירא אני, שמא ישלוט בי יצר הרע. ומה עשה אותו צדיק? קרא לאחד מתלמידיו, שהיה משמשו, ואמר לו: בני לך והביא לי אש ומסמרים. כיון שהביאם, הבעירם באש ונעץ אותם בעיניו. וכיון שראה השטן כך, נבהל וְנִרְתַּת והלך מעליו ועלה למרום ואמר: רבונו של עולם! כך וכך היה המעשה. מיד קרא הקב״ה רפאל שר של רפואות ואמר לו: לך ורפא עיני מתיא בן חרש. הלך רפאל המלאך ועמד בו. אמר ר׳ מתיא: מי אתה? אמר לו: אני רפאל המלאך שלוחו של הקב״ה, ששלחני לרפאות את עיניך. השיבו: איני רוצה, מה שהיה — היה. חזר רפאל לפני הקב״ה ואמר לו: כך וכך אמר לי מתיא בן חרש. אמר לו הקב״ה: לך אמור לו: מהיום ואילך אל תירא, אני ערב בדבר זה, שלא ישלוט בך יצר הרע כל ימי חייך. כיון ששמע מפי המלאך, קבל רפואתו ונתרפא. (הוספה לפרשת חקת א).

CXXI

מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן.

קפז. „ויעש משה כאשר צוה ד׳״[2]. בא ללמדך, שאף על פי שאמר לו גזרה קשה על אחיו, לא עכב. אמר הקב״ה למשה: לך אמור לאהרן אחיך: הגיע זמנך ליפטר מן העולם. מיד עמד משה בתפלה לפני הקב״ה ואמר: רבונו של עולם! איך אומר לאחי: הגיע זמנך? אמר לו הקב״ה: כבר גזרתי עליו גזרה, שלא נגזרה על אדם אחר שלא אמסרנו ביד מלאך המות, באותו יום שעצר המגפה. וכך היה מנהגם בכל יום: הנשיאים משכימים לפתחו של אלעזר, ואלעזר והנשיאים לפתחו של אהרן, ואהרן ואלעזר והנשיאים לפתחו של משה. אותו היום שנה משה את המנהג: השכים הוא ואלעזר והנשיאים לפתחו של אהרן. אמר לו אהרן: משה אחי, למה שנית את המנהג? אמר לו משה: כך צוני הקב״ה. וכך היה סדר הליכתם: משה באמצע, אהרן מימינו ואלעזר משמאלו. וכיון שראו ישראל כך, אמרו זה לזה: ניטלה רוח הקדש ממשה וניתנה לאהרן. והיו ישראל אוהבין יותר אהרן ממשה, לפי שהיה משה אומר: „יקוב הדין את ההר״, אבל אהרן היה משים שלום בין איש לחברו ובין איש

1. בראשית ו, ב. 2. במדבר כ, כז.

קפו. נ ר ת ת — נזדעזע. ו ע מ ד ב ו — הגיע אליו, מצאהו. קפז. י ק ו ב ה ד י ן א ת ה ה ר — חמר הדין יהא מכריע את כל דבר.

לאשתו. ואותו יום אמר אהרן למשה: אחי, אמור לי, מה אתה צריך ממני? אמר לו: המתן, עד שנעלה בהר. לאחר שעלו, אמר לו: אחי, שמא פקדון הפקיד הקב״ה עמך ומבקשהו ממך? אמר לו אהרן: משה אחי, אהל מועד וכליו מופקדין בידי, שמא חסרתי מעבודתם? אמר לו משה: מנורה ושבעה נרותיה מסר לך הקב״ה. ולא היה נותן בלבו שעל נשמתו הוא אומר: „נר אלהים נשמת אדם״[1] ולא הרגיש בדברי. אמר לו משה: אהרן אחי, הגיע זמנך ליפטר מן העולם. כשמעו כך, הניח ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה והיה קורא מקרא זה: „לכו וראו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם״[2]. וכיון שרצו ליכנס במערה, אמר לו משה: אהרן אחי, שם מתו אברהם יצחק ויעקב, ואתה לובש בגדי כהונה, שמא תטמא אותם. לבוש אתה בגדי אלעזר, ואלעזר ילבש בגדיך ונכנס אני ואתה במערה. וכן עשה. כיון שנכנסו, ראו נר דלוק ומטה מוצעת. אמר לו משה: אהרן אחי, עלה בזו המטה. ועלה. אמר לו: פשוט ידיך. ופשט. „קפוץ עיניך״. וקפץ. „סתום פיך״. וכן עשה. ובאותה שעה יצאה נשמתו. כיון שראה משה כך, חמד מיתתו. אמר לו הקב״ה: כמות זה, כן מות זה, כך תהיה מיתתך, שנאמר: „כאשר מת אהרן אחיך בהר ההר ויאסף אל עמיו״[3] (הוספה לפרשת חקת ב).

CXXII

מַיִם רִאשׁוֹנִים וּמַיִם אַחֲרוֹנִים.

קפח. מעשה היה בשעת השמד בחנוני ישראל, שהיה מבשל בשר טהור ובשר חזיר ומוכר, שלא ירגישו בו שהוא יהודי. וכך היה מנהגו: כל מי שנכנס לחנות שלו ואינו נוטל ידיו ומברך, היה יודע שהוא עובד כוכבים ונותן לפניו בשר חזיר, וכל מי שהיה נוטל ידיו ומברך, יודע שהוא יהודי ומאכילו בשר טהור. פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם ולא נטל את ידיו. היה סבור שהוא עובד כוכבים, נתן לפניו בשר חזיר. אכל ולא ברך. בא לעשות עמו חשבון על הפת ועל הבשר, ובשר חזיר נמכר ביוקר. אמר לו: יש לי עליך כך וכך מן בשר שאכלת, שהחתיכה שוה עשרה מנה. אמר לו: אתמול נתת אותה לי בשמונה, והיום אתה רוצה עשרה? אמר לו: זו של חזיר היא שאכלת. כיון שאמר לו כך, עמדו לו שערותיו ונבהל ונפחד. אמר לו בצנעה: יהודי אני ונתת לי בשר חזיר! אמר לו: תיפח רוחך, כשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה, הייתי סבור שאתה עובד כוכבים. מכאן אמרו חכמים: מים הראשונים האכילו בשר חזיר, מים האחרונים הרגו את הנפש.

קפט. מעשה באדם אחד, שאכל קיטנית ולא נטל ידיו. ירד לשוק וידיו מטונפות מן הקיטנית. ראה אותו חברו, הלך ואמר לאשתו: אמר לך בעלך, סימן שאכל עכשיו קיטנית, שגרי לו אותה טבעת. לאחר שעה בא בעלה, אמר לה: היכן הטבעת? אמרה לו: פלוני בא בסימנין שלך ונתתיה לו. נתמלא חמה, עמד והרגה. לפיכך מי שאינו נוטל את ידיו אחר המזון, כאלו הורג את הנפש. (בלק כד).

1. משלי כ, כז. 2. תהלים סו, ה. 3. דברים לב, נ.

דְּבָרִים

CXXIII

מִיתַת משֶׁה.

קצ. „רב לך אל תוסף דבר"[1]. זה שאמר איוב: „אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע"[2]. כנגד מי אמר המקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד יום המיתה, שאפילו אדם יעלה לשמים ויעשה לו כנפים כעוף, כיון שיגיע קצו למות, נשתברו כנפיו ונופל לפני מלאך המות, כבהמה לפני הַטַּבָּח. וכן אמר דוד: „תצא רוחו ישוב לאדמתו"[3].

„אם יעלה לשמים שיאו" — זה משה, שעלה לרקיע ודשו רגליו ערפל והיה כמלאכי השרת ודבר עמו פנים בפנים וקבל את התורה מידו, כיון שהגיע קצו למות, אמר לו: „הן קרבו ימיך למות"[4]. אמר לפניו: רבונו של עולם! לשוא דשו רגלי ערפל, לשוא רצתי לפני בניך כסוס — סופי רמה ותולעה? אמר לו: כבר קנסתי מיתה על אדם הראשון. אמר לפניו: רבונו של עולם! אדם הראשון היה ראוי למות, מצוה קלה צוית אותו ועבר עליה, ואני לא אמות! אמר לו: הרי אברהם שקדש שמי בעולם ומת. אמר לפניו: רבונו של עולם! הרי יצא ממנו ישמעאל, שגזעו מכעיסין לפניך. אמר לו: הרי יצחק, שפשט צוארו על גבי המזבח. אמר לפניו: מיצחק יצא עשו הרשע, שההריב מקדשך ושרף היכלך. אמר לו: הרי יעקב, שיצאו ממנו שנים עשר שבטים. אמר לפניו: יעקב לא עלה לרקיע ולא דשו רגליו בערפל ולא קבל תורה מידך ולא דבר עמך פנים אל פנים. אמר לו הקב"ה: „רב לך אל תוסף דבר". אמר לפניו: שמא יאמרו הדורות — אלמלא לא מצא במשה דברים רעים, לא היה מסלקו מן העולם. אמר לו: כבר כתבתי בתורתי „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה"[5]. אמר לו: רבונו של עולם! שמא יאמרו הבריות — בקטנותי עשיתי רצונך, בזקנותי לא עשיתי רצונך. אמר לו: כבר כתבתי בתורתי — „על אשר מעלתם בי וגו' על אשר לא קדשתם אותי"[6]. אמר לפניו: אם רצונך, אכנס לארץ ואחיה שם שתים ושלש שנים ואחר כך אמות. אמר לו: גזרה היא מלפני. אמר לו: אם לא אכנס בחיי, אכנס לאחר מותי! אמר לו: לא בחייך ולא במותך. אמר לפניו: רבונו של עולם! כל הכעס הזה עלי למה? „על אשר לא קדשתם אותי"? אמר לפניו: עם כל הבריות אתה מתנהג במדת הרחמים שתים ושלש פעמים, שנאמר „הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר"[7], ואני, עון אחד נמצא בי, ואין אתה מוחל לי? אמר לו הקב"ה: משה, הרי

1. דברים ג, כו. 2. איוב כ, ו. 3. תהלים קמו. ד. 4. דברים לא, יד. 5. שם שם י. 6. שם לב, נא. 7. איוב לג, כט.

דשו — דרכו.

עשית ששה עונות ולא נליתי אחד מהם: בתחלה אמרת: „שלח נא ביד תשלח״ [1], „ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך״ [2], „לא ד׳ שלחני״ [3], „ואם בריאה יברא ד׳״ [4], „שמעו נא המורים״ [5], „והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים״ [6] — ואברהם ויצחק חטאים היו, שאמרת לבניהם כך? אמר לפניו: ממך למדתי, שאמרת: „מחתות החטאים״ [7]. אמר לו: אני אמרתי „בנפשותם״ [7] ולא „באבותם״. אמר לפניו: רבונו של עולם! אני יחיד וישראל ששים רבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך ובקשתי עליהם רחמים ומחלת להם — על ששים רבוא השגחת בשבילי, ועלי אין אתה משגיח? אמר לו: משה, אינה דומה גזרת צבור לגזרת יחיד, ועוד: עד עכשיו היתה שעה מסורה בידך, ועכשיו אין שעה מסורה בידך. אמר לפניו: רבונו של עולם! עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים עלי ולא אמות, ועונותי יהיו נמחלין ביסורים שתבא בגופי, ואל תתנני בחבלו של מלאך המות, ואם אתה עושה כך, אגיד שבחך לכל באי עולם, כשם שאמר דוד: „לא אָמות כי אחיה ואַספר מעשי יה״ [8]. אמר לו: „זה השער לד׳ צדיקים יבואו בו״ [9] — מוכן הוא לצדיקים ולכל הבריות, מתוקן מות מימות עולם.

קצא. כשראה משה שאין משגיחים עליו, הלך אצל שמים וארץ ואמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר „כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה״ [10]. הלך אצל חמה ולבנה, אמר להן: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר „וחפרה הלבנה ובושה החמה״ [11].

הלך אצל כוכבים ומזלות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר „ונמקו כל צבא השמים״ וגו׳ [12].

הלך אצל הרים וגבעות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר „כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה״ [13].

הלך אצל ים הגדול, אמר לו: בקש עלי רחמים! אמר לו הים: בן עמרם, מה היום מיומים? הלא אתה בן עמרם שבאת עלי במטך והכיתני וחלקתני לשנים עשר חלקים, ולא הייתי יכול לעמוד לפניך, מפני שכינה שהיתה מהלכת לימינך, שנאמר „מוליך לימין משה״ וגו׳ [14], ועכשיו מה עלתה לך? כיון שהזכיר לו הים מה שעשה בנערותו, צווח ואמר: „מי יתנני כירחי קדם״ [15],

---

1. שמות ד, יג. 2. שם ה, כג. 3. במדבר טז, כט. 4. שם שם ל. 5. שם כ, י. 6. שם לב, יד. 7. שם יז, ג. 8. תהלים קיח, ז. 9. שם שם כ. 10. ישעיה נא, ו. 11. שם כד, כג. 12. שם לד, ד. 13. שם נד, י. 14. ישעיה סג, יב. 15. איוב כט, ב.

אני משתטח — כלומר: מבקש רחמים.

בשעה שעמדתי עליך, הייתי מלך בעולם, ועכשיו אני משתטח ואין משגיחין בי. מיד הלך לו אצל שר הפנים, אמר לו: בקש עלי רחמים, שלא אמות. אמר לו: משה רבי, טורח זה למה? כך שמעתי מאחורי הַפַּרְגּוֹד, שאין תפלתך נשמעת בדבר זה. הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר: אצל מי אלך, לבקש עלי רחמים? אמר ר' שמלאי: באותה שעה נתמלא הקב"ה עליו בעברה, שנאמר „ויתעבר ד' בי"[1], עד שפתח משה ואמר מקרא זה: „ד' ד' אל רחום וחנון"[2]! מיד נתקררה רוח הקדש. אמר לו הקב"ה למשה: משה, שתי שבועות נשבעתי, אחת שתמות ואחת לאבד את ישראל; לבטל שתיהן אי אפשר, ואם תרצה אתה לחיות, יאבדו ישראל. אמר לפניו: רבונו של עולם! בעלילה אתה בא עלי, אתה תופש את החבל בשני ראשים, יאבד משה ואלף כמותו ואל יאבד אחד מישראל! אמר לפניו: רבונו של עולם! רגלים שעלו לרקיע, ופנים שהקבילו פני שכינה, וידים שקבלו תורה מידך — ילחכו עפר? ווי לכל הבריות! יאמרו: ומה משה, שעלה למרום והיה כמלאכי השרת ודבר עמו פנים בפנים וקבל תורה מידו, לא היתה לו תשובה, להשיב לפני הקב"ה — בשר ודם, שילך בלא תורה ובלא מצות, על אחת כמה וכמה! אמר לו הקב"ה למשה: כל צער זה, שאתה מצטער, למה? אמר: רבונו של עולם! מתיירא אני מחבלו של מלאך המות. אמר לו: איני מוסרך בידו. אמר לפניו: רבונו של עולם! יוכבד אמי, שהוקהו שניה בשני בניה בחייה, יקהו שניה במיתתי? אמר לו: כך עלתה במחשבה וכך מנהגו של עולם, דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, עד עכשיו היה חלקך לשרת, ועכשיו הגיע חלקו של יהושע תלמידך לשרת. אמר לפניו: רבונו של עולם! אם מפני יהושע אני מת, אלך ואהיה תלמידו. אמר לו: אם אתה רוצה לעשות כך, לך עשה. עמד משה והשכים לפתחו של יהושע. והיה יהושע יושב ודורש, ועמד משה וכפף קומתו והניח ידו על פיו. ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער וישלים עצמו למיתה. והלכו ישראל אצל פתחו של משה ומצאוהו בפתחו של יהושע. והיה יהושע יושב ומשה עומד, אמרו לו ליהושע: מה עלתה לך, שמשה רבנו עומד ואתה יושב? כיון שתלה עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה ואמר: רבי, רבי! אבי, אבי ואדוני! אמרו ישראל למשה: משה רבנו, למדנו תורה. אמר להם: אין לי רשות. אמרו לו: אין אנו מניחין אותך. יצתה בת קול ואמרה להם: למדו מן יהושע! קבלו עליהם לישב וללמוד מפי יהושע. ישב יהושע בראש, ומשה מימינו ואלעזר ואיתמר משמאלו, ויושב ודורש בפני משה. אמר ר' שמואל בר נחמני, אמר ר' יונתן: בשעה שפתח יהושע ואמר „ברוך שבחר בצדיקים ובמשנתם", נטלו מסורות החכמה ממשה וניתנו ליהושע, ולא היה יודע משה מה יהושע דורש. אחר שעמדו ישראל, אמרו לו

1. דברים ג, כו. 2. שמות לד, ו.

שר הפנים – מלאך השרת הרואה פני אלהים. הפרגוד – מחיצתה של השכינה. מחבלו – מן היסורים. שהוקהו שניה וכו' – סבלה יסורים כשהשליכוני אל היאור.

למשה: סתם לנו את התורה. אמר להם: אינני יודע מה אשיב לכם. והיה משה רבנו נכשל ונופל. באותה ישעה אמר: רבונו של עולם! עד עכשיו בקשתי חיים, ועכשיו הרי נפשי נתונה לך.

וכיון שהשלים נפשו למיתה, פתח הקב"ה ואמר: „מי יקום לי עם מרעים"[1], ומי יעמוד להם לישראל בשעת כעסי ומי יעמוד במלחמתם של בני, ומי יעמוד ויבקש עליהם רחמים בשעה שחוטאים לפני? באותה שעה בא מְטָטְרוֹן ונפל על פניו, אמר לפניו: רבונו של עולם! בחייו של משה שלך הוא, ובמותו שלך הוא. אמר לו הקב"ה: אמשל לך משל: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן ובכל יום ויום היה כועס עליו אביו ומבקש להרגו, שלא היה עומד בכבוד אביו, והיתה אמו מצלת אותו מידו. לימים מתה אמו, והיה המלך בוכה. אמרו לו עבדיו: אדונינו המלך, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: לא על אשתי בלבד אני בוכה, אלא על בני, שהרבה פעמים כעסתי עליו ובקשתי להרגו והצילתו מידי. אף כך אמר הקב"ה למטטרון: לא על משה לבד אני בוכה, אלא עליו ועל ישראל, שהרי כמה פעמים הכעיסוני וכעסתי עליהם, ועמד בפרק לפני, להשיב חמתי מהשחיתם.

קצב. באו ואמרו למשה: הגיעה השעה, שאתה נפטר מן העולם. אמר להם: המתינו לי, עד שאברך את ישראל, שלא מצאו ממני קורת רוח כל ימי, מפני תוכחות ואזהרות, שהייתי מוכיחם. התחיל לברך כל שבט בפני עצמו. כיון שראה שנתקצרה השעה, כְּלָלָם כולם בברכה אחת.

באו ואמרו: הגיעה השעה, שאתה נפטר מן העולם. אמר להם לישראל: הרבה צערתי אתכם על התורה ועל המצות, ועכשיו מחלו לי! אמרו לו: רבנו, אדונינו, מחול לך.

אף ישראל עמדו לפניו ואמרו לו: משה רבנו, הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טורח, מחול לנו! אמר להם: מָחוּל לכם. באו ואמרו לו: הגיע רגע, שאתה נפטר מן העולם. אמר: ברוך שמו חי וקים לעולם ועד!

אמר להם לישראל: כשתכנסו לארץ, זכרו אותי ואת עצמותי ואמרו: אוי לבן עמרם, שרץ לפנינו כסוס ונפלו עצמותיו במדבר!

באו ואמרו לו: הגיע הצי רגע...

נטל שתי זרועותיו והניח על לבו ואמר לישראל: ראו אחריתו של בשר ודם! שתי ידי, שקבלו את התורה, יפלו בקבר... באותו רגע יצתה נשמתו בנשיקה, שנאמר: „וימת שם משה עבד ד'" וגו'[2]. ולא נתעסקו בקבורתו לא ישראל ולא אחד מן המלאכים, אלא הקב"ה, שנאמר: „ויקבר אתו בגי"[3]. (ואתחנן ו).

---

1. תהלים צד, טז. 2. דברים לד, ה. 3. שם שם ו.

מטטרון — שם אחד המלאכים.

CXXIV

לָמָּה לֹא נִגְלָה מַתַּן שְׂכָרָהּ שֶׁל כָּל מִצְוָה?

קצג. „והיה עקב תשמעון" וגו'[1]. זהו שאמר הכתוב: „ארח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע"[2]. אמר ר' אבא בר כהנא: שלא תהיה נושא ונותן במצותיה של תורה ורואה איזה שכרה של תורה ומצוה מרובה ועושה אותה. למה? „נעו מעגלותיה לא תדע" — מטולטלין הם שבילי התורה. אמר ר' חייא: משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גלה להם המלך שכר נטיעותיו, כי אילו גלה להם שכר נטיעותיו, רואין איזו נטיעה שכרה מרובה ונוטעין אותה, נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קיימת. כך לא גלה הקב"ה בתורה שכר של כל מצוה ומצוה, שאילו גלה, נמצאו המצות מקצתן קיימות ומקְצתן בטלות. ור' אחא בשם ר' אבא בר כהנא: טלטל הקב"ה שכר עושה מצות בעולם הזה, כדי שיהו ישראל עושין אותן מִשְׁלָם. (עקב ג).

CXXV

עָנְשׁוֹ שֶׁל מְקַפֵּח הַמַּעֲשֵׂר.

קצד. מעשה באחד, שהיה מוציא מעשרותיו כראוי. והיה לו שדה אחת והיתה עושה אלף מדות בכל שנה, והיה מוציא ממנה מאה מדות למעשרותיו, מהמותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו. בשעת מיתתו קרא לבנו, אמר לו: בני, תן דעתך על שדה זו, כך וכך מדות היא עושה וכך וכך אני מוציא מעשר וממנה הייתי מתפרנס כל ימי. שנה ראשונה זרעה אותו הבן ועשתה אלף מדות, והוציא ממנה למעשר מאה מדות. לשנה שניה נכנסה בו עין רעה ופיחת הוא עשרה — ופיחתה היא מאה. וכן שלישית, רביעית וחמישית, עד שעמדה על מעשרותיו. כשראו קרוביו ואוהביו, לבשו לבנים ונתעטפו לבנים, נכנסו אצלו. אמר להם: למה באתם לשמח על אותו איש שנִּדְוָה? אמרו לו: חס ושלום, לא באנו אלא לשמח עמך, לשעבר היית בעל הבית והקב"ה כהן, אבל עכשיו — הקב"ה נעשה בעל הבית ואתה כהן. (ראה ז).

CXXVI

הַשֹּׁחַד.

קצה. „לא תקח שחד"[3]. כיון שנותן הדיין לבו על השוחד, נעשה עִוֵּר בדין ואינו יכול לדין אותו באמת. אמר ר' אבהו: כל הנוטל שוה פרוטה מחברו, נקרא רשע, שנאמר: „שחד מחיק רשע יקח"[4].

קצו. אמר ר' ישמעאל בן אלישע: בא וראה, כמה קשה השוחד. פעם אחת בא אדם אחד והביא לי ראשית הגז, והיה לו דין לפני הדיין, ואני הייתי

1. דברים ז, יב. 2. משלי ה, ג. 3. דברים טז, יט. 4. משלי יז, כג.

קצג. מ ט ו ל ט ל י ן — מרוחקים מדעת בני אדם. ט ל ט ל — הרחיק, הסתיר. מ ש ל ם — בלב שלם. קצד. ו ע מ ד ה ע ל מ ע ש ר ו ת י ו — לא הכניסה אלא כ מ ד ת ה מ ע ש ר.

עומד לצד אחד ואמרתי: אם יטעון לפני הדיין כך וכך, יזכה בדין; והייתי מצפה לזכותו, אף על פי שלא נתן לי אלא משלי ולא שוחד היה, ונתקרב לבי עמו כל זמן שראיתיו, ואף על פי שהלך לבית דין, הייתי שואל עליו, אם זכה אם לאו, להודיעך כמה קשה השוחד שמעור את העינים. והרי דברים קל והומר: ומה אני, שהביא לי משלי ומשלי נטלתי, הייתי מצפה לזכותו, הנוטל שוחד — על אחת כמה וכמה. (שופטים ז).

II

מִדְרָשׁ יְלַמְּדֵנוּ

מדרש זה ש„הילקוט" קורא לו „ילמדנו" ובספרי קדמונים אחרים הוא קרוי „תנחומא" סתם, היה מקיף כנראה את כל חמשת חומשי התורה. עכשיו לא נותרו ממנו אלא ההגדות המובאות בספרי הקדמונים וביחוד ב„ערוך" ו„הילקוט". זה האחרון מביא ממנו כמאתים מאמרים. ההגדות שלו על ספר שמות הנזכרות בספר ה„ערוך" נמצאות כצורתן במדרש תנחומא המצוי. אם לדון על פי השיירים ששרדו ממנו, היה מדרש זה מן המצויינים שבספרות המדרשית. סגנונו נאה, דרך הרצאתו בהירה, חיה ומצומצמת. פעמים שלשונו מתרוממת לידי תפארת פיוטית והריהו משתמש במליצות מן המקרא, הנאות למקומן, כגון דברי אהרן לפני מיתתו „לבי חלל בקרבי ואימות מות נפלו עלי"; או: והיה אהרן פושט כלי אחד ואליעזר לובשו „וערפל חתולתו"; או: אהרן הולך אחר אחיו „כשה לטבח יובל". מצויים בו מבטאים יפים שיש בהם משום חדוש בלשון, כגון: „דברים מלובנים כבוקר" או „ממון שמעמיד את הרגלים". משליו נחמדים ועל פי רוב יש בהם משל סנטנציה ופתגם שנון, כגון במשלו את העמים, המשתערים על ישראל לבלעהו, לים אשר גליו מבקשים להציף את העולם, אבל כלעומת שהם משתפכים על היבשה הם חוזרים אחור, והריהו גומר: „הגל הראשון אומר: עכשיו אני עולה ומציף את העולם, וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו. לא היה לו לשני ללמוד מן הראשון?" או כשהוא משוה את אברהם אבינו, שרק אותו מצא הקב"ה כשר לפניו „לבנות עליו את עולמו" לפֶטְרָא (סלע) מוצקה, שמלך מעמיד עליה פלטין: „אברהם — פטרא לבנות עליה וליסד את העולם". הוא יודע את טיבם של הבריות ומצייר אותם כתכונתם ושם בפיהם את הדברים הנאותים להם לפי אָפים, כגון הציור הדרמתי שהוא מתאר את המעשים שעשו המרגלים כדי להמסות את רוח העם, או כשהוא

מוסר את דברי קרח ועדתו שאמרו: „כל אחד ואחד (מישראל) היה יונק מהר סיני ולא שם חלה, ולא שם תרומה ומעשרות, ולא שם ציצית שמענו!"; או כשהוא מתאר את הליצנים המלגלגים על משה המבקש להוציא מים מן הסלע. ויש אשר הוא יודע לנגע בנימים הדקות שבנפש בדברים פשוטים אבל נוקבים עד התהום, כנון דברי הקינה שקונן משה על עצמו בשעת פטירתו של אהרן: „מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אב ולא בן ולא אחות. מי יבכה עלי?".

כל המדות הללו יש בהן משל אמנות גמורה, וחבל על מרגלית נאה זו שנאבדה מן הספרות העתיקה שלנו.

עוד עלינו לציין, שבעל „הילמדנו" מרבה להשתמש במלים זרות (ביחוד יוניות) אולי יותר מכל דרשן אחר. מזה מוכח שהמחבר חי ברומי המזרחית, במקום שלטונה של הלשון היונית.

מִדְרַשׁ יְלַמְּדֵנוּ

I

עֲנַן הַכָּבוֹד שֶׁכִּסָּה אֶת הַמִּשְׁכָּן.

א. „וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן"[1] — אותו ענן, שנגלה עליו על הר סיני. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב. שלח ואמר לו: הַתְקֵן עצמך, שאני בא אצלך יום פלוני. לא האמין אותו האוהב. חזר ואמר: אפילו הוא בא אצלי כדמות הדיוט או בלילה. ידע המלך מה אמר אוהבו, שלח לו: חייך ביום אני בא אצלך בְּפַרְהֶסְיָא, והסוס, שרכבתי עליו ביום שנעשיתי מלך, אני רוכב, ופוּרְפִּירָא שנזרק עלי ביום שנעשיתי אֲגוּסְטוֹס, אני לובש ובא אצלך, כדי שידעו הכל מהי חבתך עלי. כך כיון שנגלה הקב"ה בסיני, בענן נגלה, שנאמר: „הנה אנכי בא אליך בעב הענן"[2]. ואמרו: „נעשה ונשמע", ונטל הַקב"ה מלכות. לאחר זמן אמר להם: „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". היו ישראל תְּמֵהִין: האמנם ישב אלהים על הארץ? אמר להם: חייכם, בפרהסיא אני בא אליכם, דכתיב: „וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן"! (ילקוט בהעלתך, רמז תשכד, עב).

1. במדבר ט, טו. 2. שמות יט, ט. 3. שם כה, ח.

א. אפילו הוא בא אצלי וכו' — אפשר שיבוא אלי לבוש כהדיוט או בלילה, אבל לא בגלוי וביום. בפרהסיא — בגלוי. פורפירא — בגד ארגמן. אגוסטוס — תואר הכבוד של קיסר (ברומי).

II

הָאָרוֹן. כֹּחוֹ שֶׁל משֶׁה.

ב. „ויהי בנסע הארון"[1]. מה עסקו של הארון הזה? אלא שהיו לוחות הברית נתונים בתוכו והשכינה דרה בתוכו, שכן הוא אומר: „הנה ארון הברית אדון כל הארץ" וגו'[2], וכן הוא אומר: „ד' אלהיך הוא עובר לפניך"[3].

ג. אמר רבי אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זמרא: כשהיו ישראל נוסעין, היה הארון מקדים לפניהם והיו שני ניצוצות של אש יוצאים מתוך בדי ארון והיו שורפים לפניהם את הנחשים ואת העקרבים והורגין שונאיהם של ישראל. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה מהלך עם מַטְרוֹנָא והיה מקדים לפניה בשביל השונאים והיה הורגם. כיון שהיה אִיפַּרְכּוֹס רואה אותו, היה צווח למלך: למה אתה מניח למטרונא? הַמְתֵּן לה מעט, עמוד עד שתבוא אצלך! כך הארון היה מקדים לפני ישראל, כיון שהיה משה רואה, היה אומר: מה אתה מניח את ישראל? המתן להם מעט! שנאמר: „ויאמר משה קומה ד'"[4]. זה שאמר הכתוב: „צדיק מושל יראת אלהים"[5].

ד. אתה מוצא הרבה דברים שגזר משה על אלהים וקיים גזרתו. שנאמר: „כה אמר ד' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים"[6], והקב"ה לא אמר לו אלא: „ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה"[7], וכתיב: „ויהי בחצי הלילה וד' הכה כל בכור"[8]; וכתיב: „השמים מספרים כבוד אל"[9] וכן: „מכנף הארץ זמירות שמענו"[10] — שהם מקלסין להקב"ה, עמד וְשִׁתְּקָם, שנאמר: „האזינו השמים" וגו'[11], ראה מה כחו של משה גדול! עליו הכתוב אומר: „גבורי כח עושי דברו"[12]. משל למה הדבר דומה? לארי, שהיה רועש בקִינֵיגְיָא, והיה כל העולם רועש, והיה אחד מתקרב אצלו ומאכילו ומשקהו, מעמידו ומרביצו, והיו הכל מסתכלין בארי ואמר זה לזה: ראה כחו של ארי זה, מה קשה הוא ומה משובח! אמר להם פִּקֵּחַ אחד: אל תְּקַלְּסוּ לארי. אלא מה קשה כחו של שׁוֹשְׁבִינוֹ, היאך הוא מעמידו ומרביצו! כך הקב"ה נקרא ארי, שנאמר: „אריה שאג מי לא יירא" וגו'[14], והכל אומרים: ראו, כמה קשה כחו! שנאמר: „קול ד' בכח קול ד' בהדר"[13], והכל מתיראין, ומשה נכנס אצלו, שנאמר: „ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים"[15], וכן מעמידו ומרביצו, שנאמר: „ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ד'". הֱוֵי: „צדיק מושל יראת אלהים". (ילקוט בהעלתך רמז תשכט, עה).

III

מִנּוּי שִׁבְעִים הַזְּקֵנִים.

ה. „אספה לי שבעים איש"[16] — כנגד שבעים ימים טובים, שנתן להם הקב"ה, ואלו הם: שבעה ימי פסח ושמונה ימי החג וראש השנה ויום הכפורים

1. במדבר יא, לה. 2. יהושע ג, יא. 3. דברים לא, ג. 4. במדבר יא, לה. 5. שמואל ב. כג, ג. 6. שמות יא, ד. 7. שם יב, יב. 8. שם שם כט. 9. תהלים יט, ב. 10. ישעיה כד, טז. 11. דברים לב, א. 12. תהלים קג, כ. 13. עמוס ג, ח. 14. תהלים כט, ד. 15. שמות כ, כא. 16. במדבר יא, טז.

ג. מטרונא — אשה כבודה. קיניגיא — ציד ומלחמת החיות. ד. שושבינו — רעו, ידידו, (רע החתן בחתונה).

ועצרת וג״ב שבתות. הרי שבעים. דבר אחר: כנגד שבעים נפש שירדו למצרים. דבר אחר: משל למלך שהיה לו בן ועשה לו פְּדָגוֹג והיה מוליכו לְאִיסְכּוֹלֵי והוא היה מביאו, אוכל על ידיו ושותה על ידיו. משגדל הנער, התחיל הפדגוג צוח לאביו, אמר לו: איני יכול לעמוד בטרחת בנך בעצמי, עֲשֵׂה אחר. אמר המלך: הייתי מבקש לומר לך כן, אלא שהיה כָעוּר בעיני, מפני שאתה גִּדַּלְתּוֹ, ועכשיו שנתת לי רשות, לך עשה. כן הבן, אלו ישראל, שנאמר: „בנים אתם לד׳ אלהיכם״[1]; הפדגוג, זה משה, שנאמר: „כאשר ישא האומן את היונק״[2], והיה משה זקוק להאכילם, שנאמר: „הנני ממטיר לכם לחם״[3], וזקוק להשקותם, שנאמר: „עלי באר״[4], ומזהירם על המצות ועל התורה, ובאחרונה אמר: „לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה״[5]. (ילקוט בהעלתך, רמז תשלו, ד).

IV

„בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע״.

ו. „ותדבר מרים ואהרן במשה״[6]. זהו שאמר הכתוב: „ברב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל״[7], מי שחושך שפתיו מלדבר בחברו, משכיל. אמר רבן שמעון בן גמליאל: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. אמרו רבותינו: שני דִיקוֹלוֹגִין היו עומדין לפני אַדְרִיָּינוֹס, היה האחד מהם מלמד על הדבור שהוא יפה, ואחד מלמד על השתיקה שהיא יפה. אמר לו האחד: מָרִי! אין טוב מן הדבור בעולם. אמר לו: היאך? אמר לו: אלולי הדבור, לא היו המלכים מתמלכין והמתים נגמלים חסד והכלות מתקלסות ומשא ומתן בעולם והספינות פורשות בים. מיד אמר לו לאותו שהיה מלמד על השתיקה שהיא יפה: היאך אתה מלמד על השתיקה? מיד בא לדבר. עמד אותו שהיה מלמד על הדבור וּסְטָרוֹ על פיו. אמר לו המלך: למה סטרת אותו? אמר לו: מרי! אני למדתי מן הדבור על הדבור, וזה בא ללמד מִשֶּׁלִּי על שלו, משלו על שלו ילמד! לפיכך סטרתי אותו. אמר שלמה: לא אמר הקב״ה שיאלם פיך ותהא יושב ושותק כחרש, אלא „חשוך שפתיך״ — מלהסיח בחברך. תן דעתך, שלא תענש. אין לך גדול מאהרן ומרים: הבאר עולה ומשקה את ישראל בזכות מרים, וענני כבוד מקיפין את ישראל בזכות אהרן, וכיון שנתנו רשות בפיהם והסיחו במשה, לא שתקתי להם. (ילקוט בהעלתך רמז תשלח, מט).

V

הַמְרַגְּלִים.

ז. „ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא״[8]. ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר: „דברי נרגן כמתלהמים״[9], כאדם שיש

1. דברים יד, א. 2. במדבר יא, יב. 3. שמות טז, ד. 4. במדבר כא, יז. 5. שם יא, יד. 6. שם יב, א. 7. משלי י, יט. 8. במדבר יד, א. 9. משלי יח, ח.

ה. פ ד ג ו ג — אומן, מחנך. א י ס כ ו ל י — בית הספר. ו. ד י ק ו ל ו ג י ן — מליצים, פרקליטים. מ ר י — אדוני. ס ט ר ו — הכהו.

לו מת והוא צווח ובוכה, כך הם. כיון שבאו מתור הארץ, עמדו ופזרו עצמם בכל שבטי ישראל, כל אחד ואד בתוך שבטו, ומתנפל לתוך כל זוית, ובניו ובנותיו באים עליו והיו אומרים לו: מה לך, מָרִי? ובעוד שהוא עומד, עושה עצמו נופל לפניהם, אומר להם: אוי לי עליכם, בני ובנותי וכלותי! היאך הם עתידים לשלוט בכם! מי יוכל לראות פני אחד מהם? מיד הם כולם גועין בבכיה, בניהם ובנותיהם וכלותיהם, עד שהיו השכנות שומעות את הדבר, אף הן היו בוכות, עד שהיתה משפחה למשפחה משמעת, עד שהיה כל השבט בוכה. וכן חבירו מְבַכֶּה שבטו, וכן כל אחד ואחד, עד שנעשו ששים רבוא חבורה אחת וגעו ונתנו קול בכיתם למרום. מנין? ממה שקרינו בענין: „ותשא כל העדה ויתנו את קולם“. (ילקוט שלח, רמז תשמג, ג).

VI

קֹרַח וַעֲדָתוֹ.

ח. „ויקהלו על משה ועל אהרן“ [1]. שהקהילו עליהם קהלות ואמרו: בואו ונודיע לכם מעשיו של בן עמרם. „כי כל העדה כלם קדושים“ [1] — וכי אתם לבדכם קדושים? והלא כלנו נתקדשנו בסיני, שנאמר: „לך אל העם וקדשתם“ [2]! וכשנתנו לנו עשרת הדברות, כל אחד ואחד ממנו היה יונק מהר סיני, ולא נתן אלא עשרת הדברות, ולא שם חלה ולא שם תרומה ומעשרות ולא שם ציצית שמענו, אלא מעצמך אתה אומר, כדי לעשות שררה לעצמך ולעשות כבוד לאהרן אחיך.

ט. מה תלמוד לומר „בקר“ [3]? אלא אמר: דברים, שאני אומר לכם, מלובנים הם כבקר, שלא לכבוד עצמי ולא לכבוד אחי אני אומרם.

י. „ותפתח הארץ את פיה“ [4]. רבי יהודה אומר: באותה שעה נפתחו לארץ הרבה פיות, שנאמר: „בקרב כל הארץ“ [5]. אמר לו רבי נחמיה: והלא כתיב „ותפתח הארץ את פיה“ והיאך אתה מקיים „בקרב כל הארץ“? אלא שנעשית הארץ כְּמַשְׁפֵּךְ, וכל מקום שהיה שם אחד מהם או ממונו, מתגלגל ובא ויורד עמו: נמצאת מקיים „בקרב כל הארץ“ ונמצאת מקיים „ותפתח הארץ את פיה“. „ואת כל היקום אשר ברגליהם“ [6], זה ממון שמעמיד את רגלים.

יא. רבותינו אומרו: אפילו היו כלים ביד אחר, היו מתגלגלין ובאין ונבלעין עמו. אמר רבי שמואל בר נחמן: אפילו מחט, שהיתה שאולה ביד ישראל מידם, היתה באה ונבלעת עמהם, שנאמר: „וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה“ [7]. (ילקוט קרח, רמז תשנב, עז).

---

1. במדבר טז, ג. 2. שמות יט, י. 3. במדבר טז, ה. 4. שם שם לב. 5. ישעיה י, כג. 6. דברים יא, ו. 7. במדבר טז, לג.

ט. מלובנים — ברורים. י. בקרב כל הארץ — כלומר הכליון החרוץ שיעשה ד' ברשעים, יהיה בקרב כל הארץ.

VII

מַטֵּהוּ שֶׁל משֶׁה.

יב. „קח את המטה" [1]. זה שאמר הכתוב: „מטה עזך ישלח ד' מציון" [2]. זה המטה שהיה ביד יעקב אבינו, שנאמר: „כי במקלי עברתי" [3]; והוא המטה, שהיה ביד יהודה, שנאמר: „חותמך ופתילך ומטך אשר בידך" [4]; והוא היה ביד משה, שנאמר: „ואת המטה הזה תקח בידך" [5]; והוא היה ביד אהרן, שנאמר: „וישלך אהרן את מטהו" [6]; והוא היה ביד דוד, שנאמר: „ויקח מקלו בידו" [7]. והוא היה ביד כל מלך ומלך, עד שחרב בית המקדש. וכן עתיד אותו המטה לִימָּסֵר למלך המשיח, וכן עתיד לרדות בו את אומות העולם. לכך נאמר: „מטה עזך ישלח ד' מציון".

יג. דבר אחר „קח את המטה". זה שאמר הכתוב: „אולת קשורה בלב נער" [8] — אלו ישראל, שנאמר: „כי נער ישראל ואהבהו" [9], שהיו מכעיסין בכל שעה לפני הקב"ה. ומי מרחיק אותה מהם? „שבט מוסר ירחיקנה ממנו" [8]. לפיכך אמר הקב"ה למשה: מַרְדּוּת הם צריכים, כשם שהנער הזה סוֹרֵחַ והסופר הזה מכה אותו ומביאו לידי חיים. לכך נאמר: „קח את המטה".

(ילקוט חקת, רמז תשסג, נז).

VIII

הַסֶּלַע שֶׁהוֹצִיא מַיִם.

יד. „ודברתם אל הסלע" [10], „והכיתם" לא נאמר. אמר לו: כשהנער קטן, רבו מכהו ומלמדו, כיון שהגדיל — בדבור הוא מיסרו. כך אמר הקב"ה למשה: כשהיה סלע זה קטן, הכית אותו, שנאמר: „והכית בצור" [11], אבל עכשיו „ודברתם אל הסלע", שְׁנֵה עליו פרק אחד והוא מוציא מים מן הסלע.

טו. „ויקהילו משה ואהרן את הקהל" [12]. למעלה כתיב: „ויקהלו על משה ועל אהרן" [13], ולמה כנסום? אלא משה ואהרן מהלכים וכל ישראל אחריהם. והיו ישראל רואין אבן, והיו עומדין ומקיפין אותה. ואין דור שאין בו לֵיצָנִין, והיו הנקרבין אומרין: אין אתם יודעין, שבן עמם רועה של יתרו היה? ורועים פקחים במים, והוא מבקש לְמָשְׁכֵנוּ להיכן שיש בו מים ולומר לנו: הרי הוצאתי לכם מים, ולהטעות אותנו. אלו כן, יוציא לנו מן האבן הזו, או מזו לזו. והקב"ה כך צוהו: מכל סלע שרוצים, הוצא להם מים. ומשה הפך פניו, סבור שישראל אחריו. והיו אותם עשויין כתות על האבנים. אמר להם: בואו עמי, שאוציא לכם מים. אמרו לו: מזה אנו מבקשים, אם מן הסלע הזה אי אתה מוציא,

1. במדבר כ, ח. 2. תהלים קי, ב. 3. בראשית לב, יא. 4. שם לח, יח. 5. שמות ד, יז. 6. שם ז, י. 7. שמואל א. יז, מ. 8. משלי כב, טו. 9. הושע יא, א. 10, במדבר כ, ח. 11. שמות יז, ו. 12. במדבר כ, י. 13. שם שם ב.

יג. מרדות — מוסר, ענש. סורח — חוטא. הסופר — המורה. יד. והוא מוציא וכו' — הפרק שתלמד עליו יוציא מים מן הסלע.

אף מן אחרת אין אנו מבקשים. ונתכרכמו פניו כנגדם ונשבע, שאינו מוציא להם מים אלא מאותה שהוא מבקש.

טז. אמר רבי יהודה ברבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: משה הכה את הסלע וכל הצורים שבמדבר נבקעו והיו מוציאין מים, שנאמר: „יבקע צורים במדבר"[1]. (ילקוט חקת תשסג, פח).

XI

מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן.

יז. „קח את אהרן וגו' והפשט את אהרן" וגו'[2]. זה שאמר הכתוב: „יקר בעיני ד' המותה לחסידיו"[3]. אמר לו הקב"ה למשה: עשה טובה ואמור לו לאהרן על המיתה, שאני בוש לומר לו. אמר ר' הונא בשם רבי תנחום בר חייא: מה עשה משה? השכים בשחרית והלך לו אצל אהרן. התחיל קורא: אהרן אחי! ירד אצלו. אמר לו: מה חזית לחשכים ולבוא כאן היום? אמר לו משה: דבר מן התורה הייתי מהרהר בלילה ומתקשה לי הרבה, לכך השכמתי ובאתי אצלך. אמר לו: ומהו הדבר? אמר לו: איני יודע מה היה הדבר, אלא יודע אני שבספר בראשית הוא, הבא אותו ונקרא בו. נטלו ספר בראשית וקראו בו כל פרשה ופרשה ועל כל אחת ואחת אמר: יפה עשה ויפה ברא הקב"ה. וכיון שהגיעו לבריאת אדם, אמר משה: מה אוֹמַר לאדם, שהביא מות לעולם? אמר לו אהרן: משה אחי, לא תאמר: בדבר הזה אין אנו מקבלים גזרת אלהים? היאך נבראו אדם וחוה וחיאך זכו לי"ג חופות, שנאמר: „בעדן גן אלהים היית"[4] וגו', והיאך אכל מן העץ, ונאמר לו: „כי עפר אתה"[5]? אמר לו: לאחר כל הַשֶּׁבַח הזה — כל כך וכך הִגִּיעוֹ! אמר לו: ואני ששלטתי במלאכי השרת, ואתה, שעצרת את המות, לא סופנו לכך? עוד כמה שנים יש לנו לחיות? עוד עשרים. אמר לו: קטנות הן? היה יורד ויורד עד שהזכיר לו יום המות. מיד הרגישו עצמותיו של אהרן, גועו. אמר לו: שמא בשבילי הוא הדבר? אמר לו: הן. מיד ראו אותו ישראל שגרעה קומתו, שנאמר: „ויראו כל העדה"[6]. אמר לו אהרן: לבי חלל בקרבי ואימות מות נפלו עלי. אמר לו: מקובל עליך למות? אמר לו: הן. אמר לו: נעלה להר ההר. מיד עלו שלשתם לעיני כל ישראל, משה, אהרן ואלעזר. אלו היו יודעין, שהיה עולה למות, לא היו ישראל מניחין אותו, אלא היו מבקשין עליו רחמים, אלא שהיו סבורין, שמא הדבור קְרָאוֹ. כיון שעלו, נפתחה להם מערה ומצאו שם מטה מעשה שמים. והיה אהרן פושט

1. תהלים עח, טו. 2. במדבר כ. כה, כו. 3. תהלים קטז, טו. 4. יחזקאל כח, יג. 5. בראשית ג, יט. 6. במדבר כ, כט.

טז. לא תאמר וכו' — האם לא תאמר כי בדבר הזה אין אנו וכו'. קטנות הן — וכי עשרים שנה מעט הן? היה יורד ויורד — היה משה מפחית מעשרים שנה הלך והפחית. שמא בשבילי הוא הדבר — כל הדברים שדברת לא היו אלא להודיעני שבא יומי למות? גועו — מתו, קפאו. הדבור — כנוי להקב"ה.

כלי אחד ואלעזר לובשו וערפל חתולתו. אמר לו משה: אהרן אחי, מה אתה רואה? מרים מתה ואני ואתה נטפלנו בה, ואתה מת ואתה רואה לי ואלעזר מטפלין בך, ואני, אם מת אני, מי מטפל בי? אמר לו הקב״ה: חייך, אני מטפל בך, שנאמר: „ויקבר אותו בגי״[1]. מיד ירדה שכינה ונשקתו. אמר לו הקב״ה: צא מכאן. כיון שיצאו, נסתמה המערה ויורדין משה ואלעזר. וכל ישראל מביטין בהם, שעלו שלשה ולא ירדו כי אם שנים. נחלקו לשלש כתות, אחת אומרת: הֲרָגוֹ משה, שהיה מתקנא בו, ואחת אומרת: אלעזר הרגו, שהיה מבקש לירש את הכהונה הגדולה, ואחת אומרת: דרך שמים מת. מה עשה הקב״ה? רמז למלאכים ופתחו את המערה והוציאו ארונו של אהרן והיה פורח בשמים, והמלאכים מקלסין לפניו, וכל ישראל רואין אותו, שנאמר: „ויראו כל העדה כי גוע אהרן״[1]. ומה היו מקלסין? „יבוא שלום ינוחו על משכבותם״[2].

(ילקוט חקת רמז תשסד, כט).

X

יִשְׂרָאֵל וְאוּמּוֹת הָעוֹלָם.

יח. אתה מוצא: ישראל נמשלו לחול, שנאמר: „והיה מספר בני ישראל כחול הים״[3], ונמשלו האומות לים, שנאמר: „הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון״[4], והם מתיעצין על ישראל והקב״ה מתיש גבורתם לפניהם. אמר ישעיה: „והרשעים כים נגרש״[5]. הגל הראשון אומר: עכשיו אני עולה ומציף את העולם! וכיון שבא לחול, הוא כורע לפניו. לא היה לו לשני ללמוד מן הראשון? (ילקוט חקת רמז תשסה, כז).

XI

יִשְׂרָאֵל קָדְמוּ לִבְרִיאַת הָעוֹלָם.

יט. „כי מראש צורים אראנו״[6]: אני רואה אותם, שקדמו לבראשית ברייתו של עולם. משל למלך, שהיה מבקש לבנות. היה חופר ויורד ומבקש ליתן תֵּימֶלְיוֹסִים, והיה מוצא בִּצִּים של מים. וכן במקומות הרבה. לא עשה, אלא חפר במקום אחד, היה מוצא למטה פֶּטְרָא. אמר: כאן אני בונה. ונתן תֵּימֶלְיוֹסִים ובנה. כך הקב״ה היה מבקש לבראות העולם והיה יושב ומתבונן בדור אנוש ובדור המבול. אמר: היאך אני בורא את העולם, ורשעים אלו עומדין ומכעיסין אותי? כיון שצפה הקב״ה באברהם שעתיד לעמוד, אמר: הרי מצאתי פטרא לבנות עליה וליַסֵּד את העולם. לכך קרא לאברהם צור, שנאמר: „הביטו אל צור חצבתם״[7], ולישראל קרא צורים וכן הוא אומר: „זכר עדתך קנית קדם״[8]—

1. דברים לד, ו. 2. ישעיה נז, ב. 3. הושע ב, א. 4. ישעיה יז, יב. 5. שם נז, כ. 6. במדבר כג, ט. 7. ישעיה נא, א. 8. תהלים עד, ב.

טו. מה אתה רואה — מה היא המיתה? נטפלנו בה — בקבורתה. דרך שמים — בידי שמים הוא מת. יז. תימליוסים — יסוד. בצים — בצות. פטרא — סלע.

מחשבתם של ישראל קדמה לכל. וכן הוא אומר: „בראשית ברא אלהים"[1], ואין ראשית אלא ישראל, שנאמר: „קדש ישראל לד׳ ראשית תבואתה"[2]. (ילקוט בלק רמז תשסו, כג).

XII

הקב"ה הֶרְאָה לְמשֶׁה דוֹר דוֹר וּמַנְהִיגָיו.

כ. „יפקד ד׳ אלהי הרוחות"[3]. אמר לו: האיש, שאתה מעמיד עליהם, יש בו רוח של ששים רבוא, שיהא מסיח לכל אחד ואחד לפי דעתו? אמר לו הקב"ה: משה, וכך דברת? הריני מראה אותך כל השופטים וכל הנביאים, שאני מעמיד על בני מעכשיו, עד שיחיו המתים. אמר ר׳ סימון: „ויראהו ד׳ את כל הארץ"[4], והיה מראה אותו יהושע עומד תחתיו ומוסר לעתניאל וכן כולם. אמר לו הקב"ה: כל אלו שהראיתי לך, דעה אחת ורוח אחת יש בהם, אבל מה שבקשת לראות מראש, בסוף: רוח אחת יש בו והיא שוקלת כל הרוחות, זה משיח, שנאמר: „ויצא חטר מגזע ישי וגו׳ ונחה עליו רוח ד׳ רוח חכמה ובינה" וגו׳[5]. זה שאמר הכתוב: „לעשות לרוח משקל"[6] — לרוחו של כל בריה ובריה. תדע לך, שכן משה מבקש מלפני הקב"ה: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך דעת של כל אחד ואחד ואין דעתם של בניך דומין זו לזו. בשביל שאני מסתלק ממך, בבקשה ממך, אם בקשת למנות עליהם מנהיג, מַנֵּה עליהם אדם, שהוא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו, שנאמר: „יפקד ד׳ אלהי הרוחות". (ילקוט פנחס רמז תשעו, נז).

XIII

מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן.

(נוסח אחר)

כא. עלו משה ואלעזר להר ההר, והיה משה מתבייש לומר לאהרן: הגיע זמנך ליפטר מן העולם. אמר לו: אהרן אחי, רצונך לידע מה שכתוב בו באברהם? אמר לו: הן. אמר לו: „ואתה תבוא אל אבותיך בשלום"[7], ולא הרגיש. אמר לו: אהרן אחי, אם יאמר הקב"ה לאחר מאה שנה שתמות, מה תאמר? אמר לו: „צדיק הדיין, נאמן הוא עלי". אמר לו: הואיל וקבלת עליך, נעלה לראש ההר, שכן אמר לי הקב"ה. היה אהרן הולך אחריו כשה לטבח יובל. אמר הקב"ה למלאכי השרת: הייתם תמהים על יצחק, כשעלה על המזבח ולא סרב, בואו וראו את הגדול הולך אחר אחיו הקטן לקבל מיתה. ולא היה משה יודע, כיצד יפשיט. להפשיט את החיצון ולהלביש פנימי לאלעזר,

---

1. בראשית א, א. 2. ירמיה ב, ג. 3. במדבר כז, טז. 4. דברים לד, א. 5. ישעיה יא, א, ב. 6. איוב כח, כה. 7. בראשית טו, טו.

יח. מה שבקשת לראות מראש בסוף — מה שאתה בקשת לראות מראש, הוא יהיה בסוף, באחרית הימים. יט. ולא הרגיש — לא עמד על הרמז שהוא מרמז לו. נאמן הוא עלי — אני נכנע מלפניו ומקבל דינו. ולהלביש פנימי לאלעזר — אלמלי הלביש את אלעזר את הבגד החיצון של אהרן, הרי היה זה פנימי לאלעזר, לפי שהיה נתון תחת הבגד הפנימי של אהרן.

לא היה אפשר; לְחַלֵּף בגדי הקדש מן סדרם, לא היה אפשר; ליטול את כולם, להניחו ערום, אי אפשר. אמר הקב״ה: אתה עושה את שלך ואני עושה את שלי. והיה משה מפשיטו, ואהרן מתבלע בהר. והחכמים אומרים: משה מפשיטו ומלאכי השרת מלבישין אותו. בגדי כהונה, שהפשיט משה לאהרן, הלבישו לאלעזר בנו בפניו, ועשה לו הקב״ה נחת רוח והודיעו, שאין אחרים נוטלים גדולתו. אחר כך ירד הקב״ה ונטל נשמתו בנשיקה, שנאמר: „על פי ד׳״ [1]. והיו משה ואלעזר מנשקין את אהרן, משה על לחיו אחד, ואלעזר על לחיו אחד.

כב. ויש אומרים: משה מפשיטו מן קרסוליו, ועלה ענן הכבוד וכסה אותו. אמר לו משה: מה אתה רואה? אמר לו: איני רואה כלום, אלא שענן הכבוד מלביש את אברי, שאתה מפשיט. והפשיטו עד ירכו, ועלה ענן הכבוד וכסה אותו. והפשיטו עד צוארו. אמר לו: אהרן אחי. מה אתה רואה? מה היא המיתה? אמר לו: עד עכשיו ולא כלום, אלא שעלה ענן כבוד וכסה אותי עד צוארי. כיון שהפשיט את כלו, כסה הענן את כלו. והיה משה קורא: אהרן אהרן אחי, מה היא מיתתם של צדיקים? היכן אתה? אמר לו: איני כדאי לומר לך, אלא הלואי מקודם זמן באתי לכאן. כשראה משה היאך מת אהרן, נתאוה משה למיתתו.

כג. וכיון שמת אהרן ונתעלם מהם, ירדו משה ואלעזר. והיו כל ישראל עומדין והרדין ומצפין לראותו, מפני שהיה אוהב שלום ורודף שלום. וחזר השטן ביניהם והרגיש את כל ישראל על משה ואלעזר. תפשום כל ישראל, אמרו: היכן הוא? אמר להם: גְּנָזוֹ הקב״ה לחיי העולם הבא. אמרו: אין אני מאמינים לך, שמא דבר שלא כהוגן אמר לך וקנסת עליו מיתה. בקשו כל ישראל לסקול את משה ואת אלעזר. מיד אמר להם הקב״ה למלאכי השרת: הגביהו מטתו של אהרן אוהבי ברומו של עולם, כדי שידעו ישראל ולא יזיקו את משה ואת אלעזר. הגביהו מלאכי השרת את מטתו ברומו של עולם, והקב״ה הולך לפני המטה ומספיד עליו, ומלאכי השרת עונין אחריו: „תורת אמת היתה בפיהו״ וגו׳ [2]. וכיון שראו ישראל מטתו ברומו של עולם והקב״ה ומלאכי השרת מספידין אותו, מיד עמדו כל ישראל, מגדולם ועד קטנם, וספדו עליו מספד גדול ובכו עליו בכיה גדולה, שנאמר: „ויבכו את אהרן״ וגו׳ [3].

כד. בוא וראה כבודו ושבחו של אהרן הצדיק, שכל באי עולם בוכים אותו. אבל כשמתה מרים, לא ספדוה ולא קברוה, אלא משה בראש ואהרן ברגל וקברוה. ואף למשה רבנו לא בכו עליו כל ישראל, כדרך שבכו על אהרן, מפני שהיה מוכיחם על כל דבר ודבר. כתיב בו: „ויבכו בני ישראל את משה״ [4], ובאהרן כתיב: „כל בית ישראל״, שלא הכריעם לכף חובה מעולם, שלא אמר לאיש: „סָרַחְתָּ״ ולאשה: „סָרַחְתְּ״.

1. דברים לד, ה. 2. מלאכי ב, ו. 3. במדבר כ, כט. 4. דברים לד, ח.

יט. מתבלע — נבלע, נעלם שלא יראו את מערומיו. אין אחרים — שלא מזרעו.

כה. וכיון שראה משה כבודו ושבחו של אהרן, שמטתו נתונה ברומו של עולם והקב״ה ומלאכי השרת מקיפין אותו וקשרו עליו מספד גדול, מיד היה יושב ובוכה. אמר: אוי לי, שנותרתי לבדי! כשמתה מרים, לא בא אחד מישראל אצלנו, אלא אני ואהרן ובניו, ועמדנו לפני מטתה ובכינו עליה וספדנוה וקברנוה. כשמת אהרן, נתעסקתי אני ובנו ועמדנו לפני מטתו. אני — מה תְּהֵא עלי? מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אב, ולא בן, ולא אח, ולא אחות, מי יבכה עלי? באותה שעה השיבו הקב״ה, אמר לו: אל תירא, הריני עומד בעצמי וקוברך בכבוד גדול, שנאמר: „ויקבר אתו בגי״[1]. וכשם שנתעלמה מערה של אהרן ולא נודעה, כך לא תִּוָּדַע מערה שלך, שנאמר: „ולא ידע איש את קבורתו״[4]. וכשם שלא שלט מלאך המות באהרן אלא נפטר בנשיקה, כך אתה, לא ישלט בך מלאך המות וְתִפָּטֵר בנשיקה, שנאמר „על פי ד׳״[2]. מיד נתישבה דעתו של משה. (ילקוט מסעי רמז תשפז, טו).

XIV

יִשְׂרָאֵל בָּדְקוּ אֶת מֹשֶׁה אִם הוּא בְדַעְתּוֹ.

כד. „אלה הדברים אשר דבר משה״[3]. מי שהיה מחלק נכסיו בשעת מיתתו, מהו שיהו דבריו קיימין? כך שנו רבותינו: המחלק נכסיו על פיו, ר׳ אלעזר אומר: ריבה לאחד ומיעט לאחד, דבריו קיימין. ומה טעם? שלא יהו יורשים אומרים: מבולבלת היתה דעתו. אימתי דבריו קיימין? אמרו רבותינו: בודקים אותו שלש פעמים, אִם אמר על לאו, לאו, ועל הן, הן, דבריו קיימין. הרי מן המשנה. מן המקרא מנין? אלא אתה מוצא: בשעה שבא משה להוכיח את ישראל סוף ארבעים שנה, היו ישראל מרננים ואומרים: אינו בדעתו. משל למה הדבר דומה? לזקן שהוא סמוך למות. קראו לְלִבְלָר, שיכתוב נכסיו לבניו. כיון שבא הלבלר, התחיל לצוות לבניו ונותן לכל אחד ואחד לפי חלקו. אמרו בניו ללבלר: בָּרֵר לנו דְּיַיתֵּיקִי. אמר להם: אינה נבררת אלא בשעה הזאת, שאני אומר לכם שנשאל לזקן את דבריו פעם ושתים. התחיל הלבלר שואלו: אלו העומדין לפניך בניך הם? אמר לו: הן. בית זה שלך? אמר לו: הן. אמר לו: באיזה שכונה אתה נתון? אמר לו: בשכונת פלוני. אמר הלבלר ליורשיו: עכשיו הַדְּיַיתֵּיקִי קיים. כך בסוף ארבעים שנה, כשבא משה להוכיח את ישראל, התחילו ישראל מהרהרין לומר: תאמר שהוא בדעת שפוי? כיון שהרגיש, אמר להם: חייכם, שאיני אומר לכם דבר, עד שאוֹמַר לכם באיזה מקום אני ואתם נתוּנים. והוא אומר: במדבר. „באיזה מדבר?״ והוא אומר: בערבה מול סוף. „מי הם שכניו?״ והוא אומר: בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות. „וכמה ימים יש לנו ממצרים?״ וכן אתה מוצא, שהיו שואלין אותו: באיזה יום? וכמה

1. שם שם ו. 2. שם שם ה. 3. שם א, א.

כז. והרגיש את כל ישראל — עורר ושסה אותם. לבלר — סופר. דייתיקי — צואה. ברר לנו דייתיקי — ברר את הצואה, אם היא כחוק. שפוי — צלול.

ימים מכאן לסיני? והוא אומר: אחד עשר יום מחורב. מיד כששמעו ישראל שברר להם הדברים, אמרו לו: אמור כל מה שאתה רוצה, שדבריך נראים. מנין? ממה שקרינו בענין: „אלה הדברים אשר דבר משה”. (ילקוט דברים רמז תשצג, לב).

XV

אֱלֹהִים מַאֲזִין תְּפִלָּה בְלַחַשׁ.

כז. „מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כד׳ אלהינו בכל קראנו אליו”[1]. אתה מוצא כשאדם מתפלל, מתפלל בלחישה בינו לבין המקום. למה? כי קרוב אני להם. אמרו לו בני קרח: אין אנו פורטין מעשינו אלא לפניך, שנאמר: „רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך”[2]. ראה כבוד שחלק הקב״ה לישראל יותר ממלאכי השרת, שהמלאכים כשהם מקלסין, בקול גדול הם מקלסין, שנאמר: „וקרא זה אל זה ואמר”[3]. מה כתיב בָּתְרֵיהּ? „וינועו אמות הספים מקול הקורא”[4]. ואף החיות מקלסות בקול גדול, שנאמר: „ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול”[5]. למה? שהן רחוקים מן הקב״ה ואינן יודעין היכן הוא כבודו, שנאמר: „ברוך כבוד ד׳ ממקומו”[5]. אבל ישראל עומדין ומתפללין ויודעין שהקב״ה עומד אצלם, שנאמר: „כי יעמוד לימין אביון”[6]. (ילקוט ואתחנן רמז תתכה, סח).

XVI

אָדָם חַיָּב לִשְׁמוֹר אֶת הַמִּצְוֹת כִּשְׂכִיר יוֹם.

כח. „אנכי מצוה אתכם היום”[7]. שלא תאמר: איני יכול לשמוע את כל התורה ולשמור את כל המצות, שכתוב בה: „ארכה מארץ מדה”[8]. משל למלך, שהיה לו בור עמוק לאין סוף. אמר לבן ביתו: שכור פועלים ומלא את הבור. שכר פועלים. ומי שהיה טפש היה הולך ומביט בבור, אמר: אימתי אני ממלא אותו? ומי שהיה פקח אומר: מה אִיכְפַּת לי? שכיר יום אני, אני שמח שמצאתי לי מלאכה. כך הקב״ה אומר לו: מה איכפת לך? שכיר יום אתה, עשה יומך: „עד ירצה כשכיר יומו”[9].

כז. דבר אחר: אל תקוצו בדברי תורה. יהא עליך יום האחרון כיום הראשון, וסוף השכר לבא, כדכתיב: „מה רב טובך אשר צפנת ליראיך”[10]. (ילקוט עקב רמז תתסג, סא).

XVII

סִבַּת מִיתָתָהּ שֶׁל זְקֵנָה אַחַת.

כט. מעשה באשה אחת שהזקינה הרבה, ובאת לפני רבי יוסי בן חלפתא, אמרה לו: רבי, הזקנתי יותר מדאי, ומעכשיו חיים של נִוּוּל הם, שאיני טועמת

---

1. דברים ד, ז. 2. תהלים מה, ב. 3. ישעיה ו, ג. 4. שם שם ד. 5. יחזקאל ג, יב. 6. תהלים קט, לא. 7. דברים יא, יג. 8. איוב יא, ט. 9. שם יד, ו. 10. תהלים לא, כ.

דבריך נראים — דבריך ברורים. בתריה — אחריו. ברוך וגו׳ ממקומו — כלומר ממקומו, שאין אנו יודעים היכן הוא.

לא מאכל ולא משקה ואני מבקשת להפטר מן העולם. אמר לה: מה מצוה את למודה לעשות בכל יום? אמרה לו: למודה אני, אפילו יש לי דבר חביב, אני מנחת אותו ומשכמת לבית הכנסת בכל יום. אמר לה: מנעי עצמך מבית הכנסת שלשה ימים זה אחר זה. הלכה ועשתה כן. וביום השלישי חלתה ומתה. לכך אמר שלמה: „אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום"[1]. מה כתיב אחריו? „כי מוצאי מצא חיים"[2]. (ילקוט עקב רמז תתעא, נג).

XVIII

לָמָּה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לַזַּיִת?

ל. אמר ר' יהושע בן לוי: למה נמשלו ישראל כזית? לומר לך: מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בְּטָלָה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.

ר' יוחנן אמר; למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית זה אין מוציא שַׁמְנוֹ אלא על ידי כתישה, אף ישראל אין חוזרין למוטב אלא על ידי יסורין.

לא. נמשלו ישראל לזית: „זית רענן יפה פרי תאר קרא ד' שמך"[3], וכן הושע אומר: „ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו"[4], ונמשלו עובדי אלילים לים שנאמר: „הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון"[5], שכל המשקין מתערבין, אלו עם אלו, והשמן אין מתערב עמהם, שנאמר: „לא תתחתן בם"[6], וישראל עולים למעלה, שנאמר: „ונתנך ד' אלהיך עליון על כל גויי הארץ"[7]. ומה הזית שעושים ממנו שמן ומאיר, כך ישראל מאירים הם לעולם הבא, שנאמר: „ואוהביו כצאת השמש בגבורתו"[8]. (ילקוט ירמיה רמז רפט, קו).

XIX

הַמּוֹלֶךְ.

לב. אמרו רבותינו: אף על פי שהיו כל בתי אלילים בירושלים, המולך היה חוץ לירושלים במקום מופלג. וכיצד היה עשוי? היה צלם והיו לו שבעה קַנְקַלִּין והוא לפנים מהם. והיו פניו של עגל וידיו פשוטות, כאדם שפותח ידיו לקבל מחברו. והיו מסיקין אותו מבפנים, שהיה חלול. וכל אדם ואדם לפי קרבנו נכנס. כיצד? כל מי שהיה לו עוף, נכנס לַקַּנְקַל ראשון ומקריב; צאן, לשני; שה לשלישי; עגל לרביעי; פר לחמישי; שור לשישי. ומי שהיה מקריב בנו, היו מכניסין אותו לשביעי והוא נושקו. ועל זה נאמר: „זובחי אדם עגלים ישקון"[9]. והיו נותנין את הבן לפני המולך, והיה מסיק מבפנים, עד

1. משלי ח, לד. 2. שם שם לה. 3. ירמיה יא, טז. 4. הושע יד, ז. 5. ישעיה יז, יב. 6. דברים ז, ג. 7. שם כח, א. 8. שופטים ה, לא. 9. הושע יג, ב.

לא. מ ו פ ל ג — רחוק. ק נ ק ל — מחיצה של סורג.

שהיו ידיו נעשות כאור, ונוטלים את התינוק ונותנים אותו לתוך ידיו. והיו מביאים תופים ומקישים בהם בקול גבוה, כדי שלא יהא קולו של נער יוצא, ואביו שומע ומעיו הומים עליו. ולמה נקרא שמו „בן הִנֹּם"? שקולו של תינוק היה נוהם מכח האש. דבר אחר: שהיו העומדים נוהמים ואומרים: „יֶהֱנֶה לך! יערב לך! יִבְסַם לך!" לכך נקרא „בן הנם". (ילקוט ירמיה רמז רעז, ס).

XX

גְּמִילוּת חֲסָדִים בִּמְקוֹם הַקָּרְבָּנוֹת.

לג. „כי חסד חפצתי ולא זבח" [1]. אמר הקב"ה: חביב עלי חסד, שאתם גומלים זה לזה, יותר מכל הזבח, שזבח שלמה לפני: „אלף עולות יעלה שלמה" [2]. וכן הוא אומר: „זאת התורה לעולה למנחה" [3]; זאת התורה—לא עולה ולא מנחה.

לד. פעם אחת היה רבי יוחנן בן זכאי מהלך בירושלים והיה רבי יהושע מהלך אחריו. ראה בית המקדש שהוא חרב, אמר: אוי לנו על הבית שחרב, מקום שמתכפרין בו עונותינו! אמר לו: בני, אל ירע לך, שיש לנו כפרה אחרת שהיא כמותה, ואי זה? זה גמילות חסדים. לכך נאמר: „כי חסד חפצתי ולא זבח". ואומר: „אמרתי עולם חסד יבנה" [4]. (ילקוט הושע רמז תקכב, יט).

XXI

קְדוּשַּׁת הַשֵּׁם בְּדוֹרָהּ שֶׁל גְּזֵרָה.

לה. „ירבו עצבותם" [5]. אמר דוד לפני הקב"ה: רבונו של עולם: הרבית עצבונות לדורות של גזרה ומתו על קדושת שמך! אמר לו הקב"ה: והפסידו? „בל אסיך נסכיהם מדם" [1] — דמם חביב עלי מדם הקרבנות. אמר רבי בשם רבי אידי: שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחד נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחד דורו של גזרה, ואחד מלך המשיח. מה היו עושין דורו של גזרה? מביאין כַּדוּרִיּוֹת של ברזל ומלַבְּנִין אותן באור וְנותנין אותן תחת שֶׁחֱיֵהֶם והיו מַשִׁיהִין את נפשם מהם. וחוזרין ומביאים קְרוֹמִיּוֹת של קנים ונותנין תחת צפרניהם. ובדבר הזה מתו על קדושת השם. (ילקוט תהלים רמז תרסז).

XXII

מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד הַלָּשׁוֹן.

לו. מעשה היה במלך פרס שחלה. אמרו לו הרופאים: אין לך רפואה, עד שיביאו לך חלב לביאה ונעשה לך רפואה. ענה אחד ואמר: אני אביא

---

1. הושע ו, ו. 2. מלכים א. ג, ד. 3. ויקרא ז, לז. 4. תהלים פט, ג. 5. תהלים טז, ד.

אור — אש. מקישים — מכים. יבסם — יערב. לב. זאת התורה לא עולה וכו' — אם מקיימים אתם את התורה הזאת שהיא תורת חסד, אי אתם צריכים לא לעולה ולא למנחה. לד. כדוריות — כדורים. מלבנין — מלהטים. אור — אש. משיהין — מעכבים, עוצרים. משיהין את נפשם — מעכבים את יציאת נשמתם שלא ימותו מהר. קרומיות — קליפות.

לך חלב לביאה, אם רצונך יתנו לי עשר עזים. אמר לעבדיו שיתנו לו. נתנו לו. הלך לגוב האריות והיתה שם לביאה אחת מינקת גוריה. יום אחד עמד מרחוק והשליך לה עז אחת ואכלה. יום שני נתקרב לה מעט והשליך אחרת לה. עשה כן עד שהיה משחק עמה ולקח מחלבה וחזר לו. כשהיה בחצי הדרך, ראה בחלום והיו אבריו מַתְרִיסִין זה עם זה. הרגלים אומרות: אין בכל האברים דומים לנו, אם לא הלכנו אנו, לא היה יכול ליקח ההלב. הידים אומרות: אין כמותנו, אם לא היינו עושין, אין הדבר כלום. אמר הלב: אם לא נתתי העצה, מה הועלתם כלכם? ענתה הלשון: אם לא אמרתי הדבר, מה היה עושה? השיבו לה כל האברים: איך לא יראת להדמות אלינו, ואת במקום חשך ואין בך עצה כבשאר האברים? אמרה להם: היום תאמרו, שאני שולט עליכם! שמע האיש את הדברים, הלך אל המלך, אמר לו: אדוני המלך, הילך חלב כַּלְבְּתָא. קצף המלך וצוה המלך לתלותו. כשהלך, התחילו האברים לבכות. אמרה להם הלשון: לא אמרתי אליכם, שאין בכם ממש? אם אני מצלת אתכם, תדעו שאני עליכם? אמרו לה: הן. אמר לתולין אותו: השיבוני אל המלך, אולי אנצל. השיבוהו אליו. אמר לו: למה צוית לתלותי? אמר לו: הבאת לי חלב כלבתא. אמר לו: מה איכפת לך? ותהא לך רפואה. ועוד לביאה — כלבה קורין לה. לקחו ממנה ונסו אותה ומצאוה חלב לביאה. אמרו לו האברים: הרי אנו מודים לך. הֱוֵי: „מות וחיים ביד הלשון"[1]

(ילקוט תהלים, רמז תשכא).

XXIV

רוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִתְּנָה בְּמִדָּה.

לז. „לעשות לרוח משקל"[2]: כל נביא ונביא ניתן בו רוח הקדש כל אחד לפי כחו: „ומים תכן במדה"[2]: אלו דברי תורה, שכל אדם נוטל תורה במדה, ואין מים אלא דברי תורה, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[3].

(ילקוט איוב רמז תתקטז, פח).

III

מִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא הַמָּצוּי

מדרש זה, המשמש פרוש אגדי לכל חמשת חומשי התורה. צעיר הוא לדעת שלמה בובר מן התנחומא הקדמון, משום שהוא מביא מאמרים ממנו, וגם שואב הוא מתוך הילמדנו ומתוך התלמוד הבבלי שכבר היה מסודר לפניו,

1. משלי יח, כא. 2. איוב כח, כה. 3. ישעיה נה, א.

לה. מ ת ר י ס י ן — מריבים. ה י ל ך — הא לך. כ ל ב ת א — כלבה. תדעו שאני ע ל י כ ם — תכירו שאני השליט בכם. א נ ו מ ו ד י ם ל ך — שאת השליט עלינו.

ואפילו בפסיקתא דרב כהנא הוא משתמש. ולא עוד אלא שיש בו גם הוספות מאוחרות, הלקוחות מתוך השאילתות של רב אחאי גאון, משל משנה תורה לרמב״ם ומשל דברי רש״י. כל זה אות ומופת, שמדרש זה היה ספר עממי המצוי בידי רבים וכל דור ודור הוסיף עליו משלו. הדרושים לספר בראשית מיוחדים לו לבדו, אבל גם בו נמצאים מאמרים מן התנחומא הקדום ומן התלמוד. אולם אם ננכה את כל ה„הלואות״ וההוספות הללו, מעשה הדורות המאוחרים, אנו מוצאים שמדרש זה חבור בפני עצמו הוא. דרכו במדרש הכתובים ובפתיחה בדבר הלכה (בנוסח „ילמדנו רבנו״) היא אותה של המדרש הקדמון, אלא שמעולה הוא ממנו בלשונו הצחה ובסגנונו הנאה. בנידון זה קרוב הוא יותר אל ה„ילמדנו״. אגדותיו, ספוריו ומשליו המרובים והמצויינים עושים אותו באמת לספר־עם חביב המושך את הלב. ולא יפלא איפוא, אם במשך הדורות נארגו על המסכת העיקרית והקדומה שלו מעשי רקמה חדשים.

מִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא

I

הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הָרוּחַ.

א. שאל אַדְרְיָאנוֹס לְעֲקִילַס: על מה העולם עומד? אמר לו: על הרוח. רצונך לידע? הבא גמל. והביא גמל ונתן משאו עליו. אמר לו: „עמוד!״ ועמד. „שב!״ וישב. נתן עליו יותר ממשאו ונתן חבל על צוארו, אמר לו למשוך. משך זה מכאן וזה מכאן, חנקו את הגמל. אמר לו: אמור לגמל שיעמוד. אמר לו אדריאנוס: אתה הנקתו, והוא יעמוד? אמר לו: ומה הרגתי אותו? או שמא חסר אחד מאיבריו? אמר לו: הוצאת את רוחו. אמר לו: ומה אם הגמל לא היה סובלו, ולא סבל את משאו אלא הרוח שבו, מלך מלכי המלכים הקב״ה — אין רוחו סובל את העולם כולו? שתק אדריאנוס. (בראשית ה).

II

הָאָדָם נִבְרָא יָשָׁר וְיֵצֶר הָרָע מְגֻלּוֹ.

ב. „ויאמר ה׳ אלהים הן האדם היה כאחד ממנו״ [1] זה שאמר הכתוב: „לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר״ [2]. לא בראו

1. בראשית ג, כב. 2. קהלת ז, כט.

א. עקילס — לדברי האגדה היה בן אחותו של הקיסר אדריאנוס, שנתגייר ותרגם את התורה ליונית. התרגום הארמי המיוחס לו אינו שלו. אם הגמל לא היה סובלו — אם את הגמל לא היה סובל וכו׳.

הקב״ה, שנקרא צדיק וישר, את האדם בצלמו, אלא כדי להיות צדיק וישר כמוהו. ואם תאמר: למה ברא יצר הרע, שכתוב בו: „כי יצר לב האדם רע מנעוריו״[1]? אתה אומר שהוא רע, מי יוכל לעשותו טוב? אמר הקב״ה: אתה עושה אותו רע. למה? תינוק בן חמש, בן שש ושבע ושמונה ותשע אינם חוטאים, אלא מבן עשר ואילך, ואז הוא מגדל יצר הרע. ואם תאמר: אין אדם יכול לשמור את עצמו? אמר הקב״ה: אתה עשית אותו רע, למה? תינוק היית ולא חטאת. נתגדלת וחטאת. וכמה דברים קשים יש בעולם יותר מיצר הרע ומרים ממנו, ואתם ממתיקין אותו. אין לך מר מן הַתּוּרְמוֹס, ואתה שוקד לשָׁלְקוֹ ולהמתיקו במים שבע פעמים עד שהוא נעשה מתוק, וכן חַרְדָּל וצָלָף ודברים הרבה. ומה מרים שבראתי אותן, מְמַתְּקִין לצורכך, יצר הרע המסור בידך, על אחת כמה וכמה. משל למלך שעשה צלם זהב בדמותו והעמיד, בפתח פְּלָטְרִין שלו. שכן עליו עוף וניולו. אף הקב״ה עשה את האדם ישר, עמד יצר הרע ומנוולו. וכן הוא אומר: „אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם אכן כאדם תמותון״[2]. (בראשית ו).

III

אַדְרִיָּנוּס בִּקֵּשׁ לְהֵעָשׂוֹת אֱלוֹהַּ.

ג. אדריאנוס מלך אדום, כיון שכבש את העולם כולו, הלך לו לרומי, אמר לבני פְּלָטְרִין שלו: מבקש אני מכם שתעשו אותו אלוה, שהרי כבשתי את כל העולם, אמרו לו: עדיין לא שלטת בעירו ובביתו. הלך והספיקו בידו, והחריב בית המקדש והגלה את ישראל, וחזר לרומי. אמר להם: כבר החרבתי ביתו ושרפתי היכלו והגליתי עמו, עשו אותי אלוה! א״ר ברכיה: שלשה פילוסופין היו לו, הראשון אמר לו: אין אדם מורד במלך תוך פלטרין שלו אלא חוצה להן, צא מפלטרין שלו ותעשה אלוה. השמים והארץ הוא בראן, צא לך מהם ותעשה אלוה. והשני אמר: אין אתה יכול, שכבר אמר לנביאיו: „כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה״[3]. והשלישי אמר לו: בבקשה ממך, עמוד לי בשעה זו! אמר לו: מה? אמר לו: ספינה אחת יש לי הוק מג׳ מילין, והיא מטורפת בים, וכל אוֹרְיָא שלי בתוכה. אמר לו: אדרינוס: משלח אני לגיונותי וספינותי לשם ויצילוה. אמר לו: מרי, למה אתה מטריח לגיונות וספינות לשם? רוח קימעא שַׁגֵּר לשם, ואתה מצילה. אמר לו: ומנין יש לי רוח לשגר? אמר לו:

1. בראשית ח, כא. 2. תהלים פב, ו, ז. 3. ירמיה י, יא.

ב. תורמוס — פיגענבאָהנע. לשלקו — לשרותו במים. צלף — מין עץ שפירותיו משמשים לאכילה (קאפפעדשטרויך). ג. בני פלטרין — שרי הארמון. והחריב בית המקדש — באמת נחרב הבית ביד טיטוס. כדנה תאמרון וגו׳ — כה תאמרו להם האלהים אשר לא עשו שמים וארץ יאבדו מן הארץ ומתחת השמים האלה. עמוד לי — עזרני. אוריא — אוצר סחורה. קימעא — מעט. שגר — שלח.

לרוח אין אתה יכול לְשַׁנֵּר, והיאך תַּעֲשֶׂה אלוה? וכתיב בו: „כה אמר האל ה׳ בורא שמים ונוטיהם רֹקַע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה״ [1]. נכנס לבית, כשהוא זעוף. אמרה לו אשתו: הללו הטעו אותך, שתוכל לֵעֲשׂוֹת אלוה, אתה מלך גדול וגבור, והכל בידך. אני אומרת לך דבר אחד: תן לו פקדונו, ותעשה אלוה. אמר לו: מהו פקדונו? אמר לו: הנפש. אמר לה: אם תצא נפשי, מה אעשה? אמרה לו: הנפש שבך אי אתה שולט בה, והיאך תעשה אלוה? ואתה אדם ולא אל. (בראשית ז).

IV

קַיִן וְהֶבֶל.

ד. „ויאמר קין אל הבל אחיו״ [2] מה אמר לו? נחלק העולם ואני בכור ואטול פי שנים. אמר לו הבל: אפשר. אמר לו קין: אני נוטל יתר חלק על חלקי, מקום שנתקבל בו קרבנך. אמר לו הבל: לא תטול. על דבר זה נפלה קטטה ביניהם.

ה. ויש אומרים, שאמר קין להבל: נחלק העולם. אמר לו: הן. נטל הבל צאנו וקין אדמה לעבוד, והתנו ביניהם, שלא יהא זה על זה כלום. כשנטל הבל את צאנו, התחיל לרעות את הצאן, וקין רודף אחריו מהר לבקעה ומבקעה להר, עד שנתאחזו זה בזה ונצח הבל אל קין ונפל תחתיו. וכשראה קין כך, התחיל צווח: הבל אחי, אל תעשה בי רעה! ורחם עליו והניחו. ועמד והרגו, שנאמר „ויקם קין״ [3], מכלל שנפל. כיון שהרגו, אמר: אברח מפני אבי ואמי, שאין מבקשין אותו אלא ממני, שאין אחר בעולם אלא אני והוא. מיד נגלה עליו הקב״ה, אמר לו: מפני אבותיך אתה יכול לברוח, מפני אין אתה יכול, שנאמר: „אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו״ [4]. אמר לו: אי הבל אחיך? אמר לו: ווי לו, שריחם עליך ולא הרגך, כשנפלת תחתיו, ואתה עמדת והרגת אותו. והיאך הרגו? עשה לו פציעות פציעות, חבורות חבורות באבן, בידיו וברגליו, שלא היה יודע מהיכן נשמתו יוצאת, עד שהגיע לצוארו. כיון שאמר לו הקב״ה: אי הבל אחיך? אמר לו: לא ידעתי! השומר אחי אנכי? אתה הוא שומר כל הבריות, ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה? לגנב, שגנב כלים בלילה ולא נתפש. לבקר תפשו השוער, אמר לו: למה גנבת את הכלים? אמר לו: אני גנב ולא הנחתי אומנתי, אבל אתה אומנתך בשער לשמור, למה הנחת אומנתך? ועכשיו אתה אומר לי כך? ואף קין כך אמר: אני הרגתי אותו, בראת בי יצר הרע, אתה שומר את הכל, ולי הנחת אותו להרגו? אתה הוא שהרגתו, שאלו קבלת קרבני כמותו, לא הייתי מתקנא בו. מיד השיבו: „מה עשית

1. ישעיה מב, ה. 2. בראשית ד, ח. 3. שם שם. 4. ירמיה כג, כד.

ה. מיד השיבו: מה עשית — כלומר עליך היה לשלם ביצרך, המסור לידך.

קול דמי אחיך צועקים״[1]. מכאן אתה למד, שעשה פציעות פציעות וחבורות חבורות. „צועקים אלי״—צועקים עלי. משל לשנים שעשו מריבה. הרג אחד מהם את חבירו. היה בהם שלישי ולא הפריש ביניהם. על מי הכל משיחין? לא על השלישי? לכך כתיב „צועקים אלי״—צועקים עלי. אמר לו קין: רבונו של עולם! לא ידעתי ולא ראיתי הרוג מימי, וכי הייתי יודע, שאני מכהו באבן והוא מת? והשיבו מיד: „ארור אתה מן האדמה וגו׳ כי תעבד את האדמה לא תוסף תת כחה לך״[2]. אמר לפניו: רבש״ע! יש לפניך דֵּלָטוֹרִין, שמלשינין את האדם לפניך? אבי ואמי הרי הן בארץ ואינן יודעין שאני הרגתיו, ואתה בשמים, מנין אתה יודע? אמר לו: שוטה, כל העולם כולו אני סובל, שנאמר „אני עשיתי ואני אשא אני אסבל ואמלט״[3]. אמר לו: כל העולם כולו אתה סובל ועוני אינך יכול לסבול? „גדול עוני מנשוא״[4]. אמר לו: הואיל ועשית תשובה, צא וגלה מן המקום הזה, שנאמר: „ויצא קין מלפני ה׳ וישב בארץ נוד״[5].

ו. וכשיצא, כל מקום שהיה הולך, היתה הארץ מזדעזעת מתחתיו והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות: מהו זה? אומרות זו לזו: קין הרג את הבל אחיו, גזר הקב״ה עליו „נע ונד תהיה״. והן אומרות: נלך אצלו ונאכלנו. והיו מתכנסות ובאות אצלו, באותה שעה זלגו עניו דמעות ואמר: „אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח? אם אסק שמים, שם אתה, ואציעה שאול הנך. אשא כנפי שחר אשכנה באחרית ים? גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך״[6]: (בראשית ט).

ז. בשעה שהרג קין את הבל. היה מושלך ולא היה יודע קין מה לעשות, זימן לו הקב״ה שני עופות טהורים והרג אחד מהם את חבירו וחפר בידיו וקברו. וממנו למד קין וחפר וקבר את הבל. לפיכך זכו העופות לכסות את דמן. (שם י).

V

הֲרִיגַת קַיִן.

ח. וכיצד נהרג קין? נעשה מלאך המות ק״ל שנה והוא נע ונד בקללה. למך בן בנו היה שביעי לדורות וסומא היה, יוצא לצוד והיה בנו אוהזו בידו. כשהיה רואה אותו תינוק חיה, היה אומר לו. אמר לו: כמין חיה אני רואה. מתח את הקשת כנגדו והרג את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו, אמר לו ללמך: אבי, הרי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. אמר לו למך: ווי לי, זקני הוא. טפח שתי ידיו בהרטה ונגע בראש התינוק והרגו בשוגג, שנאמר: „כי איש הרגתי לפצעי וילד להבורתי״[7]. (שם יא).

---

1. בראשית ד, י. 2. שם שם יא, יב. 3. ישעיה מו, ד. 4. בראשית שם שם יג. 5. שם שם טז. 6. תהלים קלט. ז—י. 7. בראשית ד, כג.

ה. מ כ א ן א ת ה ל מ ד ו כ ו׳ — מתוך שהדם יצא מפצעים הרבה לכן הוא קורא לו בשם רַבִּים „דמי אחיך״. ד י ל ט ו ר י ן — מלשינים, הולכי רכיל. ז. ל כ ס ו ת א ת ד מ ו — בשחיטתם, כי כסוי הדם כבוד הוא. ח. ס ו מ א — עור.

VI

נֹחַ.

ט. „ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו״[1]. מנין היה יודע לומר: „זה ינחמנו ממעשינו״ וגו׳? וכי נביא היה? א״ר שמעון בן יהוצדק: למודין היו, שבשעה שאמר לו הקב״ה לאדם: „ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך״[2], אמר אדם: רבש״ע! עד מתי? אמר לו: עד שיולד אדם מהול. כיון שנולד נח מהול, מיד ידע למך ואמר: ודאי „זה ינחמנו״ וגו׳. ומהו „ממעשינו ומעצבון ידינו״? קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין, היו קוצרין, אלא היו זורעין חטים. וקוצרים קוצים ודרדרים. כיון שנולד נח, חזר העולם לישובו, קצרו מה שזרעו: זורעין חטין וקוצרין חטים, שעורים—וקוצרין שעורים. ולא עוד, אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב „ומעצבון ידינו״, נולד נח, התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה. **(שם יא).**

VII

נֹחַ הָיָה מַתְרֶה בִּבְנֵי דוֹרוֹ.

י. א״ר הונא בשם רבי יוסי: ק״כ שנה היה מתרה הקב״ה בדור המבול, שמא יעשו תשובה. כיון שלא עשו תשובה, אמר לו: „עשה לך תבת עצי גפר״[3]. עמד נח ועשה תשובה ונטע ארזים, והיו אומרין לו: ארזים אלו למה? אמר להן: הקב״ה מבקש להביא מבול לעולם ואמר לי לעשות תיבה, כדי שאמלט בה אני וביתי. והיו משחקין ממנו ומלעיגין בדבריו. והיה משקה אותן ארזים והן גדילין, והיו אומרין לו: מה אתה עושה? ומשיב להן כענין הזה, והיו מלעיגין עליו. לסוף ימים קצצם והיה מנסרם, והיו אומרים לו: מה אתה עושה? ואומר להן כך, והיה מתריה בהן. כיון שלא עשו תשובה, מיד הביא עליהן מבול שנאמר „וימח את כל היקום״[4]: **(נח ה).**

VIII

הַשָּׂטָן סִיֵּע לְנֹחַ לָטַעַת אֶת כַּרְמוֹ.

יא. „וישתְ מן היין״[5]. אמרו חכמים: בו ביום נטע, בו ביום עשה פירות, בו ביום בצר, בו ביום דרך, בו ביום שתה, בו ביום נשתכר, בו ביום נתגלה קלונו. כשבא נח ליטע כרם, בא שטן ועמד לפניו. אמר לו: מה אתה נוטע? אמר לו: כרם. אמר לו: מה טיבו? אמר לו פירותיו מתוקים בין לחים בין

1. בראשית ה, כט. 2. שם ג, יז. 3. בראשית ו, יד. 4. שם ז, כג. 5. שם ט, כו.

יבשים, ועושין מהן יין המשמח לבבות. אמר לו: שטן: בא ונשתתף שנינו בכרם זה. אמר לו: לְחַיֵי! מה עשה שטן? הביא כבש והרגו תחת הגפן, אחר כך הביא ארי והרגו, ואח"כ הביא חזיר והרגו, ואח"כ הביא קוף והרגו תחת הכרם. והטיפו דמם באותו הכרם והשקוהו מדמיהם. רמז לו: שקודם שישתה אדם מן היין הרי הוא תם ככבש זו, שאינה יודעת כלום וכרחל לפני גוזזיה נאלמה. שתה כהוגן, הרי הוא גבור כארי ואומר: אין כמותו בעולם. כיון ששתה יותר מדאי, נעשה כחזיר מתלכלך במי רגלים ובדבר אחר. נשתכר, נעשה כקוף, עומד ומרקד ומשחק ומוציא לפני הכל נבלות הפה ואינו יודע מה יעשה.
וכל זה אירע לנח הצדיק. (נח יג).

IX

כֵּיצַד הֶחֱזִיר אַבְרָהָם אֶת הַבְּרִיוֹת לְמוּטָב.

יב. „אחר הדברים האלה וגו' שכרך הרבה מאד"[1]. זה שאמר הכתוב: „רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת"[2]. „רשע עושה פעולת שקר" זה נמרוד הרשע, שהיה עושה צלמים ומטעה הבריות, שנמשלה עבודת עכו"ם לשקר, שנאמר: „נבער כל אדם מדעת הוביש כל צורף מפסל כי שקר נסכו ולא רוח בם"[3]. „וזורע צדקה שכר אמת" — זה אברהם, שזרע צדקה והיה מַאכיל עוברים ושבים שנאמר: „ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם"[4]. לאחר שהיה מאכילן ומשקן, היו מברכין אותו. ואמר להם: לי אתם מברכין? ברכו לבעל הבית, שנותן לכל הבריות אוכל ומשקה ונתן בהם רוח. והיו אומרים לו: היכן הוא? אמר להם: שליט בשמים ובארץ וממית ומחיה, מוחץ ורופא; צר את הָעוּבָּר במעי אמו ומוציאו לאויר עולם; מגדל צמחים ואילנות, מוריד שאול ויעל. כיון שהיו שומעין כך, היו שואלין: כיצד נברך אותו ומחזיקין לו טובה? היה אומר להם: אמרו „ברוך ה' המבורך לעולם ועד! ברוך נותן לחם ומזון לכל בשר". והיה מלמדם ברכות וצדקות. הוא שאמר הכתוב: „ואת הנפש אשר עשו בחרן"[5]. א"ר אלכסנדרי: אלמלא נתכנסו כל הבריות לעשות יתוש אחד, אין יכולין לעשות, ומהו „הנפש אשר עשו"? שהיה מלמדן יראת שמים ומורה להן את התורה. א"ל הקב"ה: אתה זרעת את הצדקה והודעתני בעולם, שכר אתה נוטל, שנאמר: „שכרך הרבה מאד". (לך לך יג).

---

1. בראשית טו, א. 2. משלי יא, יח. 3. ירמיה י, יד. 4. בראשית כא, לג. 5. שם יב, ה.

יא. לחיי — טוב הדבר. והטיפו דמם — כל בעלי החיים האלה הטיפו דמיהם בכרם.

יב. צר את העובר — מצייר ורוקם צורת הילד במעי אמו. הודעתני בעולם — הודעת את מציאותי לבאי עולם.

X

אֵין הַקָּבָ"ה מְנַסֶּה אֶלָּא אֶת הַצַּדִּיקִים.

יג. „והאלהים נסה"[1]. זה שאמר הכתוב: „ה' צדיק יבחן"[2]. א"ר יונה: הפשתן הזה כל זמן שאתה כותש עליו, משתבח. אימתי? כשהוא יפה, אבל כשהוא רע, אתה כותש עליו והוא מתפקע. כך אין הקב"ה מנסה אלא לצדיקים.

אר"י בר שלום: היוצר הזה אינו מַקִּיש על כלי וקנקן רעוע, שלא ישבר. ובמה הוא מקיש? על הבריא. כך אין הקב"ה מנסה לרשעים אלא לצדיקים, שנאמר: „ה' צדיק יבחן".

א"ר אלעזר: לבעל הבית שיש לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע. על מי הוא מטיל את העול? לא על אותה שכחה יפה? הֱוֵי אומר: „ה' צדיק יבחן". לכך נאמר: „והאלהים נסה את אברהם". (וירא כ).

XI

עֲקֵדַת יִצְחָק.

יד. „ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני"[3]. מהו לשון הנני? לשון ענוה, לשון חסידות, שכך ענותנותם של חסידים בכל מקום.

„ויאמר קח נא"[4]. אין נא אלא לשון בקשה. משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו גבור אחד נוצח בכל המלחמות. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה. אמר המלך לאותו גבור: בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו שרי החיילים שלי: אותן מלחמות ראשונות לא היה בהן ממש. אף כך אמר הקב"ה לאברהם: נסיתיך בט' נסיונות ועמדת בהן, עכשיו עמוד לי בנסיון זה, כדי שלא יאמרו: ראשונים לא היה בהם ממש.

„ויאמר קח נא את בנך". אמר לו: אי זה הבן? אמר לו: את יחידך. אמר לו: זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו: אשר אהבת. אמר לו: שניהם אני אוהב. אמר לו: את אשר אהבת הרבה. אמר לו: וכי יש גבול במעים? אמר לו: את יצחק. „ולך לך אל ארץ המוריה"[5]. מהו „לך לך"? נסיון אחרון כנסיון ראשון: נסיון הראשון ב„לך לך מארצך וממולדתך", ונסיון אחרון ב„לך לך אל ארץ המוריה". מיד: „וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו"[6]. כמה עבדים וכמה שפחות היו לו לאותו צדיק, והוא בעצמו „ויחבוש את חמורו", ללמדך זריזותו. -

---

1. בראשית כב, א. 2. תהלים יא, ה. 3. בראשית כב, א. 4. שם שם ב. 5. שם שם. 6. שם שם ג.

יג. משתבח — נעשה משובח ביותר. מתפקע — מתבקע ונשבר. היוצר — האומן של כלי חרש. מקיש — מכה (לבחנו אם טוב הוא). יד. וכי יש גבול במעים — היש גבול ומדה לאהבת הלב?

טו. „ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק"[1]. ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני? כדי שלא יהו אומות העולם אומרים: הֱמָמוֹ והלך ושחט את בנו.

אמר אברהם: מה אעשה? אם אגלה לשרה, נשים דעתן קלה עליהן בדבר קטן, כל שכן בדבר גדול כזה. ואם לא אגלה לה ואגנבנו ממנה בעת שלא תראה אותו, תהרוג את עצמה. מה עשה: אמר לשרה: תַּקְנִי לנו מאכל ומשתה ונאכל ונשמח. אמרה לו: מה היום מיומים ומה טיבה של שמחה זו? אמר לה: זקנים כמותינו נולד להם בן בזקנותם, כְּדֵי לאכול ולשתות ולשמוח. הלכה ותקנה המאכל. כשהיו בתוך המאכל, אמר לה: את יודעת, כשאני בן ג' שנים הכרתי את בוראי, והנער הזה גדול ולא נחנך, ויש מקום אחד רחוק ממנו מעט, ששם מחנכין את הנערים, אקחנו ואחנכנו שם. אמרה לו: לך לשלום. מיד „וישכם אברהם בבקר". ולמה בבקר? אמר: שמא שרה תחזור בדבורה ולא תניחני, אקום בהשכמה קודם שתקום היא.

טז. „ויקח את שני נעריו עמו"[2]. אמר: עד שאקרבנו ישמרו הם את הכלים. קִדְּמוֹ השטן בדרך ונדמה לו כדמות זקן. אמר לו: לאן אתה הולך? אמר לו: להתפלל. אמר לו: ומי שהולך להתפלל, למה אש ומאכלת בידו ועצים על כתפו? אמר לו: שמא נִשְׁהֵא יום או יומים ונשחט ונאפה ונאכל. אמר לו: זקן, לא שם הייתי, כשאמר לך הקב"ה „קח נא את בנך"? וזקן כמותך ילך ויאבד בן, שנתן לו למאה שנה! לא שמעת המשל: „מה שהיה בידו אבדו ומבקש מאחרים"? ואם תאמר יהיה לך בן אחר? תשמע מן המשטין ותאבד נשמה, שתתחייב עליה בדין. אמר לו: לא משטין היה, אלא הקב"ה יתברך היה, לא אשמע ממך.

יז. הלך מעליו ונדמה לבחור ועמד על ימינו של יצחק. אמר לו: לאן אתה הולך? אמר לו: ללמוד תורה. אמר לו: בחייך או במיתתך? אמר לו: וכי יש אדם שילמוד אחר מיתה? אמר לו: עלוב בר עלובה! כמה תעניות נתענית אמך, עד שלא נולדת והזקן השתטה והוא הולך לשחטך! אמר אף על פי כן לא אעבור על דעת יוצרי ועל צווי אבי. חזר ואמר לאביו: אבי, ראה מה אומר לי זה. אמר לו: אל תשגיח עליו, שאינו בא אלא לְיָעֵף לנו.

יח. כיון שראה שלא קבלו ממנו, הלך ונעשה לפניהם נהר גדול. מיד ירד אברהם לתוך המים והגיעו עד ברכיו. אמר לנעריו: בואו אחרי. ירדו אחריו. כיון שהגיע עד חצי הנהר, הגיעו המים עד צוארו. באותה שעה תלה אברהם עיניו לשמים, אמר לפניו: רבש"ע! בחרתני ונגלית לי ואמרת לי: אני יחיד ואתה יחיד, על ידך יודע שמי בעולמי והעלה יצחק בנך לפני לעולה ולא עכבתי והריני עוסק בצוויך, ועכשיו באו מים עד נפש, אם אני או יצחק בני

1. שם שם ד. 2. שם שם ג.

טו. הֱמָמוֹ — הקב"ה הממ וערבב את דעתו. תקני — הכיני. טז. תשמע מן המשטין — השטן הוא שהסיתך למעשה זה. ליעף אותנו — לרפות את ידינו.

טובע, מי יקיים מאמריך? על מי יתייחד שמך? אמר לו הקב״ה: חייך שעל ידך יתיחד שמי בעולם. מיד גער הקב״ה את המעין ויבש הנהר ועמדו ביבשה. מה עשה השטן? אמר לאברהם: כך שמעתי מאחורי הַפַּרְגּוֹד: השה לעולה, ואין יצחק לעולה. אמר לו: כך ענשו של בַּדַּאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו. מיד „וירא את המקום מרחוק״[1]. והיאך נראה מרחוק? מלמד שמתחלה היה מקום עמוק, כיון שאמר הקב״ה לַשְׁרוֹת שכינתו עליו ולעשות מקדש, אמר: אין דרך מלך לשכון בעמק אלא במקום גבוה ומעֻלֶּה ומיופה ונראה לכל. מיד רמז הקב״ה לסביבות העמק, שיתקבצו ההרים למקום אחד לעשות מקום השכינה.

יט. אמר לו ליצחק: רואה אתה מה שאני רואה? אמר לו: אני רואה הר נאה משובח וענן קשור עליו. אמר לנעריו: רואין אתם כלום? אמרו לו: אין אנו רואין אלא מדברות. אמר להם: „שבו לכם פה עם החמור״[2]. הואיל והחמור אינו רואה ואינכם רואין כמותו, עם הדומה לחמור, שבו לכם פה עם החמור, שאתם כמותו.

„ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה״[3]. באותה שעה נפל פחד ויראה גדולה על יצחק, שלא ראה בידו כלום להתקרב והרגיש בדבר במה שעתיד להיות, בקש לומר: איה השה לעולה? אמר לו: הואיל ואמרת, הקב״ה בחר בך, אמר: אם בחר בי, הרי נפשי נתונה לו, על אמי צר לי מאוד. ואף על פי כן „וילכו שניהם יחדו״ בוודאי — זה לשחוט וזה להשחט.

כ. כשבא לשחוט, אמר לו: אבא, אוסרני ידי ורגלי, מפני שהנפש חצופה היא, וכשאראה את המאכלת, שמא אזדעזע ויפסל הקרבן. בבקשה ממך, אל תעש בי מום. מיד „וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחט״[4]. אמר לו: אבא, לא תודיע את אמי, כשהיא עומדת על הבור, או כשהיא עומדת על הגג, שמא תפיל את עצמה ותמות. מיד בנו שניהם את המזבח ועקדו על המזבח ונטל את הסכין, כדי לשוחטו עד שיצא ממנו רביעית דמו. בא השטן ודחף ידו של אברהם ונפלה הסכין מידו. וכיון ששלח ידו לקחתה, יצאה בת קול ואמרה לו מן השמים: „אל תשלח ידך אל הנער״. ואלולי כן, כבר היה נשחט.

כא. באותה שעה הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה כדמות יצחק. כיון שראתה אותו, אמרה לו: בני, מה עשה לך אביך? אמר לה: נטלני אבי והעלני הרים והורידני בקעות, והעלני לראש הר אחד ובנה מזבח וסדר המערכה והעריך את העצים ועקד אותי על גבי המזבח ולקח את הסכין לשחטני, ואלולי שאמר לו הקב״ה „אל תשלח ידך אל הנער״, כבר הייתי נשחט. לא הספיק לגמור את הדבר, עד שיצאה נשמתה. (וירא כב, כג).

1. שם כב, ד. 2. שם שם ה. 3. שם שם ז. 4. שם שם י.

יח. הפרגוד — מחיצת השכינה. בדאי — שקרן. יט. להתקרב — להיות עולה לקרבן. הואיל ואמרת — הואיל ששאלת, אומר לך.

XII

הֵיאַךְ נוֹכְחוּ הַנָּשִׁים שֶׁשָּׂרָה יָלְדָה אֶת יִצְחָק.

כב. „אלה תולדות יצחק"[1]. למה חזר ואמר: „אברהם הוליד את יצחק"? אלא שהיו מרננין אחריהם ואומרים: אפשר זקן בן מאה שנה וזקנה בת תשעים שנה מולידין? אין זה בנם, אלא שהביאה אותו מן השוק. וכן אתה מוצא, בשעה שגמל אברהם את יצחק עשה משתה וזימן כל גדולי המלכות, אף שרה קראה כל נשותיהן לסעודה. מה עשו אותן הנשים? „עכשיו יִוָּדַע הדבר, אם הוא בנה ואם לאו": כל אחת ואחת הביאה בנה עמה ולא הביאה מניקתה. מיד היו הבנים בוכין, וכל אחת ואחת אומרת: שכחתי ולא הבאתי מניקתי. באותה שעה היה שופע ויורד חלב מדדיה של שרה ונטלה כל בניהן והניקה אותן, שנאמר. „הניקה בנים שרה"[2]. וכן כולן אומרות: באמת הניקה בנים שרה! ולכך נאמר: „אברהם הוליד את יצחק": (תולדות ג).

XIII

עֵשָׂו הָיָה גוֹנֵב אֶת לֵב אָבִיו.

כג. כשהיה בא עשו מן ההוק היה אומר לאביו: אבא, המלח מהו שתהא חייבת במעשר? והיה תָמֵהַ יצחק ואומר: ראה בני זה, כמה מדקדק במצות! והיה אומר לו אביו: בני, היכן היית היום הזה? והוא אומר לו: בבית התלמוד. לא כך היא הלכה מן כך וכך? לא כך איסורו? לא כך התירו? ומתוך דברים אלו היה צדו בפיו, על כן אהבו. ורוח הקודש צווחת: „כי יחנן קולו אַל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו"[3]. (שם ח).

XIV

שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם.

כד. א"ר פנחס הכהן בר חמא: היו במצרים משבעים לשון, ולא היו משעבדין אלא בישראל שנאמר: „וימררו את חייהם בעבודה קשה" מהו „ובכל עבודה בשדה"[4]? אלא לאחר שהיו עושין מלאכתן בטיט ובלבנים ובאין לנוח לערב לבתיהן, בא המצרי ואומר לו: צא לקט לי ירק מן הגנה, בקע לי את העץ הזה, מלא לי חבית זו מן המים. הֱוֵי: „ובכל עבודה בשדה". מהו „את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך"[5]? שהיו נותנין עבודת האיש על האשה ועבודת האשה על האיש. אומר לאיש: קום לוש ואפה! אומר לאשה: מלאי חבית זו! בקעי העץ הזה! לכי לגנה, הביאי ירקות! (ויצא ט).

1. בראשית כה, יט. 2. שם כא, ז. 3. משלי כו, כה. 4. שמות א, יד. 5. שם שם.

XV

גְּדוֹלָה זְכוּת מְלָאכָה מִזְּכוּת אָבוֹת.

כה. „השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע"[1]. מכאן אנו למדין, שזכות מלאכה עומדת במקום שאין יכולה זכות אבות לעמוד. שנאמר: „לולי אלהי אבי אלהי אברהם" וגו', אם כן לא עמדה לו זכות אבותיו אלא לשמירת ממונו. „את עניי ואת יגיע כפי ראָה אלהים ויוכח אֶמש"[2]. שהזהירו מהרע לו בזכות יגיע כפיו. למד, שלא יאמר אדם: אוכל ואשתה ואראה בטוב, ולא אטריח עצמי, ומן השמים ירחמו. לכך נאמר: „מעשה ידיו ברכת"[3]. צריך לאדם לעמול ולעשות בשתי ידיו, והקב"ה שולח את ברכתו. (ויצא יג).

XVI

יַעֲקֹב וְהַמַּלְאָכִים.

כו. „ויקרא שם המקום ההוא מחנים"[4]. מהו מחנים? שתי מחנות. שבשעה שהלך יעקב לארם נהרים היו מלאכי ארץ ישראל משמרין אותו ומלוין אותו. כיון שהגיעו לחוץ לארץ, נסתלקו וירדו אחרים ונתלוו לו, כיון שחזר מן לבן, היו אותן מלאכים, שנמסרו לו, מלווין אותו עד ארץ ישראל. כשהרגישו מלאכי ארץ ישראל שיעקב בא, יצאו לקראתו להתלוות לו שנאמר. „ויפגעו בו מלאכי אלהים"[5], התחילו שתי מחנות עומדין אצל יעקב שנאמר: „מחנים". מה עשה? שלח מהם בשליחותו. מיד הלכו וקדמו לעשו ועשו עצמם כשני ראשי גְיָיסוֹת. פגעה בו כת ראשונה שהיו בה ד' כתות, נפלו עליו הכוהו ושברוהו, אמר להם: הניחוני, שאני בן בנו של אברהם. הוסיפו להכותו. אמר להם: הניחוני, שאני בנו של יצחק שנעקד על גבי המזבח. הוסיפו להכותו. אמר להם: הניחוני, שאני אחיו של יעקב, שבא מפדן ארם. התחיל מבקש מהם ולומר להם: יעקב אחי בא לכלל עשרים שנה, ואני מבקש לראותו. כיון שהזכיר להם יעקב, הניחוהו. אמרו לו: אתה הוא אחיו של יעקב אוהבנו? הרי אנו מניחין אותך לכבודו ולאהבתו, שאל לנו בשלומו. כשפירש מהם, פגעה בו הכת השניה ועשו בו כמו שעשתה הכת הראשונה. וכן השלישית וכן רביעית. (וישלח ג).

1. בראשית לא, כד. 2. שם שם מב. 3. שם שם. 4. איוב א, י. 5. בראשית לב, ד. 6. שם שם ב.

הַפְּסִיקְתּוֹת

I

פְּסִיקְתָא דְרַב כָּהֲנָא

פסיקתא דרב כהנא היא קובץ דברי אגדה על פרשיות התורה הנקראות בימים טובים ובשבתות מיוחדות ועל ההפטרות הנקראות בשבת חזון ובשבת נחמו, בחגים ובשבת תשובה. הוראתה של המלה „פסיקתא" היא „פיסקא", כלומר דרוש בודד בפני עצמו, והשם פסיקתא, שנקרא על המדרש, מכוון שהמדרש משמש קובץ דרשות על פרקים בודדים מן המקרא ולא על ספרים שלמים ממנו. פסיקתא דרב כהנא כוללת שלשים ושתים דרשות או פיסקאות. לפי ההשערה הריהי מְרֻכֶּבֶה משני קובצים מיוחדים, שהאחד היה מתחיל בדרשה לראש השנה, והשני היה כולל י"א (י"ב) דרשות על ההפטרות שלאחרי שבעה עשר בתמוז, הינו שלש דרשות תוכחה לפני תשעה באב, שבע דרשות תנחומין להפטרות שלאחר תשעה באב, ודרשה (או שתי דרשות) להפטרה של ראש השנה. הפסיקתא מיוחסת לרב כהנא, שהיה תלמידו של רב ועלה מבבל לארץ ישראל ללמוד תורה אצל ר' יוחנן, משום שהפיסקא הראשונה להפטרות, שהיו כאמור קובץ בפני עצמו ונקראו בשם „מדרש ההפטרות", מתחילה במאמר „ר' אבא בר כהנא פתח". בנוגע לזמן חבורה, יש שמקדימים וקובעים אותו בזמן סדור התלמוד הירושלמי, משום שהיא כוללת אגדות ירושלמיות ואין בה ממדרשיהם של חכמי בבל, ויש (כגון צונץ) שמאחרים אותו עד למאה השמינית למנין הרגיל. בכל אופן צריך לשער שהפסיקתא דרב כהנא שבידנו אינה הטופס הראשון והמקורי כפי שיצא מיד מסדרו, אלא שחלו בה הרבה שנויים והוספות.

ממקורה של פסיקתא זו שאבו הרבה מסדרי המדרשים והגאונים הקדמונים: רב סעדיה, רב האי, בעל הערוך, רש"י, בעלי התוספות ואחרים.

פסיקתא דרב כהנא מצויינה ברוח השירה השפוכה על הרבה מאגדותיה. הפיסקא לשבת חנוכה מתארת תאור נאה את חנוכת בית המקדש, שבנה שלמה, כחגיגת חתונה שבין הקב"ה וכנסת ישראל. הפיסקא ט"ו מציירת ציור נשגב את

אבלותו של הקב״ה על חרבן בית המקדש. „אמר הקב״ה למלאכי השרת: מלך בשר ודם אבל מה הוא עושה?״ ומלאכי השרת מפרטים לו את דרכי האבלות שנוהג מלך בשר ודם: תולה שק על פתחו, מכבה את הפנסים, מהלך יחף, כופה את מטתו, יושב ודומם, קורע את הפורפורא שלו, מתאבל ומקונן. ואף הקב״ה עושה כן: מלביש שמים קדרות, מחשיך את מאורות השמים, יושב בדד ודומם, הופך את כסאו, קורע את הפורפורא שלו ומתאבל ומקונן: „איכה ישבה בדד״.

בדברים מרעישים לב מתארת הפיסקא „נחמו״ איך כל נביא ונביא בא לנחם את ירושלים והיא אינה מקבלת תנחומין ממנו, משום שלפנים נבא לה רעות: „אתמול אמרת לי... ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזו (נבואה) נאמין — לראשונה או לשניה?״ „הלכו להם כל הנביאים אצל הקב״ה ואמרו לו: רבונו של עולם, לא קבלה עליה ירושלים להתנחם. אמר להם הקב״ה: אני ואתם נלך וננחמוה, הֱוֵי: „נחמו נחמו עמי״ — נחמוה עמי, נחמוה עליונים, נחמוה תחתונים, נחמוה חיים, נחמוה מתים, נחמוה בעולם הזה, נחמוה בעולם הבא, נחמוה על עשרת השבטים, נחמוה על יהודה ובנימין — נחמו נחמו עמי!״

פְּסִיקְתָא דְרַב כָּהֲנָא

I

משֶׁה הוֹרִיד אֶת הַשְׁכִינָה לָאָרֶץ.

א. עיקר שכינה מתחלה בתחתונים היתה, וכיון שחטא אדם הראשון, נסתלקה לרקיע ראשון. עמד דור אנוש וחטאו, נסתלקה מן הראשון לשני; דור המבול וחטאו — נסתלקה מן השני לשלישי; דור הפלגה וחטאו — נסתלקה משלישי לרביעי; מצרים בימי אברהם וחטאו — נסתלקה מרביעי לחמישי; הסדומיים וחטאו — מחמישי לששי; מצרים בימי משה — מן הששי לשביעי. וכנגדם עמדו שבעה צדיקים והורידו אותה לארץ. עמד אברהם אבינו, זכה והורידה מן השביעי לששי; עמד יצחק, זכה והורידה מן הששי לחמישי; עמד יעקב, זכה והורידה מחמישי לרביעי; עמד לוי וזכה והורידה מרביעי לשלישי; עמד קהת וזכה והורידה משלישי לשני; עמד עמרם וזכה והורידה מן השני לראשון; עמד משה וזכה והורידה לארץ. (פסקא א. ויהי ביום כלות המשכן).

II

אֵין מָקוֹם פָּנוּי מִן הַשְּׁכִינָה.

ב. אמר ר׳ אבא בר כהנא: כתיב: „ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת״[1], ללמדך שאפילו מה שאחורי הכפרת אינו פנוי מן השכינה.

ג. גוי אחד שאל את רבן גמליאל: מפני מה נגלה הקב״ה בסנה? אמר לו: אלו נגלה לו על חרוב אחד או על תאנה אחת כך היית שואלני! ולהוציאך חלק אי אפשר: ללמדך שאין בארץ מקום פנוי מן השכינה.

ד. אמר ר׳ יהושע דְּסִכְנִין בשם ר׳ לוי: למה היה אוהל מועד דומה? למערה שהיא נתונה על שפת הים ועלה הים והציף. המערה נתמלאה מן הים, והים לא חסר. כך אוהל מועד נתמלא מזיו השכינה. (שם).

III

כִּסֵּא שְׁלֹמֹה.

ה. „שש עגלות צב״[2]. שש כנגד מעלות שהיו לכסא. כיצד? עלה לישב על מעלה ראשונה, הַכָּרוּז יוצא ואומר: „לא ירבה לו סוסים!״ עלה לישב על מעלה שניה, הַכָּרוּז יוצא ואומר: „לא ירבה לו נשים!״ עלה לישב על מעלה שלישית, הכרוז יוצא ואומר: „וכסף וזהב לא ירבה לו!״ עלה לישב על מעלה רביעית, הכרוז יוצא ואומר: „לא תטה משפט!״ עלה לישב על מעלה חמישית, הכרוז יוצא ואומר: „לא תכיר פנים!״ עלה לישב על מעלה ששית, הכרוז יוצא ואומר: „לא תקח שחד!״ (שם).

IV

חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל.

ו. אמר ר׳ יודן: בא וראה, כמה חבב הקב״ה לישראל, שהוא מזכירם חמש פעמים בפסוק אחד, הָדָא הוא דכתיב: „ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקדש״[3].

ז. תני ר׳ שמעון בן יוחאי: למלך שמסר בנו לפֶּידָגּוֹג והיה מצוה ואומר לו: אכל ברי? שתה ברי? אֲזַל ברי לבית סִפְרָא? אֲתָא ברי מבית ספרא? כך הקב״ה מתאוה להזכיר את ישראל בכל שעה.

ח. אמר ר׳ יהודה בר סימון: משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה. עבר אחד וראה אותו, אמר לו: מה אתה יושב ועושה? אמר לו: עטרה. אמר

1. שמות כה, כב. 2. במדבר ז, ג. 3. שם ח, יט.

ב. שאחורי הכפרת – שהרי אף על פי שהדבור לא היה אלא מעל הכפרת, הנה יעידתה של השכינה היתה בכל האהל ואפילו אחורי הכפרת. ג. כך היית שואלני – הלא גם אז היית שואלני כשאלה הזאת. להוציאך חלק – להשאירך בלי תשובה. ה. לכסא – של שלמה. הכרוז – המודיע בקול רם דבר שבפומבי, (הערָאלד). ז. פידגוג – אומן, מחנך. אזל ברי וכו׳ – ההלך בני לבית הספר. אתא – הבא, השב.

לו: כל מה שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, קבע, שהיא עתידה להנתן בראשו של מלך. כך אמר הקב״ה למשה: משה, כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל לפני — שבח, לפארו — פארו, שאני עתיד להתפאר בו, שנאמר: „ישראל אשר בך אתפאר״ [1]. (פסקא ב. פרשת שקלים).

V

חָכְמַת מִצְרַיִם וְחָכְמַת שְׁלֹמֹה.

ט. „ומכל חכמת מצרים״ [2]. מה היתה חכמתם של מצרים? אלא אתה מוצא: בשעה שבקש שלמה לבנות בית המקדש, שלח אצל פרעה נכה, אמר לו: שלח לי אומנין בשכרם, שאני מבקש לבנות בית המקדש. מה עשה המלך? כנס כל האיצטרולגין שלו ואמר להם: צפו וראו בני אדם, שעתידים למות בזו השנה, ואשלחם אצלו. כיון שבאו אצל שלמה, צפה ברוח הקדש, שהם עתידים למות באותה שנה. נתן להם תכריכין ושלחם, ושלח לו כְּתָב ואמר: לא היה לך תכריכין לקבור את מתיך? הרי לך הם ותכריכיהם. (פסקא ד׳. פרשת פרה).

י. „וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר יצא בקיר״ [3]. וכי אפשר לו לאדם לדבר על העצים? אלא אמר שלמה: מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים: „בעץ ארז ושני תולעת ואזוב״ [4]? אלא על ידי שאדם מגביה עצמו כארז, הוא לוקה בצרעת; וכיון שהוא משפיל עצמו כאזוב, נתרפא על ידי אזוב. (שם).

VI

„אֲנִי יְשֵׁנָה וְלִבִּי עֵר".

יא. „אני ישנה ולבי ער״ [5]. אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם! אני ישנה מבית המקדש, ולבי ער בבתי כנסיות ומדרשות; אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער במצות וצדקות; אני ישנה מן המצות, ולבי ער לעשותן; אני ישנה מן הקץ, ולבי ער לגאולה; אני ישנה מן הגאולה, ולבו של הקב״ה ער לגאלנו. (פסקא ה. פרשת החדש).

VII

קְרִיאַת שְׁמַע.

יב. „ומה הלאיתיך״ [6]. אמר ר׳ ברכיה: משל למלך ששלח פְּרוֹזְדַגְמָא שלו למדינה. מה עשו בני המדינה? נטלו אותה ועמדו על רגליהם ופורעין את ראשיהם וקראו אותה באימה וביראה, ברתת ובזיע. כך אמר הקב״ה לישראל: הָדָא קְרִיַּת שמע פרוזדגמא שלי הוא, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם שתהיו קורין אותה לא עומדין על רגליכם ולא פורעין את ראשיכם, אלא „בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך״ [7]. (פסקא ט. שור או כשב).

1. ישעיה מט, ג. 2. מלכים א, ה, י. 3. שם שם יג. 4. ויקרא יד, ד. 5. שה״ש ה, ב. 6. מיכה ו, ג. 7. דברים ז, ז.

ט. איצטרולוגין — חוזים בכוכבים, אַסטרולוגין. יב. פרוזדגמא — פקודה, כתב דת.

VIII
דִּבְרֵי אַגָּדָה.

יג. „סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים״ [1]. „סמכוני באשישות״ — אלו הלכות הַמְּאוּשָּׁשׁוֹת, „רפדוני בתפוחים״ — אלו ההגדות, שריחן טוב כתפוחים.

יד. „כי חולת אהבה אני״ [1]. אמר ר׳ יצחק: בראשונה שהיתה הפרוטה מצויה, היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו, שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה. (פסקא יב, בחדש השלישי).

IX
הַתּוֹרָה.

טו. „באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט״ [2]. התורה אומרת: באיזה שביל אני מצויה? בדרכם של עושי צדקה. „בתוך נתיבות משפט״, אמר רב הונא: לְסַקִּיפַּסְטֵי של מַטְרוֹנָא, כשהיא עוברת בשוק, מְשַׁמְּטִין סייף וזיין מלפניה וסייף וזיין מלאחריה. כך היא התורה: דינים מלפניה — „שם שם לו חק ומשפט״ [3], ודינים מלאחריה — „ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם״ [4]. (שם).

X
פְּרִידַת הַשְּׁכִינָה מִבֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

טז. „ויצא כבוד ד׳ מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים״ [5]. ואפשר כן „ויצא כבוד ד׳״? משלו משל, למה הדבר דומה? למלך שהיה יוצא מִפַּלְטִין שלו והיה מנשק בכתלים וּמְגַפֵּף בעמודים ואומר: הֲוֵי שלום ביתי! הֲוֵי שלום פלטין שלי! כך היתה מנשקת השכינה בכתלים וּמְגַפֶּפֶת בעמודים ואומרת: הוי שלום פלטין שלי! (פסקא יג, דברי ירמיהו).

XI
הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׁרוּי בַּאֲבֵלוּת.

יז. בר קפרא פתח: „ויקרא ד׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגר שק״ [6]. אמר הקב״ה למלאכי השרת: מלך בשר ודם אָבֵל מה הוא עושה? אמרו לו: תולה שק על פתחו. אמר להם: אף אני עושה כן: „אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם״ [7]. ועוד אמר להם: אָבֵל מה הוא עושה? אמרו לו: מכבה את הַפְּנָסִים. אמר להם: אף אני עושה כן: „שמש וירח קדרו כוכבים אספו נגהם״ [8]. ועוד שאל להם: אָבֵל מה הוא עושה? אמרו לו: מהלך יחף. אמר להם: אף אני עושה כן: „ד׳ בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגליו״ [9]. ועוד שאל לְהם: אבל מה הוא עושה? אמרו לו: יושב ודומם

1. שה״ש ב, ה. 2. משלי ח, כ. 3. שמות טו, כה. 4. שם כא, א. 5. יחזקאל י, יח. 6. ישעיה כב, יב. 7. שם נ, ג. 8. יואל ד, טו. 9. נחום א, ג.

יג. מאוששות — מוצקות ומיוסדות. יד. מן המלכות — משעבוד המלכות. טו. לסקיפסטי וכו׳ — הדבר דומה לכסא-משא של אשה כבודה. משמטין — מוציאים. טז. ואפשר כן וכו׳ — הלא המלה „ויצא״ אין לה מובן כאן, ובמקומה צריך היה לאמר „וירם״ או „ויבא״. מגפף — חובק.

אמר להם: אף אני עושה כן: „ישב בדד וידום"[1]. ועוד שאל להם: אבל מה הוא עושה? אמרו לו: כופה מטתו. אמר להם: אף אני עושה כן: „חזה הוית עד די כרסוון רמיו"[2]. ועוד שאל להם: אבל מה הוא עושה? אמרו לו: מְבַזֵּעַ פּוּרְפּוּרִין שלו אמר להם: אף אני עושה כן: „עשה כאשר זמם בצע אמרתו"[3]. מהו „בצע אמרתו? ר' יעקב דכפר חנין אמר: מבזע פורפירא שלו. ועוד שאל להם: אבל מה הוא עושה? אמרו לו: מתאבל ומקונן. אמר להם: אף אני עושה כן: „איכה ישבה בדד"[4]. (פסקא טו, איכה).

XII

אֵימָתַי נִתַּן יַעֲקֹב לִמְשִׁסָּה.

יח. אמר ר' אבא בר כהנא: לא עמדו פלוסופים באומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הַגַּרְדִי. נכנסו אומות העולם אצל אבנימוס הגרדי, אמרו לו: יכולים אנו להזדווג לאומה הזאת? אמר להם: לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהם; אם מצאתם שם תינוקות מצפצפים בקולם, אין אתם יכולים להזדווג להם, ואם לאו — אתם יכולים להזדווג להם. שכן הבטיחם אביהם: „הקול קול יעקב" וגו'[5] — כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אין „הידים ידי עשו"[5]. (שם).

XIII

בָּתֵּי הַסֵּפֶר שֶׁבִּירוּשָׁלַיִם.

יט. „קריה נאמנה"[6]. ר' פנחס בשם ר' אושעיא אמר: ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים וכל אחד ואחד יש בו בית ספר ובית תלמוד, בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה. וכולם עלה אֶסְפַּסְיָאנוּס והחריבם (שם).

XIV

מָה הַלֵּב עוֹשֶׂה.

כ. „דברו על לב ירושלים"[7]. מכאן אמרו: הלב רואה, הלב מדבר, הלב יודע, הלב עומד, הלב נופל, הלב מהלך, הלב צועק, הלב שמח, הלב מתנחם.

הלב רואה: „ולבי ראה הרבה חכמה ודעת"[8]; הלב מדבר: „דברתי אני עם לבי"[9]; הלב שומע: „ונתת לעבדך לב שומע"[10]; הלב יודע: „לב יודע מרת נפשו"[11]; הלב עומד: „היעמד לבך"[12]; הלב נופל: „אל יפל לב אדם עליו"[13]; הלב מהלך: „ויאמר אליו לא לבי הלך"[14]; הלב צועק: „צעק לבם אל ד'"[15]; הלב שמח: „לכן שמח לבי"[16]; הלב מתנחם: „דברו על לב ירושלים".

---

1. איכה ג, כח. 2. דניאל ז, ט. 3. איכה ב, יז. 4. שם א, א. 5. בראשית כז, כב. 6. ישעיה א, כא. 7. שם מ, ב. 8. קהלת א, טז. 9. שם שם. 10. מלכים א. ג, ט. 11. משלי יד, י. 12. יחזקאל כב, יד. 13. שמואל א. יז, לב. 14. מ״ב. ה, כו. 15. איכה ב, יח. 16. תהלים טז, ט.

ז. מבזע פורפורין — קורע את לבוש הארגמן שלו. יח. הזדווג — התנפל, התגרות.

XV

אַבְרָהָם קוֹבֵל עַל מִדַּת הַדִּין.

כא. „אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך"[1]. ר' עזריה בשם ר' אחא פְּתַר קְרָיָא באברהם אבינו. אַתְּ מוצא, עד שלא הביא הקב"ה מבול על סדומים, אמר אברהם לפני הקב"ה: רבון העולמים! נשבעת, שאין אתה מביא מבול לעולם, ומה טעם? „כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח"[2], מבול של מים אי אתה מביא, שמא מבול של אש אתה מביא? מה אתה מערים על השבועה, „חלילה לך מעשות כדבר הזה"[3]. אמר ר' לוי: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט"[3], אם משפט אתה מבקש — אין עולם, ואם עולם אתה מבקש — אין משפט! מה אתה תופש חַבְלָא בִּתְרֵין רָאשִׁין: בָּעֵי עָלְמָא וּבָעֵי דִינָא דְקוּשְׁטָא? אִין לֵית אַתְּ מְוַתֵּר צִיבְחַר, לֵית עָלְמָא יָכֵיל קָאֵים. אמר לו הקב"ה לאברהם: „אהבת צדק" – אהבת לְצַדֵּק את בריותי, „ותשנא רשע" — ששנאת לחייבן, „על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך". מהו „מחברך"? אמר לו הקב"ה: חייך! מנוח ועד אצלך לא דברתי עם אחד מהם, אלא עמך אני מדבר תחלה. הדא הוא דכתיב: „אחר הדברים האלה היה דבר ד' אל אברם במחזה"[4].

XVI

יְשַׁעְיָה וְיֶתֶר הַנְּבִיאִים.

כב. ר' עזריה בשם ר' יודן ב"ר סימון פְּתַר קְרָיָא בישעיה. אמר ישעיה: מטייל הייתי בבית תלמודי, ואשמע את קול ד' אומר: „את מי אשלח ומי ילך לנו"[5]? שלחתי את עמוס והיו קורין אותו „פְּסֵילוֹסָא". אמר ר' פנחס: למה נקרא שמו „עמוס"? שהיה פְּסֵילוֹס בלשונו. אמרו: הניח הקב"ה את כל עולמו והשרה שכינתו על הָדֵין פסילוסא, על הדין קְטִיַע לִישָׁנָא? שלחתי את מיכה, והיו מכין אותו על הלחי: „בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל"[6], מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו? „ואמר הנני שלחני"[7]. אמר לו הקב"ה: ישעיה בני, סרבנין הם, טרחנין הם, מקבל אַתְּ עליך ללקות ולהתבזות מהם? אמר לו: על מנת כן, „גֵוִי נתתי למכים ולחיי למורטים"[8], ואיני כדאי שאלך בשליחותך

1. תהלים מה, ח. 2. ישעיה נד, ט. 3. בראשית יח, כה. 4. בראשית טו, א. 5. ישעיה ו, ח. 6. מיכה ד, יד. 7. ישעיה ו, ח. 8. שם נ, ו.

כא. פתר קריא — פתר את הכתוב. תופש חבלא וכו' — אתה תופש את החבל בשני ראשים. בעי עלמא וכו' — אתה מבקש (לקיים) את העולם ומבקש דין אמת. ציבחר — מעט. לית עלמא וכו' — אין העולם יכול להתקיים. פתר קריא — פתר את הכתוב „אהבת צדק" וגו' על ישעיה. כב. פסילוסא — עלג לשון. שהיה פסילוס — לשונו היתה עמוסה וכבדה. על הדין פסילוסא וכו' — על העלג הזה, על קטוע הלשון הזה.

אצל בניך. אמר לו הקב"ה: ישעיה, „אהבת צדק ותשנא רשע" — אהבת לצדק בריותי ושנאת מלהייבן, „על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך". מהו „מחברך"? אמר לו הקב"ה: חייך! כל הנביאים מתנבאים נביא מפי נביא: „נחה רוח אליהו על אלישע"[1], נח רוח משה על שבעים זקנים: „ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים הזקנים"[2], אבל אַתְּ מתנבא מפי הגבורה: „רוח ד' אלהים עלי יען משח אותי לבשר ענוים"[3], ולא עוד אלא שכל הנביאים מתנבאים נבואות פשוטות, אבל את מתנבא נבואות כפולות: „עורי עורי"[4], „התעוררי התעוררי"[5], „שוש אשיש"[6] „אנכי אנכי"[7], „נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם"[8]. (פסקא טז, נחמו).

XVII

הַנְּבִיאִים וִירוּשָׁלַיִם.

כג. „ואיך תנחמוני הבל ותשובותיכם נשארו מעל"[9]. אמר ר' אבא בר כהנא: דבריכם צריכין מירוק.

ורבנן אמרו: דבריכם סותרין זה את זה.

אמר הקב"ה לנביאים: לכו ונחמו את ירושלים.

הלך הושע לנחמה. אמר לה: הקב"ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „אהיה כטל לישראל"[10]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „הכה אפרים שרשם יבש פרי בל יעשון גם כי ילדון והמתי מחמדי בטנם"[11], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך יואל לנחמה. אמר לה: הקב"ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס" וגו'[12]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „הקיצו שכורים ובכו והילילו כל שותי יין על עסיס כי נכרת מפיכם"[13], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך עמוס לנחמה. אמר לה: הקב"ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת"[14]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל"[15], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך מיכה לנחמה. אמר לה: הקב"ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו"[16]: אמרה לו: אתמול אמרת לי: „בפשע יעקב כל זאת ובחטאות בית ישראל"[17], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

1. מלכים ב. ב, טו. 2. במדבר יא, כה. 3. ישעיה סא, א. 4. שם נא, ט. 5. שם שם, יז. 6. שם סא, י. 7. שם נא, יב. 8. שם מ, א. 9. איוב כא, לד. 10. הושע יד, ו. 11. שם ט, טז. 12. יואל ד, יז. 13. שם א, ה. 14. עמוס ט, יא. 15. שם ה, ב. 16. מיכה ז, יח. 17. שם א, ה.

כג. מ י ר ו ק — ברור ולבון. ל א י ז ה נ א מ י ן — לאיזו נבואה נאמין.

הלך נחום לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „כי לא יוסיף עוד לעבר בך בליעל״[1]. אמרה לו: אתמול אמרת לי „ממך יצא חושב על ד׳ רעה יועץ בליעל״[2], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך חבקוק לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „יצאת לישע עמך לישע את משיחך״[3]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „עד אנה ד׳ שועתי ולא תשמע אזעק אליך חמס ולא תושיע״[4], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך צפניה לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „רני בת ציון הריעו ישראל שמחי ועלזי בכל לב בת ירושלים הסיר ד׳״ וגו׳[5]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „אסף אסף כל מעל פני האדמה נאם ד׳״[6], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך חגי לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „העוד הזרע במגורה ועד הגפן התאנה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך״[7]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „זרעתם הרבה והבא מעט[8], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזה נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך זכריה לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה״[9]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „קצף ד׳ על אבותיכם קצף״[10], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזו נאמין, לראשונה או לשניה?

הלך מלאכי לנחמה. אמר לה: הקב״ה שלחני אצלך לנחמך. אמרה לו: מה בידך? אמר לה: „ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ד׳ צבאות״[11]. אמרה לו: אתמול אמרת לי: „אין לי חפץ בכם אמר ד׳ צבאות״[12], ועכשיו אתה אומר לי כן! לאיזו נאמין, לראשונה או לשניה?

הלכו להם כל הנביאים אצל הקב״ה ואמרו לו: רבונו של עולם! לא קבלה עליה ירושלים להתנחם. אמר להם הקב״ה: אני ואתם נלך וננחמנה. הֱוֵי „נחמו נחמו עמי״[13] — נחמוה עַמִּי, נחמוה עליונים, נחמוה תחתונים, נחמוה חיים, נחמוה מתים, נחמוה בעולם הזה, נחמוה בעולם הבא, נחמוה על עשרת השבטים, נחמוה על שבט יהודה ובנימין. הוי: „נחמו נחמו עמי״.

XVIII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צָרִיךְ לְנִחוּמִים.

כד. ר׳ ראובן אמר: למלך שהיה לו פַּלטין ונכנסו שונאין לתוכו ושרפוהו. מי צריך להתנחם, פלטין או בעל הפלטין? כך הקב״ה אמר: בית המקדש ביתי

1. נחום ב, א. 2. שם א, יא. 3. חבקוק ג, יג. 4. שם א, ב. 5. צפניה ג, יד—יט. 6. שם א, ב. 7. חגי ב, יט. 8. שם א, ו. 9. זכריה א, טו. 10. שם א, ב. 11. מלאכי ג, יב. 12. שם א, י. 13. ישעיה מ, א.

הוא, דכתיב: „יען ביתי אשר הוא חרב"[1], מי צריך להתנחם, לא אני? הוי: „נחמו נחמו עמי".

ר' אבין אמר: למלך שהיה לו כרם ונכנסו שונאים לתוכו וקצצוהו ופסקוהו, מי צריך להנחם בתנחומין, כרם או בעל הכרם? כך אמר הקב"ה: ישראל כרמי הם „כי כרם ד' צבאות בית ישראל"[2], מי צריך להנחם, לא אני? הוי: „נחמו נחמו עמי" — נחמוני נחמוני עמי. ר' ברכיה אמר: למלך שהיתה לו צאן ונכנסו זאבים לתוכה ובקעוה, מי צריך להנחם, צאן או בעל הצאן? כך אמר הקב"ה: ישראל צאני: „ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם"[3], מי צריך להתנחם — לא אני? הוי: „נחמו נחמו עמי" — נחמוני נחמוני עמי.

(פסקא טז, נחמו).

XIX

תִּפְאֶרֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לֶעָתִיד לָבוֹא.

כה. מעשה בחסיד אחד שהיה מטייל בְּשׁוּנִית של ים הֵיפָה והרהר בלבו ואמר: תאמר שהקב"ה עתיד לעשות שער מזרחי של בית המקדש ושני פִּשְׁפָּשִׁין אבן אחת של מרגליות? מיד יצאה בת קול ואמרה לו: אלולי שאתה חסיד גמור, כבר היתה מדת הדין פוגעת באותו האיש: כל העולם לא ברא אלא בששת ימים, דכתיב „כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ"[4], ושער מזרחי של בית המקדש אי אפשר לעשותו, הוא ושני פשפשין, אבן של מרגליות? מיד בקש רחמים על נפשו ואמר לפניו: רבון העולמים! אף על פי שבלבי הרהרתי, בשפתי לא פרשתי. מיד נעשה לו נס ונבקע לפניו הים וראה מלאכי השרת מְסַתְּתִין בו, מְגַלְּפִין בו, מְסָרְגִין בו. אמרו לו: הוא שער מזרחי של בית המקדש, הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות.

(פסקא יח, עניה סוערה).

XX

סוֹד קִיּוּמוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כו. „אנכי אנכי הוא מנחמכם"[5]. ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן: למלך שֶׁקִּדֵּשׁ מַטְרוֹנָה וכתב לה כתובה מרובה: כך וכך אני נותן לך, כך וכך תכשיטין אני עושה לך, כך וכך תֵּיסַבְרִיּוֹת אני נותן לך; והניחה והלך לו למדינת הים ושהה שם שנים הרבה. והיו חברותיה מונות לה ואומרות לה: עד אימתי אַתְּ יְתִיבָא? סיב לך בעל עד דְאַתְּ טַלְיָא, עד דְּחֵילָךְ עלך. והיתה

1. חגי א, ט. 2. ישעיה ה, ז. 3. יחזקאל לד, לא. 4. שמות לא, יז. 5. ישעיה נא, יב.

כה. שונית — שן סלע, כיף. פשפשין — פתחים, אשנבים. מגלפין — מפתחים פתוחים. מסרגין — עושים מעשה מקלעת. כו. מטרונה — גברת כבודה. תיסבריות — אוצרות. מונות — מקניטות. את יתיבא — יושבת, ממתינה. סיב — קחי. עד דאת טליא — בעודך צעירה. עד דחילך עלך — בעוד כחך בך.

נכנסת בתוך ביתה ונוטלת כתובתה וקוראה בה ומתנחמת. לאחר ימים בא המלך ממדינת הים. אמר לה: בתי, תָּמֵהַּ אני, היאך הִמְתַּנְתְּ לי כל השנים הללו. אמרה לו: אדוני המלך, אלולי כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חברותי מאבדות אותי ממך. וכן בעולם הזה אומות העולם מונין לישראל ואומרין להם: עד מתי אתם מומתים על אלהיכם ונותנים נפשותיכם עליו? כמה יסורין הוא מביא עליכם! בואו לכם אצלנו, ועושין אנו אתכם דוּכְּסִין וְאִפַּרְכִּין וְאִיסְטְרָטֵילָתִין. וישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות ונוטלין ספר תורה וקורין בו: „ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם והקימותי את בריתי אתכם" וגו׳[1] ומתנחמין. כשיגיע הקץ, הקב"ה אומר לישראל: בני, תָּמֵהַּ אני, היאך המתנתם לי כל השנים הללו? וישראל אומרים לפני הקב"ה: רבון העולמים! אלולי ספר תורה שכתבת לנו, כבר היו אומות העולם מאבדין אותנו ממך. הָדָא הוא דכתיב: „זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל"[2]. וכן דוד אומר: „לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי"[3]. (פסקא יט, אנכי אנכי הוא מנחמכם).

XXI

יְרוּשָׁלַיִם — אוֹר עוֹלָם.

כז. ר׳ אושעיא בשם ר׳ אפס: עתידה ירושלים לַעֲשׂוֹת קְסִילוֹפָנוֹס לאומות העולם והן מהלכין לאורה. ומה טעם? „והלכו גוים לאורך"[4].

כח. אמר ר׳ אחא: נמשלו ישראל כזית: „זית רענן יפה פרי תאר"[5], ונמשל הקב"ה כנר: „נר ד׳ נשמת אדם"[6], מה דרכו של שמן להנתן בנר והן מאירים שניהם כאחת, כך אמר הקב"ה לישראל: בני, הואיל ואורי הוא אורכם, ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון: „קומי אורי כי בא אורך"[7]. (פסקא כא, קומי אורי).

XXII

מֵהֵיכָן יָצְאָה הָאוֹרָה לָעוֹלָם.

כט. ר׳ שמעון בן יהוצדק שלח ושאל את ר׳ שמואל בר נחמני: לפי ששמעתי עליך, שאתה בעל האגדה, מהיכן היתה אורה יוצאה לעולם? אמר לו: נתעטף הקב"ה בְּאִצְטְלִית לבנה והיה כל העולם מבהיק מזיו הדרו. אֲמָרָהּ לו בלחישה. אמר לו: מקרא מלא הוא „עוטה אור כשלמה"[8], ואתה אמרת לי בלחישה? אמר לו: כשם ששמעתיה בלחישה, כך אמרתיה לך בלחישה. (שם).

1. ויקרא כו, ט. 2. איכה ג, כא. 3. תהלים קיט, צב. 4. ישעיה ס, ג. 5. ירמיה יא, טז. 6. משלי כ, כז. 7. ישעיה ס, סא. 8. תהלים קד, ד.

כו. א י פ ר כ י ן — שרי מחוזות. א י ס ט ר ט י ל י ט י ן — מצביאים. כז. ק ס י ל ו פ נ ו ס — לפיד. כט. א צ ט ל י ת — מין מלבוש (סטָלא ברומית). ב ל ח י ש ה — שלא ברבים, אלא לו לבדו.

XXIII

מָשִׁיחַ.

ל. „כי הלבישני בגדי ישע"[1]. שבעה לבושין הקב"ה לְבָשָׁם משנברא העולם, עד שעה שעתיד להפרע מאדום הרשעה. כשברא העולם לבש הוד והדר, שנאמר: „הוד והדר לבשת"[2]. כשנגלה על הים לבש גאות, שנאמר: „ד' מלך גאות לבש"[2]; כשנתן התורה לבש עוז, שנאמר: „לבש ד' עוז התאזר"[3]; כשמחל לעונותיהם של ישראל לבש לבוש לבן, שנאמר: „לבושיה כתלג חור"[4]; כְּשֶׁיִּפָּרַע מן אומות העולם ילבש לבוש נקם, שנאמר: „וילבש בגדי נקם תלבשת ויעט כמעיל קנאה"[5]; לבוש הששי: בשעה שמשיח יִגָּלֶה ילבש צדקה, שנאמר: „וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו"[6]; לבוש השביע: כשיפרע מֵאֱדום ילבש לבוש אָדוֹם, שנאמר: „מדוע אדום ללבושך"[7]. והלבוש שעתיד להלביש למשיח יהיה הולך ומבהיק מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „כחתן יכהן פאר"[8], וישראל משתמשים לאורו ואומרים: אשרי שעה שמשיח נברא! אשרי הבטן שיצא ממנה! אשרי עין שזכתה לראותו! לפי שמפתח שפתיו ברכה ושלום, ושיחתו נחת רוח, והוד והדר בלבו ובטח ושאנן בדבורו, ולשונו מחילה וסליחה, ותפלתו ריח נחוח, ותחנתו קדושה וטהרה. אשרידהם ישראל, מה גנוז להם! שנאמר: „מה רב טובך אשר צפנת ליראיך"[9].

(פסקא כב, שוש אשיש).

XXIV

מַה רָאָה יַעֲקֹב בַּחֲלוֹמוֹ.

לא. ר' נחמיה פתח: „ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ד' ואל תחת ישראל"[10] — מדבר ביעקב, דכתיב: „ויחלם והנה סלם מצב ארצה" וגו', „והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו"[11].

אמר ר' שמואל בר נחמן: אלו שרי האומות. דאמר ר' שמואל בר נחמן: מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה שבעין עֲוָקִין ושל מדי עולה חמשים ושתים עֲוָקִין, ושל יון מאה ושמונים, ושל אדום עולה עולה, ולא יודע כמה. באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר: תאמר, שמא אין לזה ירידה? אמר לו הקב"ה: אל תחת ישראל, כִּבְיָכוֹל אפילו אתה רואה אותו יושב אצלי, משם אני מורידו. הָדָא דכתיב: „אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ד'"[12].

1. ישעיה סא, י. 2. תהלים קד, א. 3. שם צג, א. 4. דניאל ז, ט. 5. ישעיה נט, יז. 6. שם שם. 7. שם סג, ב. 8. שם סא, י. 9. תהלים לא, כ. 10. ירמיה ל, י. 11. בראשית כח, יב. 12. עובדיה א, ד.

ל. לבושיה וגו' — לבושו כשלג לבן. לא. עוקין — מעלות, מדרגות.

לב. אמר ר׳ ברכיה ור׳ חלבו ור׳ שמעון בן יוסינא בשם ר׳ מאיר: מלמד שהראה הקב״ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לו הקב״ה: אף אתה עולה. באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר: תאמר שכשם שיש לאלו ירידה, אף אני יש לי ירידה. ולא האמין ולא עלה.

לג. ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמעון בן יוסינא בשם ר׳ מאיר היה דורש: „בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו״[1] — זה יעקב אבינו, שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב״ה: אלו האמנת ועלית, לא היית יורד לעולם, עכשיו שלא האמנת ולא עלית, יהיו בניך משתעבדין בארבע מלכויות בעולם הזה: במסים, באַרְנוֹנִיּוֹת ובְזֵמִיּוֹת ובגַלְגַּלְיּוֹת. באותה שעה נתיירא יעקב, אמר לפני הקב״ה: יכול לעולם? אמר לו: „אל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק״[2] — מבבל, „ואת זרעך מארץ שבים״ — מִגַּלְיָא ומֵאִסְפַּמְיָא ומחברותיה, „ושב יעקב״ — מבבל, „ושקט״ — מיון, „ואין מחריד״ — מאדום. „כי אעשה כלה בכל הגוים״[3] — אומות העולם, שהן מכלין את שדותיהם, עליהם הוא אומר: „כי אעשה כלה בכל הגוים״, ישראל, שאין מכלין שדותיהם, עליהם הוא אומר: „אותך לא אעשה כלה ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך״[4] — מייסרך אני ביסורין בעולם הזה, בשביל לנקותך מעונותיך בעולם הבא. (פסקא כג, בחדש השביעי).

XXV

תְּשׁוּבָה וּתְפִלָּה.

לד. נמשלה תשובה כים: מה הים הזה לעולם הוא פתוח, כך שערי תשובה לעולם הם פתוחין. ונמשלה תפלה למִקְוֶה: מה המקוה הזה פעמים פתוח, פעמים נעול, כך שערי תפלה פעמים פתוחים פעמים נעולים. מה המקוה הזה, אדם מבקש לטבול ונמצא אביו או רבו שם — ומתבייש והולך לו, אבל הים — מפליג קימעא ויורד וטובל.

ר׳ ברכיה בשם ר׳ ענן בר׳ יוסי: אף שערי תפלה לעולם פתוחין. (פסקא כה, שובה).

XXVI

תְּשׁוּבָתוֹ שֶׁל מְנַשֶּׁה.

לה. אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבון העולמים! אם אנו עושים תשובה, מקבלנו אתה? אמר להם: תשובתו של מנשה קבלתי ותשובותיכם איני מקבל?

1. תהלים עח, לב. 2. ירמיה ל, י. 3. שם שם, יא. 4. שם.

לג. ארנוניות — מס בצרכי אכל נפש לחצר המושל או למחנה הצבא. זמיות — ענש כסף. גלגליות — מסי הגלגלת. לג. אספמיא — ספרד. מכלין שדותיהם — שאין מניחים פאה בסוף שדותיהם אלא קוצרים את הכל.

שנגזרה עליו גזרה קשה. הדא הוא דכתיב: „וידבר ד׳ אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ד׳ עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים״4. מהו „בחוחים״? ר׳ אבא בר כהנא: בְּכִירוֹמָנִיקָא. „ויאסרוהו בנחשתים״ [1]. מהו „בנחשתים״? אמר ר׳ לוי בר חונה: עשה לו כמין מוּלְיָיר של נחשת ועשה אותו נקבים נקבים ונְתָנו לתוכו והתחיל מסיק תחתיו. וכיון שראה נפשו בצרה, לא הניח עבודה זרה בעולם שלא הזכירה: צַלְמָא פְּלָן, אֲתָא שֵׁיזְבֵיהּ! מכיון שלא הועילו לו כלום, אמר: זכור אני שהיה אבא מְקָרֵא אותי את הפסוק הזה: „בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ד׳ אלהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ד׳ אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך״ [2], הרי אני קורא אותו, אם יענה לי — יפה, ואם לאו — כל אַפָּיָא שווין. והיו מלאכי השרת סותמין את החלונות של רקיע, שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב״ה, והיו אומרים לפני הקב״ה: אדם שהעמיד צלם בהיכל יש לו תשובה? אמר לו הקב״ה: אם איני מקבלו בתשובה, אני נועל דלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב״ה? חתר לו כמין חתירה תחת כסא הכבוד שלו ושמע תחנתו: „ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו״[3]. (שם).

XXVII

אַרְבַּעַת הַמִּינִים מְשַׁמְּשִׁים רֶמֶז לְיִשְׂרָאֵל.

לו. „פרי עץ הדר״ [4] — אלו ישראל: מה אתרוג זה יש בו ריח ויש בו טעם, כך ישראל יש בהם בני אדם, שהם בעלי תורה ובעלי מעשים טובים. „כפות תמרים״ — אלו ישראל: מה תְּמָרָה יש בה טעם ואין בה ריח, כך ישראל יש בהם בעלי תורה, ואין בהם מעשים טובים. „וענף עץ עבות״ — אלו ישראל: מה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל יש בהם בני אדם, שיש בידיהם מעשים טובים ואין בהם תורה. „וערבי נחל״ — אלו ישראל: מה עֲרָבָה זו אין בה לא טעם ולא ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם, שאינם בעלי תורה ולא מעשים טובים. אמר הקב״ה: לְאַבְּדָם אי אפשר, אלא יַעָשׂוּ כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם: „ולקחתם לכם ביום הראשון״ [5] וגו׳. (פסקא כח, ולקחתם לכם).

1. דה״ב. לג, יא. 2. שם. 3. דברים ד. ל, לא. 4. דה״ב. לג, יג. 5. ויקרא כג, מ.

לה. כירומניקא — שלשלת ידים. מולייר — כלי בשול, מיחם. צלמא פלן וכו׳ — צלם פלוני, בוא והצילהו (את מנשה). אפיא — הכחות (כחות האלהות).

II

פְּסִיקְתָא רַבָּתִי

פסיקתא זו צעירה לימים מפסיקתא דרב כהנא, אף אין היא משמשת קובץ בעל תוכן אחד כאחותה הבכירה המשמשת מדרש לימים טובים ולשבתות מיוחדות, אלא כוללת היא גם דרשות שלא מענין החגים והשבתות. לא כל הפיסקאות שבמדרש זה שוות. יש בה פיסקאות המביאות מאמרים משל דרשנים שנזכרו רק בתלמוד הירושלמי. הללו עתיקות ימים הן. ולא עוד אלא שהנוסח של כמה מקראות שונה בה מן הנוסח של המסורה המקובלה בכתבי הקדש שבדפוס ומתאים הוא לנוסח של התרגומים; וגם „סדר קריאת הפרשיות וההפטרות" שבמדרש זה אינו מסכים לסדר המקובל, שרובו מיסודו של רב בבבל". כל זה מוכיח על יָשְׁנוֹ וקדמותו של חלק מן המדרש הזה. וכנגד זה אנו מוצאים בו פיסקאות, שמובאים בהן מאמרים משל דרשנים הנזכרים בגמרא הבבלית, וגם נמצאו בהן דברים מאוחרים שלא קדמו לתקופת הגאונים. כ"ח דרשות שבמדרש זה מתחילות בשאלה בדבר הלכה בנוסח „ילמדנו רבנו", כענין שאנו מוצאים במדרשי תנחומא. הרבה דרשות מסיימות בדבר נחמה או בתפלה קצרה: „אמן במהרה בימינו הקב"ה יקיים את המקרא שכתב ,ופדויי ד' ישובון'". צונץ משער שזמן חבורו חל בשנת תר"ה לאלף החמישי על סמך המאמר שנמצא בו: „הרי כמה זמן חרב בית המקדש, הרי שבוע, הרי יובל, הרי שבע מאות ושבעים ושבע שנה".

הערך הספרותי של חלק הגון מן הפסיקתא רבתי מצויין ביותר. מחברו היה פיטן ממין מעולה, בעל רגש נמרץ, בעל דמיון נעלה ובעל סגנון נפלא. הוא מפליא לצרף ולארג יחד אגדות קדומות ובורא מהן פואימות שלמות. ציור המאורעות שאירעו למשה כשעלה השמימה לקבל את התורה מצטיין ברחבות אֵיפִּית ובלהט הדמיון שיש בו משל דַּנְטֵי. מערכת אגדות זו מתחילה בדברים המצויינים האלה: „כשניתנה התורה לישראל, נזדעזעו כל אומות העולם כולו ונתקבצו אצל בלעם הרשע ואמרו לו: שמא מבול מביא לעולם? או עולם נידון כבראשונה? בלעם הרשע פתח לפני בני בליעל ודבר השיב:

„אַל תִּירְאוּ, מַלְכֵי אֲדָמָה,
וְאַל תִּבָּהֲלוּ, רוֹזְנֵי אֲדָמָה!
שׁוֹכֵן שְׁחָקִים בִּכְבוֹדוֹ
נִגְלָה עַל בָּנָיו בְּרַחֲמִים
וְהוֹפִיעַ לָתֵת לְעַמּוֹ תּוֹרָה
וְחָכְמָה וּמוּסָר לִידִידָיו!

לאחר פתיחה זו מתאר בעל האגדה את הארץ והשמים בשעת מתן תורה, מסביר דרך אגב מפני מה ברא הקב"ה את עולמו בניסן, מרצה את ענין שנים עשר המזלות ומעביר על פנינו את נדודי משה ברקיע והסכנה שהיתה צפויה לו מלפני שרי מעלה: קמואל, הדרניאל, סנדלפון ה„גבוה מחבריו מהלך חמש מאות שנה ומשתמש אחר המרכבה וקושר כתרים לקונו", רגיון נהר האש „שנחליו שורפות את המלאכים ושורפות בני אדם", וגליצור „המגלה טעמי צור וכנפיו פרושות לקבל הבל החיות, שאלמלי אין מקבלו, נשרפים מלאכי השרת מהבל החיות". הקב"ה מגין עליו מפניהם, פורש עליו מזיוו ומעמידו לפני כסאו ומצַוֵהוּ להשיב תשובה לדרי מעלה, הממאנים לתת לו להוריד את התורה לדרי מטה. ולסוף פתח הקב"ה את שבעת הרקיעים ונגלה על בני ישראל עין בעין „ביפיו ובכבודו ובתארו ובכתר שלו ובכסא כבודו"...

מלאה צער לאומי נמרק עד לדכדוכה של נפש היא מחרזת־האגדות המתארת את חרבן הבית הראשון. במרכזה של יצירה פיוטית זו, שנתכנס אל תוכה כל מה שארג ורקם דמיון האומה על רגע המשבר הזה בחייה, נצב אותו הנביא הגדול שבגדולים, אשר בו בחר הגורל לשים על שכמו את משא כל היגון והאבל של אומה ההולכת בגולה — ירמיהו. „יציאתו של ירמיה לעולם: זעק זעקה גדולה כבחור ואמר: מעי מעי אוחילה קירות לבי, איברי זעו עלי, שבר על שבר — אני ששברתי כל הארץ!" הוא בא לעולם ונבואת הסוף בפיו. והפיטן בעל האגדה מעביר על פנינו את כל הטרגידיה האיומה של הנביא הגדול הזה, שכלו לב, כלו רגש, כלו אהבה לעמו האומלל ואשר נטל עליו לראות בעיניו שנבואתו נתקימה ועמו הלך שבי לפני אויביו האכזרים. „והיה הולך ורואה את השביל מלא דם, והארץ מרובצת בדם הרוגיה מכאן ומכאן... קבע פניו לארץ וראה פרסות רגלים של יונקים ועוללים מהלכים בשבי... היה גוחן לארץ ומנשקן"! בטוי יותר מרומם לרגשותיו של הנביא, לצערו ולרחמיו העמוקים מני ים אין להעלות על הדעת. הנביא הגדול היה גוחן לארץ ומנשק את עקבות הילדים ההולכים בגולה — אכן רק פיטן, שיש בו ניצוץ משל ירמיהו גופו עלול היה לתאר על ידי פרט זה את כל עצמו ומהותו של ירמיה.

ומשל חזון נבואה אנו מוצאים במערכת האגדות המוקדשה למשיח ולגאולת ישראל לעתיד לבוא. בעל האגדה מגשם את כל העוברות על האומה באישים מצויינים: משה משמש לו סמל ראשיתה והתהוותה, ירמיהו סמל חרבנה, ומשיח — סמל תחיתה ותקומתה. את מאורעות ההיסטוריה הוא רואה כגזרה מן השמים הצפויה וקבועה מראש, ואף המשיח העתיד לבוא משמש חוליה בשלשלת מאורעות העולם המתרחשים בעולם השפל על פי תכנית ערוכה מבראשית. אין הוא סוף המאורעות אלא ראשיתם. הוא קדם למעשי בראשית. „אתה מוצא: מתחלת ברייתו של עולם נולד מלך המשיח, שעלה במחשבה עד שלא נברא העולם".

את דמות דיוקנו של המשיח מתאר בעל האגדה על פי מה שנאמר עליו בישעיה (נג): „איש מכאובות וידוע חולי", „נגוע מכה אלהים ומעונה", „מחולל מפשעינו מדכא מעונותינו". „שבוע שבן דוד בא מביאים קורות של ברזל ונותנים לו על צוארו עד שנכפפה קומתו והוא צועק ובוכה ועולה קולו למרום. אמר לפניו: רבש"ע! כמה יהא כחי, וכמה יהא רוחי, וכמה תהא נשמתי, וכמה יהיו איברי? לא בשר ודם אני? באותה שעה אומר לו הקב"ה: אפרים, משיח צדקי! כבר קבלת עליך מששת ימי בראשית, עכשיו יהא הצער שלך כצערי שלי. שמיום שעלה נבוכדנצר הרשע והחריב את ביתי ושרף את היכלי והגלה את בני לבין אומות העולם, חייך וחיי ראשי שלא נכנסתי לכסא, ואם אין אתה מאמין לי, ראה טל שעל ראשי... באותה שעה אמר לפניו: רבש"ע! עכשיו נתיישבה דעתי, דיו לעבד שיהא כרבו"... אין הגאולה באה אלא מתוך יסורים, והמשיח נועד להיות נושא וסובל את כל היסורים שבעולם, את כל הענויים של כל הדורות עד שימלא את התפקיד של גואל, שנטל עליו מששת ימי בראשית. „בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי (את היסורים) על מנת שלא יאבד אחד מישראל. ולא חיים בלבד יִוָּשְׁעוּ בימי, אלא אף אותם שגנוזים בעפר. ולא מתים בלבד יושעו בימי, אלא אף אותם מתים שמתו מימות אדם הראשון עד עכשיו. ולא אלו בלבד, אלא אף נפלים יושעו בימי. ולא אלו בלבד יושעו בימי, אלא כל מי שעלתה על דעתך להבראות ולא נברא. בכך אני רוצה, בכך אני מקבל עלי"... גואל ישראל הוא גואל החיים והמתים, גואל העבר והעתיד, גואל היצירה שעדיין לא נתרקמה בדמות וצורה ומצפה לשעת הגלותה בעולם.

פְּסִיקְתָא רַבָּתִי

I

עֲלִיַּת רְגָלִים שֶׁלְּעָתִיד לָבוֹא.

א. „והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני נאם ד'"[1]. והיאך אפשר, שיבוא כל בשר בירושלים בכל חדש ובכל שבת? אמר ר' לוי: עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל, וארץ ישראל ככל העולם כולו. והיאך הם באים בראש חדש ושבת מסוף העולם? אלא העבים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים והם מתפללים שם בבקר. והוא שהנביא מקלסם: „מי אלה כעב תעופינה" וגו'[2].

1. ישעיה סו, כג. 2. שם ס, ח.

ב. דבר אחר: „והיה מדי חדש״ וגו׳. והרי שאירע ראש חדש להיות בשבת ואמר הכתוב „מדי חדש״ „ומדי שבת״ — היאך? אמר ר׳ פנחס הכהן בן חמא בשם ר׳ ראובן: שתי פעמים, אחד של שבת ואחד של ראש חדש, והעבים טוענים אותם בְּהַשְׁכָּמָה ומביאים אותם לירושלים והם מתפללים שם בבקר. והם טוענים אותם ומחזירים לירושלים. „מי אלה כעב תעופינה״ — הרי של בקר, „וכיונים אל ארובותיהם״[1] — הרי של מנחה. (פיסקא א).

II

דִּבְרֵי חֲכָמִים.

ג. „דברי חכמים כדרבונות״[2]. מה „כדרבונות״? אמר ר׳ ברכיה: כַּדּוּר של בנות, כְּהָדָא סְפֵירָא של תינוקות, שהן מְקַלְּעוֹת בה: זו זורקת לכאן וזו זורקת לכאן. כך הם החכמים: נכנסים לתלמוד ועוסקים בתורה, זה אומר טעמו וזה אומר טעמו, זה אומר טעם אחד וזה אומר טעם אחד, ודבריהם של אלו ואלו כולם נתנו ממשה הרועה, ממה שקבל מיחידו של עולם — „נתנו מרועה אחד״[3].

ד. מפני שזה אומר טעם אחד וזה אומר טעם אחד, שמא דבריהם פורחים? תלמוד לומר: „וכמסמרות נטועים בעלי אסופות״[2]. לא אמר „וכמסמרות קבועים״, אלא „נטועים״, למה? אלא שעשה אותם מסמרות, והמסמר שיש לו שׁוֹשַׁנָּה נֹחַ לשלוף, לכן אמר „וכמסמרות נטועים״ — שרשיו של אילן, הנטועים, קשין לעקור, אבל אין להם כח ככחו של ברזל, והמסמר של ברזל יש לו כח: נתן לדברי תורה כחו של ברזל וכמטעי שרשיו של אילן.

ה. אמר ר׳ ברכיה הכהן: אנו קורין „מסמרות״ בסמך ואין כתיב אלא „משמרות״ — מה משמרות כהונה עשרים וארבעה, כן ספרי תורה עשרים וארבעה הם, וכל מי שקורא בספר חוץ מעשרים וארבעה, כאילו קורא בספרים החצונים, שאמרה התורה: „ויתר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה״[3].

ו. רבי אומר: הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה. למה? שהם כדרבונות. (פיסקא ג).

III

אַחֲרִית יְשַׁעְיָהוּ.

ז. „השמים כסאי והארץ הדום רגלי״[4]. בסוף נבואתו של ישעיה נתנבא הפסוק הזה. ואימתי נתנבא אותו? בימי מנשה. שכיון שהכנים מנשה את הצלם

---

1. קהלת יב, יא. 2. שם יב, יב. 3. ישעיה סו, א.

ב. והם טוענים אותם ומחזירים לירושלים — אחר תפלת הבקר מחזירים אותם העבים לבתיהם ולעת המנחה הם מביאים אותם שוב ירושלימה. ג. כהדא ספירא — ככדור זה. מקלעות (תקנתי במקום „מקלטות״) — זורקות. מיחידו של עולם — מאת הקב״ה. ד. שושנה — ראש המסמר. ו. רבי אומר וכו׳ — רבי מאיר מסרס את הכתוב וקורא אותו כך: „הזהר מהמה״ — מן החכמים, יותר, לקיים את דבריהם, לפי שדבריהם כדרבונות (על פי הפרוש „מאור עין״).

להיכל, התחיל מתנבא ישעיה לישראל ואמר להם: מה אתם מתגאים לי בבית הזה, שבניתם לי? העליונים והתחתונים אינם מחזיקים כבודי, והבית הזה שבניתם לי אני צריך? „איזה בית אשר תבנו לי״?[1]. הרי נבוכדנצר עולה ומחריב אותו וּמַגְלֶה אתכם! מיד כעס עליו מנשה ואמר להם: תפשוהו! רצו אחריו לתפשו, ברח מפניהם. פערה הֶחָרוּבִית עצמה ובלעה אותו. אמר ר׳ יצחק בר׳ חנינא בר פפא בר׳ יצחק: והוא מביא חֲרָשִׁים ונוסר את החרובית והיה הדם שׁוֹתֵת. הָדָא הוא דכתיב: „וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה״[2]. אפשר לדבר הזה? אלא שהרג את ישעיה, שהיה שקול כמשה, שנדבר עמו פה אל פה, כמה שכתוב: „פה אל פה אדבר בו״[3]. (פיסקא ד).

IV

מֹשֶׁה מִשְׁתַּדֵּל עַל יִשְׂרָאֵל.

ח. „ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וימשח אותו ויקדש אותו״ וגו׳[4]. זה שאמר הכתוב: „אשמעה מה ידבר האל ד׳ כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו״[5]. אתה מוצא: בשעה שעשו ישראל אותו המעשה וכעס עליהם הקב״ה, כדכתיב: „ראיתי את העם הזה וגו׳ ועתה הניחה לי וגו׳[6]. מיד עמד משה ובקש רחמים מלפני הקדוש ברוך הוא, שיתרצה לישראל, כמה שכתב: „ויחל משה את פני ד׳ אלהיו ויאמר למה ד׳״ וגו׳[7]. מיד נתרצה לו הקדוש ברוך הוא, כמה שכתב: „וינחם ד׳ על הרעה אשר דבר לעשות לעמו״[8].

ט. כיון שנעשה המשכן, אמר ר׳ יהודה בר סימון: הלך משה והיה מְרַבֵּץ ראשו במשכן: תאמר שיש בלבו של הקדוש ברוך הוא על ישראל? כמה שכתב: „אשמעה מה ידבר האל״. מה „האל״? תאמר: עד עכשיו הוא עומד בכעסו? אלא ד׳ אומר? אלא רחמים הוא נוהג עמהם? „ד׳ ד׳ אל רחום וחנון״[9]. מיד פִּיְּסוֹ הקדוש ברוך הוא, שאין בלבו על ישראל, כמה שכתב: „ויעבר ד׳ על פניו ויקרא ד׳ ד׳ אל רחום וחנון״[10].

י. אמר ר׳ סימון: למה כתב שתי פעמים ד׳ ד׳? אלא שפייסו האלהים ואמר לו: משה, לְשֶׁעָבַר הייתי נוהג עמהם במדת רחמים, עד שלא עשו אותו מעשה, כך אף עכשיו אני נוהג עמהם במדת רחמים. והיה משה עומד והיה הדבור בא לתוך אזנו כמין סילון, ולא היה אחד מישראל שומע, אבל כשהיו פניו של משה מאדימות, היו יודעים שהדבור בא אצלו.

---

1. מלכים ב. כא, טז. 2. במדבר יב, ח. 3. שם ז, א. 4. תהלים פה, ט. 5. שמות לב, ט, י. 6. שם שם, יא. 7. שם שם, יד. 8. שם לד, ו. 9. שמות לד, ו.

ז. חרובית — עץ החרוב. ט. מרבץ — מניח. אלא ד׳ אומר — או תאמר, שד׳ שהוא מדת הרחמים בנגוד לאל, שהוא מדת הדין, אינו עומד בכעסו אלא רחמים הוא נוהג עמהם.
י. סילון — צנור, זרם.

יא. אמר ר׳ ברכיה הכהן בשם רבי יהודה בר רבי סימון: אמר לו הקב״ה: משה, לשעבר היתה איבה ביני ובין בָּנַי, שנאה ביני ובין בני, תַּחֲרוּת ביני ובין בני, אבל עכשיו — אהבה ביני ובין בני, אחוה ביני ובין בני, רעות ביני ובין בני. הֱוֵי: „כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו״. (פיסקא ה).

V

בִּנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

יב. „ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ד׳״ [1]. „ותשלם״ — ותהי שלום. כל האומנים, שהיו בונים, לא מת אחד מהם ולא חלה אחד מהם ולא נשבר מַגְרוֹפִית ולא קרדום, לא חש עינו ולא נפסק איזורו ומנעלו ולא נפסק כלי המלאכה, ולא נשבר אחד מהם. לכך: ותהי שלום כל המלאכה.

יג. דבר אחר „ותשלם כל המלאכה״: כיון שהשלימו האומנים את המלאכה, שלמה נפשם. עכשיו דרשת „שלא חלה אחד מהם ולא חש בעיניו״, ועכשיו אתה אומר, ששלמה נפשם? אמר הקב״ה: שלא יטלו אותם אומות העולם ויבנו עמהם בנינים ויהיו אומרים: אלו הם, שבנו עם שלמה בנין אלהים. (פיסקא ו).

VI

נַפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם מַגֶּדֶת אֶת מַעֲשָׂיו לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

יד. „והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות״ [2]. כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא: „נר ד׳ נשמת אדם חוֹפש כל חדרי בטן״ [3]. אמר ר׳ אחא: כשם שלמלכי בשר ודם יש קוּרְיוֹסִים והם מודיעים למלך כל דבר ודבר, כך יש לפני הקב״ה קוּרְיוֹסִים ומגידים כל דבר ודבר, שאדם עושה במַּטְמוֹנִיּוֹת בחשך, בגלוי. ואלו הם הקוּרְיוֹסִים של הקב״ה: זו הנפש שמגדת למלאך, ומלאך לכרוב, והכרוב להקב״ה. מִנַּיִן? שכן הוא שלמה אומר: „עוף השמים יוליך את הקול ובעל הכנפים יגיד דבר״ [4]. ודִיפְתְּרָאוֹת כתובות לפני הקב״ה על כל מה שבני אדם עושים. ולעתיד לבוא הקב״ה מוכיח לכל אחד ואחד מעשיו, והם עומדים תְּמֵהִים. לאחד, שהיה נשוי בתו של מלך, והוא משכים ושואל שלומו של מלך בכל יום, והמלך אומר לו: כך וכך עשית בביתך, כך וכך כעסת, כך הכית עבדיך, כך כל דבר ודבר. והיה יוצא ואומר לבני פַּלְטִין: מי אמר, שכך עשיתי? מִנַּיִן הוא יודע? אמרו לו: שוטה, את בתו אתה נשוי, ואתה אומר:

1. מלכים א. ז, נא. 2. צפניה א, יב. 3. משלי כ, כז. 4. קהלת י, כ.

יב. מגרופית — מגרפה, כלי לחפור ולגרוף. ולא נשבר אחד מהם — אף אחד מן האמנים לא נשבר. יג. שלמה נפשם — תמו חייהם. יד. קוריוסים — מרגלים. מטמוניות — מחבואים. דיפתראות — עורות מתוקנים לכתיבה, כתבים.

מנין הוא יודע? בתו היא מגדת לו. כך האדם הזה עושה כל מה שמבקש ונפשו מגדת הכל להקדוש ברוך הוא. והקב״ה דן את האדם ואומר לו: כך וכך עשית. והוא עומד וְתָמֵהַ ואומר: מי הודיעו, שעשיתי כל אלו? והם משיבים אותו ואומרים לו: שוטה שבעולם, בתו אתה נשוי ורוחו עליך, שנאמר: „ויפח באפיו נשמת חיים״ [1], ואתה אומר: מנין הוא יודע? מה שאתה חושב בלבך, נפשך מגדת לו כל הדברים: „נר ד׳ נשמת אדם חופש כל חדרי בטן״ — מחפשת כל מה שבמטמוניות ומגדת להקב״ה — לכך: „והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות״. (פיסקא ח).

VII

הַתּוֹרָה נֵר לְרַגְלֵי הָאָדָם.

טו. „ד׳ אורי וישעי״ [2]. כך פתח ר׳ תנחומא בי רבי: „נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי״ [3]. „נר לעיני דברך״, כך היה צריך לומר, ואינו אומר כן, אלא „נר לרגלי״! ולמה? הרשעים דומים לאדם המהלך באפלה: הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע לגוּמָץ ונפל בה. הוא שכתב: „דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו״ [4]. אבל צדיקים דומים לאדם המהלך ונר לפניו: הגיע לגומץ — סר הימֶנּוּ שלא יפול בו, הגיע לאבן — משמר עצמו שלא יכשל בה. כך אמר דוד: באתי לחלל את השבת, והאירה התורה: „ושמרתם את השבת וגו׳ מחללה מות יומת״ [5], באתי לנאוף, האירה לי התורה: „ושמרתם את חקותי וגו׳ מות יומת הנואף והנואפת״ [6]. למה? שהתורה נר לפני. הָדָא היא: „נר לרגלי דברך״. (פיסקא ח).

VIII

יִשְׂרָאֵל בֵּין הָאוּמוֹת.

טז. „כל עצמותי תאמרנה ד׳ מי כמוך מציל עני מחזק ממנו״ [7]: אלו ישראל, שהם נכנסים בידי אומות העולם והקב״ה מצילם. ואין „עני״ אלא ישראל, שנאמר: „והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ד׳״ [8]. אמר דוד: כבש בין שבעים זאבים — מה יכול לעשות? ישראל בין שבעים אומות חזקים — מה הם יכולים לעשות, אילולי אתה עומד להם בכל שעה ושעה? הֱוֵי: „מציל עני מחזק ממנו״ — אלו ישראל. (פיסקא ט).

1. בראשית ב, ז. 2. תהלים כז, א. 3. שם קיט, קה. 4. משלי ד, יט. 5. שמות לא, יד. 6. ויקרא כ. ח–י. 7. תהלים לה, י. 8. צפניה ג, יב.

IX
לָמָּה נִמְשְׁלָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל לְחִטִּים?

יז. אמר ר׳ לוי: למה נמשלו כנסת ישראל בחטים? אלא בעל הבית יש לו בן־בית, כשבא לחשוב עמו, מה הוא מחשב? מה הוא אומר לו? „תן דעתך כמה מַשְׁפָּלוֹת של תבן אתה מכנים לאוצר, או כמה משפלות קש, או כמה משפלות של קוצים אתה מכנים לאוצר"? להיכן הוא נותן את הקוצים? באש. להיכן הוא משליך את הזבל? מכניסים לאשפה. להיכן הוא זורה את התבן? לרוח. אבל מהו אומר לבן ביתו? „תן דעתך כמה חטים אתה מכנים לאוצר". למה? שהן הִיוּתָם של עולם. כך הקב"ה בעל הבית שכל העולם כולו שלו, שנאמר: „לד׳ הארץ ומלואה תבל וישבי בה"[1]; ובן ביתו, זה משה: „בכל ביתי נאמן הוא"[2]. אמר לו הקב"ה: תן דעתך למנות את האומות? לאו, שהם נמשלו כקש. מי היו אלו? המצרים: „תשלח חרונך יאכלמו כקש"[3], „ובית עשו לקש"[4]. מה עושים לקש? מציפים אותם למים: „ונער פרעה וחילו בים סוף"[5]. נמשלו כקוצים, שנאמר: „והיו עמים משרפות סיד קוצים" וגו׳[6]. מה עושים לקוצים? משליכים אותם לאש: „קוצים כסוחים באש יצתו"[6]. נמשלו כתבן. מה עושים לתבן? זורים אותו לרוח, שנאמר: „יהיו כתבן לפני רוח וכמוץ גנבתו סופה"[7]. אבל ישראל נמשלו לחטים, שהם דגנו של עולם: „בטנך ערמת חטים"[8]. לפיכך אמר לו הקב"ה: משה, תן דעתך למנות את ישראל, לידע כמה יש בהם: „כי תשא את ראש בני ישראל"[9].

יח. דבר אחר: „בטנך ערמת חטים". השבולת של חטים מִתְמֶרֶת ועולה, והקנה ארוך ועליה רחבים וארוכים והשבולת בראש הקנה. והקנה שלה מתגאה ואומר: בשבילי נזרעה השדה. אמרה לו השבולת: הרי הגורן בא והכל מתפייסים, בשביל מי נזרעה השדה. בא הגרן, מכניסים את הקש לָאוּר וזורים את המוץ לרוח ומשיירים את החטים לגורן, וכל העובר נוטל ומנשקו. כך אומות העולם אומרים לישראל בעולם הזה: בשבילם נברא העולם. לעתיד לבוא: „והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו", אבל ישראל: „ד׳ בדד ינחנו" וגו׳[10]. (פסקא י׳).

X
יִשְׂרָאֵל סְגוּלָתוֹ שֶׁל הקב"ה.

יט. דבר אחר „כי תשא את ראש בני ישראל". אמר ר׳ לוי: למה מנה אותם בכל שעה? למלך, שהיו לו תַּסְבְּרִיּוֹת, ולא היה משגיח עליהם למנות.

1. תהלים כד, א. 2. במדבר יב, ז. 3. שמות טו, ז. 4. עובדיה א, יח. 5. תהלים קלו, טו. 6. ישעיה לג, יב. 7. איוב כא, יח. 8. שיר השירים ז, ג. 9. שמות ל, יב. 10. דברים לב, יב.

יז. בן בית — הסוכן אשר על ביתו. משפלת — סל של אשפה, או עגלת אשפה. יח. הכל מתפייסים — הכל יחדלו לריב ויבאו לידי הסכם אחד. לאור — לאש. ומנשקו — מרוב כבוד לתבואה שהיא חיותו של עולם. יט. למלך — משל למלך. תיסבריות — אוצרות.

היה לו פְּלוֹמְטְרִין אחד של זהב קטן והיה בכל שעה נוטלו ומונה אותם כמה יש בו ומניחו. אמרו לו: מָרִי, מכל תֵּסַבְרִיּוֹת שיש לך, אין אתה משגיח עליהם למנותם אלא לזה הקטן? אמר להם: כל אלו אינם שלי, יורדין לְטַמְיוֹן, של טַמְיוֹן הם. אבל זה עמד לי בכמה צער, עד שלא סִגַּלְתִּי אותו, לפיכך איני נזקק לכל אלו, אלא לזה שסגלתי. כך הקב״ה: כמה אומות יש בעולם, כמה אוּכְלוּסִים של אומות, ואינו משגיח עליהם. אמר לו: מרי, כמה אומות יש לך בעולם ואין אתה משגיח עליהם למנותם, אלא בכל שעה: „שאו את ראש בני ישראל״[1]. אמר לו הקב״ה: כל אלה אוכלוסים שאתם רואים אותם אינם שלי, של טמיון הם ושל גיהנם הם: „והיו עמים משרפות סיד״[2], אבל אלו ישראל, שאני מונה אותם בכל שעה, סגולתי הם, שנאמר: „והייתם לי סגלה מכל העמים״[3], וכמה סגולותיו של אדם חביבין עליו; כך הם חביבים עלי בצער שעמדו לי. בכמה יציאה עמדו לי! „או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי״[4]. אמר הקב״ה: „הבן יקיר לי אפרים״[5] — הבן שעמד לי ביוקר. לפיכך איני נזקק לכל האומות למנות, אלא לישראל: „כי תשא את ראש בני ישראל״. (פיסקא י).

XI

לָמָּה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לָאֱגוֹז?

כ. „יהודה וישראל רבים״[6]. כך פתח רבי תנחומא בי ר׳ אבא: זה שאמר רוח הקדש על ידי שלמה: „אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל״[7]. למה נמשלו ישראל כאגוז? אמר ר׳ יהושע דסיכנין בשם רבי לוי: כל האילנות, בשעה שהם לוקים, מכסים עיקריהם והם חיים, אבל האגוז הזה, כשלוקה, מגלה שרשיו והוא חי. כך ישראל: „מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב יְרֻחָם״[8].

כא. דבר אחר: למה כאגוז? מה האגוז הזה עשוי ארבע אֲגוּרוֹת, כך, כשיצאו ישראל למדבר, עֲשָׂאָם משה ארבעה דגלים והשכינה באמצעם.

כב. דבר אחר: מה האגוז הזה שחוק לתינוק ותענוג למלכים, כך ישראל: כשהם זוכים — „והיו מלכים אומניך״[9], וכשהם חוטאים — „הייתי שחק לכל העמים״[10].

כג. דבר אחר: האגוז הזה עצו משמר פריו, כך ישראל עוסקים בתורה וחבריהם שלהם עוסקים בגמילות חסדים.

1. במדבר א, ב. 2. ישעיה לג, יב. 3. שמות יט, ה. 4. דברים ד, לד. 5. ירמיה לא, כ. 6. מלכים א. ד, כ. 7. שיר השירים ו, יא. 8. משלי כח, יג. 9. ישעיה מט, כג. 10. איכה ג, יד (במקרא נאמר: „לכל עמי״).

יט. פלומטרין — קופסה, ארגז. טמיון — אוצר המדינה, שממנו מספקים צרכי המלכות. סגלתי — רכשתי. אוכלוסים — המוני עם. בכמה יציאה — בכמה הוצאות. כא. אגורות — שכבות (שכבות עלים), ממגורות. כג. וחבריהם שלהם — עמי הארץ.

כד. דבר אחר: האגוז הזה, כל זמן שעצו דבוק לפריו, הוא משומר, פירש הימנו — משליכים אותו לאשפות. כך ישראל: כל זמן שחבריהם דבוקים לחכמים ושומעים דבריהם, הם זוכים לקנות שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא, פרשו מהם — אבדו מן העולם.

כד. דבר אחר: למה כאגוז? אלא כל הפירות שנופלים לארץ, אין להם קול, והאגוז כשנופל לארץ — קולו הולך. כך הצדיק, מת — קולו הולך בכל העולם.

כה. דבר אחר: כל הפירות יכול אדם ליטול מהם מתוך השק ואין חבריהם מרגישים, בין תמרים, בין תּוּתִים, בין תאנים. אבל האגוז, כיון שאתה נותן ידיך ונוטל מהם מעט, כולם מתרעמים ומרגישים. כך הם ישראל: איש אחד חוטא, כולם מרגישים: „האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף"[1].

כו. דבר אחר: כל הפירות נופלים לארץ מתלכלכים ונפשו של אדם הָתָה מהם לאכלם, אבל האגוז הזה, אם נופל ומתלכלך, מרחיצו ואוכלו. כך ישראל: אפילו מתלכלכים בעונות כל ימות השנה, יום הכפורים בא ומרחיצם מעונותיהם, שנאמר: „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם"[2].

כז. דבר אחר: האגוז הזה נתון בקופה, אם מבקש אדם ליתן שומשמין או פִּלְפְּלִין וקטניות ביניהם, מחזיקים הם. מה שאין אתה מוצא בשאר הפירות, שאין אתה יכול לעשות כך בתמרים ובתאנים, אלא באגוזים. כן ישראל מקבלים כל מי שבא להתגייר.

כח. אמר ר' לוי: האגוז הזה יש בו שלשה מינים: אגוזי פרך ובינונים וְקִטְרוֹנִים, של פרך — שניפרך מעצמו; והבינונים — אתה מַקִּיש עליו והוא נשבר; והקִטְרוֹנִים — מתקשה לִשָּׁבֵר ואתה מקיש עליו באבן ושוברו, אף על פי כן אין בו תועלת. כך הוא ישראל: יש בהם בני אדם, שהם עושים מצוה מעצמם — אלו של פרך; ויש בהם, שאתה תובעם למצוה, ומיד הם נותנים — אלו הבינונים; ויש בהם, שאפילו אתה מקיש עליו כמה פעמים, אין מועיל הימנו כלום. אף על פי כן אמר ר' לוי: הפתח, שאינו פתוח למצוה, פתוח לרופא.

כט. דבר אחר „אל גנת אגוז". אמר ר' יהושע בן לוי: הגינה שאני גוזז אותה כל שעה. אומות העולם חוטאים, ואני מאריך רוחי עמהם, אבל ישראל — איני מקיף להם, אלא חטאו — מיד אני נוזזם. אף על פי כן, כל דבר שהוא נגזז, מיד הוא מחליף ומשבח. אמר הקב"ה: אף על פי שגזזתי אותם, מיד

---

1. במדבר טז, כב. 2. ויקרא טז, ל.

כד. קולו הולך – השמועה על מותו נפוצה בכל העולם. כה. תות – מין פרי (מויל בעערע). כח. קטרונים – מין אגוזים קשים. נפרך – נשבר. מקיש – מכה. אע"פ כן אמר ר' לוי וכו' – אף על פי כן יש עוד תקוה גם ממין בני אדם קשים אלה, כי בחלותם יֵרך לבם ויעשו צדקה, מה שאין כן באומות העולם („מאיר עין"). כט. מקיף – נותן בהקפה. משבח – נעשה משובח יותר.

הרביתי אותם יותר ממה שהיו וכחול שאין לו מנין: „יהודה וישראל רבים" וגו'. אמר הקב"ה: ישראל סגולתי הם: „והייתם לי סגלה"[1], ומה עסקה של סגולה זו? אין ערב לבעליה ליגע בה, ואם נדחקה יד ונטל הימנה, מיד הוא טרוד להחזיר כל מה שנטל הימנה. כך אמר הקב"ה: אף על פי שעונות גורמים ומתמעטים ישראל, עלי לעשות אותם הרבה ממה שהיו: „יהודה וישראל רבים". (פיסקא יא).

XII

פָּרָה שׁוֹמֶרֶת שַׁבָּת.

ל. אמרו רבותינו: מעשה היה בישראל אחד, שהיתה לו פרה אחת חורשת. נתמעטה ידו ומְכָרָהּ לו לגוי אחד. כיון שלקחה הגוי וחרשה עמו ששת ימים של חול. בשבת הוציאה שתחרוש עמו, ורבצה לה תחת העול. היה הולך ומכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה. כיון שראה כן, הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו: בוא טול פרתך, שמא צער יש בה, שהרי כמה אני מכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה. אותו ישראל הבין לומר: בשביל של שבת, שהיתה למודה לנוח בשבת. אמר לו: בוא ואני מעמידה. כיון שבא, אמר לה באזנה: פרה, פרה, את יודעת, כשהיית ברשותי, היית חורשת ימי החול, בשבת היית נוֹחָה, עכשיו, שגרמו עונותי ואת ברשות גוי, בבקשה מסך, עמדי וחרשי. ומיד עמדה וחרשה. אמר לו אותו הגוי: אני מבקשך, טול פרתך, עד עכשיו אני בא ומיסב אחריך, שתהא בא ומעמידה? על אחת, חוץ מזו ומזו, איני מניחך, עד שתאמר לי, מה עשית לה באזנה. אני נתייגעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה! התחיל אותו ישראל מפייסו ואומר לו: לא כשוף ולא כשפים עשיתי, אלא כך וכך הִסַּחתי לה באזנה ועמדה וחרשה. מיד נתיירא הגוי, אמר: ומה אם פרה, שאין לה לא שיחה ולא דעת, הכירה את בוראה, ואני שֶׁיְּצָרַנִי יוצרי בדמותו ונתן בי דעת, איני הולך ומכיר את בוראי? מיד בא ונתגייר ולמד וזכה לתורה. והיו קוראים שמו יוחנן בן תּוֹרְתָא, ועד עכשיו רבותינו אומרים הלכה משמו. (פיסקא יד).

XIII

לָמָּה שָׁאַל שְׁלֹמֹה חָכְמָה וּמַדָּע?

לא. „ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ורחב לב כחול אשר על שפת הים"[2]. מהו „ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה"? אמר ר'

1. שמות יט, ה. 2. מלכים א. ה, ט.

כט. אין ערב — לא נעים. ל. נתמעטה ידו (או אולי נתמטה?), נתדלדל. שמא צער יש בה — צער נגעועים אל אדונה הראשון. עד עכשיו וכו' — וכי סוף דבר יהיה שתמיד אחזור אחריך שתבוא להעמידה? על אחת וכו' — חוץ מזה שאיני לוקחה, הרי על דבר אחד איני מניחך ללכת מכאן, והוא שתאמר לי וכו'. הסחתי — דברתי.

יוחנן בשם ר׳ שמעון בן יהוצדק: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב, והיה המלך אוהבו יותר מדי. אמר לו: שאל לך פְּרוֹקוֹפֵּי ואני נותן לך כל מה שתשאל לפני. אותו האוהב היה פִּקֵּחַ הרבה. אמר: מה פְּרוֹקוֹפֵּי אשאל מִן המלך? אם אֹמַר שיעשה אותי אַפַּרְכוֹס, היא שיוצאה בידי. ואם אֹמַר לו, שיעשה אותי דוּכָּס, היא היא שיוצאה בידי. אלא הריני שואל דבר, שכל הדברים טפלים לו, הכבוד והפרוקוֹפֵּי טפלים לו. אמר לו: מָרִי, הואיל שהגסת את לבי ואמרת לי, שאשאל לפניך, שואל אני לך שתשיאני את בתך וְשֶׁאֶעֱשֶׂה חתנך. אמר לו: חייך, כך אני עושה. כן כשנגלה הקב״ה ואמר: „שאל מה אתן לך״[1], אמר שלמה: מה אשאל? אשאל כסף וזהב? היא היא שיוצאה בידי. אשאל כבוד? היא היא שיוצאה בידי. אמר שלמה: רבון העולמים! חכמה אני שואל שתתן לי, חכמה ומדע. אמר לו הקב״ה: הואיל ששאלת את החכמה, חייך! כל הדברים טפלים לחכמה: „החכמה והמדע נתון לך ועשר ונכסים וכבוד אתן לך״[2].

לב. מהו „כחול״? אלא שהיתה חכמתו של שלמה כנגד כל ישראל, שנמשלו כחול, שנאמר: „והיה מספר בני ישראל כחול הים״[3]. החכמים יש בהם דעת, בני תורה יש בהם דעת, כל אחד ואחד יש בו דעת. ואם תקים את כל ישראל ותעמידם לעבר אחד, ותעמיד את שלמה לעבר אחד — שקולה היא חכמתו של שלמה כנגד כל ישראל.

לג. דבר אחר: מהו „כחול״? אמר ר׳ לוי: אלולי שהחול הזה מקיף את אוקְיָנוֹס ועשוי לו סְיָג, היה עולה אוקְיָנוֹס ומציף את כל העולם ומחריבו, אלא שהחול עומד לפניו כטִיכוֹס וכחומה ואינו מניח לו לעלות על העולם. כך היתה חכמתו של שלמה מקפת אותו כטִיכוֹס וכחומה וכחול, שמקיף את הים. למה? אלא בשעה שהיה אדם מבקש לעשות דבר שלא כהוגן ואין חכמתו מקפת יצרו ועומדת בפניו כחומה הזו, כל רע מצוי בתוכו. אמר שלמה: למה הדבר דומה? לעיר, שהיא עשויה פירצות ואין לה חומה: „עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו״[4]. והעיר, אשר היא פרוצה — כל דבר רע יש בתוכה: הַלִּיסְטִין נכנסים בתוכה, היה רעה נכנסת לתוכה. כך כל מי שאין חכמתו מקפת את יצרו — כמה דברים הוא עושה שלא כהוגן, כמה מריבות הוא עושה! „עיר פרוצה איש אשר אין מעצר לרוחו״. אבל שלמה, כשהיה מבקש לעשות שלא כהוגן, מה היה עושה? היתה חכמתו עומדת בפני יצרו, כשם שהחול עומד בפני אוקיינוס: „ורחב לב כחול אשר על שפת הים״. **(פיסקא יד).**

---

1. מלכים א. ג, ה. 2. דהי״ב. א, יב. 3. הושע ב, א. 4. משלי כה, כח.

לא. פרוקופי — גדולה, הצטיינות. אפרכוס — שר הגליל (פרעפעקט). דוכס — שר הצבא של הגליל. לג. טיכוס — חומה, סוללה. ליסטין — שודדים.

XIV

מִפְּנֵי מַה יִשְׂרָאֵל מוֹנִים לַלְּבָנָה וְאוּמּוֹת הָעוֹלָם לַחַמָּה?

לד. „החדש הזה לכם"[1]: אתם מונין לו ואין אומות העולם מונין לו. ר׳ לוי בשם ר׳ יוסי ברבי אלעאי: דרך ארץ הוא: הגדול מונה לגדול, והקטן מונה לקטן. עשו, שהוא גדול, מונה לחמה, יעקב, שהוא קטן, מונה ללבנה. אמר רב נחמן: והוא סימן טוב: מה הגדול שליט ביום ואינו שליט בלילה, כך עשו הרשע שולט בעולם הזה ואינו שולט לעולם הבא; ומה הקטן שליט ביום ובלילה, כך יעקב שליט בעולם הזה ובעולם הבא. רב נחמן אמר: כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם — אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול — נתפרסם אורו של קטן. כך כל זמן שאורו של עשו הרשע מבהיק בעולם, אין אורו של יעקב מפורסם, שקע אורו של עשו — מתפרסם אורו של יעקב, שנאמר: „קומי אורי כי בא אורך" וגו׳[2].

XV

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קִדֵּשׁ אֶת הַחֹדֶשׁ.

לה. „החדש הזה לכם". ר׳ ברכיה, ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן: נתעטף הקב״ה בטלית מְצוּיֶּצֶת והעמיד למשה מכאן ולאהרן מכאן וקרא למיכאל ולגבריאל ועשה אותם כשלוחי החדש ואמר להם: באיזה צד ראיתם את הלבנה, לפני החמה או לאחר החמה? לצפונה או לדרומה? כמה היא גבוהה? ולאין היתה נוטה? וכמה היתה רחבה? אמר להם: כסדר הזה, שאתם ראיתם, כך יהיו בני מְעַבְּרִים את השנה למטה על ידי זקן ועל ידי עדים ועל ידי טלית מצויצת. (פיסקא טו).

XVI

פָּרָשַׁת מַתַּן תּוֹרָה.

א. חֶרְדַּת אוּמּוֹת הָעוֹלָם.

לו. אמרה רוח הקדש על ידי שלמה מלך ישראל: „לחיו כערוגת הבשם מגדלות מרקחים שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר"[3]. כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה? לא אֲמָרוֹ אלא כנגד אותה שעה. כשניתנה התורה לישראל, נזדעזעו כל (אומות) העולם כולו ונתקבצו אצל בלעם הרשע ואמרו לו: שמא מבול מביא לעולם? או עולם נידון כבראשונה? בלעם הרשע פתח לפני בני בליעל ודבר השיב: אל תיראו מלכי אדמה ואל תבהלו רוזני אדמה! שוכן שחקים בכבודו נגלה על בניו ברחמים והופיע לתת לעמו תורה וחכמה ומוסר לידידיו.

---

1. שמות יב, ב. 2. ישעיה ס, א. 3. שה״ש ה, יג.

לה. שלוחי החדש — עדים המעידים על ראיית הלבנה. למטה — כלומר: בארץ. ע״י זקן — נשיא הסנהדרין.

ב. לָמָּה נִתְּנָה תּוֹרָה בְּסִיוָן?

לז. ולמה ניתנה תורה בסיון ולא בשאר ירחים? למה הדבר דומה? למלך, שעשה חופה לבתו, ואמר אדם אחד מגדולי המלך: נאה לה לבת המלך להרכיבה על הפיל כשהיא יושבת באַפִּרְיוֹן ולסלסלה בכל גדולי מלכות. ענה אחר ואמר: פיל גבוה ואין לו הדר ואין לו יופי, ונאה להרכיבה על הסוס ולהראות יופיה בכל גדולי המלכות. ענה אדם אחד: פיל גבוה וסוס נאה, ואין להם פה לדבר וידים לספוק ורגלים לרקוד, ונאה להרכיבה על כתפים, להראות את יופיה. כך הקב״ה לא נתן את התורה לא בניסן ולא באייר, מפני שמזל ניסן — טלה, ומזל אייר — שור: אין נאה להם לקלס ולשבח. לכך נתן הקב״ה התורה בסיון, מפני שמזל סיון — תאומים, ותאומים אדם הוא, ואדם יש לו פה לדבר וידים לספוק ורגלים לרקוד.

ג. אֶרֶץ וְשָׁמַיִם בִּשְׁעַת מַתַּן תּוֹרָה.

לח. וכשנתן הקב״ה תורה לישראל, ארץ שמחה ושמים בוכים. ומפני מה ארץ שמחה ושמים בוכים? למלך שעשה חופה לבתו, בני כרכים לא נכנסו אצלו ולא נתנו שבח, בני כפרים נכנסו ונתנו שבח למלך בנבלים וכנורים ובכל מיני זמר. יצא הַכָּרוֹז מלפני המלך ואמר: בנוהג שבעולם, בני כרכים, שידעו בכבוד של מלך, להם היה נאה לקלס בתו של מלך! כך הקב״ה, בשעה שנתן תורה לישראל, ארץ נתנה שבח ושמים לא נתנו שבח. אמר הקב״ה לשמים: אתם, ששרויין למעלה, לכם לקלס לכבודי ולבתי יותר מן הארץ! אמרו לפניו: רבון העולמים! ארץ תתן שבח, שהתורה ניתנה לה, ואנו, שיוצאת ממנו, נִתֵּן שבח ולא נתעצב? שנאמר: „ד׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו״[1].

ד. שְׁנֵים עָשָׂר הַמַּזָּלוֹת.

לט. מפני מה ברא הקב״ה את עולמו בניסן ולא בְרָאוֹ באייר? לפי שבשעה שברא הקב״ה את עולמו, אמר לו לשר החשך: סור מלפני, מפני שאני מבקש לבראות את העולם באורה! ושרו של חשך דומה לשור. באותה שעה אמר הקב״ה: שר חשך, סור מלפני, ואם אין אתה סר מלפני, אני גוער בך, שאני מבקש לבראות את עולמי באורה! „ואחרי האורה מה אתה בורא?״ אמר לו: חשך. „ואחר החשך מה אתה בורא?״ אמר לו: תאומים. „ומפני מה אתה בורא תאומים?״ שעתיד לראות אדם באור ובחשך, מפני שמזל תאומים אדם. „ואחריו מה אתה בורא?״ „סרטן, מפני שאדם מקמק מן החורים ומן

1. שופטים ה, ד.

לז. לסלסלה — להראות לה חבה וכבוד. מזל ניסן טלה ומזל אייר שור — והטלה מצויין ביפיו והשור בכחו וגבהו. לח. כרוז — האיש המודיע בקהל דבר שלטון. לט. מקמק — גורר ומאסף.

הסדקים, חוזר ומתגבר כארי״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „בתולה: שעתיד אדם לשמח בבתולה״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „מאזנים: שמעשיו שקולים במאזנים״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „עקרב: כיון ששוקלים אותו ויש בו עונות, מורידים אותו לגיהנם״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „קשת: שמא תאמר, כיון שירד לגיהנם אין לו תְעָלָה? כיון שמבקשים עליו רחמים, זורק אותו מגיהנם כחץ מן הקשת. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „גדי: שמא תאמר, כיון שעלה מגיהנם, פניו משחירים — הוא מרקד ועולה כגדי״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „דלי: שאני זורק עליו מים טהורים, לטהרו מעונו״. „ואחריו מה אתה בורא ?״ „דגים: כיון שישראל על העולם אין כל עין שולטת בהם ולא מזל ולא שעה גורמת״.

ה. עֲלִיַּת מֹשֶׁה.

מ. תנו רבנן: „אנכי ד׳ אלהיך״[1]. בשעה שעלה משה למרום, באותה שעה באתה ענן ורבצה כנגדו. לא היה יודע משה, אם לרכב עליה, אם לאחוז בה. מיד פתחה ונכנס בתוכה, שנאמר: „ויבא משה בתוך הענן״. ונשאתו ענן והיה מהלך ברקיע. ופגע בו קמואל המלאך, שהיה ממונה על שנים עשר אלפים מלאכי חבלה, שהם יושבים בשער הרקיע. גער במשה ואמר: מה לך בקדושי עליון? אתה ממקום הטנופת באת ומהלך במקום טהרה? ילוד אשה מהלך במקום אש? אמר לו משה: בן עמרם אני, שבאתי לקבל תורה לישראל. כיון שלא הניחו, הכהו משה פצע אחד ואבדו מן העולם. והיה משה מהלך ברקיע כאדם שמהלך בארץ, עד שהגיע למקום הֲדַרְנִיאֵל המלאך. שהוא גבוה מחברו ששים רבוא פרסאות וכל דבור ודבור שיוצא מפיו, יוצאים בדבור שנים ברקים של אש. פגע במשה. אמר לו: מה לך במקום קדושי עליון? כיון ששמע קולו, נבהל מפניו וזלגו עיניו דמעות ובקש לפול מן הענן. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב״ה ויצתה בת קול ואמרה לו להדרניאל: דעו שמימיכם אנשי מריבה אתם. כשבקשתי לבראות את אדם הראשון, עשיתם לפני קטיגור ואמרתם: „מה אנוש כי תזכרנו״[2], ולא עזבתם אותי עד ששרפתי מכם כתות באש, ועכשיו אתם עומדים במריבה ואין אתם מניחים אותי ליתן תורה לישראל, שאלמלא אין ישראל מקבלים את התורה, אין דירה לא לי ולא לכם! כיון ששמע הדרניאל כך, אמר לפניו: גלוי וידוע לפניך, שלא ידעתי, שברשותך בא, עכשיו אני אעשה לו שליח ומהלך לפניו כתלמיד לפני רבו. והיה מהלך לפניו, עד שהגיעו לאשו של סַנְדְלְפוֹן. אמר לו הדרניאל למשה: עד כאן היתה לי רשות להלוך, מכאן ואילך אין לי רשות להלוך, מפני אשו של סנדלפון שלא ישרפני. כיון שראה משה את סנדלפון, נבהל מפניו וזלגו עיניו דמעות ובקש לפול מן הענן. ובקש רחמים מלפני הקב״ה וענהו. בוא וראה כמה

1. שמות כ, ב. 2. תהלים ח, ה.

חביבים ישראל לפני הקב"ה! באותה שעה ירד הקב"ה בעצמו מן כסאו ועמד לו לפני סנדלפון עד שעבר. ועל אותה שעה אמר: „ויעבר ד' על פניו" וגו' [1].

ו. סַנְדֶלְפוֹן.

מא. אמרו עליו על סנדלפון שהוא גבוה מחבריו מהלך חמש מאות שנה ומשתמש אחר המרכבה וקושר כתרים לקונו. וכי תעלה על דעתך, שיודעים מלאכי השרת היכן הוא? והלא כבר נאמר: „ברוך כבוד ד' ממקומו" [2] — ואלו מקומו לא ראו! אלא משביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדונו. ובשעה שיגיע כתר, כל חיילי מעלה מזדעזעים וחיות הקדש דוממות ונוהמות כארי. באותה שעה עונין כולם ואומרים: „קדוש קדוש קדוש ד' צבאות" [3]. בשעה שמגיע לכסאו, מתגלגלים גלגלי כסאו ומתרעשים אדני שְׁרַפְרָף וכל הרקיעים כולם אוחזתם הלחלה. ובשעה שהוא עובר על כסאו, כל חיילי מרום וכתר הכבוד שלו פותחים פיהם ואומרים: „ברוך כבוד ד' ממקומו". בוא וראה שבחו וגדולתו של הקב"ה: בשעה שמגיע כתר לראשו, מחזיק עצמו לקבל כתר מעבדיו, וכל חיות ושרפים ואופנים וגלגלי המרכבה וכסא הכבוד בפה אחד אומרים: „ימלך ד' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה" [4].

ז. יֶתֶר מְאוֹרָעוֹת מֹשֶׁה בַּמָּרוֹם.

מב. כיון שעבר, פגע בו רִיגְיוֹן נהר של אש, שנחליו שורפות את המלאכים ושורפות בני אדם. נטלו הקב"ה והעבירו ממנו. פגע בו גַלִיצוּר, שכתב בו: „מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" [5]. והוא מגלה טעמי צור וכנפיו פרושות לקבל הבל החיות, שאלמלא אין מקבלו, נשרפים מלאכי השרת מהבל החיות. ושוב מלאך אחד גַלִיצוּר עומד ואומר: שנה זו חטין יצליחו ויין יזול. נטלו הקב"ה והעבירו ממנו. פגע בו גדוד של מלאכי חבלה, שהם סובבים לכסא הכבוד, שהם גבורים ועצומים. כיון שהגיע משה אליהם, בקשו לשרפו בהבל שבפיהם. מה עשה הקב"ה? פירש עליו מזיוו והעמידו לפני כסאו ואמר: משה, השב להם תשובה למלאכי השרת ואמור להם! מיד נתחזק והחזיר תשובה למלאכי השרת. אמר להם: כתוב בתורה: „אנכי ד' אלהיך" [6], כלום אלהים אחר יש לכם? כתוב בתורה: „לא יהיה לך אלהים אחרים" [7] — חלוקה יש לכם? שתי רשויות יש לכם? כתוב בתורה: „כבד את אביך ואת אמך" [8] — אב ואם יש לכם? כתוב בתורה: „לא תחמד" [9] — חִמּוּד יש לכם? פתחו ואמרו: „ד' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ" [10].

---

1. שמות לד, ו. 2. יחזקאל ג, יב. 3. ישעיה ו, ג. 4. תהלים קמו, י. 5. איכה ג, לח. 6. שמות כ, ב. 7. שם שם, ג. 8. שם שם, יב. 9. שם שם, טז. 10. תהלים ח, י.

מא. שרפרף — הדום רגלים. מב. חלוקה יש לכם — וכי לבכם חלוק עליכם? כלומר: וכי יכולים אתם לבוא לידי ספק באלהות? (מאיר עין).

מג. מיד כשעלה משה למרום, פתח הקב״ה שבעה רקיעים והראהו בית המקדש של מעלה והראהו ארבעה צִבְעוֹנִים שעשה מהם משכן, שנאמר: „והקמות את המשכן כמשפטו אשר הָראת בהר״[1]. אמר לפניו: רבונו של עולם! איני יודע דמות ארבעת צבעונים. אמר לו: חזור לימינך. חזר וראה מלאכים, שלובשים לבוש דומה לים. אמר לו: זו היא תכלת. אמר לו: חזור לשמאלך. חזר וראה אנשים לובשים לבוש אדום. אמר לו: הוא ארגמן. חזר לאחוריו וראה גדוד שהם לובשים לבושים לא אדום ולא ירוק. אמר לו: זו היא תולעת שני. חזר לפניו וראה לפניו גדודים שהם לובשים לבוש לבן.

ח. מַתַּן הַתּוֹרָה.

מד. מיד פתח הקב״ה שבעה רקיעים ונגלה עליהם עין בעין ביופיו ובכבודו ובתארו ובכתר שלו ובכסא כבודו. כיון ששמעו „אנכי ד׳ אלהיך״[2], מיד יצתה נשמתם של צדיקים והחיה אותם, שנאמר: „גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה״[3]. מה עשה הקב״ה? הוריד עליהם לארץ מאה ועשרים רבוא מלאכי השרת. כל אחד ואחד מישראל אוחזים אותו שני מלאכי השרת, אחד מניח את ידו על לבו ואחד מגביה את צוארו, כדי שיראה להקב״ה פנים בפנים. (פיסקא כ).

XVII

חֲמֵשׁ הַדִּבְרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת וְחָמֵשׁ הָאַחֲרוֹנוֹת.

מה. אדריינוס שְׁחִיק טַמְיָא שאל את ר׳ יהושע בן חנניה, אמר לו: כבוד גדול חלק הקב״ה לאומות העולם, שאותן חמש דברות הראשונות, שנתן הקב״ה לישראל, שמו מעורב בהן, כלומר: שאם חטאו ישראל, הוא קורא אחריהם תִּגָּר. חמש דברות האחרונות, שנתן לאומות העולם, אין שמו מעורב בהן, כלומר: שאם חטאו אומות העולם, אין קורא אחריהם תגר. אמר לו: בוא וטייל עמי במדינות. ובכל מקום ומקום שהיה מוליכו, היה רואה אִיקוֹנִים שלו קבועה. אמר לו: זו מה היא? אמר לו: איקונים שלי. עד שמשכו לבית הכסא. אמר לו: אדוני המלך, רואה אני שבכל המדינה הזו אתה שליט, שבכל מקום ומקום איקונים שלך קבועה, ובמקום הזה אינה קבועה? אמר לו: את הוא סָבָא דִיהוּדָאֵי? כך הוא כבודו של מלך, להיות איקונים שלו קבועה במקום בזוי, במקום משוקץ, במקום מטונף? אמר לו: ולא שמעו אזניך מה שפיך מדבר:

1. שמות כו, ל. 2. שם כ, ב. 3. תהלים סח, י.

מג. צבעונים — צבעים. מד. גשם נדבות תניף וגו׳ — שהקב״ה הוריד עליהם טל שעתיד להחיות בו את המתים (עיין שבת פ״ח יב). מה. שחיק טמיא — תשחקנה עצמותיו. שמו מעורב בהן — „ד׳ אלהיך״ וכו׳. תגר — תגרה. קורא תגר — רב בהם ומיסרם. חמש דברות האחרונות שנתן לאומות העולם — שהדברות האלה הן משבע המצוות של בני נח. איקונים — דמות, צלם. סבא דיהודאי — זקן היהודים.

כך שבחו של הקב״ה, להיות שמו מעורב עם הרצחנים, עם המנאפים, עם הגנבים? סילקו והלך לו.

מו. כיון שיצא, אמרו לו תלמידיו: רבי, לזה דחית בקש, לנו מה אתה משיב? אמר להם: כך עלה על דעתו של הקב״ה. בתחלה הלך לו אצל בני עשו. אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבונו של עולם! מה כתיב בה? אמר להם: „לא תרצח״. אמרו לו: וכל עצמם של אותם האנשים לא הבטיחם אביהם אלא על החרב, שנאמר: „ועל חרבך תחיה״ [1], אין אנו יכולים לקבל את התורה. אחר כך הלך אצל בני עמון ומואב. אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבונו של עולם! מה כתיב בה? אמר להם: „לא תנאף״. אמרו לו: וכל עצמם של אותם האנשים אינם באים אלא מניאוף, הדא הוא דכתיב: „ותהרין שתי בנות לוט מאביהן״ [2], אין אנו יכולים לקבל את התורה. אחר כך הלך לו אצל בני ישמעאל. אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבונו של עולם! מה כתיב בה? אמר להם: „לא תגנב״. אמרו לו: כל עצמם של אותם האנשים אינם חיים אלא מן הגנבה ומן הגזל, הָדָא הוא דכתיב: „יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו״ [3], אין אנו יכולים לקבל את התורה. ואחר כך בא לו אצל ישראל. אמרו לו: „נעשה ונשמע״. הדא הוא דכתיב: „ד׳ מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש מימינו אש דת למו״ [4]. (פיסקא כא).

XVIII

עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת כְּנֶגֶד עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת.

מז. נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות, שבהם נברא העולם. „אנכי״ — כנגד „ויאמר אלהים יהי אור״ [5] וכתב: „והיה לך ד׳ לאור עולם״ [6]. „לא יהיה לך״ — כנגד „ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים״ [7]. אמר הקב״ה: היה מבדיל ביני ובין עבודה זרה, שנקראה מים מכונסים, כדכתיב: „אותי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות בארות נשברים אשר לא יָכִלוּ המים״ [8]. „לא תשא״ — כנגד „ויאמר אלהים יקוו המים״ [9]. אמר הקב״ה: המים חלקו לי כבוד ופנו את עצמם, ואין אתם חולקים לי כבוד מלישבע בשמי לשקר. „זכור״ — כנגד „ויאמר אלהים תדשא הארץ״ [10]. אמר הקב״ה: מה שתאכל בשבת—מוקיר, שלא נברא העולם, אלא שלא יהו חוטאים ויהיו חיים לעולם ואוכלים גידולי הארץ. „כבד״ — כנגד „ויאמר אלהים יהי מאורות ברקיע השמים״ [11]. אמר הקב״ה: הא בראתי לך שני מאורות: אביך

1. בראשית כז, מ. 2. שם יט, לו. 3. שם טז, יב. 4. דברים לג, ב. 5. בראשית א, ג. 6. ישעיה ס, יט. 7. בראשית א, ו. 8. ירמיה ב, יג. 9. בראשית א, ט. 10. שם שם, יא. 11. שם שם, יד.

מה. סלקו — פטרו מלפניו. מו. דחית בקש — השיבות לו תשובה קלושה כדי להפטר ממנו. מז. מים מכונסים — מים אסופים, כלומר: לא מים חיים. מה שתאכל בשבת מוקיר — במה שאתה אוכל בשבת אתה מכבד את בוראך (מאיר עין).

ואמך, הוי זהיר בכבודם. „לא תרצח״—כנגד „ויאמר אלהים ישרצו המים״[1]. אמר הקב״ה: אל תהיו כדגים הללו, שהגדולים בולעים את הקטנים, שנאמר: „ותעשה אדם כדגי הים״ וגו׳[2]. „לא תנאף״—כנגד „ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה״ וגו׳[3]. אמר הקב״ה: הא בראתי לך זוגך, כל אחד ואחד דבק בזוגו, במינו. „לא תגנב״—כנגד„ ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע״ וגו׳[4]. אמר הקב״ה: אחד מכם אל יפשוט בגנבה ובממון חברו, אלא מן ההפקר כעשבים הללו. תני ר׳ חייא: הנשמר בגינה — אסור משום גזל, ושאינו נשמר בגינה—מותר משום גזל. „לא תענה״—כנגד „ויאמר אלהים נעשה אדם״ וגו׳[5]. אמר הקב״ה:הא בראתי לך חברתך בדמותי ונתחברת ודמית לצלמי, לא תעיד על חברך עדות שקר. „לא תחמד״ — כנגד „ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו״[6]. אמר הקב״ה: הא בראתי לך זוגך, כל אחד ואחד מכם ידבק בזוגו, לא יחמד גבר מכם אשת חברו. (פיסקא כא).

XIX

שְׁבוֹת בַּשַּׁבָּת.

מח. „שבת לד׳ אלהיך״[7]. רב תנחומא, ואמרי לה: רבי אלעזר בשם רבי מאיר: שבות כאלהיך, מה אלהיך שבת ממאמר, אף אתה שבות מן המאמר.

אמר רבי חייא בר אבא: אִמֵּיה דר׳ שמעון בן יוחי כַּד הֲוָת מִשְׁתַּעְיָא מוֹתַר מִלַּיָּיא בְּשַׁבְּתָא הֲוָה אָמַר: אִמָּא, שַׁבְּתָא! ושתקה.

אמר ר׳ חנינה: מדוחק התירו שאלת שלום בשבת.

אמר ר׳ אייבו: שבות מן המחשבה.

מט. אמר ר׳ ברכיה: מעשה בחסיד אחד, שיצא לטייל בתוך כרמו בשבת, לידע מה צריך, וראה שם פִּרְצָה אחת וחשב עליה לגודרה במוצאי שבת. אמר: הואיל והשבתי עליה בשבת, איני גודרה עולמית. מה פרע לו הקב״ה? אילן אחד של נִצְפָּה שגדל בתוכו וגדרה, והיה מתפרנס ממנו כל ימיו. (פיסקא כג).

XX

שְׂכָרוֹ שֶׁל כְּבוֹד שַׁבָּת.

נ. אמר ר׳ חייא בר אבא: פעם אחת זִמְּנַנִי אדם בלוֹדְקִיָא. והביאו לפני תַּמְחוּי של כסף וטבעותיו ומטותיו של כסף ועשרים וארבעה בני אדם סובלים

1. בראשית, שם. 2. חבקוק א, יד. 3. בראשית א, כד. 4. שם שם, כט. 5. שם א, כו. 6. שם ב, יח. 7. שמות כ, י.

מז. הנשמר בגינה — גדולי קרקע שבגינה הנשמרים מפני הקלקול. בראתי לך חברתך — היא הנפש. ונתחברת — אתה נתחברת עמה. מח. ואמרי לה — ויש אומרים. שבת ממאמר — שהעולם נברא בעשרה מאמרות. שבות מן המאמר — שלא תרבה שיחה. אמיה וכו׳ — אמו של ר׳ שמעון בן יוחאי כשהיתה מדברת דברים יתרים בשבת היה אומר: אמי, שבת. מט. נצפה — מין צמח (קאפפער). וגדרה — האילן הזה גדר את הפרצה. נ. תמחוי — קערה, או שולחן לאכילה.

בו. והיו עליו כל מיני מאכל, שנבראו מששת ימי בראשית לאכילה. והיו שני תינוקות עומדים על גביו, אחד מימין ואחד משמאל. אחד מכריז ואומר: „לד׳ הארץ ומלואה״[1], ואחד מכריז ואומר: „לי הכסף ולי הזהב נאם ד׳ צבאות״[2]. וכל כך למה? שלא תְּגְבַּה דעתו עליו. אמרתי לו: בני, מפני מה זכית לכל הכבוד הזה? אמר לי: רבי, טַבָּח הייתי, וכל בהמה שמנה שהייתי מוצא כל ימות השבת, הייתי מפרישה לשבת. אמרתי לו: לא לחנם זכית לכל הכבוד הזה. (שם).

XXI

בַּמֶּה מְצוּיָּן יוֹם הַשַּׁבָּת מִכָּל הַיָּמִים?

נא. טורנוֹסְרוּפּוּס הרשע שאל את רבי עקיבא, אמר לו: מה היום מימים? אמר לו: ומה האיש מאנשים? אמר לו: מה אמרתי לך ומה אמרת לי? אמר לו: אמרת לי, מה נשתנה יום השבת מכל הימים? ואמרתי לך: מה נשתנה טורנוסרופוס מכל האנשים? אמר לו: המלך רוצה לכבדני. אמר לו: מלך מלכי המלכים רוצה, שיהיו ישראל מכבדים את השבת. אמר ליה: מַנוּ יודע? אמר לו: נהר סַמְבַּטְיוֹן יוכיח, שכל ימות החול הוא מושך, ובשבת אינו מושך. ולא עוד, אלא שאוכלי המן מעידים עליו: שכל ימות החול היה יורד, ובשבת לא היה יורד. הדא הוא דכתיב: „אכלוהו היום כי שבת היום לד׳ היום לא תמצאוהו בשדה״[1]. אמר לו: אתה מובלני לרוח. אמר לו: בעלי אוב יוכיחו. עד ששלמו סדרים, חזר אצלו ואמר לו: אם רוצה, שיהיו ישראל מכבדים את השבת, מפני מה הוא עושה מלאכה בשבת? אמר לו: ומה מלאכה עושה? אמר לו: משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומַזִּיל טללים ומזריח חמה ומְדַשֵּׁן פירות ועונה חיות — כל מה שעושה בחול, עושה בשבת. אמר לו: יודע אני, שאתה בקי בתורתם של עבריים: לשנים, שהם דרים בחצר, ואם אין זה נותן עירוב וזה נותן עירוב, שמא מותרים לטלטל? אבל אחד, שהיה דר בחצר, הוא מטלטל בכל החצר. כך לפי שכל העולם כולו הוא של הקדוש ברוך הוא ואין לאחר רשות עמו, לפיכך הוא מטלטל בכל עולמות. ולא עוד אלא שמעלה מת בזכורים הרי הם מעידים עליו: שבכל ימות השבת היה

1. תהלים כד, א. 2. חגי ב, ח. 3. שמות טז, כה.

נ. ראה הספור הזה באוצר ספרות ישראל חלק ב. דף 222. נא. המאמרים הארמיים שבספור זה תורגמו עברית. נא. מנו יודע — מי הוא היודע ומוכיח זאת? סמבטיון — נחל אגרי המשליך אבנים כל ימות השבוע ובשבת הוּא נח. הוא מושך — את זרם אבניו. אתה מובלני לרוח — אתה מוליכני לדברי רוח, שאין אני מאמין בהם. בעלי אוב יוכיחו — מעלים רוחות המתים. עד ששלמו סדרִים — קודם מוצאי שבת. לפיכך הוא מטלטל בכל עולמות — כי אסור מלאכה בשבת אינו משום יגיעת הגוף אלא כדי להעיר שהעולם נברא בששה ימים ושהקב״ה הוא אדונו, וראיה לדבר מטלטול: שברשותו אדם מטלטל אפילו דברים כבדים, וכשאינו נוֹתן עירוב אסור לטלטל אפילו דבר קל. ולפיכך הקב״ה שכל העולם רשותו הוא ושעיקר שמירת השבת הוא לעדות שכל הנבראים עומדים ברשותו, מותר לשלוט בכל העולם כחפצו. זכורים — השבעות להעלות את רוחות המתים.

עולה בידם ובשבת לא היה עולה בידם. אם אינו מאמין לי, ילך אותו האיש ויבדוק באביו, שחיק עצמות. הלך באחד בשבת ובשני והעלהו, בשלישי, ברביעי, בחמישי, בערב שבת — העלהו, בשבתות לא קם. לאחר השבת העלהו. אמר לו: אתה שומר שבתות? לאחר מיתתך נעשית יהודי? אמר לו: בני, כל מי שאינו משמר אצלכם כתִיקְנָה, כאן הוא משמרה על כרחו כתיקנה. אמר לו: ומה מלאכה יש אצלכם? אמר לו: שכל ימות השבת אנו נידונים ובשבת אנו נִינוֹחִים, ובמוצאי שבת — עד שהסדרים שולמים. וכשהסדרים שולמים, מלאך אחד יש, ושמו דוּמָה, שהוא ממונה על הנשמות, בא ונוטל נשמות של אותם האנשים וּמְקַלְּעָן לארץ. הדא הוא דכתיב: „ארץ עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים ותופע כמו אפל"[1].

XXII

יִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא וְחוּרְבַּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

נב. יציאתו של ירמיה לעולם: זעק זעקה גדולה כבחור ואמר: „מעי מעי אוחילה!"[2] חושש אני „קירות לבי"[2], איברי זעו עלי, „שבר על שבר"[3] — אני ששברתי כל הארץ!

נג. פתח פיו והוכיח לאמו. אמר לה: אמי, אמי! לא עִבַּרְתִּינִי כדרך הנשים ולא ילדתיני כדרך היולדות! שמא היו דרכיך כדרך הסוטות ונתת עיניך באחר, שהסוטה אחר בעלה? למה אינך שותה מן המים המרים? העזת פניך! ומנין שאמר ירמיה כן? דכתיב: „ומצח אשה זונה היה לך" וגו'[4].

כיון ששמעה אמו דברים הללו, אמרה: מה ראה זה לומר בי כך, שלא בעונתו? פתח פיו, אמר לה: לא עליך, אמי, אני אומר כך, לא עליך, אמי, אני מתנבא. לציון וירושלים אני אומר, שהיא מקשטת את בנותיה ומלבשתן זְהוֹרִית ומעטרת אותן בזהב: יבאו השודדים וישדדו אותן! „ואת שדוד מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב" וגו'[5].

נד. אמר לו הקב"ה: „בטרם אצרך בבטן"[6] — עד שלא יצרתיך במעי אמך, מניתיך להיות מתנבא על עמי.

ענה ירמיה ואמר לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! איני יכול להתנבאות עליהם. איזה נביא יצא להם ולא בקשו להורגו? עמדו להם משה ואהרן — לא בקשו לרגום אותם באבנים? שנאמר: „ויאמרו כל העדה לרגם אותם באבנים"[7]. העמדת להם אליהו בעל קווצות והיו מלעיגים ומשחקים עליו: הרי מסלסל קווצותיו! שכן שמו „איש בעל שער"[8]. העמדת להם אלישע והיו

---

1. איוב י, כב. 2. ירמיה ד, יט. 3. שם שם, כ. 4. שם ג, ג. 5. שם ד, ל. 6. שם א, ה. 7. במדבר יד, י. 8. מלכים ב. א, ח.

נב. חושש אני וכו' — אני חש בכאב קירות לבי. שהסוטה אחר בעלה — שכן דרך הסוטה שהיא שטה אחר בעלה (מאיר עין). שלא בעונתו — שעדיין תינוק הוא ומדבר דברים כאלה. נג. זהורית — בגדי שני. נד. שכן שמו — שכך קראו לו כשם איש בעל שער.

אומרים לו: „עלה קֵרֵחַ, עלה קֵרֵחַ!"[1] איני יכול לצאת על ידי ישראל. „הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי"[2].

נה. אמר לו הקב"ה: הלא לנער אני אוהב, שנאמר: „כי נער ישראל ואהבהו"[3]: — שלא טעם טעם חטא. וכשגאלתי את ישראל ממצרים, קראתי אותם נער דכתיב: „כי נער ישראל וממצרים קראתי לבני"[4]. ובאהבת נֹעַר אני נזכר לכנסת ישראל, דכתיב: „זכרתי לך חסד נעוריך"[5]. ואף אתה „אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך" וגו'[6]. טול הכוס הזה של חמה והשקה את הגוים!

נטל ירמיה את הכוס ואמר: למי אשקה תחלה? איזו מדינה תשתה? אמר לו: את ירושלים ואת ערי יהודה השקה תחלה, שהן ראש לכל המלכויות. כיון ששמע ירמיה כך, התחיל פותח פיו וארר את ימיו, דכתיב: „ארור היום אשר ילדתי" וגו'[7].

נו. הוא היה אחד משנים שאררו וקללו את יומם שנולדו בהם: איוב וירמיהו. איוב אמר: „יאבד יום אולד בו"[8], ירמיה אמר: „ארור היום אשר ילדתי בו".

אמר ירמיה: אמַר לכם, למה אני דומה: לכהן גדול שעלה גורלו להשקות מים המרים: וקֵרבו את האשה אצלו ופרע ראשה ופרם שערה. נטל הכוס להשקותה — נסתכל בה, שהיא אמו. התחיל צווח ואומר: אוי לי אמי, שהייתי משתדל מכבדך והריני מבזך! כך היה ירמיה אומר: אוי לי עליך, אמי ציון, שהייתי סבור, שאני מתנבא דברים טובים ונחומים, והריני מתנבא עליך דברי פורענות!

נז. ירמיה היה אחד משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור: ירמיהו היה מתנבא בשווקים, צפניה בתוך בתי כנסיות, וחולדה אצל הנשים.

וירמיהו היה מתנבא ואומר: אם תשובו ממעשיכם הרעים ותשמעון לדברי, ירומם אתכם הקב"ה על כל מלכיות. ואם לא תשמעו לדברי, הרי הוא מוסר את ביתו ביד השונאים והם עושים בו כרצון נפשם. „ולא הטו את אזנם וילכו במועצות בשרירות לבם" וגו'[9].

נח. ובשעה שבא נבוכדנצר להגלות אותם גלות ראשונה, גלות יכניה, חזרו רחמיו של נבוכדנצר עליהם. ענה ואמר: יש לכם מזרעו של יאשיהו ואמליכהו עליכם? ושם היה מַתַּנְיָה בן יאשיהו. „זה מזרעו של יאשיהו". ענה נבוכדנצר ואמר לו: מה שמך? חשב מתניה בלבו: הריני מוציא את שמי צ ד ק י ה, כדי שיצאו ממנו צדיקים. ולא היה יודע, שבימיו הקדוש ברוך הוא מ צ ד י ק הדין על בית המקדש, ששרף באש. המליכו נבוכדנצר על ירושלים. אמר לו:

1. מלכים ב. ב, כג. 2. ירמיה א, ו. 3. הושע יא, א. 4. שם. 5. ירמיה ב, ב. 6. שם א, ז. 7. שם כ, יד. 8. איוב ג, ג. 9. ירמיה ז, כד.

נד. ל צ א ת ע ל י ד י י ש ר א ל – להיות מנהיג לישראל. נו. פ ר ס ם – גלה.

השבע לי, שלא תמרוד עלי. אמר לו צדקיהו: הריני נשבע בנשמתי. אמר לו נבוכדנצר: איני משביעך אלא בתורה, שניתנה על הר סיני. מה עשה נבוכדנצר? הביא ספר תורה והניחו אצל ברכיו של צדקיהו והשביעו שאינו מורד עליו. ולא הספיק נבוכדנצר לילך אל ארצו, עד שמרד עליו צדקיהו.

הוי, לא חזר צדקיהו ומרד על הקב״ה, הוא ושריו ועבדיו עמו?

והיו מסרבים בדברי ירמיה, שכן כתב: „ולא שמע הוא ועבדיו ועם הארץ אל דברי ד׳ ביד ירמיהו הנביא״[1].

נט. בעת ההיא כינס נבוכדנצר את מחנותיו ויצאו על ירושלים. כשהגיע לרבלתה, ישב לו שם, שהיה מתיירא שלא יעשה לו, כמו שעשה לסנחריב. אותה שעה קרא לנבוזראדן ונשאו ראש על כל החיילות ואמר לו: לכך כבוש את ירושלים. הלך נבוזראדן ויצר על ירושלים בשנת תשע למלכותו של צדקיהו עד שנת אחת עשרה למלכותו, ולא היו יכולים לכבוש את ירושלים, שלא נחתם עד עכשיו. בְּרַם, כשהגיע קצןֹ של ציון וירושלים ליהרס, קץ היה לכל בני אדם, קץ לכל החיים.

ס. „ויחזק הרעב בעיר״[2]. והיו בנות ציון מְחַבְּרוֹת בשווקים והיו רואות אלו את אלו, זאת אומרת לחברתה: למה יצאת לשוק, שלא יצאת לשוק מימיך? והיא עונה ואומרת לה: מכסה אני ממך? קשה היא מכת הרעב, איני יכולה לסבול. והן אוחזות זו בזו וחוזרות מבקשות בתוך העיר ולא היו מוצאות, והיו מְנַפְּפוֹת את העמודים ומתות עליהם בראש כל פנה. ובניהן יונקים חלבן היו מהלכין על ידיהם ועל רגליהם. כל אחד אחד ואחד מכיר את אמו והוא עולה ונוטל את דדה ונותנו בתוך פיו, שמא ימשוך לו חלב. והוא אינו מושך, ונפשו מְטָרֶפֶת והוא מת אל חיק אמו, לקיים מה שנאמר: „בהשתפך נפשם אל חיק אמותם״[3].

סא. באותה שעה אמר המקום לירמיה: קום לך לענתות וקח את השדה מאת חנמאל דודך. אותה שעה חשב ירמיהו בלבו: שמא נותן הוא המקום ונושאים ונותנים בתוכה, שאומר לי המקום: לך קנה לך את השדה?

סב. כיון שיצא ירמיהו מירושלים, ירד המלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלים ופרצן. קרא ואמר: יבואו השונאים ויכנסו לבית, שאדונו אינו בתוכו, ויבוזו אותו ויחריבו; ויכנסו לכרם ויקצצו את גפניו, שהשומר הניחו והלך לו, שלא תהיו משבחים ואומרים: אתם כבשתם אותה. קריה כבושה כבשתם, עם הרוג הרגתם...

1. ירמיה לז, ב. 2. שם נב, ו. 3. איכה ב, יב.

נח. הוי לא חזר וכו׳ — הוי, האם לא מרד צדקיהו ועבדיו על הקב״ה בעצמו? מסרבים — ממאנים לשמע. נט. שלא יעשה לו — הקב״ה. לסנחריב — שבא מלאך והמית את צבאותיו. ברם — אולם, אבל. ס. מחברות — מתאספות חבורות. מנפפות — מחבקות. סא. שמא נותן הוא המקום וכו׳ — שמא נותן לנו נבוכדנצר את ענתות עיר הכהנים במתנה ולא יחריבה עד שנוכל לשאת ולתת בתוכה.

סג. באו השונאים וקבעו בימה שלהם בהר הבית. הלכו ועלו להם בבימה אמצעית, מקום שהיה המלך שלמה יושב ונוטל עצה מן הזקנים: משם שנשתכלל בית המקדש — שם ישבו השונאים ונטלו עצה היאך לשרוף בית המקדש. עד שנמלכו ביניהם, נטלו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש ונתנו בארבע זויות של היכל ושרפו אותו.

סד. כשראה כהן גדול שנשרף בית המקדש, נטל את המפתחות וזרקם לשמים. פתח פיו ואמר: הרי מפתחות של ביתך! אֶפִּיטְרוֹפּוֹס של שקר הייתי בתוכו...

יצא לילך לו, תפסו אותו שונאים וישחטו אותו אצל המזבח, מקום שהיה מקריב את התמיד.

יצתה בתו, בורחת וצווחת: אוי לי אבא חמדת עיני! תפשו אותה ושחטו וערבו דמה בדם אביה.

סה. כשראו הכהנים והלויים שנשרף בית המקדש, נטלו את הכנורים ואת החצוצרות ונפלו באש ונשרפו.

סו. כשראו הבתולות, שהיו אורגות בפרכת, שנשרף בית המקדש, נפלו באש ונשרפו, שלא יְעַנּוּ אותן השונאים.

סז. כשראה צדקיה כן, יצא לברוח במחילה, שהיתה הולכת ליריחו, מקום אַמַּת המים באה. והיה יגע והיו בניו מהלכין ראשונים. ראה אותם נבוזראדן, אחזו לו ולעשרת בניו ושלח אותם נבוזראדן אצל נבוכדנצר. ואמר לו: אמור צדקיהו: מה ראית למרוד עלי? באיזה דין אדונך? אם בדין אלהיך — חייב אתה להרוג, שנשבעת בשמו לשקר. אם בדיני מלכות — חייב אתה להרוג, שכל מי שעובר שבועתו של מלך חייב להרוג. בכן ענה צדקיהו: הרגני ראשון, שלא אראה בדם בני. ובניו אומרים ומבקשים ממנו: הרגנו תחלה, שלא נראה דם אבינו שפוך על הארץ. וכן עשה להם: שחטם לפניו, ואחר כך חָטַט את עיניו ונתנן בתנור והוליכו בבלה. והיה צדקיה צווח ואומר: בואו וראו כל בני אדם, שהיה ירמיה מתנבא עלי ואמר לי: לבבל אתה הולך ובבל תמות ובבל עיניך לא יראו, ולא הייתי שומע לדבריו. והריני בבבל ועיני לא רואות אותה...

סח. ירמיה הנביא יצא מענתות לבא לירושלים. נטל עיניו וראה עשן בית המקדש עולה. אמר בלבו: שמא חזרו ישראל בתשובה להקריב קרבנות? שהרי עשן הקטורת עולה. בא ועמד לו על החומה וראה בית המקדש עשוי לו גדרות של אבנים וחומת ירושלים מְסוּתֶּרֶת. התחיל צווח ואומר: באיזו דרך הלכו להם חטאים? באיזו דרך הלכו האבודים? אלא אני הולך ואובד עמהם!

סג. משם שנשתכלל וכו' — מן המקום ששם נועץ המלך איך לשכלל את בית המקדש. סד. אפיטרופוס — משגיח, סוכן (גם ממונה על היתומים). סז. חטט — הוציא, עקר.

היה הולך ורואה את השביל מלא דם והארץ מְרֻבֶּצֶת בדם הרוגיה מכאן ומכאן. קבע פניו לארץ וראה פרסות רגלים (של) יונקים ועוללים מהלכים בשבי. היה גוהן לארץ ומנשקן. כשהגיע לגלות, גפפם ונשקם. היה בוכה לנגדם והם לנגדו. ענה ואמר להם: אחי ועמי! כל כך אירע לכם על שלא הייתם שומעים לדברי נבואתי.

סט. כיון שהגיע לנהר פרת, ענה נבוזראדן ואמר לו: „אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל" [1]. חשב ירמיה בלבו ואמר: אם אני הולך עמהם לבבל, אין מנחם לגלות הנשארה מהם. יצא לו מהם. נטלו הגליות עיניהם וראו ירמיהו שפירש מהם. געו כולם בבכיה בקול רם וצווחו ואמרו: אבינו ירמיה, הרי אתה מניחנו? שם בכו, שכן כתב: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו" [2]. וענה ירמיה ואמר להם: אני מעיד שמים וארץ, אלו בכיתם בכיה אחת עד שאתם בציון, לא גליתם. היה ירמיה הולך ובוכה, וכך אמר: חֲבָל עליך יקרת המדינות! . . .

ע. אמר ירמיהו: כשהייתי עולה לירושלים, נטלתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר, לבושיה שחורים ושערה סתור, צועקת, מבקשת: מי ינחמנה? ואני צועק ומבקש: מי ינחמני? קרבתי אצלה ודברתי עמה. ואמרתי לה: אם אשה את, דברי עמי, ואם רוח את — הסתלקי מלפני! ענתה ואמרה לי: אינך מכירני? אני היא, שהיו לי שבעה בנים. יצא אביהם למדינת הים. עד שאני עולה ובוכה עליו, הרי שני בא ואמר לי: נפל הבית על שבעה בניך והרגם. איני יודעת על מי אבכה ועל מי אסתור שערי. עניתי ואמרתי: אין טוב את מן אמי ציון והיא עשויה מרעית לחיות השדה. ענתה ואמרה לי: אני אמך ציון, אני היא אם השבעה! שכן כתב: „אמללה יולדת השבעה" [3]. אמר לה ירמיה: דומה מכתך למכתו של איוב: מאיוב נפלו בניו ובנותיו, וממך נפלו בניך ובנותיך; מאיוב נטלתי כספו וזהבו, וממך נטלתי כספך וזהבך; לאיוב השלכתי לתוך האשפה, ולך עשיתי אשפה של זבל. וכשם שחזרתי ונחמתי את איוב, כך אני עתיד לחזור ולנחמך: לאיוב כפלתי בניו ובנותיו, ולך אני עתיד לכפול בניך ובנותיך; לאיוב כפלתי כספו וזהבו, ולך אני עתיד לעשות כן. לאיוב נִעַרְתִּי מן אשפה, ועליך הוא אומר: „התנערי מעפר קומי שבי ירושלים" [4]. בשר ודם בנה אותך—בשר ודם החריבך. אבל לעתיד לבוא— אני בונה אותך, שכן כתוב: „בונה ירושלים ד' נדחי ישראל יכנס" [5].

(פיסקא כו).

עא. „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו". מה תלמוד לומר „שם ישבנו"? מלמד, שלא היתה להם ישיבה: משיצאו מארץ ישראל עד שהגיעו

1. ירמיה מ, ד. 2. תהלים קלז, א. 3. ירמיה טו, ט. 4. ישעיה נב, ב. 5. תהלים קמז, ב.

סח. מ ר ו ב צ ת — מושקה, רטובה. ג ו ה ן — כפף עצמו. ו מ נ ש ק ן — את עקבות רגלי הילדים בארץ. ל ג ל ו ת — אל היוצאים בגולה. ג פ פ ם — חבקם.

לפרת, לא היה להם מנוח לישב. לפיכך נפלו עליהם בעילה, אמרו: אלהיהם של אלו רחמן הוא, וכיון שמסבירים לו פנים, הוא חוזר ומרחם עליהם. שמא ישובו ויתחברו כולם ויקראו לאלהיהם ויחזרו — ולא הועלנו כלום. לפיכך היו דוחקים אותם ומריצים אותם על כרחם, שנאמר: „על צוארנו נרדפנו יגענו לא הונח לנו״ [1], „קלים היו רודפינו״ וגו׳ [2].

עב. מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל? אמר ר׳ יוחנן: הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג בהם נבוכדנצר הרשע. כשהיו שרויים בארץ ישראל, לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי נוזלים ומימי מעיינות. וכיון שגלו לבבל, שתו מימי הפרת ומתים מהם הרבה. לפיכך היו בוכים על ההרוגים, שהרגו בהם אויביהם, ועל מיתתם, שמתו בדרך ולא הניחום לקוברם, ועל ההרוגים, שהרגו בהם מימי פרת.

עג. ולא עוד אלא שהיה נבוכדנצר הרשע יושב בספינה הוא וכל גדוליו וכל שריו ועמהם כל מיני כלי זמר, שנאמר: „וכשדים באניות רנתם״ [3], וכל מלכי יהודה מושלכים בשלשלאות של ברזל והולכים ערומים על שפת הנהר. נשא נבוכדנצר הרשע את עיניו וראה אותם. אמר לעבדיו: מפני מה הולכים הללו בלא משאוי? מיד נטלו משאוי והניחו על כתיפם, עד שנכפפה קומתם מפני המשאוי, שכך אמרו על עצמם: „על צוארנו נרדפנו״. באותה שעה געו כל ישראל בבכיה, עד שעלתה בכייתם למרום.

עד. אמר ר׳ אחא בר אבא: באותה שעה בקש הקב״ה להחזיר את כל העולם כולו לתהו ובהו. אמר הקדוש ברוך הוא: כל מה שבראתי, לא בראתי אלא בשביל אלו, שנאמר: „וגם אני אכה כפי אל כפי והנחותי חמתי״ [4], עולם שבראתי, לא בראתי אלא בשתי ידי, שנאמר: „כף ידי יסדה ארץ וימיני״ וגו׳ [5] — אחריבנו!

עה. אמר רבי תחליפא בר קרויה: באותה שעה נכנסו כל מלאכי השרת ועמדו לפני הקדוש ברוך הוא ואמרו לפניו: רבונו של עולם! עולם ומלואו שלך הוא, לא דייך שהחרבת דירתך של מטה, אלא שתחריב בית דירתך של מעלה? אמר להם: וכי תנחומים אני צריך? או בשר ודם אני, שאני צריך תנחומיכם? הרי אני מכיר בסוף, שנאמר: „עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל אני עשיתי ואני אשא״ [6]. „על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני!״ [7] „אל תוסיפו״ לא אמר, אלא „אל תאיצו״; אמר להם: תנחומיכם הללו, שאתם מנחמים אותי, נאוצים הם לפני. רדו מלפני ושאו המשאוי מעל בני! מיד ירדו מלאכי השרת ונטלו המשאוי מעליהם. ולא מלאכי השרת

1. איכה ה, ה. 2. שם ד, יט. 3. ישעיה מג, יד. 4. יחזקאל כא, כב. 5. ישעיה מח, יג. 6. שם מו, ד. 7. שם כב, ד.

עא. נופלים עליהם בעילה — מתגוללים עליהם בתואנה, בנכלים.

בלבד, אלא אף הקב״ה נשא עמהם. אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאומרו: „למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם״[1].

עו. יצאו לקראתם בני בארי ובני מדינות אחרות והיו רואים אותם מוטלים בשלשלאות של ברזל. היו מִתַּמְהִין ובוכים עליהם ואומרים: „עם ד׳ אלה ומארצו יצאו״[2]. מה עשו בני בארי? באותה שעה הפשיטו את עבדיהם ואת שפחותיהם והקריבום דורון לנבוכדנצר. אמר להם: על מה אתם עושים כך? אמרו לו: אנו אומרים, שמא מלך אוהב ערומים אתה . . . אמר להם: הואיל ואינו אלא דרך בזיון, לכו והלבישום לישראל. מה שכרם של בני בארי? נטה עליהם הקב״ה חסד מכל ארץ ישראל, ואין לך בארץ ישראל שהיו יפים ביותר אלא בני בארי.

עז. „כי שם שאלונו שובינו דברי שיר״ וגו׳[3]. באותה שעה אמרו להם אומות העולם: עמדו ושוררו לפני עבודה זרה, כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש! אמרו להם: אלו אמרנו שירה במקומנו, לא גלינו מארצנו, ועכשיו— היאך נאמר שירה לפני עבודה זרה?

רבי יצחק בן טבלאי אומר: משלו משל. למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שנשא בת מלכים, אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. ולא רצתה להשקותו. כעס עליה והוציאה מתוך ביתו. הלכה ונִשְׂאָה למוכה שחין. אמר לה: עמדי והשקיני כוס אחד. אמרה לו: ריקה, בת מלכים הייתי ונשאתי למלך, ועל שאמר: השקיני כוס אחד, ולא רציתי להשקותו, כעס עלי והוציאני מתוך ביתו, שאלו השקיתיו, הייתי מוסיפה על כבודי כבוד והייתי במקומי. עכשיו אתה אומר לי: עמדי והשקיני! אף כך ישראל אומרים לאומות העולם: אלו אמרנו שירה לפני הקדוש ברוך הוא במקומנו על כל הנסים, שעשה לנו, ישבנו במקומנו ולא גלינו מארצנו, ועכשיו נאמר שירה לפני עבודה זרה? מיד עמדו והשליכו מהם תלי תלים של הרוגים. ואף על פי שהרגו מהם הרבה, היתה להם שמחה, שלא אמרו שירה לפני עכו״ם, שנאמר: „ותוללינו שמחה״[4]. (פיסקא כח).

עח. „ותאמר ציון עזבני ד׳ וד׳ שכחני״[5]. בשעה שבא נבוכדנצר ושרף את בית המקדש והגלה את ישראל ושבה אותם, לא עשה אִסְטַטְיָא בכל ארץ ישראל, אלא היו רודפים אותם, כמה שנאמר: „על צוארנו נרדפנו״[6]. ולמה היו רודפים אותם? אלא היו חוששים לנפשם לומר: אלהיהם של אומה זו מצפה להם שיעשו תשובה. שמא יעשו תשובה עד שהם נתונים בתוך ארצם, והוא עושה לנו כדרך שעשה לסנחריב. לכך לא עשו אסטטיא בכל ארץ ישראל. וכיון שבאו על נהרות בבל וראו עצמם, שהם נתונים בידם על אדמתם, מיד עשה אסטטיא. אלו נפנו לאכילה ושתיה, ואלו נפנו לבכי ולמספד.

1. ישעיה מג, יד. 2. יחזקאל לו, כ. 3. תהלים קלז, ג. 4. שם שם. 5. ישעיה מט, יד. 6. איכה ה, ה.

עו. דורון — מתנה. עז. ותוללינו — כלומר שעשונו תלי תלים של הרוגים ואף על פי כן שמחנו. עח. אסטטיא — מקום תחנה.

עט. אמר להם נבוכדנצר: מה אתם יושבים ובוכים? והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם: הכינו עצמכם, עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש מכם שתעמדו ותקישו לפני בכנורות שלכם, כדרך שהייתם מקישים בבית המקדש שלכם לפני אלהיכם! מסתכלים אלו באלו ואמרו: לא דיינו, שהחרבנו בית מקדשנו בעונותינו, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש בכנורותינו לפני הַנַּנָּס הזה? מיד עמדו כולהם ונטלו עצה ותלו כנורותיהם בערבות שהיו שם. ושלטו בנפשותם ונתנו אַלְיוֹנֵי ידיהם לתוך פיהם ומרצצים ומקצצים אותם. ומראים אותם אצבעותיהם ואומרים להם: אין אתם יודעים, שהיו כפותינו חזקים כברזל ונתקטעו אצבעותינו? ראו: היאך נשיר? (פיסקא ל).

XXIII

אַבְנֵי כַדְכֹּד.

פ. „ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח"[1].

רבי יהושע בן לוי היה עומד עם אליהו בהר הכרמל. אמר לו: אין אתה מראה לי אלו אבני כדכד כיצד הן? אמר לו: הן. והראה לו על ידי נס:

מעשה בספינה אחת שפירשה בים הגדול. אחזה נחשול והיתה מיטרפת בים. והיה בה נער אחד עברי. נגלה עליו אבא אליהו, אמר לנער: אם אתה עושה שליחותי, אני ממלט לאניה הזו בזכותך. אמר לו: הן. אמר לו: לך והראה לרבי יהושע בן לוי אלו אבני כדכד, והוא יושב במדינה הגדולה בלוד; ואל תראה לו אותם שם, אלא הוליכהו למערה של לוד ושם הראה לו אותם. הלך הנער ואמר לר' יהושע בן לוי: בא אחרי. כיון שהוליכו למערה והראה אותם לו, מיד הבהיקה כל לוד מאורם. (פיסקא לב).

XXIV

מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ.

פא. „אנכי אנכי הוא מנחמכם"[2]. אתה מוצא: מתחלת ברייתו של עולם נולד מלך המשיח, שעלה במחשבה עד שלא נברא העולם. כן הוא אומר: „ויצא חטר מגזע ישי"[3], אינו אומר כאן „וְיֵצֵא" אלא „וְיָצָא", היך? אתה מוצא כתוב בבריאת עולם, שהוא מזכיר שעבודם של מלכיות ושל גואל מלך המשיח. „בראשית ברא אלהים וגו' והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח

1. ישעיה נד, יב. 2. שם נא, יב. 3. שם יא, א.

עח. וראו עצמם וכו' — הגולים הכירו שהם באו לארץ גלותם והנם נתונים בידי האויבים. עט. תקישו — תכו על המיתרים, תנגנו. הננס — קצר קומה, וכאן במובן אדם קטן. אַליוֹן — בהן. כפותינו — החבלים שאסרונו בהם. נתקטעו — נקצצו. פ. נחשול — סער בים.

אלהים מרחפת על פני המים"[1]: „תהו" — זו מלכות בבל: „ראיתי את הארץ והנה תהו"[2]; „ובהו" — זו מלכות מדי, שנאמר: „ויבהילו להביא את המן"[3]; „וחשך"—זו מלכות יון, שהיו גזרותיה קשות: כתבו על קרן השור, שאין לכם חלק באלהי ישראל! „על פני תהום" — זו מלכות אדום הרשעה. ומנין אתה אומר, שמתחלת ברייתו של עולם היה מלך המשיח? „ורוח אלהים מרחפת"— זה מלך המשיח. וכן הוא אומר: „ונחה עליו רוח ד'"[4]. ואימתי מרחפת? „על פני המים": כשתשפכו כמים לבבכם נכח פני ד' — „אנכי אנכי הוא מנחמכם". (פיסקא לג).

פב. „גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות"[5].

זוהי שנאמרה ברוח הקדש על ידי ישעיה: „ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים"[6]. כנגד מי אֲמָרוֹ ישעיה למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד אבלי ציון, שהקדוש ברוך הוא עתיד ליתן להם נצוח על אויביהם, שנאמר: „ונודע בגוים זרעם" אל תהי קורא „זרעם" אלא „זרועם". ומי עומד להם בזרוע? הקדוש ברוך הוא עומד להם בזרוע, שנאמר: „ד' חננו לך קוינו היה זרועם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה"[7]. „לבקרים"—אותם שמשכימים בכל בקר ובקר לבקש רחמים; „אף ישועתנו בעת צרה"—אלו אבלים, שחמדו את הישועה ערב ובקר וצהרים. והיתה צרה גדולה לישראל, שמבזין אותם ומלעיגין עליהם. כיון שרואים אותן גזרות של שנה האחרת, שהמשיח נגלה בהן והן באות זו אחר זו ואין מפסיקות, מיד מבינין ואומרים: מימינו לא היתה כזאת—שמא משיח מגיע?

ואלו הן גזרות: בניסן בערב שבת שביעית. ותצא רוח מערבית וירד שלג מן השמים ומלקה את הזרע. ואחר כך מתחילות רעות בכל חדש וחדש וכופלות. ואחר כך מבינים ואומרים: בודאי זה מלך המשיח. אף על פי כן אין דעתם מיושבת עד שנידונים בשביעית, עד שיהיו פניהם כשולי קדרה. ובמה נידונים? ברעב. שאין לבם של ישראל נשבר אלא על ידי רעב. ואחר כך עומדים צדיקי הדור ומסלקים תפלתם ומניחים אותם על הארץ ואומרים לפניו: רבונו של עולם! לא עשינו יפה כל השנים, כצאן תעינו. אומר להם הקב"ה: מחול לכם. ומנשקם ומניח להם כתר. מי שיש לו זכות תורה, היא

1. בראשית א, א, ב. 2. ירמיה ד, כג. 3. אסתר ו, יד. 4. ישעיה יא, ב. 5. זכריה ט, ט. 6. ישעיה סא, ט. 7. שם לג, ב.

פא. ויבהילו וגו' — שהיו מעשיהם בבהלה ובבהו. זו מלכות יון — בבראשית רבה נאמר: שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיהם. זו מלכות אדום — שם נאמר: שאין לה חקר כמו התהום (כלומר שאין חקר לרשעתה). פב. שמבזין אותם וכו' — את ישראל. פב. של שנה האחרת — מוסב על הפיסקא ט"ו שבה נמנו הצרות שתבאנה בשבוע שבן דוד בא, בשנה הראשונה לא יבינו את טיבן של הצרות, אבל בשנה השניה יבינו שאלה הם מחבלי המשיח. פב. אין דעתם מיושבת עליהם — כלומר עדיין יהיו תוהים ומפקפקים בדבר. ומסלקים תפלתם — מורידים את התפילין שעל ראשם.

עומדת לו. ומי שאין לו זכות תורה, מה תהא עליו? הא למדת, שכל המאמין משנה הראשונה, כופלים לו שכרו כפלי כפולים.

פג. „כל רואיהם יכירום" [1]: אלו אבלי ציון. שעשה הקב"ה מלאכי חבלה ומחבלים והולכים כל ימות הגאולה, ואבלי ציון — עמהם נכנסים ועמהם יוצאים, כאדם שנכנס אצל חברו ויוצא, ואין מזיקים אותו. והרואה אותם יושב ואומר: לשוא שחקנו, לשוא לעגנו על דבריהם.

אמר רבי חנינא: זכות של אלו מְצַמֶּתֶת אותם ואנו הִרְהַרְנוּ אחריהם. על אותה שעה אמר ישעיה: „וראו גוים צדקך" — אלו אומות העולם, שהם רואים צדקתם של אבלי ציון.

פד. „עני ורוכב על חמור"—זה משיח. ולמה נקרא שמו „עני"? שנתענה כל אותן השנים בבית האסורים ושחקו עליו פושעי ישראל. (פיסקא לד).

פה. „רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאם ד'" [2]. אֵימָת מתקיים הדבר הזה? בשעה שהקב"ה גואל את ישראל. קודם שלשה ימים שיבוא משיח, בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר: הרי ארץ ישראל, עד מתי אתם עומדים בחורב, ציה ושממה? וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו. ואחר כך אומר להם: בא שלום לעולם! שנאמר: „הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום" [3]. כיון ששמעו רשעים, הם שמחים כולם ואומרים זה לזה: בא שלום לנו.

ביום השני בא ועומד על הרי ישראל ואומר: טובה באה לעולם! שנאמר: „מבשר טוב" [4].

ביום השלישי בא ואומר: באה ישועה לעולם! שנאמר: „משמיע ישועה" [5].

וכיון שהוא רואה את הרשעים, שהם אומרים כך, לכך — „אמר לציון מלך אלהיך" [6], ללמדך: לציון ולבניה באה ישועה ולא לרשעים.

באותה שעה מראה הקדוש ברוך הוא את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואל את ישראל ונגלה בראשם, שנאמר: „עלה הפורץ לפניהם פרצו ויעברו שער ויצאו בו ויעבר מלכם לפניהם וד' בראשם" [7]. (פיסקא לה).

פו. „קומי אורי כי בא אורך וכבוד ד' עליך זרח. כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ד' וכבודו עליך יראה" [8].

זה שנאמר ברוח הקדש על ידי דוד מלך ישראל: „כי עמך מקור חיים באורך נראה אור" [9]. כנגד מי אומר דוד למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד

---

1. ישעיה סא, ט. 2. זכריה ב, יד. 3. נחום ב, א. 4. ישעיה נב, ז. 5. שם, שם. 6. שם, שם. 7. מיכה ב, יג. 8. ישעיה ס. א, ב. 9. תהלים לו, י.

פג. מצמתת — מאספת ומקבצת. הרהרנו אחריהם — חשבנו עליהם שלא כהוגן. פה. אימת — מתי.

כנסת ישראל. אמרו לפניו: רבונו של עולם! בשביל התורה שנתת לי, שנקראת מקור חיים, אני עתידה להתענג באורך לעתיד לבוא.

מהו „באורך נראה אור"? איזה אור שכנסת ישראל מְצַפָּה? זה אורו של משיח, שנאמר: „וירא אלהים את האור כי טוב" [1], מלמד שצפה הקדוש ברוך הוא במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם וגנזו למשיחו לדורו תחת כסא הכבוד שלו.

פז. אמר השטן לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אור, שנגנז תחת כסא הכבוד שלך, למי? אמר לו: למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבושת פנים. אמר לו: רבונו של עולם! הראהו לי. אמר לו: בא וראה אותו. וכיון שראה אותו, נזדעזע ונפל על פניו ואמר: בודאי זהו משיח, שהוא עתיד להפיל לי ולכל שרי אומות העולם בגיהנם, שנאמר: „בלע המות לנצח ומחה אדני ה' דמעה מעל כל פנים" [2].

פח. באותה שעה התרגשו האומות. אמרו לפניו: רבונו של עולם! מי הוא זה, שאנחנו נופלים בידו? מה שמו? מה טיבו? אמר להם הקדוש ברוך הוא: הוא משיח ושמו אפרים משיח צדקי, ומגביה קומתו וקומת דורו ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אומה ולשון יכולה לעמוד בו. שנאמר: „לא ישיא אויב בו ובן עולה לא יעננו" [3]. וכל אויביו וצריו מתברחים, שנאמר: „וכתותי מפניו צריו" [4]. ואף נהרות פוסקים בים, שנאמר: „ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו" [5].

פט. התחיל הקדוש ברוך הוא מתנה עמו ואומר: הללו. שגנוזים הם אצלך עונותיהם, עתידים להכניסך בעול ברזל ועושים אותך כעגל הזה, שכהו עיניו; ומְשַׁנְּקִים את רוחך בעול, ובעונותיהם של אלו עתיד לשונך לִידָּבֵק בחכך — רצונך בכך? אמר משיח לפני הקדוש ברוך הוא: שמא אותו צער שנים רבות הן? אמר לו הקב"ה: חייך וחיי ראשך, שבוע גזרתי עליך, אם נפשך עצבה, אני טורדם מעכשיו. אמר לפניו: רבון העולמים! בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי, על מנת שלא יאבד אחד מישראל. ולא חיים בלבד יושעו בימי, אלא אף אותם שגנוזים בעפר. ולא מתים בלבד יושעו בימי, אלא אף אותם מתים, שמתו מימות אדם הראשון עד עכשיו. ולא אלו בלבד, אלא אף נְפָלִים יושעו בימי. ולא אלו בלבד יושעו בימי, אלא כל מי שעלתה על דעתך להבראות ולא נבראו. בכך אני רוצה, בכך אני מקבל עלי.

צ. באותה שעה מונה לו הקב"ה ארבע חיות, שנושאות את כסא הכבוד של משיח.

---

1. בראשית א, ד. 2. ישעיה כה, ח. 3. תהלים פט, כג. 4. שם שם, כד. 5. שם שם, כו.

פט. משנקים — מחנקים, מענים. בעונותיהם של אלו — בעונות ישראל. שבוע — שבע שנים. אני טורדם מעכשיו — אני מכלם תכף, לבל תסבול בעונותיהם.

באותה השעה אמרו אויביו ושרי המלכיות: בואו ונשטין על דורו של משיח שלא יבראו לעולם. אמר להם הקדוש ברוך הוא: איך אתם משטינים על הדור ההוא, שהוא חמוד ונאה, ואני שמח בו, ואני חפץ בו, ואני אתמוך בו, ואני רוצה בו? שנאמר: „הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו״ וגו׳ [1]. והיאך אתם משטינים עליו? הריני מאבד את כולכם „קודחי אש מאזרי זיקות״ [2], ונשמה אחת אין אני מאבד. לכן נאמר: „כי עמך מקור חיים באורך נראה אור״.

צא. אמרו: שבוע שבן דוד בא, מביאים קורות של ברזל ונותנים לו על צוארו, עד שנכפפה קומתו, והוא צועק ובוכה ועולה קולו למרום. אמר לפניו: רבונו של עולם! כמה יהא כחי, וכמה יהא רוחי, וכמה תהא נשמתי, וכמה יהיו אברי? לא בשר ודם אני? על אותה השעה היה דוד בוכה ואומר: „יבש כחרש כחי״ וגו׳ [3].

צב. באותה השעה אמר לו הקדוש ברוך הוא: אפרים משיח צדקי! כבר קבלת עליך מששת ימי בראשית, עכשיו יהא צער שלך כצער שלי. שמיום שעלה נבוכדנצר הרשע והחריב את ביתי ושרף את היכלי והגלה את בני לבין אומות העולם, חייך וחיי ראשי, שלא נכנסתי לכסא שלי. ואם אין אתה מאמין: ראה טל שעלה על ראשי, שנאמר: „שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה״ [4]. באותה השעה אמר לפניו: רבונו של עולם! עכשיו נתיישבה דעתי, דיו לעבד שיהא כרבו.

צג. אמר רבי יצחק: שנה שמלך המשיח נגלה בה, כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה. מלך פרס מתגרה במלך עֲרַבְיָא. והולך מלך ערביא לאדום ליטול עצה מהם, והוזר מלך פרס ומחריב את כל העולם כולו, וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם ויאחזו אותם צירים כצירי יולדה, וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים: להיכן נלך ולהיכן נבוא? ואומר להם: בני, אל תתייראו, כל מה שעשיתי, לא עשיתי אלא בשבילכם. מפני מה אתם מתייראים? אל תיראו, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה, אבל גאולה אחרונה — אין לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה.

צד. שנו רבותינו: בשעה שמלך המשיח נגלה, בא ועומד על הגג של בית המקדש, והוא משמיע להם לישראל ואומר להם: עֲנָוִים, הגיע זמן גאולתכם! ואם אין אתם מאמינים, ראו באורי שזרח עליכם, שנאמר: „קומי אורי כי בא אורך וכבוד ד׳ עליך זרח״ [5]. ועליכם בלבד זרח ולא על אומות העולם, שנאמר: „כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ד׳ וכבודו עליך יראה״ [6].

---

1. ישעיה מב, א. 2. שם נ, יא. 3. תהלים כב, טז. 4. שה״ש ה, ב. 5. ישעיה ס, א. 6. שם שם, ב.

צב. דיו לעבד וכו׳ — די לי שאסבול כמוך. צג. גאולה ראשונה — בימי כורש.

באותה השעה מבהיק הקדוש ברוך הוא אורו של מלך המשיח ושל ישראל, וכל אומות העולם בחשך ואפלה. והולכים כולם לאורו של משיח ושל ישראל, שנאמר: „והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך"[1]. ובאים ומלחכים עפר מתחת רגליו של מלך המשיח, שנאמר: „ועפר רגליך ילחכו"[2]. ובאים כולם ונופלים על פניהם לפני משיח ולפני ישראל ואומרים להם: נהיה לך ולישראל עבדים. שנאמר: „והיה בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם"[3]. (פיסקא לו).

צה. „שוש אשיש בד' תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה"[4].

זהו שנאמרה ברוח הקדש על ידי ירמיה: „אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם"[5]. כנגד מי אמרו ירמיה למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד ימות המשיח. שעתיד הקדוש ברוך הוא להשפיע טובות גדולות על ישראל, שנאמר: „מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם"[6]. מלמד שעתידים אבות העולם לעמוד בניסן ואומרים לו: אפרים משיח צדקנו! אף על פי שאנו אבותיך, אתה גדול ממנו, מפני שסבלת עונות בנינו ועברו עליך מדות קשות, שלא עברו על הראשונים ועל האחרונים. והיית שחוק ולעג באומות העולם בשביל ישראל. וישבת בחשך ואפלה ועיניך לא ראו אור. וצפד עורך על עצמך וגופך יבש היה כעץ ועיניך חשכו מצום וכחך יבש כחרס — כל אלו מפני עונות בנינו. רצונך — יהנו בנינו מטובה זו, שהשפיע הקדוש ברוך הוא לישראל? שמא בשביל צער, שנצטערת עליהם ביותר וחבשוך בבית האסורים, אין דעתך נוחה מהם? אומר להם: אבות העולם! כל מה שעשיתי, לא עשיתי אלא בשבילכם ובשביל בניכם ולכבודכם ולכבוד בניכם, שיהנו מטובה זו שהשפיע הקדוש ברוך הוא להם לישראל. אומרים לו אבות העולם: אפרים משיח צדקנו! תנוח דעתך, שהנחת דעת קונך ודעתנו.

צו. אמר רבי שמעון בן פזי: באותה שעה מגביהו הקדוש ברוך הוא למשיח עד שמי השמים ופורש עליו מזיו כבודו מפני אומות העולם בפני הפרסיים הרשעים. אמר לו: אפרים משיח צדקי! הוי דיין על אלו ועשה בהם מה שנפשך חפצה, שאלמלא רחמים שגברו עליך ביותר, כבר אבדוך מן העולם ברגע אחד. שנאמר: „הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאם ד'"[7]. למה „רחם ארחמנו" שתי פעמים רחמים? אלא „רחם" בשעה שהיה חבוש בבית

1. ישעיה ס, ג. 2. שם מט, כג. 3. זכריה ח, כג. 4. ישעיה סא, י. 5. ירמיה לא, יב. 6. תהלים לא, כ. 7. ירמיה לא, יט.

צה. מבהיק — מזריח, מבריק.

האסורים. שבכל יום ויום היו אומות העולם מחרקין שניהם ומרמזים בעיניהם ומנענעים בראשיהם ומפטירים בשפתותיהם, שנאמר: „כל רואי ילעגו לי יפטירו בשפה יניעו ראש"[1]: „יבש כחרש כחי ולשוני מדבק מלקוחי ולעפר מות תשפתני"[2]; ושואגים עליו כאריות, שנאמר: „פצו עלי פיהם אריה טורף ושואג. כמים נשפכתי והתפרדו כל עצמותי היה לבי כדונג נמס בתוך מעי"[3]; ונוהמים עליו כאריות ומבקשים לבלעו, שנאמר: „פצו עלינו פיהם כל אויבינו. פחת ופחד היה לנו השאת והשבר"[4]. „ארחמנו" בשעה שהיה יוצא מבית האסורים, שלא מלכות אחת ולא שתי מלכיות ולא שלש מלכיות באות עליו, אלא מאה וארבעים מלכיות מקיפות אותו. ואומר לו הקדוש ברוך הוא: אפרים משיח צדקי! אל תירא מהם, כי כל אלו ברוח שפתיך ימותו, שנאמר: „וברוח שפתיו ימית רשע"[5].

צז. מיד הקדוש ברוך הוא עושה לו למשיח שבע חופות של אבנים טובות ומרגליות, וכל חופה וחופה מושכים מתוכה ארבעה נהרות של יין ושל דבש ושל אֲפַרְסְמוֹן טהור. ומחבקו הקדוש ברוך הוא בפני הצדיקים ומכניסו לחופה, ורואים אותו כל הצדיקים.

צח. אמר להם הקדוש ברוך לצדיקים: צדיקי עולם: עדיין לא נטל אפרים משיח צדקי חצי צערו, עדיין יש לי מדה אחת, שאני נותן לו, שלא ראתה עין מעולם, שנאמר: „עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[6]. באותה השעה קורא הקדוש ברוך הוא לרוח צפונית ולרוח דרומית. אמר להן: בואו, כַּבְּדוּ וְרַבְּצוּ לפני אפרים משיח צדקי בכל מיני בשמים של גן עדן, שנאמר: „עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו"[7]. לכן נאמר: „אז תשמח בתולה" וגו'. (פיסקא לז).

XXV

מִדַּת הַדִּין וּמִדַּת הָרַחֲמִים.

צט. כך פתח ר' תנחומא בר אבא: „לעולם ד' דברך נצב בשמים. לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמד. למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך"[8]. מהו „לעולם ד'"? אלא אמר לו דוד: רבון העולמים! לעולם אין אתה בא עלינו בדין, אלא במדת רחמים. אלולי כך, לא היינו יכולים לעמוד אפילו שעה אחת. „ולעולם אלהים" אין כתיב כאן, אלא „ד'": במה אתה דנינו? באותה מדה של רחמים בד', שנאמר: „ד' ד' אל רחום וחנון"[9]. ולא לנו בלבד, אלא אף לאדם הראשון יציר כפיך, אלולי ששתפת מדת רחמיך בשעה שדנת

1. תהלים כב, ח. 2. שם שם, טז. 3. שם שם יג, יד. 4. איכה ג. מו, מז. 5. ישעיה יא, ד. 6. שם סד, ג. 7. שה"ש ד, טז. 8. תהלים קיט. פט, צ, צא. 9. שמות לד, ו.

צז. א פ ר ס מ ו ן — באלזאם. צח. כ ב ד ו — טאטאו. ר ב צ ו — הרטיבו את הדרך מפני האבק.

אותו, לא היה עומד אפילו שעה אחת, וכן התקנת עמו: כשם שדנת אותו ברחמים וזכית אותו, כך אתה הוֶה ועתיד לדון את בניו ולזכותם. כיצד? אמר רבי חנינא: כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו, היה מסתכל במעשה הרשעים ולא היה מבקש לבראות את העולם: דור אנוש, דור הפלגה ומעשה סדומיים. והקדוש ברוך הוא חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים, באברהם, יצחק ויעקב כולהם וחוזר ומסתכל ואומר: בשביל רשעים איני בורא את העולם? הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא, אינו קשה לרדותו בו. לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין — ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים, ומבקש לבראותו ברחמים — ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים. מה עשה? שיתף שתיהן, מדת הדין ומדת רחמים וברא את העולם, שנאמר: „ביום עשות ד׳ אלהים ארץ ושמים״ [1].

וכן לאדם. כשבא לבראותו ונסתכל, שהוא חוטא בעץ, ואמר: אם אני בורא אותו במדת הדין — אין לו תקומה, ואם לבראותו ברחמים — רע הוא התענוג. מה עשה? שיתף שתי המדות, מדת הדין ומדת רחמים וברא אותו, שנאמר: „וייצר ד׳ אלהים את האדם״ [2]. וכך עשה לו בזמן שחטא: דנו בשתי המדות, במדת הדין ובמדת רחמים. במדת הדין, שנאמר: „ביום אכלך ממנו מות תמות״ [3], וכיון שאכל — גזר עליו מיתה. ובמדת רחמים כיצד? שיתף עם מדת הדין, שלא פירש לו, אם יום משלו ואם יום של הקדוש ברוך הוא, שהוא אלף שנים: „כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול״ וגו׳ [4]. והוא היה תשע מאות ושלשים שנה והניח לבניו שבעים שנה, שנאמר: „ימי שנותינו בהם שבעים שנה״ [5]. (פיסקא מ).

XXVI

אוּמּוֹת הָעוֹלָם נִידוֹנִים בַּלַּיְלָה וְיִשְׂרָאֵל נִידוֹן בַּיּוֹם.

ק. „והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאמים במישרים״ [6]. מהו „במישרים״? אמר ר׳ לוי: דן אותם בישרות: דן אותם בלילה. אימתי? כשהם ישנים מן העבירות. שביום הם עוברים עבירות וגוזלים וחומסים. לפיכך הוא דנם בלילה, בזמן שהם ישנים, באותה השעה שהם בטלים מן העבירות, כדי שתהא להם תקומה בעולם. למה? שאין הקדוש ברוך הוא חפץ אפילו באבדתם של רשעים. למה? שהכל בריותיו ומעשה ידיו. איזה יוצר מבקש שישתברו קַנְקַנָּיו? לכך הוא דנם בלילה, כדי שיעמדו בעולם — „ידין לאמים במישרים״.

1. בראשית ב, ד. 2. שם שם, ז. 3. שם שם, יז. 4. תהלים צ, ד. 5. שם שם, י. 6. שם ט, ט.

צפ. ביום עשות ד׳ אלהים וכו׳ — נאמר כאן „ד׳״ ונאמר „אלהים״, הרי מדת הרחמים ומדת הדין כאחת. רע הוא התענוג — שאם אטה לו רחמים אז יתמכר לתענוג אשר ישחיתו. ק. קנקניו — כדיו.

וכשהוא דן את ישראל, הוא דנם ביום. שכשהם ישנים, הם בטלים מן המצות, נֵעֹר משנתו — מיד הוא משכים לבית הכנסת וקורא קריאת שמע ומתפלל, שומע את התורה, שומע את הזקן. (פיסקא מ).

XXVII

תְּשׁוּבָה.

קא. „שובה ישראל עד ד׳ אלהיך״ [1]. מצינו, שמא לא היה אחריו שירחק? אמר: הריני שב. לבן מלכים, שהיה חולה. אמר הרופא: אם יאכל מן החפץ, הוא מתרפא. היה הבן מתיירא לאכלו. אומר לו אביו: תדע שאינו מזיקך, הריני אוכל ממנו. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: מתביישים אתם לעשות תשובה? הריני שב ראשון, שנאמר: „כה אמר ד׳ הנני שב״ [2]. ומה אם מי שאין לו חטא ולא סרחון חס ושלום, אמר „הנני שב״, בני אדם על אחת כמה וכמה צריכים לעשות תשובה ולבא אצל הקדוש ברוך הוא! „שובה ישראל עד ד׳ אלהיך״.

קב. דבר אחר „שובה ישראל״. אוי להם לרשעים, שהם מתים בלא תשובה, שהם מאבדים תקותם מן העולם הבא! שמלאכים מסורים לאדם הזה, ובכל יום ויום כותבים את מעשיו, והכל צפוי לפני הקדוש ברוך הוא והכל כתוב וחתום, אם צדיק אדם — כותבים צדקתו, ואם הרשיע אדם — כותבים את רשעתו. לפיכך, כשבא צדיק, המלאכים מקדימים ומקלסים לפניו: יבא בשלום וינוח על משכבו! ואם מת אדם רשע, שלא עשה תשובה, הקדוש ברוך הוא אומר לו: הָפֵּחַ את נפשך! כמה קראתי לך שתעשה תשובה ולא עשית. „ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש״ [3]. (פיסקא מד).

XXVIII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַסְתִּיר אֶת עֲוֹנוֹת יִשְׂרָאֵל.

קג. „אשרי נשוי פשע כסוי חטאה״ [4]. זה שאמר הכתוב: „נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה״ [5]. אתה מוצא ביום הכפורים בא שטן לקטרג את ישראל והוא פורט את עונותיהם של ישראל ואומר: רבונו של עולם! יש באומות העולם מנאפים — וכן בישראל, יש באומות העולם גנבים — וכן בישראל. והקדוש ברוך הוא פורט את זכיותיהם של ישראל. מהו עושה? נוטל קנה של מאזנים ושוקל את העונות כנגד הזכיות, והם נשקלים העונות והזכיות אלו כנגד אלו ושתי הכפות של מאזנים נמצאות מעויינות. והשטן הולך להביא עונות וליתן בכף העונות ולהכריעה. מה הקדוש ברוך הוא עושה? עד שהשטן חוזר

1. הושע יד, ב. 2. ירמיה ל, יח. 3. איוב יא, כ. 4. תהלים לב, א. 5. שם פה, ג.

ק. שומע את הזקן — הדרשן, שהיה דורש. קא. מצינו שמא וכו׳ — שמא לא היה סופו של הקב״ה שירחק מישראל? והלא דין שירחיק את עצמו מישראל לפי שהטאו כנגדו. אמר הריני שב — ואף על פי כן אמר: הריני שב. קג. לקטרג — להשטין. מעויינות — שקולות זו כנגד זו.

ומבקש עונות, הקדוש ברוך הוא נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינם תחת פּוֹרְפִּירָה שלו, והשטן בא ואינו מוצא שם עון, שנאמר: „יבקש את עון ישראל ואיננו"[1]. כיון שהשטן רואה כן, אומר לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! נשאת עון עמך? אִתְּמְהָא! כיון שראה דוד כך, אמר: היאך נושא עון ומכסה חטאתם! התחיל משבחם: „אשרי נשוי עון כסוי חטאה". (פיסקא מה).

III

מִדְרָשׁ „לֶקַח טוֹב" אוֹ פְּסִיקְתָא זוּטַרְתָא.

חבור זה כמעט שאינו שייך לספרות המדרשית ודבר אין לו עם הפסיקתות. רק הטעות שטעה מדפיסו הראשון (ונציה 1564) בקריאות הסימן „פס", שבראש כל כתוב שבחבור זה ושבאמת אינו אלא קצור המלה „פסוק", גרמה לו שקבע על שער הספר את השם פסיקתא זוטרתא, ומאז נהגו לקרא לספר „פסיקתא זוטרתא". הקדמונים קראו לו „מדרש לקח טוב" משום שהוא פותח את ספר בראשית בפסוק „כי לקח טוב נתתי לכם", ומשום שבכל סדריו הוא מתחיל בפסוק שנאמרה בו המלה „טוב", שיש בה רמז לשם מהברה „ט ו ב י ה בר' אליעזר". חבור זה הוא פירוש אגדי על התורה ועל חמש המגלות, מסודר סדר נאה ומיוסד על דרשות התלמוד הבבלי והמדרשים. בקיאותו של המחבר בספרות המדרשית מופלאה היא והוא יודע להשתמש בה ולשבץ במאמריה את הכתובים בכשרון מצויין. הוא חי במַינץ באמצע המאה השמינית לאלף החמישי ומזכיר במקום אחד בחבורו (פרשת אמור דף כ"ו) את שחיטת מסעי הצלב.

מִדְרָשׁ לֶקַח טוֹב
או
פְּסִיקְתָא זוּטַרְתָא.

I

קְבוּרַת יַעֲקֹב.

(בראשית מט, כח; נ—יד).

א. „אבי השביעני לאמר". כיון שאמר פרעה ליוסף: „רק הכסא אגדל ממך"[2], אמרו המצרים: עבד, שקנאו רבו בעשרים כסף, תמליכהו עלינו? אמר להם: גּוּנֵי מלכות אני רואה בו. אמרו לו: אם כן יהא יודע בשבעים

1. ירמיה נ, כ. 2. בראשית מא, מ.

קנ. פ ו ר פ י ר ה — שלמת ארגמן. א. ג ו נ י מ ל כ ו ת — אותות מלכות.

לשון. באותו הלילה בא גבריאל והוסיף לו אות אחת משמו של הקב"ה ולמדו שבעים לשון, שנאמר: „עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע"[1]. בבקר קראהו פרעה ושאלו בשבעים לשון, ויוסף היה מחזיר לו. כיון שהתחיל יוסף בלשון הקדש ולא השיבו פרעה, אמר לו: השבע לי, שלא תגלה הסוד, שלא יאמרו: זה גדול מפרעה. כיון שהשביע יעקב את יוסף, שלח לו: „אבי השביעני לאמר". אם אקיים שבועתי זו, אני עומד בשבועתך, ואם לאו — כשם שאני עובר על שבועת אבי, כך אני עובר על שבועה שהשבעתני. מיד: „ויאמר פרעה עלה וקבר את אביך כאשר השביעך".

ב. „ויעל יוסף, לקבר את אביו ויעלו אתו כל עבדי פרעה"וגו', „וכל בית יוסף". בעליה הזכיר כל עבדי פרעה ואחר כך בית יוסף ואחיו, לפי שעדיין לא היו מכירין כחם וגבורתם. כיון שיצאו לדרך, הכירו כחם וגבורתם, דכתיב: „ויבאו עד גרן האטד". וכי גרן יש לו לאטד? אלא מלמד שבאו עליהם בני ישמעאל ובני קטורה ושבעה עממים למלחמה. כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארון, מיד כל אחד ואחד ירדו ממרכבותיהם ותלו כתריהם בארונו של יעקב אבינו והקיפוהו כתרים, כגרן זה שמקיפים אותו אטד. ר' אליעזר אומר: כיון שראו ארונו של יעקב, התירו אזורי מתניהם והלקו לו כבוד. — „ויעש לאביו אבל שבעת ימים". מפני מה האבל שבעת ימים? כנגד שבעת ימי המשתה. דבר אחר: כנגד שבעת ימי בראשית, שאדם נפטר מן העולם, שיש בו שבעת ימי בראשית; לפיכך מתאבל עליו שבעה ימים, וכנגדם מטמא לו שבעה ימים.

II

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָשָׂה אֶת עוֹלָמוֹ יָשָׁר.

(ויקרא, שמיני ט, א).

ג. כתוב: „ביום טובה הֱיֵה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעמת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה"[2]. כנגד מה אמר קהלת מקרא זה? כנגד כל באי העולם, שטובתו ורעתו של אדם אינו ברשותו, ואינו יודע, עד כמה טובתו ועד כמה רעתו. ועתים לו לכל דבר, ואינו מי יתהלל ויאמר: בחכמתי ניצלתי מכל רע, או בצדקתי באה לי טובה. אלא הכל בידי יוצרו, אשר אין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שחד. אדם הראשון בראו הקב"ה דמות נכבדה בתחלה ויניחהו בגן עדן. לסוף „ויגרש את האדם". קמו שני בניו, קם איש על אחיו ויהרגהו. נח איש צדיק ברכו אלהים, הצילו משטף, ממות. לאחר שש מאות שנה קלל גזעו. אברהם אבינו לעת

1. תהלים פא, ו. 2. קהלת ז, יד.

ב. אני עומד בשבועתך — לא אגלה שאינך יודע את לשון הקדש. ג. קלל גזעו — את חם.

זקנתו קבר את אשתו. לא ראתה שרה אמנו בחופת יצחק בנה. יצחק אבינו — שָׂטַם עֵשָׂו בנו את יעקב בחייו והבריחו יצחק להוצה לארץ. יעקב אבינו — מכרו בניו יוסף אחיהם ויתאבל על בנו ימים רבים. אהרן ראה את אחיו מלך ואת עצמו כהן גדול ואת ארבעת בניו משוחים בשמן המשחה, סְגָנֵי כהונה, ואת נחשון, אחי אשתו נְשִׂיא שבט מקריב קרבנו בִראשון לכל השבטים, ובו ביום מתו שני בניו. לכך נאמר: „ביום טובה היה בטוב", לתת שבח לבורא הכל, שנאמר: „כוס ישועות אשא ובשם ד' אקרא"[1]. ולהודות, שכן ראינו ומצינו ההודאה נקראת „טוב", שנאמר: „הודו לד' כי טוב"[2]. — „וביום רעה ראה", כי לא על הנם הגיעה. דבר אחר: „וביום רעה ראה", שלא תתרעם, אלא צריך אדם להודות ולברך על הרעה, כשם שמברך על הטובה, שנאמר: „צרה ויגון אמצא ובשם ד' אקרא"[3]. שאף על פי ביום טובה אתה ותהיה שמח בטוב, זכור יום רעה, שנאמר: „בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור"[4]. — „גם את זה לעמת זה". כל מה שברא הקב"ה בעולמו, ברא זה כנגד זה: תהתונים כנגד עליונים, דלים כנגד עשירים, אנחה כנגד שמחה, רעה כנגד טובה, ברא גן עדן לצדיקים, ברא גיהנום לרשעים. — „על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה": שלא יוכל אדם להרהר אחריו של בורא מאומה, לאמר: אם כך נוצרתי, היה טוב. אלא לא חִסֵּר הקב"ה בעולמו כלום, שנאמר: „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד"[5]. ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!

III

הַתּוֹרָה אוֹר.

(במדבר כב, ב. בהעלותך).

ד. כתוב: „ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש"[6].

אמר טוביה בר' אליעזר ז"ל: הזרתי על כל המקרא כולו ולא מצאתי „מתוק" יותר מדברי תורה, שנאמר: „ומתוקים מדבש ונפת צופים"[7]. ולפי שראה קהלת בן דוד חכמת התורה, שהיא יתרה על כל המדות והמצות, יתרון לכל דבר שבעולם, אמר: „ומתוק האור וטוב לעינים". ומה כתיב למעלה מזה? „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים"[8]. — אם למדת תורה בילדותך, לעת זקנתך אל תנח ידך; אם עסקת בילדותך, לעת זקנתך אל תנח ידך, „כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים". וכן בהרבה מקומות ובהרבה ענינים יש לפרש דברי קהלת מפני רוחב לשונו: „אשר למד דעת את העם ואזן וחקר

1. תהלים קטז, יג. 2. שם קיח, א. 3. שם קטז, ג, ד. 4. משלי יד, כג. 5. בראשית א, לא. 6. קהלת יא, ז. 7. תהלים יט, יא. 8. קהלת יא, י.

ג. בכל עצב יהיה מותר — כלומר: בכל מותר ושפע טובה שבא עליך צריך שיהיה בו עצב, שתזכור יום רעה.

תקן משלים הרבה"[1]. — לכך אמר: „ומתוק האור". „אור" — זה תורה, שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר"[2]. וספרי שלמה בן דוד מפרשים זה את זה. אמר קהלת. „ומתוק אור" — אור התורה ואין למעלה הימנו; „וטוב לעינים" — אלו מעשים טובים, שנאמר: „אמרו צדיק כי טוב"[3]; „לעינים" — שיהא אדם מְעַיֵּן במעשיו. כדתנן במסכת אבות: איזו היא דרך ישרה, שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. — „לראות את השמש" — כלומר: עד שהוא רואה את השמש, בימי בחורותיו, „עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים"[4]. מלמד, שאין עסיקות המצות לעולם הבא. כדתנן: טובה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה לחיי העולם הבא. ויש אומרים: מכל חיי העולם הבא. שכיון שאדם מת, נעשה חפשי מן המצות. בוא וראה חבה יתרה, שחבב הקב"ה את עמו ישראל, שנתן להם התורה, המתוקה מכל דבר, המשולה באור, הקרויה „טוב", שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו"[5]. ואף על פי שאמר דניאל: „הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא"[6], וכל העולם כולו לאורו משתמשין, שנאמר: „ויעש אלהים את שני מאורות הגדולים"[7], דכתיב: „ויתן אותם אלהים ברקיע השמים"[8]; ואף על פי כן, כדי לזכות את ישראל הרבה להם תורה ומצות וצום להעלות לפניו נרות, שנאמר: „בהעלותך את הנרות".

IV

תוֹכֵחָה וּבְרָכָה.

ה. „ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב"[9].

אמר טוביהו בֵּירַבִּי אליעזר ז"ל: על שראה שלמה בן דוד בחכמתו, שהתוכחה יפה היא לישראל בעולם, אמר „ולמוכיחים ינעם". נעימות מביא הקדוש ברוך הוא למוכיחים את ישראל, אלו נביאי ד' שהם מוכיחים את עם ד', כדי להחזירם למוטב. ועליהם, על המוכיח ועל המקבל תוכחות, תבוא ברכת טוב. שנאמר: „וזאת הברכה". ומנין שאף משה נתברך? שנאמר: „ומברכיך ברוך"[10]. ומה נתברך? דכתיב: „בני משה גרשום ואליעזר וגו' בני אליעזר רחביה הראש וגו', ובני רחביה רבו למעלה"[11]. מאי למעלה? למעלה מששים רבוא.

ו. „וזאת הברכה". לפי שהיה משה מוכיח את ישראל דברים קשים מתחלה, חזר ואמר להם דברי נחמות: „וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים". וכל הנביאים למדו ממשה להיות מוכיחין את ישראל דברים קשים בתחלה, ואחר כך חוזרין ואומרים דברי נחמות.

1. קהלת יב, ט. 2. משלי, ו. 3. ישעיה ג, י. 4. קהלת יב, ב. 5. משלי ד. 6. דניאל ב, כב. 7. בראשית א, טז. 8. שם שם, יז. 9. משלי כד, כה. 10. בראשית כז, כט. 11. דה"א כג, טו, טז.

ד. הוא גלא וגו' — הוא מגלה את המעמקים ואת המסתרים, יודע מַה בחשך, ואור שוכן עמו.

מִדְרָשׁ רַבָּה

מדרש רבה הוא קבץ אגדי גדול הכולל פרושים ודרשות לחמשת חומשי התורה ולחמש המגלות. עשרת המדרשים שנכללו בקבץ זה נבדלים זה מזה באפים ובדרכיהם, וזמן חבורם נמשך מן המאה השלישית למנין הרגיל עד המאה השתים עשרה. השם „רבה" או, יותר נכון, „רבא", שמתחלה נקרא בו רק מדרש בראשית ואחר כך התפשט על שאר המדרשים שנספחו אליו, הוראתו „גדול", ומכֻוָּן איפוא שהמדרש הזה הוא הגדול, בהבדל ממדרש אחר, שנקרא „קטן". הסברה שהשם „רבה" מוצאו מן הפתיחה למדרש בראשית „ר' הושעיא רבה פתח", סברה שלפנים החזיקו בה החוקרים, נעזבה עכשיו. (עיין שטרַק „מבוא התלמוד" 1920).

הקבץ הגדול הזה משמש בבואה לחיי הנשמה של האומה העברית במשך שנות מאות רבות. הדרשן בעל־האגדה היה משמש תשמיש של נביא, של פיטן, של מטיף מוסר, של מנחם העם בימי צרתו, של הוזה חזיונות לעתיד לבוא, של ממשל משלים, של מטפח ומוסר אגדות ושמועות המתהלכות בקרב העם, של הוגה דעות ופלוסוף, הדן על השאלות העומדות ברומו של עולם. אפס בעל האגדה לא היה יוצר את יצירותיו מתוך חירות, אלא שקוע היה בכל מעיניו והרהוריו בספרות המקראית. מתוך ספרות זו ינק רוח הקדש ושאב את כל החמר ליצירותיו שלו. ה„כתוב" היה משעבדו שעבוד גמור, וכל רעיון שנצנץ במחו, כל רגש שסער בלבו, כל תמונה שנתרקמה בדמיונו — את הכל היה מוצא ו צ ר י ך היה למצא בדבר הכתוב. צ ר י ך ה י ה ל מ צ א — ואם אין לא היה מוצא לו מסלות ללב העם. כל חיי רוחו של העם הצטמצמו בבית המדרש. כאן היו מטפחים את המסורה הארוכה והקדומה שלו, כאן היו שוזרים וממשיכים את חוט הירושה ההולך ונמשך מלפני קדמות ההיסטוריה שלו, כאן היו טובעים ומחדשים, מחדשים וטובעים את ערכי התרבות שלו המהוים ומקיימים אותו כחטיבה מיוחדת בעולם. כאן היה בית החכמה והמדע שלו, בימת הדברנים שלו, בימת החוזים, המשוררים והפלוסופים שלו. וכל מה שנעשה ונאמר וְהוֹרָה וְהוֹגָה כאן, וכל מה שהלב העברי היה מוצא בו את ספוקו כאן, היה שופע מתוך מעין כביר אחד, מתוך הספרות העתיקה של האומה, שנוצרה ב ר ו ח ה ק ד ש על ידי אנשים ש ש ר ת ה ע ל י ה ם ר ו ח ה ק ד ש

ושלאחר שמלאו את משלחתם ותפקידם בעולם נסתלקה רוח הקדש ושוב לא זכה אדם שתהא שרויה עליו. והיפלא איפוא, אם כל מי שרצה לבוא ולדבר אל העם, כל מי שהיה לו מה לדבר אל העם — מוכרח היה לתלות את דבריו בדבר הכתוב? וכך אנו רואים את ההזיון היחיד והמיוחד בעולם, שדורות רבים של אנשי רוח מחטטים ומנקרים ומחפשים חפש מחופש בספרות שקדמה לפניהם, כדי למצא בה סמוכים ורמזים לרמזים למערכי רוחם הם. וכך נוצרה אותה אמנות הפרשנות, שאין דוגמתה בעולם, המעמיקה לפרק את הכתוב לכל פרקי פרקיו המיקרוסקופיים, כדי לגלות בו „חדשות ונצורות" ותולה בו את כל אפסי ההיקף של חיי ההוה ואת כל התעלומות והמסתורין שלעתיד לבוא. „זהו שאמר הכתוב", „הדא הוא דכתיב" — ה„כתוב" הוא ראשית ואחרית של החכמה והדעת, ואין לך חזיון בשמים ובארץ, במרומי על ובתחתיות שאול, בחיי עמים ולאומים ובחיי יחידים, במאורעות הגוף ובגלויי הנשמה שלא יהא נרמז בו. „הפך בה והפך בה דכולי בה".

„מדרש רבה" הוא אותו הים הגדול, שאלפי פלגים של יצירות האגדה שפעו והשתפכו אל תוכו. דמיונו כיער־עד, שרבבות אלפי צמחים ואילנות התלכדו והשתרגו בו בערבוביה המבלבלת את החושים. אתה תועה בעבי היער הזה, פורץ לך דרך מבעד לסבכיו האחוזים ודבוקים יחד, תוהה ונדהם למראה הגידול הזה המדכא אותך בשפעתו שאין לו חק וגבול. הכל כאן כל כך פרא ומשולה, כל כך זר ומשונה ללא סדר ומשטר — עולם של תהו ובהו. ובתוך התהו והבהו הזה מזדמנים לפניך פרחים ונצנים, שאין כמוהם ליופי ולחן ולאזנך בוקעות מנגינות צפרים, שיש בהן קסם מיוחד, שאין הפה יכול לדבר.

כזה הוא אוצר האגדה „מדרש רבה". בתוך הערבוביה המייגעת של דרשות ופירושים, שאין בהם אלא משום „דרוש וקבל שכר", מבהיקים פתאם לפניך ברקי יצירה המכהים את העין, מנצנצים ניצוצות רעיונות עמוקים, נשמעים דברי חכמה ומוסר שהם מיסודו של עולם, דברי משלות שיש בהם משל אמנות גמורה, אגדות וספורים המצויינים בשכלולם הדרמתי וביפים ואמתם; ושוב ערבוביה של דרשות ופירושים, שהנפש לא תמצא בהם נחת ושהיא תועה ביניהם עד שהיא מגיעה שוב לאיזו יצירה נאה המשמשת לה שלומים מלאים על כל היגיעה שינעה עד שהיא באה אליה.

בעיקרו של דבר אין בין מדרש למדרש אלא זמן חבורו והיקפו, ואין בין בעל אגדה לבעל אגדה אלא הכשרון, שהאחד חונן בו במדה יתרה מחברו. הדרך היתה כבושה והכל דשו בה הלך ודוש דור אחר דור. והכל ינקו ממקור אחד, ממקור היצירה העיקרית שיצר הגיניוס העברי בעודנו בעצם רעננותו — מתוך עשרים וארבעת הספרים שבכתבי הקדש.

בְּרֵאשִׁית רַבָּה

„בראשית רבה" הוא המדרש היותר גדול ממדרשי האגדה על חמשת חומשי התורה. מספר פרשיותיו מאה ואחת. מקצתו הריהו באור המלים והפסוקים, ומקצתו הריהו כולל דרשות והגדות, שהקשר שביניהן ובין דבר הכתוב רופף הוא. מן הסגולות המיוחדות של מדרש זה הוא השמוש במלה „אִתְּמְהָא" להוראת תימה או שאלה, והשמוש הנפרז במלים זרות ואפילו במקום שאין צורך בהן. לשונו כלה עברית, חוץ מספורים ושמועות עממיים הכתובים ארמית גלילית כדוגמת הארמית של התלמוד הירושלמי. דברי הלכה מצויים בו רק מעט. הבור המדרש הזה, חוץ ההוספות המאוחרות שבו (כגון ברכת יעקב השוה לנוסחו של התנחומא) חל זמן מועט לאחר חתימת התלמוד הירושלמי.

ספר בראשית בשפעת החמר הספורי שבו, הפותח במעשה היצירה ומסיים בירידת יעקב ובניו מצרימה, נתן ענין רב לבעלי האגדה לענות בו. מעשי בראשית, תולדות אדם וחוה, גן העדן, חטאו של אדם הראשון, קין והבל, דור המבול, דור הפלגה, נח, שלשת האבות ובני יעקב — כל אלה עוררו את דמיונם של בעלי האגדה לארוג על מסכת הספורים הקדומים איש את רקמתו המיוחדה, להוסיף על הספורים האלה פטורי ציצים ופרחים, שיש בהם משל ההפלגה השירית, מן התמימות המושכת את הלב ופעמים גם מן העמקות והחכמה העליונה. כמה תמימות פיוטית אתה מוצא במאמרו של בעל האגדה האומר, שהקב"ה „נטל שתי פקיעות אחת של אש ואחת של שלג וּפִתְּכָן זו בזו ומהן ברא את העולם". או כמה נאה הוא מאמרו של אחר, האומר, שהאורה נבראה על ידי „שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו;" ואורה זו של מעשה בראשית לא היה „העולם יכול להתקיים בה ולפיכך נגנזה והיא מתוקנת לצדיקים לעתיד לבוא". את עולמו לא ברא הקב"ה בבת אחת, אלא היה בונה עולמות ומחריבם, עד שברא עולם זה שהוא נאה ומתוקן ביותר. ובעולם זה אין אף יצור פחות שבפחותים, שאין עינו של הקב"ה או של מלאכיו עושי דברו משגחת עליו, ואין לך עשב „שאין לו מזל ברקיע המכה אותו ואומר לו: גדל!" עולם הצמחים אינו עולם דומם, אלא „כל האילנות משיחים אלו עם אלו, כל האילנות כאלו משיחים עם הבריות".

ולעומת דברי הפיוט האלה אתה מוצא במדרש זה מאמרים שיש בהם רמז לעיון מדעי, כגון המאמר: „שהמעשים היו מכוללים (כלומר: מכונסים יחד) והיו מותחין והולכין" (כלומר: הלכו הלך והתפתח); מאמרי חכמה מעין זה: „פעמים שאין השמים והארץ מחזיקים כבוד אלהותו, פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו". או המאמרים: „כיון שנברא הברזל, התחילו האילנות מְרַתְּתִים, אמר להם: מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יכנס בי, ואין אחד מכם

ניזוק"; או המאמר: „טוב מאד" — זה יצר הרע, שאלמלא יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה".

אבל כל המאמרים האלה ודומיהם אינם אלא רסיסים וניצוצות מבהיקים, ולכלל יצירות שלמות ומקיפות אין הם באים. בעלי האגדה מערים את רוחם פרורים פרורים בהערות בודדות מזהירות, בפתגמים ובמשלים קטועים, אבל אי אתה מוצא אצלם אף ענין אחד מכל הענינים החשובים שבספר בראשית שיהא מורצה הרצאה ממושכת ונעשה חטיבה בפני עצמו. לא מעשי היצירה, לא דור המבול ודור הפלגה ולא איש מאבות האומה, לא זכו להעשות במדרש זה החמר ליצור ממנו יצירה גדולה ומקפת.

מִדְרָשׁ רַבָּה עַל הַתּוֹרָה.

בְּרֵאשִׁית רַבָּה.

I

מנצפ"ך.

א. א"ר סימון בשם ר' יהושע בן לוי: „מנצפ"ך" צופים אמרום הלכה למשה מסיני. רבי ירמיה בשם רבי חייא בר אבא אמר: מה שהתקינו הצופים.

מעשה היה ביום סגריר ולא נכנסו חכמים לבית הועד. והיו שם תינוקות, אמרו: בואו ונעשה בית הועד. אמרו: מה טעם כתיב מ"ם מ"ם, נו"ן נו"ן, צד"י צד"י, פ"א פ"א, כ"ף כ"ף? אלא ממאמר למאמר ומנאמן לנאמן ומצדיק לצדיק, מפה לפה, מכף לכף. „ממאמר למאמר": ממאמר של הקב"ה למאמר של משה. „מנאמן לנאמן": מהקב"ה, שנקרא „אל מלך נאמן" למשה, שנקרא „נאמן", דכתיב: „בכל ביתי נאמן הוא"[1]. „מצדיק לצדיק": מהקב"ה, שנקרא צדיק דכתיב: „צדיק ה' בכל דרכיו"[2], למשה, שנקרא צדיק, דכתיב: „צדקת ה' עשה"[3]. „מפה אל פה": מפיו של הקב"ה לפיו של משה. „מכף לכף": מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה. וסיימו אותם, ועמדו חכמים גדולים בישראל. ויש אומרים: ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא היו. וקראו עליהם: „גם במעלליו יתנכר נער" וגו'[4]. (פרשה א, טו).

---

1. במדבר יב, ז. 2. תהלים קמה, יז. 3. דברים לג, כא. 4. משלי כ, יא.

א. מנצפ"ך צופים אמרום — האותיות הסופיות נקראות „מנצפ"ך" ולא „כמנפ"ץ" כפי סדר הא"ב, כדי להורות שהן נאמרו ע"י הצופים (מן—צופים) או שהותקנו ע"י הצופים (מ־נצפ"ך). סגריר — יום גשם ומעונן. בית הועד — בית אספת החכמים, בית מדרש. ממאמרו של הקב"ה וכו' — תכף לאחר שהדבור נמסר למשה, היה אומרו לישראל. וסיימו אותם — חכמי הדור סימו וציינו את התינוקות האלה מי ומי הם, ולאחר זמן נעשו לגדולים בישראל.

II

תֹּהוּ וָבֹהוּ.

ב. „והארץ היתה תהו ובהו"[1]. ר' אבהו ור' יהודה בר סימון. ר' אבהו אמר: משל למלך, שקנה לו שני עבדים, שניהם באוֹנֵי אחת ובטִימֵי אחת. על אחד גזר, שיהא ניזון מִטַּמְיוֹן, ועל אחד גזר, שיהא יגע ואוכל. ישב לו אותו תוֹהֵא ובוֹהֵא. אמר: שנינו באוני אחת ובטימי אחת, זה ניזון מטמיון ואני אם איני יגע איני אוכל! כך ישבה הארץ תוהא ובוהא. אמרה: העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, העליונים ניזונים מזיו השכינה, והתחתונים אם אינם יגעים אינם אוכלים!

ור' יהודה ב"ר סימון אומר: משל למלך, שקנה לו שתי שפחות, שתיהן באוני אחת ובטימי אחת. על אחת גזר, שלא תזוז מִפַּלְטִין, ועל אחת גזר טֵירוּדִין. ישבה לה אותה השפחה תוהא ובוהא. אמרה: שנינו באוני אחת ובטימי אחת, זו אינה יוצאה וזזה מפלטין, ועלי גזר טירודין! כך ישבה לה הארץ תוהא ובוהא. אמרה: העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, העליונים חיים, והתחתונים מתים! לפיכך „והארץ היתה תהו ובהו".

ג. א"ר תנחומא: לבן מלך, שהיה ישן על גבי עריסה, והיתה מניקתו תוהא ובוהא. למה? שהיתה יודעת, שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידיו. כך צפתה הארץ, שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידיו של אדם שנאמר: „ארורה האדמה בעבורך"[2]. לפיכך „והארץ היתה תהו ובהו". (פרשה ב, ב).

III

מֵהֵיכָן נִבְרְאָה הָאוֹרָה?

ד. ר' שמעון בן יהוצדק שאל לר' שמואל בר נחמן אמר לו: מפני ששמעתי עליך, שאתה בעל אגדה, מהיכן נבראת האורה? אמר לו: מלמד, שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והִבְהִיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. אֲמָרָה לו בלחישה. אמר לו: מקרא מלא הוא „עוטה אור כשלמה"[3], ואת אמרת לי בלחישה? אִתְּמְהָא! אמר לו: כשם ששמעתיה בלחישה, כן אמרתיה לך בלחישה. א"ר ברכיה: אילולא שדרשה ר' יצחק ברבים, לא היה אפשר לאומרה.

---

1. בראשית א, ב. 2. שם ג, יז. 3. תהלים קד, ב.

ב. אוני — שטר מקנה. טימי — דמים, מחיר. טמיון — אוצר המלך. ישב לו אותו — אותו העבד שנגזר עליו להיות מתייגע. תוהא ובוהא — תוהה ומשמים. טירודין — נדודים, גלות. ג. ליטול את שלה מתחת ידו — שתקבל ענש ויסורין מידו. ד. אתמהא — תמוה הדבר. לא היה אפשר לאומרה — מפני שנראה כהגשמה.

IV

לָמָּה כָּתוּב חָמֵשׁ פְּעָמִים אוֹרָה?

ה. א״ר סימון: ה׳ פעמים כתיב כאן אורה, כנגד חמשה חומשי תורה. „ויאמר אלהים יהי אור״[1]: כנגד ספר בראשית, שבו נתעסק הקב״ה וברא את עולמו; „ויהי אור״[2] כנגד ספר „ואלה שמות״, שבו יצאו ישראל מאפילה לאורה. „וירא אלהים את האור כי טוב״[3]: כנגד ספר ויקרא, שהוא מלא הלכות רבות. „ויבדל אלהים בין האור ובין החשך״: כנגד ספר במדבר, שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ. „ויקרא אלהים לאור יום״[4]: כנגד ספר משנה תורה, שהוא מלא הלכות רבות.

V

הָאוֹרָה שֶׁל בְּרֵאשִׁית.

ו. תְּנֵי: אורה, שנבראת בששת ימי בראשית להאיר ביום אינה יכולה, שהיא מכהה גלגל החמה, ובלילה אינה יכולה — שלא נבראת להאיר אלא ביום. והיכן היא? נגנזה והיא מתוקנת לצדיקים לעתיד לבוא, שנאמר: „והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים״[5]. (פרשה ב. ה, ו, ז).

VI

מַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם. הַמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים.

ז. „ויאמר אלהים יהי רקיע״[5]. כתיב: „המקרה במים עליותיו״[6]. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פַּלְטִין וּמְקָרֶה באבנים ובעצים ובעפר. אבל הקב״ה לא קֵרָה את עולמו אלא במים, שנאמר: „המקרה במים עליותיו״.

„ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים״. רבנין אָמְרִין לה בשם ר׳ חנינא, ור׳ פנחס ור׳ יעקב ב״ר אבין בשם ר׳ שמואל בר נחמן: בשעה שאמר הקב״ה, „יהי רקיע בתוך המים״, גָּלְדָה טיפה האמצעית ונעשו השמים התחתונים ושמי שמים העליונים.

א״ר חנינא יצאה האש מלמעלה וליחכה את פני הרקיע.

ר׳ יוחנן כשהיה מגיע לפסוק זה: „ברוחו שמים שפרה״,[7] היה אומר: יפה לימדני ר׳ חנינא. א״ר יודן ב״ר שמעון יצאה האש מלמעלה וליהטה פני הרקיע. ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא אמר: בא מעשה בראשית ללמד על מתן תורה, ונמצא לָמֵד ממנה: „כקדח אש המסים״[8], אימתי חצה האש בין העליונים לתחתונים — לא במתן תורה? אִתְּמְהָא. כך היתה בברייתו של עולם.

1. בראשית א, ג. 2. שם שם, ד. 3. שם שם, ה. 4. ישעיה ל, כו. 5. בראשית א, ו. 6. תהלים קד, ג. 7. איוב כו, יג. 8. ישעיה סד, א.

ה. הלכות רבות — המאירות עיניו של אדם. ז. גלדה — קפאה. ברוחו שמים וגו׳ — כלומר: רוח אש לוהט שמלמעלה שפרה את השמים.

ח. רבי פנחס בשם ר׳ הושעיא אמר: כחלל שבין הארץ לרקיע, כך יש בין הרקיע למים העליונים: „יהי רקיע בתוך המים״ — ביניים ובנתיים. א״ר תנחומא: אֲנָא אָמְרֵי טַעֲמָא: אילו נאמר „ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר על הרקיע״, הייתי אומר: על גופו של רקיע המים נתונים, וכשהוא אומר: „ובין המים אשר מעל לרקיע״, הֱוֵי: המים העליונים תלויים במאמר.

ט. כותי אחד שאל את ר׳ מאיר, אמר לו: אפשר המים העליונים תלויים במאמר? א״ל: הן. א״ל: הבא לי אֶפַּרְכֵּס. הביא לו אפרכס. נתן עליה טס של זהב — ולא עמדו מים, טס של כסף — ולא עמדו מים. כיון שנתן אצבעו, עמדו מים. א״ל: אצבעך אתה נותן? א״ל: מה אני, שאני בשר ודם אצבעי מעמדת מים, אצבעו של הקב״ה, על אחת כמה וכמה! הֱוֵי: המים העליונים תלויים במאמר.

י. אמר לו: אפשר, אותו שכתוב בו: „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא״[1], היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון? א״ל: הבא לי מראות גדולות. א״ל: ראה בָּבוּאָה שלך בהן. ראה אותה גדולה. א״ל: הבא לי מראות קטנות. הביא לו מראות קטנות. א״ל: ראה בָּבוּאָה שלך בהן. ראה אותה קטנה. א״ל: מה אם אתה, שאתה בשר ודם, אתה משנה עצמך בכל מה שתרצה, מי שאמר והיה העולם ברוך הוא, על אחת כמה וכמה! הֱוֵי: כשהוא רוצה „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא״, וכשהוא רוצה, היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון.

א״ר חנינא ב״ר איסי: פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו, פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו. הָדָא הוא דכתיב: „ויען ה׳ את איוב מן השערה״ וגו׳[2] — מבין שערות ראשו.

יא. ועוד שְׁאָלוֹ. אמר לו: אפשר „פלג אלהים מלא מים״[3] מששת ימי בראשית ולא חסר כלום? אִתְּמְהָא! א״ל: הכנס ורחוץ ושקול עצמך, עד שלא תכנס ומאחר שתכנס. הלך. כיון שיצא ושקל עצמו, לא חסר כלום. א״ל: כל אותה הזיעה שיצאת לא ממך יצאת? א״ל: ומה אתה שאתה ב״ו, לא חסר מעיינך כלום, מעיינו של הקב״ה על אחת כמה וכמה! הֱוֵי: „פלג אלהים מלא מים״ מששת ימי בראשית ולא חסר כלום.

יב. א״ר יוחנן: נטל הקב״ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים באוקיינוס. הדא הוא דכתיב: „פלג אלהים מלא מים״ — פַּלְגָּא.

---

1. ירמיה כג, כד. 2. איוב לח, א. 3. תהלים סה, י.

ח. אנא אמרי טעמא — אני אמרתי את הטעם, כלומר: את הכתוב שממנו אנו למדים זאת. ט. אפרכס - משפך (טריכטער). טס — לוח, קערה (פלאטטע). ולא עמדו מים — לפי שהטס אינו סותם יפה את פי המשפך עד כדי שלא יכנס בו אויר. י. מראות — ראיים. בָּבוּאה — דמות הנשקפת מתוך המראה או מתוך המים.

יב. הרקיע דומה לבריכה, ולמעלה מן הבריכה כיפה. ומחמת הבריכה הכיפה מזעת טיפים עבות, והן יורדין לתוך מים המלוחים ואינן מתערבין. אמר ר׳ יונה: אל תתמה, הָדֵין יַרְדְּנָא עָבַר בְּיַמָּא דְטִבַרְיָא ולא מתערב בֵּיהּ. (פרשה ד).

יג. ויקרא אלהים לרקיע שמים״.[1] רב אמר: אש ומים. רבי אבא בר כהנא אמר משום רב: נטל הקב״ה אש ומים וּפְתָכָן זה בזה ומהן נעשו שמים. (פרשה ד. א—ה—ט).

VII

מִי בְרֵאשִׁית הָיוּ מְקַלְּסִים אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

יד. „ויאמר אלהים יקוו המים״. כתיב[2]: „מן גערתך ינוסון מן קול רעמך יחפזון״.[3] ר׳ אבא בר כהנא בשם ר׳ לוי אמר: אמר הקב״ה: יִקָּווּ לי המים, מה שאני עתיד לעשות בהם. משל למלך, שבנה פַלְטִין והושיב בתוכה אלמים. והיו משכימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיזה ובאצבע ובְמְגולין. אמר המלך: אילו היו פקחין, על אחת כמה וכמה, אַתְמְהָא! הושיב בה המלך דָיוֹרִין פִּקְחִין. עמדו והחזיקו בפלטין. אמרו: אין פלטין זו של מלך, שלנו היא! אמר המלך: תחזור פלטין לכמו שהיתה. כך מתחילת ברייתו של עולם לא היה קילוסו של הקב״ה עולה אלא מן המים. הדא הוא דכתיב: „מקולות מים רבים אדירים משברי ים״[4]. ומה היו אומרין: „אדיר במרום ה׳״.[4] אמר הקב״ה: מה אם אלו, שאין להם לא פה ולא אמירה ולא דיבור, הרי הן מקלסין אותי, כשנברא אדם על אחת כמה וכמה! עמד דור המבול, ומרד בו; עמד דור אנוש, ומרד בו; דור הפלגה, ומרד בו. אמר הקב״ה: יפנו אלו, ויעמדו ויבואו אותם. הדא הוא דכתיב: „ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה״.[5] (פרשה ה, א).

VIII

הַבַּרְזֶל וְהָאִילָנוֹת.

טו. „ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי״[6]: יום שנבראו בו גבורים, הֵיךְ מָה דְאַתְּ אָמַר: „שלישים וקרואים רוכבי סוסים כלם״.[7]

כיון שנברא הברזל, התחילו האילנות מְרַתְּתִים. אמר להם: מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יכנס בי, ואין אחד מכם ניזוק. (פרשה ה, י).

1. בראשית א, ח. 2. שם א, ט. 3. תהלים קד, ז. 4. שם צג, ד. 5. בראשית ז, יב. 6. שם א, יג. 7. יחזקאל כג, כג.

יב. פלגא — מחצה. הדין ירדנא וכו׳ — ירדן זה עובר בים טבריה ואינו מתערב בו. יג. פתכם — ערבבם. יד. יקוו לי המים — יהיו מקוים ומצפים לי למעשה שאני עושה בהם לעתיד בדור המבול וכו׳. במגולין — בגלוי ראשיהם, שהיו מסירים כובעיהם לכבוד המלך. יפנו אלו וכו׳ — יפנו בני האדם את מקומם ויבואו המים במקומם. ויהי הגשם — לא נאמר גשם אלא „הגשם״, היינו אותו הגשם המיועד מששת ימי בראשית. טו. גבורים — הם האילנות אדירי הקומה. מרתתים — מפחדים ורועדים. אמר להם — הברזל אמר לאילנות. עץ מכם וכו׳ — אם לא תתנו מכם עץ לעשות בית יד לגרזן, לא יוכל הברזל להזיק לכם.

IX
הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה.

טז. „לך יום אף לך לילה"[1]: לך היום מקלס ולך הלילה מקלס. מה היום ברשותך, אף הלילה ברשותך. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום — „לך יום", ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה — „אף לך לילה". בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום, אנו אומרים לפניך שירה ביום; ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה, אנו אומרים לפניך שירה בלילה. עשית לנו נסים ביום, ואמרנו לפניך שירה ביום: „ותשר דבורה וברק בן אבינעם ביום" וגו'[2]. עשית לנו נסים בלילה, ואמרנו לפניך שירה בלילה: „השיר יהיה לכם כליל התקדש חג"[3]. לך נאה לומר שירה ביום, לך נאה לומר שירה בלילה. למה? ש„אתה הכינות מאור ושמש"[1], ואתה עשית את שני המאורות, שנאמר: „ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים" וגו'[4]. (פרשה ו, ג).

X
גַּלְגַּל חַמָּה.

יז. תְּנַן: באחד בתקופת תמוז אין צל לכל בריה, דכתיב: „ואין נסתר מחמתו"[5]. גלגל חמה יש לו נַרְתֵּיק, שנאמר: „לשמש שם אהל בהם",[6] שלא יצא וישרוף את העולם. אבל לעתיד לבוא הקב"ה מְעַרְטְלוֹ מנרתיקו ומלהט בו את הרשעים, שנאמר: „ולהט אותם היום הבא"[7]. (פרשה ו, ט).

XI
הַתּוֹרָה קָדְמָה לִבְרִיאַת הָעוֹלָם.

יח. ר' חמא בר חנינא פתח: „הזאת ידעת מני עד מני שים אדם עלי ארץ"[8]. א"ר חמא בר' חנינא: משל למדינה שהיתה מסתפקת מן הַחַמָּרִין והיו שואלין אלו לאלו: מה שִׁבָּרוֹן נעשה במדינה היום? של ששי היו שואלין של חמישי, ושל חמישי — של רביעי, ושל רביעי — של שלישי, ושל שלישי — של שני, ושל שני — של ראשון. ושל ראשון למי היה להם לשאול? לא לבני המדינה, שהיו עסוקין בדִימוֹסה של מדינה? אף כאן כל מעשה של כל יום ויום היו שואלין אלו לאלו: מה בריות ברא הקב"ה בכם היום? של ששי שואל של חמישי וכו', עד של ראשון. למי היה שואל? לא לתורה שקדמה לברייתו של עולם? דאמר ר' שמעון בן לקיש: שני אלפים

1. תהלים עד, טז. 2. שופטים ה, א. 3. ישעיה ל, כט. 4. בראשית א, טז.
5. תהלים יט, ז. 6. שם שם, ה. 7. מלאכי ג, יט. 8. איוב כ, ד.

טז. מאור ושמש — הלבנה בלילה והחמה ביום. יז. נרתיק — תיק, מעטפה. מתיש — מחליש. מערטלו — מפשיטו ערום. יח. מסתפקת — מקבלת ספוקה באכל נפש. חמרין — מנהיגי חמורים, שהיו מביאים לה תבואה וצרכי אוכל נפש. שברון — מחיר התבואה. של ששי — החמרים הבאים שמה ביום הששי שואלים את אלה שהיו שם ביום חמישי. בדימוסה של מדינה — במשטר המדינה.

שנה קדמה התורה לברייתו של עולם. הדא הוא דכתיב: „ואהיה אצלו אָמון ואהיה שעשועים יום יום"[1], ויומו של הקב"ה אלף שנים, דכתיב: „כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול"[2]. הֱוֵי: „הזאת ידעת מני עד" וגו'. התורה יודעת מה קודם לברייתו של עולם, אבל אתה אין לך עסק לדרוש אלא „מני שים אדם עלי ארץ".

ר"א בשם בן סירא אמר: בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך בל תחקור, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך אל תשאל, במה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות. (פרשה ח, ב).

XII

בְּרִיאַת הָאָדָם.

יט. א"ר סימון: בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כִּתִּים כִּתִּים וחבורות חבורות. מהם אומרים: אַל יִבָּרֵא, ומהם אומרים: יִבָּרֵא. הדא הוא דכתיב: „חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו"[3]. חסד אומר: יברא, שהוא גומל חסדים. ואמת אומר: אל יברא, שכולו שקרים. צדק אומר: יברא, שהוא עושה צדקות. שלום אומר: אל יברא, דְכוּלֵיהּ קטטה. מה עשה הקב"ה: נטל אמת והשליכו לארץ. הדא הוא דכתיב: „ותשלך אמת ארצה"[4]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבון העולמים! מה אתה מבזה תַּכְסִים אֶלְטִיכְסִיָּה שלך? תעלה אמת מן הארץ! הדא הוא דכתיב: „אמת מארץ תצמח"[5].

רב הונא רבה של צפורין אמר: עד שמלאכי השרת מדיינים אלו עם אלו ומתעסקין אלו עם אלו, בראו הקב"ה. אמר להם: מה אתם מדיינין? כבר נעשה אדם. (פרשה ח, ה).

XIII

הָאָדָם נִבְרָא מִן הָעֶלְיוֹנִים וּמִן הַתַּחְתּוֹנִים.

כ. ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק ורבנן בשם ר' אלעזר אָמְרֵי: ברא בו ארבע בריות מלמעלה וארבעה מלמטן: אוכל ושותה כבהמה, פרה ורבה כבהמה ומטיל גללים כבהמה ומת כבהמה. מלמעלן: עומד כמלאכי השרת, מדבר כמה"ש, יש בו דעת כמה"ש ורואה כמה"ש. ובהמה אינה רואה? אתמהא! אלא זה מְצַדֵּד.

1. משלי ח, ל. 2. תהלים צ, ד. 3. תהלים פה, יא. 4. דניאל ח, יב. 5. תהלים פה, יב.

יח. הזאת ידעת וגו' — התורה שנקראה „זאת", שנאמר „וזאת התורה", יודעת מה שהיה מני קדם. מני שים אדם וגו' — מעת שהושם ונוצר אדם על הארץ ולא קודם לכן (מתנת כהונה). בגדול ממך וכו' — הקב"ה שהוא גדול וחזק ומופלא ומכוסה ממך בל תחקור את מעשיו. יט. כתים — כתות. דכוליה קטטה — לפי שהוא כולו ריב ומדנים. תכסים אלטיכסייה — סדר, משטר. כ. אמרי — אומרים. ברא בו ארבע בריות וכו' — יש בו באדם ארבע מדות של מלאכי מעלה וארבע מדות של יצורי אדמה. זה מצדד — האדם מסנה את ראשו לכל צד, מה שאין כן הבהמה שאינה רואה אלא מה שלפניה.

ר׳ תַּפְדַּאי בשם ר׳ אחא: העליונים נבראו בצלם ובדמות, ואינם פרים ורבים; והתחתונים פרים ורבים, ולא נבראו בצלם ובדמות. אמר הקב״ה: הריני בורא אותו בצלם ובדמות מן העליונים, פ״ה ורבה מן התחתונים.

ר׳ תפדאי בשם ר׳ אחא אמר: אמר הקב״ה: אם בורא אני אותו מן העליונים — הוא חי ואינו מת. מן התחתונים — הוא מת ואינו חי. אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים: אם יחטא — ימות, ואם לא יחטא — יחיה. (פרשה ח, יא).

XIV

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיָה בּוֹנֶה עוֹלָמוֹת וּמַחֲרִיבָם.

כא. „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד״ [1]. ר׳ תנחומא פתח: „את הכל עשה יפה בעתו״ [2]. א״ר תנחומא: בעוֹנָתוֹ נברא העולם, לא היה העולם ראוי לְבָּרְאוֹת קודם לכן. א״ר אַבָּהו: מכאן, שהקב״ה היה בורא עולמות ומחריבן, ובורא עולמות ומחריבן, עד שברא את אלו. אמר: דֵּין הֲנָיָין לִי, יָתְהוֹן לא הניין לי.

כב. ר׳ חמא בר חנינא ור׳ יונתן. ר׳ חמא בר חנינא אמר: משל למלך שבנה פלטין, ראה אותה וערבה לו. אמר: פלטין פלטין, הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה זו. כך אמר הקב״ה לעולמו: עולמי, עולמי, הלואי תהא מעלה חן לפני בכל עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה זו.

ר׳ יונתן אמר: למלך, שהיה משיא את בתו, ועשה לה חופה ובית וסִיְּדָהּ, וכִיְּרָהּ, וציירה. וראה אותה, וערבה לו. אמר לה: בתי בתי, הלואי תהא החופה הזאת מעלת חן לפני בכל עת, כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו! כך אמר הקב״ה לעולמו: עולמי, עולמי, הלואי תהא מעלה חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו! (פרשה ט. א, ד).

XV

„טוֹב מְאֹד״.

כג. בתורתו של ר׳ מאיר מצאו כתוב: „והנה טוב מאד״ — והנה טוב מות.

אמר ר׳ שמואל בר נחמן: רכוב הייתי על כתפו של זקני ועולה מעירו לכפר חנן דרך בית שאן, ושמעתי את ר׳ שמעון בן אלעזר יושב ודורש בשם ר׳ מאיר: „הנה טוב מאד״ — הנה טוב מות.

---

1. בראשית א, לא. 2. קהלת ג, יא.

כא. בעונתו — בשעתו, בזמנו. דין הניין לי וכו׳ — זה (אלה) רצויים לי וטובים בעיני ואלה, שנבראו קודם לכן, אינם רצויים לי. כב. סיידה — לבן אותה בסיד.

ר׳ נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל בר נחמן אמר: „הנה טוב מאד״ — זה יצר טוב, „והנה טוב מאד״ — זה יצר הרע. וכי יצר הרע טוב מאד? אַתְּמְהָא! אלא שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן. וכן שלמה אומר: „כי היא קנאת איש מרעהו״[1].

א״ר הונא: „הנה טוב מאד״ — זו מדת הטוב, „והנה טוב מאד״ — זו מדת יסורין. וכי מדת יסורין טוב מאד? אתמהא! אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי העולם הבא. וכן שלמה אומר: „ודרך חיים תוכחות מוסר״[2]. אמרת: צא וראה, איזוהי דרך מביאה את האדם לחיי העולם הבא? הֱוֵי אומר: זו מדת יסורין.

א״ר זעירא: „הנה טוב מאד״ — זו גן עדן, „והנה טוב מאד״ — זו גיהנם. וכי גיהנם טוב מאד? אַתְּמְהָא! משל למלך שהיה לו פרדס, והכניס לתוכו פועלים. ובנה אוצר על פתחו. אמר: כל מי שהוא מתכשר במלאכת הפרדס, יִכָּנֵס לאוצרו, וכל מי שאינו מתכשר במלאכת הפרדס, אל יכנס לאוצרו. כך כל מי שהוא מְסַגֵּל מצות ומעשים טובים, הרי גן עדן; וכל מי שאינו מסגל מצות ומעשים טובים, הרי גיהנם.

א״ר שמואל בר יצחק: „הנה טוב מאד״ — זה מלאך חיים, „והנה טוב מאד״ — זה מלאך המות. וכי מלאך המות טוב מאד? אתמהא! אלא: למלך, שעשה סעודה וזימן את האורחים והכנים לפניהם תַּמְחוּי מלא כל טוב. אמר: כל מי שהוא אוכל ומברך את המלך, יאכל ויערב לו; וכל מי שהוא אוכל ואינו מברך את המלך, יותַּז ראשו בסייף. כך כל מי שהוא מסגל מצות ומעשים טובים, הרי מלאך חיים, וכל מי שאינו מסגל מצות ומע״ט — הרי מלאך המות.

אמר ר׳ שמעון בר אבא: „הנה טוב מאד״ — זו מדת הטוב, „והנה טוב מאד״ — זו מדת הַפּוּרְעָנוּת. וכי מדת פורענות טובה היא מאד? אלא שוקד על הפורענות היאך להביאה. א״ר סימון בשם ר׳ שמעון בר אבא: כל המדות בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלה.

ר׳ הונא בשם ר׳ יוסי: מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב״ה, שבמדה שאדם מודד, בה מודדין לו. לפיכך אמרו חכמים: „והנה טוב מאד״ — זו מדה טובה.

רַבָּנַן אָמְרֵי לה בשם ר׳ חנינא בר אידי ור׳ פנחס ור׳ חלקיה. הוא „מאד״ — הוא אדם: הִינוּן אותיות דְּדֵין הִינוּן אותיות דדין. הדא הוא דכתיב: „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד״[3] — זה אדם.

1. קהלת ד, ד. 2. משלי ו, כג. 3. בראשית א, לא.

כג. מדת הטוב — חיים טובים ומאושרים. מתכשר — מצטיין במלאכתו ועושה אותה בכשרון. מסגל — רוכש. תמחוי — קערה, שולחן ערוך. שוקד על הפורענות היאך להביאה — שתהיה בזמנה וגם תהיה מכוונת מדה כנגד מדה. זו מדה טובה — „טוב״ הוא המדה כנגד מדה. אמרי לה — אומרים זאת. הינון אותיות וכו׳ — אותיותיו של זה (של „מאד״) הנן אותיותיו של זה (של „אדם״).

אמר ר' שמעון בן לקיש: „הנה טוב מאד" — זו מלכות שמים, „והנה טוב מאד" — זו מלכות הארץ. וכי מלכות הארץ טוב מאד? אתמהא! אלא שהיא תובעת דִקְיון של בריות. שנאמר. „אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי"[1].
(פרשה ט. ה, ט — טו).

XVI

כֵּיצַד נִבְרָא הָעוֹלָם.

כד. כיצד ברא הקב"ה את עולמו? א"ר יוחנן: נטל הקב"ה שתי פְּקִיעוֹת, אחת של אש ואחת של שלג, וּפִתְּכָן זה בזה ומהן נברא העולם. ר' חנינא אמר ארבע, לד' רוחות השמים. ר' חמא בר חנינא אמר: שש, ד' לד' רוחות, ואחת מלמעלן ואחת מלמטן.

אדריינוס, שְׁחִיק עצמות, שְׁאָלוֹ לר' יהושע בר חנניא, אמר לו: כיצד ברא הקב"ה את עולמו? א"ל כְּהָהוּא דאמר ר' חמא בר חנינא. א"ל: אפשר כן? אתמהא! הכניסו לבית קטן. א"ל: פשוט ידך למזרח ולמערב לצפון ולדרום! א"ל: כך היה מעשה לפני הקב"ה.

כה. א"ר הושעיא: דרש רבי אפס באַנְטוּכְיָא: אין לשון „ויכולו", אלא לשון מכה, ולשון כלייה. משל למלך, שנכנס במדינה וקילסו אותו בני המדינה. וערב לו קִילוּסָם. הרבה להן בדיצה, הרבה להן בהֲדִיוֹכִין. לאחר זמן הכעיסו אותו, ומיעט להם בדיצה ומיעט להם בהֲדִיוֹכִין. כך עד שלא חטא אדם הראשון, היו המזלות מהלכין דרך קצרה ובמהירות. משחטא, סיבבן דרך ארוכה ובמתינות. יש מזל, שגומר הלוכו לי"ב חדש, כגון כוכב חמה. ויש מזל, שהוא גומר הלוכו לשלשים יום, והיא לבנה. ויש מזל, שגומר הלוכו לי"ב שנה, והוא צדק. ויש מזל, שהוא גומר הלוכו לשלשים שנה, והוא שַׁבְּתַי. חוץ מן כוכב נוגה ומאדים, שאין גומרין הלוכן אלא לארבע מאות ושמונים שנה.

אמר ר' יהושע בן לוי: נשתכללו שמים בחמה ולבנה ובמזלות, ונשתכללה הארץ באילנות ובדשאים וגן עדן. ר' סימון בשם ריב"ל: מכוללים היו המעשים והיו מותחין והולכין.

1. ישעיה מה, יב.

כג. ד ק י ו ן — משפט. ת ו ב ע ת ד ק י ו ן ו כ ו' — היא דורשת את משפטו של אדם מיד מעליבו. כד. פ ק י ע ו ת — כדורים. פ ת כ ן — ערבבן. ר' יוחנן סובר, שהעולם נברא מאמצע ומשם היה הולך ומתמתח לכל צד. א ר ב ע ל א ר ב ע ר ו ח ו ת — לדעתו הניח הקב"ה את הפקעיות לארבע הרוחות והיו מתמתחות והולכות כלפי פנים, עד שדבקו זו בזו מאליהן, ולא הוצרך הקב"ה לגעור בהן ולאמר די. ש ש — שאם לא כן, הרי יכלו להתמתח למעלה ולמטה. ש ח י ק ע צ מ ו ת — תשחקנה עצמותיו (לשון קללה). כ ה ה ו א ד א מ ר ו כ ו' — כאותו הדבר שאמר ר' חמא. א פ ש ר כ ן — הרי בין כך ובין כך הוצרך הקב"ה לאמר „די", כדי שלא יתמתחו לצד חוץ. פ ש ו ט י ד ך ו כ ו' — ארבעת הכתלים היו הגבולים, שרק אליהם יכול לפשוט את ידו ולא מחוץ להם. כך היו גם שש הפקעיות הגבולים ולא נמתחו לכל צד, אלא רק לצד פנים (אסיפת אמרים). כה. ב ד י צ ה — בשמחה. ה ד י ו כ י ן — שחוק התחרות במרוץ מרכבות. ס י ב ב ם ד ר ך א ר ו כ ה — ועל ידי זה נתמעטה שמחתם. נ ש ת כ ל ל ו — הותקנו יפה. מ כ ו ל ל י ם — מכונסים וכלולים. ו ה י ו מ ו ת ח י ן ו ה ו ל כ י ן — בששת ימי הבריאה הלכו הלך והתמתח, עד שאמר להם הקב"ה: די. וזהו שנאמר „ויכל", היינו: ששם קץ להתמתחותם.

כו. א"ר סימון: אין כל עשב ועשב, שאין לו מזל ברקיע, שמכה אותו ואומר לו: גְדַל! הדא הוא דכתיב: „הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ" וגו'[1]: לשון שוטר. „התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח"[2]. ר' חנינא בר פפא ור' סימון אָמְרֵי: כימה מְעַדֶּנֶת את הפירות וכסיל מושך בין קשר לקשר. הדא הוא דכתיב: „התוציא מזרות בעתו ועיש על בניה תנחם"[3]. ר' תנחום בר חייא ור' סימון אָמְרֵי: מזל הוא שהוא מְמַזֵּר את הפירות. (פרשה י, ג, ד, ה, ז).

XVII

שַׁבָּת.

כז. ר' שְׁאָלוֹ לר' ישמעאל ב"ר יוסי, א"ל: שמעת מאביך, מהו „ויכל אלהים ביום השביעי"? אתמהא! אלא כזה שהוא מכה בְּקוּרְנוֹס על גב הַסַּדָּן: הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך. אמר ר' שמעון בן יוחי: בשר ודם, שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקדש. אבל הקב"ה, שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.

גְנִיבָא ורבנן. גניבא אמר: משל למלך, שעשה לו חופה וציירה וְכִיְּרָהּ. ומה היתה חסרה? כלה, שתכנס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? שבת. רבנן אָמְרֵי: משל למלך, שעשו לו טבעת. מה היתה חסירה? חותם. כך מה היה העולם חסר? שבת. (פרשה י, י).

XVIII

בִּרְכַּת הַשַּׁבָּת.

כח. „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו"[4]. כתיב: „ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה"[5]: „ברכת ה' היא תעשיר" — זו השבת, שנאמר „ויברך אלהים את יום השביעי" „ולא יוסיף עצב עמה" — זה האבל. הֵיכְמָא דְאָמַר „נעצב המלך על בנו"[6].

„ויברך אלהים את יום השביעי" וגו'. ר' ישמעאל אומר: ברכו במן וקדשו במן. ברכו במן: שכל ימות השבת היה יורד עומר, ובערב שבת שני עומרים. וקדשו במן: שלא ירד בו כל עיקר. ר' נתן אומר: ברכו במן וקדשו בברכה. ר' יצחק אמר: ברכו במן, קדשו במקושש וברכו בעטיפה. רב הונא

1. איוב לח, לג. 2. שם שם, לא. 3. שם שם, לב. 4. בראשית ב, ג. 5. משלי י, כב. 6. שמואל ב. יט, ג.

כו. לשון שוטר — המזל משמש שוטר ומפקד על העשבים. מעדנת — ממתקת ומנעמת. בין קשר לקשר — מפתח את הנצנים וכפתוריהם. ממזר — מרכך. כז. מהו ויכל וכו' אתמהא — תמוה הדבר, האם עשה אלהים מלאכה בשבת, ולמה נאמר: ויכל וכו' ביום השביעי? קורנוס — פטיש. סדן — אַמבּאָס. כחוט השערה — כיון לגמור את מלאכתו עם כניסת השבת בדיוק. גניבא ורבנן — נידונים בענין זה. כח. במקושש — שנתקדש שם שמים על ידו, כי נסקל בעון חלול שבת. בעטיפה — בלבישת בגדים נאים לכבוד שבת.

אמר: צריך להחליף. ר' חייא בשם ר' יוחנן אמר: צריך לְעָרֵב. אבין בר חסדאי אמר: צריך לְשַׁלְשֵׁל.

ר' אלעזר אומר: ברכו בנר. ובי היה המעשה. פעם אחת הדלקתי את הנר בלילי שבת, ובאתי ומצאתי אותו במוצאי שבת דלוק ולא חסר כלום. ברכו באור פניו של אדם, קדשו באור פניו של אדם. לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת, כמו שהוא דומה בשבת.

ר' אלעזר בשם ר' יוסי אמר: מפני אִיסְטְנֵיסִים ברכו במטעמים. רבינו עשה סעודה לאנטונינוס בשבת. הביא לפניו תבשילין של צונן, אכל מהם וערב לו. עשה לו סעודה בחול, הביא לפניו תבשילין רותחין. א"ל: אותן ערבו לי יותר מאלו. א"ל: תְּבָלִין אחד הן חסירין. א"ל: וכי יש קִלָּרִין של מלך חסר כלום? א"ל: שבת הן חסירין, אית לך שבת?

תני ר' שמעון בן יוחי: אמרה שבת לפני הקב"ה: רבונו של עולם! לכולן יש בן זוג, ולי אין בן זוג. א"ל הקב"ה: כנסת ישראל היא בן זוגך. וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקב"ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת, „כנסת ישראל היא בן זוגך". היינו דבור: „זכור את יום השבת לקדשו"[1].

(פרשה יא. א, ב, ט).

XIX

נִשְׂגָּבִים מִפְּעָלָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

כט. „אלה תולדות השמים והארץ בהבראם"[2]. כתיב: „הן אלה קצות דרכיו" וגו'[3]. א"ר הונא: כל מה שאתה רואה, קצות דרכיו של הקב"ה הן.

„הן אלה קצות דרכיו ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורותיו מי יתבונן". א"ר הונא: הרעם הזה, בשעה שהוא יוצא כתיקונו, אין כל בריה יכולה לעמוד עליו; „מתבונן" אין כתיב כאן, אלא „מי יתבונן": הפקחים יודעין רִמּוּזוֹ והגיונו.

א"ר הונא: אם על סדורו של רעם אין אתה יכול לעמוד, על סדורו של עולם על אחת כמה וכמה! אתמהא! ואם יאמר לך אדם: יכול אני לעמוד על סדורו של עולם, אמור לו: אחרי מלך בשר ודם אי אתה יכול לעמוד, אחרי מלך מלכי המלכים הקב"ה אתה יכול לעמוד? אתמהא!

1. שמות כ, ח. 2. בראשית ב, ד. 3. איוב כו, יד.

כח. צריך להחליף — את כל בגדי החול בבגדי שבת. לערב — אם אין לו להחליף את כל הבגדים, צריך הוא לערב בגד אחד של שבת עם בגדי החול. לשלשל — אם אין לו שום בגד של שבת, צריך הוא לכל הפחות להתיר את חגורו ולהוריד את בגדו למטה, שלא כדרך ימות החול, שאז היו נושאים את בגדיהם כשהם חגורים למעלה, כדי להקל את ההליכה. מפני אסטניסים וכו' — מפני בני האדם המעונגים התאבים למטעמים, ברך הקב"ה את השבת במטעמים. צונן — מאכל קר. קלרין — אוצר המזונות. אית לך שבת — היש לך שבת? לכולם יש בן זוג — לכל ימות החול יש בן זוג, כי ששת ימי המעשה נחלקים לשלש פעמים שנים. כט. מתבונן אין כתיב כאן — שהיה משמע כאלו אפשר היה להתבונן. אלא מי יתבונן — מי יוכל להתבונן ולעמד עליו? יודעין רמוזו והגיונו — אבל לעמד על עיקרו נשגב מהם.

אמר ר' שמעון בן יוחי: משל למלך בשר ודם, שבנה פלטין. והבריות נכנסין לתוכה ואומרים: אילו היו העמודים גבוהין, היתה נאה; אילו היו הכתלים גבוהין, היתה נאה. שמא יבוא אדם ויאמר: אילו היו לי שלש עינים, אילו היו לי שלש רגלים, היה יפה לי? אתמהא! „את אשר כבר עשהו" לא נאמר כאן, אלא: „את אשר כבר עשוהו"[1]: כביכול מלך מלכי המלכים הקב"ה ובית דינו נמנין על כל אבר מִשֶּׁלְּךָ ומעמידך על מכונך. שנאמר: „הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך"[2]. (פרשה יב, א).

XX
הָאִילָנוֹת. הָאָדָם. הָעֲנָנִים.

ל. „וכל שיח השדה"[3]: כל האילנות כאילו משיחין אלו עם אלו, כל האילנות כאילו משיחין עם הבריות, כל האילנות להנאתן של בריות נבראו.

לא. „ואדם אין לעבוד את האדמה"[4]: ואדם אין, להעביד את הבריות להקב"ה כאליהו וכחוני המעגל.

„ואדם אין לעבוד את האדמה": לא נברא אדם, אלא לעמל. אם זכה, הוא עמל בתורה; ואם לא זכה, הוא עמל בארץ. אשריו לאדם, שהוא עמל בתורה.

לב. חמשה שמות נקראו לו: עב, אד, ענן, נשיאים, חזיז. עב — שהוא מְעַבֵּב את פני הרקיע; אד — שהוא שובר אֵידָן של בעלי שערים; ענן — שהוא עושה הבריות ענוים אלו לאלו; נשיאים — שהוא עושה הבריות נשיאים אלו על אלו; חזיז — שהוא עושה חזיונות ברקיע ומשרה רוח הקדש על הבריות, כְּמָא דאמר „חזון ישעיהו בן אמוץ"[5]. (פרשה יג. ב, ה, יא).

XXI
אָדָם הָרִאשׁוֹן וְאַבְרָהָם אָבִינוּ.

לג. „את האדם"[6]. בזכותו של אברהם. א"ר לוי: כתיב „האדם הגדול בענקים"[7], זה אברהם. ולמה קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון. אלא אמר הקב"ה: שמא יקלקל ואין מי שיבא לתקן תחתיו. אלא הרי אני בורא את האדם תחלה, שאם יקלקל, יבא אברהם ויתקן תחתיו.

אמר ר' בר כהנא: בנוהג שבעולם, אדם יש לו קורה שׁוֹפַעַת, היכן הוא נותנה? לא באמצע טְרִקְלִין, כדי שתסבול קורות שלפניה וקורות שלאחריה? כך למה ברא הקב"ה את אברהם באמצע הדורות? כדי שיסבול דורות שלפניו ודורות שלאחריו.

1. קהלת ב, יב. 2. דברים לב, ו. 3. בראשית ב, ה. 4. שם שם. 5. ישעיה א, א. 6. בראשית ב, ז. 7. יהושע יד, טו.

לא. להנאתן של בריות — שנאמר ואדם אין וגו', הרי משמע שהכל נברא בשביל האדם. לב. מעבב — עושה אותם עבים, כלומר: מקדיר. שובר אידם וכו' — משבית משוש חגם של הסותרים המפקרים את שער התבואה. ענוים אלו לאלו — כשהזול מצוי הכל נעשים נוחים וענוים זה לזה. שהוא עושה הבריות נשיאים — כי מי שיש לו אתוזות מתעשר. לג. שופעת — חלקה וישרה. טרקלין — אולם האכל.

א״ר לוי: מכניסין את המתוקנת לביתה של מקולקלת, ואין מכניסין את המקולקלת לביתה של מתוקנת. (פרשה יד, ו).

XXII
תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

לד. מעשה באחד בציפורי, שמת בנו. אִית דְּאָמַר: מִינַאי הֲוָה יָתֵב גַּבֵּיהּ. סְלַק ר׳ יוסי בר חלפתא לְמֶחֱמֵי לֵיהּ אַפִּין. הַמְתֵיהּ יָתֵיב וְשָׂחֵיק. א״ל: למה אתה שָׂחֵיק? א״ל: אֲנַן רְחִיצִין בְּמָרֵי שְׁמַיָּא דְּאִתְחֲמוֹ לְאַפּוֹי לְעָלְמָא דְאָתֵי. א״ל: לא מִסְתַּיֵּיהּ לְהָהוּא גַּבְרָא עָקְתֵיהּ, אלא דְאָתֵית מְעַקָּא לֵיהּ? אִית חַסְפִּין מִתְדַבְּקִין? לא כך כתיב: „ככלי יוצר תנפצם״[1]? אִתְמְהָא! א״ל: כלי חרש ברייתו מן המים והֶכְשֵׁירוֹ בְאוּר, כלי זכוכית ברייתו מן האוּר והֶכְשֵׁירוֹ באור, זה נשבר — ויש לו תקנה, וזה נשבר — ואין לו תקנה. אתמהא! א״ל: על ידי שהוא עשוי בנפיחה. א״ל: ישמעו אזניך מה שפיך אומר. ומה אם זה, שעשוי בנפיחתו של בשר ודם, יש לו תקנה, בנפיחתו של הקב״ה על אחת כמה וכמה!

לה. „ויפח באפיו״[2]. מלמד, שהעמידו גולם מן הארץ ועד הרקיע וזרק בו את הנשמה. לפי שבעולם הזה בנפיחה, לפיכך מת; אבל לעתיד בנתינה, שנאמר: „ונתתי רוחי בכם וחייתם״[3]. (שם ח, ט).

XXIII
מֶה חָסֵר אָדָם שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה.

לו. תָּנֵי ר׳ יעקב: כל שאין לו אשה, שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה. בלא טובה: „לא טוב היות האדם לבדו״[4]; בלא עזר: „אעשה לו עזר כנגדו״[4]; בלא שמחה: שנאמר: „ושמחת אתה וביתך״[5]; בלא כפרה: „וכפר בעדו ובעד ביתו״[6]; בלא ברכה: „להניח ברכה אל ביתך״[7].

ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי אמר: אף בלא שלום, שנאמר: „ואתה שלום וביתך שלום״[8]. ר׳ יהושע דְּסִכְנִין בשם ר׳ לוי אמר: אף בלא חיים, שנאמר: „ראה חיים עם אשה אשר אהבת[9]. ר׳ חייא בר גַּמְדָּא אמר: אף אינו אדם שלם, שנאמר: „ויברך אותם ויקרא את שמם אדם״[10] — שניהם כאחד

1. תהלים ב, ט. 2. בראשית ב, ז. 3. יחזקאל לז, יד. 4. בראשית ב, יח. 5. דברים יד, כו. 6. ויקרא טז, יא. 7. יחזקאל מד, ל. 8. שמואל א. כה, ו. 9. קהלת ט, ט. 10. בראשית ה, ב.

לג. מכניסין את המתוקנת וכו׳ — מי שיש לו אשה רעה הוא לוקח לו עוד אשה טובה, כדי שזו תשפיע על הרעה ולא להפך. כך הכנים הקב״ה את אברהם אבינו לתוך דור הרשעים, כדי שילמדו ממעשיו. לד. אית דאמר וכו׳ — יש אומר: מין (כופר) ישב אצלו. סלק וכו׳ — עלה (בא) ר׳ יוסי בר חלפתא להראות לו פנים (לבקרו ולנחמו). המתיה וכו׳ — ראהו (אבי הבן או המין ראה את ר׳ יוסי) שהוא יושב ושוחק. אנן רחיצין וכו׳ — אנחנו בוטחים באדון השמים שיתראו לך פניו בעולם הבא. לא מסתייה וכו׳ — לא די לו לאותו האיש צרתו, אלא שאתה באת לצערהו (עוד)? אית חרסין מתדבקין — היש חרסין (נשברים) המתדבקים (שוב לכלי)? ברייתו מן המים — מחמר לח. והכשירו באור — מכשירים ומלבנים אותו באש. ולפי שהמים והאש שני הפכים הם, לכן אין תקנה לשבירתו. שהוא עשוי בנפיחה — כלי זכוכית נעשה על ידי נפיחה בפה, ולפיכך אפשר לשוב ולתקנו בנפיחה כמתחלת ברייתו. בנפיחתו של הקב״ה: שנאמר ויפח באפיו וגו׳. לה. לפי שבעולם הזה בנפיחה — ומי שנפח דעתו לחזור רוחו אליו, אבל לעתיד לבוא במתנה, ומי שנותן אין דעתו לחזור (רמב״ן). לו. אתה וביתך — ולפי דרשת החכמים „בית״ זו אשה.

קרוים אדם. ויש אומרים: אַף ממעט את הדמות, שנאמר: „כי בצלם אלהים עשה את האדם”[1]. מה כתיב אחריו? „ואתם פרו ורבו”[2].

„אעשה לו עזר כנגדו”: אם זכה — עזר, ואם לאו — כנגדו. (פרשה ז, ב).

XXIV

הַכֹּל מִן הָאִשָּׁה.

לז. מעשה בחסיד אחד, שהיה נשוי לחסידה אחת, ולא העמידו בנים זה מזה. אמרו: אין אנו מועילים להקב״ה כלום. עמדו וגרשו זה את זה. הלך זה ונשא רשעה אחת, ועשתה אותו רשע. הלכה זאת ונשאת לרשע אחד, ועשתה אותו צדיק. הֱוֵי שהכל מן האשה.

XXV

הָאִישׁ וְהָאִשָּׁה.

לח. שאלו את ר׳ יהושע: מפני מה האיש יוצא פניו למטה, והאשה יוצאת פניה למעלה? אמר להם: האיש מביט למקום ברייתו, והאשה מבטת למקום ברייתה. ומפני מה האשה צריכה להִתְבַּסֵּם, ואין האיש צריך להתבסם? א״ל: אדם נברא מאדמה, ואדמה אינה מסרחת לעולם; וחוה נבראת מעצם. משל: אם תניח בשר לשלשה ימים בלא מלח, מיד הוא מסריח. ומפני מה האשה קולה הולך ולא האיש? א״ל: משל: אם תמלא קדרה בשר, אין קולה הולך, כיון שתתן לתוכה עצם, מיד קולה הולך. מפני מה האיש נוח לְהִתְפַּתּוֹת, ואין האשה נוחה להתפתות? א״ל: אדם נברא מאדמה, וכיון שאתה נותן עליה טפה של מים, מיד היא נִשְׁרֵית; וחוה נבראת מעצם, ואפילו אתה שורה אותו כמה ימים במים, אינו נשרה. ומפני מה האיש תובע באשה, ואין האשה תובעת באיש? א״ל: משל למה הדבר דומה? לאחד שאבד אבידה: הוא מבקש אבידתו, ואבידתו אינה מבקשתו. ומפני מה ניתן לה מצות נדה? ע״י ששפכה דמו של אדם הראשון, לפיכך ניתן לה מצות נדה. ומפני מה ניתן לה מצות חלה? ע״י שקלקלה את אדם הראשון, שהיה גמר חלתו של עולם, לפיכך ניתן לה מצות חלה. ומפני מה ניתן לה מצות נר שבת? א״ל: ע״י שֶׁכִּבְּתָה נשמתו של אדה״ר, לפיכך ניתן לה מצות נר שבת. (שם יב, יג).

1. בראשית ט, ו. 2. שם שם, ז.

לו. ממעט את הדמות — מפחית את דמותו של הקב״ה, כי אינו מוליד בנים הנבראים בדמותו ובצלמו. אם זכה עזר וכו׳ — אם זכה האדם, אז תהיה לו אשתו לעזר ואם לא, תהיה לו למתנגדת ולצרה. לז. אין אנו מועילים — אין בנו תועלת לעולם, שהקב״ה בראו לישוב. לח. האיש מביט למקום ברייתו — לאדמה, שממנה לוקח. האשה מבטת למעלה — שלוקחה מן האיש. להתבסם — בבשמים. קולה הולך — שהיא משמעת קול תמיד. נוח להתפתות — להתרצות ולהתפיס. נשרית — מתרככת ונמסה, כך גם האיש מתפיס בדברים רכים. תובע באשה — מחזר אחר האשה להנשא לו. גמר חלתו של עולם — כשם שהעיסה נעשית מתוקנה על ידי נטילת החלה כך גם עם בריאת האדם הגיע העולם לידי גמר תקונו ושכלולו. נשמתו של אדה״ר — והנשמה קרויה נר, שנאמר: „נר ד׳ נשמת אדם” (משלי כ, כז).

XXVI

הַחֵטְא.

לח. ר' ברכיה בשם ר' שמעון בר אמי אמר: „לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה"[1]. אשריו לאדם, שהוא גבוה מפשעיו, ולא פשעו גבוה ממנו, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ"[2]. „חטאת רובצת" אין כתיב כאן, אלא „חטאת רובץ": בתחלה הוא תש כנקבה ואח"כ הוא מתגבר כזכר.

א"ר עקיבא: בתחלה דומה לחוט של עכביש ולבסוף נעשה כַּקֶּלַע הזה של ספינה. הדא הוא דכתיב: „הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה"[3].

א"ר יצחק: בתחלה הוא נעשה אוֹרֵחַ, ואחר כך הוא נעשה בעל הבית. הדא הוא דכתיב: „ויחמול לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח הבא לו"[4] — הרי אורח; „ויקח את כבשת האיש הרש ויעשה לאיש הבא אליו"[4] — הרי בעל הבית. (פרשה כב, יא).

XXVII

קַיִן וְהֶבֶל.

לט. „ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם"[5] וגומר. על מה היו מדיינים? אמרו: בוא ונחלוק את העולם. אחד נטל את הקרקעות, ואחד נטל את המטלטלין. דֵּין אמר: אַרְעָא דְּאַתְּ קָאֵים עֲלַיהּ, דִּידִי; וְדֵין אמר: מה דְּאַתְּ לָבֵשׁ, דִּידִי; דֵּין אמר: חֲלוֹץ! ודין אמר: פרח! מתוך כך „ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו".

מ. א"ר יוחנן: הבל היה גבור מקין, שאין תלמוד לומר „ויקם", אלא מלמד, שהיה נתון תחתיו. אמר לו: שנינו בעולם, מה את הולך ואומר לאבא? נתמלא עליו רחמים. מיד עמד עליו והרגו. מִן תַּמָּן אִינוּן אָמְרִין: טָב לְבִישׁ לָא תַעֲבִיד, וּבִישׁ לָא יִמְטֵי לָךְ.

מא. „ויהרגהו". במה הרגו? ר' שמעון בן גמליאל אמר: בקנה הרגו, שנאמר: „וילד לחבורתי"[6] — דבר שעושה חבורה. ורבנן אמרי: באבן הרגו, שנאמר: „כי איש הרגתי לפצעי"[6] — דבר שהוא עושה פצעים.

ומי קברו? א"ר ר' אלעזר בן פדת: עופות השמים וחיות טהורות קברוהו. ונתן להן הקב"ה שכרן: שתי ברכות, שמברכים עליהן: אחת לשחיטה ואחת לכיסוי הדם.

1. תהלים לב, א. 2. בראשית ד, ז. 3. ישעיה ה, יח. 4. שמואל ב. יב, ד.
5. בראשית ד, ח. 6. שם שם, כג.

לח. גבוה מפשעו — נעלה על פשעו ויש בכחו להתגבר עליו. רובצת אין כתיב כאן — שהרי חטאת לשון נקבה היא. קלע — חבל עב. בתחלה הוא תש כנקבה — בתחלה חלוש כח הוא החטא כנקבה. הוא נעשה אורח — יצר הרע נעשה אורח הרי בעל בית — כי „איש" פרושו אדון: „איש האדמה" „איש מלחמה". לט. דין אמר וכו' - זה אמר: האדמה שאתה עומד עליה, שלי היא. ודין אמר וכו' — וזה אמר: מה שאתה לובש שלי הוא (שנעשה מצמר כבשי). חלוץ — פשוט את בגדיך, שהם משלי. פרח — עוף באויר, כי האדמה שלי היא. מ. שאין ת"ל „ויקם" — שהרי המלה „ויקם" פירושה קימה ממצב של שכיבה או ישיבה. שהיה נתון תחתיו — קין היה נתון תחת הבל, שהתגבר עליו והפילו ארצה. מן תמן וכו' — משם, מן המעשה ההוא אומרים הבריות: טובה אל תעשה לאיש רע ולא תשיגך רעה. מא. בקנה — במקל של עץ.

מב. „ויאמר ה׳ אל קין אי הבל אחיך״[1] וגו׳. משל לאחד שנכנס לגינה ולקט תּוּתִין ואכל. והיה בעל הגינה רץ אחריו. א״ל: מה בידך? א״ל: אין בידי כלום. א״ל: והרי ידיך מלוכלכות! כך א״ל קין להקב״ה: „השומר אחי אנכי״? א״ל הקב״ה: הא רשע! „קול דמי אחיך צועקים אלי״ וגו׳. משל לאחד, שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו. והיה בעל המרעה רץ אחריו, א״ל: מה בידך? א״ל: אין בידי כלום. א״ל והרי הוא מְפַעֶה אחריך! כך אמר הקב״ה לקין: „קול דמי אחיך״ וגו׳.

אמר ר׳ שמעון בן יוחי: קשה הדבר לאומרו ואי אפשר לפה לפרשו: לשני אַתְּלֵיטִין, שהיו עומדין ומתגוששים לפני המלך. אילו רצה המלך, פירשם. ולא רצה לפרשן, נתחזק אחד על חבירו והרגו. והיה מצווח ואומר: מַאן יִבְעֵי דִינִי קֳדָם מַלְכָּא? כך: „קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה״. לעלות למעלה לא היתה יכולה, שעדיין לא עלתה לשם נשמה, למטה לא היתה יכולה לעמוד, שעדיין לא נקבר שם אדם. והיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים.

מג. „ויאמר לו ה׳ לכן כל הורג קין״[2]. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר׳ יהודה אומר: נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל. אמר להן: לכן אני אומר כל הורג קין יהרג. א״ר לוי: בא נחש הקדמוני לתבוע דינו של הבל. א״ל הקב״ה: לכן אני אומר: כל הורג קין, יֵהָרֵג. ר׳ נחמיא אמר: לא כדינן של רוצחנין דינו של קין: קין הרג, ולא היה לו ממי ללמוד. מכאן ואילך — כל הורג קין, יהרג.

„ויצא קין מלפני ה׳״[3]. מהיכן יצא? ר׳ יודן בשם ר׳ איבו אמר: הפשיל דברים לאחוריו ויצא כגונב דעת העליונה. ר׳ ברכיה בשם ר״א בר׳ שמעון אמר: יצא כְּמַעֲרִים וְכִמְרַמֶּה בבוראו.

פגע בו אדם הראשון, אמר ליה: מה נעשה בדינך? אמר ליה: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדה״ר מטפח על פניו, אמר: כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע! מיד עמר אדה״ר ואמר: „מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לד׳״[4]. א״ר לוי: המזמור הזה אדה״ר אמרו ונשתכח מדורו, ובא משה וחדשו על שמו. (פרשה כב: טז, יז, כ, כב, כו, כח).

---

1. בראשית ד, ט. 2. שם שם, טו. 3. שם שם, טז. 4. תהלים צב. א, ב.

מב. תותין — גרגרי עץ התות (מוילבעערן) — тутобыя ягоды. הפשילו — תלה אותו. הפשילו לאחוריו — שמהו על שכמו. מפעה — צועק. אתליטין — מתחרים במלחמת ההתאבקות. מתגוששין — נאבקים להפיל איש את רעהו. פירשם — היה מפריד ביניהם. והיה מצוח — המנוצח צעק ואמר: מי ידרוש דיני מלפני המלך? (כי המלך אשם במותו, שלא הפרישם). לא היתה יכולה — נשמת הבל. מג. ממי ללמוד — כמה חמור הוא חטא הרצח. מכאן ואילך — מכאן והלאה. כל הורג קין יהרג — שהרי כבר למדו מקין, שלא לרצוח. הפשיל דברים לאחוריו — השליך את דבר אלהים אחר גוו. כגונב דעת העליונה — שאמר: „לא ידעתי השומר אחי אנכי?". נתפשרתי — נתרציתי לאלהים. מטפח — מכה.

XXVIII

נֹחַ וְאַבְרָהָם.

מד. „את האלהים התהלך נח״[1]. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר׳ יהודה אמר: משל למלך, שהיו לו בנים, אחד גדול ואחד קטן. אמר לקטן: הַלֵּךְ עמי; ואמר לגדול: בא והלך לפני. כך אברהם, שהיה כחו יפה — „התהלך לפני והיה תמים״[2]. אבל נח, שהיה כחו רע — „את האלהים התהלך נח״.

ר׳ נחמיה אמר: משל לאוהבו של מלך, שהיה משתקע בטיט עבה. הציץ המלך וראה אותו. אמר לו: עד שאתה משתקע בטיט, הלך עמי. הדא הוא דכתיב: „את האלהים התהלך נח״. ולמה אברהם דומה? לאוהבו של מלך, שראה את המלך מהלך במבואות האפלים. הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון. הציץ המלך וראה אותו. א״ל: עד שאתה מאיר לי דרך החלון, בא והאיר לפני. כך אמר הקב״ה לאברהם: עד שאתה מאיר לי מֵאַסְפּוֹטַמְיָא ומחברותיה, בא והאיר לפני בארץ ישראל. (פרשה ל, יא).

XXIX

דּוֹר הַמַּבּוּל.

מה. „קץ כל בשר בא לפני״[3]. הגיע זמנם להקצץ, הגיע זמנם לֵעָשׂוֹת בָּתָּה, הגיעה קֳטֵיגוֹרְיָא שלהם לפני. כל כך למה? „כי מלאה הארץ חמס מפניהם״[1]. איזה חמס ואיזה גזל? א״ר חנינא: חמס שאינו שוה פרוטה, וגזל ששוה פרוטה. וכך היו אנשי המבול עושים: היה אחד מהם מוציא קופתו מלאה תוּרְמוֹסִים. והיה זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה, וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה, עד מקום שאינו יכול להוציאן ממנו בדין. אמר להם הקב״ה: אתם עשיתם שלא כשורה, אף אני אעשה עמכם שלא כשורה.

מו. „והנני משחיתם את הארץ״[1]. ר׳ הונא ור׳ ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה: אפילו שלשת טפחים, שהמהרישה שולטת בארץ, נימוחו. משל לבן מלכים שהיה לו פְּדָגוֹג. כל זמן שהיה סורח, היה פדגוג שלו נִרְדָּה. ולבן מלכים שהיתה לו מניקה, כל זמן שהיה סורח, היתה מניקתו נרדת. כך אמר הקב״ה: „הנני משחיתם את הארץ״ — הָא אֲנָא מְחַבֵּל לְהוֹן וּמְחַבֵּל לְאַרְעָא עִמְּהוֹן.

---

1. בראשית ו, ט. 2. שם יז, א. 3. שם ו, יג.

מד. אספוטמיא — אולי מסופוטמיא (ארם נהרים). גירסא אחרת: אַפְּמִיָא (עיר בסוריה). מה. קטיגוריא שלהם — השטנה עליהם. תורמוס — (פיינבאָהנע). מו. שולטת בארץ — נתחבת באדמה. פדגוג — מחנך. סורח — חוטא. נרדה — נלקה. הא אנא מחבל וכו׳ — הנה אני מחבל אותם ומחבל את הארץ עמם.

מז. „צהר תעשה לתבה"[1]. ר' פנחס משום ר' לוי אמר: כל י"ב חדש, שהיה נח בתיבה, לא היה צריך לא לאור החמה ביום, ולא לאור הלבנה בלילה. אלא מרגלית היתה לו והיה תולה אותה. ובשעה שהיא כהה, היה יודע, שהוא יום; ובשעה שהיתה מַבְהֶקֶת, היה יודע, שהוא לילה.

מח. „והקימותי את בריתי אתך"[2]. ברית אתה צריך מפני הפירות, שאתה כונס, שלא ירקבו ושלא יִתְעַפְּשׁוּ ושלא ישתנו. ברית אתה צריך: הגבורים — היה אחד מהם נותן רגלו על התהום וסותמו, נותן ידו על החלון וסותמה. היה בא ליכנס לתיבה והיה רגליו מִתְעַרְקְלוֹת. הדא הוא דכתיב: „הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם"[3]. ארי היה בא ליכנס לתיבה, והיו שיניו קהות. הדא הוא דכתיב: „שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו"[4].

מט. „ומכל החי מכל בשר שנים מכל"[5] וגו'. א"ר הושעיא: אפילו רוחות נכנסו עם נח אל התיבה, שנאמר: „מכל החי" — מאותן שנבראו להם נפשות, ולא נבראו להם גופים.

ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: רְאֵם לא נכנס עמו, אבל גוריו נכנסו. ר' נחמיה אומר: לא הוא ולא גוריו, אלא קשרו נח בתיבה, והיה מְתַלֵּים תַּלְמִיּוֹת כמן טבריה לְסוּסִיתָא. הדא הוא דכתיב: „התקשר רים בתלם עבותו אם ישדד עמקים אחריך"[6].

בימי ר' חייא בר אבא עלה גּוֹרָא אחד לא"י, ולא הניח אילן עד שעקרו. ועשו תענית והתפלל ר' חייא. וְנָעַת אמו מן המדבר, וירד לקולה.

XXX

צַדִּיקִים וּרְשָׁעִים.

נ. „ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה"[7], וגו'. כתיב: „צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה'"[8]. ר' ישמעאל ור' עקיבא. ר' ישמעאל אומר: בזכות הצדיקים, שקיבלו את התורה שניתנה מהררי אל, את עושה עמהם צדקה עד כהררי אל. אבל רשעים, שלא קיבלו את התורה, שניתנה מהררי אל, את מדקדק עמהם עד תהום רבה. ר' עקיבא אומר: אלו ואלו מדקדק עמהם עד תהום רבה: מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים, שעשו בעולם הזה, כדי להשפיע להם שלוה וליתן להם שכר טוב לעולם הבא. משפיע שלוה לרשעים ונותן להם שכר מצות קלות, שעשו בעוה"ז, כדי להפרע מהם לעתיד לבוא. (פרשה לג, א).

1. בראשית ו, טז. 2. שם שם, יח. 3. איוב כו, ה. 4. שם ד, י. 5. בראשית ו, יט. 6. איוב לט, י. 7. בראשית ח, א. 8. תהלים לו, ז.

מז. שהוא יום — כי אור הנר כהה ביום. מח. יתעפשו — יסריחו ויתקלקלו. מתערקלות — מתעמקות. מט. ראם — שור פרא. גוריו — ולדותיו. מתלים תלמיות — עושה תלמים כמים. סוסיתא — שם מקום (התלמים היו גדולים כמן טבריה לסוסיתא). גורא — גור ראם. נעת — צעקה.

XXXI
רַחֲמִים.

נא. בְּיוֹמֵי דר' תנחומא היו צריכין ישראל לתענית. אֲתוֹן לְגַבֵּיהּ. אמרו ליה: ר', גזור תַּעֲנִיתָא! גזר תעניתא יום קַדְמַאי, יום ב', יום ג' ולא נְחַת מִטְרָא. עָאל דְּרַשׁ לְהוֹן, אֲמַר לְהוֹן: בני, התמלאו רחמים אלו על אלו והקב"ה מתמלא עליכם רחמים. עד שהם מחלקין צדקה לענייהם, ראו אדם אחד נותן מעות לגרושתו. אֲתוֹן לְגַבֵּיהּ וַאֲמַרוּ לֵיהּ: ר', מָה אֲנַן יָתְבִין הָכָא וַעֲבֵירְתָא הָכָא? א"ל: מה ראיתם? א"ל: ראינו אדם פלוני נותן מעות לגרושתו. שְׁלַח בָּתְרֵיהוֹן וְאַיְתִינוּן לְגוֹ צִבּוּרָא. א"ל: מה היא לך זו? א"ל: גרושתי היא. א"ל: מפני מה נתת לה מעות? א"ל: רבי, ראיתי אותה בצרה, והתמלאתי עליה רחמים. באותה שעה הגביה ר' תנחומא פניו כלפי מעלה ואמר: רבון כל העולמים! מה אם זה, שאין לה עליו מזונות, ראה אותה בצרה, נתמלא עליה רחמים, אתה, שכתוב בך: „חנון ורחום" ואנו בני ידידיך, בני אברהם יצחק ויעקב, על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים! מיד ירדו גשמים וְנִתְרַוָּה העולם. (פרשה לג, ג).

XXXII
הָעוֹרֵב.

נב. „וישלח את העורב ויצא יצוא ושוב"[1]. ר' יודן בשם ר' יהודה בר סימון: התחיל משיבו תשובות. א"ל: מכל בהמה חיה ועוף שיש כאן, אין אתה משלח אלא לי? א"ל: מה צורך לעולם בך? לא לאכילה ולא לקרבן. ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר: א"ל הקב"ה: קַבְּלוֹ, שעתיד העולם להצטרך לו. א"ל: אימתי? א"ל: „עד יבשת המים מעל הארץ"[1]: עתיד צדיק אחד לעמוד וליבש את העולם ואני מצריכו להם. הדא הוא דכתיב: „והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב"[2]. ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: עיר היא בתחום בית שאן ושמה „ערבי". ר' נחמן אמר: עורבים ממש היו. ומהיכן היו מביאים לו? משלחנו של יהושפט. (פרשה לג, ו).

XXXIII
אַבְרָהָם.

נג. „ויאמר ה' אל אברהם לך לך מארצך"[3] וגו'. ר' יצחק פתח: „שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך"[4]. א"ר יצחק: משל לאחד, שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שהבירה הזו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, א"ל: אני הוא בעל הבירה. כך, לפי שהיה אבינו

1. בראשית ח, ז. 2. מלכים א. יז, ו. 3. בראשית יב, א. 4. תהלים מה, יא.

נא. ביומיו — בימיו. היו צריכין לתענית — מפני עצירות גשמים. אתון לגביה — באו אצלו. תעניתא — תענית. גזר תעניתא וכו' — גזר תענית ביום הראשון וכו' ולא ירד מטר. עאל וכו' — נכנס (לבית המדרש) ודרש להם. מה אנן וכו' — מה אנו יושבים כאן בעוד עברה כאן? שלח וכו' — שלח אחריהם (להביאם) והביאום לתוך הצבור. נב. משיבו תשובות — היינו „ושוב". קבלו — אל התבה.

אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה וא"ל: אני הוא בעל העולם.

„ויאמר ה' אל אברהם". ר' ברכיה פתח: „לריח שמניך טובים שמן תורק שמך"[1]. א"ר ברכיה: למה היה אברהם אבינו דומה? לצלוחית של אֲפּוֹבַּלְסָמוֹן מוקפת צמיד פתיל ומונחת בזוית ולא היה ריחה נודף. כיון שהיתה מטולטלת, היה ריחה נודף. כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו: טלטל עצמך ממקום למקום, ושמך מתגדל בעולם.

נד. ר' ברכיה בשם ר' חנינא אמר: למלך, שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו. עמד המלך והעמיד פָּמָלְיָא שלו שם ועשה צבורים והביא מַכְבֵּרוֹת וְכָבַר את הראשונה ולא מצאה, בשניה — ולא מצאה, ובשלישית מצאה. אמרו: מצא המלך מרגלית שלו. כך אמר הקב"ה: מה צורך היה לי ליחס שֵׁם, ארפכשד, שלח, עבר, פלג, רעו, שרוג, נחור, תרח?[2] אלא בשבילך: „ומצאת את לבבו נאמן לפניך"[3]. כך אמר הקב"ה לדוד: מה צורך היה לי ליחס פרץ, חצרון, רם עמינדב, נחשון, שלמון, בועז עובד, ישי, דוד[4]? לא בשבילך? „מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו"[5].

נה. „ואגדלה שמך"[6]. ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר: שיצא מוֹנֵיטוֹן שלו בעולם. ארבעה הם, שיצא להם מוניטון בעולם: אברהם „ואגדלה שמך", יצא לו מוניטון. ומהו מוניטון שלו? זקן וזקנה מִיכָּן, בחור ובתולה מיכן; יהושע: „ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ"[7] — יצא לו מוניטון בעולם. מהו? שור מִיכָּן וראם מיכן, על שם: „בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו"[8]. דוד „ויצא שם דוד בכל הארצות[9]. יצא לו מוניטון בעולם. ומה היה מוניטון שלו? מקל ותרמיל מיכן, ומגדל מיכן, על שם: „כמגדל דוד צווארך"[10]. מרדכי: „כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות"[11]. יצא לו מוניטון. ומה מוניטון שלו? שק ואפר מיכן, ועטרת זהב מיכן.

(פרשה לט. א. ב. יג. טו).

XXXIV

לָמָּה מְשׁוּלִים יִשְׂרָאֵל לְעָפָר?

נו. „ושמתי את זרעך כעפר הארץ"[12]. מה עפר הא־ץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו; ומה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים, אף ישראל אינם מתברכין אלא בזכות התורה, שנמשלה

1. שה"ש א, ג. 2. בראשית יא. 3. נחמיה ט, ח. 4. רות ד. 5. תהלים פט, כא.
6. בראשית יב, ג. 7. יהושע ו, כז. 8. דברים לג, יז. 9. ד"ה א. יד, טז. 10. שה"ש ד, ד.
11. אסתר ט, ד. 12. בראשית יג, טז.

נג. אפובלסמון — שרף של בלזם. נד. פמליא — בני לויה. מכברות — נפות. כבר — נפה. ליחס — לפרט את יחוסם. נה. מוניטון — מטבע. מוֹנֵיטָה.

למים; ומה עפר מְכַלֶּה את כלי מַתָּכוֹת והוא קיים לעולם. כך ישראל: כל אומות העולם בטלים והם קיימים; ומה עפר עָשׂוּי דַּיִשׁ, אף בניך עשויין דייש למלכיות. (פרשה מא, יב).

XXXV

אֵלֹנֵי מַמְרֵא.

נז. „והוא שוכן באלוני ממרא"[1]. ולמה נקרא שמו ממרא? ר' עזריה בשם ר' יהודה בשם ר' סימון: שהמרה פנים באב־הם. בשעה שאמר הקב"ה לאברהם למול, הלך וְנִמְלַךְ בשלשה אוהביו. א"ל ענר: כבר בן מאה שנה אתה, ואתה הולך ומצער את עצמך? א"ל אשכול: מה את הולך וּמְסַיֵּם את עצמך בין שונאיך? א"ל ממרא: אלהיך, שעמד לך בכבשן האש ובמלכים וברעבון, והדבר הזה שאמר לך למול, אין אתה שומע לו? א"ל הקב"ה: אתה נתת לו עצה למול, הייך! שאיני נגלה עליו לא בפַּלְטִין של ענר ולא בפלטין של אשכול, אלא בפלטין שלך. הדא הוא דכתיב: „וירא אליו ה' באלוני ממרא"[2].
(פרשה מב, יד).

XXXVI

מִלְחֶמֶת אַבְרָהָם עִם הַמְּלָכִים.

נח. „וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם"[3]. הדא הוא דכתיב: „יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו"[4]. ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: אברהם היה משליך עליהם עפר, והוא נעשה חרבות, קש — ונעשה חצים. ור' נחמיה אומר: „יתן עפר" לא נאמר, אלא „כעפר": הם היו משליכים חרבות על אברהם, ונעשין עפר, חצים — והם נעשים קש. (פרשה מג, ד).

XXXVII

עֲשָׂרָה לְשׁוֹנוֹת שֶׁל נְבוּאָה.

נט. „היה דבר ה' אל אברהם במחזה לאמר"[5]. עשרה לשונות נקראת נבואה: חזון, הַטָּפָה, דבור, אמירה, צווי, משא, משל, מליצה, חידה. ואיזו היא קשה שבכולן? ר"א אמר: חזון, שנאמר: „חזות קשה הוגד לי"[6]. ר' יוחנן אמר: דבור, שנאמר: „דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות"[7]. רבנן אָמְרֵי: משא,

1. בראשית יד, טו. 2. שם יח, א. 3. שם יד, טו. 4. ישעיה מא, ב. 5. בראשית טו, א. 6. ישעיה כא, ב. 7. בראשית מב, ל.

נו. ד י ש — מרמס. נז. ש ה מ ר ה פ נ י ם ב א ב ר ה ם — העיז פנים כנגד אברהם ויעצהו למול. נ מ ל ך — נועץ. מ ס י ' ם — מכלה את עצמך, כי אויביך ישמעו שחולה אתה, ויבאו ויהרגוך.

כמשמעו, שנאמר: „כמשא כבד יכבדו ממני" [1]. גדול כחו של אברהם, שנדבר עמו בדבור ובחזון, שנאמר: „היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר".
(פרשה יד, ז).

XXXVIII

עֲקֵדַת יִצְחָק.

ס. „ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם" [2]. תָּנֵי ר' חייא: לשון חיבה, לשון זירוז. ר' אליעזר בן יהודה אמר: לו ולדורות. אין דור, שאין בו כאברהם; ואין דור, שאין בו כיעקב; ואין דור, שאין בו כמשה; ואין דור, שאין בו כשמואל.

סא. „ויאמר אל תשלח ידך" [3]. וסכין היכן היה? נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת ונשחת הסכין. א"ל: אֲחַנְּקֶנּוּ. א"ל: „אל תשלח ידך אל הנער". א"ל: אוציא ממנו טפת דם. א"ל: „אל תעש לו „מאומה" — מוּמָה. „כי עתה ידעתי": הודעתי לכל שאת אוהבני — „ולא חשכת" וגו': שלא תאמר: כל החלאים, שחוץ לגוף, אינם חלאים, אלא מעלה אני עליך, כאילו אמרתי לך: הקרב עצמך לי, ולא עיכבת.

סב. דבר אחר: א"ר יצחק: בשעה שבקש אברהם לעקוד יצחק בנו, א"ל: אבא, בחור אני, וחוששני, שמא יזדעזע גופי מפחדה של סכין ואצערך, ושמא תפסל השחיטה, ולא תעלה לך לקרבן, אלא כַּפְּתֵנִי יפה יפה. מיד „ויעקוד את יצחק". כלום יכול אדם לכפות בן ל"ז שנה אלא לדעתו? מיד „וישלח אברהם את ידו". הוא שולח יד ליטול את הסכין, ועיניו מורידות דמעות ונופלות דמעותיו לעיניו של יצחק מרהמנותו של אבא. ואף על פי כן הלב שמח לעשות רצון יוצרו. והיו המלאכים מתקבצין כתות כתות מלמעלן. מה הֲווֹן צווחין? „נשמו מסלות שבת עובר אורח הפר ברית מאס ערים" [4]. וכי אין רצונו בירושלים ובבית המקדש, שהיה בדעתו להוריש לבניו של יצחק? „לא חשב אנוש" [4]: לא עמדה זכות לאברהם? (פרשה נו, יא).

XXXIX

„וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ".

סג. „וזרח השמש ובא השמש" [5]. א"ר אבא בר כהנא: וכי אין יודעים, שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק זה,

---

1. תהלים לח, ה. 2. בראשית כב, יא. 3. שם שם, יב. 4. ישעיה לג, ח. 5. קהלת א, ה.

סא. מומה — מום. כל החלאים שחוץ לגוף — כל הצרות, שאינן משיגות את גופו של האדם עצמו אלא את בני ביתו. סב. כפתני — אסרני.

הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו. יום שמת ר׳ עקיבא, נולד רבינו; וקראו עליו: „וזרח השמש ובא השמש". יום שמת רבינו, נולד רב אדא בר אהבה; וקראו עליו: „וזרח השמש ובא השמש". יום שמת רב אדא בר אהבה נולד רבי אָבוּן; וקראו עליו: „וזרח השמש ובא השמש". יום שמת ר׳ אבון נולד ר׳ אָבִין בְּרֵיהּ. יום שמת ר׳ אבין, נולד אבא הושעיה איש טַרְיָא. יום שמת אבא הושעיה, נולד רבי הושעיה; וקראו עליו: „וזרח השמש ובא השמש".

סד. עד שלא השקיע שמשו של משה, הזריח שמשו של יהושע, שנאמר: „ויאמר ה׳ אל משה קח לך את יהושע בן נון" [1]. עד שלא שקעה שמשו של יהושע, זרחה שמשו של עתניאל בן קנז, שנאמר: „וילכדה עתניאל בן קנז" [2]. עד שלא שקעה שמשו של עלי, זרחה שמשו של שמואל, שנאמר: „ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה׳" [3]. עד שלא השקיע הקב״ה שמשה של שרה, הזריח שמשה של רבקה. בתחלה: „הנה ילדה מלכה גם היא בנים" [4], ואחר כך: „ויהיו חיי שרה מאה שנה" [5] וגו׳. (פרשה נח, ג).

XL

שָׂרָה וְרִבְקָה.

סד. „ויביאה יצחק האהלה שרה אמו" [6]. כל ימים, שהיתה שרה קיימת, היה ענן קשור על פתח אהלה, וכיון שמתה, פסק אותו ענן; וכיון שבאת רבקה, חזר אותו ענן. כל ימים, שהיתה שרה קיימת, היו דלתות פתוחות לרווחה, וכיון שמתה שרה, פסקה אותה הָרְוָחָה; וכיון שבאת רבקה, חזרה אותו הרווחה. כל ימים, שהיתה שרה קיימת, היתה ברכה משולחת בעיסה, וכיון שמתה שרה, פסקה אותה הברכה; כיון שבאת רבקה, חזרה. כל ימים, שהיתה שרה קיימת, היה נר דלוק מלילי שבת ועד לילי שבת, וכיון שמתה, פסק אותו הנר; וכיון שבאת רבקה, חזר. וכיון שראה אותה, שהיא עושה כמעשה אמו: קוֹצָה חַלָּתָהּ בטהרה וקוצה עיסתה בטהרה, מיד „ויביאה יצחק האהלה" וגו׳. (פרשה ס, טז).

XLI

תַּלְמִידָיו שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא.

סה. „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך" [7]. ר׳ אלעזר ור׳ יהושע. ר׳ אלעזר אמר: אם זרעת בַּבַּכִּיר, זרע בָּאָפִיל, שאין אתה יודע, איזה יכשר, אם של אפיל, אם של בַּכִּיר, ואם שניהם כאחד טובים. ר׳ יהושע אמר: אם

1. במדבר כז, יח. 2. שופטים א, יג. 3. שמואל א. ג, ג. 4. בראשית כב, כ. 5. שם כג, א. 6. שם כד, כז. 7. קהלת יא, ו.

סג. ב ר י ה — בנו. ט ר י א — שם מקום. סד. ב כ י ר — עונת גשם האביב הראשונה. א פ י ל — עונת גשם האביב השלישית.

בא עני אצלך בשחרית — תן לו, בערבית — תן לו, שאין אתה יודע, איזה מהן הקב״ה כותב עליך, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים.

ר׳ ישמעאל ור׳ עקיבא. ר׳ ישמעאל אומר: אם למדת תורה בנערותך, למוד תורה בזקנותך: שאין אתה יודע, איזה מהן מתקיים לך, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים. ר׳ עקיבא אומר: אם היו לך תלמידים בנערותך, עשה לך תלמידים בזקנותך, שאין אתה יודע, איזה מהם מתקיים לך, זה או זה, ואם שניהם כאחד טובים.

סו. שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר׳ עקיבא מֵעַכּוֹ ועד אַנְטִיפְּרַס, וכלם בפרק אחד מתו. למה? שהיתה עינם צרה אלו באלו. ובסוף העמיד שבעה: רבי מאיר ורבי יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון ור׳ אלעזר בן שמוע ור׳ יוחנן הסנדלר ור׳ אליעזר בן יעקב. וְאִית דְּאָמְרֵי: ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ור׳ מאיר ור׳ יוסי ור׳ שמעון בן יוחי ור׳ חנינא בן הכינאי ור׳ יוחנן הסנדלר. א״ל: בני, הראשונים לא מתו, אלא שהיתה עינם צרה אלו לאלו, תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם. עמדו ומלאה כל ארץ ישראל תורה. (פרשה סא, ג).

XLII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְזַוֵּג זִוּוּגִים.

סז. מַטְרוֹנָה שאלה את ר׳ יוסי בר חלפתא, א״ל: לכמה ימים ברא הקב״ה את עולמו? א״ל: לששה ימים, כדכתיב: „כי ששת ימים עשה יי׳ את השמים ואת הארץ״ [1]. א״ל: מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשיו? א״ל: הקב״ה יושב ומזווג זיווגים: בתו של פלוני לפלוני, אשתו של פלוני לפלוני. א״ל: וְדָא היא אוּמָנוּתֵיהּ? אף אני יכולה לעשות כן. כמה עבדים וכמה שפחות יש לי, לשעה קלה אני יכולה לזווגם. א״ל: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקב״ה כקריעת ים סוף. הלך לו ר׳ יוסי בר חלפתא. מה עשתה? נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות, אמרה: פְּלָן יִסַּב לפלונית, ופלונית תִּיסַב לפלוני. וזיוגה אותם בלילה אחד. למחר אֲתוֹן לְגַבַּהּ: דֵּין — מוֹחֵיהּ פְּצִיעַ, דֵּין — עֵינֵיהּ שְׁמִיטָה, דין — רַגְלֵיהּ תְּבִירָא. אמרה להון: מה לכון? דָא אמרה: לֵית אֲנָא בָּעֲיָא לְדֵין! וְדֵין אמר: לית אֲנָא בָּעֵי לְדָא! מיד שלחה והביאה את ר׳ יוסי בר חלפתא. א״ל: לֵית אֱלָהָא כֶּאֱלָהָכוֹן. אמת היא תורתכם, נאה ומשובחת, יפה אמרת! אמר לה: לא כך אמרתי לך: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקב״ה כקריעת ים סוף? הקב״ה מה

1. שמות לא, יז.

סו. בפרק אחד — בזמן אחד. ואית דאמרי — ויש אומרים. סז. ודא היא אומנותיה — וזו היא אומנתו? לשעה קלה — בזמן מועט. פלן יסב לפלונית — פלוני ישא את פלונית. תסב — תשא. אתון לגבה — באו אצלה. דין וכו׳ — זה מוחו פצוע, זה עינו מנוקרה, זה רגלו שבורה. מה לכון — מה לכם? דא אמרה וכו׳ — זאת אמרה: איני רוצה את זה, וזה אמר איני רוצה את זו. לית אלהא וכו׳ — אין אלהים כאלהיכם.

עושה להם? מזווגם בעל כרחם, שלא בטובתם, הדא הוא דכתיב: „אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות" [1]. מהו „בכושרות"? בכי ושירות: מַאן דְּבָעֵי אומר שירה, וּמַאן דְּלָא בָעֵי בכי.

סז. א"ר ברכיה: בלשון הזה השיבה ר' יוסי בר חלפתא: הקב"ה יושב ועושה סולמות, משפיל לזה ומרים לזה, מוריד לזה ומעלה לזה. הֱוֵי אומר: „אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים". יש שהוא הולך אצל זיווגו, ויש שזיווגו בא אצלו. יצחק בא זיווגו אצלו, שנאמר: „ויצא יצחק לשוח בשדה" [2] וגו'. יעקב הלך אצל זיווגו, שנאמר: „ויצא יעקב מבאר שבע" [3]. (פרשה סח, ד).

XLIII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם.

סח. „ויפגע במקום" [4]. ר' הונא בשם ר' אמי אמר: מפני מה מְכַנִּין שמו של הקב"ה וקוראין אותו „מקום"? שהוא מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו. מן מה דכתיב „הנה מקום אתי" [5] הֱוֵי: הקב"ה מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו. א"ר יצחק: כתיב „מעונה אלהי קדם" [6], — אין אנו יודעים, אם הקב"ה מעונו של עולמו, ואם עולמו מעונו. מן מה דכתיב: „ה' מעון אתה" [7] — הֱוֵי: הקב"ה מעונו של עולמו, ואין עולמו מעונו. א"ר אבא בר יוּדָן: לגבור, שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך, הסוס טפילה לרוכב, ואין הרוכב טפילה לסוס, שנאמר: „כי תרכב על סוסיך" [8]. (פרשה סח).

XLIV

הָאֲבָנִים שֶׁלָּקַח יַעֲקֹב לִמְרַאֲשׁוֹתָיו.

סט. „ויקח מאבני המקום" [9]. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אמר: י"ב אבנים נטל. אמר: כך גזר הקב"ה, שהוא מעמיד י"ב שבטים. אברהם לא העמידן, יצחק לא העמידן, אני, אם מִתְאַחוֹת הן י"ב אבנים זו לזו, יודע אני, שאני מעמיד י"ב שבטים. כיון שנתאחו י"ב אבנים זו לזו, ידע שהוא מעמיד י"ב שבטים. ר' נחמיה אמר: נטל ג' אבנים. אמר: אברהם יִחֵד הקב"ה שמו עליו, ואני, אם מתאחות הן שלש אבנים זו לזו, יודע אני, שהקב"ה מיחד שמו עלי. וכיון שנתאחו, ידע שהקב"ה מיחד שמו עליו. רבנן אָמְרֵי: מיעוט אבנים שנים; אברהם—יצא ממנו פסולת: ישמעאל וכל בני קטורה; מיצחק יצא עשו וכל אלופיו; ואני, אם מתאחות ב' אבנים זו לזו, יודע אני, שאינו יוצא הימני פסולת. ר' לוי ור' אלעזר בשם ר' יוסי בר זמרא אמר: עֲשָׂאָן כמין מַרְזֵב ונתנן תחת ראשו, שהיה מתיירא מן החיות. (שם יג).

1. תהלים סח, ז. 2. בראשית כד, סג. 3. שם כח, י. 4. שם כח, יא. 5. שמות לג, כא. 6. דברים לג, כז. 7. תהלים צ, א. 8. חבקוק ג, ח. 9. בראשית כח, יא.

סז. מ א ן ד ב ע י ו כ ו' — מי שרוצה ונהנה בזוגו, אומר שירה; ומי שאינו רוצה, בוכה (מ"כ). סח. מ ן מ ה ד כ ת י ב ה נ ה מ ק ו ם א ת י — מזה שכתוב „הנה מקום אתי" משמע, שהמקום נמצא בשכינה, ולא השכינה במקום. מ ש ו פ ע י ם א י ל ך ו א י ל ך — מוטלים ותלויים על הסוס מזה ומזה. וכך גם הקב"ה רוכב ערבות וכל העולם טפל לו. סט. מ ת א ח ו ת — מתאחדות יחד. א מ ר י — אומרים. מ ר ז ב — צנור מי שופכים.

XLV

„וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה".

ע. „וירא והנה באר בשדה"[1].

והנה באר בשדה—זו ציון; „והנה שם שלשה עדרי צאן"—אלו ג׳ רגלים. „כי מן הבאר ההיא ישקו"—שמשם היו שואבים רוח הקדש; „והאבן גדולה"—זו שמחת בית־השואבה.

א״ר הושעיא: למה היו קוראים אותו בית השואבה? שמשם היו שואבים רוח הקדש.

„ונאספו שמה כל העדרים"—באים מלבוא חמת ועד נחל מצרים. „וגללו את האבן" וגו׳—שמשם היו שואבים רוח הקדש. „והשיבו את האבן" — מונח לרגל הבא.

עא. דבר אחר: „וירא והנה באר בשדה" — זו ציון; „והנה שלשה עדרי צאן" — אלו שלשה בתי דינים. דִּתְנַן שלשה בתי דינים היו שם, אחד בהר הבית, ואחד בפתח העזרה, ואחד בלשכת הגזית. „כי מן הבאר ההיא" וגו׳ — שמשם היו שומעין את הדין; „והאבן גדולה" — זו בית דין הגדול שבלשכת הגזית; „ונאספו שמה כל העדרים"—אלו בתי דינים שבארץ ישראל; „וגללו את האבן" — שמשם היו שומעין את הדין. „והשיבו את האבן" — שהיו נושאים ונותנין בדין, עד שמעמידין אותו על בּוּרְיוֹ.

עב. דבר אחר: „וירא והנה באר" — זו ציון: „והנה שם שלשה עדרי צאן" — אלו שלש מלכיות ראשונות; „כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים" — שהעשירו מן ההקדשות, הצפונות בלשכות; „והאבן גדולה על פי הבאר" — זו זכות אבות. „ונאספו שמה כל העדרים"—זו מלכות רומי, שהיא מַכְתֶּבֶת טִירוֹנְיָא מכל אומות העולם. „וגללו את האבן"—שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות; „והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה" — לעתיד לבוא זכות אבות עומדת.

עג. דבר אחר: „והנה באר בשדה"—זו סנהדרין; „והנה שם שלשה עדרי צאן" — אלו שלש שורות של תלמידי חכמים, שהם יושבים לפניהם; „כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים" — שמשם היו שומעין את ההלכה; „והאבן גדולה על פי הבאר" — זה מופלא שבב״ד שהוא מְפָרֵד את ההלכה; „ונאספו שמה כל העדרים"—אלו תלמידי חכמים שבא״י; „וגללו את האבן" — שמשם היו שומעין את ההלכה; „והשיבו את האבן על פי הבאר"—שהיו נושאים ונותנים בהלכה, עד שמעמידים אותה על בּוּרְיָהּ. (פרשה ע, ח).

XLVI

נְהַר דִּינוּר.

עד. אַדְרְיָינוֹס שְׁחִיק טַמְיָא שאל את ר׳ יהושע בן חנניה, אמר לו: אתם אומרים: אין כת של מעלה מְקַלֶּסֶת ושונה, אלא בכל יום ויום הקב״ה בורא

1. בראשית כט, ב.

עא. על בוריו — על מכונו וברורו. עב. מכתבת טירוניה — לוקחת אנשי צבא מכל אומות העולם. עג. מופלא שבבית דין — הגדול שבבית דין. עד. שחיק טמיא — שחיק עצמות (לשון קללה: תשחקנה עצמותיו!). מקלסת ושונה — חוזרת לקלס פעם שניה.

כת של מלאכים חדשים והם אומרין שירה לפניו, והולכין להם. א״ל: הין. א״ל: וּלְאָן אִינּוּן אָזְלִין? אמר: מִן הָן דְאִתְבְּרִיָּין. א״ל: ומן אן הן אִתְבְּרִיָּין? א״ל: מן נהר דִינוּר. א״ל: ומה עִסְקֵיהּ דִּנְהַר דִּינוּר? א״ל: כְּהָדֵין יַרְדְּנָא דְלָא פָסֵיק לָא בִימָמָא וְלָא בְלֵילְיָא. א״ל: וּמִן אָן הוּא אָתֵי? א״ל: מִן זֵיעַתְהוֹן דְּחֵיוָתָא, דְּאִינּוּן מְזִיעִין מִן טְעִינוּן כּוּרְסְיָיא דקב״ה. (פרשה עח, א).

XLVII

מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי לֵוִי בַּר סִיסִי.

עה. רבינו הֲוָה עבר על סִימוֹנְיָא ויצאו אנשי סימוניא לקראתו. א״ל: רבנו, תן לנו אדם אחד, שיהא מַקְרֵא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו. נתן להם ר׳ לוי בר סיסי. ועשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה. נתעלמו דברי תורה מפיו. שאלו אותו שלש שאלות, א״ל: גִּדֶּמֶת יבמה היאך חולצת? ולא השיבם; רקקה דם מהו? ולא השיבם כלום. אמרו: דִּלְמָא לֵית הוא בַּר אוּלְפָּן, בר אגדה הוא. נִשְׁאֲלֵיהּ קְרָאֵי, אֲמַרוּן לֵיהּ: מהו דֵין דכתיב: „את הרשום בכתב אמת״[1]? אם אמת, למה רשום? ואם רשום, למה אמת? ולא השיבם. וכיון שראה, שצרתו צרה, השכים בבקר והלך לו אצל רבינו. א״ל: מה עֲבַדוּן לך אנשי סימוניא? א״ל: אל תזכירני צרתי! שלש שאלות שאלו אותי, ולא יכולתי להשיבם. א״ל: ומה אינון? א״ל: „גדמת במה היא חולצת״? א״ל: והא לא היית יודע להשיב? א״ל: אין, אפילו בשיניה, אפילו בגופה. „רקקה דם מה הוא״? א״ל: ולא היית יודע מה להשיב? א״ל: אם היה בו צִחְצוּחִית של רוק — הרי הוא כשר, ואם לאו — הרי זה פסול. „אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת — אם אמת, למה רשום? ואם רשום, למה אמת״? א״ל: ולא היית יודע להשיב? א״ל: „רשום״ — עד שלא נגזרה גזירה, „אמת״—משנגזרה גזירה. א״ל: ולמה לא השיבות אותם, כשם שהשיבות אותי? א״ל: עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה למעלה הימנה וְטָפַת רוחי עלי, ונתעלמו ממני דברי תורה. קרא עליו המקרא הזה: „אם נבלת בהתנשא״.[2] (פרשה פא, א).

1. דניאל י, כא. 2. משלי ל, לב.

עד. ולאן אינון אזלין — ולאן הם הולכים. מן הן דאתבריין — ממקום שהם נבראים ממנו. ומן אן וכו׳ — ומהיכן הם נבראים? נהר דינור — נהר של אש. ומה עסקיה וכו׳ — ומה טיבו של נהר האש? כהדין ירדנא וכו׳ — כירדן זה שאינו פוסק (מלכת לא ביום ולא בלילה). ומן אן הוא אתי — ומאין הוא בא. מן זיעתהון וכו׳ — מזעתן של החיות הנושאות את הכסא של הקב״ה. עה. מקרא — מלמד מקרא. שונה — מלמד משנה. גדמת — קטועת יד. חולצת — את נעל היבם. רקקה דם — היבמה שחלצה וירקה בפני היבם דם. דילמא וכו׳ — אולי אין הוא בן תורה (בעל הלכות). נשאליה קראי — נשאלהו מקראות. אמרו וכו׳ — אמרו לו: מהו זה שכתוב. אם אמת למה רשום — כי רשום משמע רשימה סתם שאינה אמת. מה עבדו לך — מה עשו לך. והא — וזאת. אם היה בו — בדם. צחצוחית — טפה. עד שלא נגזרה גזרה — הקב״ה רושם את הצרה שהוא עתיד להביא ואינה חותמה לפי שהוא מצפה לתשובה. משנגזרה גזרה — וכשהוא רואה שאין חוזרים בתשובה הוא חותם וגוזר. וטפת רוחי — וצפה רוחי, כלומר: נתגאה רוחי עלי (מ״כ). אם נבלת בהתנשא וכו׳ — מה שנתנבלת בדברי תורה, שלא ידעת להשיב על השאלות ששאלוך, הרי זה מפני שהתנשאת והתגאית על הכבוד שעשו לך.

שְׁמוֹת רַבָּה

שמות רבה, הכולל נ״ב פרשיות אינו חבור בעל אופי אחד, אלא ארבע עשרה הפרשיות הראשונות שבו שוות הן בסדורן ובתכונתן לבראשית רבה: הפרשיות הללו משמשות באור רצוף לגוף התורה בסדר של פסוק אחר פסוק, כענין שאנו מוצאים בבראשית רבה. מה שאין כן הפרשיות ט״ו—נ״ב, שכל עיקרן אינו אלא דרשות וקטעי דרשות עם פתיחות (על פי רוב מן ה„כתובים״) ובאורים לפסוקים הראשונים של כל פרשה מפרשיות התורה, ומשום כך סוברים שהחלק הראשון של שמות רבה נסדר על ידי מסדרו של בראשית רבה, תחת אשר חלקו השני נתחבר לדעת א. ה. ווייס במאה העשירית, ולדעתו של צונץ במאה האחת עשרה או השתים עשרה למנין הרגיל. בחלק הזה אנו מוצאים הרבה דרשות הלקוחות מן התנחומא נוסח בּוּבֶּר וגם מן הפסיקתא.

הענינים שהמדרש עוסק בהם ביחוד הם: גזרת פרעה, שעבוד ישראל, הולדת משה, הצלתו והנוכו בחצר המלך, הריגת המצרי, בריחת משה אל מדין, גלוי אלהים בסנה, עמידת משה ואהרן לפני פרעה, עשר המכות, יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה, מעשה העגל ובנין המשכן. בחבה יתרה מתארת האגדה את דמות דיוקנו של גואל ישראל ומחוקקו. לתכלית זו הריהי משתמשת בכל צבעי הדמיון והפיוט המצויים בבית גנזיה, ועם כל זה אין היא עוברת את הגבול ואינה מפריזה על המדה. עם כל גדלו ורוממותו של נביא הנביאים, אין האגדה מוציאה אותו מחוץ לגדר האנושיות, אלא משתדלת היא להבליט ביחוד את המדות האנושיות שבו, את אהבתו לעמו, את רחמיו העמוקים על סבלות אחיו, הנמקים בענים ובסבלות עבדותם, ואת התמכרותו ומסירות נפשו עליהם. היא מספרת עליו שלא בחר בו הקב״ה להיות גואל ומושיע לעמו אלא בשביל שראה את חמלתו הרבה לאחד מגדיי העדר שרעה: „אמר הקב״ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך, חייך, אתה תרעה צאני ישראל!״

ואף היחס שבין הקב״ה ומשה אנושי הוא ביותר. אי אתה מוצא ביחס זה אף פרט אחד, שיהא למעלה מן הטבע ומחוץ למדות המצויות בקרב בני האדם. הקב״ה אב ופטרון עליון הוא לישראל, ומשה הנהו שליחו ועושה דברו שעל ידו הוא מקיים את צביונו בעם סגולתו. הוא נושא ונותן עם משה, דן עמו ומשדלו בדברים כאחד האדם, ואף משה טוען לפניו, מעמיד פניו „כביכול כנגד הקב״ה״ ומרצהו ומפייסו בשעת כעסו.

הרבה מן הדרשות שבשמות רבה מסיימות סיום של נחומים ותקוה לימות המשיח. בין הדרשות בעלות תכן מוסרי צריך לסמן את הדרשה כנגד הלואה

ברבית, המצויינה בחריפותה ועמקותה ובמשלים הנחמדים שהיא מסתייעת בהם כדי להוכיח כמה מן השחיתות והקלקול כנגד הטבע יש במדה מגונה זו המצויה בין בני האדם: „בוא וראה, כל בריותיו של הקב"ה לוים זה מזה; היום לוה מן הלילה, והלילה לוה מן היום וכו' וכו' — ובשר ודם לוה מחברו ומבקש לבולעו ברבית וגזל! ואלו שנוטלים רבית אומרים להקב"ה: למה אינך נוטל מעולמך שכר שהבריות בתוכו, שכר הארץ שאתה משקה, שכר הצמחים שאתה מעלה, שכר המאורות שאתה מאיר, שכר הנשמה שנפחת, שכר הגוף שאתה שומר?" . . . (פרשה לא, ט"ז).

ספק הוא אם יש בספרות העולמית קטגוריא כנגד מלוי ברבית, המתרוממת לידי מדרגה מוסרית אוניברסלית שכזו.

שְׁמוֹת רַבָּה

I

שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

א. „ואלה שמות בני ישראל" [1]. על שם גאולת ישראל נזכרו כאן: „ראובן", שנאמר: „ראה ראיתי את עני עמי" [2]; „שמעון" — על שם „וישמע אלהים את נאקתם" [3]; „לוי" — על שם שנתחבר הקב"ה לצרתם מתוך הסנה, לקיים מה שנאמר: „עמו אנכי בצרה" [4]; „יהודה" — על שם שהודו להקב"ה; „יששכר"—שנתן להם הקב"ה שכר שעבודם ביזת מצרים וביזת הים, לקיים מה שנאמר: „ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" [5]; „זבולן" — על שם שהשכין הקב"ה שכינתו בקרבם שנאמר: „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" [6], ואין „זבולן" אלא בית המקדש שנאמר: „בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים" [7]; „בנימין"—על שם: „ימינך ה' נאדרי בכח" [8]; „דן" — על שם: „וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי" [9]; „נפתלי" — על שם תורה ומצות, שנתן להם הקב"ה, שכתוב בהן: „ומתוקים מדבש ונפת צופים" [10]; „גד"—על שם המן, שהאכילם הקב"ה, שהוא כזרע גד; „אשר"—על שם שהיו מאשרין אותן כל שומעי גאולתם וגדולתם, דכתיב: „ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה'

1. שמות א, א. 2. שם ג, ז. 3. שם ב, כד. 4. תהלים צא, טו. 5. בראשית טו, יד. 6. שמות כה, ח. 7. מלכים א. ח, יג. 8. שמות טו, ו. 9. בראשית טו, יד. 10. תהלים יט, יא.

א. שנתחבר הקב"ה — כי השם „לוי" הוא מלשון „הלוות", כמו שנאמר: הפעם ילוה אישי אלי (בראשית כט, לד).

צבאות"[1]; „יוסף"—על שם שעתיד הקב"ה להוסיף ולגאול את ישראל מן מלכות הרשעה, כשם שגאל אותם ממצרים, דכתיב: „והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו"[2] וגו' וכל הענין ההוא הכתוב שם. (פרשה א, ה).

II

רִבּוּיָם שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם.

ב. „וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא"[3]. ללמדך, שכל זמן, שהיה אחד מהם קיים מאותם שירדו למצרים, לא שעבדו המצריים בישראל. — „ובני ישראל פרו וישרצו"[4]: אף על פי שמת יוסף ואחיו, אלהיהם לא מת, אלא: „ובני ישראל פרו וישרצו". דבר אחר: כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד, שנאמר: „ובני ישראל פרו וישרצו" וגו'. ויש אומרים שנים עשר, דכתיב: „פרו" — שנים, „וישרצו"—שנים, „וירבו"—שנים, „ויעצמו"—שנים, „במאד מאד"—שנים „ותמלא הארץ אותם"—שנים, הרי שנים עשר. — „ויעצמו": יש אומרים: ששים בכרס אחד. ואל תתמה, שהרי עקרב, שהיא מן השרצים יולדת שבעים. ר' נתן אומר: „ותמלא הארץ אותם"—כחושים של קנים. (שם, ז).

III

שְׁלֹשֶׁת יוֹעֲצָיו שֶׁל פַּרְעֹה.

ג. א"ר הייא א"ר סימון: שלשה היו באותה עצה: בלעם ואיוב ויתרו. בלעם, שיעץ—נהרג; איוב, ששתק—נידון ביסורין; יתרו, שברח—זכו בניו וישבו בלשכת הגזית. דכתיב: „ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים שוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב"[5]; וכתיב: „ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה"[6]. (שם יב).

IV

הַמְיַלְּדוֹת.

ד. „ותיראן המילדות את האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין את הילדים"[7]. וכי מאחר שלא עשו כאשר דבר אליהן, אין אנו יודעין, שקיימו את הילדים? למה הוצרך הכתוב לומר: „ותחיין את הילדים"? יש קִילּוּס בתוך קילוס: לא דיין, שלא קיימו את דבריו, אלא עוד הוסיפו לעשות עמהם טובות. יש מהן, שהיו עניות, והולכות המילדות ומַגְבּוֹת מים ומזון מבתיהן

1. מלאכי ג, יב. 2. ישעיה יא, יא. 3. שמות א, ו. 4. שם שם, ז. 5. דברי הימים א. ב, נה. 6. שופטים א, טז. 7. שמות א, יז.

ב. ששה בכרס אחד — על שם שש לשונות של רבוי שנאמרו בכתוב: פרו, וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאד מאד, ותמלא. חושים — יערים עבותים. ג. משפחות סופרים — הם הסנהדרין. תרעתים — יושבי שערים, הם הסנהדרין היושבים בשערים (רש"י). ד. קילוס — שבח, מהלל. יש מהן — מן היולדות. מגבות — גובות לצדקה.

של עשירות ובאות ונותנות לעניות והן מחיות את בניהן; הוא שכתוב: „ותחיין את הילדים".

ה. דבר אחר: „ותחיין את הילדים". יש מהם, שראויים לצאת חגרים, או סומים, או בעלי מומין, או לחתוך בו אבר, שיצא יפה. ומה היו עושות? עומדות בתפלה ואומרות לפני הקב"ה: אתה יודע, שלא קיימנו דבריו של פרעה; דבריך אנו מבקשים לקיים. רבון העולם! יצא הוולד לשלום, שלא ימצאו ישראל ידיהם להשיח עלינו לומר: הרי יצאו בעלי מומים, שבקשו להרוג אותם. מיד היה הקב"ה שומע קולן ויוצאים שלמים.

א"ר לוי: הרי אמרת את הקלה, אמור את החמורה. יש מהם, שראויין למות בשעת יציאתם, או אמם לסכן בם ולמות אחר יציאתם והיו עומדות בתפלה ואומרות להקב"ה: רבש"ע! תלה להם עכשיו ותן להם נפשותיהן שלא יאמרו ישראל: הן הרגו אותן! והקב"ה עושה תפלתן. לפיכך: ותחיין את הילדים.

ו. כיון שראה פרעה, שלא עשו גזירתו, שלח וקרא אותן. הדא הוא דכתיב: „ויקרא מלך מצרים למילדות"[1].

„כי היות הנה"[2].

אם תאמר: מילדות הנה, וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסיעה? אלא כך אמרו לו: אומה זו כחיות השדה נמשלות, שאין צריכות מילדת. יהודה נמשל כאריה, דכתיב: „גור אריה יהודה"[3]; דן — „יהי דן נחש"[4]. „נפתלי אילה שלוחה"[5]; „יששכר חמור גרם"[6]; יוסף „בכור שורו"[7]; בנימין „זאב יטרף"[8]. ועל שאר כתיב: „מה אמך לביאה בין אריות רבצה"[9].

„וייטב אלהים למילדות"[10]. מה היה הטובה הזאת? שקבל דבריהן מלך מצרים ולא הזיק להן. (שם יט, כ).

V

פַּרְעֹה גָּזַר גַּם עַל עַמּוֹ.

ז. „ויצו פרעה לכל עמו"[11]. אמר ר' יוסי ב"ר חנינא: אף על עמו גזר. ולמה עשה כן? שהיו אַסְטְרוֹלוֹגִין אומרים לו: גואל ישראל — נתעברה ממנו אמו, ואין אנו יודעין, אם ישראל הוא, או מצרי הוא. באותה שעה כנס פרעה כל המצריים, וא"ל: השאילו לי את בניכם תשעה חדשים, שאשליכם ליאור, הדא הוא דכתיב: „כל הבן הילוד היאורה"[12], וגו', „כל הבן של ישראל" אין כתיב כאן, אלא „כל הבן": בין יהודי בין מצרי. ולא רצו לקבל ממנו, שאמרו: בן מצרי לא יגאל אותם לעולם, אלא מן העבריות. — „היארה תשליכוהו". למה

1. שמות א, יח. 2. שם שם, יט. 3. בראשית מט, ט. 4. שם שם, יז. 5. שם שם, כא. 6. שם שם, יד. 7. דברים לג, יז. 8. בראשית מט, כז. 9. יחזקאל יט, ב. 10. שמות א, כ. 11. שם שם כב. 12. שם שם.

ה. להשיח — לדבר. את הקלה — בדבר בעלי המומים, שסוף סוף היו נשארים בחיים. תלה להם — תלה את דינם ואל תענשם עכשיו, אלא המתן להם. ז. אסטרולוגין — חוזים בכוכבים.

גזרו להשליכם ליאור? שהיו רואין האסטרולוגין, שמושיען של ישראל על ידי מים ילקה. והיו סבורין, שבמים יטבע. ולא היה אלא על ידי באר מים נגזר עליו גזירת מות שנאמר: „יען לא האמנתם בי" וגו' [1]. ורבנן אמרי: העמיקו עצה, שלא יפרע הקב"ה מהם במים. לפי שהיו יודעין, שאין הקב"ה משלם אלא מדה כנגד מדה, והיו בטוחים, שלא יביא מבול לעולם, לכך גזרו להטביעם במים. (שם כב).

VI

מֹשֶׁה.

ח. „ותרא אותו כי טוב הוא" [2]. בשעה שנולד משה, נתמלא כל הבית כולו אורה. כתיב הכא: „ותרא אותו כי טוב הוא", וכתיב התם: „וירא אלהים את האור כי טוב" [3].

„ולא יכלה עוד הצפינו" [4]. למה? לפי שהמצריים היו הולכין בכל בית ובית שהיו חושבין בו שנולד שם תינוק, ומוליכין לשם תינוק מצרי קטן והיו מְבַכִּין אותו, כדי שישמע תינוק ישראל קולו ויבכה עמו.

ט. „ותשם בה את הילד" [5] וגו'. ולמה השליכה אותו ביאור? כדי שיהיו חושבין האסטרולוגין, שכבר הושלך למים ולא יחפשו אחריו.

„ותתצב אחותו מרחוק" [6]. למה עמדה מרים מרחוק? א"ר עמרם בשם רב: לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת: עתידה אמי, שתלד בן, שיושיע את ישראל. כיון שנולד משה, נתמלא כל הבית אורה. עמד אביה ונשקה על ראשה. א"ל: בתי, נתקיימה נבואתך! והיינו דכתיב: „ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף" [7]; אחות אהרן ולא אחות משה? אלא שאמרה נבואה זו, כשהיא אחות אהרן, ועדיין לא נולד משה. וכיון שהטילוהו ליאור, עמדה אמה וטפחה לה על ראשה, אמרה לה: בתי, היכן נבואתך? והיינו דכתיב: „ותתצב אחותו מרחוק" וגו' — לדעת, מה יהא בסוף נביאותה.

י. „ותפתח ותראהו" [8]. „ותרא" לא נאמר, אלא „ותראהו". א"ר יוסי בר חנינא: שראתה עמו שכינה, כלומר: ותראהו לשכינה עם הילד.

„והנה נער בוכה" [8]. ילד היה ומנהגו כנער. בא גבריאל והכה למשה, כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים. „ותחמול עליו": כיון שראתה אותו בוכה, חמלה עליו.

יא. „ויגדל הילד" [9]. כ"ד חדש הניקתו, ואתה אומר „ויגדל הילד"? אלא שהיה גדל שלא כדרך כל הארץ. — „ותביאהו לבת פרעה" [9] וגו'. היתה בת

1. במדבר כ, יב. 2. שמות ב, ב. 3. בראשית א, ד. 4. שמות ב, ג. 5. שם שם. 6. שם שם, ד. 7. שם טו, כ. 8. שם ב, ו. 9. שם שם, י.

ח. מ ב כ י ן א ו ת ו — מכריחים אותו לבכות. ט. ש א מ ר ה נ ב ו א ה ז ו — על גאולת ישראל. ט פ ח ה — הכתה.

פרעה מנשקת ומהבקת ומחבבת אותו, כאילו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מִפְּלָטְרִין של מלך. ולפי שהיה יפה, הכל מתאוים לראותו. מי שהיה רואהו, לא היה מעביר עצמו מעליו. והיה פרעה מנשקו ומחבקו, והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשהיה גדול. וכן בת פרעה מגדלת מי שעתיד לִיפָּרע מאביה. והיו שם יושבין חרטומי מצרים ואמרו: מתייראין אנו מזה, שנוטל כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו, שאנו אומרים, שעתיד ליטול מלכות ממך. מהם אומרים להורגו, מהם אומרים לשורפו. והיה יתרו יושב ביניהם ואומר להם: הנער הזה אין בו דעת, אלא בחנו אותו וְהָבִיאו לפניו בקערה זָהוּב ונחלת: אם יושיט ידו בזהוב — יש בו דעת והרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת — אין בו דעת, ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו, ושלח ידו ליקח הזהוב. ובא גבריאל ודחה את ידו, ותפש את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכוה לשונו, וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון.

יב. „ותקרא שמו משה" [1]. מכאן אתה למד שכרם של גומלי חסדים. אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה, אלא כמו שקראתו בִּתְיָה בת פרעה, ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר.

יג. „ויהי בימים ההם ויגדל משה" [2]. בן עשרים שנה היה משה באותה שעה. ויש אומרים: בן ארבעים. „ויגדל משה". וכי אין הכל גדלים? אלא לומר לך, שהיה גדל שלא כדרך כל העולם: „ויצא אל אחיו וירא בסבלותם". מהו „וירא"? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חָבָל לי עליכם! מי יתן מותי עליכם! שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהם.

ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: ראה מַשּׂוֹי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, משוי איש על אשה ומשוי אשה על איש, משוי זקן על בחור ומשוי בחור על זקן, והיה מניח דַּרְגּוֹן שלו והולך ומיישב להם סבלותיהם ועושה כאילו מסייע לפרעה. אמר הקב"ה: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערם של ישראל ונהגת בהם מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך. הדא הוא דכתיב: „וירא ה' כי סר לראות" [3]: ראה הקב"ה במשה, שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך: „ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה" [3].

יד. ד"א: „וירא בסבלותם". ראה, שאין להן מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע, הוא מת. ואלו עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים. א"ל: לך ועשה להם כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.

1. שמות ב, י. 2. שם שם, יא. 3. שם ג, ד.
יב. פ ל ט ר י ן — ארמון. יג. ד ר ג ו ן — שומרי ראש.

טו. „ויאמר מי שמך לאיש שר״[1] וגו׳. ר׳ יהודה אומר: בן עשרים שנה היה משה באותה שעה. א״ל: עדיין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו, לפי שבן ארבעים שנה לבינה. ור׳ נחמיה אמר: בן ארבעים שנה היה. א״ל: ודאי, שאתה איש, אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ורבנן אָמְרֵי: אמרו ליה: והלא בנה של יוכבד אתה, והיאך קורין לך בן בתיה? ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו? נודיע עליך, מה עשית למצרי. — „הלהרגני אתה אומר״, „אתה מבקש״ לא נאמר, אלא, „אתה אומר״: מיכן אתה למד, ששם המפורש הזכיר על המצרי והרגו. כיון ששמע כן, נתיירא מלשון הרע. „ויאמר אכן נודע הדבר״. ר׳ יהודה בר שלום בשם ר׳ חנינא הגדול ורבותינו בשם ר׳ אלכסדרי אמר: היה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל, שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו, אמר: לשון הרע יש ביניהם, היאך יהיו ראויין לגאולה? לכך אמר: „אכן נודע הדבר״ — עתה ידעתי באי זה דבר הם משתעבדים.

טז. „וישמע פרעה״. שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו. „ויבקש להרג את משה״. שלח פרעה והביאו סַיִף שאין כמותה, ונתנה עשר פעמים על צווארו, ונעשה צווארו של משה כעמוד השן, ולא הזיקתו, שנאמר: „צווארך כמגדל השן״[2]. — „ויברח משה מפני פרעה״. א״ר ינאי: וכי אפשר לבשר ודם לברוח מפני המלכות? אלא בשעה שתפסו את משה וחייבוהו להתיז את ראשו, ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה, ותפשו את המלאך וברח משה. אמר ר׳ יהושע בן לוי: נעשו כל הסַּנְקְלֵיטִין, שהיו יושבין לפני פרעה, מהם אלמין מהן חרשין מהן סומין. והיה אומר לאלמין: היכן משה? ולא היו מדברים. לחרשים — ולא היו שומעין. לסומין — ולא היו רואין. זהו שאמר הקב״ה למשה: „מי שם פה לאדם״[3] — מי שם פה לפרעה, שאמר בפיו: „הביאו את משה לבימה להרגו״? „או מי ישום אלם״: מי שם הסנגים אלמים חרשים וסומין, שלא הביאוך? ומי עשה עצמך פִּקֵּחַ, שתברח. „הלא אנכי ה׳״: שם הייתי עמך, והיום אני עומד לך.

יז. „ולכהן מדין שבע בנות״[4]. והלא הקב״ה שונא עבודה זרה, ונתן מנוס למשה אצל עובד עבודה זרה? אלא אמרו רבותינו: יתרו כומר היה לע״ז, וראה שאין בה ממש, וּבִיסֵּר עליה והרהר לעשות תשובה, עד שלא בא משה. וקרא לבני עירו וא״ל: עד עכשיו הייתי משמש אתכם, מעתה זקן אני, בחרו לכם כומר אחר. עמד והוציא כלי תשמישי עבודה זרה ונתן להם הכל. עמדו ונדוהו, שלא יזדקק לו אדם ולא יעשו לו מלאכה ולא ירעו את צאנו. ובקש מן

1. שמות ג, יד. 2. שיר השירים ז. 3. שמות ד, יא. 4. שם ב, טז.

טז. סייף – חרב. סנקליטין – יועצים. יז. בסר – מאס, תעב. שלא יזדקק לו אדם – שאיש לא יתחבר אליו.

הרועים לרעות לו את צאנו, ולא קבלו. לפיכך הוציא בנותיו. — „ותבאנה ותדלינה". מלמד, שהיו מקדימות לבא, מפני פחד הרועים. „ויבאו הרועים ויגרשום". אפשר: הוא כהן מדין, והרועים מגרשים בנותיו? אלא ללמדך שנדוהו וגרשו בנותיו כאשה גרושה, כְּמָה דְּאַתְּ אמר: „ויגרש את האדם"[1]. „ויקם משה ויושיען". מלמד שישב להן בדין. אמר: דרך אנשים דולים ונשים משקות, וכאן נשים דולות ואנשים משקים! (פרשה א. כד, כה, כז, לא, לב, לה, לו, לח).

VII

הֵיךְ בָּחַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל?

יח. „עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם"[2]. ולמי בוחן? לצדיק, שנאמר: „ה' צדיק יבחן"[3]. ובמה הוא בוחנו? במרעה צאן. בדק לדוד בצאן, ומצאו רועה יפה, שנאמר: „ויקחהו ממכלאות צאן"[4]. מהו „ממכלאות צאן"? כמו: „ויכלא הגשם"[5]. היה מונע הגדולים מפני הקטנים, והיה מוציא הקטנים לרעות, כדי שירעו עשב הרך; ואחר מוציא הזקנים, כדי שירעו עשב הבינוני; ואחר מוציא הבחורים, שהיו אוכלין עשב הקשה. אמר הקב"ה: מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו, יבא וירעה בעמי. הדא הוא דכתיב: „מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו"[6].

יט. ואף משה לא בחנו הקב"ה אלא בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבנו עליו השלום רועה צאנו של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי, ורץ אחריו, עד שהגיע לַחֲסוּת. כיון שהגיע לַחֲסוּת, נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות. כיון שהגיע משה אצלו, אמר: אני לא הייתי יודע, שרץ היית מפני צמא. עיף אתה. הרכיבו על כתיפו והיה מהלך. אמר הקב"ה: יש לך רחמים, לנהוג צאנו של בשר ודם כך, חייך! אתה תרעה צאני ישראל. הֱוֵי: „ומשה היה רועה". (פרשה ב, ב).

VIII

לָמָּה נִגְלָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה בַּסְּנֶה?

כ. „מתוך הסנה"[7]. שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחה: מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? א"ל: אילו מתוך חָרוּב או מתוך שִׁקְמָה כך היית שואלני! אלא להוציאך חלק אי אפשר, אלא למה מתוך הסנה? ללמדך, שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה.

„בלבת אש". בתחלה לא ירד אלא מלאך אחד, שהיה ממוצע ועומד באמצע האש, ואחר כך ירדה שכינה ודברה עמו מתוך הסנה. — ר' אליעזר אומר:

---

1. בראשית ג, כד. 2. תהלים יא, ד. 3. שם שם, ה. 4. שם עח, ע. 5. בראשית ח, ב. 6. תהלים עח, עא. 7. שמות ג, ב.

יט. ד ר ך — דרך העולם הוא. ח ס ו ת — נקרת צור.

מה הסנה שפל מכל האילנות שבעולם, כך היו ישראל שפלים וְירוּדִים לְמצרים, לפיכך נגלה עליהם הקב״ה וגאלם, שנאמר: „וארד להצילו מיד מצרים״[1]. ר׳ יוסי אומר: כשם שהסנה קשה מכל האילנות, וכל עוף שנכנס לתוך הסנה, אין יוצא בשלום, כך היה שעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל השעבודים שבעולם, שנאמר: „ויאמר ה׳ ראה ראיתי את עני עמי״[2]. ומה תלמוד לומר „ראה ראיתי״ שתי פעמים? אלא מאחר שהיו מטביעין אותן בנהר, היו חוזרין וכובשין אותן בבנין. משל לאחד, שנטל את המקל והכה שני בני אדם ושניהם קבלו את הרצועה ויודעים צערם. כך היה צערן ושיעבודן של ישראל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר: „כי ידעתי את מכאוביו״[2].

ר׳ יוחנן אמר: מה הסנה הזה עושין אותו גדר לגנה, כך ישראל גדר לעולם. דבר אחר: מה הסנה הזה גדל על כל מים, כך ישראל אינם גדלים אלא בזכות התורה, שנקראת מים, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים״[3]. דבר אחר: מה הסנה הזה גדל בגנה ובנהר, כך ישראל הם בעולם הזה ובעולם הבא. דבר אחר: מה הסנה עושה קוצין ועושה וְרָדִין, כך ישראל יש בהן צדיקים ורשעים.

א״ר פנחס הכהן בר ר׳ חמא: מה הסנה הזה, כשאדם מכנים ידו לתוכו, אינו מרגיש, וכשהוא מוציאה, מְסֻתְּרֶטֶת, כך כשירדו ישראל למצרים, לא הכיר בהן בריה; כשיצאו, יצאו באותות ובמופתים ובמלחמה. רבי יהודה בר שלום אמר: מה הסנה — העוף נכנס לתוכו ואינו מרגיש, וכשהוא יוצא — כנפיו מתמרטות; כך כשירד אברהם אבינו למצרים, לא הכיר בו בריה, וכשיצא „וינגע ה׳ את פרעה״. דבר אחר: „מתוך הסנה״. ר׳ נחמן בנו של ר׳ שמואל בר נחמן אומר: כל האילנות יש מהן עושה עלה אחד, ויש מהם שנים או שלשה. הדס עושה שלשה, שנקרא: „עץ עבות״. אבל הסנה יש לו חמשה עלין. א״ל הקב״ה למשה: אין ישראל נגאלין, אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב ובזכותך ובזכות אהרן. (שם ט).

IX

הֵיךְ נִגְלָה הַקָּבָּ״ה לְמֹשֶׁה.

כא. „ויאמר אנכי אלהי אביך״[4]. א״ר יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקב״ה על משה, טִירוֹן היה משה לנבואה. אמר הקב״ה: אם נגלה אני עליו בקול גדול, אני מבעתו; בקול נמוך — בּוֹסֵר הוא על הנבואה. מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו. אמר משה: הנני! מה אבא מבקש? אמר הקב״ה:

1. שמות ג, ח. 2. שם שם, ז. 3. ישעיה נה, א. 4. שמות ג, ו.

כ. ח ל ק — בלי תשובה. ו ו ר ד י ן — שושנים. מ ת מ ר ט ו ת — נמרטות. כא. טירון — מתחיל, בלתי רגיל.

אני אביך, אלא אלהי אביך; בְּפִתּוּי באתי אליך, כדי שלא תתירא: „אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב". שמח משה ואמר: הא אבא נמנה עם האבות, ולא עוד אלא שהוא גדול, שנזכר תחלה!

כא. „ויסתר משה פניו"[1]. אמר: אלהי אבי עומד כאן, ואיני מסתיר פני? ר' יהושע בן קרחה ור' הושעיא. אחד מהם אומר: לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו, שאילולא לא הסתיר פניו, גלה לו הקב"ה למשה מה למעלה, מה למטה, מה שהיה ומה שעתיד להיות. ובסוף בקש לראות, שנאמר: „הראני נא את כבודך"[2]. אמר הקב"ה למשה: אני באתי להראות לך והסתרת פניך, עכשיו אני אומר לך: „כי לא יראני האדם וחי"[3]. כשבקשתי — לא בקשת. ור' הושעיא רבה אמר: יפה עשה שהסתיר פניו. א"ל הקב"ה: אני באתי להראות לך פנים, וחלקת לי כבוד והסתרת פניך, חייך! שאתה עתיד להיות אצלי בהר ארבעים יום וארבעים לילה לא לאכול ולא לשתות ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה שנאמר: „ומשה לא ידע כי קרן עור פניו"[4].

כב. „ויאמר משה אל האלהים מי אנכי"[5]. ר' נהוֹרַאי אומר: אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר לי „לך והוצא את ישראל" — היכן אני משכים בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה? מנין לי לְסַפֵּק במאכל ובמשתה? כמה חיות יש בהם, כמה מעוברות יש בהם, כמה תינוקות יש בהם! כמה מיני מזונות הִתְקַנְתָּ להם לחיות שבהם? כמה מיני רִכּוּכִין התקנת למעוברות? כמה קְלָיוֹת ואגוזין התקנת לתינוקות? והיכן פירושו של דבר זה? בשיר השירים, שנאמר: „הגידה לי שאהבה נפשי"[6] וגו'. א"ל הקב"ה: מן חֲרָרָה, שהיא יוצאה עמהם ממצרים, מספיק להם שלשים יום, אתה יודע איך אני עתיד להנהיג.

(פרשה ג. א, ב, ה).

X

„אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה".

כג. א"ר שמעון לודייא בשם ר' סימון בשם ר' לוי: אמר משה: עתיד אני לְהֵעָשׂוֹת סַרְסוֹר בינך וביניהם, כשתתן להם את התורה ותאמר להם: „אנכי ה' אלהיך אלהי אבותיכם שלחני אליכם". אותה שעה נִתְבָּרֵר משה על עסקיו, שנתיירא, אם ישאלו לו, מה שמו, מה יאמר להם. באותה שעה היה מבקש משה, שיודיענו הקב"ה את השם הגדול. „ויאמר אלהים אל משה"[7]. א"ר אבא

1. שמות ג, ו. 2. שם לג, יח. 3. שם שם, כ. 4. שם לד, כט. 5. שם ג, יא. 6. שה"ש א, ז. 7. שמות ג, יד.

כב. חיות – יולדות. רכוכין – מאכלים רכים. קליות – בר קלוי כאש. חררה – עוגה. מן חררה וכו' – מזה שעוגת המצה שיקחו עמם ממצרים תספיק להם לשלשים יום תוכח איך אפרנסם בעתיד. כג. נתברר משה וכו' – הוברר לו למשה שעליו לדעת את שם ד', כדי להשיב דבר לישראל אם ישאלוהו על זה.

בר מֶמֶל: אמר לו הקב"ה למשה: שמי אתה מבקש לֵידַע? לפי מעשי אני נקרא, פעמים שאני נקרא ב„אל שדי", ב„צבאות", ב„אלהים", „בה'". כשאני דן את הבריות, אני נקרא אלהים; וכשאני עושה מלחמה ברשעים, אני נקרא צבאות. וכשאני תולה על הטאיו של אדם, אני נקרא אל שדי; וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה', שאין ה' אלא מדת רחמים שנאמר: „ה' ה' אל רחום וחנון"[1]. הֱוֵי: „אהיה אשר אהיה" — אני נקרא לפי מעשי.

ר' יצחק אמר: אמר לו הקב"ה למשה: אמור להם: אני שהייתי ואני הוא עכשיו ואני הוא לעתיד לבוא. לכך כתיב: אהיה שלש פעמים.

דבר אחר: „אהיה אשר אהיה". רבי יעקב ב"ר אבינא בשם ר' הונא דציפורין אמר: אמר הקב"ה למשה: אמור להם: בשעבוד זה אהיה עמם, ובשעבוד הם הולכין ואהיה עמם. אמר לפניו: וכך אומר אני להם? דיה לצרה בשעתה! א"ל: לאו, „כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם" — לך אני מודיע, להם איני מודיע. (שם ז).

XI

שְׁלשָׁה קוֹלוֹת הוֹלְכִים מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ.

כד. „ירעם אל בקולו נפלאות"[2]. א"ר לוי: שלשה קולות הולכים מסוף העולם ועד סופו, והבריות ביניהם ואינן שומעות כלום. ואלו הם: היום והגשמים והנפש, בשעה שיוצאת מן הגוף. היום מִנַּיִן? א"ר יהודה ב"ר אלעאי: זה הכוכב, שהוא שָׁף ברקיע, אינו אלא כַּמַּסָּר הזה, שהוא נתון בעץ. הגשמים מנין? שנאמר: „תהום אל תהום קורא לקול צנוריך"[3]. כיצד? יש אילן, ששרשיו יורדים עשרים אמה, ויש שלשים, ויש חמשים, ויש שאינם יורדין אלא שלשה טפחים. והגשמים למעלה, אם אין משקין אותם אלא שלשה טפחים, אותם של חמשים אמה הם מתים. אם שותין של חמשים אמה, טורף אותם של שלשה טפחים. אלא זה תהום העליון קורא לתחתון, אומר לו: עֲלֵה, ואני יורד! והתחתון אומר לו: רֵד, ואני אעלה! עד שהעליון יורד ומשקה של שלשה טפחים, והתחתון עולה ומשקה אותם של חמשים אמה. בא וראה, כמה בין אלו לאלו וקוראין זה לזה, ובני אדם בֵּנְתַיִם ואינם יודעים! הֱוֵי: „ירעם אל בקולו נפלאות". — והנפש, בשעה שהיא יוצאת מן הגוף, ובני אדם יושבין אצלו ואינם שומעין. הֱוֵי: „ירעם אל בקולו נפלאות".

---

1. שמות לד, ו. 2. איוב לז, ה. 3. תהלים מב, ח.

כד. תולה על חטאיו של אדם – ממתין לו לאדם ואינו מיסרו תכף על חטאיו. לאו – להם אל תאמר זאת, כי רק לך אני מודיע ולא להם. כד. שף – מגרר בדרך הלוכו בעבי הרקיע כמו במגרה. מסר – משור. טורף וכו' – שפע הגשם שיעמיק לרדת עד חמשים אמה יטרוף וישחית את השרשים שאינם עמוקים.

כה. א״ר ראובן: בשעה שאמר לו הקב״ה למשה במדין: „לך שוב מצרים״ [1], נחלק הדבור לשני קולות ונעשה דו פַּרְצוּפִין; והיה משה שומע במדין: „לך שוב מצרימה״, ואהרן שומע: „לך לקראת משה המדברה״ [2]. הֱוֵי: „ירעם אל בקולו נפלאות״. (פרשה ה, י).

XII

מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֵצֶל פַּרְעֹה.

כו. „ויאמרו אל פרעה כה אמר ה׳ אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר״ [3]. א״ר חייא בר אבא: אותו היום, יום פְּרוֹזְבֻּוְטִי של פרעה היה, ובאו כל המלכים כלם לכבדו, והביאו דוֹרָאוֹת של עטרות והיו מְעַטְּרִין אותו, שהוא יום קוֹזְמוֹקְרָטוֹר, והביאו אלהיהם עמהם. מִשֶּׁעִטְּרוּ אותו, היו משה ואהרן עומדין על פתח פְּלָטֵרִין של פרעה. נכנסו עבדיו ואמרו: שני זקנים עומדין על הפתח. א״ל: יעלו. כיון שעלו, היה מסתכל בהם, שמא יעטרו אותו, או שמא יתנו לו כתבים. ואף לא שאלו בשלומו. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו של הקב״ה אנו. „מה אתם מבקשים?״ אמרו לו: „כה אמר ה׳ שלח את עמי״ וגו׳. אותה שעה כעס ואמר: „מי ה׳ אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל?״ [4] לא היה יודע לשלח לי עטרה? אלא בדברים אתם באים אלי! „לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלח״ [4]. אמר להם: המתינו לי, עד שאחפש בספר שלי. מיד נכנס לבית ארמון שלו והיה מביט בכל אומה ואומה ואלהיה. התחיל קורא: אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צידון. אמר להם חפשתי שמו בבית גְּנָזַי, ולא מצאתי אותו. א״ר לוי: משל למה הדבר דומה? לכהן, שהיה לו עבד שוטה. יצא הכהן חוץ למדינה. הלך העבד, לבקש את רבו בבית הקברות. התחיל צווח לבני אדם, שעומדים שם: לא ראיתם בְּכָאן רבי? אמרו לו: רבך לאו כהן הוא? א״ל: הן. אמרו לו: שוטה, מי ראה כהן בבית הקברות? כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה! דרכם של מתים לְתָבְעָם בין החיים? שמא החיים אצל המתים? אלהינו חי הוא, אלו שאתה אומר, מתים הם; אבל אלהינו — הוא אלהים חיים ומלך עולם. אמר להם: בחור הוא, או זקן הוא? כמה שנותיו? כמה עיירות כבש? כמה מדינות לכד? כמה שנים יש לו מיום שעלה למלכות? אמרו לו: אלהינו — כחו וגבורתו מלא עולם; הוא היה עד שלא נברא העולם, והוא יהיה בסוף כל העולם. והוא יְצָרְךָ ונתן בך רוח חיים. אמר להם: ומה מעשיו? אמרו לו: נוטה שמים ויוסד ארץ, קולו חוצב להבות אש, מפרק הרים ומשבר סלעים; קשתו — אש, חציו — שלהבת, רומחו —

1. שמות ד, יט. 2. שם שם, כז. 3. שמות ה, א. 4. שם שם, ב.

כה. דו פרצופין — בעל שני פנים. כו. יום פרוזבוטי — יום הועד של צירי המדינות. דוראות — מתנות. קוזמוקרטור — שליט העולם. יום קוזמקרטור — היום שצירי המדינות נתכנסו אצל שליט העולם. פלטרין — ארמון.

לפיד, מנינו — עננים, חרבו — ברק; יוצר הרים וגבעות, מכסה הרים בעשבים, מוריד גשמים וטללים, מפריח דשאים, ועונה חיות; צר את העוּבָּר במעי אמו ומוציאו לאויר העולם; „מהעדה מלכין ומהקים מלכין״[1]. א״ל: מתחלה שקר אתם אומרים, כי אני הוא אדון העולם ואני בראתי עצמי ואת נילוס שנאמר: „לי יאורי ואני עשיתני״[2]. באותה שעה קבץ כל חכמי מצרים. אמר להם: שמעתם שמו של אלהיהם של אלו? אמרו לו: שמענו, שבן חכמים הוא ובן מלכי קדם. אמר להם הקב״ה: לעצמכם קראתם חכמים ולי בן חכמים, שנאמר „חכמי יועצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם״[3]. ראה מה כתיב בהם: „אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה״[3]. „ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר״[4]. (פרשה שם, ח).

XIII

הָאוֹתוֹת יְהַמּוֹפְתִים.

כז. „ויקרא פרעה לחכמים ולמכשפים״[5]. באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואומר להם: כך אותותיו של אלהיכם? בנוהג שבעולם, בני אדם מוליכין פְּרַקְמַטְיָא למקום שצריכין לה, כלום מביאין מוּרְיַיס לְאַפַּמְיָיא, דגים לעַכּו? אין אתם יודעין שכל הכשפים ברשותי הם? מיד שלח והביא תינוקות מן אִסְכּוֹלֵי שלהם ועשו אף הם כך. ולא עוד, אלא קרא לאשתו ועשתה כך, שנאמר: „ויקרא גם פרעה״; מהו „גם״? שאף לאשתו קרא ועשתה כן. — „ויעשו גם הם חרטמי מצרים״[6]. מהו „גם״? אפילו התינוקות של ארבע וחמש שנים קרא ועשו כן. — „וישליכו איש מטהו״[6]. אמרו יוֹחָנֵי וּמַמְרֵא למשה: תבן אתה מכנים לְעֶפְרַיִים? א״ל: לְמָתָא יַרְקָא יַרְקָא שָׁקֵיל!

כח. „ויבלע מטה אהרן את מטותם״[7]. באותה שעה אמר הקב״ה: אם יבלע תנין את תניניהם של מצרים — מנהגו של עולם הוא: נחש בולע נחש; אלא יחזור לברייתו ויבלע את תניניהם. מהו „ויבלע מטה אהרן את מטותם״? א״ר אלעזר: נס בתוך נס: מלמד, שחזר המטה מטה כברייתו ובלע אותם. כשראה פרעה כן, תמה ואמר: ומה אם יאמר למטה בלע לפרעה ולכסאו, עכשיו הוא בולע אותו!

א״ר יוסי ב״ר חנינא: נס גדול נעשה במטה, שאף על פי שבלע כל אותם המטות שהשליכו שהיו רבים לעשות מהם עשרה עומרים, ולא הוּעֲבָה, וכל מי שרואה אותו אומר: זה מטה אהרן. מִיכַּן, שהיה מטה אהרן סימן טוב לעשות בו נסים ונפלאות לדורות. (פרשה ט. ד, ה).

---

1. דניאל ב, כא. 2. יחזקאל כט, ג. 3. ישעיה יט, יא. 4. שם כט, יד. 5. שמות ז, יא. 6. שם שם, יב.

כז. עונה חיות – עונה לשועת היולדות. מהעדה מלכין וגו׳ – מעביר מלכים ומקים מלכים. כז. פרקמטיא – סחורה. מוריים – מרק דגים. אפמיא – שם עיר בסוריה. אסכולי – בית הספר. עפריים – שם עיר. למתא ירקא וכו׳ – משל הוא: למקום המרובה בירקות אתה נוטל ומביא ירקות! כח. יחזור לברייתו – ישוב להיות כמו שהיה.

XIV

מַכַּת הַצְפַרְדְעִים.

כט. „את כל גבולך בצפרדעים" [1]. רבותינו ז"ל אמרו: המכות, שהביא הקב"ה על המצריים, גרמו להם, שיעשו שלום ביניהם. כיצד? היתה מחלוקת בין בני כוש ובין בני המצרים, המצרים אומרים: עד כאן תחומינו, והכושים אומרים: עד כאן תחומינו, כיון שבאו הצפרדעים, עשו שלום ביניהם: הגבול, שהיו נכנסות לתוכו, הדבר ידוע, שאין השדה של כוש: שנאמר: „את כל גבולך" — גבולך, ולא של אחרים.

ל. „ועלו ובאו בביתך" [2]. א"ר יהודה בר שלום: המעולות שבהן יהיו בביתך. בנוהג של עולם, מלך בשר ודם נכנס במדינה, כל אחד נותנין לו מדור לפי כבודו, אבל המלך לתוך הפלטין שלו הוא דר במקום מישור. אם כן למה נאמר: „ועלו וְבאו בביתך"?—המעולות שבהן היו בביתו של פרעה.

„ובתנוריך ובמשארותיך". כשהיתה המצרית לשה את העיסה ומסקת את התנור, באין הצפרדעים ויורדין לתוך העיסה ואוכלין את הבצק; ויורדין לתוך התנור ומצננין אותו ונדבקות בפת. שנאמר: „ובתנוריך ובמשארותיך", ואימתי עונתה של עיסה להדבק בתנור? הֱוֵי אומר: בשעה שהוא מוּסָק.

„ובכה ובעמך" [3]. פרעה התחיל בעבירה תחלה, שנאמר: „ויאמר אל עמו" [4]. ובו התחילה המכה תחלה, שנאמר: „ובכה", ואחר כך „ובעמך", ואחר כך „ובכל עבדיך".

א"ר אחא: ובכה רְאָיָה: שהיה שותה מים וטפה אחת יורדת על לבו ונעשה צפרדע ונבקעת שם.

ר' יוחנן אמר: כל מקום, שהיה שם עפר והיה טפה של מים בו, היה נעשה צפרדע.

חזקיה ברבי אמר: אם כשיטה הזו, לא לקו בתיהם של גדולים, שהיו עשוים בשיש ובְפְסֵיפַס! אלא מלמד, שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומר לשיש: עשה לי מקום, שאעלה ואעשה רצון בוראי! והיה נבקע השיש, ועולה.

לא. „ותעל הצפרדע ותכס את ארץ מצרים" [5]. תָּנֵי: ר' עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה והיא השריצה ומלאה את ארץ מצרים. אמר לו ר' אלעזר בן עזריה: עקיבא! מה לך אצל הגדה? כלה מְדַבְּרוֹתֶיךָ ולך אצל נגעים ואהלות! צפרדע אחת היתה ושרקה להן ובאו. (פרשה י, ב, ג, ד).

---

1. שמות ז, כז. 2. שם שם, כח. 3. שם שם, כט. 4. שם א, ט. 5. שם ח, ב.

ל. המעולות — הגדולות; כי הוא דורש את המלה „עלו" מלשון עלוי וגודל (מ"כ). מצננין — מקררים. עונתה — זמנה. ובכה ראיה — הראיה, שיהיה כדברי, היא בך. פסיפס — אבני משכית (מאָזאיק). ועולה — הצפרדע עולה. לא. ושרקה להן — הצפרדע שרקה לחברותיה והן באו.

XV

הֵיךְ נִבְרְאָה הָאָרֶץ.

לב. שאל אַבְנִימוֹס הַגַּרְדִי את רבותינו ז"ל, אמר להם: הארץ היאך נבראת תחלה? אמרו לו: אין אדם בקי בדברים אלו, אלא לך אצל אבא יוסף הבנאי. הלך ומצאו שהוא עומד על הַקְּרוֹיָא. א"ל: שאלה יש לי לשאול אותך. א"ל: איני יכול לירד, מפני שאני שכיר יום, אלא שאל מה תבקש. א"ל: היאך נבראת הארץ תחלה? א"ל: נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים ונעשה ארץ, וצרורות קטנים שהיו בעפר, נעשו הרים וגבעות, שנאמר: „בצקת עפר למוצק ורגבים ידבקו" [1]. (פרשה יג, א).

XVI

לָמָּה נִצְטָעֵר פַּרְעֹה בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ?

לג. „ויהי בשלח פרעה" [2]. כששלח פרעה את העם, מי צווח ווי? פרעה. משל למלך, שהיה בנו הולך למדינה אחת. הלך ושרה אצל עשיר אחד, וקבל העשיר בנו של מלך בעין טובה. כיון ששמע המלך מי קבל בנו ובאיזה מדינה הוא, היה משלח אגרות אצל אותו האיש ואמר לו: „שלח את בני", פעם אחת, שתים ושלש. היה משלח בכל זמן ובכל שעה ושעה, עד שהלך והוציא לבנו בעצמו. התחיל אותו האיש צועק על שיצא בנו של מלך מתוך ביתו. א"ל שכניו: למה אתה צועק? אמר להם: כבוד היה לי. כשהיה בנו של מלך אצלי, שהיה המלך כותב אגרת לי והיה זקוק לי, והייתי ספון בפניו; עכשיו, שנמשך בנו של מלך מאצלי, ואינו נזקק לי בדבר, לכך אני צועק. כך אמר פרעה: כשהיו ישראל אצלי, היה הקב"ה זקוק לי והייתי ספון בפניו, והיה משלח לי אגרת בכל שעה ואומר: „כה אמר ה' אלהי העברים שלח את עמי" [3]. והיה פרעה שומע מפי משה: „שלח את בני", ולא היה מבקש לשלחם. כשירד הקב"ה למצרים, והוציא את ישראל, שנאמר: „וארד להצילו מיד מצרים" [4], התחיל פרעה צועק: ווי ששלחתי את ישראל! לכך נאמר: „ויהי בשלח פרעה". (פרשה כ, ה).

XVII

קְרִיעַת הַיָּם.

לד. „ואתה הרם את מטך" [5]. אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר לי, שאקרע את הים ואעשה את הים יבשה, והכתיב: „אשר שמתי חול גבול לים" [6]? והרי נשבעת, שאין אתה קורעו לעולם?

---

1. איוב לח, לח. 2. שמות יג, יז. 3. שם ט, יג. 4. שם ג, ח. 5. שמות יד, טז. 6. ירמיה ה, כב.

לב. הגרדי — האורג. קרוייא — קורת הבנין. לג. מי צעק ווי — את המלה „ויהי" הוא דורש מלשון „ווי" — אוי. שרה — גר. ספון — חשוב ונכבד.

א״ר אלעזר הקפר: אמר לו משה: לא כך אמרת, שאין הים נעשה יבשה? שנאמר: „אשר שמתי חול גבול לים״, וכתיב: „ויסך בדלתים ים״ [1]. א״ל הקב״ה: לא קראת מתחלת התורה מה כתיב: „ויאמר אלהים יקוו המים״ [2]. אני הוא שהתניתי עמו, כך התניתי עמו מתחלה, שאני קורעו, שנאמר: „וישב הים לפנות בקר לאיתנו״ [3]—לתנאו, שהתניתי עמו בתחלה. מיד שמע משה להקב״ה והלך לקרוע הים. וכיון שהלך לקרוע את הים, לא קבל עליו לְהִקָּרַע. א״ל הים: מפניך אני נקרע אני גדול ממך, שאני נבראתי בשלישי, ואתה נבראת בששי. כיון ששמע משה כך, הלך ואמר להקב״ה: אין הים רוצה להקרע. מה עשה הקב״ה? נתן ימינו על ימינו של משה, שנאמר: „מוליך לימין משה וגו׳״ [4]. מיד ראה הקב״ה וברח, שנאמר: „הים ראה וינס״ [5]. מה ראה? אלא שראה הקב״ה, שנתן יד ימינו על משה, ולא יכול לעכב אלא ברח מיד. א״ל משה: מפני מה אתה בורח? א״ל הים: „מלפני אלוה יעקב״—מפני יראתו של הקב״ה. מיד כיון שהרים משה ידו על הים, נבקע, שנאמר: „ויבקעו המים״ [6]; אינו אומר „ויבקע הים״, אלא „ויבקעו המים״, מלמד: שכל המים, שהיו בכל המעינות ובבורות ובכל מקום, נבקעו, שנאמר: „ויבקעו המים״. וכן בשעה שחזרו, חזרו כל המים, שכן הוא אומר: „וישובו המים״ [7]. (פרשה כא, ו).

XVIII
סַמָּאֵל הַמַּלְאָךְ.

לה. א״ר חמא ב״ר חנינא: בשעה שיצאו ישראל ממצרים, עמד סמאל המלאך לקטרג אותם. ור׳ חמא ב״ר חנינא פֵּירְשָׁהּ משום אביו: משל לרועה, שהיה מעביר צאנו בנהר. בא זאב להתגרות בצאן. רועה, שהיה בקי, מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר: יהא מִתְגַּשֵּׁשׁ בזה, עד שנעבור את הנהר, ואחר כך אני מביאו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים, עמד סמאל המלאך לקטרג אותם. אמר לפני הקב״ה: רבונו של עולם! עד עכשיו היו אלו עובדי עבודה זרה, ואתה קורע להם את הים? מה עשה הקב״ה? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו: „איש תם וישר״ [8]. א״ל: הנה בידיך. אמר הקב״ה: עד שהוא מתעסק עם איוב, ישראל עולים לים ויורדים, ואחר כך אציל את איוב. והוא שאמר איוב: „שלו הייתי ויפרפרני״ [9]. אמר איוב: שלו הייתי בעולם „ויפרפרני ואחז בערפי ויפצפצני״, כדי לעשות אותי לעמו למטרה, שנאמר:

1. איוב לח, ח. 2. בראשית א, ט. 3. שמות יד, כז. 4. ישעיה סג, יב. 5. תהלים קיד, ג. 6. שמות יד, כא. 7. שם שם כח. 8. איוב א, ח. 9. שם טז, יב.

לד. ו ה ר י נ ש ב ע ת ו כ ו׳ — משה חשש שהים יעבר את גבולו ומקומו יהיה יבשה, לכך אמר: הלא נשבעת וכו׳, כי „אשר שמתי״ וגו׳ היא לשון שבועה. ור׳ אלעזר הקפר סובר כי „אשר שמתי חול גבול לים״ אינו שבועה, אלא רק צווי לים, שלא יעבור את גבולו. י ק ו ו ה מ י ם — קריעת הים אינה על ידי העברה מחוץ לגבולו, אלא ע״י הקוות המים במקומם. ל א י ת נ ו — קרי: „לתנאו״. לה. מ ת ג ש ש — מטפל ומתעסק.

„ויקימני לו למטרה"[1]. וכתיב: „יסגירני אל אל עויל"[2] — מסרני ביד השטן. וכדי שלא יצאו ישראל רשעים בדין, לכך הִרְטָה אותי בידו; הֱוֵי: „ועל ידי רשעים ירטני"[3]. באותה שעה אמר הקב"ה למשה: משה הרי מסרתי איוב לשטן, מה בידך לעשות? „דבר אל בני ישראל ויסעו"[4]. (שם ז).

XVIII

מִי אָמַר קִלּוּס לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַיָּם?

לו. רבי יהודה אומר: מי אמר קילוס להקב"ה? התינוקות; אותם, שהיה פרעה מבקש להשליך ליאור, שהם מכירין להקב"ה. כיצד? כשהיו ישראל במצרים היתה אשה מבנות ישראל מבקשת לילד, והיתה יוצאת לשדה ויולדת שם. כיון שהיתה יולדת, עוזבת הנער ומוסרת אותו להקב"ה ואומרת: רבון העולם! אני עשיתי את שלי, ואתה עשה את שלך. א"ר יוחנן: מיד היה יורד הקב"ה בכבודו כִבְיָכוֹל וחותך טִיבּוּרָם ומרחיצם וסָכָם. והיה נותן שני טִינָרִין בידו, אחד מניקו שמן ואחד מניקו דבש, והיו גדלים בשדה. וכיון שהיו גדלין, היו נכנסין לבתיהם אצל אבותיהם. והיו שואלין להם: מי היה זקוק לכם? והיו אומרים להם: בחור אחד נאה ומשובח היה יורד ועושה לנו כל צרכינו. וכין שבאו ישראל לים, היו אותם התינוקות שם והם ראו להקב"ה בים, התחילו אומרים לאבותיהם: זהו אותו, שהיה עושה לנו כל אותם הדברים, כשהיינו במצרים! שנאמר: „זה אלי ואנוהו". (פרשה כג, ט).

XIX

אַרְבָּעָה מִינֵי גֵאִים שֶׁבָּעוֹלָם.

לז. „אשירה לה' כי גאה גאה"[5]. הָדָא הוא דכתיב: „עדה נא גאון וגבה"[6]. הכל מתגאין זה על זה: חשך מתגאה על התהום, שהוא למעלה הימנו; והרוח מתגאה על המים, שהוא למעלה הימנו; והאש מתגאה על הרוח, שהוא למעלה הימנו; והשמים מתגאים על האש, שהם למעלה ממנו; והקב"ה מתגאה על הכל. הֱוֵי: „כי גאה גאה".

לח. א"ר אבין: ארבעה מיני גאים נבראו בעולם: גאה שבבריות — אדם, גאה שבעופות — נשר, גאה שבבהמות — שור, גאה שבחיות — ארי. וכולם נטלו מלכות ונִתְּנָה להם גדולה והם קבועים תחת המרכבה של הקב"ה, שנאמר: „ודמות פניהם פני אדם ופני אריה ופני שור ופני נשר"[7]. וכל כך למה? כדי

1. איוב טז, יב. 2. שם טז, יא. 3. שמות יד, טו. 4. שמות יד, טו. 5. שם שם, א. 6. איוב מ, י. 7. יחזקאל א, י.

לה. הרטה — הטה ועקם. לו. טינרין — אבנים, סלעים. מי היה זקוק לכם — מי טפל בכם.

שלא יתגאו בעולם וידעו, שיש מלכות שמים עליהם. ועל זה נאמר: „כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם"[1]; הֱוֵי: „כי גאה גאה". (שם יג).

XX

אִסּוּר רִבִּית.

לח. „לא תהיה לו כנושה"[2], הדא הוא דכתיב: „טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט"[3]. בא וראה: כל בריותיו של הקב"ה לוין זה מזה; היום לוה מן הלילה, והלילה מן היום, ואינם דנין זה עם זה כבריות, שנאמר: „יום ליום יביע אמר"[4]. הלבנה לוה מן הכוכבים, והכוכבין מן הלבנה. וכשהקב"ה רוצה, אינם יוצאים, שנאמר: „האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתם"[5]. האור לוה מן השמש, והשמש מן האור, שנאמר: „שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו"[6]. החכמה לוה מן הבינה, והבינה מן החכמה, שנאמר: „אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא"[7]. השמים לוין מן הארץ, והארץ מהשמים, שנאמר: „יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו"[8]. החסד לוה מן הצדקה, והצדקה מן החסד, שנאמר: „רודף צדקה וחסד"[9]. התורה לוה מן המצות, והמצות מן התורה, שנאמר: „שמור מצותי וחיה"[10]. בריותיו של הקב"ה לוין זה מזה ועושים שלום זה עם זה בלא דברים, ובשר ודם לוה מחבירו ומבקש לבולעו ברבית ובגזל! ואלו שנוטלין רבית אומרים להקב"ה: למה אין אתה נוטל מעולמך שכר, שהבריות בתוכו? שכר הארץ, שאתה משקה? שכר הצמחים, שאתה מעלה? שכר המאורות, שאתה מאיר? שכר הנשמה, שנפחת? שכר הגוף, שאתה שומר? אומר להם הקב"ה: ראו כמה הלויתי ואיני נוטל רבית, ומה הלותה הארץ ואינה נוטלת רבית! אלא אני נוטל הקרן שהלויתי, והיא נוטלת את שלה, שנאמר: „וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה"[11]. אוי למי, שנוטל רבית! מה נאמר בו? „בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה"[12]. משל למלך, שפתח לאחד אוצרו; התחיל מונה בו עניים, הורג בו אלמנות, מבזה בו אביונים, מפשיט בו בני אדם ועושה אותם ערומים, ועשה בו חמס וגזל, וממלא אותו שקר, ומפסיד אוצרו של מלך. כך הקב"ה פותח אוצרות ונתן לבריות מכספו וזהבו, שהם שלו, שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב"[13]. התחיל עני, שהוא לוה מן העשיר, נוטל הימנו רבית, הורג בו אלמנות: אם לותה ממנו אלמנה, הרי הוא דוחקה ליטול

1. קהלת ה, ח. 2. שמות כב, כד. 3. תהלים קיב, ה. 4. שם יט, ג. 5. איוב ט, ז. 6. חבקוק ג, יא. 7. משלי ז, ד. 8. דברים כח, יב. 9. משלי כא, כא. 10. שם ז, ב. 11. קהלת יב, ז. 12. יחזקאל יח, יג. 13. חגי ב, ח.

לח. היום לוה מן הלילה וכו' — כי בהאריך היום יתקצר הלילה, ובהאריך הלילה יתקצר היום. אני נוטל את הקרן שהלויתי — היינו את הנשמה שנפחתי באדם. מונה — מרמה.

הימנה רבית; מבזה בו אביונים: אם בקשו ממנו צדקה, הרי הוא מדקדק עמהם. והאלהים אומר: „לועג לרש חרף עושהו" [1]; מפשיט בו ערומים: אם חייב לו מנה או יותר, נוטל טליתו הימנו ויושב ערום ומתבייש; ועושה בו חמס וגזל: שהם מוסרים בידו משכונם והוא בולעם. והקב"ה אומר: „הוי שודד ואתה לא שדוד" [2]. הקב"ה נתן לו ממון של אמת, ועושה אותו שקר, שנאמר: „חרשתם רשע עולתה קצרתם" [3]. לכך אתם עוברים מן העולם, שנאמר: „כעבור סופה ואין רשע" [4]. לכך הקב"ה מזהיר בתורה: „אם כסף תלוה את עמי" [5] וגו'. ואם אינו משלם לך, דייך, שאני קורא אותו רשע, שנאמר: „לוה רשע ולא ישלם" [6]. „וצדיק חונן ונותן" [6] — זה הקב"ה, שמזהיר את ישראל ואומר להם: „אם חבל תחבל שלמת רעך" [7], החזירהו לו, שלא יצעק לפני, שנאמר: „והיה כי יצעק אלי" וגו' [8]. וכן דוד אומר: „אשרי משכיל אל דל" [9]; וכן שלמה אומר: „אל תגזל דל כי דל הוא" [10]; למה? „כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש" [11]. (פרשה לא, טז).

XXI

משֶׁה וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת בִּשְׁעַת מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל.

לט. א"ר יִצחק: בשעה שאמר לו הקב"ה: „לך רד", חשכו פניו של משה ונעשה כְּסוּמָא מן הצרות, ולא היה יודע מאיזה מקום לירד. והיו מלאכי השרת מבקשים להרגו; אמרו: הרי השעה להרגו! ידע הקב"ה מה המלאכים מבקשים לעשות לו. מה עשה הקב"ה? א"ר ברכיה בשם ר' חֶלְבּוֹ, בשם רב חנן בר יוסף, בשם ר' אבא בר אֳיבוּ: פתח לו הקב"ה פִּשְׁפֵּשׁ מתחת כסא כבודו ואמר: לך רד, שנאמר: „ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה" [12].

ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון, בשם ר' יהודה ב"ר אלעי אמר: כיון שבא משה לירד, באו המלאכים להרגו. מה עשה? אחז בכסאו של הקב"ה ופרש הקב"ה טליתו עליו, שלא יחבלוהו, שנאמר: „מאחז פני כסא פרשז עליו עננו" [13]. מהו „פרשז"? נוטריקון: „פרש" „רחום" „שדי" „זיו עננו עליו".

(פרשה מב, ג).

XXII

משֶׁה סָנֵגוֹרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

מ. „ויחל משה" [14]. כך פתח ר' תנחומא בר אבא: „ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו" [15]. א"ר חמא בר חנינא: הַסְּנֵיגוֹר הטוב

1. משלי יז, ה. 2. ישעיה לג, א. 3. הושע י, יג. 4. משלי י, כה. 5. שמות כב, כד. 6. תהלים לז, כא. 7. שמות כב, כה. 8. שם שם, כו. 9. תהלים מא, ב. 10. משלי כב, כב. 11. שם שם, כג. 12. דברים ט, יב. 13. איוב כו, ט. 14. שמות לג, יא. 15. תהלים קו, כג.

לט. פשפש — פתח קטן. נוטריקון — ראשי תיבות.

מסביר פנים בדין. משה אחד משני סְנֵיגוֹרִין, שעמדו ללמוד סְנֵיגוֹרְיָא על ישראל והעמידו פנים כִּבְיָכוֹל כנגד הקב"ה: משה ודניאל. משה מנין? שנאמר: „לולי משה בחירו" וגו'. דניאל מנין? שנאמר: „ואתנה את פני אל ה' האלהים לבקש" וגו' [1]. אלו שני בני אדם, שנתנו פניהם כנגד מדת הדין, לבקש רחמים על ישראל.

מא. ר' ברכיה אמר שתים, אחת בשם רבינו, ואחת בשם ר' שמואל בר נחמן. רבינו אמר: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שהיה דן את בנו והיה הַקַּטֵּיגוֹר עומד וּמְקַטְרֵג. מה עשה הַפֶּדָּגוֹג של בן? כיון שראה אותו מתחייב, דחף את הקטיגור והוציאו לחוץ, ועמד לו במקומו מלמד על הבן סַנֵיגוֹרְיָא. כך בשעה, שעשו ישראל את העגל, היה השטן עומד ומקטרג בִּפְנִים, ומשה עומד מבחוץ. מה עשה משה? עמד ודחף את השטן והוציאו לחוץ, ועמד במקומו. שנאמר: „עמד בפרץ לפניו" — עמד לו במקומו של פורץ.

מב. רבי שמואל בר נחמן אמר: „עמד בפרץ לפניו" — דבר קשה. משל למלך, שכעס על בנו, וישב על בימה וְדָנוֹ וְחִיְּבוֹ. נטל את הַקּוּלְמוֹס לחתום גזר דינו. מה עשה סוּנְקָתֶדְרוֹ? חטף את הקוּלְמוֹס מתוך ידו של מלך, כדי להשיב חמתו. כך בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, ישב הקב"ה עליהם בדין לחייבם, שנאמר „הרף ממני ואשמידם" [2]. ולא עשה, אלא בא לחתום גזר דינם, שנאמר: „זובח לאלהים יחרם" [3]. מה עשה משה? נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה, כדי להשיב חמתו. למה הדבר דומה? למלך, ששלח לקדש אשה עם הסַּרְסוּר. הלך, וקלקלה עם אחר. הסרסור, שהיה נקי, מה עשה? נטל את כתובתה, מה שנתן לו המלך לקדשה, וקרעה. אמר: מוטב שתדון כפנויה, ולא כאשת איש. כך עשה משה: כיון שעשו ישראל אותו מעשה, נטל את הלוחות ושיברם, כלומר: שאילו היו רואין עונשם, לא חטאו. ועוד אמר משה: מוטב נידונין כשוגגין, ואל יהו מזידין. למה? שהיה כתוב בלוחות: „אנכי ה' אלהיך" [4], ועונשו אצלו: „זובח לאלהים יחרם". לפיכך שבר את הלוחות.

(פרשה מג, א).

XXIII

מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל וּזְכוּת שְׁלֹשֶׁת הָאָבוֹת.

מג. „זכור לאברהם [5]". א"ר אבין בשם ר' אחא: משל למלך, שהפקיד לו אוהבו אצלו עשר מ־גליות. מת אוהבו והניח בת אחת. עמד המלך ונטלה

---

1. דניאל ט, ג. 2. דברים ט, יד. 3. שמות כב, יט. 4. שם כ, ב. 5. שמות לב, יג.

מ. סניגור — מליץ יושר בדין. סניגוריא — המלצה. מא. קטיגור — משטין. פדגוג — אומן, מחנך. מב. קולמוס — עט. סונקתדר — השר היושב תדיר עם המלך בקתדרא (כסא כבוד). ולא עשה וכו' — לא נתעכב בזה, אלא שגם בא לחתום גזר דינם. סרסור — איש הבינים בין המוכר והלוקח. הלך וקלקלה וכו' — בשעה שהלך הסרסור לקדשה, עמדה האשה וחטאה עם אחר. שאלו היו רואים עונשם וכו' — אלו ראו ישראל את העונש של עובד עבודה זרה, לא חטאו.

לאשה ועשאה מַטְרוֹנָה ונתן לה שלשלת אחת של עשר מרגליות ונתנה אותה בצוארה. לאחר ימים אבדה השלשלת. התחיל המלך מבקש להוציאה; אמר: מגרשה אני מביתי! אוציאה מאצלי! נכנס שׁוֹשְׁבִינָה אצל המלך והיה מפייסו, ולא היה המלך נשמע לו, אלא היה אומר: מגרשה אני מאצלי! אמר לו: למה, אדוני המלך? אמר: שנתתי לה עשר מרגליות ואבדתן. אמר: חי מרי המלך! אף על פי כן צריך אתה להתפייס ולרצותה. ולא היה המלך שומע לו. כיון שראה השושבין מה שבקש לעשות עמה ואינו מתרצה, אלא מַתְרִים ואומר: אגרשנה אני, אמר לו: בשביל עשר מרגליות שאבדה, אתה מבקש להוציאה? אין אתה יודע, שאני יודע, שהפקיד אביה אצלך עשר מרגליות? יצאו עשר בעשר! כך כיון שעשו ישראל אותו מעשה, היה האלהים כועס עליהם; התחיל אומר הקב״ה: „הרף ממני ואשמידם!״ אמר משה: רבון העולם! על מה אתה כועס על ישראל? אמר: בשביל שבטלו עשר הדברות. א״ל: יש להן מֵהֵיכָן לפרוע. אמר לו: מִנַּיִן? אמר: הִזָּכֵר שנסית אברהם בעשרה נסיונות ויצאו עשרה בעשרה. הֱוֵי: „זכור לאברהם ליצחק ולישראל״.

מד. דבר אחר: „זכור לאברהם״. למה מזכיר כאן שלשה אבות? אמרין רבנן: אמר משה: אם שרפה הם חייבים, זכור לאברהם, שנתן נפשו לכבשן האש לִישָּׂרֵף על שמך, ותצא שריפתו לשריפת בניו. ואם הריגה הם חייבים, זכור ליצחק אביהם, שפשט צוארו על גב המזבח לִישָּׁחֵט על שמך, ותצא הריגתו להריגת בניו. ואם גלות הם חייבים, זכור ליעקב אביהם, שגלה מבית אביו לחרן ויצאו אלו באלו. הֱוֵי: „זכור לאברהם ליצחק ולישראל״.

מה. דבר אחר: „זכור לאברהם״. למה הזכיר שלשה אבות? א״ר לוי: אמר משה: רבון העולם! חיים הם המתים? אמר לו: משה, נעשית מין? אמר לו משה: אם אין המתים חיים לעתיד לבוא, יפה אתה עושה להם כל מה שתבקש; אבל אם חיים המתים, מה יש לך לומר לאבות לעתיד לבוא, כשיעמדו אבותיהם ויבקשו ממך הבטחתם שהבטחתם, מה יש לך להשיבתם? לא כך הבטחתם, שאתה מרבה בניהם ככוכבי השמים? ועכשו תבקש לכלותם! הֱוֵי: „זכור לאברהם״ וגו׳.

מו. דבר אחר: „זכור לאברהם״. למה הזכיר כאן משה שלשה אבות? א״ר אבין: אמר הקב״ה למשה: אני מבקש מידך, כשם שבקשתי מסדום עשרה, העמיד לי מהן עשרה צדיקים, ואיני מכלה אותם. אמר: רבון העולם! אני מעמיד לך; הרי אני ואהרן ואלעזר ואיתמר ופנחס ויהושע וכלב. אמר לו האלהים: הרי שבעה. והֵיכָן השלשה? לא היה יודע מה לעשות משה. אמר לו:

מג. מ ט ר ו נ ה — גברת כבודה. ש ו ש ב י ן — רע לחתן או לכלה ביום חתונתם. מ פ י י ס ו — מרצה אותו. ה ת ר י ס — התעצם, התעקש. מה. מ י ן — כופר, המכחש בתחית המתים.

רבון העולם! חיים הם המתים? א"ל: הן. אמר: אם חיים הם המתים, זכור לאברהם ליצחק ולישראל — הרי עשרה! לכך הזכיר שלשה אבות.

מז. דבר אחר: „זכור לאברהם". מה ראה להזכיר שלשה אבות? א"ר אלוני בן טברי בשם ר' יצחק: כיון שעשו אותו מעשה יצאו המשה מלאכי חבלה לכלותם: אף וחמה וקצף וְהַשְׁמֵד וְהַשְׁחֵת, כמה שנאמר: „כי יגרתי מפני האף והחמה"[1]. אמר: רבון העולם! אתה עמוד באחד, ואני באחד. אתה עמוד באף, שנאמר: „קומה ה' באפך"[2]; ואני בחמה, שנאמר: „לולי משה וגו' להשיב חמתו מהשחית"[3]. א"ל הקב"ה: הרי עמדתי באחד ואתה באחד, לשלשה מה תעשה? א"ל משה: הרי שלשת האבות עומדין לשלשתם. לפיכך הוא מזכירם.

מח. דבר אחר: „זכור לאברהם". א"ר זבידא אמר ר' יהושע בן לוי: אמר משה: רבון העולם! אבות העולם היו צדיקים או רשעים? הפרש בין אלו לאלו: אם היו רשעים, יפה אתה עושה לבניהם כך; למה? שלא היה לאבותם אצלך מעשים. ואם צדיקים הם, תן להם מעשה אבותם! הֱוֵי: „זכור לאברהם".

מט. א"ר שמואל: א"ל משה: רבון העולם! תן לי רשות, שאדבר. א"ל הקב"ה: אמור כל מה שתבקש. אמר: הם בטלו ראשו של דבור „לא יהיה לך" וגו'[4], ועברו עליו שעשו את העגל; ואתה מבקש לבטל סופו, שנאמר: „ועושה חסד לאלפים לאהבי"[5], וכתיב: „זרע אברהם אוהבי"[6]. אמרת לאברהם: אני שומר לבניך חסד עם שני אלפים דור, שנאמר: „ועושה חסד לאלפים"; וכמה דורות מאברהם עד עכשיו? שבעה: אברהם יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה. ולשבעה אי אתה עושה חסד, לשני אלפים דור היאך אתה עושה חסד? הרי הם בטלו ראשו של דבור, ואתה מבקש לבטל סופו! אמר הקב"ה למשה: ואין אתה מזרע בני בניהם? אני הורג את אלו ואעשה אותך יותר מהם, ונמצאת שבועתי מתקיימת. א"ר יצחק: אמר משה: רבון העולם! אי זה שטר מקויים יפה, הנחתם בשלשה, או הנחתם באחד? הוי אומר: אותו שנחתם בשלשה. אי זה דין מקויים יפה, הנדון בשלשה, או באחד? הוי אומר: זה שנדון בשלשה. אי זה עדות מקויימת, עדות של אחד, או של שלשה? הוי אומר: עדות של שלשה. כך אמר משה: רבון העולם! הדבר, שנשבעת לשלשה, אין אתה מקיים, אלא אתה מבקש לבטלו, של אחד היאך אתה מקיים? כשם שכעסת על בניהם ואתה מבקש להרגם, כך על בני; ולא עוד, אלא כשם שנשבעת לאבות וקיימת עמהם ברית, שנאמר: „וזכרתי את בריתי יעקוב"[7]. כך אף לשבטים נשבעת וקיימת עמהם ברית. ומנין, שהקב"ה נשבע לשבטים? שנאמר: „שבועות מטות אמר סלה"[8]. ומניין, שקיים הקב"ה עמהם ברית? שנאמר: „וזכרת להם ברית ראשונים"[9],

1. דברים ט, יט. 2. תהלים ז, ז. 3. שם קו, כג. 4. שמות כ, ג. 5. שם שם, ו. 6. ישעיה מא, ח. 7. ויקרא כו, מב. 8. חבקוק ג, ט. 9. ויקרא כו, מה.

מו. מקויים — מאושר. ב ר י ת ר א ש ו נ י ם זו ב ר י ת ה ש ב ט י ם — שהרי ברית האבות כבר נאמרה למעלה „וזכרתי את בריתי יעקב" וגו', אם כן מוכח ש„הראשונים" הם השבטים.

זו ברית השבטים. ולדבריך, הרי אתה מעמיד משבט לוי, שאני משבטו, מה יש לך לומר לשבט ראובן ולשבטים אחרים? א״ר יצחק: אותה שעה לא היה יכול להשיבו. אמר הקב״ה: יפה אמרת. מיד: „וינחם ה׳״[1]. אמר לו האלהים: אף הראשונות תְּהִיתִי עליהן. (פרשה מה, ד—ח).

וַיִּקְרָא רַבָּה.

מדרש ויקרא רבה, הכולל שלשים ושבע פרשיות, נחשב על המדרשים הקדומים. על פי סגנונו ודרך הרצאתו דומה הוא לבראשית רבה, אלא שעיקרו קבץ של דרשות מפשטות ולא פירוש הכרוך אחר הכתוב. הוא שאב מתוך שני התלמודים, מן הספרא וגם מן הפסיקתא דרב כהנא. גם בבראשית רבה השתמש. לדעת צונץ נתחבר באמצע המאה השביעית למנין הרגיל. במדרש זה מצויים הרבה פתגמים ומשלי־עם נאים יותר מאשר בשאר המדרשים, ומצויין הוא ברוח אהבת הבריות השפוכה על דרשותיו. דברי הלכה יש בו רק מעט, ולעומת זה הוא משתדל להבליט ביחוד את הצד המוסרי שבהבאת הקרבנות. בנידון זה מושפע הוא כלו מרוח הנביאים, והריהו מטעים וחוזר ומטעים שאין הקב״ה צריך לקרבנו של אדם, אלא לכונת לבו וטהרת רגשותיו. קרבן הבא מן הגזל לא ירצה לפניו: „העוף הזה פורח וטס בעולם ואוכל בכל צד מן הגזלות והחמסין, אמר הקב״ה: הואיל והזפק הזה מלא גזלות וחמסין, אל יקרב לגבי המזבח! אבל הבהמה הגדלה על אבוס בעלה ואינה אוכלת מכל צד, לא מן הגזלות ולא מן החמסין, לפיכך היא קריבה כלה״ (פרשה ג, ד). קרבנו המצער של עני קדם לקרבנו המרובה של עשיר: „מעשה באשה אחת שהביאה קמץ של סלת והיה כהן מבזה עליה ואמר: ראו מה הן מביאות! מה בזה לאכול, מה בזה להקריב? נראה לכהן בחלום: אל תבזה עליה — כאלו נפשה הקריבה!״ (שם). לב נשבר ורוח נמוכה רצויים להקב״ה מכל הקרבנות שבעולם: „כל מה שפסל הקב״ה בבהמה, הכשיר באדם. פסל בבהמה עורת או שבור או יבלת, והכשיר באדם לב נשבר ונדכה — הקב״ה כלי תשמישו שבורים: „קרוב ד׳ לנשברי לב״. (פרשה ז, ב).

---

1. שמות לב, יד.
ט. תְּהִיתִי — נתחרטתי.

וַיִּקְרָא רַבָּה

I

עַנְוְתָנוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה וּכְבוֹדוֹ.

א. „ויקרא אל משה". רבי יהושע דְּסִיכְנִין בשם ר' לוי פתר קרא: „כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב" וגו' [1]. ר' עקיבא מַתְנֵי לה בשם ר' שמעון בן עזאי: רחק ממקומך שנים שלשה מושבות ושב, עד שיאמרו לך: עלה! ואל תעלה, שיאמרו לך: רד! מוטב שיאמרו לך: עלה, עלה! ולא יאמרו לך: רד, רד! וכן הלל אומר: הַשְׁפָּלָתִי הִיא הַגְבָּהָתִי, הַגְבָּהָתִי הִיא הַשְׁפָּלָתִי. מה טעם? „המגביהי לשבת המשפילי לראות" [2]. את מוצא: בשעה שנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה, היה מסתיר פניו ממנו, שנאמר: „ויסתר משה פניו" וגו' [3]. אמר הַקב"ה: „לכה ואשלחך אל פרעה" וגו' [4]. א"ר אלעזר: ה"א בסוף תֵּיבוּתָא לומר: שאם אין אתה גואלם, אין אחר גואלם. בים עמד לו מן הצד; אמר לו הקב"ה: „ואתה הרם את מטך ובקעהו" [5] — לומר: שאם אין אתה בוקעו, אין אחר בוקעו. בסיני עמד לו מן הצד; אמר לו: „עלה אל ה'" [6] — לומר: שאם אין אתה עולה, אין אחר עולה. באהל מועד עמד לו מן הצד; אמר לו הקב"ה: עד מתי אתה משפיל עצמך? אין השעה מצפה, אלא לך! תדע לך שהוא כן; שמכולם לא קרא הדבור אלא למשה: „ויקרא אל משה".

ב. דבר אחר: „ויקרא אל משה". מה כתיב למעלה מהענין? פרשת משכן: „כאשר צוה ה' את משה" [7]. משל למלך, שצוה את עבדו וא"ל: בנה לי פַּלְטִין. על כל דבר ודבר, שהיה בונה, היה כותב עליו שמו של מלך. והיה בונה כתלים וכותב עליהם שמו של מלך, היה מעמיד עמודים וכותב עליהם שמו של מלך, היה מְקָרֶה בקורות והיה כותב עליהן שמו של מלך. לימים נכנס המלך לתוך פלטין: על כל דבר ודבר, שהיה מביט, היה מוצא שמו כתוב עליו. אמר: כל הכבוד הזה עשה לי עבדי, ואני מבפנים והוא מבחוץ? קראו לו, שיכנס לפני ולפנים. כך בשעה שאמר לו הקב"ה למשה

---

1. משלי כה, ז. 2. תהלים קיג, ו. ז. 3. שמות ג, ו. 4. שם שם, י. 5. שם יד, טז. 6. שם כד, א. 7. שם מ, יט.

א. פ ת ר ק ר א ו כ ו' — פָּתַר את המקרא „ויקרא אל משה" בסיועו של הכתוב „כי טוב אמר לך" וגו', זאת אומרת: משה התנהג בענוה ולא דחק את עצמו לפני הקב"ה, אלא הקב"ה בעצמו קראו. ה ש פ ל ת י ה י א ה ג ב ה ת י ו כ ו' — על ידי זה שאני משפיל את עצמי אני מגביה את עצמי, ולהפך. ה מ ג ב י ה י ל ש ב ת ו ג ו' — כלומר: מי שהוא מגביה את עצמו, סופו לשבת בשפלות, ומי שמשפיל עצמו סופו להתנשא למעלה והכל יראוהו. ת י ב ו ת א — התיבה, המלה. ל ו מ ר ש א ם א י ן א ת ה ג ו א ל ם ו כ ו' — שאלמלי נאמר „לך" בלי ה"א אפשר לטעות ולקרא לךָ, עכשיו שכתוב „לכה" הרי זה בא להטעים ולדייק, שהגאולה מסורה לך ובידך. מ כ ו ל ם — מכל בני ישראל. ה ד ב ו ר — כנוי להקב"ה. ב. פ ל ט י ן — ארמון.

„עשה לי משכן". על כל דבר ודבר, שהיה עושה, היה כותב עליו: „כאשר צוה ה' את משה". אמר הקב"ה: כל הכבוד הזה עשה לי משה, ואני מבפנים והוא מבחוץ? קראו לו, שיכנס לפני ולפנים. לכך נאמר: „ויקרא אל משה".

ג. מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם? ר' חמא בר חנינא ור' יששכר דכפר מַנְדּוּ. ר' חמא בר חנינא אמר: אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בחצי דיבור כְּמָה דְתֵימַר: „ויקר אלהים אל בלעם"[1]. אבל נביאי ישראל בדבור שלם, שנאמר: „ויקרא אל משה". ור' יששכר דכפר מנדו אמר: כך יהא שכרם? אין לשון „ויקר" אלא לשון טומאה, כמה דתימר: „אשר לא יהיה טהור מקרה לילה"[2]. אבל נביאי ישראל בלשון קדושה, בלשון טהרה, בלשון ברור, בלשון שמלאכי השרת מקלסין בו להקב"ה כמה דתימר: „וקרא זה אל זה ואמר"[3].

א"ר אלעאי בר מנחם: כתיב „רחוק ה' מרשעים", וכתיב „ותפלת צדיקים ישמע"[4]. רחוק מרשעים, אלו נביאי אומות העולם, „ותפלת צדיקים ישמע", אלו נביאי ישראל. אתה מוצא, שאין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא כאדם שבא מארץ רחוקה, כמה דתימר: „מארץ רחוקה באו אלי"[5]; אבל נביאי ישראל מיד: „וירא" „ויקרא".

א"ר יוסי: אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בלילה, בשעה שדרך בני אדם פרושים זה מזה דכתיב: „בשעיפים מחזיונות לילה בנפל" וגו'[6], „ואלי דבר יגנב" וגו'[7].

ר' חנינא בר פפא אמר: משל למלך, שהיה הוא ואוהבו בְּטְרַקְלִין וביניהם וֵילוֹן; כשהיה מדבר עם אוהבו, מקפל את וילון עד שרואהו פנים אל פנים ומדבר עמו. אבל לאחרים אינו עושה כן, אלא מדבר עמהם ומחיצת הוילון פרוסה, ואינם רואין אותו.

ד. מה בין משה לכל הנביאים? ר' יהודה בר' אלעאי ורבנן. ר' יהודה אומר: מתוך תשע אִיסְפְּקְלַרְיוֹת היו הנביאים רואים, הדא הוא דכתיב: „וכמראה המראה אשר ראיתי" וגו'[8]. ומשה ראה מתוך איספקלריא אחת, שנאמר: „ומראה ולא בחידות"[9]. רבנן אמרין: כל הנביאים ראו מתוך איספקלריא מלוכלכת, הדא הוא דכתיב: „ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה"[10]. משה ראה מתוך איספקלריא מְצוּחְצַחַת, הדא הוא דכתיב: „ותמונת ה' יביט"[11]. ר'

1. במדבר כג, ד. 2. דברים כג, יא. 3. ישעיה ו, ג. 4. משלי טו, כט. 5. ישעיה לט, ג. 6. איוב ד, יג. 7. שם שם, יב. 8. יחזקאל מג, ג. 9. במדבר יב, ח. 10. הושע יב, יא. 11. במדבר יב, ח.

ג. כמה דתימר — כמו שאתה אומר. ויקר — דבור מקוטע מן „ויקרא". כך יהא שכרם — וכי ראויים הם שהקב"ה ידבר אליהם אפילו בחצי הדבור? טרקלין — אולם האכל. וילון — יריעה. ד. איספקלריא — ראי. תשע אספקלריות — כי בכתוב זה נאמרה שמונה פעמים לשון ראיה וביחד עם המלה „מראות", שמשמעותה שתים, הרי תשע.

פנחס בשם ר' הושעיא אמר: משל למלך, שנגלה על בן ביתו בְּאִיקוֹנִין שלו. לפי שבעולם הזה שכינה נגלית על היחידים, אבל לעתיד לבוא: „ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר" [1].

ה. דבר אחר: „ויקרא אל משה וידבר ה'". מיכן אמרו: כל תלמיד חכם, שאין בו דעת, נבלה טובה הימנו. תדע לך שכן הוא: צא ולמד ממשה אבי החכמה, אבי הנביאים, שהוציא ישראל ממצרים, ועל ידו נעשו כמה נסים במצרים ונוראות על ים סוף, ועלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים, ונתעסק במלאכת המשכן, ולא נכנס לפני ולפנים, עד שקרא לו, שנאמר: „ויקרא אל משה וידבר". (פרשה א. ה, ז, יג, יד, טו).

II

קָרְבַּן עוֹף וְקָרְבַּן בְּהֵמָה.

ו. „נפש כי תקריב קרבן" [2]. מה כתיב למעלה מן הענין? „והסיר את מראתו בנוצתה" [3]. א"ר אמר רבי תנחומא בר חנילאי: העוף הזה פורח וטס בכל העולם ואוכל בכל צד, ואוכל מן הגזילות ומן החמסין; אמר הקב"ה: הואיל והזפק הזה מלא גזילות וחמסין, אל יקרב לגבי המזבח; לכך נאמר: „והסיר את מראתו". אבל בהמה גדילה על אבוס בעלה, ואינה אוכלת מכל צד, לא מן הגזילות ולא מן החמסין, לפיכך היא קריבה כולה. לכך נאמר: „והקריב הכהן את הכל והקטיר המזבחה". (פרשה ג, ד)

III

קָרְבָּן שֶׁל עָנִי וְקָרְבָּן שֶׁל עָשִׁיר.

ז. „ושסע אותו בכנפיו לא יבדיל" [4]. א"ר יוחנן: הַהֶדְיוֹט הזה אם מריח הוא ריח כנפים, נפשו קצה עליו, ואת אמר: והקטיר הכהן את הכל המזבחה! וכל כך למה? אלא כדי שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני.

אגריפס המלך ביקש להקריב ביום אחד אלף עולות. שלח ואמר לכהן גדול: אל יקריב אדם היום חוץ ממני. בא עני אחד ובידו שני תורים. אמר לכהן: הקרב את אלו. א"ל: המלך צוני ואמר לי: אל יקריב אדם חוץ ממני היום. א"ל: אדוני כהן גדול! ארבעה אני צד בכל יום, ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים; אם אי אתה מקריבם, אתה חותך פרנסתי! נטלם והקריבם. נראה לו לאגריפס בחלום: קרבן של עני קדמך. שלח ואמר לכהן גדול: לא כך צויתיך: אל יקריב אדם חוץ ממני היום? א"ל: אדוני המלך! בא עני אחד ובידו שני תורים, אמר לי: הקרב לי את אלו; אמרתי לו: המלך צוני ואמר

---

1. ישעיה מ, ה. 2. ויקרא ב, א. 3. שם א, טז. 4. ויקרא א, יז.

ה. שאין בו דעת — ואינו יודע להתנהג בדרך ארץ. ז. הדיוט — אדם פשוט. מהודר — משופע יפה.

לי: אל יקריב אדם חוץ ממני היום. אמר: ארבעה אני צד בכל יום, ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריב, אתה חותך פרנסתי. לא היה לי להקריבם? א"ל: יפה עשית כל מה שעשית.

ח. מעשה בשור אחד, שהיו מושכין לקרבן, ולא נמשך. בא עני ובידו אגודה אחת של טְרוֹקְסִימָא והושיט לו ואכלה, וגעש השור והוציא מחט ונמשך לקרבן. נראה לבעל השור בחלומו: קרבנו של עני קדמך.

ט. מעשה באשה אחת, שהביאה קומץ של סולת, והיה כהן מבזה עליה ואמר: ראו מה הן מקריבות! מה בזה לאכול? מה בזה להקריב? נראה לכהן בחלום: אל תבזה עליה, כאילו נפשה הקריבה! והרי דברים קל וחומר: ומה אם מי שאינו מקריב נפש, כתיב בו: „נפש", מי שהוא מקריב נפש, על אחת כמה וכמה כאילו נפשו הקריב!

י. הרי שהביא מנחתו מִגּוֹלָה מֵאִסְפַּמְיָא וראה את הכהן, שהקמיץ ואכל את השאר. אמר: אוי לי כל הצער הזה, שנצטערתי בשביל זה! והכל מפייסין אותו ואומרים לו: ומה אם זה, שלא נצטער אלא שתי פסיעות בין האולם למזבח, זכה לאכול, אתה, שנצטערת כל הצער הזה, על אחת כמה וכמה! ולא עוד, אלא „והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו"[1]. (שם ה, ו).

IV

מִנְחָה עַל הַמַּחֲבַת וּמִנְחַת מַרְחֶשֶׁת.

יא. שתי מנחות הן: „אם מנחה על המחבת"[2], „ומנחת מרחשת"[3]. ובשתיהן הוא אומר: „והבאת את המנחה". מה בין מחבת למרחשת? שזו תְּבֻלַּל בשמן, וזו תֵעָשֶׂה בשמן כל צרכה. ואמרו חכמים במשנה: מרחשת עמוקה — מעשיה רוחשין, מחבת צפה — מעשיה קשין. כדי שלא יאמר אדם: אלך ואעשה דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין, ואביא מנחה על מחבת ואהיה אהוב לפני המקום, אמר לו הקב"ה: מפני מה לא בללת מעשיך בדברי תורה? שאין שמן אלא תורה, ואין שמן אלא מעשים טובים. וכן הוא אומר: „לריח שמניך טובים שמן" וגו'[4]; שכרנו שבאנו ללמוד תורה: שפכת לנו תורה כשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע, לכך נאמר: „שמן תורק שמך על כן" וגו'[4]. ואפילו אומות העולם מכירין בחכמה ובבינה ובדיעה ובהשכל, מגיעים

1. ויקרא ב, י. 2. שם ב, ה. 3. שם שם, ז. 4. שה"ש א, ג.

ז. חותך — מקפח. ח. טרוקסימון (טרוקסימא) — מין עשב שמביא את הבהמות לידי עטוש. והוציא מחט — שהיה בגרונו, ולולא שעטש היה נטרף. ט. מי שהוא מקריב נפש — בתענית ובתשובה. י. אספמיא — הישפניה (ספרד). מפייסין — מרצים. ולא עוד אלא והנותרת וכו' — לא רק שהוא זוכה לעצמו, אלא גם לבניו, לא כל שכן אתה. יא. רוחשין — המנחה שנעשה בה רכה היא, סימן שהאדם המקריבה יהיו מעשיו רכים ונוחים. צפה — המנחה צפה למעלה והיא קשה, לכפר על מעשים קשים. שכרנו וכו' — השכר שלנו על שקבלנו את התורה בסיני הוא ששפכת עלינו תורה וכו'. ואפילו אומות העולם וכו' — אלמלי היו אומות העולם מכירין בחכמה וכו' והיו מגיעים לגוף התורה היו אוהבים אותך.

לגופה של תורתך, היו אוהבים אותך אהבה גמורה, בין כשהוא טוב, בין כשהוא רע להם, לכך נאמר: „עלמות אהבוך"[1]. קרא אדם ולא שנה, עדיין בחוץ עומד; שנה ולא קרא, עדיין בחוץ עומד; קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים, דומה למי שנעלמו ממנו סתרי תורה, שנאמר: „כי אחרי שובי נחמתי"[2]. אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים, ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות, ושמש תלמידי חכמים, אפילו מת עליו, או נהרג עליו, הרי הוא בשמחה לעולם. לכך נאמר: „על כן עלמות אהבוך". „מרחשת עמוקה — מעשיה רוחשין". כיצד? יש בו באדם תורה, יהיה נזהר, שלא יבא לידי עון וחטא. אמר לו הקב"ה: ברוך אתה ותהיה לך קורת רוח ויטמנו דברי תורה בפיך לעולם. אשרי אדם, שיש בו דברי תורה ושמורים בידו ויודע להשיב בהן תשובה שלימה במקומה! עליו הכתוב אומר: „מים עמוקים עצה בלב איש"[3]; ואומר: „ממעמקים קראתיך ה'"[4]; ואומר: „תפלה לעני כי יעטף"[5]. ברוך, מי שאמר והיה העולם! אמן, אמן, אמן! (שם, ז.)

V

הַנֶּפֶשׁ הַחוֹטֵאת.

יב. „נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ד'"[6]. זה שאמר הכתוב: „כל עמל האדם לפיהו"[7]. א"ר שמואל בר אמי: מה שסיגל אדם מצות ומעשים טובים, אינו מספיק להבל, היוצא מפיו.

א"ר שמואל בר יצחק: כל מה שסיגל אדם מצות ומעש"ט — לפיו, ולא לפי בנו, ולא לפי בתו. ורבנן אמרי: לפיהו, ולא לריח רע. לפי שהנפש הזו יודעת: כל שֶׁיְּגִיעָה — לעצמה יְגֵיעָה, לפיכך אינה שביעה למצות ומעש"ט. — א"ר לוי: משל לעירוני, שהיה נשוי בת מלכים. אף על פי שמאכילה כל מעדני עולם, אינו יוצא ידי חובתו. למה? לפי שהיא בת מלכים. כך כל מה שיפעל אדם עם נפשו, אינו יוצא ידי חובתו. למה? שהיא מלמעלה.

יג. שלשה כפויי טובה הם: הארץ והאשה והנפש. הארץ, שנאמר: „ארץ לא שבעה מים"[8]. האשה מנין? „אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און"[9]. הנפש מנין? „גם הנפש לא תמלא"[10]. שלשה נוטלין בשופע ונותנים בשופע: הארץ והים והמלכות.

---

1. שה"ש א, ג. 2. ירמיה לא, יח. 3. משלי כ, ה. 4. תהלים קל, א. 5. שם קב, א. 6. ויקרא ד, ב. 7. קהלת ו, ז. 8. משלי ל, טז. 9. שם שם, כ. 10. קהלת ו, ז.

יא. עלמות אהבוך — מלשון עולמות, היינו אומות העולם. עומד בחוץ — מחוץ למחיצתה של תורה. כי אחרי שובי נחמתי — אחרי שובי להתעסק בתלמוד, נחמתי על שלא עסקתי בה בילדותי (אסיפת אמרים). יב. סיגל — כנס, רכש. אינו מספיק להבל — אינו מספיק לשלם גמול להקב"ה על ההבל שנתן בגופו, המשתמר בו ויוצא ונכנס (מ"כ). ולא לפי בנו וכו' — זכות כל אלה תעמוד רק לו ולא לבני ביתו. לפיהו ולא לריח רע — עמל האדם, שהוא עמל בו לפיהו ולמחית נפשו, אל יהא בו כדי להבאיש את ריחו, כלומר: עמלו יהיה ביושר ובצדק. עירוני — בן עיירה (אדם פשוט).

יד. א״ר יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי: שש פעמים כתיב כאן נפש, כנגד ששת ימי בראשית. אמר לה הקב״ה לנפש: כל מה שבראתי בששת ימי בראשית, לא בראתי אלא בזכותך, ואת יוצאת וחוטאת! „נפש כי תחטא״.

טו. עשרה דברים משמשין את הנפש: הַוֶּשֶׁט למזון, והקנה לקול, והכבד לחימה, והריאה לשתייה, הַמָּסָס לטחון, והטחול לשחוק, והקיבה לשינה, והמרה לקנאה, והכליות מְחַשְּׁבוֹת, והלב גומר, והנפש למעלה מכלם. אמר הקב״ה: אני עשיתיך למעלן מכלם, ואת יוצאת וגוזלת וחומסת וחוטאת!

טז. „דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי תחטא״ וגו׳. תני ר׳ חייא: משל לכהן, שהיו לו שתי נשים, אחת בת כהן, ואחת בת ישראל, ומסר להן עיסה של תרומה, וטמאוה. אמר להן: מי טמאה את העיסה? זו אומרת: זו טמאתה, וזו אומרת: זו טמאתה. מה עשה הכהן? הניח לבת ישראל והתחיל מדיין עם הכהנת. אמרה לו: אדוני כהן! מפני מה אתה מניח את בת ישראל ומדיין עמי? והלא לשנינו מסרתה כאחת. אמר לה: זו בת ישראל, ואינה למודה מבית אביה, אבל את בת כהנת, ואת למודה מבית אביך, לפיכך אני מניח את בת ישראל ומדיין עמך. כך לעתיד לבוא הנפש והגוף עומדין בדין. מה הקב״ה עושה? מניח הגוף ומדיין עם הנשמה. והיא אומרת לפניו: רבון העולמים! שנינו כאחת חטאנו, מפני מה אתה מניח את הגוף ומדיין עמי? אמר לה: הגוף מן התחתונים הוא, ממקום שהן חוטאין; אבל אַתְּ מן העליונים, ממקום שאין חוטאין לפני, לפיכך אני מניח את הגוף ומדיין עמך.

יז. „ברכי נפשי את ה׳״[1]. וכי מה ראה דוד להיות מקלס בנפשו להקב״ה? אלא אמר: הנפש הזו ממלאה את הגוף, והקב״ה ממלא את עולמו, שנאמר: „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא״[2]: תבא הנפש, שהיא ממלאה את הגוף, ותשבח להקב״ה, שהוא ממלא את כל העולם. הנפש הזאת סובלת את הגוף, והקב״ה סובל את עולמו, שנאמר: „אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל״[3]; תבא הנפש, שסובלת את הגוף, ותקלס להקב״ה, שהוא סובל את עולמו. הנפש מבלה את הגוף, והקב״ה מבלה את עולמו: תבא הנפש, שהיא מבלה את הגוף, ותקלס להקב״ה, שהוא מבלה את עולמו, שנאמר: „המה יאבדו ואתה תעמד וכלם כבגד יבלו״[4]. הנפש הזאת יחידה בגוף, והקב״ה יחיד בעולמו: תבא הנפש, שהיא יחידה בגוף ותקלס להקב״ה, שהוא יחיד בעולמו, שנאמר: „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד״[5]. הנפש הזאת אינה אוכלת בגוף, והקב״ה אין לפניו אכילה: תבא הנפש, שאינה אוכלת בגוף, ותקלס להקב״ה, שאין לפניו אכילה, שנאמר: „האוכל בשר אבירים״ וגו׳[6]. הנפש הזו רואה ואינה נראה, והקב״ה רואה ואינו נראה: תבא הנפש, שהיא רואה ואינה נראה, ותקלס להקב״ה, שהוא רואה ואינו נראה, שנאמר: „עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ״[7].

1. תהלים קג, כב. קד, א. 2. ירמיה כג, כד. 3. ישעיה מו, ד. 4. תהלים קב, כג. 5. דברים ו, ד. 6. תהלים נ, יג. 7. זכריה ד, י.

יב. הקנה — קנה הגרון. המסס — הכרוכה (דאַרם, Кишка). יז. סובלת את הגוף — נושאה ומקיימת אותו. מבלה — מאריכה ימים אחרי בלותו.

הנפש הזו טהורה בגוף, והקב"ה טהור בעולמו: תבא הנפש, שהיא טהורה בגוף, ותקלס להקב"ה, שהוא טהור בעולמו, שנאמר: „טהור עינים מראות רע"[1]. הנפש הזאת אינה ישינה בגוף, והקב"ה אין לפניו שינה: תבא הנפש, שאינה ישינה בגוף, ותקלס להקב"ה, שאין לפניו שינה, שנאמר: „הנה לא ינום ולא יישן"[2]. (פרשה ב. ד, ה, ח).

VI

זִבְחֵי רוּחַ.

יח. א"ר אבא בר יוּדָן: כל מה שפסל הקב"ה בבהמה, הכשיר באדם. פסל בבהמה עוורת, או שבור, או חרוץ, או יבלת, והכשיר באדם לב נשבר ונדכה. א"ר אלכסנדרי: הַהֶדְיוֹט הזה, אם משמש הוא בכלים שבורים, גנאי הוא לו, אבל הקב"ה כלי תשמישו שבורים, שנאמר: „קרוב ה' לנשברי לב"[3], „הרופא לשבורי לב"[4], „ואת דכא ושפל רוח"[5], „זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר" וגו'[6].

ר' אבא בר יודן בשם ר' יהודה ב"ר סימון: משל למלך, שהיה מהלך במדבר ובא אוהבו וכבדו בכַלְכָּלָה אחת של תנאים וחבית אחת של יין. א"ל: זה כיבוד גדול? א"ל: אדוני המלך! לפי שעה כבדתיך, אבל כשאתה נכנס לתוך פַּלְטִין שלך, אתה רואה במה אני מכבדך. כך אמר הקב"ה לישראל: „זאת תורת העולה היא העולה"[7]. אמרו לפניו: רבון העולם! לפי שעה הקרבנו לפניך, אבל לכשתטיב „ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים אז תחפץ זבחי צדק עולה וכליל"[8]. (פרשה ז, ב).

VII

צוּרַת הַוָּלָד בִּתְחִלַּת בְּרִיָּיתוֹ.

יט. תנא: צורת הולד תחלת ברייתו: דומה לְרָשׁוֹן, שתי עיניו כשתי טיפין של זבוב, ושני חוטמיו כשתי טיפין של זבוב, ושתי אזניו כשתי טיפין של זבוב, ושתי זרועותיו כשתי חוטין של זְהוֹרִית; פיו דומה לשעורה, גווייתו כעדשה, ושאר אבריו מצומצמים בו כגולם. ואם היתה נקבה: סדוקה כשעורה לארכה. נִתּוּחַ ידים ורגלים אין בו. (פרשה יד, ו).

VIII

הַקָּשׁוֹן.

כ. רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר: רמ"ח איברים יש בו באדם, מהם רבוצין, מהם זקופין, ולשון זה נתון בין שני לחיים וְאַמַּת המים עוברת

1. חבקוק א, יג. 2. תהלים קכא, ד. 3. שם לד, יט. 4. שם קמז, ג. 5. ישעיה נז, טו. 6. תהלים נא, יט. 7. ויקרא ו, ב. 8. תהלים נא, כ.

יח. כלכלה — סל של נצרים. לפי שעה — לפי השעה והמצב שאתה נתון בו עתה, היינו: במדבר. יט. רשון — מין חגב. זהורית — צבע אדום (שארלאך), ארג אדום. נתוח ידים וכו' — עדיין אין בו רשום של ידים ורגלים. כ. אמת המים — פלג מים, כלומר: רוק הפה.

תחתיו, ומכופל כמה כפולות, בא וראה, כמה שריפות הוא שורף! אילו היה זקוף ועומד על אחת כמה וכמה! לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם: „זאת תהיה תורת המצורע״ [1]. — המוציא שם רע. (פרשה טז, ד).

IX

בִּזְכוּת תּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל נִצַּל הָעוֹלָם.

כא. רבי עזריה בשם ר׳ יהודה ב״ר סימון אומר: משל למלך שהיה לו פרדס נטוע שורה של תאנים ושל גפנים ושל רמונים ושל תפוחים ומסר לאָרִים והלך לו. לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס, לידע מה עשה, ומצאו מלא חוחין ודרדרין. הביא קַצָּצִים לְקוֹצוֹ; והציץ באותן החוחין, וראה בם שושנה אחת של וֶרֶד. נטלה והריח בה, ושבת נפשו עליה. אמר המלך: בשביל שושנה זו ינצל כל הפרדס. כך העולם כולו לא נברא אלא בשביל תורה. לאחר כ״ו דורות הציץ הקב״ה בעולמו, לידע מה עשה, ומצאו מלא מים במים — דור אנוש — מים במים, דור המבול — מים במים, דור הפלגה — מים במים. והביא קוצצים לקוצצו, שנאמר: „ה׳ למבול ישב״ [2]. וראה בה שושנה אחת של ורד, אלו ישראל, ונטלה והריחה בשעה שנתן להם עשר הדברות, ושבת נפשו עליו בשעה שאמרו: „נעשה ונשמע״. אמר הקב״ה: בשביל שושנה זו ינצל הפרדס — בזכות תורה וישראל ינצל העולם. (פרשה כג, ג).

X

רִמּוּזָם שֶׁל אַרְבַּעַת הַמִּינִים שֶׁבַּלּוּלָב.

כב. „ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל״ [3]. „פרי עץ הדר״ — זה אברהם, שהדרו הקב״ה בשיבה טובה, שנאמר: „ואברהם זקן בא בימים״ [4]. וכתיב: „והדרת פני זקן״ [5]. „כפות תמרים״ — זה יצחק, שהיה כָּפוּת ועקוד על גבי המזבח. „וענף עץ עבות״ — זה יעקב: מה הדס הזה רחוש בעלין, כך היה יעקב רחוש בבנים. „וערבי נחל״ — זה יוסף: מה ערבה זו כמושה לפני שלשה מינין הללו, כך מת יוסף לפני אחיו.

כג. דבר אחר: „פרי עץ הדר״ זו שרה, שהידרה הקב״ה בשיבה טובה, שנאמר: „ואברהם ושרה זקנים״ [6]. „כפות תמרים״ זו רבקה: מה תְּמָרָה זו יש בה אוכל ויש בה עוקצין כך העמידה רבקה צדיק ורשע. „וענף עץ עבות״ — זו לאה: מה הדס זה רחוש בעלין, כך היתה לאה רחושה בבנים. „וערבי נחל״ — זו רחל: מה ערבה זו כמושה לפני שלשה המינין, כך רחל מתה לפני אחותה.

1. ויקרא יד, א. 2. תהלים כט, י. 3. ויקרא כג, מ. 4. בראשית כד, א. 5. ויקרא יט, לב. 6. בראשית יח, יא.

כ. מכופל כמה כפולות — מסוגר בכמה מסגרות, היינו בשנים ובשפתים. המוציא שם רע — ראשי התיבות של מצורע הם „מוציא שם רע״. כא. ארים — חוכר שדה המשלם בשכר החכירה חלק מן התבואה. קצצים — כורתים. לקוצו — לקצצו. שבת נפשו — השיב נפשו. ורד — ראוע. כב. רחוש — משופע בעלים המשמיעים קול רחש. עוקצין — קוצים דוקרים.

כד. דבר אחר: „פרי עץ הדר" — זה סנהדרי גדולה של ישראל, שהידרה הקב"ה בשיבה טובה, שנאמר: „מפני שיבה תקום" [1]. „כפות תמרים" — אלו תלמידי חכמים, שכופין את עצמם ללמוד תורה אלו מאלו. „וענף עץ עבות" — אלו שלש שורות של תלמידים שיושבין לפניהם. „וערבי נחל" — אלו שני סופרים של דיינין, שעומדין לפניהם וכותבין דברי המזכים ודברי המחייבין.

כה. ר' מני פתח: „כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך" [2]. לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב: הַשִּׁדְרָה של לולב דומה לשדרה של אדם, וההדס דומה לעין, והערבה דומה לפה, והאתרוג דומה ללב. אמר דוד: אין בכל האיברים גדול מאלו, שהם שקולין כנגד כל הגוף, הוי: „כל עצמותי תאמרנה".
(פרשה ל. י, יג).

XI

בִּשְׁבִיל מַה נִגְאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם?

כו. ר' הונא אמר בשם בר קפרא: בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שנו את שמם ואת לשונם ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא ביניהם אחד מהם פרוץ בערוה. לא שנו את שמם: ראובן ושמעון נָחֲתִין, ראובן ושמעון סָלְקִין. לא היו קורין לידודה „רוּפָא", ולא לראובן „לוּלְיָאנִי" ולא ליוסף „לֶסְטוֹס" ולא לבנימין „אֲלֶכְּסַנְדְּרִי". לא שנו את לשונם: להלן כתיב: „ויבא הפליט ויגד לאברם העברי" [3]. וכאן: „ויאמרו אלהי העבריים נקרא עלינו" [4]. וכתיב: „כי פי המדבר אליכם" [5] — בלשון הקדש. ולא אמרו לשון הרע, שנאמר: „דבר נא באזני העם" [6]. אתה מוצא, שהיה הדבר מופקד אצלם כל י"ב חדש, ולא הלשין אחד על חבירו. ולא נמצא אחד מהם פרוץ בערוה: תדע לך, שהיה כן: אחת היתה ופרסמה הכתוב, שנאמר [7]: „ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן" [7]. (פרשה לב, ה).

XII

לָמָּה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לַגֶּפֶן?

כז. „וזכרתי את בריתי יעקב" [8]. הדא הוא דכתיב: „גפן ממצרים תסיע" [9]. מה הגפן הזו אין נוטעין אותה במקום טְרָשִׁים גדולים, אלא בולשין אותה מתחתיה ואחר כך נוטעין אותה, כך: „תגרש גוים ותטעה" [9]. מה הגפן הזו כל שאתה מְפַנֶּה תחתיה, הרי היא משובחת, כך הם ישראל: „פנית לפניהם" כל

1. ויקרא יט, לב. 2. תהלים לה, י. 3. בראשית יד, יג. 4. שמות ה, ג. 5. בראשית מה, יב. 6. שמות יא, ב. 7. ויקרא כד, יא. 8. שם כו, כב. 9. תהלים פ, ט.

כג. כמושה לפני שלשה מינים — ממהרת לכמוש ולבול יותר משלשת המינים. כה. דומה לעין — בתבנית עליו. כו. נחתין — יורדים למצרים. סלקין — עולים משם. שהיה הדבר מופקד אצלם — הדבר שגלה משה באזניהם לשאול אשה משכנתה, היה שמור אצלם והם לא גלוהו למצרים. כז. טרשים — סלעים. בולשים אותה — מחפשים ומנקים את האדמה מתחתיה.

מלך, ואח״כ: „ותשרש שרשיה ותמלא ארץ״ [1]. מה הגפן הזו אין נוטעין אותה עִרְבּוּבְיָא, אלא שורות שורות. כך ישראל הם דגלים דגלים; הדא הוא דכתיב: „איש על דגלו באותות לבית אבותם״ [2]. מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושולטת בכל אילנות, כך הם ישראל: נראים כאלו שפלים בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא הם עתידים לירש מסוף העולם ועד סופו. מה הגפן הזו שרביט אחד יוצא ממנה ומְכַבֵּש כמה אילנות, כך ישראל: צדיק אחד יוצא מהם ושולט מסוף העולם ועד סופו. הדא הוא דכתיב: „ויוסף הוא השליט״ [3], „ויהי ה׳ את יהושע״ [4], „ויצא שם דוד בכל הארצות״ [5], „ושלמה היה מושל בכל הממלכות״ [6], „כי גדול מרדכי בבית המלך״ [7]. — מה הגפן הזו העלים שלה מכסין על האשכולות, כך הם ישראל: עמי הארץ שבהם מכסין על תלמידי חכמים. מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות: הגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו, כך ישראל: כל מי שאחד מהם יגע בתורה, וגדול מחבירו בתורה, נראה נמוך מחבירו. מה הגפן הזו טעונה שלש ברכות, כך ישראל מתברכין שלש ברכות בכל יום: „יברכך ה׳״, „יאר ה׳״, „ישא ה׳״ [8]. מה הגפן הזו יש בה ענבים, יש בה צִמּוּקִים, כך ישראל: יש בהם בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, בעלי אגדה. מה גפן זו יש בה יין ויש בו חומץ: זה טעון ברכה וזה טעון ברכה, כך ישראל חייבין לברך על הטובה ועל הרעה; על הטובה: „ברוך הטוב והמטיב״; על הרעה: „ברוך דיין האמת״. מה היין הזה כל מי ששותה ממנו פניו מאירות, וכל מי שאינו שותה ממנו, שניו קהות, כך ישראל: כל מי שבא ומזדווג להם, סוף שנוטל את שלו מתחת ידיהם. מה גפן זו בתחלה היא נרפסת ברגל ואחר כך עולה לשלחן מלכים, כך ישראל: נראין כאילו מאוסים בעולם הזה, דכתיב: „הייתי שחוק לכל עמי נגינתם כל היום״ [9]. אבל לעתיד לבוא: „ונתנך ה׳ אלהיך עליון״ [10]. דכתיב: „והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך״ [11]. מה גפן זו מַדְלִין אותה על גבי ארזים גדולים, כך ישראל, שנאמר: „כסו הרים צלה וענפיה ארזי אל״ [12], מה גפן זו נשענת על גבי קנה, כך ישראל נשענין בזכות התורה, שכתובה בקנה. מה גפן זו השומר שלה עומד למעלה, כך ישראל: השומר שלהם למעלה, שנאמר: „הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל״ [13]. מה גפן זו נשענת על גבי עצים יבשים והיא לחה, כך ישראל נשענין בזכות אבותם, אף על פי שהם ישנין. הדא הוא דכתיב: „וזכרתי את בריתי יעקב״ וגו׳. (פרשה לו, ב).

1. תהלים פ, י. 2. במדבר ב, ב. 3. בראשית מב, ו. 4. יהושע ו, כז. 5. דה״א, יד, יז. 6. מלכים א. ה, א. 7. אסתר ט, ד. 8. במדבר ו, כד—כו. 9. איכה ג, יד. 10. דברים כח, א. 11. ישעיה מט, כג. 12. תהלים פ, יא. 13. שם קכא, ג.

כז. מ פ נ ה ת ח ת י ה — עוקר ומסיר את העשבים הרעים שמתחתיה. ע ר ב ו ב י ה — ביחד. מ כ ב ש — כובש את האילנות ועולה עליהם בסנסניו. נ ר א ה נ מ ו ך מ ח ב ר ו — מרוב ענותנותו. ט ע ו נ ה — צריכה. ש ל ש ב ר כ ו ת — על פרי הבוסר — „בורא פרי האדמה", על הענבים — „בורא פרי העץ", ועל היין — „בורא פרי הגפן". צמוקים — ענבים מיובשים. ו כ ל מ י ש א י נ ו ש ו ת ה מ מ נ ו ש נ י ו ק ה ו ת — כל מי שאינו ממתין עד שנעשה ליין, אלא אוכל את הענבים בעודם בוסר. נ ר פ ס ת — נ ד ר כ ת. כי הענבים נדרכים ברגלים בגת. מ ד ל י ן — מרימים את ענפיהם. ש ה ם י ש נ י ם — שנת המות בקבר.

בַּמִּדְבָּר רַבָּה.

במדבר רבה הכולל עשרים ושלש פרשיות אינו ספר אחד אלא מרכב הוא משני חלקים שונים; החלק הראשון והגדול ביותר מחזיק ארבע עשרה פרשיות, היינו כשלש רביעיות מכל המדרש ומשמש פירוש לשתי הסדרות „במדבר" ו„נשא". חלק זה הוא מאוחר מאד ויש בו מאמרים משל התנחומא, הפסיקתא דרב כהנא, הפסיקתא רבתי וגם מחבוריהם של רבני צרפת. מאמרי האגדה מובאים בו שלא בשם אומרם, שלא כמנהג הקדמונים. הפירוש, ששבעים השקל בשקל הקדש מכוונים כנגד שבעים השמות של הקב״ה, של ישראל, של התורה, של ירושלים וכו' — נמצא בספר אותיות דר' עקיבא; והפירוש, ש„כף אחת עשרה זהב" מכוונת כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם וכנגד עשר „הספירות", מעיד שהמחבר השתמש ב„ספר יצירה", שבו נזכרו עשר הספירות ראשונה. חלק זה נתחבר לא קודם המאה השתים עשרה.

החלק השני מפרשת ט״ו ואילך אינו בעיקרו אלא המדרש תנחומא. דרשות שלמות שבו אינן אלא הרצאת הדרשות שבמדרש תנחומא, וגם הפתיחות בדבר הלכה (בנוסח: „הלכה" או, כפי שאנו מוצאים בכתב היד של מדרש זה אשר באוצר הספרים בפריז בנוסח „ילמדנו רבנו") מעידות שמדרש זה כפוף להשפעתו של תנחומא.

בַּמִּדְבָּר רַבָּה.

I

לָמָּה בָנָה אֱלֹהִים כְּנֵסִיָּה בַּמִּדְבָּר?

א. „וידבר ד' אל משה במדבר סיני"[1]. לנשיא, שנכנס למדינה וראו אותו בני המדינה, וברחו. נכנס לשניה, וברחו מלפניו. נכנס לעיר חריבה, וקדמו אותו והיו מקלסין אותו. אמר הנשיא: זו העיר טובה היא מכל המדינות, כאן אני בונה כֵּס נאה, וכאן אני דר. כך כשבא הקב״ה לים, ברח מלפניו, שנאמר: „הים ראה וינס"[2], וכן „ההרים רקדו כאילים"[3]. בא במדבר חָרְבָּה, קידמה אותו וקילסה אותו, שנאמר: „ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר ירנו ישבי סלע"[4]. אמר: זו העיר טובה לי מכל המדינות, בה אני בונה כנסיה ודר בתוכה! התחילו שמחים שהקב״ה דר בתוכן, שנאמר: „ישושום מדבר וציה"[5]. (פרשה א, ב).

1. במדבר א, א. 2. תהלים קיד, ג. 3. שם שם, ד. 4. ישעיה מב, יא. 5. שם לה, א.
א. לנשיא וכו' — משל לנשיא. כס — כסא מלכות. כנסיה — הוא המשכן.

II

דִּגְלֵי הַשְּׁבָטִים בַּמִּדְבָּר.

ב. „איש על דגלו"[1]. הדא הוא דכתיב: „ימצאהו בארץ מדבר" וגו'[2]. מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל, שנאמר: „כענבים במדבר מצאתי ישראל"[3]. כך „ימצאהו בארץ מדבר": מדבר היה העולם, עד שלא יצאו ישראל ממצרים; „ובתהו ילל ישימון"[2]: תהו ולילה היה העולם, עד שלא יצאו ישראל ממצרים ועד שלא קבלו את התורה. לא עשה כן, אלא כיון שיצאו ישראל ממצרים וקבלו את התורה, מהו אומר? „יסובבנהו יבוננהו" וגו'[2]. „יסובבנהו": שהקיפן בענני כבוד; „יבוננהו": שהבינם בדברי תורה; „יצרנהו": אשרי האזנים, ששמעו עד היכן חבבם, עד היכן שמרם, עד היכן נצרם! כביכול עד „כאישון עינו". ראה, היאך שמרם, עד היכן שמרם, היאך נצרם, שאמר האלהים למשה: משה! אמור להם, שיעשו משכן ביניהם, כביכול אני מניח את העליונים ויורד ושוכן ביניהם; ולא עוד, אלא שעשה אותם דגלים לשמו. אמר הקב"ה למשה: עשה אותם דגלים לשמי. למה? שהם בני, שנאמר: „בנים אתם לה' אלהיכם"[4]; והם צבאותי, וכן הוא אומר: „והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל מארץ מצרים"[5]; וכן הוא אומר: „דגל מחנה יהודה לצבאותם"[6]. ולפי שהם צבאותי, אעשה אותם דגלים לשמי. הדא הוא דכתיב: „איש על דגלו".

ג. „באותות" סימנין היו לכל נשיא ונשיא: מַפָּה וצבע על כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות, שהיו על לבו של אהרן. מהם למדין המלכיות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה. כל שבט ושבט נשיא שלו, צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו: ראובן—אבנו אוֹדֶם, ומפה שלו צבוע אדום ומצוייר עליו דוּדָאִים; שמעון—פִּטְדָה, ומפה שלו צבוע ירוק ומצוייר עליו שכם; לוי—בָּרֶקֶת, ומפה שלו צבוע שליש לבן ושליש שחור ושליש אדום ומצוייר עליו אורים ותומים; יהודה נֹפֶךְ, וצבע מפה שלו דמותו כמין שמים ומצוייר עליו אריה. יששכר — ספיר, ומפה שלו צבוע שחור, דומה לְכָחוֹל ומצוייר עליו שמש וירח, על שם „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים"[7]; זבולן—יהלום, וצבע מפה שלו לבן ומצוייר עליו ספינה, על שם: „זבולון לחוף ימים ישכן"[8]; דן—לֶשֶׁם, וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש, על שם: „יהי דן נחש"[9]; גד—שְׁבוֹ, וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור, אלא מעורב שחור ולבן, ומצוייר עליו מחנה, על שם: „גד גדוד יגודנו"[10]; נפתלי—אַחְלָמָה, וצבע מפה שלו דומה ליין צלול, שאין אַדְמוּתוֹ עזה, ומצוייר עליו אילה, על שם:

1. במדבר ב, ב. 2. דברים לב, י. 3. הושע ט, י. 4. דברים יד, א. 5. שמות ז, ד, 6. במדבר ב, ג. 7. דה"א יב, לג. 8. בראשית מט, יג. 9. שם שם, יז. 10. שם שם, יט.

ב. לא עשה כי — הוא לא עכב את הדבר להשהותו במצב זה. מפה — נס (פלאַגגע).

„נפתלי אילה שלוחה"[1]; אשר—תרשיש, וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה, שמתקשטות בה הנשים, ומצוייר עליו אילן זית, על שם „מאשר שמנה לחמו"[2]; יוסף—שוהם, וצבע מפה שלו שחור עד מאד, ומצוייר לשני נשיאים אפרים ומנשה מצרים, על שם שהיו תולדותם במצרים; ועל מפה של אפרים היה מצוייר שור, על שם: „בכור שורו"[3], זה יהושע, שהיה משבט אפרים; ועל מפה שבט מנשה היה מצוייר ראם, על שם „וקרני ראם קרניו"[4], על שם גדעון בן יואש, שהיה משבט מנשה; בנימין—יָשְׁפֵה, וצבע מפה שלו דומה לכל הצבעים: לשנים עשר הצבעים, ומצוייר עליו זאב, על שם: „בנימין זאב יטרף"[5]. לכך נאמר „באותות": שסימנין היו להם לכל נשיא ונשיא.

ד. „לבית אבותם"[6]. לא היה צריך לומר: אלא „איש על דגלו באותות יחנו בני ישראל", מה תלמוד לומר: „לבית אבותם"? הדא הוא דכתיב: „אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק"[7]. בשעה שאמר הקב"ה למשה: עשה אותם דגלים כמו שנתאוו, התחיל משה מֵיצֵר; אמר: עכשיו עתידה המחלוקת להנתן בין השבטים: אם אני אומר לשבט של יהודה, שישרה במזרח, והוא אומר: אי אִיפְשִׁי אלא בדרום, וכן ראובן וכן אפרים וכן כל שבט ושבט, מה אני עושה? א"ל הקב"ה, משה! מה אִיכְפַּת לך? אין צריכין לך, מעצמם הם מכירין דירתם. אלא דְיַתֵיקִי יש בידם מיעקב אביהם, היאך לשרות בדגלים; איני מחדש עליהם, כבר יש להם טַכְסִים מיעקב אביהם: כמו שטענו אותו והקיפו את מטתו, כך יקיפו את המשכן. דא"ר חמא בר' חנינא: כיון שבא אבינו יעקב לִיפָּטֵר מן העולם קרא לבניו, דכתיב: „ויקרא יעקב אל בניו"[8], ובירכם וציוום על דרכי האלהים, וקבלו עליהם מלכות שמים. משגמר דבריו, אמר להם: כשתטלו אותי, ביראה ובכבוד לוו אותי, ולא יגע אדם אחר במטתי, ולא אחד מן המצריים ולא אחד מבניכם, מפני שאתם נטלתם מבנות כנען. וכן הוא אומר: „ויעשו בניו לו כן כאשר צום"[9] — בניו, ולא בני בניו. „וישאו אותו בניו"[10]. היאך צום? אלא אמר להם: בני, יהודה יששכר וזבולן יטענו מטתי מן המזרח; ראובן ושמעון וגד יטענו מטתי מן הדרום; אפרים ומנשה ובנימין יטענו מן המערב; דן אשר ונפתלי יטענו מן הצפון; יוסף אל יטען, שהוא מלך, ואתם צריכין לחלק לו כבוד; לוי אל יטען. למה? שהוא טוען את הארון, ומי שהוא טוען ארונו של חי עולמים, אינו טוען ארונו של מת. ואם עשיתם וטענתם את מטתי כשם שצויתי אתכם, האלהים עתיד להשרות אתכם דגלים. כיון שנפטר, טענו אותו כשם שצום, שנאמר: „ויעשו בניו לו כן כאשר צום". הוי: „אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק": שמיעקב היה בהם דעה, היאך ישרו דגלים; „ולפועלי

1. בראשית מט, כא. 2. שם שם, כ. 3. דברים לג, יז. 4. שם שם. 5. בראשית מט, כז. 6. במדבר ב, ב. 7. איוב לו, ג. 8. בראשית מט, א. 9. שם נ, יב. 10. שם שם, יג.

ד. מיצר — מצטער. אי אפשי — איני רוצה. דייתיקי — שטר צואה. טענו — נשאו.

אתן צדק": זה הקב"ה, שפעל פעולות טובות עם ישראל, וכדי ליתן להם פעולה טובה, שכר שקיימו מצות אביהם, לא צום לחנות דגלים אלא כמצות אביהם; צדק עמהם, שלא שינה הדבר, שלא ליתן מחלוקת ביניהם. לכך נאמר: „לבית אבותם": כענין שהקיפו מטת אביהם כן יחנו. הֱוֵי: „לבית אבותם יחנו בני ישראל". (פרשה ב, ה, ו, ז.)

III

סֵדֶר הַדְּגָלִים כְּנֶגֶד אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם.

ה. „והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה" וגו׳[1]. הדא הוא דכתיב: „ה׳ בחכמה יסד ארץ" וגו׳[2]. ברא הקב"ה ארבע רוחות לעולם: מזרח, מערב, צפון ודרום. מזרח: משם האור יוצא לעולם; מערב: אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום יוצאין לעולם; דרום: טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין לעולם; צפון: משם החשך יוצא לעולם. וכשם שברא הקב"ה ארבע רוחות העולם, כך סיבב לכסאו ארבע חיות, ולמעלה מכולם כסא הכבוד. וכנגדן סידר הקב"ה הדגלים למשה. א"ל הקב"ה: משה! מזרח, שממנו אור יוצא לעולם, יהיה כנגדו יהודה, שהוא בעל מלוכה, שנאמר: „והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה" וגו׳; ועליו שבט יששכר, שהוא בעל תורה, שנאמר: „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים"[3], וכן הוא אומר: „והחונים עליו מטה יששכר" וגו׳[4]; ועליו זבולן, שהוא בעל עשירות כמה דכתיב „זבולון לחוף ימים" וגו׳[5], וכן הוא אומר: „מטה זבולון" וגו׳[6], „כל הפקודים למחנה יהודה וגו׳ ראשונה יסעו"[7], שכן התורה נקראת ראש: „מעולם נסכתי מראש"[8], ואומר: „כי בצל החכמה בצל הכסף"[9], ואומר: „ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם"[10]. את מוצא בכל מקום יהודה תחלה: לַחֲנִיּוֹת דגל יהודה תחלה, שנאמר: „והחונים קדמה" וגו׳; תחלה לנסיעה, שנאמר: „ראשונה יסעו"; לקרבנות יהודה תחלה, שנאמר: „ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה"[11]; למלחמה יהודה תחלה, שנאמר: „מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה ויאמר ה׳ יהודה יעלה"[12], וכתוב אחר אומר: „ויאמר ה׳ יהודה בתחלה"[13]. וכשיבא המבשר, יהודה מתבשר תחלה, שנאמר: „על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חגיך"[14]. הרי מן המזרח. ודרום, „טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין ממנו לעולם" — יהי כנגדו שבט ראובן, שהוא בעל תשובה, ותשובה מדה טובה, ורחמיו של הקב"ה באים על הבריות בשעה שהם עושין תשובה. הדא הוא דכתיב: „דגל מחנה ראובן תימנה" וגו׳[15]; ועליו גד, שהוא בעל גדוד, שנאמר: „גד גדוד יגודנו"[16]: ראובן בתשובה

1. במדבר ב, ג. 2. משלי ג, כ. 3. דה"א יב, לג. 4. במדבר ב, ה. 5. בראשית מט, יג. 6. במדבר ב, ז. 7. שם שם, ט. 8. משלי ח, כג. 9. קהלת ז, יב. 10. מיכה ב, יג. 11. במדבר ז, יב. 12. שופטים א. א, ב. 13. שם כ, יח. 14. נחום ב, א. 15. במדבר ב, י. 16. בראשית מט, יט.

וגד בגבורה ושמעון באמצע לכפר עליו. הדא הוא דכתיב: „והחונים עליו מטה שמעון" וגו' [1] „ומטה גד" וגו' [2] „כל הפקודים למחנה ראובן" וגו' „ושנים יסעו" [3]: שהתשובה שניה היא לתורה. לאחר שהיו נוסעים אלו שני דגלים, היו הלוים נוסעים את המשכן, הדא הוא דכתיב: „ונסע אהל מועד מחנה הלוים" וגו' [4]. „מערב אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור והום": וכנגדן אפרים ובנימין מנשה. ומי יעמוד לפני שלג וברד? אפרים ומנשה ובנימין! שנאמר: „לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך" [5]. ושכינה לעולם במערב בגבול בנימין, שנאמר: „לבנימין אמר ידיד ד' ישכן לבטח עליו חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן" [6]. הדא הוא דכתיב: „דגל מחנה אפרים לצבאתום ימה" וגו' [7] „ועליו מטה מנשה" [8] וגו' „ומטה בנימין ונשיא" וגו' [9] „כל הפקודים למחנה" וגו' ושלישים יסעו" [10]: נאה לתורה ולתשובה גבורה, כדי שיתגבר אדם בתורה ויתגבר על יצרו. „צפון משם החשך יוצא לעולם": וכנגדן שבט דן. למה? שהוא החשיך בעולם בעבודת אלילים, שעשה ירבעם שני עגלי זהב; ועבודת אלילים חשך הוא, שנאמר: „והיה במחשך מעשיהם" [11]; וחזר ירבעם על כל ישראל, ולא קבלו ממנו אלא שבט דן, שנאמר: „ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגו' ואת האחד נתן בדן" [12]. ולכך צוה הקב"ה, שיחנה דן בצפון. הדא הוא דכתיב: „דגל מחנה דן צפונה" וגו' [13]. ועליו שבט אשר מאיר על החשך, שנאמר: „ולאשר אמר ברוך וגו' וטובל בשמן רגלו" [14], וכן הוא אומר: „והחונים עליו מטה אשר" [15]. ועליו נפתלי, שהוא מלא ברכה כדי לפרנס, כמה דכתיב: „נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ד'" וגו' [16]. וכן הוא אומר: „ומטה נפתלי" [17] וגו' „כל הפקודים למחנה דן וגו' לאחרונה יסעו לדגליהם" [18]: שכל מי שעובד עבודת אלילים, הולך לאחור ולא לפנים. לכך נאמר: „ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה" [19].

ו. כשם שברא הקב"ה ארבע רוחות וכנגדן ארבעה דגלים, אף כך סיבב לכסאו ארבעה מלאכים: מיכאל וגבריאל ואוריאל ורפאל. מיכאל בימינו: כנגד ראובן. למה נקרא שמו מיכאל? בשעה שעברו ישראל בים, פתח משה בשירה: „מי כמוך באלים ד'" וגו' [20]. משסיים את התורה אמר: „אין כאל ישורון" [21]. „מי כמוך אין כאל"—הרי מיכאל. אוריאל משמאלו: כנגד דן, שהוא בצפון. למה נקרא שמו אוריאל? בשביל תורה נביאים וכתובים, שהקב"ה מכפר עליו ומאיר להם לישראל, שנאמר: „קומי אורי כי בא אורך" [22]; ודוד אמר: „אל ה' ויאר לנו" [23]—הרי אוריאל; וכן הוא אומר: „כי אשב בחשך ה' אור לי" [24].

---

1. במדבר ב, יב. 2. שם שם, יד. 3. שם שם, טז. 4. שם שם, יז. 5. תהלים פ, ג. 6. דברים לג, יב. 7. במדבר ב, יח. 8. שם שם, כ. 9. שם שם, כב. 10. שם שם, כד. 11. ישעיה כט, טו. 12. מלכים א. יב, כח, כט. 13. במדבר ב, כה. 14. דברים לג, כד. 15. במדבר ב, כז. 16. דברים לג, כג. 17. במדבר ב, כט. 18. שם שם, לא. 19. משלי ג, כ. 20. שמות טו, יא. 21. דברים לג, כו. 22. ישעיה ס, א. 23. תהלים קיח, כז. 24. מיכה ז, ח.

גבריאל מלפניו: כנגד מלכות יהודה ומשה ואהרן, שהיו במזרח. ולמה נקרא שמו גבריאל? ביהודה כתיב: „כי יהודה גבר באחיו" וגו׳ [1], ובמשה כתיב: „ויקרא אל משה" [2], וכתיב: „ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור" [3]—הרי גבריאל. רפאל כנגד אפרים. ולמה נקרא שמו רפאל? כדי לריפאות שברו של ירבעם, שיצא מאפרים, שהוא במערב: „אל נא רפא נא לה" [4] — הרי רפאל. (פרשה ב,ט)

IV

אַבְרָהָם נִתְבָּרֵךְ שֶׁבָּנָיו יִהְיוּ כַּמּוֹתוֹ.

ז. „אלה פקודי בני ישראל" וגו׳ [5]. הֲדָא דכתיב: „והיה מספר בני ישראל כחול הים" וגו׳ [6]. „והיה מספר בני ישראל": הֲדָא דכתיב: „לעולם ה׳ דברך נצב בשמים" [7]. מפני שהבטיח הקב״ה את אברהם ובאת אותה הבטחה בשעה שיצאו ישראל ממצרים. ואימתי הבטיחו הקב״ה? כשאמר לו לצאת מבית אביו, שנאמר: „לך לך מארצך" וגו׳ [8] „ואעשך לגוי גדול" וגו׳ [9]. אמר אברהם לפני הקב״ה: רבון העולמים! כל מה שהבטחת אותי, מה הנאה יש לי בהם, שאין לי בנים? שנאמר: „ויאמר אברהם ה׳ אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי" וגו׳ [10], שאברהם רואה במזל, שאינו עתיד להוליד בנים. מה עשה לו הקב״ה באותה שעה? א״ר יהודה בר ר׳ סימון א״ר חנין, א״ר יוחנן: מלמד, שהעלהו הקב״ה למעלה מכיפת הרקיע וא״ל: צא מן אותו המזל, שאתה רואה, שאין אתה עתיד להוליד ממנו! אני מראה לך, שאתה מוליד, שנאמר: „ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה" וגו׳ [11]. א״ר שמואל בר יצחק: אינו אומר: „הבט", אלא למי שהוא נתון למעלה, כמה שנאמר: „הבט משמים וראה" [12]. „ויאמר לו כה יהיה זרעך" [13]. מהו „כה יהיה זרעך"? א״ר לוי בשם ר׳ יוחנן: למה הדבר דומה? למי שיצא לדרך, והלך יום הראשון ויום השני ויום השלישי, עד עשרה ימים, ולא מצא לא עיר ולא פּוּנְדָּק ולא אילן ולא מים ולא בריה. ואחר שהלך עשרה ימים, צפה אילן אחד מרחוק. אמר: שמא יש תחתיו מים? כיון שהגיע אצלו, מצאו עומד על המעין. כיון שראה אותו נָאתָן ופירותיו מתוקין וענפיו נאין, ישב לו ונתקרר בצלו ואכל מן פירותיו ושתה מן המעין, וערב לו ושבת נפשו עליו. כיון שעמד לילך, אמר לאילן: מה לי לברכך, ומה יש לי לומר לך? שיהא עצך נאה? נאה הוא; שיהא צלך נאה? כבר הוא נאה; שיהיו ענפיך נאים? נאים הם; שיהו פירותיך מתוקין? מתוקין הם; שיהא מעין יוצא מתחת שרשיך? כבר מעין יוצא מתחת שרשיך; שתהא עומד במקום

1. דה״א ה, ב. 2. ויקרא א, א. 3. ישעיה ט, ה. 4. במדבר יב, יג. 5. שם ב, לב. 6. הושע ב, א. 7. תהלים קיט, פט. 8. בראשית יב, א. 9. שם שם, ב. 10. שם טו, ב. 11. שם שם, ה. 12. תהלים פ, טו. 13. בראשית טו, ה.

ז. פ ו נ ד ק — בית מלון. נ א ת ן — נאה, הדור.

חביב? במקום חביב אתה עומד. מה לי לברכך? אלא כל הנטיעות, העומדות ממך, יהיו כמותך. כך כשברא הקב"ה את העולם, עמדו עשרים דור ולא היה בהם תועלת, ולא עמד מהם צדיק אחד. אחר עשרים דור צפה הקב"ה את אברהם, שהיה נתון בארץ בבל, שנקראת רחוקה, שנאמר: „מארץ רחוקה באו מבבל" וגו' [1]. ואמר הקב"ה: תאמר, שיש בו כח לעמוד? כיון שהשליכו אותו לכבשן האש וקידש שמו של הקב"ה ועמד בנסיונו, מיד קירבו הקב"ה לארץ ישראל: בנה לו את הַפּוּנְדָק והיה זן עוברים ושבים והיה מכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקב"ה בעולם, ונתן שמו על שם הקב"ה כמלאכים. אמר לו הקב"ה: אברהם מה יש לי לומר לך, ומה יש לי לברכך? שתהא שלם צדיק לפני, או שתהא שרה אשתך צדקת לפני? צדיק אתה, שרה אשתך צדקת לפני. או שיהיו כל בני ביתך צדיקים? צדיקים הם לפני. מה יש לי לברכך? אלא כל בנים, שעתידים לעמוד ממך, יהיו כמותך. מנין? שכן כתוב: „ויאמר לו כה יהיה זרעך". (פרשה ב, יא).

V

בְּמַתַּן תּוֹרָה נִתְרַפְּאוּ בַּעֲלֵי הַמּוּמִים שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל.

ח. „צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע" וגו' [2]. הדא הוא דכתיב: „הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי" [3]. א"ר תנחומא ב"ר אבא: מהו „הגו סיגים מכסף?" כל זמן שפסולת הזו בכסף, אינו מראה יופיו. לא עשה, אלא נִסְתַּנְנָה הפסולת ממנו, מיד הוא מראה שבחו. „הגו סיגים מכסף" — אחר כך „ויצא לצורף כלי". כיצד? בשעה, שיצאו ישראל ממצרים, היו כל רובם בעלי מומין. למה? מפני שהיו יגיעים בטיט ובלבנים ועולים לראש הבנין, ומי שהוא בונה, על ידי שהיו עולין לראשי הדומוסין, או האבן נופלת וקוטעת ידו, או הקורה או הטיט נכנס בעינו, והוא נסמא, והיו בעלי מומין. כיון שבאו למדבר סיני, אמר האלהים: כך היא כבודה של תורה, שאתן אותה לדור בעלי מומין? ואם אמתין, עד שיעמדו אחרים, הרי אני מַשְׁהֶא במתן תורה. מה עשה האלהים? אמר למלאכים, שירדו אצל ישראל וירפאו אותם. ותדע לך: שכן א"ר יהודה א"ר סימון: מנין שלא היה בהן חִגְּרִין? שנאמר: „ויתיצבו בתחתית ההר" [4], ואין „נצב" אלא על רגליו. מנין שלא היה בהן גִּדְּמִין? שנאמר: „כל אשר דבר ה' נעשה" [5]. ומנין שלא היה בהן חרשין? שנאמר: „ונשמע" [4]. ומנין שלא היה בהן סומין? שנאמר: „וכל העם רואים את הקולות" [6]. ומנין שלא היה בהן אלמים? שנאמר: „ויענו כל העם" [7]. נמצאת אומר, שהרי

---

1. מלכים ב. כ, יד. 2. במדבר ה, א. 3. משלי כה, ד. 4. שמות יט, יח. 5. שם כד, ז. 6. שם כ, יח. 7. שם יט, ח.

ח. נסתננה — נצרפה, נבדלה. דומוסין — שורת אבנים מבנין.

נתרפאו כולן. ואם אין אתה למד מכאן יש לך ללמוד ממקום אחר, שנאמר: „כל המחלה אשר שמתי" וגו'[1] — הרי לך שנתרפאו. אבל כיון שעשו אותו מעשה של עגל, חזרו למומם ונעשו זבין ומצורעין. שכן משה רואה אותם, שנאמר: „וירא משה את העם כי פרוע הוא"[2], ואין פרוע אלא לשון צרוע, כמה דתימא „והצרוע אשר בו הנגע וגו' ראשו יהיה פרוע"[3]. אמר האלהים למשה: עד שלא עשיתם את המשכן, הייתי מגלגל בדברים, והיו הזבים והמצורעים מעורבים עמכם; עכשיו, שעשיתם את המשכן, ואני משרה שכינתי ביניכם, הפרישו אותם מכם, „וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש". בשביל מה? „ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שוכן בתוכם"[4]. (פרשה ז, א).

VI

חֲבִיבִים הַגֵּרִים לַמָּקוֹם.

ט. „איש או אשה כי יעשו מכל חטאות" וגו'[5]. ר' אבהו אומר „ישובו יושבי בצלו"[6] אלו הגרים, שהם באים וחוסים בצלו של הקב"ה; „יחיו דגן": בתלמוד; „ויפרחו כגפן": באגדה; „זכרו כיין לבנון"; אמר הקב"ה: חביב עלי שמותם של גרים כיין נסך, שהוא מתנסך על גבי המזבח. ולמה הוא קורא אותו לבנון? שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג, שנאמר: „אם יהיו חטאיכם כשנים" וגו'[7]. ר' שמעון בן יוחי אומר: שכל הלבבות שמיחים בו, הדא הוא דכתיב: „יפה נוף משוש כל הארץ"[8]. ורבנן אָמְרֵי: על שם „והיו עיני ולבי שם כל הימים"[9].

י. דבר אחר: „יחיו דגן": יֵעָשׂוּ עיקר הם כישראל, כמה דְתֵימָא: „דגן בחורים"[10]; „יפרחו כגפן": כישראל, כמה דתימא „גפן ממצרים תסיע"[11]. וכן אתה מוצא כשם שכתובה פרשה בתורה בין ישראל לחבירו, אם מועל בו שהוא חייב קרבן, שנאמר: „נפש כי תחטא ומעלה" וגו'[12], כך הקב"ה כתב פרשה בתורה בין ישראל לגרים, שאם גוזל אדם מישראל לגר, דינו כגוזל מישראל. אַתְ מוצא: בזה כתיב חטא: „כי תחטא", ובגוזל הגר כתיב: „מכל חטאת האדם"; בזה כתיב: „ומעלה מעל בה'", ובזה כתיב: „למעל מעל בה'"; בזה כתיב: „והיה כי יחטא ואשם"[13], ובגר כתיב: „ואשמה הנפש ההיא"; בזה כתיב: „ושלם אותו בראשו"[14], ובגר כתיב: „והשיב את אשמו בראשו"[15]; בזה כתיב: „וחמשיתו יוסף עליו"[14], ובגר כתיב: „וחמשיתו יוסף עליו"[15]. בזה כתיב: „ואת אשמו יביא לה'"[16], ובגזל הגר כתיב: „מלבד איל הכפורים"[17]. הדא למדנו, שהגרים עיקר הם כישראל. הֱוֵי: „יחיו דגן ויפרחו כגפן".

1. שמות טו, כו. 2. שם לב, כה. 3. ויקרא יג, מה. 4. במדבר ה, ג. 5. שם ה, ו. 6. הושע יד, ח. 7. ישעיה א, יח. 8. תהלים מח, ג. 9. מלכים א. ט, ג. 10. זכריה ט, יז. 11. תהלים פ, ט. 12. ויקרא ה, כא. 13. שם שם, כג. 14. שם שם, כד. 15. במדבר ה, ז. 16. ויקרא ה, כה. 17. במדבר ה, ח.

ח. כמה דתימא — כמו שתאמר (כמו שנאמר). הייתי מגלגל בדברים — הייתי סובל את המצב. לפי שלא היה מקום קבוע לגלוי אלהים למשה, אלא הוא דבר עמו בכל מקום, לפיכך לא הפקיד להבדיל את הזבים מביניהם (מ"כ).

יא. „איש או אשה" וגו' הדא הוא דכתיב: „ה' אוהב צדיקים" וגו' [1].
כך אמר הקב"ה: „אני אוהבי אהב" [2]; וכן הוא אומר: „כי מכבדי אכבד": [3] הם אוהבים אותי, אף אני אוהב אותם. ולמה הקב"ה אוהב צדיקים? שאינם נחלה ואינם משפחה. את מוצא הכהנים בית אב הם, הלוים בית אב הם שנאמר: „בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה'" [4]. אם מבקש אדם להיות כהן, אינו יכול; להיות לוי, אינו יכול. למה? שלא היה אביו לא כהן ולא לוי. אבל אם מבקש אדם להיות צדיק, אפילו גוי יכול הוא, שאינם בית אב. לכך הוא אומר: „יראי ה' ברכו את ה'" [4]. „בית יראי ה'" לא נאמר, אלא „יראי ה'": אינו בית אב, אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב"ה אוהבם. לכך נאמר: „ה' אוהב צדיקים" וגו'. הרבה הקב"ה אוהב את הגרים. למה הדבר דומה? למלך, שהיה לו צאן, והיתה יוצאת בשדה ונכנסת בערב. כך בכל יום. פעם אחת נכנס צבי אחד עם הצאן. הלך לו אצל העזים, היה רועה עמהן. נכנסה הצאן לדיר, נכנס עמהן, יצאת לרעות, יצא עמהן. אמרו למלך: הצבי הזה נלוה עם הצאן והוא רועה עמהן כל יום ויום: יוצא עמהן ונכנס עמהן. היה המלך אוהבו. לזמן שהוא יוצא לשדה, היה מפקד: „ירעה יפה לרצונו" „לא יכה אדם אותו!" „הזהרו בו!" ואף כשהוא נכנס עם הצאן, היה אומר להם: תנו לו, ישתה. היה אוהבו הרבה. אמרו לו: מרי! כמה תישים יש לך, כמה כבשים יש לך, כמה גדיים יש לך, ואין אתה מזהירנו, ועל הצבי הזה בכל יום אתה מצוינו! אמר להם המלך: הצאן רוצה ולא רוצה, כן היא דרכה לרעות בשדה כל היום ולערב לבא לישן בתוך הדיר. הצביים במדבר הם ישנים, אין דרכם ליכנס לישוב בני אדם, לא נחזיק טובה לזה, שהניח כל המדבר הרחב, הגדול, במקום כל החיות, ובא ועמד בחצר? כך אין אנו צריכין להחזיק טובה לגר, שהניח משפחתו ובית אביו, והניח אומתו וכל אומות העולם ובא לו אצלנו? לכן הרבה עליו שמירה שהזהיר את ישראל, שישמרו עצמם מהם שלא יזיקו להם. וכן הוא אומר: „ואהבתם את הגר" [5], „וגר לא תונה" וגו' [6]. וכשם שחייבה תורה לגוזל לחבירו תשלום ממון וקרבן איל הכפורים, כן חייבה תורה לגוזל את הגר לשלם לו ממונו ויביא קרבן איל הכפורים. שכן כתיב: „דבר אל בני ישראל איש או אשה" וגו'. והפרשה הזו בגזל הגר אמורה, דכתיב: „ה' שומר את גרים" [7]; שהרבה בשמירתם, כדי שלא יחזרו לסורם. (פרשה ח. א, ב).

1. תהלים קמו, ח. 2. משלי ח, יז. 3. שמואל א, ב, ל. 4. תהלים קלה, יט. 5. דברים י, יט. 6. שמות כב, כ. 7. תהלים קמו, ט.

י. לסורם — לקלקולם.

דְּבָרִים רַבָּה.

דברים רבה כולל אחת עשרה פרשיות, שהן עשרים ושבע דרשות. כל דרשה פותחת בדבר הלכה בנוסח „הלכה, אדם מישראל" ומסיימת בדברי נחמה ותקוה טובה לעתיד לבוא. מקורות המדרש הזה משמשים התלמוד הירושלמי, שמות רבה, ויקרא רבה. בסופו אני מוצאים הגדה גדולה על מיתת משה, הלקוחה בעיקרה מן המדרש „פטירת משה" בצרוף הוספות שונות. מטבעו של מדרש זה לתרגם לעברית את האגדות הנאמרות במקורות הנזכרים בלשון ארמית, וגם מרבה הוא להשתמש במלים זרות וביחוד ביוניות. על פי ההשערה נתחבר בארץ יון. ולדעת צונץ חל זמן חבורו בשנת תשע מאות למנין הרגיל. ה„ערוך" וגם רש"י אינם מזכירים את המדרש הזה, רק הילקוט מביא מאמרים ממנו וקורא לו בשם „אלה הדברים רבה". המחברים שחיו במאה השלש עשרה מייחסים את המאמרים, שהם מביאים ממנו, למדרש תנחומא.

דְּבָרִים רַבָּה.

I

הַקְּטַנִּים חַיָּבִים לִהְיוֹת נִשְׁמָעִים לַגְּדוֹלִים.

א. „ואשימם בראשיכם"[1]. „ואשמם" כתיב. אמר ר' יהושע בן לוי: אמר להם משה: אם אי אתם נשמעים להם, אשמה תלויה בראשיכם. למה הדבר דומה? לנחש הזה, שאמר הזנב לראש: עד מתי אתה מתהלך תחלה? אני אלך תחלה. אמר לו: לך. הלך ומצא גּוּמָא של מים, והשליכו לתוכה; מצא אש, והשליכו לתוכה; מצא קוצים, והשליכו לתוכם. מי גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. כך כשקטנים נשמעים לגדולים, הם גוזרים לפני המקום והוא עושה. ובשעה שהגדולים מהלכין אחר הקטנים, נופלים לאחר פניהם. דבר אחר: א"ר הושעיא: למה הדבר דומה? לכלה, שהיתה עומדת בתוך חופתה, וְנִתְפַּחֲמוּ ידיה. אם מְקַנַּחַת היא אותן בכותל — הכותל מתפחם, וידיה אין מתנקות, ואם בִּפְסֵיפַס — הפסיפס מתפחם, וידיה אין מתנקות. ואם מקנחת היא בשערה — שערה היא מתנאה וידיה מתנקות. כך בשעה שישראל שומעין לגדולים ואין גדולים עושים צרכיהם, אשמה תלויה בראשם של גדולים, ואם לאו, תלויה בראשיהם של עצמם. א"ר יצחק: בשעה שישראל נשמעים לגדוליהם, ואין

1. דברים א, יג.

א. ג ו מ א — בור. נתפחמו — נתלכלכו בפחם. מ ק נ ח ת — מנקה. פ ס י פ ס — אבן, אבני משכית (מאָזאאיק).

גדוליהם עושים צרכיהן, באותה שעה: „ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו״ [1]. וכל כך למה? שמשאוי של צבור קשה ואין אדם יחיד יכול לישא משאוי של צבור בעצמו. משה, רבן של כל הנביאים, לא היה יכול לשאת; מנין? „ואמר אליכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם״ [2].

(פרשה א, ח).

II

כִּבּוּד אָב וָאֵם.

ב. א״ר אבהו: שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר הגדול: אי זהו כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו, מה עשה דָּמָה בן נְתִינָה באשקלון; והיתה אמו חסרת דעת והיתה מְסַפַּרְתּוֹ בין חביריו, ולא היה אומר לה אלא: דייך, אמי.

ג. אמרו רבותינו: פעם אחת באו חכמים אצלו ליקח הימנו אבן אחת טובה, שנאבדה מכלי כהן, שהיה דר באשקלון, ופסקו עמו באלף זהובים. נכנס ומצא רגלו של אביו פשוטה על התיבה, שהיתה אבן טובה בתוכה, והיה ישן ולא ביקש לצערו. ויצא לחוץ ריקם. כיון שלא הוציאה, כסבורין שמבקש מהן יותר, והעלו דמיה עשרת אלפים זהובים. כשניעור אביו משנתו, נכנס והוציאה להם. בקשו ליתן לו עשרת אלפים זהובים, אמר להם: חס ל״י! איני נהנה משכר אבותי. אלא בדמים הראשונים, שפסקתי עמכם, אלף זהובים, כך אני נוטל מכם. ומה שכר נתן לו הקב״ה? אמרו רבותינו: באותה שנה ילדה פרתו פרה אדומה ומכרה יותר עשרת אלפים זהובים. ראה כמה גדול כבוד אב ואם!

ד. אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא כיבד בריה את אבותיו כמו אני את אבותי, ומצאתי שכיבד עשו לאביו יותר ממני. כיצד? אמר רשב״ג: אני הייתי משמש את אבי בכלי צואים, וכשהייתי הולך לשוק, הייתי משליך אותם הכלים ולובש כלים נאים ויוצא בהם. אבל עשו לא היה עושה כן. אלא אותם כלים, שהיה לובש ומשמש בהם את אביו, הם מעולים. תדע לך: בשעה שיצא לצוד ולהביא לאביו שיברך אותו, מה עשתה רבקה, שהיתה אוהבת את יעקב בנה? נתנה לו מטעמים ואמרה לו: לך אצל אביך וטול הברכות, עד שלא יטול אותן אחיך. באותה שעה אמר לה יעקב: אמי, אין את יודעת, שעשו אחי „איש שעיר ואנכי איש חלק״? [3], שלא ירגיש אבי שאיני עשו ואני מתבייש בפניו: מנין? שנאמר: „אולי ימושני אבי״ וגו׳ [4]. אמרה לו: בני, אביך עיניו כהות, ואני מלבשת אותך אותם כלים נאים, שאחיך לובש ומשמש בהם את אביך,

---

1. ישעיה ג, יד. 2. דברים א, ט. 3. בראשית כז, יא. 4. שם שם, יב.

א. וכל כך למה — למה הוא מזהירם כל כך על דבר זה. ב. מספרתו — הכתה אותו על פניו.

ואתה נכנס אצלו והוא אוחז בידך וסבור בך, שאתה עשו ומברך אותך. ומנין? שנאמר: „ותקח רבקה את בגדי עשו״ וגו׳ [1], שבהם היה למוד לשמש את אביו, שנאמר: „ותלבש את יעקב״. לפיכך, כשנכנס יעקב אצלו, מה יצחק אומר לו? „הקול קול יעקב והידים ידי עשו״ [2]. ברך אותו ויצא לו, ובא עשו ונכנס אצל אביו. אמר לו: מי אתה מסיח עמי בקול גדול? א״ל: „אני בנך בכורך עשו״ [3]. כיון ששמע את קולו, ידע שעשו הוא. א״ל: בני, „בא אחיך במרמה ויקח ברכתך״ [4]. באותה שעה התחיל עשו צווח ואומר: בא וראה מה עשה לי התם הזה, שכתוב בו „ויעקב איש תם יושב אהלים״ [5]! לא די שצחק לי, על שמכרתי לו את בכורתי „והנה עתה לקח ברכתי״ [6]. הא למדת, שעשו היה זהיר בכבוד אבותיו. א״ר יודן: כיון שבאו ישראל לעשות עמו מלחמה, הראהו הקב״ה למשה אותו הר, שהאבות קבורים בו. א״ל: משה, אמור להם לישראל: אין אתם יכולין להזדווג לו, עד עכשיו מתבקש לו שכר הכיבוד, שכיבד את אלו שקבורין בהר הזה. מנין? ממה שקרינו בענין: „רב לכם סב את ההר הזה״ [7]. (פרשה א, יד).

III

מֹשֶׁה וְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן.

ה. „ראה החלותי״ [8]. א״ר שמואל בר נחמן: כיון שיצאו ישראל ממצרים ועשה להם הקב״ה כל הנסים הללו, נפלה אימתם על כל אומות העולם, שנאמר: „תפול עליהם אימתה ופחד״ [9]. וכיון שבאו לעשות מלחמה עם סיחון ועוג, היו האמוריים שואלים אלו לאלו: בחייך, אומה זו, שהיא מבקשת לעשות עמנו מלחמה, גבורים הם או לא? כמה אומות הם? והם אומרים: בני שלש אומות הם. אמר סיחון ועוג: וכל האומה הזו של בני אדם בני שלש אומות הם? נזיין עצמנו ונצא עליהם ואנו הורגין אותם. מנין? „ויצא סיחון לקראתנו״ [10]. אמרו: באו משה וישראל לתחומה של אדרעי. אמר להן משה: נַחֲנֶה כאן ואנו נכנסין בשחרית. באו לִיכָּנֵס לאדרעי, ועדיין לא היתה העין רואה. תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ. אמר משה: איני יודע מה אני רואה, חומה אחרת בנו אלו בלילה! אמר לו הקב״ה: משה, זה שאתה רואה הוא עוג. א״ר יוחנן: אורך רגליו י״ח אמות. אותה שעה נתיירא משה. אמר הקב״ה: אל תתיירא, שאני מפילו לפניך. מניין? „ויאמר ה׳ אל משה

1. בראשית כז, טו. 2. שם שם, כב. 3. שם שם, לב. 4. שם שם, לה. 5. שם כה, כז. 6. שם כז, לו. 7. דברים ב, ג. 8. שם ב, לא. 9. שמות טו, טז. 10. דברים ב, לב.

ה. בני שלש אומות הן — בני ראשי האבות אברהם יצחק ויעקב.

אל תירא אותו"[1]. עוג היה תולש הר וזורק על ישראל, ומשה היה נוטל צרור ומזכיר עליו שם המפורש וּסְמָכוֹ. ישראל אומרים: ארורות הידים שכך זורקות! ואמוריים אומרים: ברוכות הידים שכך סומכות!

IV

מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד מִשָּׂרֵי רוֹמִי.

ו. "ושבת עד ה' אלהיך"[2]: אין לך דבר גדול מן התשובה. מעשה שהיו רבותינו ברומי: ר' אלעזר ור' יהושע ורבן גמליאל. וגזרו סִנְקְלֵיטִין של מלך לומר: מכאן ועד שלשים יום לא יהיה בכל העולם יהודי. והיה סִנְקְלֵיטוֹ של מלך ירא שמים. בא אצל רבן גמליאל וגילה לו הדבר. והיו רבותינו מצטערים הרבה. אמר להם אותו ירא שמים: אל תצטערו, מכאן ועד שלשים יום אלהיהם של יהודים עומד להם. בסוף עשרים וחמשה ימים גילה לאשתו את הדבר. אמרה לו: והרי שלמו כ"ה ימים. אמר לה: עוד חמשה ימים. והיתה אשתו צדקת ממנו, אמרה לו: אין לך טבעת? מוץ אותה ומות, וסִנְקְלֵיטִין בטל עליך שלשים ימים אחרים, והגזירה עוברת. שמע לה וּמָץ את טבעתו ומת. שמעו רבותינו ועלו אצל אשתו להראות לה פנים. אמרו רבותינו: חֲבָל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס, כלומר: הצדיק הזה לא מל! אמרה להן אשתו: יודעת אני מה אתם אומרים, חייכם! לא עברה הספינה עד שנתנה מכס שלה. מיד נכנסה לתוך הַקִּיטוֹן והוציאה להן קוּפְסָא שהיתה המילה בתוכה וּסַמְרְטוּטִים מלאים דם נתונים עליה. וקראו עליו רבותינו המקרא הזה: "נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגיני ארץ מאד נעלה"[3]. (פרשה ב, טו).

V

רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר. שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח.

ז. "האל הנאמן"[4]. רַבָּנִין אָמְרֵי: מאמונתו של בשר ודם את יודע אמונתו של הקב"ה. מעשה בר' פנחס בן יאיר, שהיה דר בעיר אחת בדרום, והלכו אנשים להתפרנס שם. והיו בידם שתי סאין של שעורים והפקידו אצלו, ושכחו אותן והלכו להם. והיה ר' פנחס בן יאיר זורע אותן בכל שנה ועושה אותן גורן וכונסן. אחר שבע שנים הלכו אותם החברים לשם, לתבוע אותן ליתן להם.

1. במדבר כא, לד. 2. דברים ג, ל. 3. תהלים מז, י. 4. דברים ז, ט.

ו. ברוכות הידים — כלומר: ארורות, אלא שלא רצה בעל האגדה להוציא קללה מפיו כלפי משה. סנקליטין — המועצה. סנקליט — יועץ. אין לך טבעת וכו' — טבעת חלולה וסם המות בתוכה היתה להם וכשהיו רוצים להמית אדם בסתר היו נותנים הטבעת בפה והוא מצץ בה ומת (מ"כ). וסנקליטין בטל עליך וכו' — מנהגם היה כשמת אחד היועצים, בטלו בתי הדינים שלשים יום וכל הגזרות שנגזרו עד יום מותו נתבטלו גם כן. הקיטון — חדר המטות. קופסא — ארגז.

מיד הכיר אותם ר׳ פנחס בן יאיר. אמר להם: בואו וטלו אוצרותיכם. הרי מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב״ה.

ח. ושוב מעשה בר׳ פנחס בן יאיר, שהלך לעיר אחת והיו העכברים אוכלים בתחומה של אותה העיר. באו ובקשו הימנו. מה עשה ר׳ פנחס בן יאיר? אמר להם: למה אין אתם מפרישין מעשרותיכם כראוי? מבקשין אתם, שנערב אתכם, שאם אתם מפרישין מעשרותיכם כראוי, אין עכברים אוכלים עוד? אמרו לו: אִין. ערב אותם, והלכו העכברים ולא נראו עוד.

ט. מעשה באדם אחד, שהיה חופר שיחין לרבים. בתו היתה הולכת בדרך ובאת לעבור בנהר וּשְׁטָפָהּ. באו ואמרו לו לר׳ פנחס: כך הגיע לבתו של פלוני. אמר להם: אי אפשר! כיון שהיה עושה רצונו של הקב״ה במים, אין הקב״ה מאבד את בתו במים. מיד נפלה צוחה בעיר: באתה בתו של פלוני. אמרו רבותינו: כיון שא״ר פנחס בן יאיר כך, ירד מלאך והעלה אותה.

י. מעשה בר׳ שמעון בן שטח, שלקח חמור אחד מישמעאלי אחד. הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן אחת טובה תלויה לו בצוארו. אמרו לו: רבי, „ברכת ה׳ היא תעשיר״ [1]. אמר להם ר׳ שמעון בן שטח: חמור לקחתי, אבן טובה לא לקחתי. הלך והחזירה לאותו ישמעאלי. וקרא עליו אותו ישמעאלי: ברוך ה׳ אלהי שמעון בן שטח! הֱוֵי: מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב״ה, שנאמן לשלם לישראל שכר המצות שהם עושין. מנין? שנאמר: „ושמרתם את המצות״ [2]. אבל מתן שכרן: „והיה עקב תשמעון״ [3] — בעקב אני פורע לכם. (פרשה ג, ה).

VI

הַמַּזִּיקִין וְהַמַּלְאָכִים הַמְשַׁמְּרִים אֶת הָאָדָם.

יא. מהו „כי אם שמור תשמרון״? [4]. אמר הקב״ה: אם שמרתם דברי תורה, אני משמר אתכם מן המזיקין. א״ר אבא בר זעירא: אין בית רובע בחללו של עולם, שאין בו כמה אלפים מזיקין. וכל אחד פּוֹרְמָא נתונה בפניו, שלא יביט באדם ויזיק. ובשעה שעונותיו של אדם גורמין, מעביר פורמא מפניו והוא מסתכל בו ומזיקו. מנין? שנאמר: „פדה בשלום נפשי מקרב לי״ [5]. אימתי? „כי ברבים היו עמדי״ [5]. ומי הם? אלו המלאכים, שהם משמרין את האדם. אמר ר׳ יהושע בן לוי: אִיקוֹנְיָא מהלכת לפני האדם וְהַכָּרוֹזוֹת כורזין לפניו.

1. משלי י, כב. 2. שמות יב, יז. 3. דברים ז, יב. 4. דברים יא, כב. 5. תהלים נה, יט.

ח. ובקשו הימנו — בקשו ממנו עצה ותקנה. שנערב אתכם — שאהיה עָרֵב בעדכם. אין — כן. ט. חופר שיחין — חופר בורות מים לשתות לעולי רגלים. כך הגיע — כך קרה. נפלה צוחה — יצא הקול. י. לקח — קנה. ושמרתם את המצות — ולא נאמר שישלם להם אלא לבסוף. בעקב — לבסוף, אחר כך. יא. בית רובע — מקום שאפשר לזרוע בו רובע הקב. פורמא — מסוה. אימתי — הוא פודה את נפשי מאותם העורכים לי קרב (הם המזיקים). כי ברבים היו עמדי — בשעה שהוא שולח לעזרתי את הרבים. איקוניא — צלם ודמות. הכרוזות — המכריזים (הערָאלדע).

ומה הם אומרים? „תנו מקום לאיקונין של הקב״ה!״ ראה כמה שומרין משמרין אותך. אימתי? בשעה שאת משמר דברי תורה. הרי נתתי לפניך שני דרכים: ברכה וקללה, ברכה — אם תשמעו לדברי, קללה — אִם לא תשמעו לדברי. (פרשה ד, ד).

VII
הַנְּמָלָה.

יב. „שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ד׳ אלהיך נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק״ [1]. זהו שאמר הכתוב: לך אל הנמלה עצל ראה דרכיה וחכם. אשר אין לה קצין שוטר ומושל. תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה״ [2]. מה ראה שלמה ללמד לעצל מן הנמלה? רַבָּנָן אָמְרֵי: הנמלה הזו שלשה בתים יש לה ואינה כונסת בעליון, מפני הַדֶּלֶף, ולא בתחתון, מפני הַטִּינָה, אלא באמצעי. ואינה חיה אלא ששה חדשים. למה? שמי, שאין לו גידים ועצמות, אינו חי אלא ששה חדשים. וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה. והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאה: חטין ושעורין ועדשים. א״ר תנחומא: וכל חייה אינה אלא חטה ומחצה, והיא כונסת את אלו! ולמה היא עושה כן? שאמרה: שמא יגזור עלי הקב״ה חיים ויהא לי מוכן לאכול.

אמר ר׳ שמעון בן יוחי: מעשה היה ומצאו בבור שלה שלש מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף. לפיכך אמר שלמה: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם״: אף אתם התקינו לכם מצות מן העולם הזה לעולם הבא. ומהו „ראה דרכיה וחכם״? רַבָּנָן אָמְרֵי: ראה דרך ארץ שיש בה, שבורחת מן הגזל. אר״ש בן חלפתא: מעשה בנמלה אחת שהפילה חטה אחת, והיו כולן באות ומריחות בה, ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה. באה אותה, שהיתה שלה, ונטלה אותה. ראה חכמה שיש בה! וכל השבח הזה שיש בה, שלא למדה מִבְּרִיָּה ולא שופט ולא שוטר יש לה, שנאמר: „אשר אין לה קצין שוטר ומושל״, אתם שמיניתי לכם שופטים ושוטרים, על אחת כמה וכמה שתשמעו להם! הֱוֵי: „שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך״. (פרשה ה, ב).

VIII
לָמָּה נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל אֶת הַדִּין.

יג. דבר אחר: „שופטים ושוטרים״. א״ר לוי: למה הדבר דומה? למלך, שהיו לו בנים הרבה, והיה אוהב את הקטן יותר מכולם. והיה לו פרדס אחד

---

1. דברים טז, יח. 2. משלי ו, ו, ז, ח.

יב. מ פ נ י ה ט י נ ה — מפני הטיט, המביא את התבואה לידי רקבון.

והיה אוהבו יותר מכל מה שהיה לו. אמר המלך: נותן אני את הפרדס הזה, שאני אוהבו מכל מה שיש לי, לבני הקטן, שאני אוהבו מכל בני. כך אמר הקב״ה: מכל האומות שבראתי, איני אוהב אלא לישראל, שנאמר: „כי נער ישראל ואהבהו״[1]; מכל מה שבראתי איני אוהב אלא את הדין, שנאמר: „כי אני ה׳ אוהב משפט״[2]. אמר הקב״ה: נותן אני מה שאהבתי לעם, שאני אוהב. הֱוֵי: „שופטים ושוטרים״. אמר הקב״ה לישראל: בני, הייכם! בזכות שאתם משמרים את הדין, אני מִתְגַּבֵּהַ. מנין? שנאמר: „ויגבה ה׳ צבאות במשפט״[3]. ועל ידי שאתם מגביהין אותי בדין, אף אני עושה צדקה ומַשְׁרֶה קדושתי ביניכם. מנין? שנאמר: „והאל הקדוש נקדש בצדקה״[4]. ואם שמרתם את שניהם, הצדקה והדין, מיד אני גואל אתכם גאולה שלימה. מנין? שנאמר: „כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות״[5]. (פרשה ה, ו).

IX

מִפְּנֵי מָה לֹא נִתְגַּלָּה שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת.

יד. „כי יקרא קן צפור לפניך״[6]. זהו שאמר הכתוב: „אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע״[7]. מהו „אורח חיים פן תפלס״? אמר רבי אבא בר כהנא: אמר הקב״ה: לא תהא יושב ומְשַׁקֵּל במצותיה של תורה, כענין שנאמר: „ושקל בפלס הרים״[8]. ולא תהא אומר: הואיל והמצוה הזו גדולה, אני עושה אותה, ששכרה מרובה; והואיל וזו מצוה קלה, איני עושה אותה. מה עשה הקב״ה? לא גילה לבריות מהו מתן שכרה של כל מצוה ומצוה, כדי שיעשו כל המצות בְּתוֹם. מנין? שנאמר: „נעו מעגלותיה לא תדע״. למה הדבר דומה? למלך, ששכר לו פועלים והכנים אותן לתוך פרדסו סְתָם, ולא גילה להן מהו שכרו של פרדס, שלא יניחו דבר, ששכרו מועט, וילכו ויעשו דבר, ששכרו מרובה. בערב קרא לכל אחד ואחד, אמר לו: תחת איזה אילן עשית? א״ל: תחת זה. א״ל: פִּלְפֵּל הוא, שכרו זהוב אחד. קרא לאחר, א״ל: תחת איזה אילן עשית? א״ל: תחת זה. א״ל: פרח לבן הוא, שכרו חצי זהב. קרא לאחר, א״ל: תחת איזה אילן עשית? א״ל: תחת זה. א״ל: זית הוא שכרו מאתים זוז. אמרו לו: לא היית צריך להודיע אותנו, איזה אילן שכרו מרובה, כדי שנעשה תחתיו? אמר להם המלך: אילו הודעתי, היאך היה כל פרדסי נעשה? כך לא גילה הקב״ה מתן שכרן של מצות, חוץ משתי מצות: החמורה שבחמורות והקלה שבקלות. כבוד אב ואם — חמורה שבחמורות, ומתן שכרה: אריכות ימים, שנאמר: „כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך״[9]. והקלה שבקלות — שילוח הקן. ומהו שכרה? אריכות ימים, שנאמר: „שלח תשלח את האם וגו׳ והארכת ימים״[10]. הֱוֵי: „כי יקרא קן צפור״. (פרשה ו, ב).

1. הושע יא, א. 2. ישעיה סא, ח. 3. שם ה, טז. 4. שם שם. 5. שם נו, א.
6. דברים כב, ו. 7. משלי ה, ו. 8. ישעיה מ, יב. 9. שמות כ, יב. 10. דברים כב, ז.

יד. בְּתוֹם — בתמים ובשוה.

X

בִּגְדֵי יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

טו. „לא בלו שלמותיכם"[1]. ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי שאל את ר"ש בן יוסי חָמִיו: כלי קוּרִים יצאו עם ישראל במדבר? א"ל: אותם הבגדים שהיו עליהם מה שהלבישו אותם מלאכי השרת בסיני, לפיכך לא נִתְבַּלּוּ. א"ל: ולא היו גדילין? והיו הבגדים קטנים להם! א"ל: אל תתמה על זו: הַחִלָּזוֹן הזה כשגדל, מלבושו גדל עמו. א"ל: ולא היו צריכין תכבוסת? א"ל: הענן היה שָׁף בהם ומלַבְּנָם. א"ל: ולא היו נשרפים מן הענן, שהוא אש? א"ל: אל תתמה על זו: אֲמִיַּנְטוֹן הזה אין מגהצין אותו אלא באש. אף בגדיהם, שהיו מעשה שמים, היה הענן שף בהן ואינו מזיקן. א"ל: ולא היו עושין מאכולת? א"ל: במיתתם לא נגעה בהן רמה, בחייהן על אחת כמה וכמה! א"ל: ולא היה ריחם רע מכח הזיעה? א"ל: היו מתעננים בנאות דשאים של באר, והיה ריחם מְפַעְפֵּעַ בכל העולם. (פרשה ז, יא).

XI

מִיתַת מֹשֶׁה.

טז. א"ר מאיר: הלך מלאך המות אצל משה ואמר לו: הקב"ה שלחני אצלך, שאתה מִסְתַּלֵּק ביום הזה. א"ל משה: לך מכאן, שאני מבקש לקלס להקב"ה. מנין? שכתוב: „לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה"[2]. א"ל: משה, מה אתה מתגאה? יש לו מי שיקלסוהו; השמים והארץ מקלסין אותו בכל שעה, שנאמר: „השמים מספרים כבוד אל"[3]. א"ל משה: ואני מְשַׁתֵּק אותם ומקלס אותו, שנאמר: „האזינו השמים ואדברה" וגו'[4]. בא אצלו פעם שניה. מה עשה משה? הזכיר עליו שם המפורש וברח. מנין? שנאמר: „כי שם ה' אקרא"[5]. כיון שבא אצלו פעם שלישית, אמר: הואיל ומן השם הוא, צריך אני לְצַדֵּק עלי את הדין. מנין? שנאמר: „הצור תמים פעלו"[6]. א"ר יצחק: היתה נפשו של משה מתקשה לצאת והיה משה מסיח עם נפשו ואמר: נפשי, תאמר שבקש מלאך המות לשלוט עליך? אמרה לו: לא יעשה הקב"ה כן: „כי חלצת נפשי ממות"[7]. ותאמר, שראית אותם בוכין ובכית עמהם? אמרה לו: „את עיני מן דמעה". אמר לה: ותאמר, שבקשו לדחות אותך לגיהנם? אמרה לו: „את רגלי מדחי"[8]. אמר לה: ולהיכן את עתידה להלוך? אמרה לו: „אתהלך

---

1. דברים כט, ד. 2. תהלים קיח, יז. 3. שם יט, ב. 4. דברים לב, א. 5. שם שם, ג. 6. שם שם, ד. 7. תהלים קטז, ח. 8. שם שם.

טו. קוריים — מין ארג גס. חלזון — תולעת, שדמו משמש לצבע תכלת. שף — משפשף. אמיינטון — (אמיאנט) מין אבן הנטויה ונארגת לבגד וכהתלכלכו מגהצים אותו באש (ערוך השלם). מאכלת — רמשים הבאים מחמת זוהמה (כנים וכו'). מפעפע — מתפשט. טז. מסתלק — נפטר מן העולם.

לפני ה׳ בארצות החיים״[1]. כיון ששמע משה כך, נתן לה רשות. אמר לה: „שובי נפשי למנוחיכי״ וגו׳[2]. א״ר אבין: כיון שנסתלק, התחתונים היו מקלסין אותו ואומרים: „תורה צוה לנו משה״[3]. והעליונים מקלסין אותו ואומרים: „צדקת ה׳ עשה״ וגו׳[4]. והקב״ה מקלס אותו: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה״.

יז. ולמה זכה משה, שהקב״ה נתעסק עמו? אלא בשעה שירד למצרים והגיעה גאולתם של ישראל, כל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב, ומשה היה מסבב את העיר ויגע שלשה ימים ושלשה לילות למצוא ארונו של יוסף, שלא היו יכולים לצאת ממצרים חוץ מיוסף. למה? שכך נשבע להם בשבועה לפני מותו, שנאמר: „וישבע יוסף את בני ישראל לאמר״[5] וגו׳. משנתיגע הרבה, פגעה בו סגולה וראתה משה, שהיה עיף מן היגיעה. אמרה לו: אדוני משה, למה אתה עיף? אמר לה: שלשה ימים ושלשה לילות סבבתי את העיר, למצוא ארונו של יוסף, ואין אני מוצא אותו. אמרה לו: בא עמי ואראך היכן הוא. הוליכה אותו לנחל. אמרה לו: במקום הזה עשו ארון של ת״ק ככרים והשליכוהו בתוך הנחל החרטומים והאשפים, וכן אמרו לפרעה: רצונך, שלא תצא אומה זו מכאן לעולם? העצמות של יוסף אם לא ימצאו אותן, עד עולם אינם יכולים לצאת. מיד עמד משה על שפת הנחל ואמר: יוסף, יוסף! אתה ידעת, היאך נשבעת לישראל: „פקד יפקד אלהים אתכם״[6], תן כבוד לאלהי ישראל ואל תעכב גאולתם של ישראל. מעשים יש לך, בקש רחמים לפני בוראך ועלה מן התהומות! מיד התחיל ארונו של יוסף לפעפע ועולה מן התהומות כקנה אחד. לקח אותו ושם אותו על כתפו והיה סובל אותו, וכל ישראל אחריו. וישראל היו סובלים את הכסף ואת הזהב, שנטלו ממצרים, ומשה סובל ארונו של יוסף. אמר לו הקב״ה: משה, אתה אומר, שדבר קטן עשית? חייך! החסד הזה שעשית, גדול הוא, ולא השבחת לכסף ולזהב, אף אני אעשה עמך החסד הזה ואתעסק עמך.

יח. בשעה שהגיעו ימי משה לִיפָּטֵר מן העולם, אמר לו הקב״ה? „הן קרבו ימיך״[7], אמר לפניו: רבונו של עולם! אחר כל היגיעה הזו, אתה אומר לי: „הן קרבו ימיך״? „לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה״[8]. אמר לו: אי אתה יכול כי זה כל האדם. אמר משה: רבש״ע! דבר אחד אני מבקש ממך לפני מותי: שאכנס וְיִבָּקְעוּ כל השערים שבשמים ותהומות ויראו שאין זולתך.

---

1. תהלים קטז, ט. 2. שם שם, ז. 3. דברים לג, ד. 4. דברים לג, כא. 5. בראשית נ, כה. 6. שם שם. 7. דברים לא, יד. 8. תהלים קיח, יז.

יז. עסוקים בכסף וזהב — ששאלו מאת המצרים. סגולה — כנוי לסרח בת אשר שהאריכה ימים עד צאת בני ישראל ממצרים. מעשים יש לך — מעשים עשית והקב״ה לא ישיב את תפלתך ריקם ולכן בקש רחמים מלפניו שיעלך מן התהום. לפעפע — לבצבץ. יח. כי זה כל האדם — זה גורלו של כל האדם למות. ויראו שאין זולתך — יראו ישראל, שאין אלהים זולתך.

מנין? שנאמר: „וידעת היום והשבות אל לבבך כי ד׳ הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד״[1]. אמר לו הקב״ה: אתה אמרת „ואין עוד״, אף אני אומר: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה״ וגו׳[2] „לכל האותות והמופתים״[3] וגו׳ „ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל״[4].

יט. וכיון שראה משה שנחתם עליו גזר דין, גזר עליו תענית וְעָג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמר: איני זז מכאן, עד שתבטל אותה גזירה! באותה שעה מה עשה משה? לבש שק ונתעטף שק ונתפלש באפר ועמד בתפלה ובתחנונים לפני הקב״ה, עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי בראשית, ואמרו: שמא הגיע צביונו של הקב״ה לחדש את עולמו? יצתה בת קול ואמרה: עדיין לא הגיע צביונו של הקב״ה לחדש את עולמו, אלא: „אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש״[5], ואין איש אלא משה, שנאמר: „והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה״[6]. מה עשה הקב״ה באותה שעה? הכריז בכל שער ושער של רקיע ורקיע, בכל בית דין ובית דין, שלא יקבלו תפלתו של משה ולא יעלו אותה לפניו, מפני שנחתם עליו גזר דין. — אותו מלאך, שממונה על הכרזה אַכְזְרִיאֵל שמו, — באותה שעה קרא הקב״ה בבהלה ואמר להם למלאכי השרת: רדו בבהלה ונעלו כל שערי רקיע ורקיע, שגבר קול התפלה כְלַפֵּי מעלה; וביקשו לעלות הרקיע, מפני קול תפלתו של משה, שהיתה תפלתו דומה לחרב, שהוא קורא וחותך ואינו מעכב; שהיתה תפלתו מעין שם המפורש, שלמד מן זַגְזַגְאֵל, רב וסופר של בני מרום. על אותה שעה הוא אומר: „ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד י״י ממקומו״[7]. ואין „רעש״ אלא זִיעַ, ואין „גדול״ אלא משה, שנאמר: „גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם״[8], מהו „ברוך כבוד י״י ממקומו״? בשעה שראו גלגלי מרכבה ושרפי להבה, שאמר הקב״ה: לא תקבלו תפלתו של משה ולא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים ולא הכניסו לארץ ישראל, אמרו: „ברוך כבוד י״י ממקומו״, שאין לפניו משוא פנים, לא לקטן ולא לגדול. ומנין, שהתפלל משה באותו הפרק חמש מאות והמשה עשר פעמים? שנאמר: „ואתחנן אל י״י בעת ההיא לאמר״[9], „ואתחנן״ בְגִימַטְרְיָא הָכֵי הָוֵי.

כ. באותה שעה אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי, שנצטערתי על ישראל, עד שיהיו מאמינים לשמך. כמה צער נצטערתי עליהם במצות, עד שקבעתי להם תורה ומצות; אמרתי: כשראיתי בצרתם, כך אראה בטובתם; ועכשיו, שהגיעה טובתם של ישראל,

---

1. דברים ד, לט. 2. שם לד, י. 3. שם שם, יא. 4. שם שם, יב. 5. איוב יב, י.
6. במדבר יב, ג. 7. יחזקאל ג, יב. 8. שמות יא, ג. 9. דברים ג, כג.

יט. צביונו — רצונו. כלפי — כנגד. ובקשו לעלות — אולי צ״ל „לנעול״.
בגימטריא הכי הוי — כך הוא הסכום היוצא מאותיות המלה הזאת.

אתה אומר לי: „לא תעבר את הירדן הזה"[1]! הרי אתה עושה תורתך פְּלַסְתֵּר, דכתיב: „ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו ולא יקרא עליך אל ייי והיה בך חטא"[2]. זה הוא שילום עבודה של ארבעים שנה, שעמלתי, עד שהיו עם קדוש ונאמן? שנאמר: „ויהודה עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן"[3].

כא. מלאך סמאל הרשע, ראש כל השְּׂטָנִים הוא, בכל שעה היה מספר מיתתו של משה ואומר: מתי יגיע הקץ או הרגע, שבו ימות משה שארד ואטול נשמתו הימֶנו? ועליו אמר דוד: „צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו"[4]. אין לך רשע בכל השטנים כולן כסמאל, ואין לך צדיק בכל הנביאים כמשה, שנאמר: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ייי פנים אל פנים"[5]. משל למה הדבר דומה? לאדם, שנזדמן לסעודת חתן וכלה; והיה אותו האיש מצפה ואומר: מתי תגיע שמחתכם, ואשמחה בה! כך היה סַמָּאֵל הרשע מצפה נשמתו של משה ואומר: מתי יהיה מיכאל בוכה ואני ממלא פי שחוק! עד שאמר לו מיכאל: מה, רשע, אני בוכה ואתה משחק? „אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ייי אור לי"[6]. „כי נפלתי"—מפטירתו של משה, „קמתי"—מִפַּרְנָסָתוֹ של יהושע, בשעה שהפיל ל"א מלכים; „כי אשב בחשך"—בחורבן בית ראשון ואחרון, „ייי אור לי"—לימות המשיח.

כב. עד כאן עלתה למשה שעה אחת. באותה שעה אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אם אין אתה מכנים אותי לארץ ישראל, הניח אותי בעולם הזה, ואחיה ולא אמות. א"ל הקב"ה למשה: אם לא אמיתך בעולם הזה, היאך אֲחַיֶּךָ לעולם הבא? ולא עוד, אלא שאתה עושה תורתי פְּלַסְתֵּר, שכתוב בתורתי על ידיך: „ואין מידי מציל"[7]. אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אם אין אתה מכנים אותי לארץ ישראל, הניח אותי כחיות השדה, שהן אוכלין עשבים ושותין מים והיין ורואין את העולם. כך תהא נפשי כאחת מהן. אמר לו: רַב לְךָ! אמר לפניו: רבש"ע! ואם לאו, הניח אותי בעולם הזה כעוף זה, שהוא פורח בכל ארבע רוחות העולם ומלקט מזונו בכל יום ולעת הערב חוזר לקינו. כך תהא נפשי כאחת מהן. אמר לו: רב לך! מהו „רב לך"? אמר לו: רב לך אשר דברת.

כג. כיון שראה משה, שאין בריה יכולה להצילו מדרך המות, באותה שעה אמר: „הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה, ואין עול צדיק וישר הוא"[8]. מה עשה משה? נטל את המגלה וכתב עליה שם המפורש

1. דברים לא, ב. 2. שם כד, טו. 3. הושע יב, א. 4. תהלים לז, לב. 5. דברים לד, י. 6. מיכה ז, ח. 7. דברים לב, לט. 8. שם שם, ד.

כ. פלסתר — זיוף, שקר. כא. היה מספר מיתתו של משה — היה סופר את השעות והרגעים מתי ימות משה. מפרנסתו — ממה שיהושע נתמנה לפרנס ולמנהיג.

וספר השיר. עדיין לא מלא לכתוב, עד שהגיע הרגע, שבו ימות משה. באותה שעה אמר הקב"ה לגבריאל: גבריאל, צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבונו של עולם! מי שהוא שקול כנגד ששים רבוא, איך אני יכול לראות במותו? ומי שיש בו דברים אלו, איך אני יכול לעשות לו קצף? ואחר כך אמר לו למיכאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבונו של עולם! אני הייתי לו רב, והוא היה לי לתלמיד, ולא יכול אני לראות במותו. ואחר כך אמר לסמאל הרשע: צא והבא נשמה של משה. מיד לבש כעס והגר חרבו ונתעטף אכזריות והלך לקראתו של משה. כיון שראה אותו, שהוא יושב וכותב שם המפורש וזוהר מראהו דומה לשמש והוא דומה למלאך י"י צבאות, היה מתירא סמאל מן משה. אמר: וַדַּאי, שאין המלאכים יכולין ליטול נשמתו של משה. וטרם שהראה סמאל את עצמו למשה, היה משה יודע שבא סמאל. וכיון שראה סמאל את משה, אחזתו רעדה וחיל כיולדה, ולא מצא פתחון פה לדבר עם משה, עד שאמר משה לסמאל: „אין שלום אמר י"י לרשעים"[1], מה תעשה בכאן? אמר לו: ליטול נשמתך באתי. אמר לו: מי שְׁגָרְךָ? א"ל: מי שברא את כל הבריות. א"ל: אין נוטל נשמתי. א"ל: כל באי העולם נשמתם מסורין לידי! א"ל: יש בי כח מכל באי העולם. א"ל: מה כחך? א"ל: אני בן עמרם, שיצאתי ממעי אמי מָהוּל ולא נצרכתי לְמוֹהֲלֵנִי; ובו ביום שנולדתי, מצאתי פתחון פה והלכתי ברגלי ודברתי עם אבי ואמי ואפילו הלב לא ינקתי. וכשהייתי בן שלשה חדשים, התנבאתי ואמרתי, שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי אש, וכשהייתי מהלך בחוץ, נכנסתי לִפְלָטְרִין של מלך ונטלתי כתר מעל ראשו. וכשהייתי בן שמונים שנה, עשיתי אותות ומופתים במצרים והוצאתי ששים רבוא לעיני כל מצרים, וקרעתי את הים לשנים עשר קרעים והפכתי מי מרה למתוק; ועליתי ודרכתי דרך בשמים והייתי תופס במלחמתם של מלאכים וקבלתי תורה של אש ודרתי תחת כסא אש, וסוכתי תחת עמוד אש, ודברתי עמו פנים בפנים; ונצחתי בְּפָמְלְיָא של מעלה וגליתי רזיהם לבני אדם, וקבלתי תורה מימינו של הקב"ה ולִמַּדְתִּי אותה לישראל; ועשיתי מלחמה עם סיחון ועם עוג, שני גבורי אומות העולם, שבשעת המבול לא הגיעו מים לקרסוליהן, מפני גובהן; והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם, והכיתים במטה שבידי והרגתים. מי יש בבאי עולם, שיכול לעשות כן? לך רשע מכאן, אין לך לומר כן, לךְ, ברח מלפני, איני נותן נשמתי לך! מיד חזר סמאל והשיב דבר לפני הגבורה. אמר לו הקב"ה לסמאל: בא והבא נשמתו של משה. מיד שלף חרבו מתערה

---

1. ישעיה מח, כב.

כג. ספר השיר — פרשת האזינו. מצאתי פתחון פה — החלותי לדבר. והייתי תופס במלחמתם של מלאכים — קשרתי מלחמה עם המלאכים, שרצו לעכב בידי לקבל את התורה. פמליא של מעלה — קהל מלאכי מרום.

ועמד על משה. מיד קצף עליו משה ונטל את המטה בידו, שחקוק בו שם המפורש, ופגע בו בסמאל בכל כחו, עד שנס מלפניו, ורץ אחריו בשם המפורש ונטל קרן הודו מבין עיניו ועִוֵּר את עיניו.

כד. עד כאן עלתה למשה סוף רגע. יצתה בת קול ואמרה: הגיע סוף מיתתך! אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! זכור אותו היום, שנגלית עלי בסנה ואמרת לי: „לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים"[1]; זכור אותו היום, שהייתי עומד על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה; בבקשה ממך, אל תמסרני ביד מלאך המות! יצתה בת קול ואמרה לו: אל תתירא, אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך. באותה שעה עמד משה וקידש עצמו כשרפים, וירד הקב"ה משמי שמים העליונים ליטול נשמתו של משה, ושלשה מלאכי השרת עמו: מיכאל וגבריאל וְזַגְזַגְאֵל: מיכאל הציע מטתו של משה, וגבריאל פֵּירַס בגד של בּוּץ מראשותיו וזגזגאל מרגלותיו, מיכאל מצד אחד וגבריאל מצד אחד. אמר הקב"ה למשה: משה, הַשְׁכֵּב עיניך זה על גב זה! והשכיב עיניו זה על גב זה. א"ל: הנח ידיך על החזה! והניח ידיו על החזה. א"ל: הַקֵּף רגליך זה על גב זה! הקיף רגליו זה על גב זה.

כה. באותה שעה קרא הקב"ה לנשמה מתוך גופו. אמר לה: בתי, ק"כ שנה קְצַבְתִּיךְ הֱיוֹתֵךְ בגופו של משה, עכשיו הגיע קיצך לצאת, צאי אל תאחרי! אמרה לפניו: רבונו של עולם! יודעת אני, שאתה אלוה כל הרוחות וכל הנפשות, נפש החיים והמתים מסורין בידך, ואתה בראתני ואתה יצרתני ואתה נתתני בגופו של משה ק"כ שנה; ועכשיו יש גוף טהור בעולם, יותר מגופו של משה, שלא נראה בו רוח סרוחה מעולם ולא רמה ותולעה? לכן אני אוהבת אותו ואיני רוצה לצאת ממנו. אמר לה הקב"ה: נשמה, צאי אל תאחרי! ואני מעלה אותך לשמי שמים העליונים ואני מושיבך תחת כסא כבודי אצל כרובים ושרפים וגדודים.

באותה שעה נשקו הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקת פה.

והיה הקב"ה כביכול בוכה: „מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און"[2]. ורוח הקדש אומר: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". שמים בוכין ואומרין: „אבד חסיד מן הארץ"[3]. ארץ בוכה ואומרת: „וישר באדם אין". וכשבקש יהושע רבו ולא מצאו, היה בוכה ואומר: „הושיעה י"י כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם"[4]. ומלאכי השרת אומרים: „צדקת י"י עשה"! וישראל היו אומרים: „ומשפטיו עם ישראל". אלו ואלו היו אומרים: „יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו"[5]. „זכר צדיק לברכה"[6], „ונשמתו לחיי עולם הבא"! (פרשה יא).

1. שמות ג, י. 2. תהלים צד, טז. 3. מיכה ז, ב. 4. תהלים יב, ב. 5. ישעיה נז, ב. 6. משלי י, ז.

כד. השכב עיניך — סגור שמורות עיניך כאחת. קצבתיך — יעדתי לך.

מִדְרָשׁ רַבָּה לַחֲמֵשׁ הַמְּגִלּוֹת.

שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה אוֹ מִדְרָשׁ „חֲזִית".

חבה יתרה נודעת מאת הדרשנים ובעלי האגדה לשיר השירים. יצירה זו, שיצר הגיניוס העברי בעודנו רענן וער לכל רגשות האדם באשר הוא אדם, לכל המודות היופי והדרי הטבע שֶׁגִּדֵּל וְרִבָּה אותו, נעשתה זרה ומוזרה במסבת תנאי החיים שנתהוו לאחר חרבן הבית השני. בתקופה זו של עבדות מדינית נפסק הקשר שבין אדם מישראל והטבע. האדם נתכוץ ונתמעך, רגשותיו הטבעיים והבריאים מתדלדלו, ואת מקומו ירש היהודי המשוקע בכל מהותו ועצמותו ביהדות. תחת הרוח הרעננה המלאה חֶדְוַת החיים ושירה, שהיתה מצויה בו לשעבר, תקפה אותו עכשיו רוח קשה, רוח של נזירות ופרישות מתענוגות הארץ התמימים והפשוטים, רוח המבקשת את ספוקה בתיאולוגיה ויונקת את עיקר חיותה מתוך „ספרי הקדש". ובתוך ספרי הקדש נתגלגלה מגלה קטנה אחת, פליטת שירת ישראל בטרם היה לעם תיאולוגי גמור, מגלה שהיא כלה מזמור לרגש אנושי, הימנון לאהבה „העזה כמות" ו„ליקיצת האביב" בלב האדם ובקרב הטבע שמסביב לו — מגלת שיר השירים. מה לעשות למגלה זו? מה לה פה בין הכתבים ה„מטמאים" מרוב קדושתם את ידי האדם הנוגעות בהם? אחת דתה להגנז — כאשר „נגנזו" בודאי יצירות אחרות שכמותה, שנתגלגלו ובאו מן התקופות הקדומות, בשעה ש„אדם מישראל" היה עדיין אדם, היונק מן הטבע ולא מן הספר. ובודאי היה שיר השירים נגנז, אלמלא בא ר' עקיבא והכריז „שלא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים, שאין כל העולם כדאי כיום שניתנה בו שיר השירים. למה? שכל השירים קדש וזה קדש קדשים" (מדרש שיר השירים א, י"א). וכך ניצל שיר השירים מדין „גניזה", אלא שבשכר זה היה נטל עליו לפשוט את צורתו הטבעית, הארצית והאנושית וללבוש צורה תיאולוגית, שמימית ולאומית. ההימנון לאהבה העזה כמות נהפך להימנון של ברית האהבה שבין כנסת ישראל והקב"ה, וכל פסוקיו, וכל תבותיו וכל אותיותיו הוצאו מידי פשוטם ונתפרשו על ענינים רוחניים, דתיים ולאומיים. „כל חכמתיה דשלמה לא סלת, אלא שיר השירים לישראל" (שם). כך היתה הורתו ולידתו של מדרש שיר השירים.

מדרש זה הנקרא גם „חֲזִית" על שם הפתיחה שלו „חזית איש מהיר במלאכתו" משמש פרוש אגדי על כל פסוק ופסוק של שיר השירים, פרוש הספוג

כלו רוך ואהבה לעם ישראל ולקדשיו. היחס שבין הקב״ה ובין עם סגולתו מפואר ומרומם במדרש זה בדברי חן ונעימות, שיש בהם מן הקסם שבמליצת שיר השירים. כמה חביבים הם דברי הדרשה המושלת את ישראל ליונה: „מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים; מה יונה זו פושטת את צוארה לשחיטה, כך ישראל, שנאמר „כי עליך הֹרַגְנוּ כל היום״; מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל משעה שהכירו את הקב״ה לא המירוהו באחר״! וכמה נחמדה היא דרשה אחרת, המושלת את ישראל לשושנה: „אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה; אני היא וחביבה אני שנתונה בעמקי הצרות, וכשידלני הקב״ה מהצרות אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה לפניו״.

מדרש שיר השירים הוא מן המדרשים העתיקים, והמקורות ששאב מהם מסדרו הם: תלמוד ירושלמי, בראשית רבה, פסיקתא דרב כהנא ויקרא רבה. חוץ מזה יש בו מאמרים מן המשנה והבריתא ומעט גם מן התלמוד הבבלי.

שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה

או מדרש „חָזִיתָ״.

I

הַשַּׁי שֶׁהוֹבִיל רַבִּי חֲנִינָא לִירוּשָׁלַיִם.

א. „חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב״[1]. זה ר׳ חנינא. אמרו: פעם אחת ראה אנשי עירו מעלים עולות ושלמים. אמר: כולם מעלים שלמים לירושלים, ואני איני מעלה כלום. מה אעשה? מיד יצא למדברה של עירו, בחורבה של עירו, ומצא שם אבן אחת. יצא וְסִדְקָהּ וְסִתְּתָהּ וְכִרְכְּמָהּ, אמר: הרי עלי להעלותה לירושלים. בקש לשכור לו פועלים, אמר להם: מעלים לי אתם את האבן הזאת לירושלים? אמרו לו: תן לנו שכרנו מאה זהובים, ואנו מעלים לך את אבנך לירושלים. אמר להם: וכי מנין לי מאה זהובים או חמשים לתת לכם? ולא מצא לשעה. מיד הלכו להם. מיד זימן לו הקב״ה חמשה מלאכים בדמות בני אדם. אמרו לו: רבי, תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים אבנך לירושלים, ובלבד שתתן ידך עמנו. ונתן ידו עמהם, ונמצאו עומדין בירושלים.

1. משלי כב, כט.

א. ס ד ק ה — פסל אותה. כ ר כ מ ה — צבע אותה בצבע צהוב.

בקש ליתן להם שכרם, ולא מצאם. בא המעשה ללשכת הגזית, אמרו לו: דומה, רבינו, שמלאכי השרת העלו לך את האבן לירושלים. מיד נתן לחכמים אותו השכר, שהשכיר עם המלאכים. (פרשה א, ד).

II

חָכְמַת שְׁלֹמֹה.

ב. „שיר השירים". זהו שאמר הכתוב: „ויותר שהיה קהלת חכם"[1]. אילו אדם אחר אֲמָרָם, היית צריך לכוף אזניך ולשמוע הדברים האלה, ויותר שאמרם שלמה! ואילו מדעתו אמרם, היית צריך לָכוֹף אזניך ולשמעם, ויותר שאמרם ברוח הקדש! „ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם ואזן והקר ותקן משלים הרבה": „ואזן" — דברי תורה, „וחקר" — דברי תורה: עשה אזנים לתורה. ואת מוצא, שעד שלא עמד שלמה לא היתה דוּגְמָא.

רב נחמן אמר תַּרְתֵּין. רב נחמן אמר: לְפַלְטִין גדולה, שהיו בה פתחים הרבה, וכל שהיה נכנס בתוכה, היה טועה מדרך הפתח. בא פִּקֵּחַ אחד ונטל הַפְּקַעַת וּתְלָאָהּ דרך הפתח. היו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת. כך עד שלא עמד שלמה, לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה, וכיון שעמד שלמה, התחילו הכל סוברין תורה. רב נחמן אמר לִישָּׁנָא חוֹרִי: לחורשה של קנים ולא היה אדם יכול להכנס בה. ובא פקח אחד ונטל את המגל וְכָסַח. התחילו הכל נכנסין דרך הַכִּסּוּחַ ויוצאין. כך שלמה.

א"ר יוסי: לקופה גדולה מלאה פירות, ולא היה לה אזן, ולא היתה יכולה לְהִטַּלְטֵל, ובא פקח אחד ועשה לה אזנים, והתחילה להטלטל על ידי אזניה. כך עד שלא עמד שלמה, לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה, וכיון שעמד שלמה, התחילו הכל סוברין תורה.

א"ר שילא: לקיתון גדול, שהוא מלא רותחין, ולא היה לו אזן להטלטל, ובא אחד ועשה לו אזן והתחיל להטלטל על ידי אזנו. א"ר חנינא: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננין ומתוקים וטובים, ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה. בא אדם אחד וְסָפַק לה חבל בחבל, משיחה במשיחה ודלה ממנה. התחילו הכל דולין ושותין. כך מדבר לדבר, ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, דכתיב: „משלי שלמה בן דוד מלך ישראל"[2]: על ידי משלותיו של שלמה עמד על דברי תורה. וְרַבָּנָן אָמְרִין: אל יהי המשל הזה קל בעיניך, שעל ידי המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה. משל למלך,

1. קהלת יב, ט. 2. משלי א, א.

א. השכיר — פסק. ב. דוגמא — משל להבין על ידו דברי תורה. תרתין — שני משלים בענין זה. לפלטין — הדבר דומה לארמון. פקעת — צרור חוטים. להשכיל — להבין. סוברים — מבינים. לישנא חורי — לשון אחרת. לחורשה וכו' — הדבר דומה לחורשה. כסח — קצר. קופה — סל. להטלטל — להנידה ממקום למקום. קיתון — כד. ספק — קשר. משיחה — חבל.

שאבד זהוב מביתו או מרגלית טובה, לא על ידי פתילה באִיסָר הוא מוצא אותה? כך המשל הזה לא יהיה קל בעיניך, שעל ידי המשל אדם עומד על דברי תורה. ותדע לך שהוא כן: שהרי שלמה על ידי המשל הזה עמד על דקדוקיה של תורה. א״ר יודן: ללמדך, שכל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים, זוכה שתשרה רוח הקדש עליו. וממי אתה למד? משלמה, שעל ידי שאמר דברי תורה ברבים, זכה ששרתה עליו רוח הקדש ואמר שלשה ספרים: משלי, קהלת ושיר השירים. (שם, ח).

ג. תני ר׳ חייא רבה: רק לעת זקנת שלמה שרתה עליו רוח הקדש ואמר שלשה ספרים: משלי וקהלת ושיר השירים. ר׳ יונתן אמר: שיר השירים כתב תחילה, ואחר כך משלי, ואחר כך קהלת. וּמַיְיתֵי לה ר׳ יונתן מדרך ארץ: כשאדם נער — אומר דברי זמר, הגדיל — אומר דברי משלות, הזקין — אומר דברי הבלים. (שם, י).

III

שִׁיר הַשִּׁירִים קֹדֶשׁ קֳדָשִׁים.

ד. תְּנֵינַן: א״ר עקיבא: חַס ושלום לא נחלק אדם אחד מישראל על שיר השירים, שלא תטמא את הידים! שאין כל העולם כלו כדאי כיום, שנתנה בו שיר השירים. למה? שכל הכתובים קדש, וזה קדש קדשים. ועל מה נחלקו? על קהלת. ר׳ אלעזר בן עזריה עֲבַד לה מַתְלָא: לאחד שהוליך סאה של חטים אצל הנחתום. אמר לו: הוציא לי ממנה קמח סלת, הוצא לי ממנה קְלוּסְקְיָא אחת. כך כל חָכְמְתֵיהּ דשלמה לא סלת, אלא שיר השירים לישראל. „שיר השירים״: המשובח שבשירים, המעולה שבשירים, המסולסל שבשירים. נאמר שירים וּנְשַׁבֵּחַ למי שֶׁעֲשָׂאָנוּ שירים בעולם. דבר אחר: „שיר השירים״: המשובח שבשירים. נאמר שירים למי שעשאנו שִׁיוּרִים לעולם. הֵיכְמָא דאמר: „ה׳ בדד ינחנו״[1]. ר׳ יוחנן, ר׳ אחא, בשם ר׳ שמעון בר אבא: נאמר שירים ושבח למי שעתיד להשרות עלינו רוח הקדש, נאמר לפניו שירים הרבה. (שם, יא).

IV

דִּבּוּרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

ה. „ישקני מנשיקות פיהו״[2]. א״ר יוחנן: מלאך היה מוציא הדיבור מלפני הקב״ה על כל דיבור ודיבור ומחזירו על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו:

1. דברים לב, יב. 2. שה״ש א, ב.

ב. פתילה — פתילה של נר. באסר — שמחירה איסר (מטבע קטנה). ג. ומייתי לה וכו׳ — ר׳ יונתן מביא ראיה לכך ממאורעות החיים. דברי זמר — דברי שירה. הגדיל וכו׳ — כשהגדיל ודעתו מתישבת עליו הרי הוא אומר דברי חכמים על ידי משלים ופתגמים. הזקין וכו׳ — וכשהזקין וראה את אפסות עמל האדם הריהו נואש ואומר: הבל הבלים. ד. תנינן — שנינו במשנה. שלא תטמא את הידים — שכתבי הקדש מטמאים מרוב קדושתם את הידים הנוגעות בהם. עבד לה מתלא — עשה (אמר) משל בענין זה. נחתום — אופה. קלוסקא — ככר לחם משובח. המסולסל — החשוב. שעשאנו שירים בעולם — עשה אותנו לשיר ותהלה בעולם.

מקבל אתה עליך את הדיבור הזה? כך וכך דינין יש בו, כך וכך עונשין יש בו, כך וכך גזרות יש בו, כך וכך מצות, כך וכך קלים וחמורים יש בו, כך וכך מתן שכר יש בו. והיה אומר לו ישראל: הן. חוזר ואומר לו: מקבל אתה אלוהותו של הקב״ה? והוא אומר לו: הן והן! מיד היה נושקו על פיו, הדא הוא דכתיב: „אתה הראית לדעת״[1] — על ידי שליח. ורבנין אָמְרִין: הדבור עצמו היה מחזיר על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו: מקבלני את עליך? כך וכך מצות יש בי, כך וכך דינין יש בי, כך וכך עונשין יש בי, כך וכך גזירות, כך וכך מצות, כך וכך קלים וחמורים יש בי, כך וכך מתן שכר יש בי. והוא אומר: הן והן! מיד הדיבור היה נושקו על פיו. הדא הוא דכתיב: „פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך״[2] — דברים שראו עיניך, איך היה הדיבור מדבר עמך.

ו. וכיצד היה הדיבור יוצא מפי הקב״ה? ר׳ שמעון בן יוחי ורבנין. ר׳ שמעון בן יוחי אומר: מלמד, שהיה הדיבור יוצא מימינו של הקב״ה לשמאלם של ישראל, והוזר ועוקף את מחנה ישראל שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל, וחוזר ומקיף מימינם של ישראל לשמאלו של הקב״ה, והקב״ה מקבלו מימינו וחוקקו על הלוח וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, לקיים מה שנאמר: „קול ה׳ חוצב להבות אש״[3]. וְרַבָּנִין אמרין: וכי יש שמאל למעלה? והלא כתיב: „ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ תרעץ אויב״[4]. אלא הדיבור היה יוצא מפי הקב״ה מימינו לימינם של ישראל וחוזר ועוקף את מחנה ישראל י״ח מיל על י״ח מיל, וחוזר ומקיף מימינן של ישראל לימינו של הקב״ה, והקב״ה מקבלו מימינו וחוקקו על הלוח וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „קול ה׳ חוצב להבות אש״. א״ר ברכיה: שנה לי ר׳ חלבו: הדיבור עצמו היה נחקק מאליו, וכשהוא נחקק הולך קולו מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „קול ה׳ חוצב להבות אש״. אמרתי לר׳ הלבו: והא כתיב: „כתובים באצבע אלהים?״[5] אמר לי: חֲנוּקָא, סָבְרַתְּ לחנקני? אֲמָרִית לֵיהּ: ומהו דֵּין דכתיב: „לוחות אבן כתובים באצבע אלהים?״ אמר לי: כתלמיד שהוא כותב, ורבו מְיַשֵּׁב על ידו. (שם, יג).

V

דִּבְרֵי תוֹרָה נִמְשְׁלוּ לְמַיִם, לְיַיִן, לְשֶׁמֶן, לִדְבַשׁ וּלְחָלָב.

ז. „כי טובים דודיך מיין״[6]. נמשלו דברי תורה במים, ביין, בשמן, בדבש וחלב. במים: שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים״[7]. מה מים מסוף העולם

1. דברים ד, לה. 2. שם שם, ט. 3. תהלים כט, ז. 4. שמות טו, ו. 5. שם לא, יח. 6. שה״ש א, ב. 7. ישעיה נה, א.

ה. קלים וחמורים — דינים קלים וחמורים. ע״י שליח — ע״י מלאך. אמרין — אומרים. ו. ר׳ שמעון בן יוחאי ורבנין — חלוקים בענין זה. עוקף — סובב. חנוקא — חנקן. סברת לחנקני — וכי אומר אתה לחנקני בתשובות של הבל. מיישב — מתקן ומישר את הכתב.

ועד סופו, דכתיב: „לרוקע הארץ על המים"[1], כך תורה מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „ארכה מארץ מדה"[2]. מה מים חיים לעולם, שנאמר: „מעין גנים באר מים חיים"[3], כך תורה היים לעולם, שנאמר: „כי חיים הם למוצאיהם"[4]. מה מים מן השמים, שנאמר: „לקול תתו המון מים בשמים"[5], כך התורה מן השמים, שנאמר: „כי מן השמים דברתי עמכם"[6]. מה המים בקולי קולות, שנאמר: „קול ה' על המים"[7], כך תורה בקולי קולות, שנאמר: „ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים"[8]. מה המים משיבין הנפש, שנאמר: „ויבקע אלהים את המכתש אשר בלחי וגו' ותשב רוחו ויחי"[9], כך התורה, שנאמר: „תורת ה' תמימה משיבת נפש"[10]. מה מים מטהרים את האדם מטומאה, שנאמר: „וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם"[11], כך תורה מטהרת הטמא מטומאתו, שנאמר: „אמרות ה' אמרות טהורות"[12]. ומה המים מטהרים הגוף, שנאמר: „ורחץ את בשרו במים"[13], כך תורה מטהרת הגוף, שנאמר: „צרופה אמרתך מאד"[14]. ומה מים מכסים עֶרְוָתוֹ של ים, שנאמר: „כמים לים מכסים"[15], כך תורה מכסה ערותם של ישראל, שנאמר „ועל כל פשעים תכסה אהבה"[16]. ומה מים יורדין טיפין טיפין ונעשים נחלים נחלים, כך תורה: אדם לומד שתי הלכות היום ושתים למחר, עד שנעשה כנחל נובע. מה מים, אם אין אדם צמא, אינם עֲרֵבִים בגופו, כך התורה: אם אין אדם עיף בה, אינה ערבה בגופו. מה המים מניחין מקום גבוה והולכים במקום נמוך, כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו וּמִדַּבֶּקֶת במי שדעתו נמוכה עליו. ומה מים אין מתקיימים בכלי כסף וזהב, אלא בְיָרוּד שבכלים, כך תורה אין מתקיימת אלא במי שעושה עצמו ככלי חרס. ומה מים אין אדם גדול מתבייש לומר לקטן: השקני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן: למדני פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד ואפילו אות אחת. ומה מים, כשאין אדם יודע לשוט בהם, סוף שהוא מִתְבַּלֵּעַ, כך דברי תורה, אם אין אדם יודע לשוט בהם ולהורות בהם, סוף שהוא מתבלע. — א"ר חנינא דְקִסְרִין: מה המים נמשכין לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: „כי ישרים דרכי ה'"[17]. — א"ר חמא בר עוקבא: מה המים מגדלין את הצמחים, כך דברי תורה מגדלין את כל מי שהוא עמל בהם כל צרכם. אי מה המים מבאישים ומהמיצים בַּקַּנְקַן, אף דברי תורה כך? תלמוד לומר: „יין" — מה יין, כל זמן שהוא מתיישן בקנקן, משתבח, כך דברי תורה, כל זמן שהם מתישנים בגופו של אדם, הם משתבחין בגדולה. ואי מה המים אינם ניכרין בגוף, אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: יין, מה היין ניכר בגוף, כך דברי תורה

1. תהלים קלו, ו. 2. איוב יא, ט. 3. שה"ש ד, טו. 4. משלי ד, כב. 5. ירמיה י, יג. 6. שמות כ, כב. 7. תהלים כט, ג. 8. שמות יט, טז. 9. שופטים טו, יט. 10. תהלים יט, ח. 11. יחזקאל לו, כה. 12. תהלים יב, ז. 13. ויקרא טז, כד. 14. תהלים קיט, קמ. 15. ישעיה יא, ט. 16. משלי י, יג. 17. הושע יד, י.

ז. ירוד שבכלים — פחות שבכלים, הינו כלי חרס. מתבלע — נבלע, טובע. אינם ניכרים בגוף — אין השותה אותם משתנה מכפי שהיה. היין ניכר בגוף — כי פני השותה אותם מתאדמים.

ניכרין בגוף וּמְרַמְּזִין ומראין באצבע, ואומרין: זה הוא תלמיד הכם. אי מה המים אין משמחין את הלב, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: יין, מה יין משמח את הלב, דכתיב: „ויין ישמח לבב אנוש״ [1], כך דברי תורה משמחין הלב, שנאמר: „פקודי ה׳ ישרים משמחי לב״ [2]. אי מה היין פעמים שהוא רע לראש ולגוף, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: שמן, מה שמן מְעַדֵּן הראש והגוף, כך דברי תורה מְעַדְּנִים הראש והגוף, שנאמר: „נר לרגלי דברך״ [3]. אי מה השמן מר מתחילתו ומתוק בסופו, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: „דבש וחלב״ [4]: מה הם מתוקין, אף דברי תורה מתוקין, שנאמר „ומתוקים מדבש״ [5]. אי מה דבש יש בו קצרים, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: חלב, מה חלב נקי, אף דברי תורה נקיים, דכתיב: „לא יערכנה זהב וזכוכית״ [6]. אי מה חלב תָּפֵל, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: „דבש וחלב״, מה דבש וחלב, כשמעורבים זה בזה אין מזיקין הגוף, כך דברי תורה, שנאמר: „רפאות תהי לשרך״ [7], „כי חיים הם למוצאיהם״ [8]. (שם, יט).

VI

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי עֲקִיבָא.

ח. ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ עקיבא. ר׳ אליעזר אומר: אם יהיו כל הימים דְּיוֹ, ואגמים קוּלְמוֹסִין, ושמים וארץ מגלות, וכל בני האדם לִבְלָרִים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי, ואני לא חסרתיה אלא כאדם שמטביל מִכְחוֹל בים. ר׳ יהושע אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרין, אין מספיקין לכתוב דברי תורה שלמדתי, ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל זכרותו של מכחול בים. ר׳ עקיבא אומר: אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי, אלא רבותי חסרוה, ואני לא חסרתיה, אלא כמריח באתרוג: הַמֵּרִיחַ נהנה, והאתרוג לא חסר, וכממלא מֵאַמַּת המים, וכמדליק מנר לנר.

פעם אחת שָׁהָה ר׳ עקיבא לבא לבית המדרש. בא וישב לו מבחוץ. נשאלה שאלה, זו הלכה. אמרו: הלכה מבחוץ; חזרה ונשאלה שאלה, אמרו: תורה מבחוץ; חזרה ונשאלה שאלה. אמרו: עקיבא מבחוץ, פנו לו מקום! בא וישב לו לפני רגליו של ר׳ אליעזר. ובית מדרשו של ר׳ אליעזר היה עשוי כמין רֵיס, ואבן אחת היתה שם והיתה מיוחדת לו לישיבה. פעם אחת נכנס ר׳ יהושע, התחיל מנשק אותה האבן ואמר: האבן הזאת דומה להר סיני, וזה, שישב עליה, דומה לארון הברית. (שם כ).

---

1. תהלים קד, טו. 2. שם יט, ט. 3. שם קיט, קה. 4. שם ד, יא. 5. שם יט, יא. 6. איוב כח, יז. 7. משלי ג, ח. 8. שם ד, כב.

ז. מעדן הראש והגוף — כשסכים בו. נר לרגלי דברך — דברך מקרין עלי את אורו. קצרים — פסולת. ח. ואגמים — הקנים הגדולים באגמים. קולמוסין — עטים. לבלרים — סופרים. זכרותו של מכחול — קנה המכחול ולא כל המכחול כמו שאמר ר׳ אליעזר. אין בי כח וכו׳ — שאני לא חסרתיה אפילו כמטביל קנה מכחול בים. מאמת המים — מפלג המים. שהה — אחר. וישב לו מבחוץ — שלא רצה לבוא אל בית המדרש כדי שלא לפסע על ראשי התלמידים בלכתו למקום מושבו. הלכה מבחוץ — כלומר ר׳ עקיבא, שהוא עצם ההלכה. ריס — מעגל מרוץ.

VII

יִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְיוֹנָה.

ט. „עיניך יונים״ [1]. „עיניך״ — הן סנהדרין, שהם עינים לעדה. הָדָא הוא דכתיב: „והיה אם מעיני העדה״ [2]. רמ״ח איברים יש באדם, וכולם אינן הולכים וחוזרים אלא אחר העינים. כך אין ישראל יכולין לעשות דבר חוק מסנהדרין שלהם. „יונים״: מה היונה הזאת תַּמָּה, כך ישראל נאים בהילוכם, כשהם עולין לפעמי רגלים. מה יונה זאת מצויינת, כך ישראל מצויינין בתִגְלַחַת, במילה, בציצית. מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים. מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה, כך ישראל, שנאמר: „כי עליך הרגנו כל היום״ [3]. מה יונה זו מכפרת על העונות, כך ישראל מכפרים על האומות: שכל אותם שבעים פרים, שמקריבים בחג, כנגד שבעים אומות, שלא יֶצְדֶה העולם מהם. הדא הוא דכתיב: „תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה״ [4]. מה יונה זו, משעה שמכרת בן זוגה, עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל, משעה שהכירו להקב״ה, לא המירוהו באחר. מה יונה זו נכנסת לקנה ומכרת בת קנה ושובכה ונוזליה ואפרוחיה וחלונותיה, כך הן שלש שלש שורות של תלמידי חכמים, כשהן יושבין לפניהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו. מה יונה זו, אף על פי שֶׁאַתְּ נוטל גוזליה מתחתיה, אין מנחת שובכה לעולם. כך ישראל: אף על פי שחרב בית המקדש, לא בטלו שלש רגלים בשנה. מה יונה זו מחדשת בכל חדש והדש גרן, כך ישראל מחדשין בכל חדש תורה ומעשים טובים. מה יונה זו שׁוֹגֶרֶת רוגליות הרבה וחוזרת לשובכה, כך ישראל. הדא הוא דכתיב: „יחרדו כצפור ממצרים״ [4]. „ממצרים״: זה דור המדבר; „וכיונה מארץ אשור״ [5]: אלו עשרת השבטים; אלו ואלו: „והושבתים על בתיהם נאום ה׳״ [5]. (שם, סג).

VIII

יִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְשׁוֹשַׁנָּה.

י. אני חבצלת השרון שושנת העמקים״ [6] ר׳ יוּדן, ור׳ אליעזר. ר׳ יודן אמר: „אני חבצלת״, לא היא חבצלת ולא היא שושנה? אלא כל זמן, שהיא קטנה, הוא קורא אותה „חבצלת״, הגדילה, קורא אותה „שושנה״. „חבצלת״: ולמה נקראת חבצלת? שחבויה בצלה. א״ר אליעזר: משל את הצדיקים במשובה שבמינים ובמשובח שבאותו המין, המשובח שבמינים:

---

1. שה״ש ד, א. 2. במדבר טו, כד. 3. תהלים מד, כג. 4. תהלים קט, ד. 5. הושע יא, יא. 6. שה״ש ב, א.

ט. מצויינת — מסומנת ונכרת משאר העופות. בתגלחת — שאינם מקיפים פאת ראשם. יצדה — ישם יתרוקן. חלונותיה — ארובותיה. גרן — שגר גוזלות. שוגרת רוגליות — משלחת רוגליה, כלומר דרכיה למרחוק משובכה (מ״כ).

כשושנה, ובמשובח שבאותו המין: שושנת העמקים. ולא כשושנת ההר, שנוחה לְהִכָּמֵשׁ, אלא כשושנת העמקים, שֶׁמַּרְטֶבֶת והולכת. משל את הרשעים במגונה שבמינים ובמגונה שבאותו המין. מגונה שבמינים: כקש לפני רוח. אם תאמר כמוץ שבבקעה? כבר יש בו לחלוח. אלא: „ורדף כמוץ הרים לפני רוח"[1].

יא. ר' אבא בר כהנא אמר: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: אני היא וחביבה אני, שנתונה בעמקי הצרות; וּכְשֶׁיְּדַלֵּנִי הקב"ה מהצרות, אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה לפניו. הדא הוא דכתיב: „ה' בצר פקדוך"[2].

א"ר אחא: אמרה כנסת ישראל: בשעה שאת מעמיק עיניך בי, אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה. הדא הוא דכתיב: „שיר המעלות ממעמקים קראתיך ד'"[3].

יב. א"ר אבון: מה שושנה זו שֶׁרָב יוצא עליה — והיא כמושה, יצא טל — היא מפרחת, כך כל זמן שצלו של עשו קיים, כביכול נראים כמושין בעולם הזה. עבר צלו של עשו — ישראל מרטיבין והולכין. הדא הוא דכתיב: „אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה"[4]. מה השושנה הזו אינה בטלה לעולם, אלא גב ריחה. כך ישראל אינם בטלין אלא גב מצות ומעשים טובים. מה שושנה זו אינה אלא לריח, כך לא נבראו הצדיקים אלא לגאולתם של ישראל. מה שושנה זו עולה לשלחן מלכים תחלה וסוף, כך ישראל הם הם לעולם הזה, הם הם לעולם הבא. מה שושנה זו נִכֶּרֶת בין העשבים, כך ישראל נכרין בעשר אומות העולם, שנאמר: „כל רואיהם יכירום"[5]. מה שושנה זו מתוקנת לשבתות וימים טובים, כך ישראל מתוקנים לגאולה של מחר.

א"ר ברכיה: אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל: בני, כשהייתם במצרים, הייתם דומין לשושנה בין החוחים. עכשיו, שאתם נכנסין לארץ כנען, היו דומין לשושנה בין החוחים: תנו דעתכם, שלא תעשו כמעשה אלו וכמעשה אלו. הדא הוא דכתיב: „כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו" וגו'[6]. (פרשה ב, ג, ד, ט).

---

1. ישעיה יז, יג. 2. שם כו, טז. 3. תהלים קל, א. 4. הושע יד, ו. 5. ישעיה סא, ט. 6. ויקרא יח, ג.

'. הכמש – נבל. מרטבת – מפרחת. גב ריחה – בשביל ריחה (בשביל ריחה הנעים תמיד חביבה היא).

מִדְרַשׁ רוּת רַבָּה.

מדרש זה שוה בכמה דברים למדרש שיר השירים. גם הוא משמש הסבר רצוף לכל הפסוקים שבספר, מקצתו דרך פשט ומקצתו דרך דרוש. פרשיותיו שמונה ובראשו מבוא הנחלק לשש פתיחות, שאחת מהן כוללת הרצאה ארוכה בענין: שכל מקום שנאמר „ויהי אינו אלא צרה". הענינים שמדרש זה עוסק בהם ביחוד הם: הדור שבו אירע המעשה המסופר במגלת רות, אלימלך, נעמי, רות ובועז. הדור היה דור רשע: „אוי לדור ששפט את שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכין להשפט". אלימלך, שהיה מגדולי פרנסי הדור, נענש משום ש„כשבאו שני רעבון, אמר: עכשיו כל ישראל מסבבין פתחי, זה בקופתו וזה בקופתו. עמד וברח מפניהם". נעמי, „שהיו מעשיה נאים ונעימים", זכות היתה מלפניה שהכניסה את כלתה תחת כנפי השכינה ו„התחילה סודרת לה הלכות גרים, אמר לה: בתי, אין דרכן של בנות לילך לבתי תיאתראות ולבתי קרקסאות של גויים" וכו'. רות היתה „נעימה ומעשיה נאים": „כל הנשים שוחחות ומלקטות, וזו יושבת ומלקטת; כל הנשים מסלקות כליהן (כלומר, מרימות שמלותיהן בשעת לקיטה), וזו משלשלת כליה; כל הנשים משחקות עם הקוצרים, וזו מצנעת עצמה". בועז היה מגדולי הדור וזכה שיצא ממנו דוד, אשר מזרעו עתיד לצאת מלך המשיח. עיקרי המקורות, שמתוכם שאב המדרש הזה הם: תלמוד ירושלמי, בראשית רבה, פסיקתא דרב כהנא וויקרא רבה.

מדרש רות נתחבר כנראה בזמן חבורו של מדרש שיר השירים.

רוּת רַבָּה.

I

לָמָּה נֶעֶנְשׁוּ יִשְׂרָאֵל בִּימֵי הַשּׁוֹפְטִים בְּרָעָב?

א. „ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ". ר' יהודה בר' סימון פתח: „ויאמר אסתירה פני מהם"[1]. לבן מלך, שיצא לשוק, ומכה — ואינו לוקה, מבזה — ואינו מתבזה. והיה עולה אצל אביו במרוּצָה. אמר לו אביו: מה את סבור, שבכבודך את מתכבד? אין אַתְּ מתכבד אלא בכבודי. מה עשה

1. דברים לב, כ.

א. במרוצה — שלא כנימוס.

אביו? הפליג דעתו ממנו, ולא היתה בריה משגחת עליו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים, נפלה אימתם על כל האומות, שנאמר: „שמעו עמים ירגזון חיל אחז ישבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען. תפל עליהם אימתה ופחד"[1]. כיון שבאו לידי עברות ומעשים רעים, אמר להם הקב"ה: מה אתם סוברים, שבכבודכם אתם מתכבדים? אין אתם מתכבדים אלא בשביל כבודי. מה עשה הקב"ה? הפליג דעתו מהם קִימְעָא, ובאו עמלקים ונזדווגו להם לישראל, שנאמר: „ויבא עמלק וילהם עם ישראל ברפידים"[2]. ועוד באו כנעניים ונזדווגו לישראל, שנאמר: „וישמע הכנעני"[3]. אמר הקב"ה: אין בכם אֱמָנָה של ממש, אין אתם מאמינין לדבריכם, הֲפַכְפְכִין אתם! שנאמר: „כי דור תהפוכות המה בנים לא אמון בם"[4]. „אמן" כתיב: בשעה שהנביאים מברכין אותם, לא פתח אחד מהם לומר „אָמֵן", עד שאמרו ירמיה, שנאמר: „ואען ואמר אמן י"י"[5]. באותה שעה אמר הקב"ה: הפכפכין אתם, טַרְחָנִין הם, סַרְבָּנִין הם. לכלותם אי אפשר, להחזירם למצרים אי אפשר, להחליפם באומה אחרת אי אפשר. אלא מה אעשה להם? הריני מייסרם ביסורים ומצרפם ברעב בימי שפוט השופטים. הדא הוא דכתיב: „ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ". (פתיחתא ג, ד).

II

לָמָּה נֶעֱנַשׁ אֱלִימֶלֶךְ?

ב. ולמה נענש אלימלך? על ידי שהפיל לבם של ישראל עליהם. לבוּלֵיוְטִין שהיה שרוי במדינה והיו בני המדינה סבורין עליו ואומרים, שאם יבואו שני בצורת, הוא יכול לסַפֵּק את המדינה עשר שנים מזון. כיון שבאת שנת בצורת, יצתה לה שפחתו מעילת בְּסִידְקִי וקופתה בידה. והיו בני המדינה אומרים: זהו, שהיינו בטוחים עליו, שאם תבא בצורת, הוא יכול לפרנס אותנו עשר שנים, והרי שפחתו עומדת בסידקי וקופתה בידה! כך אלימלך היה מגדולי המדינה ומפרנסי הדור. וכשבאו שני רעבון אמר: עכשיו כל ישראל מְסַבְּבִין פתחי, זה בקופתו וזה בקופתו. עמד וברח לו מפניהם. הדא הוא דכתיב: „וילך איש מבית לחם יהודה". (פרשה א, ד).

III

בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וּבְנוֹת אוּמּוֹת הָעוֹלָם.

ג. „ותאמר רות אל תפגעי בי לעזבך לשוב מאחריך"[6]. מהו „אל תפגעי בי"? אמרה לה: לא תחטאי עלי, לא תְּסַבִּין פְּגָעַיִךְ מִנִּי. „לעזבך לשוב מאחריך":

1. שמות טו, יד, יז. 2. שמות יז, ח. 3. במדבר כא, א. 4. דברים לב, כ. 5. ירמיה יא, ה. 6. רות א, טז.

א. הפליג דעתו ממנו — הסיר לבו ממנו, רחקהו. קימעא — מעט. נזדווגו — התגרו. טרחנין — מטריחים ומטרידים. סרבנין — ממרים ב. בוליוטין — שר. לספק — לכלכל. מעילת — עטופה מעיל. סידקי — שוק של מוכרי תבואה. ג. לא תחטאי וכו' — לא תחטאי על ידי ולא תקבלי פגעים וענש בגללי (ברחותך אותי מעליך).

מכל מקום דעתי להתגייר, אלא מוטב על ידך ולא על ידי אחרת. כיון ששמעה נעמי כך, התחילה סוֹדֶרֶת לה הלכות גרים. אמרה לה: בתי, אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תֵיאַטְרָאוֹת ולבתי קִרְקְסָאוֹת של עכו״ם. אמרה לה: „אל אשר תלכי אלך״[1]. אמרה לה: בתי, אין דרכן של בנות יש־אל לדור בבית, שאין שם מזוזה. אמרה לה „ובאשר תליני אלין״[1]. „עמך עמי״: אלי עונשין ואזהרות, „ואלהיך אלהי״: שאר מצות. (פרשה ב, כג).

VI

הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא.

ד. „באשר תמותי אמות״[1]. זהו שאמר הכתוב: „קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו״[2]. א״ר סימון: זה אחד מארבעה מקראות שדומין זה לזה. „קטן וגדול שם הוא״: העולם הזה מי שהוא קטן יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול, יכול להעשות קטן. אבל לעתיד לבוא, מי שהוא קטן, אינו יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול, אינו יכול להעשות קטן. „ועבד חפש מאדוניו״: זה הוא שעושה רצון יוצרו, מכעים את יצרו; מת, יצא לחירות, שנאמר: „ועבד חפשי מאדוניו״.

ר׳ מַיָּאשָׁא בר בְּרֵיהּ דר׳ יהושע נשתקע שלשה ימים בחליו. לאחר שלשה ימים נתישבה דעתו. אמר לו אביו: הָן הֲוֵית? אמר לו: בעולם מעורב הייתי. אמר לו: ומה חֲמֵית תַּמָּן? אמר לו: הרבה בני אדם ראיתי כאן בכבוד, ושם בבזיון. כד שְׁמַעוּ ר׳ יוחנן וריש לקיש סָלְקִין לְמִבַקְרֵיהּ. אמר להון אֲבוּהַּ: שְׁמַעְתּוּן, מה אמר הָדֵין מִינוֹקָא? אָמְרִין לֵיהּ: מה אמר? תַּנִּי לְהוֹן עוּבְדָא. אמר ריש לקיש: ולא מקרא מלא הוא? „כה אמר ה׳ הסיר המצנפת והרים העטרה זאת לא זאת השפלה הגבה והגבוה השפיל״[3]. א״ר יוחנן: אילו לא עליתי אלא לשמוע דבר זה, די.

ה. „מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות״[4]. בעולם הזה מי שהוא מעוות — יכול לְתַקֵּן, ומי שהוא מתוקן — יכול לְעַוּוֹת, אבל לעתיד לבוא מי שהוא מעוות — אין יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן — אין יוכל לעות. „וחסרון לא יכול להמנות״: יש מהרשעים, שמזדווגין זה עם זה בעולם, אחד מהם עשה תשובה לפני מותו, ואחד לא עשה תשובה. נמצא, זה עומד בחבורת

---

1. רות א, יז. 2. איוב ג, יט. 3. יחזקאל כא, לא. 4. קהלת א, טו.

ג. סודרת — מציעה, מרצה. ד. הן הוית — היכן היית. מעורב — משונה. ומה חמית תמן — ומה ראית שם. כד שמעו — כששמעו. סלקין וכו׳ — עלו לבקרו. אמר להון וכו׳ — אמר להם אביו השומעים אתם מה שתינוק זה אומר. אמרין ליה וכו׳ — אמרו לו, מה אמר? תני וכו׳ — ספר להם את המעשה.

הצדיקים וזה עומד בחבורת הרשעים. והוא רואה אותו ואומר: אוי לי! שֶׁמָּא משוא פנים יש בדבר? אני וזה גנבנו, אני וזה הרגנו כאחת, זה עומד בחבורות צדיקים, ואני בחבורות רשעים. והן משיבין ואומרין לו: שוטה שבעולם! מנוול היית ומושלך לאחר מיתתך שלשה ימים; ולא בחבלים גֵּרְרוּךָ לקבר? „תחתיך יצע רמה ומכסך תולעה"[1]. כשהבין זה חברך, שב מאותו הדרך, ואתה היתה בידך סְפִיקָה לעשות תשובה, ולא עשית. אמר להם: הניחוני, שאלך לעשות תשובה. והם משיבין לו ואומרין: שוטה שבעולם! אין אתה יודע, שהעולם הזה דומה לשבת, ועולם שבאת ממנו, דומה לערב שבת? אם אין אדם מְתַקֵּן בערב שבת, מה יאכל בשבת? ועוד עולם זה דומה לים, ועולם שבאת ממנו, דומה ליבשה. אם אין אדם מתקן ביבשה, מה יאכל בים? ועוד העולם הזה דומה למדבר, ועולם שבאת ממנו דומה ליישוב. אם אין אדם מתקן ביישוב, מה יאכל במדבר? מהו עושה? חובק את ידיו ואוכל את בשרו, שנאמר: „הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו"[2]. והוא אומר: הניחוני, שאראה את חברי בכבודו. ומשיבין ואומרים לו: שוטה שבעולם! מְצוּוִּין מפי הגבורה אנו, שלא יעמדו רשעים בצד צדיקים ולא צדיקים בצד רשעים, ולא טמאים בצד טהורים ולא טהורים בצד טמאים. ועל מה אנו מצווין? על השער הזה, שנאמר: „זה השער לי"י צדיקים יבאו בו"[3].

ו. דְּלָמָא. רבי חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא הֲווֹ יָתְבִין לָעְיִן בְּאוֹרָיְיתָא בְּהָדֵין בית מַדְרְשָׁא רַבָּה דִטְבֵרְיָא בַּעֲרוֹבֶת פִּיסְחָא, וְאִית דְּאָמְרֵי בַּעֲרוֹבֶת צוֹמָא רַבָּא וְשָׁמְעֵי קָלְהוֹן דִּבְרְיָיאתָא בָּיְכִין. אֲמַר לֵיהּ: אִילֵין בִּרְיָתָא מה עִסְקוֹן? אֲמַר: דְּאִית לֵיהּ, זָבֵין. וּדְלֵית לֵיהּ, אָזֵיל לְגַבֵּי מָרֵי עֲבִדְתֵּיהּ וְהוּא יָהֵיב לֵיהּ. אֲמַר לֵיהּ: אם כן הוא, אף אֲנָא אֵיזֵיל גַּבֵּי מָרֵי עֲבִדְתִּי וְהוּא יָהֵיב לִי. נְפַק וְצַלִּי בְּהָדָא אֵילוּסִים דִּטְבַרְיָא, וַחֲזָא חֲדָא יְדָא מוֹשְׁטָא לֵיהּ חֲדָא מַרְגָּלִיתָא. אָזֵיל טָעֵין גַּבֵּי רבינו. אֲמַר לֵיהּ: הָדָא מְנָא אִית לך? הָדָא מִילָא דְּאִיסטוֹפִיטָא היא, אלא הב לך תְּלָתָא דֵינָרִין וְזֵיל וַעֲבַד דִּיקְרָא דְיוֹמָא, וּבָתַר יוֹמָא טָבָא אֲנַן שָׁמְהִין קָלֵיהּ, ומה דהוא עָבֵיד טִימִיתָא, תִּסַּב. נְסַב תְּלָתָא דֵינָרִין וַאֲזַל זְבַן זִבּוּנִין וְעָל לְבֵיתֵיהּ.

1. ישעיה יד, יא. 2. קהלת ד, ה. 3. תהלים קיח, כ.

ה. ספיקה — יכולת. מפי הגבורה — מפי הקב"ה. ו. דלמא — ספור, מעשה. הוו יתבין וכו' — ישבו ולמדו תורה כבית המדרש הגדול שבטבריה בערב פסח, ויש אומרים בערב הצום הגדול (יום כפור) ושמעו את קול הבריות ההומים וצועקים. אמר ליה וכו' — אמר לו (ר' שמעון לר' חייא): הבריות הללו מה עסקם. אמר דאית וכו' — אמר לו: מי שיש לו, קונה (לצרכי יום טוב), ומי שאין לו, הולך אל אדון עבודתו (אל מי שהוא עובד אצלו) והוא נותן לו. אמר ליה וכו' — אמר לו, אם כן אלך גם אני אל אדון העבודה שלי (כלומר אל הקב"ה) והוא נותן לי. נפק וכו' — יצא והתפלל בחורשה שבטבריה וירא והנה יד אחת מושיטה לו מרגלית. אזיל וכו' — הלך והביא אותה אל רבנו (ר' יהודה הנשיא), אמר לו: מאין יש לך זאת? הדא וכו' — זהו חפץ יקר, אלא הא לך שלשה דינרין ולך ועשה (הכין) לכבוד היום (לכבוד החג) ולאחר יום טוב נכריז קול (:מכרנה בהכרזה) והאוצר (הממון) שיושג במחירו, תקח. נסב וכו' — לקח שלשה דינרין והלך וקנה מקח (לצרכי החג) ובא אל ביתו.

אמרה לֵיהּ דְּבֵיתהוּ: שמעון, שָׁרִית גָּנֵיב? כל פֵּעֲלָךְ לֵית היא אלא מְאָה מָנֶה, וְאִילֵּין זְבִינָתָא מה אִינוּן? מיד תַּנֵּי לה עוּבְדָא. אמרה ליה: מַאי אַתְּ בָּעֵי תְּהֵי גְנוּנָךְ חסר מן דְּחַבְרָךְ חֲדָא מַרגְּלִיתָא לְעָלְמָא דְאָתֵי? אמר לה: ומה נַעְבֵּד? אמרה ליה: זֵיל תחזור זְבִינָתָא לְמָרֵיהוֹן וְדֵינָרַיָּא לְמָרֵיהוֹן וּמַרְגְּלִיתָא לְמָרָא. כַּד שְׁמַע רבינו, מִצְטַעַר, שְׁלַח וְאַיְתִיתַהּ. אמר לה: כָּל הָדֵין צַעֲרָא צַעַרְתְּ לְהָדֵין צַדִּיקָא? אמרה ליה: מָה אַתְּ בָּעֵי, דִיהֵא גְנוּנֵיהּ חָסֵר מִדִּידְכוֹן חֲדָא מַרְגְּלִיתָא לְעָלְמָא דְאָתֵי? אמר לה: ואִין הֲוָה חָסֵר, לֵית בָּן מְמַלְיָה יָתֵיהּ? אמרה ליה: רבי, בְּהָדֵין עָלְמָא זָכֵינַן מִחְמֵי אַפָּךְ? ולא אמר ריש לקיש: כל צדיק וצדיק יש לו מדור בפני עצמו? והודה לה. ולא עוד, אלא שדרכם של עליונים ליתן, ואין דרכם ליטול. הנס האחרון קשה מן הראשון: מְנַסֵּיב לֵיהּ, הֲוָת יְדָא אַרְעָיָא, ו כי מוֹשְׁטָא לֵיהּ, הֲוָה יְדָא עִילָּאָה, כאֱינָשׁ דְמוֹזֵיף לְחַבְרֵיהּ. (פרשה ג. א, ג, ד).

מִדְרָשׁ אֵיכָה רַבָּתִי

מדרש איכה הוא מן המדרשים הקדמונים ביותר. מנהג קדום היה, שהדרשנים היו דורשים בערב תשעה באב ובתשעה באב מענין היום. הדרשות הללו, שעיקרן היה הסברת מגלת איכה, שמשו יסוד ליצירת המדרש. מתוך כך מתבאר לנו. מפני מה מרובה הוא המדרש הזה בפתיחות יותר משאר המדרשים, כי הפתיחות הללו, שמספרן מגיע לשלשים ושש וכוללות יותר מן החלק הרביעי של המדרש, היו לפנים דרשות בפני עצמן, שנדרשו בבתי המדרש ואחר כך נצטרפו יחד ביד המסדר. קדמותן של הדרשות הללו מוכחת מתוך סגנונן ולשונן. ניכר הוא, שנאמרו בשעה שהכאב על חרבן המקדש עדיין לא נתישן ולא פג.

מדרש איכה רבתי נתחבר בארץ ישראל. על זה מעידות המלים היוניות המרובות שבו, וכידוע היתה הלשון היונית שגורה בתקופה זו בארץ ישראל ובסוריא, ושמות הדרשנים הנזכרים בו, שכלם בני ארץ ישראל. זמן סדורו של

ו. אמרה ליה וכו' — אמרה לו אשתו: שמעון נעשית גנב? כל רכושך אינו עולה אלא למאה מנה — והמקחות הללו מה הם? (מאין לקחת אותם?). תני וכו' — ספר לה את המעשה. אמרה ליה וכו' — אמרה לו: מה אתה רוצה, שתהא חופתך פחותה משל חבריך במרגלית אחת לעולם הבא? אמר לה וכו' — אמר לה: מה נעשה? זיל תחזור וכו' — לך החזיר את המקחות לבעליהם ואת הדינרים לבעליהם ואת המרגלית לבעליה. כד שמע וכו' — כששמע רבנו, הצטער ושלח להביאה. כל הדין וכו' — כל כך (הרבה) צער צערת את הצדיק הזה? מה את בעי וכו' — מה אתה מבקש, שתהא החופה שלו פחותה משלכם במרגלית אחת לעולם הבא? ואי הוה חסר וכו' — ואלו היתה חסרה, האין בנו (בידנו) למלא אותה? בהדין עלמא וכו' — וכי בעולם ההוא נזכה לראות את פניך. מנסיב ליה וכו' — כשקבל (ר' שמעון) אותה (את המרגלית) היתה ידו מושפלת למטה, וכשהושיט אותה (החזירה) היתה ידו למעלה כאדם שמלוה לחברו.

מדרש זה אינו מאוחר מזמן חתימת התלמוד הירושלמי. אמנם צונץ מחליט, שהמדרש נסדר במחצית המאה השביעית למנין הרגיל, משום שבין העמים ששעבדו את ישראל נזכר גם שם ישמעאל (פרשה א, יד), ולפי השערתו של צונץ מרמז שם זה על ממשלת הערבים. אבל מדרש איכה הוצאת ש. בובר גורס „שעיר" במקום ישמעאל, ובכן אין יסוד להחלטתו של צונץ.

מדרש זה עשיר הוא בספורים ואגדות, שחותם הזקנה טבוע בם ורוח היצירה העממית מרחפת עליהם. ביחוד מצויינה היא מערכת הספורים העממיים על בני אתונא, שבאו לירושלים, ועל בני ירושלים, שבאו לאתונא. הספורים הללו, שיש בהם מן החריפות והבדיחה היהודית, מציינים את השקפתו של העם היהודי על עצמו ועל העם היוני: האתונאים שחשבו את עצמם למשכילים שבאומות העולם לא היו אלא נבערים מדעת לגבי הירושלמים הפקחים. וכונה זו עצמה, שאין כבני ישראל פקחים בעולם, אנו מוצאים גם במעשים ברבי יהושע בן חנניה ובתינוקות שפגע. אבל גלת הכתרת של מדרש זה היא אגדת החרבן. בסגנונה והרצאתה שיש בהם מן הפשטות והטבעיות אשר ליצירה עממית במדה שאין למעלה ממנה, ברגש הצער והיגון הלאומי הנמרץ האצור בה, במעוף הדמיון המופלג שבה ובלשונה הצחה והנעימה צריכה אגדה זו להחשב על מיטב היצירות הספרותיות שיצר העם העברי מעולם. הקב"ה, ראש האבלים על צרת ישראל, ירמיהו הנביא, משה, אברהם אבינו, התורה, כ"ב אותיות שבתורה, רחל אמנו, מלאכי השרת — את כל אלה כנס בעל האגדה ביצירתו המופלאה, כדי לתאר על ידם את כל השבר שבא על עם ישראל. צער האומה — צער אלהיו הוא, והיש גבול וקץ לצערו של אלהים? כמה פשוטים, כמה עמוקים וכמה מרעישים לב דבריו של הקב"ה כשנשרף בית המקדש: „שוב אין לי מושב בארץ, אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון"...

ההספד של מלאכי השרת, קינת אבות העולם, הוכוח שבין אברהם אבינו ובין כ"ב אותיות שבתורה שבאו להעיד על ישראל כי הפרו את מצוות התורה, הליכת משה וירמיהו אל הגולים לפדותם מיד צריהם — כל אלה הם מומנטים דרמטיים, שאין דוגמתם ליופי טרגי. ומה נפלא הוא סיומו של חזון־אבל לאומי זה! לאחר שאבות העולם לא הועילו בקינותיהם וטענותיהם לפני הקב"ה, באה רחל אמנו והשמיעה את קינתה היא — קינת אם שכולה המרעשת שמי שמים. וקינה זו הועילה: מדת הדין נתרככה ו„מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה, אמר: בשבילך, רחל, אני מחזיר את ישראל למקומם"...

אֵיכָה רַבָּתִי

פְּתִיחְתָּא.

חָרְבַּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

א. „ויקרא יי אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד" וגו' [1]. זהו שאמר הכתוב ברוח הקדש על ידי בני קרח: „אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי" וגו' [2]. כנגד מי אֲמָרוּהוּ בני קרח למקרא הזה? לא אמרוהו אלא כנגד כנסת ישראל. שאמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם! זכורה אני בטחון ושאנן ושלוה, שהייתי שרוייה בו, ועכשיו נתרחק ממני, ואני בוכיה וּמִתְאַנַּחַת ואומרת: מי ישימני כשנים הראשונים, שהיה מקדש בנוי, ובתוכו אתה יורד משמי מרום ומשרה שכינתך עלי, ואומות העולם מְקַלְּסִין אותי, וכשהייתי מבקשת רחמים על עוני, אתה עונה אותי, ועכשיו אני בבושה וכלימה! ועוד אמרה כנסת ישראל לפניו: רבונו של עולם! שחחה עלי נפשי כשאני עוברת על ביתך והוא חרב וקול דממה בתוכו ואומר: מקום, שזרעו של אברהם הקריבו קרבן לפניך והכהנים עומדים על הדוכן והלוים מקלסים בכנורות, יהיו שועלים מרקדים בו! הדא הוא דכתיב: „על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו" [3]. אלא מה אעשה, שעונותי גרמו לי ונביאי השקר, שהיו בתוכי, שהתעו אותי מדרך חיים לדרך המות? לכך נאמר: „אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי" וגו'.

ב. דבר אחר: „ויקרא יי אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד" וגו'. בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש אמר: כל זמן שאני בתוכו, אין אומות העולם נוגעין בו. אלא אכביש את עיני ממנו ואשבע, שלא אֶזָּקֵק לו עד עת קץ, ויבאו האויבים ויחריבו אותו. מיד נשבע הקב"ה בימינו והחזירה אחוריו. הדא הוא דכתיב: „השיב אחור ימינו מפני אויב" [4]. באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו. וכיון שנשרף, אמר הקב"ה: שוב אין לי מושב בארץ, אֲסַלֵּק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון. הדא הוא דכתיב: „אלך אשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני" [5]. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי! מה עשיתי? הִשְׁרֵיתִי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו, חזרתי למקומי הראשון, חס ושלום שהייתי שחוק לגוים ולעג לבריות! באותה שעה בא מְטַטְרוֹן ונפל על פניו ואמר לפניו: רבש"ע! אני אבכה ואתה לא תבכה. אמר לו: אם אין אתה מניח לי לבכות, עכשיו אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה, שנאמר: „ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה" וגו' [6].

1. ישעיה כב, יב. 2. תהלים מב, ה. 3. איכה ה, יח. 4. שם ב, ג. 5. הושע ה, טו. 6. ירמיה יג, יז.

א. מקלסין — מהללים. ב. אכביש — אעצום. שלא אזקק לו — לא אפנה אליו. מטטרון — שם אחד המלאכים. ד. מתבקשים — מוזמנים.

ג. אמר להם הקב״ה למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי, מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב״ה ומלאכי השרת וירמיה לפניו. וכיון שראה הקב״ה את בית המקדש, אמר: בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב״ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בני, הֵיכָן אתם? כהני, הֵיכָן אתם? אוהבי, היכן אתם? מה אעשה לכם? הִתְרֵיתִי בכם ולא חזרתם בתשובה.

ד. אמר הקב״ה לירמיה: אני דומה היום לאדם, שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה, ומת בתוך חופתו, ואין לך כאב לא עלי ולא על בני! לך וקרא לאברהם, ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות. אמר לפניו: רבש״ע! איני יודע היכן משה קבור. אמר לו הקב״ה: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם! בן עמרם! עמוד וראה צאנך, שבלעום אויבים. מיד הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו, שהגיע זמן שאתם מתבקשין לפני הקב״ה. אמרו לו: למה? אמר להם: איני יודע; מפני שהיה מתירא, שלא יאמרו: בימיך היתה לבנינו זאת. הניחם ירמיה ועמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם! בן עמרם! עמוד, הגיע זמן שאתה מבוקש לפני הקב״ה. אמר לו: מה היום מִיּוֹמַיִם, שאני מבוקש לפני הקב״ה? אמר לו ירמיה: איני יודע. הניחו משה והלך אצל מלאכי השרת, שהיה מכיר אותם משעת מתן תורה. אמר להם: משרתי עליונים, כלום אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב״ה? אמרו: בן עמרם, אי אתה יודע, שבית המקדש חרב וישראל גלו? והיה צועק ובוכה, עד שהגיע לאבות העולם. מיד אף הם קרעו בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם והיו צועקים ובוכין עד שערי בית המקדש. כיון שראה אותם הקב״ה, מיד: „ויקרא יי׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ומספד ולקרחה ולחגר שק" — ואלמלא מקרא שכתוב, אי אפשר לאומרו — והיו בוכין והולכין משער זה לשער זה, כאדם שמתו מוטל לפניו. והיה הקב״ה סופד ואומר: אוי לו למלך, שבקַטְנוּתוֹ הצליח, ובזקנותו לא הצליח!

ה. א״ר שמואל בר נחמן: בשעה שחרב בית המקדש, בא אברהם לפני הקב״ה בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו, והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק. אמר לפני הקב״ה: מפני מה נשתניתי מכל אומה ולשון, שבאתי לידי בושה וכלימה זאת? כיון שראוהו מלאכי השרת, אף הם קשרו הספד שורות שורות ואומרין: „נשמו מסלות שבת עובר אורח" וגו׳ [1]. מאי „נשמו מסילות"? אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: מסילות, שהתקנת לירושלים, שלא יהו עוברי דרכים פוסקים מהם, היאך היו לשממה! „שבת עובר אורח": אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: דרכים,

1. ישעיה לג, ח.

שהיו ישראל עוברים ושבים בהם בחנים, היאך שבתו! „הפר ברית" [1]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע! הופר ברית של אברהם אביהם, שעל ידו התישב העולם ועל ידו הכירוך בעולם, שאתה אל עליון קונה שמים וארץ! „מאס ערים" [1]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: מאסת ירושלים וציון לאחר שבחרת בהם! הדא הוא דכתיב: „המאס מאסת את יהודה ואם בציון נעלה נפשך" וגו' [2] „לא חשב אנוש" [1]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: אפילו כדור אנוש, שהיו ראש לעובדי עבודה זרה, לא חשבת את ישראל!

ו. באותה שעה נִזְקק הקב"ה למלאכי השרת, אמר להם: מה לכם קושרין מספד בענין הזה שורות שורות? אמרו לפניו: רבש"ע! מפני אברהם אוהבך, שבא לביתך וספד ובכה. מפני מה לא השגחת עליו? אמר להם: מיום שנפטר' אוהבי מלפני לבית עולמו, לא בא לביתי, ועכשיו: „מה לידידי בביתי"? [3].

ז. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע! מפני מה הגלית את בני ומסרתם בידי האומות, והרגום בכל מיתות משונות, והחרבת את בית המקדש, מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כ"ב אותיות שבה. הדא הוא דכתיב „וכל ישראל עברו את תורתך" [4]. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע! מי מעיד בהם בישראל, שעברו את תורתך? אמר לו: תבא תורה ותעיד בהם בישראל. מיד באה תורה להעיד בהם. אמר לה אברהם: בתי, אַתְּ באה להעיד בהם בישראל, שעברו על מצותיך, ואין לך בשת פנים מפני? זכרי יום, שהחזירך הקב"ה על כל אומה ולשון, ולא רצו לקבלך, עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך וכבדוך. ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם? כיון ששמעה תורה כך, עמדה לצד אחד ולא העידה בהם. אמר לו הקב"ה לאברהם: יבאו עשרים ושתים אותיות ויעידו בהם בישראל. מיד באו עשרים ושתים אותיות. באה אָלֶ"ף להעיד בישראל, שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אָלֶ"ף, את ראש לכל האותיות, ובאת להעיד בישראל ביום צרתם? זכרי יום, שנגלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך: „אנכי י"י אלהיך" [5]. ולא קבלוך אומה ולשון אלא בני, ואת באת להעיד בבני? מיד עמדה אל"ף לצד אחד ולא העידה בהם. באתה בֵּי"ת להעיד בהם בישראל. ואמר לה אברהם: בתי, את באת להעיד על בני, שהם זריזין בחמשה חומשי תורה, שֶׁאַתְּ בראש התורה? הדא הוא דכתיב: „בראשית ברא אלהים" [6]. מיד עמדה בי"ת לצד אחד ולא העידה כלום. באתה גימ"ל להעיד בישראל. אמר לה אברהם: גִימֶ"ל, את באת להעיד בבני, שעברו על התורה? כלום יש אומה, שמקיימת מצות ציצית, שאת נתונה בראש, אלא בני? הדא הוא דכתיב: „גדילים

1. ישעיה לג, ח. 2. ירמיה יד, יט. 3. שם יא, טו. 4. דניאל ט, יא. 5. שמות כ, ב. 6. בראשית א, א.

ו. נזקק — פנה.

תעשה לך"[1]. מיד עמדה גימ"ל לצד אחד ולא העידה כלום. וכין שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם, נתביישו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל.

ח. מיד פתח אברהם לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע! למאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע אמרת לי: „העלהו עולה לפני", ונעשיתי עליו כאכזרי ולא רחמתי עליו, אלא אני בעצמי כְּפַתְּתִּי אותו, ולא תזכור לי זאת? ולא תרחם על בני?

ט. פתח יצחק ואמר: רבש"ע! כשאמר לי אבא: „אלהים יראה לו השה לעולה בני"[2], לא עכבתי על דבריך ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח ופשטתי את צוארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת? ולא תרחם על בני?

פתח יעקב ואמר: רבש"ע! לא עשרים שנה עבדתי בבית לבן? וכשיצאתי מביתו, פגע בי עשו הרשע ובקש להרוג את בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם, ועכשיו נמסרו ביד אויביהם כצאן לטבחה, לאחר שֶׁגִּדַּלְתִּים כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער גידול בנים, כי רוב ימי הייתי בצער גדול בעבורם, ועתה לא תזכור לי זאת, לרחם על בני?

יא. פתח משה ואמר: רבש"ע! לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה, ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ, גזרת עלי: במדבר יפלו עצמותי; ועכשיו, שגלו, שלחת לי לספוד ולבכות עליהם? זהו המשל שאומרים בני אדם: מטוב אדוני — לא טוב לי, ומרעתו — רע לי.

יג. באותה שעה אמר משה לירמיה: לך לפני, שֶׁאֵלֵךְ ואביאם, ואראה מי מניח ידו עליהם. אמר לו ירמיה: אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים. אמר לו: אף על פי כן. מיד הלך משה, וירמיה לפניו, עד שהגיעו לנהרות בבל. ראוהו למשה ואמרו זה לזה: בא בן עמרם מקברו, לפדותנו מיד צרינו! יצתה בת קול ואמרה: גזירה היא מלפני! מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה, אלא המקום יחזיר אתכם במהרה; והניח אותם. באותה שעה הרימו קולם בבכיה גדולה. עד שעלתה בכייתם למרום. הדא הוא דכתיב: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו"[3].

יד. כיון שבא משה אצל אבות העולם, אמרו לו: מה עשו האויבים בבנינו? אמר להם: מהם הרגו, ומהם כפתו ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, מהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כלם ובכו וקוננו בקינות: וַוי עַל דִּמְטָא לְבְנַן! הֵיכִי הֲוֵיתוּן כְּיָתְמֵי בְלָא אַבָּא? הֵיכִי דָמְכִיתוּן

1. דברים כב, יב. 2. בראשית כב, ח. 3. תהלים קלז, א.

ח. כפתתי — עקדתי. יב. מטוב אדוני וכו' — כשאדוני שרוי בטובה אין אני נהנה מטובה זו, אבל כשרע לו אני סובל עמו בצרתו. יד. וי על דמטא וכו' — וי על (הצרה) שעלתה לבנינו. היכי וכו' — איך הייתם כיתומים אין אב, איך שוכבים אתם

בְּטֵיהֲרָא וּבְקַיִיטָא בְּלָא לְבוּשָׁא וּבְלָא כָסוּ? הֵיכִי סָגֵיתוּן בְּטוּרֵי וּבַחֲצָצֵי, חֲלִיצֵי מְסָאנֵי וּבְלָא סַנְדְּלָא? הֵיכִי טָעֲנִיתוּן מוּבְלֵי טְעוּנֵי דְחָלָא? הֵיכִי הֲווֹ יְדֵיכוֹן כְּפִיתִין לַאֲחוֹרֵיכוֹן? הֵיכִי לָא בְלַעְתּוּן רָקָא בְּפוּמֵיכוֹן?

טו. פתח משה ואמר: לָיְטָא, שִׁימְשָׁא! אֲמַאי לָא חֲשַׁכְתְּ בשעה דְעָאל שָׂנְאָה לְבֵית מַקְדְּשָׁא? אַהֲדַר לֵיהּ שִׁמְשָׁא: בחייך, משה רָעֲיָה מְהֵימְנָא! הֵיכִי אֶהֱוֵי חֲשׁוֹכָא, דְלָא שָׁבְקִין לִי ולא רָפוּ לִי דְנָקְטִין לי בשִׁיתִּין שׁוֹטֵי דְנוּרָא וְאָמְרִין לִי: פּוּק וּנְהַר נְהוֹרָךְ?

תּוּב פתח משה ואמר: וַוי על זִיוָךְ, מַקְדְּשָׁא הֵיכִי הֲשַׁךְ! וַוי כִּי מְטָא זִמְנֵיהּ דִיחֱרַב, וְהֵיכְלָא מִקְלֵי, וְדַרְדְּקֵי דְבֵי רַב מִתְקַטְּלִין, וַאֲבוּהוֹן אָזְלִין בְּשִׁבְיָה וְגָלוּתָא וּבְחַרְבָּא!

תּוּב פתח משה ואמר: שַׁבָּאֵי, אִי בְחַיֵּיכוֹן! אַתּוּן קָטוֹלֵי, לָא תִקְטְלוּן קְטוֹלָא אַכְזְרָאָה, ולא תְשַׁווּן כְּלָאָה גְמִירָא, וְלָא תִקְטְלוּן בְּרָא בְּאַנְפּוֹהִי דְאַבָּא וּבְרַתָּא בְּאַנְפַּהּ דְאִמָּא, דִמְטָא זִימְנָא, דְמָרֵי שְׁמַיָּא חוּשְׁבָנָא חָשֵׁיב מִנְּכוֹן. וְכַשְׂדָּאֵי רְשִׁיעַיָּא לָא עָבְדִין הָכֵי, אלא מוֹתְבִין לֵיהּ לִבְרָא בְּאַנְפָּהָא דְאִמֵּיהּ וְאָמְרִין לֵיהּ לַאֲבוּהָ: קוּם נְכֵסֵיהּ! בָּכְיָא אִמֵּיהּ וְנָתְרִין דִּמְעָתָא עֲלוֹהִי וַאֲבוֹהִי תלה לֵיהּ רֵישֵׁיהּ.

ועוד אמר לפניו: רבש״ע! כתבת בתורתך: „ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד״[1], והלא כבר הרגו בנים ואמותיהם כמה וכמה ואתה שותק!

טז. באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב״ה ואמרה: רבש״ע! גלוי לפניך, שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי, בשביל אחותי; והוקשה עלי הדבר עד מאד, כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן, שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יכול אבי להחליפני; ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי, שלא תצא לחרפה. ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנין, שמסרתי לבעלי, כדי

1. ויקרא כב, כח.

בצהרים ובקיץ באין לבוש ובאין כסות, איך הלכתם בהרים ועל אבני חצץ חלוצי נעלים ובלא סנדלים, איך נשאתם משאות מטוני חול, איך אסרו ידיכם לאחוריכם, איך לא בלעתם רקכם בפיכם (כי אויביכם לא נתנו לכם להשיב רוחכם).

טו. ליטא שימשא וכו' — ארורה את השמש, מדוע לא חשכת בשעה שבא השונא לבית המקדש. אהדר ליה — השיב לו. בחייך — חי נפשך. רעיא מהימנא — רועה נאמן. היכי אהוי וכו' — איך יכלתי לקדר בשעה שלא נתנו לי ולא הרפו ממני, כי הכוני בששים שוטים של אש ואמרו לי: צא והאיר אורך. תוב — שוב. מקדשא — בית המקדש. היכי חשך — איך חשך. וי כי מטא וכו' — אוי לי שבא זמנו להחרב וההיכל להשרף ותינוקות של בית רבם נהרגים ואבותיהם הולכים בשבי ובגלות ובחרב (מומתים בחרב). שבאי וכו' — המנהיגים בשבי אני משביעכם בחייכם. אתון קטולי וכו' — אתם הרוצחים אל תמיתו מיתה אכזריה ואל תעשו כליה גמורה ולא תמיתו בן בפני אביו ובת בפני אמה, כי יבוא זמן ואדון השמים יבקש דין וחשבון מכם. וכשדאי וכו' — אבל הכשדים הרשעים לא עשו כן, אלא מושיבים הבן בפני (בחיק) אמו ואומרים לאביו, קום שחטהו. בכיא אמיה וכו' — ואמו בוכה ודמעותיה נושרות עליו ואביו תולה (מטה) ראשו (לשחיטה). טז. כשהשלימו — כשתמו. סבלתי תאותי — כבשתי אהבתי. חלפו — החליפו.

שיהא סבור שהיא רחל. וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני, שאני בשר ודם, עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה, מלך חי וקים, רחמן, מפני מה קנאת לעבודת אלילים, שאין בה ממש, והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם? מיד נתגלגלו רחמיו של הקב״ה. אמר: בשבילך, רחל, אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא דכתיב: „כה אמר י״י קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה הנחם על בניה כי איננו״ [1]. וכתיב: „כה אמר י״י מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך״ וגו׳ [2]. וכתיב: „ויש תקוה לאחריתך נאם י״י ושבו בנים לגבולם״ [3].

מִדְרָשׁ קֹהֶלֶת רַבָּתִי

מדרש זה מפרש את ספר קהלת פסוק אחר פסוק. לצורך פרושו הריהו משתמש הרבה במדרשים קדומים (בראשית רבה, מדרש איכה, מדרש שיר השירים, ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא) וגם בדברי אגדה שבתלמוד ירושלמי וגם בתלמוד בבלי. ולא עוד אלא שמשתמש הוא גם בפרקי אבות ובמסכתות הקטנות (גרים, עבדים, ציצית, תפלין ומזוזה). כל זה מעיד על איחור חבורו של מדרש זה. אנו מוצאים בו ספורים, משלים, אגדות וזכרונות היסטוריים. הפירוש האליגורי עיקר בו. ארבע פעמים הוא מטעים ש„כל אכילה ושתיה שנאמר במגלה הזאת — בתורה ובמעשים טובים הכתוב מדבר״. בדרך זו מתפרשים בו כל הכתובים, שיש בהם „דברים המטים לצד מינות״ ושבשבילם בקשו לגנוז את ספר קהלת.

מן הפתגמים הנאים שבמדרש זה צריך לציין את אלה: „מי נברא בשביל מי, התורה בשביל ישראל או ישראל בשביל התורה? לא תורה בשביל ישראל? אלא תורה שנבראה בשביל ישראל קיימת לעולמי עולמים — ישראל, שנבראה בזכותם, על אחת כמה וכמה!״.

„מלכות נכנסת ומלכות יוצאת וישראל עומד לעולם״.

„טוב יום המות מיום הולדו — נולד אדם, מונין לו למיתה, מת — מונין לו לחיים. נולד אדם — הכל שמחים, מת — הכל בוכין. ואינו כן: אלא נולד אדם — ואין שמחין, שאין יודעים באיזה פרק ומעשים יעמוד, אם צדיק או רשע, אם טוב ואם רע. ומתי הם צריכים לשמח? שנפטר מן העולם בשם טוב ויצא מן העולם בשלום״.

---

1. ירמיה לא, יד. 2. שם שם טו. 3. שם שם טז.

קֹהֶלֶת רַבָּתִי

I

שִׁבְעָה עוֹלָמוֹת שֶׁל אָדָם.

א. ר׳ שמואל בר רב יצחק מַתְנֵי לה בשם רבי שמעון בן אלעזר: שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות, שאדם רואה. בן שנה דומה למלך: נתון באִיסְקְפַּסְטֵי והכל מחבקין ומנשקין אותו; בן שתים ושלש דומה לחזיר, שפושט ידיו בְּבִיבִין; בן עשר שנה קופץ כגדי; בן עשרים כסוס: נָהֵים, מְשַׁפֵּר גַּרְמֵיהּ וּבָעֵי אִתְּתָא; נשא אשה, הרי הוא כחמור; הוליד בנים, מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות; הזקן, הרי הוא כקוף. (פרשה א, ג).

II

הַחֲכָמִים בִּקְּשׁוּ לִגְנֹז סֵפֶר קֹהֶלֶת.

ב. „מה יתרון לאדם״ [1]. א״ר בנימן: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שמצאו בו דברים מַטִּין לצד מינות. אמרו: הרי כל חכמתו של שלמה שבא לומר: „מה יתרון לאדם בכל עמלו״, יכול אף בעמלה של תורה? חזרו ואמרו: לא אמר „בכל עמל״, אלא בעמלו: בעמלו אינו עמל, אבל עמל הוא בעמלה של תורה.

ג. א״ר שמואל בר׳ יצחק: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת על ידי שמצאו בו דברים שמטין לצד מינות. אמרו: כל חכמתו של שלמה כך שאמר: „שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך״ [2]. ומשה אמר: „ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״ [3], ושלמה אמר: „והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך״ — הותרה הרצועה, לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן! כיון שאמר: „ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט״ [4], אמרו: יפה אמר שלמה. (שם ד).

III

דּוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא.

ד. „והארץ לעולם עומדת״ [5]. א״ר יהושע בן קרחה: לא היה צריך קרא לְמֵימַר אלא: „הארץ הולכת והארץ באה והדור לעולם הוא עומד״. וכי מי נברא

1. קהלת א, ג. 2. שם יא, ט. 3. במדבר טו, לט. 4. קהלת יא, ט. 5. שם א, ד.

א. מתני — שנה. איסקפסטי — חופה, כסא נשוא על כפים. ביבין — תעלות של שופכין. נהים — נוהם, צוהל. משפר וכו׳ — מיפה עצמו ומבקש אשה. כחמור — לשאת משא ולעבוד. כקוף — מראהו מתגנה והוא הולך כפוף. ב. לגנוז — להוציאו מכתבי הקדש ולהסתירו. מינות — אפיקורסות, כפירה. ג. הותרה הרצועה — ניתקו כל מוסרות המוסר. לית דין וכו׳ — אין דין ואין דיין. ד. למימר — לאמר.

בשביל מי, ארץ נברא בשביל דור, או דור נברא בשביל הארץ? לא ארץ בשביל דור? אלא דור על ידי שאינו עומד בתפקידיו של הקב"ה, לפיכך הוא בולה, והארץ על ידי שהיא עומדת בתפקידיו של הקב"ה, לפיכך אינה בולה.

ה. אמר ר' שמעון בן יוחי: כתיב: „כי כימי העץ ימי עמי"[1], ואין עץ אלא תורה, שנאמר: „עץ חיים היא למחזיקים בה"[2]. וכי מי נברא בשביל מי? התורה בשביל ישראל, או ישראל בשביל תורה? לא תורה בשביל ישראל? אלא תורה שנבראת בשביל ישראל, הרי היא קיימת לעולמי עולמים, ישראל, שנבראה בזכותם על אחת כמה וכמה.

ו. א"ר יצחק: מלכות נכנסת ומלכות יוצאת, וישראל עומד לעולם. הֱוֵי: והארץ לעולם עומדת. ר' שמואל בשם ר' פְּלַטְיָא דְנָוֶה מַיְיתֵי לֵיהּ מן הָדֵין קְרָיָיא: „ויהונתן בן גרשם בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ"[3]. וכי ארץ גולה או מִטַּלְטֶלֶת? אלא אלו ישראל שנקראו ארץ, שנאמר: „ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ"[4]: אתם תִּקָּרְאוּ „ארץ חפץ". (שם ט).

IV

שְׁלֹמֹה יוֹשֵׁב עַל שַׁעֲרֵי חָכְמָה וּמַזְהִיר אֶת יִשְׂרָאֵל.

ז. „ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח"[5]. א"ר אבא בר כהנא: לזקן, שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין, אחד תחילתו מישור, וסופו קוצים וארזים וקנים, ואחד תחילתו קנים וארזים וקוצים, וסופו מישור. והיה מזהיר לעוברין ולשבים ואומר: זה תחילתו מישור, וסופו ארזים וקוצים וקנים, וזה תחילתו קוצים וארזים וקנים, וסופו מישור. אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה, שהוא מזהירן לטובתן, שלא לִיגַּעַן? כך אין הבריות צריכין להחזיק טובה לשלמה, שהוא יושב על שערי החכמה ומזהירן לישראל: „שבתי וראה תחת השמש", „ראיתי כל המעשים שנעשו תחת השמש" וגו', חוץ מתשובה ומעשים טובים? ורבנן אָמְרֵי: לְאַסְטְרוֹלוֹגוֹס שהיה יושב על פתח הַלִּימֵן והיה מזהיר לכל העוברים והשבים ואומר להם: פְּרַגְמַטְיָא פלונית יוצאה במקום פלוני, ופרגמטיא פלונית יוצאה במקום פלוני. אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה? כך לשלמה שאמר: „ראיתי את כל המעשים" וגו', חוץ מתשובה ומעשים טובים. (שם לז).

---

1. ישעיה סה, כב. 2. משלי ג, יח. 3. שופטים יח, ל. 4. מלאכי ג, יב. 5. קהלת א, יד.

ג. בתפקידיו – במצוותיו. ה. מייתי ליה וכו' – מביא ראיה מן הכתוב הזה.
ז. אסטרולוגוס – חוזה בכוכבים. הלימן – חוף הים, נמל. פרגמטיה – סחורה.

V

אֱלֹהִים נָתַן בְּלֵב הָאָדָם אַהֲבַת הָעוֹלָם.

ז. ר׳ בנימין ב״ר לוי אמר: „גם את העולם נתן בלבם״ [1]: אהבת עולם נתן בלבם. אמר רבי יונתן פחדתו של מלאך המות נתן בלבם. נחמיה בְּרֵיהּ דרבי שמואל בר נחמן אמר: „והנה טוב מאד״ [2]. „הנה טוב״ — זה אדם, „והנה טוב״ — זה יצר טוב, „מאד״ — זה יצר הרע. וכי יצר הרע טוב מאד? אלא ללמדך, שאילו לא יצה״ר, לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים, שכן שלמה אומר: „כי היא קנאת א־יש מרעהו״ [3].

ר׳ ברכיה ורבי אבהו בשם ר׳ יונתן אמר: „גם את העולם נתן בלבם״: אהבת עולם נתן בלבם, אהבת תינוקת נתן בלבם. משל למה הדבר דומה? למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הגדול מְכֻבָּד והקטן מְטֻנָּף, אף על פי כן הוא אוהב את הקטן יותר מן הגדול.

VI

הַשֵּׁם הַמְּפוֹרָשׁ.

ח. א״ר אחווה בְּרֵיהּ דר׳ זירא: „העולם״ — הוּעֲלַם מהם שם המפורש. משל למלך, שעשה סעודה, זימן אורחים. משאכלו ושתו, אמרו לו: תן לנו חרבות ורמ־חים ונשחק בהם. נתן להם שְׁבֵישְׁתָּא דְהָדָס, והכו אלו את אלו ופצעו אלו את אלו. אמר המלך: ומה אני נתתי לכם שְׁבֵישְׁתָּא של הדס, כך עשיתם, אילו נתתי לכם חרבות ורמחים על אחת כמה וכמה! כך אמר הקב״ה: ומה אם שעה שהעלמתי מהם שם המפורש, הם הורגים בכִינּוּי, אילו נתתי וגליתי להם שם המפורש על אחת כמה וכמה!

ט. עוּבְדָא הֲוָה בַחֲדָא אִנְתְּתָא פַּרְסָיָא דְאַקֵּלַת בְּרַהּ בַּחֲדָא מִלָּה מִן שְׁמָא מְפָרְשָׁא. שַׁמְעַהּ שמואל, אמר: זִיל אַתְקִין לֵיהּ תַּכְרִיכִין.

י. ר׳ חנינא הֲוָה בידו שם המפורש. כַּד אָתֵי מִידְמַךְ, אֲמַר: אִית הָכָא בַּר נָשׁ דְּמִימְסוֹר לֵיהּ? אָמְרִין: אִית הָכָא עֲנִינִי בר נחשין, שְׁלַח בָּתְרֵיהּ וַאֲתָא. וַעֲלַל בְּרֵיהּ וְאִיטְּמַר תְּחוֹת עַרְסָא. כַּד אָתֵי מִימְסוֹר, עָטֵישׁ הָהוּא יָנוֹקָא. אֲמַר: פּוּק לָךְ מִן תַּמָּן, אַתְּ לָא זָכֵית לְמִישְׁמַע, וְדֵין לָא זָכָה לְמִקְבְּלַהּ.

1. קהלת ג, יא. 2. בראשית א, יא. 3. קהלת ד, ד.

ח. שבישתא דהדס — זמורות עצי הדס. בכינוי — בקריאה הרגילה של שם אלהים (ארוני). עובדא וכו׳ — היה מעשה באשה אחת מארץ פרס שקללה את בנה במלה אחת משם המפורש. שמעה וכו׳ — שמע שמואל (את קללתה) ואמר, לכי הכיני לו תכריכים.
י. הוה — היה. כד אתי וכו׳ — כשהגיע זמנו למות אמר: היש כאן אדם למסור לו? אמרין וכו׳ — אמרו, יש כאן וכו׳. שלח וכו׳ — שלח אחריו והוא בא. ועלל בריה וכו׳ — ונכנס בנו (של עניני) והסתתר תחת המטה. כד אתי מימסור וכו׳ — כשבא (ר׳ חנינא) למסור לו, התעטש הנער, אמר (ר׳ חנינא): צא לך משם, אתה לא זכית לשמע, וזה (אביך) לא זכה לקבלו (משום שאתם נוהגים ברמאות בשמו של הקב״ה).

יא. חַד אַסְיָיא בציפורי הֲוָה בידו שם המפורש. כד בְּעָא לְמִידְמַךְ, אֲמַר אִית הָכָא בַר נָשׁ דְמִימְסוֹר לֵיהּ? אָמְרִין: אִית הָכָא ר' פנחס בר חמא. שְׁלַח בָּתְרֵיהּ וַאֲתָא. וּשְׁאַל יָתֵיהּ וַאֲמַר לֵיהּ: נְסֵיבְתְּ מן יְהוּדָאֵי כלום מן יוֹמַיִךְ? אמר ליה: נְסֵיבִית מעשר. ולא קבל עֲלֵיהּ לְמִימְסַר לֵיהּ. אמר: דִילְמָא תָבַע גַּבֵּי בַר נָשׁ כלום, וְלָא יָהֵיב לֵיהּ וְכָעַס עֲלוֹי וְקָטֵיל לֵיהּ.

יב. תְּנָא: אין מוסרין את השם לכל אדם ולא לעומד בחצי ימיו, אלא למי שיצאו רוב שניו. ואין מוסרין אותו אלא מעומד, ואין מוסרין אותו אלא במקום טהור ועל המים. בראשונה היו מוסרין אותו לכל אדם, וכשרבו הפושעים, התקינו שלא יהו מוסרין אותו אלא לצנועים שבכהונה, והצנועין שבכהונה היו מבליעין אותו בתוך נעימת הכהנים.

יג. א"ר טרפון: פעם אחת עליתי עם שמשון אחי אמא על הדוכן והטיתי אזני כלפי כהן גדגל, והבליעו בתוך נעימת הכהנים.

ואמר ר' טרפון: פעם אחת שמעתי ונפלתי על פני. הקרובים שכשהם שומעין אותו נופלין על פניהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד! אלו ואלו לא היו זזין משם, עד שעה שנתעלם מהם, שנאמר: „זה שמי לעולם"[1]. „לעלם" כתיב. וכל כך למה? „מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף"[2]. (פרשה ג, טו).

VII

שְׁלֹשָׁה שׁוּתָּפִים בָּאָדָם.

יד. תְּנֵי: בזמן שהולד נוצר במעי אמו, שלשה הם שותפין בו: הקב"ה ואביו ואמו. אביו מזריע בו לובן, שממנו הלובנים והמוח והצפרנים ולובן שבעין והעצמות והגידין. אמו מזרעת אודם, שממנו הדמים והעור והבשר ושער ושחור שבעינים. והקב"ה, יתברך שמו ויתרומם זכרו, נותן בו עשרה דברים, ואלו הן: רוח ונשמה וּקְלַסְתֵּר פנים וּמַרְאִית עינים ושמיעת אזנים ודבור שפתים ונשיאות ידים והילוך רגלים וחכמה ובינה ועצה ודעת וגבורה. וכשבא שעת פטירתו, הקב"ה נוטל חלקו ומניח חלק אביו ואמו לפניהם. ואביו ואמו בוכין. א"ל הקב"ה: מה לכם בוכין? כלום נטלתי משלכם? לא נטלתי אלא שלי. אומרים לפניו: רבונו של עולם! כל זמן שהיה הלקך מעורב בחלקנו, היה חלקנו שמיר מן רמה ותולעה, ועכשיו שנטלת חלקך מתוך חלקנו, הרי חלקנו מושלך ונתון לרמה ותולעה.

1. שמות ג, טו. 2. קהלת ג, יא.

יא. חד אסייא — רופא אחד. כד בעא למידמך — כשבקש למות. ושאל יתיה וכו' — ושאל אותו ואמר לו: הלקחת מימיך דבר מאת יהודים? נסיבית — לקחתי. ולא קבל וכו' ולא נאות למסור לו. דילמא וכו' — שמע ידרוש דבר מאדם וזה לא יתן לו ואז יכעס עליו ויהרגהו (בשם המפורש). יב. בתוך נעימת הכהנים — בתוך שירת הכהנים (בשעה שמברכים את העם). יג. שנתעלם — שנשתכח. לעלם — כלומר, שמי יתעלם. יד. קלסתר פנים — מראה הפנים.

ר׳ יהודה הנשיא היה מושלו משל. למה הדבר דומה? למלך, שהיה לו כרם, ומסרו לאָרִיס. אמר המלך לעבדיו: לכו בצרו את כרמי וטלו את חלקי והניחו חלק הארים במקומו. מיד הלכו ועשו בדבר המלך. והתחיל אותו הארים צווח ובוכה. א״ל המלך: כלום משלך נטלתי ולא שלי נטלתי? א״ל: אדוני המלך! כל זמן שהיה חלקך עם חלקי, היה חלקי שמור מבזה וגנבה, ועכשיו שנטלת חלקך, הרי חלקי מושלך לבזה וגנבה. המלך — זה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא; הארים — זה אביו ואמו של אדם. כל זמן שהנשמה באדם, שמור הוא, כיון שמת, הרי הוא לרמה ולתולעה, שנאמר: „אף כי אנוש רמה״[1], אלו הכנים שבחייו, „ובן אדם תולעה״ — אלו תולעים, שמרחישין תחתיו במותו. (פרשה ה, יג).

VIII

כְּמוֹ שֶׁבָּא אָדָם לָעוֹלָם כָּךְ הוּא יוֹצֵא מִמֶּנּוּ.

טו. „כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת״[2]. גְּנִיבָא אמר: לשועל, שמצא כרם והיה מסוּיָג מכל פנותיו; והיה שם נקב אחד, ובקש להכנס בו, ולא הֲוָה יָכִיל. מה עֲבַד? צם תְּלָת יוֹמִין עד דִּכְחַשׁ וּתְשַׁשׁ וְעָאל בְּהָדָא נְקָבָא ואכל ושמן. בְּעָא לְמִיפַּק וְלָא יְכִיל מֶעֱבַד כלום. חזר וצם תְּלָת יוֹמִין אוּחֳרָנִין עד דִּכְחִישׁ וּתְשַׁשׁ וחזר הֵיךְ מָה דַהֲוָה וּנְפַק. כַּד נְפַק, הֲוָה אַפֵּיךְ אַפּוֹי וְאִיסְתַּכַּל בֵּיה, אֲמַר: כַּרְמָא, כַּרְמָא! מה טָב אַתְּ וּמַה טָבִין אִינּוּן פֵּירִין דִּבְגַוָּךְ וכל מה דְאִית בך יָאִין וּמְשַׁבְּחָן, בְּרַם מה הֲנָיָה ממך? כְּמָה דְבַר נָשׁ עָלֵיל לְגַוָּךְ, כך הוא נָפֵיק. כך הוא דֵין עָלְמָא.

טז. דבר אחר: „כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא״. תַּנְיָא: כמו שבא אדם כן ילך. אדם בא בקול, ונפטר מן העולם בקול. בא לעולם בבכיה ונפטר מן העולם בבכיה; בא לעולם בחבה, ונפטר מן העולם בחבה; בא לעולם באנחה, ונפטר מן העולם באנחה; בא לעולם בבלי דעת, ונפטר מן העולם בבלי דעת.

יז. תְּנִי בשם רבי מאיר: כשאדם בא לעולם, ידיו הן קפוצות, כלומר: כל העולם כלו שלי הוא, אני נוחלו! וכשהוא נפטר מן העולם, ידיו הן פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום. שכן שלמה אומר: „כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה״ וגו׳.

1. איוב כה, ו. 2. קהלת ה, יד.

ארים — חוכר שדה על מנת לתת חלק מן התבואה. שמרחישין — רוחשים, זוחלים. טו. מסוייג — גדור. מה עבד — מה עשה. תלת יומין — שלשה ימים. עד דכחש וכו׳ — עד שכחש ודל ונכנס דרך הנקב ההוא. בעא למיפק וכו׳ — בקש לצאת ולא יכול לעבור. אוחרנין — אחרים. עד דכחיש וכו׳ — עד שכחש ודל ונעשה כמו שהיה (בכניסתו) ויצא. כד נפק וכו׳ — כשיצא הפך פניו והסתכל בו (בכרם) ואמר: כרם, כרם, מה טוב אתה ומה טובים הפירות שבך, וכל מה שיש בך טוב ומשובח, אבל מה הנאה ממך? כמ שיצור נכנס לתוכך כך הוא יוצא. דין עלמא — העולם הזה. טז. נפטר מן העולם בחבה — שהכל מצטערים על מותו.

IX

טוב יוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ.

יח. ר' פנחס אמר: אדם חביב בשמו, ואיני יודע באיזה מהם? בא שלמה ופירש: „טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו"[1]. נולד אדם — מונין לו למיתה, מת — מונין לו לחיים. נולד אדם — הכל שמחין, מת — הכל בוכין. ואינו כן: אלא נולד אדם ואין שמחין לו, שאין יודעין באיזה פרק ומעשים יעמוד, אם צדיק ואם רשע, אם טוב ואם רע. ומתי הם צריכין לשמוח? שנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום. משל לשתי ספינות פורשות לים הגדול, אחת יוצאת מן הלִמֵּן ואחת נכנסת לְלִמֵּן; היוצאת מן הלמן — הכל שמחין, והנכנסת ללמן — לא שמחו לה. היה שם פִּקֵּחַ אחד, אמר להם: חילוף הדברים אני רואה; זו שהָיתה יוצאה מן הלמן, לא צריכין לשמוח עמה, שאין יודעין באיזה פרק עומדת, כמה ימים מזדווגים לה, כמה עִלְעוֹלִין הן מזדווגים; וכשנכנסת ללמן, הכל צריכין לשמות שנכנסה לשלום. כך מת אדם, הכל צריכין לשמוח ולשבח, שנפטר בשם טוב בשלום מן העולם. הוא ששלמה אמר: „ויום המות מיום הולדו". (פרשה ז, ד).

מִדְרָשׁ מְגִלַּת אֶסְתֵּר.

מדרש זה מן הקדומים הוא, אף על פי שיש בו הוספות מרובות מזמן מאוחר. עיקרו אינו פירוש, אלא הרצאה אגדית, ומן הפרק השמיני ואילך פוסק הפירוש לגמרי. המקורות שמהם שאב הם: התלמוד הירושלמי, בראשית רבה, ויקרא רבה ופרקי דר' אליעזר. הרעיון העיקרי שבמדרש זה הוא, שכל הגזרה שנגזרה על ישראל בימי אחשורש לא באה אלא בשביל החטא שחטאו בסעודתו של אחשורש, ושגאולתם לא באה אלא בזכות צדקתם של מרדכי ואסתר. עלילות המן וגזרת אחשורש משמשות לבעל האגדה חומר נוח לסקור על הפורעניות שהתרגשו על ישראל מימות עולם עד ימות המן ולרמז דרך אגב על העלילות שמעלילים הגויים על ישראל בדורות המאוחרים: „ועדיין לא שנו מעשיהם" נאמר באגרתו של אחשורש אל מדינות מלכותו, „ואף על פי שהם בגלות בינינו מלעיגים אותנו (עלינו?) ואת אמונת אלהינו". אגרת קטרוג זו של אחשורש דוגמא קלסית היא לכל האגרות, הכתבים והחבורים שנכתבו למאות ולאלפים מימות המן ועד עתה. הראיות מדברי ימי ישראל ותורתו שאין כישראל גרוע

1. קהלת ז, א.

יח. באיזה פרק ומעשים יעמד — מה יהא גורלו ומעשיו. למן — נמל. עלעולין — סערות.

בין העמים ושמאז היותו לגוי אינו אלא מזיק ומחבל את העמים שיש לו עסק עמו, הראיות מן המקרא וצרוף הכתובים המעידים על קלקולה של האומה העברית — כל אלה נסדרו ונערכו באגרת זו בחריצות יתרה, שגדולי ה„למדנים" שבצוררי היהודים היו מתקנאים בה. קטרוגו של המן ושל אחשורש סטירה חריפה היא על שונאי ישראל שבכל העתים והתקופות, העושים את תורת היהודים ודברי ימיהם פלסתר. בכלל מצויין הוא בעל המדרש ברוח הסטירה והבדיחה העוקצת, ואינו מניח כל מקרה שבא לידו ללגלג על המן הרשע ועל אחשורש הטפש, שנפתה לעצתו. כמה מן ההתול השנון אתה מוצא במשל בסייחה, בחמורה ובחזירה, שמסתייע בו בעל המדרש להוכיח, שלא נתגדל המן אלא לרעתו! (פרשה ז). או כמה מן החדוד היהודי אתה מוצא בדברי הקוץ שאמר כי רק הוא ראוי שהמן יתלה עליו: „שאני שמי קוץ והוא קוץ מכאיב, ונאה שיתלה קוץ על קוץ!"

אבל לא רק בהתול ולגלוג חריף גדול כחו של בעל המדרש, אלא אתה מוצא אצלו גם דברים שיש בהם כדי להרעיש את הלב. החזון המתאר את קטרוגו של השטן על ישראל, שנהנו מסעודת אחשורש, את החתימה שחתם הקב"ה על מגלת הכליה, את בכית התורה ומלאכי השרת והתקדרות מאורות השמים על גזרה זו, את אליהו הרץ בבהלה אצל אבות העולם ואצל משה לעורר שיעמדו בפרץ ויבטלו את רוע הגזרה — חזון זה, אף על פי שניכרת בו השפעת איכה רבתי, עם כל זה ראוי הוא להחשב על מיטב יצירות האגדה. וממיטב היצירות הללו הנם גם חלום מרדכי ואסתר, תפלת מרדכי ואסתר והתיצבות אסתר לפני אחשורש לבקש על עמה. הפרקים הללו נכתבו בעברית מקראית משובחת, שאין דוגמתה ליופי בכל הספרות שלאחר המקרא. אמנם מוצאים אנו את הפרקים האלה בספר „יוסיפון", אבל אין הכרע בדבר להחליט כי ספר יוסיפון הוא מקורם הראשון ומשם נתגלגלו ובאו אל המדרש. קרוב לודאי, שנהפוך הדבר, שעיקרם במדרש אסתר ומשם לקחם בעל היוסיפון, כשם שלקח ואסף אל ספרו הרבה דברים מספרים אחרים.

אֶסְתֵּר רַבָּתִי.

I

כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ.

א. „וכלים מכלים שונים"[1]. הביא כליו וכלי עֵילָם, ונמצאו שלו יפין משל עילם. הביא כליו וכלי בית המקדש, ונמצאו נאין ויפין מכליו. למטרונה,

1. אסתר א, ז.

א. למטרונה – משל לאשה כבורה.

שהיתה לה שפחה יפה; כל זמן, שמבטת בשפחתה, היו פניה משתנות. כך כל זמן, שהיו כלי בית המקדש מביטין בכליו, היו משתנין כליו ונעשין כעופרת.

א״ר שמואל בר רב נחמן: כלים מְכַלִּים למשתמשין בהם, והם שונין בקלקלה. מי גרם לבלשצר, שֶׁתִּתְקַעְקַע ביצתו מן העולם? לא על ידי שנשתמש בכלי בית המקדש? הדא הוא דכתיב: „בלשאצר אמר בטעם חמרא להיתיה למאני דהבא וכספא די הנפק נכודנצר" וגו׳ [1]. מה כתיב בֵּיה? „בלילא קטיל בלשצר מלכא כשדאה". (פרשה ב).

II

שְׂכָרוֹ שֶׁל מְרוֹדַךְ בַּלְאֲדָן.

ב. אמרו: מְרוֹדַךְ בַּלְאֲדָן עובד לחמה היה והיה רגיל לאכול בשש שעות ולישן עד ט׳ שעוֹת. ואותו היום, שחזר גַּלְגַּל חמה לאחוריו בימי חזקיהו, ישן עד תשע שעות ועמד בד׳ שעות. וכיון שנעור משנתו, בקש להרוג את כל עבדיו. אמר להם: הנחתם אותי ישן כל היום וכל הלילה! אמרו לו: לא, אלא שגלגל חמה חזר לאחוריו. אמר להם: וכי יש אלוה גדול מאלהי, שיכול להחזירו? אמרו לו: אלהיו של חזקיהו גדול מאלהיך. מיד עמד וכתב: „שלום להזקיהו ושלום לאלהי חזקיהו ושלום לירושלים!" וכיון שיצאו הכתבים והבּוּלְדָּרִין, נתיישבה דעתו עליו ואמר: הכבוד הזה, שהלקתי לחזקיהו, לא חלקתי לו אלא בשביל אלהיו ואני מקדים שלום של חזקיהו שהוא בשר ודם לשלום אלהיו? מיד עמד מכסאו ופסע שלש פסיעות ושלח בולדארין והחזיר את הכתבים וכתב ספרים אחרים: „שְׁלָם לֶאֱלָהָא רַבָּא של חזקיהו וּשְׁלָם לחזקיהו וּשְׁלָם לירושלים". א״ל הקב״ה: אתה עמדת מכסאך שלש פסיעות ופסעת בשביל כבוד שמי, חייך, שאני מעמיד ממך שלשה מלכים שיהיו קוֹזְמָקְרָטוֹרִין מסוף העולם ועד סופו. ואלו הם: נבוכדנצר ואויל מרודך ובלשצר. (פרשה ג).

III

לֹא נִתְגַּדֵּל הָמָן אֶלָּא לְרָעָתוֹ.

ג. „אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא" [2] וגו׳. זהו שאמר הכתוב: „כי רשעים יאבדו ואויבי ה׳ כיקר כרים" [3], שאין מְפַטְּמִין אותן לטובתן, אלא לטִבְחָה. כך המן הרשע לא נתגדל אלא למפלתו. משל לאדם שהיתה לו סייחה וחמורה וחזירה. והיה נותן לחזירה בלא מדה,

1. דניאל ה, ב. 2. אסתר ג, א. 3. תהלים לז, כ.

א. שונין — עושים שנית. קלקלה — חטא. תתקעקע — תעקר, תהפך. ביצתו — שרשו. בלשצר וגו׳ — בלשצר אמר במשתה היין להביא את כלי הזהב והכסף שהוציא נבוכדנצר. ב. הבולדרין — הרצים, נושאי האגרות. קוזמקרטורין — שליטי עולם. ג. סייחה — בת חמורה.

לחמורה ולסייחה במדה. אמרה סייחה לחמורה: מה שוטה זה עושה? אנו, שאנו עושין מלאכתו של בעל הבית, נותן לנו במדה, ולחזירה, שהיא בטלה, שלא במדה! אמרה לה: תבא השעה ואת רואה במפלתה, שאין מאכילין אותה יותר לכבודה, אלא לרעתה. כיון שבא קָלֶנְדָּס, מיד נטלו לחזירה וּנְחָרוּהָ. התחילו נותנין שעורים לפני בתה של חמורה והיתה מנשבת בהן ולא אכלה. אמרה לה אמה: בתי, לא המאכל גורם, אלא הַבַּטָּלָה גורמת. כך לפי שכתוב „וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו", לפיכך: „ויתלו את המן".

ד. משל דְּהָמָן רְשִׁיעָא למה הדבר דומה? לעוף, שעשה קן על שפת הים, ושטף הים את קנו. אמר: איני זז משם, עד שאעשה ים — יבשה, ויבשה — ים! מה עשה? נוטל מים מן הים בפיו ושופך ליבשה, ונוטל עפר מן היבשה ומשליך לים. בא חבירו ועמד לו על גביו ואמר לו: בִּיש גַּדָּא וּטְמִיעַ מַזָּלָא! סוף סוף במה אַתְּ יָכֵיל? כך אמר הקב"ה להמן הרשע: אי שוטה שבעולם! אני אמרתי להשמידם כִּבְיָכוֹל ולא יכלתי, שנאמר: „ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית"[1]. ואתה אמרת „להשמיד להרוג ולאבד"! חייך, רֵישָׁךְ מִתּוֹרַם חֲלָף רֵישֵׁיהוֹן, דְּאִינוּן לְשֵׁיזָבָא וְאַתְּ לִצְלִיבָא. (פרשה ז).

IV

הָמָן הִפִּיל גּוֹרָל לְיָמִים וּלְחֳדָשִׁים.

ה. „בחדש הראשון הוא חדש ניסן"[2] וגו'. תְּנֵי: כשאמר המן הרשע לאבד את ישראל, אמר: איך אני שולט בהן? הֲרֵינִי מפיל גורלות. ורוח הקדש צוֹוַחַת: „ועל עמי ידו גורל"[3]. אמר לו הקב"ה: רשע בן רשע, גורלך עולה להצלב! „הפיל פור הוא הגורל" — עליו נפל הגורל. למה? „כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים"[4]. בתחלה הפיל פור בימים, שנאמר: „מיום ליום". הפיל פור ביום אחד בשבת. עמד שרו לפני הקב"ה ואמר: רבונו של עולם! בי נבראו שמים וארץ ואמרת: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי"[5]. יש ברית בבשרם, דכתיב: „ואתה את בריתי תשמור"[6], וכתיב: „והיתה בריתי בבשרכם"[7]. ויש ברית בפיהם — זו תורה, דכתיב. „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך"[8], ואמרת: „אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה"[9] וגו', וכתיב: „גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים"[10], ורשע זה מבקש לאבדן! עֲקוֹר שמים וארץ תחלה ואחר כך אתה מכלה אותן! הפיל פור ביום שני ועמד שרו לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע! ביום שני הבדלת בין מים

1. תהלים קו, כג. 2. אסתר ג, ז. 3. יואל ד, ג. 4. תהלים קכה, ג. 5. ירמיה לג, כה. 6. בראשית יז, ט. 7. שם, יג. 8. יהושע א, ח. 9. ירמיה לא, לו. 10 שם לו, לה.

ג. קלנדס — ראש חדש אצל הרומיים. נחרוה — שחטוה. ד. דהמן רשיעא — של המן הרשע. ביש גדא — בעל גורל רע. טמיע מזלא — חשוך המזל. במה את יכיל — מה כחך לעשות. רישך וכו' — ראשך יוסר תחת ראשיהם, שהם להצלה(ינצלו), ואתה לתליה.

העליונים למים התחתונים, וכן ישראל מובדלים הם מן האומות, הדא הוא דכתיב: „ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי"[1]. ורשע זה רוצה לאבדן! הֲפוֹךְ עליונים ותחתונים ואחר כך כלה אותם. יום שלישי הפיל פור ועמד שרו לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע! יום שלישי בו נבראו זרעים, וישראל מפרישין מהם תרומות ומעשרות; ובו נבראו אילנות, וישראל מְקַלְּסִין לפניך בהן, הדא הוא דכתיב: „ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר"[2] וגו'; ובו נקוו המים לים ולישראל נגזר שנים עשר גזרים בים. ועכשיו אם ישראל בטלים, אנו היאך קיימין? יום רביעי הפיל פור ועמד שרו לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע! יום ד' נבראו המאורות להשתמש לאורן של ישראל, הדא הוא דכתיב: „והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך"[3]; ובו נבראו הכוכבים, ובניך נמשלו לכוכבים. אם תאבדם, היאך אנו קיימין? הפיל פור יום חמישי. עמד שרו לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע! יום חמישי בו נבראו עופות ובהמות, ומהם צוית להקריב קרבנות, ובהם אתה מכפר ומתרצה לבריות, ואם הם בטלים — מי מקריב קרבן? הפיל פור ביום ששי. עמד שרו לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע! יום ששי בו נברא אדם הראשון וקראת לבניך בשמו, הדא הוא דכתיב: „ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם"[4]. ואם אתה מבקש לעקרן, עקור כל האדם ואחר כך ישלוט בהם! ביום שבת הפיל פור. עמד שרו לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע! יום שבת בו נגמרו כל מעשיך וְנִשְׁתַּכְלְלוּ, הדא הוא דכתיב: „ויכל אלהים ביום השביעי"[5], וכתיב: „ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם"[6], ואם אתה מבקש לעקור אותם, עקור את השבת ובטל אותה, ואחר כך אתה מכלה אותם.

ו. כיון שראה אותו רשע, שאין הגורל נופל בו בימים, חזר לחדשים. התחיל בחדש ניסן ועלה בו זכות פסח. באייר — זכות פסח קטן וזכות הַמָּן, שניתן להם לישראל בט"ו בו. בסיון — זכות התורה. בתמוז — זכות הארץ. ועוד למה לא עלה הגורל בתמוז ואב? שאמרו לפני הקב"ה: רבש"ע! דיינו פורענות, שאירעו בנו לבניך בתמוז חמשה ובאב חמשה. עלה אלול — זכות השלמת החומה של ירושלים, שבו נשלמה, הדא הוא דכתיב: „ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול"[7], גם זכות מעשר בהמה, כההיא דִתְנֵינַן תַּמָּן: באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. עלה תשרי — זכות שופר וְכִפּוּר וּרְגָלִים. עלה מרחשון — זכות שרה אמנו, שבו מתה. כסלו — זכות חנוכה. עלה טבת — זכות עזרא. הדא הוא דכתיב: „ויעשו כן בני הגולה ויבדלו עזרא הכהן" וגו' „ויכלו בכל אנשים ההושיבו נשים נכריות"[8], וגו'. עלה שבט — זכות אנשי כנסיות הגדולה, בכ"ג בו נתקבצו כל ישראל על פילגש

---

1. ויקרא כ, כו. 2. שם כג, מ. 3. ישעיה ס, ג. 4. יחזקאל לד, לא. 5. בראשית ב, ב. 6. שמות לא, יז. 7. נחמיה ו, טו. 8. עזרא י, טז, יז.

ו. כההיא דתנינן תמן — כאותה ששנינו שם (במשנה).

בגבעה ועל צלם מיכה. עלה ראש חדש אדר — ולא מצא בו שום זכות. התחיל הרשע לשמוח. (שם).

V

הָמָן מַטֶּה אֶת לֵב אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ וְיוֹעֲצָיו לְאַבֵּד אֶת יִשְׂרָאֵל.

ז. „אם על המלך טוב יכתב לאבדם". אמר ריש לקיש: בשעה שאמר המן הרשע לאחשורוש: בא ונאבד את ישראל מן העולם, א"ל אחשורוש: לא יכולת לְהוֹן, בְּדִיל דֶּאֱלָהֲהוֹן לא שָׁבֵיק לוֹן כל עיקר. תָּא חֲזֵי מה עֲבֵיד לוֹן לְמַלְכִין קַמָּאֵי דַּהֲווֹן קוֹמֵינִין, דַּהֲווֹן פָּשְׁטִין יְדֵיהוֹן עֲלֵיהוֹן, דַּהֲווֹן מַלְכִין רַבְרְבֵי וְגוּבְרַיָּא טְפֵי מִינַּן; וכל מַאן דְּאָתֵי עֲלֵיהוֹן לְמוֹבְדִינְהוֹ מן עָלְמָא וְדִיעַט עֲלֵיהוֹן, מִיבְטַל מן עָלְמָא וַהֲוָה לְמִתָל לכל דָּרֵי עָלְמָא. נַאֲנַן דְּלָא מַעֲלִינַן כְּוָותַייהוֹ, על אחת כמה וכמה! שְׁבִיק לך מִלְמַלְלָא תוּב בְּפִתְגָּמָא דְנָא. ואעפ"כ היה המן הרשע מטריד על אחשורוש על פִּתְגָּמָא דְנָא כָל שָׁעֲתָא וְשָׁעֲתָא וּמְיָעֲצוֹ עצות רעות על ישראל. א"ל אחשורוש: הואל וכך, נִמָּלֵךְ בחכמים ובחרטומים. מיד שלח וקבץ את כל חכמי אומות העולם. באו כלם לפניו ואמר להם אחשורוש: רצונכם שנאבד אומה זו מן העולם? א"ל כלן בבת אחת: מי הוא זה ואיזה הוא, אשר מלאו לבו לעשות כן ורוצה להשליך בדבר זה? שאם אתה מאבד ישראל מן העולם, אין העולם מתקיים אלא בשביל התורה שנתנה להם לישראל, הדא הוא דכתיב: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי"[1]. ולא עוד, אלא שכל האומות נקראו נכרים לפני הקב"ה, וישראל נקראו קרובים, הה"ד: „וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא"[2], וישראל נקראו קרובים, הה"ד: „לבני ישראל עם קרובו"[3]. ולא עוד אלא שנקראו בנים, הה"ד: „בני בכורי ישראל"[4], „בנים אתם לה' אלהיכם"[5]. והקב"ה נקרא קרוב לישראל, הה"ד: „קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראהו באמת"[6]. ואין אומה קרובה להקב"ה אלא ישראל, שנאמר: „כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו"[7]. ואדם שרוצה לשלוח יד בקרוביו ובבניו של הקב"ה, איך ימלט? לפי שהוא שליט בעליונים ותחתונים, ונפש כל חי בידו להגביה ולהשפיל להמית ולהחיות. לך התבונן במלכים הראשונים, שעברו על שפשטו ידיהם בישראל, מה עלתה בהם, כמו פרעה וסנחריב? מיד אמר לו

---

1. ירמיה לג, כה. 2. מלכים א, ח, מג. 3. תהלים קמח, יד. 4. שמות ד, כב. 5. דברים יד, א. 6. תהלים קמה, יח. 7. דברים ד, ז.

ז. לא יכולת וכו' – לא תוכל להם משום שאלהיהם אינו עוזב אותם לגמרי. תא חזי וכו' – בוא וראה מה עשה למלכים הראשונים שהיו לפנינו ושלחו את ידיהם בהם ואשר היו מלכים גדולים ואנשים חשובים ממנו. וכל מאן וכו' — וכל מי שבא עליהם לאבדם מן העולם ושיעץ עליהם (עצות רעות) עבר ובטל מן העולם והיה למשל לכל יושבי עולם. ואנן וכו' — ואנחנו שאין אנו מעולים כמותם. שביק וכו' – הרף מדבר שוב כדבר הזה. מטריד – מלאֶה. על פתגמא דנא – בדבר (בענין זה). שעתא – שעה. נמלך – נִיָּעֵץ, להון – להם.

המן: אלוה, שֶׁטִּבַּע לפרעה בים ועשה לישראל נסים ונבורות ששמעתם, כבר הוא זקן ואינו יכול לעשות כלום; שכבר עלה נבוכדנצר והחריב ביתו ושרף את היכלו והגלה את ישראל ופזרן בין האומות, והיכן כחו וגבורתו? שכבר הזקין, שנאמר: „ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב״ [1]. כיון שאמר להון כן בענין הזה, מיד קבלו דבריו והסכימה דעתם לכלות את ישראל וכתבו אגרות וחתמו.

VI

אִגְּרוֹת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ אֶל מְדִינוֹת מַלְכוּתוֹ.

ח. וכן כתבו באותן אגרות: „שלום לכם עד אין חקר! יודע לכם שאדם אחד יש בינינו ולא ממקומנו הוא, אלא מזרע המלוכה הוא, מזרע של עמלק ומגדולי הדור הוא והמן שמו, ושאל ממנו שאלה קטנה וקלה על עם אחד, אשר יש בינינו, נבזה מכל העמים ודעתם גסה עליהם, חפצים ברעתנו וקללת המלך שגורה בפיהם. ומהי הקללה שמקללין אותנו? „ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו״ [2], ועוד אומרים: „לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים״ [3], וכופרים במי שעשה להם טובה. באו וראו, מאותו עני פרעה מה עשו? כשירדו למצרים, קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותן בשני רעבון, והאכילם כל טוב שבארצו. פַּלְטֵרִין היו לו לבנות, והיו בונין שם. בכל זאת לא היה יכול להם. ולא עוד, אלא שבאו בעלילה ואמרו לו: „לזבוח לה׳ אלהינו נלך דרך שלשת ימים״ [4], ואחר כך נשוב. אם רצונך, השאילנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות. והשאילום כספם וזהבם וכל הבגדים הטובים שלהם, וטענו כל אחד כמה חמורים שלהם לאין מספר, עד שֶׁנִּצְּלוּ את מצרים, הה״ד: „וינצלו את מצרים״ [5], וברחו להם. כיון ששמע פרעה שהיו בורחים, הלך אחריהם להשיב את ממונו. מה עשו לו? היה עמהם אדם אחד, ושמו משה בן עמרם. ובכשפיו נטל מקל אחד ולחש עליו והכה בו את הים, עד שנחרב, ונכנס כלם ביבשה בתוך הים ועברו כלם, ואיני יודע במה עברו ובמה יבשו המים. כיון שראה פרעה, נכנס אחריהם להחזיר את ממונו, ואיני יודע במה דחפוהו בתוך הים, ונטבע הוא וכל חילו בים, ולא זכרו הטובה שעשה להם. הלא תשמעו שהם כפויי טובה! ועוד מה עשו לעמלק אבי אבא, בשעה שבא עליהם למלחמה? מה עשה אותו משה פַּרְנָס שלהם? היה לו תלמיד אחד, יהושע בן נון שמו, והיה אכזרי עד מאד ולא היה לו רחמים. א״ל אותו משה: „בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק״ [6]. איני יודע אותם אנשים שבחר, אם בעלי כשפים הם או אם גבורי מלחמה. מה עשה אותו משה? נטל מקל בידו ואיני יודע מה עשה בו. כיון שבאו עליהם,

1. תהלים צד, ז. 2. שם י, טז. 3. שם קמט, ז. 4. שמות ה, ג. 5. שם יב, לו. 6. שם יז, ט.

ח. דעתם גסה עליהם – יהירים הם. פלטרין – ארמונות. פרנס – מנהיג.

איני יודע מה לחש עליהם, ורפו ידיהם ונפלו לפניהם, הה״ד: „ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב״ [1]. באו על סיחון ועוג גבורי ארצנו, שאין כל בריה היתה יכולה לעמוד בפניהם, ואיני יודע במה הרגום. באו עליהם מלכי מדין, ואיני יודע במה הרגום. ועוד מה עשה תלמיד של אותו האיש משה? הכניס את ישראל לארץ כנען, ולא די שנטל ארצם, אלא שהרג מהם ל״א מלכים וחלק את ארצם לישראל ולא חמל עליהם, ואותן שלא בקש להרוג היו לו לעבדים. בא עליהם סיסרא והמונו, ואיני יודע מה עשו לו. לנחל קישון גרפם ושטפם והשליכם לים הגדול, שנאמר: „נחל קישון גרפם״ [2]. והיה להם מלך ראשון, שאול שמו, והלך ונלחם בארץ אבי אבא עמלק והרג מהם מאה אלפים פרשים ביום אחד וגם לא חמל על איש ועל אשה ולא על עולל ויונק, ואיני יודע במה הרגם. ועוד מה עשו לאגג זקני שחמלו עליו תחלה? לסוף בא אדם אחד, ושמו שמואל, חתכו ונתן בשרו מאכל לעוף השמים, כדכתיב: „וישסף שמואל את אגג״ [3]. ואיני יודע במה הרגו מיתה משונה כזאת ששמעתם. אחר זאת היה להם מלך אחד, דוד בן ישי שמו, והיה משחית ומכלה את כל הממלכות ולא היה חומל עליהם, שנאמר: „ואיש ואשה לא יחיה דוד״ [4]. ועמד אחריו שלמה בנו ובנה להם לישראל בית אחד וקרא לו בית המקדש, ואיני יודע מה היה להם בתוכו. כשבאין למלחמה, נכנסין בתוכו ומכשפים בתוכו, וכשהן יוצאין ממנו, הורגים ומחריבים את העולם. מרוב טובה שהיה להם מרדו באלהיהם, ועוד שהזקין אותו אלוה שלהם ובא נבוכדנצר ושרף אותו בית שלהם והגלם מעל אדמתם והביאם בינינו. ועדיין לא שנו מעשיהם המכוערים, ואף על פי שהם בגלות בינינו, מלעיגין אותנו ואת אמונת אלהינו. ועכשיו הסכמנו כולנו לדעה אחת והפלנו גורלות לאבדן מן העולם ובאיזה זמן יתכן לנו לכלותם. ונפל עליהם הגורל בחדש אדר בשלשה עשר בו. ועכשיו כשיגיעו אליכם האגרות הללו, תהיו מזומנים לאותו היום להשמיד להרוג את כל היהודים שביניכם מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד, ולא תשאירו מהם שריד ופליט״.

ט. ובשעה שנחתמו אותן האגרות ונתנו ביד המן, ויבא שמח הוא וכל בני חבורתו ופגעו במרדכי שהוא הולך לפניהם. וראה מרדכי שלשה תינוקות, שהיו באים מבית הספר, ורץ מרדכי אחריהם. וכשראה המן וכל חבורתו שהיה רץ מרדכי אחרי התינוקות, הלכו אחרי מרדכי לדעת מה ישאל מרדכי מהם. כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות, שאל לאחד מהם: פסוק לי פסוקיך. אמר ליה: „אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבא״ [5]. פתח השני ואמר: אני קריתי היום ובזה הפסוק עמדתי מבית הספר: „עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל״ [6]. פתח השלישי ואמר: „ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט״ [7]. כיון ששמע מרדכי כך,

1. שמות יז, יג. 2. שופטים ה, כא. 3. שמואל א, טו, לג. 4. שם כז, יא. 5. משלי ג, כה. 6. ישעיה ח, ב. 7. שם מו, ד.

שחק והיה שמח שכחה גדולה. א״ל המן: מה היא זאת השמחה ששמחת לדברי התינוקות הללו? אמר: על בשורות טובות שבשרוני, שלא אפחד מן העצה הרעה שיעצת עלינו. מיד כעס המן הרשע ואמר: אין אני שולח ידי תחלה אלא באלו התינוקות.

VII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָתַם עַל מְגִלַּת הַכְּלָיָה.

י. א״ר יצחק נפחא: המן הרשע בעלילה גדולה בא על ישראל. הה״ד: „ובמלאת הימים האלה עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הבירה״ [1] וגו׳, ואין העם האמור כאן אלא ישראל, הה״ד: „אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה׳״ [2] וגו׳. אמר המן לאחשורוש: אלהיהם של אלו שונא זמה, העמד להם זונות ועשה להם מִשְׁתה וּגְזֹר עליהם שיבואו כלם ויאכלו וישתו ויעשו כרצונכם, שנאמר: „לעשות כרצון איש ואיש״ [3]. כיון שראה מרדכי כך, עמד והכריז עליהם ואמר להם: לא תלכו לאכול מסעודתו של אחשורוש, שלא הזמין אתכם כי אם ללמד עליכם קַטֵּיגוֹרִים, כדי שיהא פתחון פה עם מדת הדין לקטרג עליכם לפני הקב״ה. ולא שמעו לדברי מרדכי, והלכו כלם לבית המשתה. א״ר ישמעאל: שמונת עשר אלף וחמש מאות הלכו לבית המשתה ואכלו ושתו ונשתכרו ונתקלקלו. מיד עמד שטן והלשין עליהם לפני הקב״ה ואמר לפניו: רבש״ע, עד מתי תדבק באומה זו שהם מפרישין לבבם ואמונתם ממך? אם רצונך, אַבֵּד אומה זו מן העולם, כי אינם באים בתשובה לפניך. אמר הקב״ה: תורה מה תהא עליה? אמר לפניו: רבש״ע, תסתפק בעלונים. וגם השוה דעתו למחות את ישראל. באותה שעה אמר הקב״ה: למה לי אומה שבשבילה הרביתי אותותי ומופתי לכל הקמים עליהם לרעה? „אשביתה מאנוש זכרם״ [4]. מיד אמר הקב״ה לשטן: הבא לי מגלה ואכתוב עליה כלייה. באותה שעה הלך השטן והביא לו מגלה וכתב עליה. מיד יצתה התורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני הקב״ה. וגם מלאכי השרת צעקו לקול בכיתה ואמרו לפניו: רבש״ע, אם ישראל בטלים מן העולם, אנו למה אנו צריכין בעולם? שנאמר: „הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון״ [5]. כיון ששמעו חמה ולבנה כך, אספו נגהם, שנאמר: „אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם״ [6].

יא. באותה שעה רץ אליהו זכור לטוב בבהלה אצל אבות העולם ואצל משה בן עמרם ואמר להם: עד מתי, אבות העולם, רדומים בשינה ואי אתם

---

1. אסתר א, ה. 2. דברים לג, כט. 3. אסתר א, ח. 4. דברים לב, כו. 5. ישעיה לג, ז. 6. שם נ, ג.

י. ק ט י ג ו ר י ם — שטנה. נ ת ק ל ק ל ו — חטאו. ב ע ל י ו נ י ם — במלאכי מרום. השוה ד ע ת ו — החליט.

משגיחים על הצרה, שבניכם שרוין בה? כי מלאכי השרת וחמה ולבנה וכוכבים ומזלות ושמים וארץ וכל צבא המרום בוכים בְּמֶרֶר, ואתם עומדים מנגד ואינכם משגיחים! אמרו לו: מפני מה? אמר להם: מפני שנהנו ישראל מסעודתו של אחשורוש, ובעבור זאת נגזרה עליהם גזרה לכלותם מן העולם ולאבד את זכרם. אמרו לו אברהם יצחק ויעקב: אם הם עברו על דת הקב״ה ונחתמה גזירתם, מה אנו יכולים לעשות? חזר אליהו וא״ל למשה: אי, רועה נאמן! כמה פעמים עמדת על הפרק לישראל ובטלת גזירתם לבלתי השחית, שנאמר: „לולי משה בחירו עמד בפרק לפניו להשיב חמתו מהשחית"[1], מה תענה על הצרה הזאת? „כי באו בנים עד משבר"[2] וגו׳. א״ל משה: כלום יש אדם כשר באותו הדור? א״ל: יש, ושמו מרדכי. א״ל: לך והודיעו, כדי שיעמוד הוא משם בתפלה, ואני מכאן, ונבקש רחמים עליהם לפני הקב״ה. א״ל: רועה נאמן, כבר נכתבה אגרת כליה על ישראל. א״ל משה: אם בטיט היא חתומה, תפלתנו נשמעה, ואם בדם נחתמה, מה שהיה הוא. א״ל: בטיט היא חתומה. א״ל משה רבינו: לך והודיע למרדכי. מיד הלך והודיע למרדכי. הה״ד: „ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו"[3].

VIII

חֲלוֹמוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי.

יב. דבר אחר: „אשר קרהו"[4] — בחלום. מלמד: שהזכיר לה את החלום, אשר חלם כענין זה בשנה השנית למלך אחשורוש. ויירא, והנה רעש גדול וחזק ובהלה על הארץ ופחד ורעד לכל יושביה. והנה שני תנינים גדולים, ויריעו זה לקראת זה ויערכו מלחמה, וינוסו לקולם כל גויי הארץ. והנה ביניהם גוי אחד קטן, ויקומו כל הגוים על הגוי הקטן לְאַבֵּד זכרו מעל הארץ. ויהי היום ההוא חשך לכל העולם, ויצר לגוי הקטן מאד, ויזעקו אל ה׳. והתנינים נלחמים באכזריות חמה, ואין מפריד ביניהם. וירא מרדכי, והנה מעין מים אחד קטן עבר בין שני התנינים האלה ויפריד ביניהם מן המלחמה, אשר היו נלחמים. והמעין נגר ויהי לנחל שוטף, כשֶׁטֶף ים הגדול, הולך ושוטף בכל הארץ. ויירא, והנה זרחה השמש לכל הארץ ויאיר העולם ויתרומם הגוי הקטן, והגבוהים הושפלו, ויהי שלום ואמת בכל הארץ. ויהי מהיום ההוא ומעלה וינצור מרדכי את החלום אשר חלם. ובעת אשר הצר לו המן, אמר לאסתר על ידי שלוחה: הנה החלום אשר ספרתי לך בימי נעוריך. ועתה קומי ובקשי רחמים מאת הקב״ה ובואי לפני המלך והתחנני על עמך ועל מולדתך. (פרשה ח).

1. תהלים קו, כג. 2. ישעיה לז, ג. 3. אסתר ד, א. 4. שם שם, ז.

יא. רדומים — נרדמים. מה שהיה הוא — מה שנעשה, נעשה. יב. שני תנינים — רמז למרדכי והמן. מעין קטן — רמז לאסתר.

IX

תְּפִלַּת מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר.

יג. ויתפלל מרדכי אל ה׳ ויאמר: גלוי וידוע לפני כסא כבודך, אדון העולם, כי לא מִגַּבְהוּת לב ומֵרוּם עין עשיתי, אשר לא השתחויתי להמן, כי מיראתך פעלתי זאת, לבלתי השתחות לו, כי יראתי מפניך, לבלתי תת כבודך לבשר ודם ולא רציתי להשתחות לזולתך. כי מי אני אשר לא אשתחוה להמן על תשועת עמך ישראל? כי לוּחַךְ הייתי מִנְעַל רגליו! ואתה אלהינו הצילנו נא מידו, ויפול בשחת אשר כרה וילָכֵד ברשת אשר טמן לרגלי חסידיך. וידע המרגיז הזה, כי לא שכחת ההבטחה, שהבטחתנו: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה׳ אלהיהם״[1]. מה עשה מרדכי? קבץ את התינוקות ועִנָּה אותם מלחם ומים והלבישם שק והושיבם באפר והיו צועקים ובוכין ועוסקין בתורה. ובעת ההיא היתה אסתר מפחדת מאד מפני הרעה, אשר צמחה בישראל. ותפשוט בגדי מלכותה ואת תפארתה ותלבש שק וַתִּפְרַע שער ראשה ותמלא אותו עפר ואפר, ותענה נפשם בצום ותפול על פניה לפני ה׳, ותתפלל ותאמר: ה׳ אלהי ישראל, אשר משלת מימי קדם ובראת את העולם! עזור נא אמתך, אשר נשארתי יתומה בלי אב ואם ומשולה לעניה שואלת מבית לבית. כן אנכי שואלת רחמיך מחלון לחלון בבית אחשורוש. ועתה ה׳ הצליחה נא לאמתך העניה הזאת והצילה את צאן מרעיתך מן האויבים האלו, אשר קמו עלינו, כי אין לך מעצור להושיע ברב או במעט. ואתה, אבי יתומים, עמוד נא לימין היתומה הזאת, אשר בחסדך בטחה ותנה אותי לרחמים לפני האיש הזה, כי יראתיו, והשפילהו לפני, כי אתה משפיל גאים. (שם).

X

אֶסְתֵּר וַאֲחַשְׁוֵרֹשׁ.

יד. ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר בגדי יפיה ואת עדי תפארתה ותקח עמה את שתי נערותיה ותשם יד ימינה על הנערה האחת ותסמך עליה כחוק המלכה, והנערה השנית הולכת אחרי גבירתה וסומכת עדיה לבלתי נגוע הזהב אשר עליה ארצה. ותצהיל פניה ותכס הדאגה אשר בלבה. ותבא בחצר הפנימית נכח המלך ותעמוד לפניו, והמלך יושב על כסא מלכותו בלבוש זהב ואבן יקרה, וישא עיניו וירא אסתר עומדת למול פניו. ותבער בו חמתו מאד על אשר הפרה תורתו ותבא לפניו בלא קריאה. ותשא אסתר את עיניה ותרא את פני המלך והנה עיניו כאש בוערות מרוב החמה אשר בלבו. ותכר המלכה את קצף המלך,

1. ויקרא כו, מד.

ותתבהל מאד ותפג רוחה ותשם ראשה על הנערה הסומכת ימינה. וירא אלהינו ויחמול על עמו, ויפן לצער היתומה אשר בטחה בו, ויתן לה חן לפני המלך ויוסיף יופי על יופיה והדר על הדרה. ויקם המלך בבהלה מכסאו. וירץ אל אסתר ויחבקה וינשקה. וישלך זרועו על צוארה ויאמר לה המלך: אסתר המלכה, למה תפחדי? כי הדת זאת אשר סדרנו איננה מוטלת עליך, באשר את רעיתי וחברתי. ויאמר לה: מדוע כאשר ראיתיך לא תדברי אלי? ותאמר אסתר: אדני המלך! כאשר ראיתיך נבהלה נפשי מפני כבודך. ויאמר לה המלך: מה לך, אסתר המלכה, ומה בקשתך? וגו׳. ותאמר אסתר: „אם על המלך טוב יבא המלך והמן אל המשתה״ וגו׳. (פרשה ט).

XI

מֵאֵיזֶה עֵצִים הָיָה עֵץ הַתְּלִיָּה שֶׁל הָמָן?

טו. „וייטב הדבר לפני המן ויעש העץ״ [1]. מאיזה עצים היה אותו העץ? אמרו חכמים בשעה שבא להכינו, קרא הקב״ה לכל עצי בראשית: מי יתן עצמו ויתלה רשע זה עליו? תאנה אמרה: אני אתן את עצמי, שממני מביאין ישראל בכורים? ולא עוד, אלא שנמשלו ישראל כְּבִכּוּרָה, הדא הוא דכתיב: „כבכורה בתאנה בראשיתה״ וגו׳ [2]. גפן אמרה: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? הה״ד: „גפן ממצרים תסיע״ [3]. רמון אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? שנאמר: „כפלח הרמון רקתך״ [4]. אגוז אמר: אני אתן את עצמי, שבי נדמו ישראל? הה״ד: „אל גנת אגוז ירדתי״ [5]. אתרוג אמר: אני אתן את עצמי, שממני נוטלין ישראל למצוה? הה״ד: „ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר״ וגו׳ [6]. הדס אמר: אני אתן את עצמי, שנמשלו בי ישראל? שנאמר: „והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה״ [7]. זית אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? שנאמר: „זית רענן יפה פרי תאר קרא ה׳ שמך״ [8]. תפוח אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? שנאמר: „כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים״ [9], וכתיב: „וריח אפך כתפוחים״ [10]. דקל אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? הה״ד: „זאת קומתך דמתה לתמר״ [11]. עצי שטים ועצי ברושים אמרו: אנו ניתן עצמנו, שממנו נעשה המשכן ונבנה בהמ״ק? ארז ותמר אמרו: אנו ניתן עצמנו, שאנו נמשלים לצדיק? שנאמר: „צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה״ [12]. ערבה אמרה: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל? שנאמר: „כערבים על יבלי מים״ [13], וממני נוטלין למצוה לארבעת המינין שבלולב. באותה שעה אמר

1. אסתר ה, יד. 2. הושע ט, י. 3. תהלים פ, ט. 4. שיר השירים ד, ג. 5. שם ו, יא. 6. ויקרא כג, מ. 7. זכריה א, ח. 8. ירמיה יא, טז. 9. שיר השירים ה, ג. 10. שם ז, ט. 11. שם שם, ט. 12. תהלים צב, יג. 13. ישעיה מד, ד.

הקוץ לפני הקב"ה: רבש"ע! אני שאין לי על מה לתלות, אתן את עצמי ויתלה טמא זה, שאני נקרא שמי „קוץ", והוא קוץ מכאיב, ונאה שיתלה קוץ על קוץ. וממנו מצאו ועשאו. וכיון שהביאו לפניו, הכינו על פתח ביתו וימדד את עצמו, להראות את עבדיו היאך יתלה מרדכי עליו. השיבתו בת קול: נאה לך העץ, מתוקן לך העץ מששת ימי בראשית! (שם).

XII

שַׁוְעַת הַתִּינוֹקוֹת וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

טז. ולאחר שעשה העץ, הלך אצל מרדכי ומצאו שהיה יושב בבהמ"ד והתינוקות יושבים לפניו ושקים במתניהם ועוסקים בתורה והיו צועקים ובוכים. ומנה אותם ומצא שם שנים ועשרים אלף תינוקות. השליך עליהם שלשלאות של ברזל. הפקיד עליהם שומרים ואמר: למחר אהרוג אלו התינוקות תחלה, ואחר כך אתלה את מרדכי. והיו אמותיהם מביאות להם לחם ומים ואומרות להם: „בנינו, אכלו ושתו קודם שתמותו למחר, ואל תמותו ברעב". מיד היו מניחין ידיהם על ספריהם ונשבעים: „בחיי מרדכי רבינו! לא נאכל ולא נשתה, אלא מתוך תעניתנו נמות". געו כלם בבכיה, עד שעלתה שועתם למרום ושמע הקב"ה קול בכיתם כבשתי שעות בלילה. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ועמד מכסא דין וישב על כסא רחמים ואמר: „מה קול גדול הזה שאני שומע כגדיים וטלאים"? ועמד משה רבינו לפני הקב"ה ואמר: „רבש"ע! לא גדיים ולא טלאים הם, אלא קטני עמך הם שרוים בתענית היום שלשה ימים ושלשה לילות ולמחר רוצה האויב לשחטם כגדיים וטלאים!" באותה שעה נטל הקב"ה אותן אגרות שגזר עליהן, שהיו חתומות בחותם של טיט, וקרעם והפיל על אחשורוש בהלה באותה לילה, הה"ד: „בלילה ההוא נדדה שנת המלך"[1]. (פרשה ט).

מִדְרַשׁ שְׁמוּאֵל.

ספר שמואל הוא היחיד בין ספרי ההיסטוריה שבכתבי הקדש שזכה למדרש מיוחד. אין ספק בדבר שזכותו של שמואל הנביא, ששמו נקרא עליו, גרמה לו, שנמצא דרשן אשר הפלה אותו משאר ספרי דברי הימים וקבע לו מדרש בפני עצמו. ומתוך סבה זו עצמה מתבררת לנו גם תכונתו של מדרש זה, שלא הפירוש עיקר לו אלא הדרוש.

1. אסתר ו, א.

טו. שאין לי על מה לתלות – אין לי זכות לסמוך עליה.

סגולות מיוחדות אין אנו מוצאים בו. דרכו וסגנונו אינם שונים במאומה מאותם שבשאר המדרשים. כל עיקרו אינו אלא מעשה לקט וְאֹסֶף מתוך מדרשים קדומים וטביעת חותמו של מסדרו אינה ניכרת בו כל עיקר. כל מלאכתו היתה לאסף מתוך ספרות האגדה הקדומה את כל המאמרים המתיחסים לספר שמואל ולסדרם לפי סדר הכתובים. ומתוך שרוב המאמרים האלה לֻקְּחוּ מן התלמוד הירושלמי, ושמות האמוראים הנזכרים בו כלם בני ארץ ישראל הם, לפיכך הדעת נותנת שגם מסדרו היה מבני ארץ זו ובה קבע אותו. את זמן סדור המדרש אי אפשר לְכַוֵּן. צונק משער שהוא סֻדַּר במאה האחת עשרה, אבל ש. בובר חולק עליו ומקדים את זמן סדורו, משום שהאגדות הנאמרות בו מן הקדומות הן.

משלשים ושתים הפרשיות שבמדרש זה, עשרים וארבע הן על שמואל א׳, ורק שמונה על שמואל ב׳. ארבע עשרה מן הפרשיות האלה פותחות את כל דרוש בכתוב שממקום אחר.

עוד צריך לציין שרש״י קורא למדרש שמואל בשם „אגדת שמואל״ וגם „מדרש עת לעשות״ על שם כתוב הפתיחה „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״. (תהלים קי״ט, קכ״ו).

מִדְרָשׁ שְׁמוּאֵל.

I

אֶלְקָנָה.

א. „גם כל האדם אשר נתן לו האלהים עשר ונכסים וגו׳ זה מתת אלהים היא״ [1]. אמר ר׳ פנחס: המדה הזו אינה נוהגת בכל בני אדם, אלא במי שירצה בו הקדוש ברוך הוא. „כי לא הרבה יזכר את ימי חייו״ [2]: זה עלי; „כי אלהים מענה בשמחת לבו״ [2]: זה אלקנה. כשהיה מדריך את ישראל ומעלה אותם לשילה, לא בדרך, שהיה עולה בשנה הזאת, היה עולה בשנה האחרת; אלא בכל שנה ושנה היה עולה בדרך אחרת, בשביל לְשַׁמֵּעַ את ישראל, להעלותם לשילה. לפיכך הכתוב מְיַחֲסוֹ: „ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים״ וגו׳ [3].

1. קהלת ה, יח. 2. שם שם, יט. 3. שמואל א, א.

א. המדה הזו — ההנאה מן העשר והנכסים. זה עלי — שהאריך ימים ומת מתוך צרה ויגון. לשמע — לקרא ולזרז. מייחסו — מחשיבו ומספר ביחוסו.

ב. „ועלה האיש ההוא מעירו" [1]. נתעלה האיש בביתו, נתעלה האיש בחצרו, נתעלה בעירו, נתעלה בכל ישראל, וכל עִלּוּיו לא היה אלא מעצמו. (פרשה א. ה, ז).

II

חַנָּה.

ג. „ונתת לאמתך זרע אנשים" [2]: אנשים נבונים, היך מה דְּאַתְּ אמר: „הבו לכם אנשים חכמים ונבונים" [3]; אנשים נביאים, הֵיךְ מָה דְּאַתְּ אמר: „וישארו שני אנשים במחנה" [4]; אנשים גדולים, היך מה דאת אמר: „והאיש בימי שאול זקן בא באנשים" [5]. אנשים צדיקים, היך מה דאת אמר: „נח איש צדיק" [6]. — אמרו לחנה: למה את שואלת אנשים חכמים ונבונים וגדולים וצדיקים? אמרה להם: שהם לשמו שֶׁל הקדוש ברוך הוא.

ד. דבר אחר: „ונתת לאמתך זרע אנשים". אמר רבי לוי: לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך. עבר חד וְחַמְתֵּיהּ. אמר לו: מה אתה עושה? אמר לו: עטרה למלך אני עושה. אמר לו: כל מה שֶׁאַתְּ יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, קבע בה. למה? שהיא עתידה להנתן בראשו של מלך. כך אמרו לחנה: למה את שואלת אנשים חכמים ונבונים, גדולים וצדיקים? אמרה להם: שהם לשמו של הקדוש ברוך הוא. (פרשה ב, ז).

III

רִפּוּי חוֹלִים.

ה. מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבא, שהיו מהלכים בחוצות ירושלים, והיה עמהם אדם אחד. פגע בהם אדם חולה, אמר להם: רבותי, אמרו לי, במה אתרפא? אמרו לו: קח לך כך וכך, עד שתתרפא. אמר להם אותו האיש שהיה עמהם: מי הכה אותו בחֳלִי? אמרו לו: הקדוש ברוך הוא. אמר להם: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם: הוא הכה ואתם מרפאים! אמרו לו: מה מלאכתך? אמר להם: עובד אדמה אני והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את האדמה? מי ברא את הכרם? אמר להם: הקדוש ברוך הוא. אמרו לו: ואתה מכנים עצמך בדבר שאינו שלך: הוא ברא אותו, ואתה אוכל פֵּרְיָין שלו! אמר להם: אין אתם רואים המגל בידי? אלולי שאני יוצא וחורשו וּמְכַסְּחוֹ וּמְזַבְּלוֹ וּמְנַכְּשׁוֹ, לא העלה מאומה. אמרו לו: שוטה שבעולם! ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב: „אנוש כחציר ימיו" [7]. כשם שהעץ, אם אינו נזבל ומתנכש

1. שמואל א, א, ג. 2. שם שם, יא. 3. דברים א, יג. 4. במדבר יא, כו. 5. שמואל א, יז, יב. 6. בראשית ו, ט. 7. תהלים קג, טו.

ב. מעצמו — בשביל מעשי עצמו. ג. וישארו וגו' — אלדד ומידד שהתנבאו במחנה. זקן בא באנשים — הינו ישי אבי דוד. ד. חד — אדם אחד. וחמתיה — ראהו. ה. ומכסחו — זומרו. מנכשו — עוקר את העשבים הרעים מתוכו.

ונחרש, אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים, אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הַסַּם, איש האדמה הוא הרופא. אמר להם: בבקשה אל תענישוני. — הגוף הזה תולדותיו נִתְלִין זה בזה, ואם אין זה, אין זה, וכיון שהן מתפרקות אחד מחברו, הגוף נגוע ומת, כמו הבית הזה, שיש לו ארבעה צדדין, אם נתפרק אחד מהם, הבית נפל. (פרשה ד, א).

IV

מְקַלֵּל אָב וָאֵם.

ו. „מקלל אביו ואמו ידעך נרו באישון חשך" [1]. ר' יודה בר רבי נחמן ורבי לוי. חד מִנְּהוֹן אמר: לאחד שקנה לו סכין להיות מְחַתֵּךְ בה בשר, נפלה על אצבעו וַחֲתָכָהּ. אמר: לא קניתי אותה אלא להיות מחתך בה בשר, שמא להחתך בה? כך אין אדם מוליד אלא לכבודו, והם מקללים אותו. הדא הוא דכתיב: „מקלל אביו ואמו" וגו'. וְאָחֳרִינָא אמר: לאחד שהדליק לו את הנר להיות נֵאוֹת לאורו, נפל על בגדו ושרפו. אמר: לא הדלקתי אותו אלא להיות נאות לאורו, שמא להשרף בו? כך אין אדם מוליד בנים אלא לכבודו, והם מקללים אותו. הדא הוא דכתיב: „מקלל אביו ואמו" וגו'. (פרשה ז, א).

V

נִפְלְאוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

ז. אמר רבי יודן: כתיב: „הרים הגבהים ליעלים" וגו' [2]. רבי לוי בשם רבי שמעון בן לקיש: הָאַיֶּלֶת הזו אבריה צפופים והיא מתקשה לילד, ומה הקדוש ברוך הוא עושה? ממציא לה נחש והוא נושכה, ואבריה מִתְרַפִּין. וכשהיא יולדת, מה הקדוש ברוך הוא עושה? ממציא לה עשב, והיא אוכלת ומתרפאה. הדא הוא דכתיב: „עושה גְדלות ולא נדע" [3].

ח. רבי לוי בשם רבי שמעון בן לקיש: האילה הזו אבריה תָּשִׁים, והיא מבקשת מים, והיא יראה מחיה רעה. מה הקדוש ברוך הוא עושה? מכנים בה רוח תְּזָזִית, מַקֶּשֶׁת ברגליה וּמְקַרְקֶשֶׁת בקרניה, וחיה רעה שומעת ובורחת. הדא הוא דכתיב: „ירעם אל בקולו נפלאות עושה גדלות ולא נדע".

ט. אמר רבי אלעזר: אדם הזה ישן על מטתו והנחש מְכֻוָּן לפני מטתו, ומה הקדוש ברוך הוא עושה? מכנים בו רוח תְּזָזִית, מפשיט בידיו ומפשיט ברגליו ולובש כליו הפוכין, והנחש שומע ובורח. הדא הוא דכתיב: „ירעם אל בקולו נפלאות עושה גדולות ולא נדע". (פרשה ט, ב).

1. משלי כ, כ. 2. תהלים קד, יח. 3. איוב לז, ה.

ה. הסם — התרופה. נתלין זה בזה — קשורים ואחוזים זה בזה. ו. חד מנהון — אחד מהם. ואחרינא — והאחר, השני. ניאות — נהנה, משתמש. ז. מתרפין — מתרופפים, מתרככים. ח. תשים — חלשים. תזזית — מבוכה, בלבול. רוח תזזית — רוח שגעון. מקשת — מכה. מקרקשת — מצלצלת. ט. כליו — בגדיו.

VI

עוֹף הַחוֹל.

י. „לך תכה ופתי יערים"[1]. „לך תכה" — זה נחש, „ופתי יערים" — זו חוה. הכל שמעו לחוה ואכלו מאותו האילן, הדא הוא דכתיב: „ותתן גם לאישה עמה ויאכל"[2]. „גם" רִבּוּי: הֶאֱכִילָה לבהמה ולחיה ולעופות, חוץ מעוף אחד ושמו חול, הדא הוא דכתיב: „ואמר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים"[3]. דבית רבי ינאי אָמְרֵי: אלף שנה הוא חי ולבסוף אלף שנה גופו כלה וכנפיו מִתְמָרְטִין ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים והוא חי. (פרשה יב, ב).

מִדְרַשׁ תְּהִלִּים.

מדרש זה, שהקדמונים קראו לו „אגדת תהלים", והמאוחרים „שוחר טוב" על שם פתיחתו „שוחר טוב יבקש רצוןֹ" (משלי יא, כז) — ישן וחדש משמשים בו בערבוביה. עיקרו מדרשי אגדה קדומים, שמוצאם מתקופת התלמוד הירושלמי, אלא שהמסדר שנה את לשונם וסגנונם ומסרם בלשונו וסגנונו שלו. ולא עוד אלא שהמדרש הזה אינו חבור אחד, שיצא מתחת ידו של מסדר אחד. בפרקים שעד מזמור קי"ט משתמש המדרש בנוסח הפתיחה „זהו שאמר הכתוב", ומן המזמור קי"ט ואילך פוסק נוסח זה — אות הוא שחלק זה אינו מגוף המדרש העיקרי. ולא זו בלבד, אלא שגם חלק זה אינו מעשה ידיו של מסדר אחד. המזמורים קי"ט — קכ"א הנם הוספה מאוחרת, והמזמורים קכ"ב — קל"ז אינם אלא העתקה מן הילקוט. חלק זה נדפס ראשונה בסלוניקי בשנת 1515 בתור ספר בפני עצמו. את זמן סדורו של החלק הראשון קובע צונץ באחרית תקופת הגאונים. האמוראים הנזכרים בו כלם בני ארץ ישראל הם ולפיכך צריך לשער שֶׁסֻּדַּר בארץ ישראל. החלק השני עוד מאוחר מזה.

דרכו של מדרש זה לבחור לו מכל מזמור כתוב אחד או כתובים אחדים הנאותים לו ביותר לצורך הדרושים שלו. גם השמוש בנוטריקון ובגימטריאות הוא מן המדות החביבות עליו ביותר.

1, משלי יט, כה. 2. בראשית ג, ו. 3. איוב כט, ח.

י. דבית ר' ינאי — חכמי בית מדרשו של ר' ינאי.

מִדְרָשׁ תְּהִלִּים.

I

לֵיצָנוּתוֹ שֶׁל קֹרַח.

א. „ובמושב לצים לא ישב"[1]. זה קרח, שהיה מתלוצץ על משה ואהרן. מה עשה? כנס עליהם כל הקהל, התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות ואמר: אלמנה אחת יש בשכונתי ועמה שתי נערות יתומות. והיה לה שדה אחת. באה לחרוש, אמר לה משה: „לא תחרש בשור ובחמור יחדו"[2]; באה לזרוע, אמר לה: „שדך לא תזרע כלאים"[3]; באה לקצור ולעשות ערימה, אמר לה: הניחי לקט, שכחה ופאה; באה לעשות גורן, אמר לה: תני לי תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני. הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו. מה עשתה עניה? מכרה את השדה וקנתה שתי כבשות, כדי ללבוש מגזותיהן וליהנות מפירותיהן. כיון שילדו, בא אהרן ואמר לה: תני לי את הבכורות, שכך אמר לי הקב"ה: „כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לד' אלהיך"[4]. הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו את הולדות. הגיע זמן גזיזה וגזזה אותן. בא אהרן ואמר לה: תני לי ראשית הַגֵּז. אמרה: אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן. כיון ששחטתן, בא אהרן ואמר לה: תני לי הזרוע והלחיים והקבה. אמרה: אחרי ששחטתי אותן לא נִצַּלְתִּי מידך? הרי הן חרם עלי! אמר לה: אם חרם הן, הן כולן שלי, דכתיב: „כל חרם בישראל לך יהיה"[5], ונטלן והלך לו, והניחה בוכה עם שתי בנותיה. אֲרִיךְ כְּדֵין הָא בְזָתָא עֲלוּבְתָא? כל כך עושים ותולין בהקדוש ברוך הוא! (מזמור א, טו).

II

צַדִּיק וְרָשָׁע בַּפּוּנְדָּק.

ב. „שני רשעים שברת"[6]. משל לשני בני אדם שהלכו בדרך, אחד צדיק ואחד רשע. מצאו פּוּנְדָּק מלא טוב. אמרו זה לזה: נִכָּנֵס בפונדק זה ונאכל. כיון שנכנסו, ראה הרשע בפונדק חתיכות הרבה של דגים וכל דבר. אמר אותו רשע לצדיק: אין אנו נותנים מעות ונאכל. אמר לו הצדיק: וכי היום פתח זה הפונדק? אלו היום פתח, היינו בודקים אותו. נכנסו שניהם לפונדק, ישבו זה לעצמו וזה לעצמו. אמר אותו רשע לַפּוּנְדְּקִי: הבא לי קוֹנְדִיטוֹן, הבא לי תרנגולין, הבא לי מהכל. ישב זה הרשע ומשחק על הצדיק, אמר: ראו זה, שאינו קונה כמוני. הלך אותו צדיק ואמר לַפּוּנְדְּקִי: הבא לי קערה של עדשים גְלוּסְקָא אחת. והיו יושבין, זה לעצמו וזה לעצמו. ומשחק הרשע על הצדיק

1. תהלים א, א. 2. דברים כב, י. 3. ויקרא יט, יט. 4. דברים טו, יט. 5. במדבר יח, יד. 6. תהלים ג, ח.

א. אריך כדין וכו' — הכשר וטוב הוא שוד שכזה שנעשה להעלובה? ב. פונדק — בית מלון, אכסניה. היום פתח זה הפונדק — והלא הפונדק קיים זה כמה וידוע שאין בעליו מאכיל חנם. היינו בודקים אותו — שמא יאכילנו בלא מעות. פונדקי — בעל האכסניה. קונדיטון — יין מבושם. גלוסקא — עוגה קטנה.

ואומר: ראו שוטה זה, כל הברכות הללו לפניו, והוא אוכל עדשים! והצדיק מצחק על הרשע ואומר: ראו בן פִּיחָה זה אוכל מכל מעדנים, ועכשיו ישברו את שִׁנָּיו! אמר אותו צדיק: תן לי שתי כוסות יין. נתן לו, ובירך ועמד. אמר לו הַפּוּנְדְּקִי: תן לי מה שאכלת, גלוּסְקָא אחת וקערה של עדשים ושתי חתיכות של בשר ושתי כוסות של יין. אמר לו: מה אתן לך? אמר לו: שני אִיסָּרִין תן לי. אמר לו: הא לך, טול. ונטל. אמר לו: לך לשלום! עמד אותו רשע לצאת, אמר לו הפונדקי: עשה עמי חשבון. אמר לו: מה אכלתי? אמר לו: גלוסקא אחת אכלתי. אמר לו: לא, כי אם שתים. „שתי בצים אכלתי". אמר לו: חמש בצים אכלת. והוא אומר: לאו, לא אכלתי כל כך! התחילו להכות אותו על שניו ושוברין אותו. לכך נאמר: „שני רשעים שברת". הרשעים אומרים: „איכה ידע אל"[1], והצדיקים אומרים: „כי אין מלה בלשוני הן ד' ידעת כלה"[2]. (מזמור ד, יג).

III

הַתִּינוֹקוֹת נַעֲשׂוּ עֲרֵבִים לַאֲבוֹתֵיהֶם שֶׁיְּקַיְּמוּ אֶת הַתּוֹרָה.

ג. „מפי עוללים ויונקים יסדת עז"[3]. זהו שאמר הכתוב: „בני אם ערבת לרעך"[4]. בישראל הכתוב מדבר, בשעת מתן תורה, שהיו ערבים זה לזה. כיצד? כשבקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, אמר להם: תנו לי ערבים, שאתם מקיימין את התורה. אמרו לו: הרי אבות העולם ערבים בנו. אמר להם: חייכם! הם חייבין לי, הַלְוַאי שיעמדו הם בעצמם! משל למי שהיה צריך ללות, אמרו לו: הבא ערב וטול כמה שאתה מבקש. הלך והביא מי שחייב אצלו. אמר לו: הבאת מי שחייב לי, הלואי שיעמוד בעצמו! לך והבא שאינו חייב לי וטול. כך אמר הקב"ה לישראל: אבות העולם הבאתם לי ערבים, שיש לי עליהם כמה חובות? אלא תנו לי ערבים, שאינם חייבים לי. מִנַּיִן? שכן כתוב: „לא את אבותינו כרת ד' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים"[5]. אמרו לו: ומי אלה, שאינם חייבים לך? אמר להם: התינוקות. מיד הביאו לו התינוקות מדדי אמותיהם ומעוברות שלהם. ועמדה כריסן של אמותיהם כמראה של זכוכית והיו רואים להקב"ה מתוך כריסן ומדברים עמו. אמר להם הקב"ה: ערבים אתם את אבותיכם, שאם אתן להם את התורה, שהם מקיימין אותה, ואם לאו — אתם נתפסים עליהם? אמרו לו: הן! אמר להם: „אנכי ד' אלהיך"[6]. אמרו לו: הן! אמר להם: „לא יהיה לך אלהים אחרים!"[7]. אמרו לו: הן! ועל כל דבור ודבור היו משיבים עליהם, על הן — הן, ועל לאו — לאו. אמר להם: מפיכם אני נותן את התורה, שנאמר: „מפי עוללים ויונקים יסדת עֹז",

1. תהלים עג, יא. 2. שם קלט, ד. 3. שם ח, ג. 4. משלי ו, א. 5. דברים ה, ג. 6. שמות כ, ב. 7. שם שם, ג.

ב. בן פיחה — כסיל. ג. נתפסים עליהם — תענשו עליהם.

ואין „עֹז" אלא תורה, שנאמר: „ד' עֹז לעמו יתן"[1]. לפיכך כשֶׁיְּבַטְּלוּ את התורה, חס ושלום בניהם נתפסים עליהם, שנאמר: „נדמו עמי מבלי הדעת וגו' אשכח בניך גם אני"[2]. ומהו „גם אני"? אמר הקב"ה: כִּבְיָכוֹל אַף אני מִשְׁתַּכֵּחַ, שהיו התינוקות מברכין אותי. שנאמר: „גם אני". (מזמור ח, ד).

IV

דּוּמָה שַׂר הָרוּחוֹת.

ד. רבי לוי אמר: „דומה" זה חצר־מות. ולמה נקרא שמו „חצר־מות"? חצר של רוחות בני אדם מתים. ומקום הוא כמין בנין וחצר מוקף גדר, ולפני החצר נחל. ולפני הנחל שדה. ובכל יום ויום מוציא דומה את הרוחות ואוכלות את השדה ושותות את הנחל. וכל אדם, השותה מים בין השמשות, גוזל את מתיו.

ולמה נקרא שם של שר הרוחות „דומה"? שהוא שומר דוממות, שאוכלות ואינן מדברות, שותות ואין קולן נשמע. ומה בין רוח לנשמה? נשמה דומה כמין חגב בעל כנפים ושלשלת קשורה ברגלו ותלויה בחוט השדרה. וכשאדם ישן, יוצאה נשמתו ומשוטטת בעולם, והם הם החלומות שאדם רואה. ולפיכך כשאדם ישן, קוראין לו כמה פעמים ואינו עונה, וכשנוגעין בו, מיד עונה. ובזמן שיגיע קִצּוֹ לִפָּטֵר מן העולם, בא מלאך המות ליטול נשמתו של אדם. הנשמה דומה כמין קָנֶה מלא דם ויש לה קנים קטנים, שהם מתפזרים בכל הגוף. ותופס המלאך בראש הקנה ומושכו; מגוף הצדיק מושכו בנחת, כאלו מושך חוט מן החלב; מגוף הרשע דומה כאלו מושך פְּטוֹרֵי בפי וַשֶׁט, ויש אומרים: כצִפּוֹרֵי בפי ושט, ויש אומרים: כמושך קוצים מעל גבי הצמר. ומיד מת, והרוח יוצאה ויושבת על חוטמו עד שמסריח. וכיון שמסריח, צועקת ובוכה לפני הקב"ה ואומרת לפניו: רבונו של עולם! אנה מוליכין אותי? ומיד נוטלו דוּמָה ומוליכו לחצר מות אצל הרוחות. אם הוא צדיק, אומרים לפניו: פַּנּוּ מקום לפלוני צדיק! והולך ממדור למדור, עד שרואה פני שכינה. לכך נאמר: „ישר יחזו פנימו"[3]. (מזמור יא, ו).

V

רָשָׁע שֶׁחָזַר בִּתְשׁוּבָה קִדֵּם אֶת הַצַּדִּיק לְגַן עֵדֶן.

ה. „ישר יחזו פנימו". אמרו חכמים: יקום איש צרורות, בן אחותו של יוסי בן יועזר איש צרֵידָה, הֲוָה רָכֵב עַל סוּסְיָא כַּד הֲוָה מִשְׁתַּמַּד. נְפַקָא גְּזֵירְתָא על יוסי בן יועזר לְמִצְטַלְבָא. וַאֲזַל קַמֵּי שָׁרִיתָא וּנְפַק לְמִצְטַלְבָא. אמר ליה:

1. תהלים כט, יא. 2. הושע ד, ו. 3. תהלים יא, ז.

ד. פטורי בפי ושט — חבל האניה העב הנמשך דרך הנקב שבעץ התורן. כצפורי בפי ושט — כחבל שיש בו קשר ויוצא בקושי דרך נקב התורן. ה. הוה רכב וכו' — היה רוכב על סוס כשהשתמד (המיר דתו). נפקא וכו' — יצאה הגזרה על יוסי בן יועזר להיות מוקע. ואזל וכו' — והוא הלך לפני הקורה (עץ התליה) ויצא להצטלב.

חֲמִי סוּסְיָא דְאַרְכְּבֵי מָרִי, וַחֲמִי סוּסְיָא דְאַרְכֵּיב לָךְ מָרָךְ! אֲמַר לֵיהּ: אם כן למכעיסיו, קל וחומר לעושי רצונו! אמר ליה: ועושה אדם רצונו יותר ממך? אמר לו: אם לעושי רצונו כך, קל וחומר למכעיסיו! נכנס בו הדבר כארס של עַכְנָא. הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין: סקילה, שרפה, הרג וחנק. מה עשה? הביא קורה ונעצה בארץ וקשר בה נִימָא, וערך עצים והקיף עליהם גדר של אבנים. ועשה מדורה לפניה ונעץ את החרב באמצע והצית את האש תחת העצים מתחת האבנים, ונתלה בקורה ונחנק, ונפסקה הנימא ונפל לאש וקִדְּמַתּוּ החרב, ונהפך עליו גדר של אבנים ויצאה נשמתו וקבלוהו בתשובה. נתנמנם יוסי בן יועזר וראה מטתו פורחת באויר, ואמר: ראו, לשעה קלה קדמני זה לגן עדן. (שם ז).

VI

הַשָּׁמַיִם.

ו. „השמים מספרים כבוד אל"[1]. אמר ר' יעקב בר זַבְדַּי: משל לגבור שנכנס למדינה ולא היו יודעין גבורתו. אמר להם פקח אחד: מן האבן, שהוא מתגושש בה, אתם יודעין כח גבורתו. כך מן השמים אנו לְמֵדִין כחו של הקב"ה.

אמר ר' יהושע בן לוי: לפי שהוא אומר: „את השמים ואת הארץ אני מלא"[2], יכול שכבודו מלא עליונים ותחתונים? והלא כבר נאמר: „כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה"[3]: אין בה אלא כדי משמוש אצבעו של הקב"ה. משל למלך, שפירס וילון על פתח פַּלְטִין שלו. אמר המלך: כל מי שהוא חכם, יאמר: מה הַשַּׂלְמָה הזאת? כל מי שהוא עשיר, יעשה כמותה; וכל מי שהוא גבור, יגע בה! כך הקב"ה מתח את השמים כדוק של עין, שנאמר: „הנוטה כדק שמים"[4], מלמד שפֵּירְשוֹ כמין וילון. אמר הקב"ה: כל מי שהוא חכם, יאמר: מה השלמה הזאת? וכל מי שהוא עשיר, יעשה כמוה; וכל מי שהוא גבור, יבא ויגע בה. (מזמור יט, ו).

VII

הֵיךְ הִבְדִּיל מֹשֶׁה בַּמָּרוֹם בֵּין יוֹם וּבֵין לָיְלָה.

ז. „יום ליום יביע אמר"[5]. במשה רבנו הכתוב מדבר, שנאמר: „ויהי שם עם ד' ארבעים יום וארבעים לילה"[6]. וכי גם לילה לפני הקב"ה? והכתיב:

1. תהלים יט, ב. 2. ירמיה כג, כד. 3. תהלים ח, ד. 4. ישעיה מ, כב. 5. תהלים יט, ג. 6. שמות לד, כח.

ה. אמר ליה וכו' — אמר לו יקום איש צרורות: ראה את הסוס שהרכיבני עליו אדוני (כלומר: ראה הגדולה שעשה לי המלך כשהשתמדתי) וראה את הסוס (כלומר: התליה) שהרכיב אותך אדונך (הקב"ה). אם כן למכעיסיו — אם מכעיסי הקב"ה מצליחים כל כך. אם לעושי רצונו כך — אם צרה כזאת באה על עושי רצונו. נכנס בו הדבר וכו' — דברי ר' יוסי אלה על עתידותיהם של הרשעים נכנסו ללבו של יקום כמו ארס של נחש. נימא — חבל. נתנמנם וכו' — כשנפטר מן העולם נתנמנם וראה את מטתו של יקום פורחת באויר. ו. שהוא מתגושש בה — שהוא מתעמל בה להרימה ולזרקה, כדרך האטליטין. וילון — יריעה.

„ולילה כיום יאיר"[1], וכתיב: „ונגה כאור תהיה"[2], וכתיב: „ונהורא עמיה שרא"[3], וכתיב: „גם חשך לא יחשיך ממך"[4]. ומנין היה יודע משה רבנו אימתי היה יום ואימתי לילה, שהוא מחשב ארבעים יום וארבעים לילה? אלא בשעה שהיה הקב"ה מלמדו מקרא, היה יודע, שהוא יום; וכשהיה מלמדו משנה, היה יודע, שהוא לילה. ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום ובמשנה בלילה? שנאמר: „דודי צח ואדום"[5]: כשהוא עוסק במקרא ביום, פניו צחות כשלג; ואין „דודי" אלא ארבעה ועשרים ספרים, שכן „דודי" בגימטריא ארבעה ועשרים; וכשהוא עוסק במשנה בלילות, פניו מאדימות.

דבר אחר: כשהמלאכים מקלסים להקב"ה ב„קדוש", היה יודע, שהוא יום; וכשמקלסין אותו ב„ברוך", היה יודע, שהוא לילה.

דבר אחר: כשהיה רואה גלגל חמה בא וכורע, היה יודע שהוא לילה; וכשהיה רואה הככבים והלבנה והמזלות באים ומשתחוים לפני הקב"ה, היה יודע שהוא יום. שנאמר: „וצבא השמים לך משתחוים"[6].

דבר אחר: כשהיה רואה, שהמלאכים שוחקים מָן לישראל להוריד להם, היה יודע שהוא יום; וכשהיה רואה, שהמן יורד, היה יודע שהוא לילה. שנאמר: „וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו"[7].

דבר אחר: כשהיה שומע קריית שמע קודם לתפלה, היה יודע שהוא יום; וכשהיתה התפלה קודמת לקריית שמע, היה יודע שהוא לילה.

ר' פנחס שם ר' אבא אמר: המלאך, שהוא ממונה על התפלה, הוא ממתין עד שמתפללת כניסה אחרונה שבישראל ועושה מהן עטרה ונותנה בראשה של הקב"ה, שנאמר: „ברכות לראש צדיק"[8]; צדיק — זה הקב"ה, שכתיב בו: „צדיק וישר הוא"[9]. לכך נאמר: „יום ליום יביע אמר". (שם ז).

VIII

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּעַל פִּקָּדוֹן נֶאֱמָן הוּא.

ח. „אליך ד' נפשי אשא"[10]. זהו שאמר הכתוב: „בידך אפקיד רוחי"[11]. בנוהג שבעולם, אדם מפקידין אצלו פקדונות, הוא מחליף של זה בזה ואת של זה בזה, לפי שאין מכירין, אבל הקב"ה אינו כן, אלא „ד' אל אמת"[11]. שמא עמד אחד שחרית ובקש נפשו ולא מצאה? או שמא מצא נפשו ביד אחר, או נפשו של אחר בידו? לכך נאמר: „פדיתה אותי ד' אל אמת"[11].

1. תהלים קלט, יב. 2. חבקוק ג, ד. 3. דניאל ב, כב. 4. תהלים קלט, יב. 5. שה"ש ה, י. 6. נחמיה ט, ו. 7. במדבר יא, ט. 8. משלי י, ו. 9. דברים לב, ד. 10. תהלים כה, א. 11. שם לא, ו.

ז. ג י מ ט ר י א — סכום צרוף האותיות. ב„ק ד ו ש" — קדוש קדוש. ב„ב ר ו ך" — ברוך כבוד ד' ממקומו. ק ו ד ם ל ת פ ל ה — לשמונה עשרה.

אמר ר' אלכסנדרי: בשר ודם מפקידין בידו חדשים ושוֹהִין אצלו, והוא מחזירם בלויים וישנים. אבל הקב"ה מפקידין בידו בלויים ושחוקים, והוא מחזירם חדשים. תדע לך שהוא כן: שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ונפשו יְגֵעָה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן, הוא יָגֵעַ ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה, שנאמר: „חדשים לבקרים רבה אמונתך"[1].

ר' שמעון בשם ר' סימון אומר: ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו מאמינים ומכירים, שאתה מחזיר לנו נשמותינו לתחית המתים.

ר' אלכסנדרי אומר: ממה שאתה מחדש אותנו לבקרים של גליות, אנו יודעים, שאמונתך רבה לגאלנו. (מזמור כה, ד).

IX

מַלְכוּת רוֹמִי.

ט. „זה הים גדול ורחב ידים"[2]. „זה הים גדול" — זה מלכות אדום הרשעה; „ורחב ידים" — שמתרחבת ושולטת בכל העולם כולו; „שם רמש" — שהם פרים ורבים כרמשים; „ואין מספר"—אין מספר לגזרות, שגוזרים ומכתיבים בכל יום ויום; „חיות קטנות עם גדולות" — דוּכְסִין, אִפַּרְכִּין וְאִסְטְרָטֵלִיטִין; „שם אניות יהלכון"—אלה האוניות שעושין לישראל, שהם מכתיבים עליהם שמדות; „לויתן זה יצרת לשחק בו" — כל מי שמתלוה עמהם, עתיד להעשות שחוק עמהם. (מזמור קד, כג).

X

שַׁעֲרֵי צֶדֶק.

י. „פתחו לי שערי צדק"[3]. לעולם הבא אומרים לו לאדם: מה היתה מלאכתך? והוא אומר: „מאכיל רעבים הייתי". והם אומרים לו: זה השער לד', מאכיל רעבים, הכנס בו! „משקה צמאים הייתי"; והם אומרים לו: זה השער לד', משקה צמאים, הכנס בו! „מלביש ערומים הייתי"; והם אומרים לו: זה השער לד', מלביש ערומים, הכנס בו! וכן מגדלי יתומים, וכן עושי צדקה, וכן גומלי חסדים. ודוד אמר: אני עשיתי את כולם, יפתחו לי את כולם. לכך נאמר: „פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה". (מזמור קי"ח, יז).

1. איכה ג, כג. 2. תהלים קד, כה. 3. שם קיח, יט.

ח. שוהין – מתעכבים. שחוקים – נפחתים מחמת שמוש. ט. דוכסין – ראשי הצבא שבמחוז. אפרכין – ראשי השוטרים. אסטרטליטין – ראשי הצבא. אוניות – מצוקות. י. עשיתי את כלם – גמלתי את כל החסדים האלה.

מִדְרַשׁ מִשְׁלֵי.

עיקרו של מדרש זה הוא פירוש הכתוב, פעמים כמשמעו ופעמים שלא כמשמעו. את פירושיו שאב מתוך המדרשים הקדומים ומתוך התלמוד הבבלי. את התלמוד הירושלמי, כנראה, לא ידע. בפירוש הכתוב „לא ירעיב ד' נפש צדיק" (משלי י, ג) הריהו מתאר את משפט נשמתו של אדם בעולם הבא ומסתייע לצורך זה בתורת המסתורין שבספר „היכלות", שנתחבר לא קודם המאה התשיעית למנין הרגיל. מזה משמע, שמדרש משלי מאוחר הוא מספר היכלות. מדברי האגדה המועטים שבמדרש זה צריך לציין את החידות שהציעה מלכת שבא לשלמה, את המשא והמתן שבין ר' יוחנן בן זכאי ואספסינוס ואת מיתת ר' עקיבא. הנוסח המדרשי הנהוג „זהו שאמר הכתוב", „ר'... פתח" חסר בו. את הדרושים ודברי האגדה שבמקורם נאמרו ארמית הריהו מוסר בעברית נאה. בכלל מצויין הוא מדרש זה בלשונו העברית הצחה, בסגנונו המצומצם ובהגיונותיו המוסריים.

מתוך שרוב שמושו של מדרש משלי הוא מן התלמוד הבבלי משערים שמסדרו היה מבני בבל.

מִדְרַשׁ מִשְׁלֵי.

1

הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וּמַלְכַּת שְׁבָא.

א. „והחכמה מאין תמצא"[1]. זה מלכת שבא, ששמעה את חכמתו, אמרה: אלך ואראה אם חכם הוא, אם לאו. ומנין ששמעה חכמתו? שנאמר: „ומלכת שבא שומעת את שמע שלמה לשם ד' ותבא לנסותו בחידות"[2]. מהו „בחידות"? אמר ר' ירמיה בר' שלום: אמרה לו: אתה הוא שלמה, ששמעתי עליך ועל מלכותך ועל חכמתך? אמר לה: הן. אמרה לו: חכם גדול אתה, אלא אם אני שואלת ממך דבר אחד, אתה משיב לי? אמר לה: „כי ד' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה"[3]. אמרה לו: מה הם: שבעה יוצאים ותשעה נכנסים, ושנים מוזגים ואחד שותה? אמר לה: בודאי שבעה ימי נדה יוצאין ותשעה ירחי לֵדָה נכנסים, שני דַדִּים מוזגים וְהַוָּלָד שותה. אמרה לו: חכם גדול אתה, אלא אם אני שואלת ממך דבר אחד אתה משיבני? אמר לה: „כי ד' יתן חכמה". אמרה לו: מה הוא: אשה אמרה לבנה: אביך אבי, זקנך בעלי ואתה בְּרִי ואני אחותך? אמר לה: בודאי שתי בנותיו של לוט הן.

1. איוב כח, יב. 2. מלכים א. י, א. 3. משלי ב, ו.

ב. ועוד דוגמא אחרת עשתה: הביאה לפניו תינוקות בקומה אחת ובכסות אחת, אמרה לו: הַפְרֵש לי מאלו זכרים מנקבות. רמז לסריסיו והביאו לו אגוזים, התחיל מפזרם לפניהם. זכרים, שלא היו מתביישים, היו נוטלים בבגדיהם; ונקבות, שהיו מתביישות, היו נוטלות בסודריהן. אמר: אלו זכרים ואלו נקבות.

אמרה לו: בני, חכם גדול אתה!

ג. ועוד דוגמא אחרת עשתה: הביאה עֲרֵלִים ומהולים, אמרה לו: הפרש לי המהולים מן הערלים. מיד רמז לכהן גדול ופתח ארון הברית: המהולים שבהם כרעו בחצי קומתם, ולא עוד אלא שנתמלאו פניהם מזיו השכינה; וערלים שבהם נופלים על פניהם. מיד אמר לה: אלו ערלים ואלו מהולים.

אמרה לו: מֵהֵיכָן לך? אמר לה: מבלעם, דכתיב: „אשר מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עינים"[1], אילו לא היה נופל, לא היה רואה כלום. ואם אין את רוצה ללמוד מבלעם, בא ולמד מאיוב. בשעה שבאו שלשת רעי איוב לנחמו, אמר להם: „גם לי לבב כּמוכם לא נופל אנכי מכם"[2]—לא נופל אנכי כמותכם.

באותה שעה אמרה לו: „לא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני והנה לא הגד לי החצי" וגו'[3]. (פרשה א, א).

II

מַה בֵּין חָבֵר עוֹבֵר עֲבֵרָה לְעַם הָאָרֶץ?

ד. ר' מאיר שאל את אלישע בן אבויה רבו, אמר לו: מַהוּ „ואשת איש נפש יקרה תצוד"[4]?

אמר לו: בן אדם, שהוא הֶדְיוֹט, אם נתפש הוא בעברה, אין גנאי לו, למה? שהוא אומר: הדיוט אני ולא הייתי יודע עונשה של תורה. אבל חבר אם נתפש בעברה, גנאי הוא לו, מפני שהוא מְעָרֵב דברי טהרה עם דברי טומאה; אותה תורה, שהיתה יקרה לו, הוא מבזה אותה, שעמי הארץ אומרים: ראו חבר, שנתפש בעברה ובוזה את תורתו! לכך נאמר: נפש יקרה תצוד.

אמר ר' אבהו: מהו „תצוד"? שנתפש במצודה זאת.

אמר ר" אלכסנדראי: מהו „יקרה"? זו היא תורה, שנאמר: „יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה"[5]. לכך נאמר: „נפש יקרה תצוד". (פרשה ו,כ).

III

מִיתָתוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא.

ה. מעשה ברבי עקיבה שהיה חָבוּש בבית האסורים ור' יהושע הַגַּרְסִי תלמידו היה משמשו. ערב יום טוב נפטר ממנו והלך לביתו. בא אליהו ועמד

1. במדבר כד, ד. 2. איוב יב, ג. 3. מלכים א. י, ז. 4. משלי ו, כו. 5. שם ג, טו.

ב. היו נוטלים בבגדיהם — היו מרימים שולי בגדיהם ונותנים אל תוכם את האגוזים. בסודריהן — במטפחותיהן, לפי שהיו מתביישות לגלות את בשרן. ד. חבר — תלמיד חכם. ה. חבוש — אסור.

על פתח ביתו, אמר לו: שלום עליך, רבי! אמר לו: שלום עליך, רבי ומורי! אמר לו: כלום אתה צריך? אמר לו: כהן אני ובאתי להגיד לך, שרבי עקיבה מת בבית האסורים.

מיד הלכו שניהם לבית האסורים ומצאו פתח שער בית האסורים פתוח ושר בית הסוהר היה ישן וכל העם, שהיו בבית האסורים, היו ישנים. והשכיבו את ר׳ עקיבה על המטה ויצאו. מיד נטפל אליהו זכור לטוב ונטלו על כתפיו. וכשראה ר׳ יהושע הגרסי כך, אמר לאליהו: רבי! והלא אמרת לי: אני אליהו כהן, וכהן אסור לטמא במת? אמר לו: דַיֶּיךָ, ר׳ יהושע בני, חס ושלום! שאין טומאה בצדיקים ואף לא בתלמידיהם.

והיו מוליכים אותו כל הלילה עד שהגיעו לאַנְטִיפַּטְרִס של קֵצָרָה. כיון שהגיע לשם, עלו שלש מעלות וירדו ירידות, ונפתחה המערה לפניהם וראו שם כסא וספסל ושלחן ומנורה, והשכיבו את רבי עקיבה על המטה ויצאו. וכיון שיצאו, נסתמה המערה ודלקה הנר על המנורה. וכשראה אליהו כך, פתח ואמר: אשריכם צדיקים ואשריכם עֲמֵלֵי תורה ואשריכם יראי אלהים, שגנוז וטמור לכם ומשומר לכם מקום בגן עדן לעתיד לבוא! אשריך, רבי עקיבה, שנמצא לך מלון עָרֵב בשעת מיתתך! (פרשה ט, כ).

IV

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בְּיוֹם הַדִּין.

ו. „לא ירעיב ד׳ נפש צדיק״ [1] — זה תלמיד חכם. כל זמן שמתעסק בחיים מתוך דברי תורה, אם נתעלם ממנו דבר אחד או פרק אחד מתלמודו, בשעת פטירתו מן העולם אינו נפטר מן עולמו, עד שמלאכי השרת באים וסוֹדְרִים אותו לפניו, בשביל שלא יהא לו בשת פנים לעתיד לבא לפני הקדוש ברוך הוא. לכך נאמר: „לא ירעיב ד׳ נפש צדיק״.

ז. אמר ר׳ ישמעאל: בוא וראה, כמה קשה יום הדין, שעתיד הקדוש ברוך הוא לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט! בזמן שתלמידי חכמים באים לפניו, אומר לכל אחד מהם: כלום עסקת בתורה? אומר לו: הן. אומר לו הקב״ה: הואיל והוֹדֵית, אמור לפני מה שקרית ומה ששנית בישיבה ומה ששמעת בישיבה. מכאן אמרו: כל מה שקרא אדם, יהא תפוש בידו, ומה ששנה כמוּכן, שלא תשיגהו בושה ליום הדין. מכאן היה ר׳ ישמעאל אומר: אוי לאותה בושה! אוי לאותה כלימה! ועל זה בקש דוד המלך בתפלה ובתחנונים לפני המקום ואמר: „ד׳ בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה״ [2].

1. משלי י, ג. 2. תהלים ה, ד.

ה. אנטיפטרס של קצרה — עיר שהיתה בנויה על הר סמוך לטבריה.

ח. בא לפניו מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב״ה הופך את פניו ממנו ושרי גיהנם מתגברין בו כזאבי ערב ונוטלים אותו ומשליכים אותו לתוכה.

בא לפניו מי שיש בידו שני סדרים או שלשה, אז הקב״ה אומר לו: בני, כל ההלכות למה לא שנית אותן? ואם אמר הקב״ה: הניחוהו—מוטב, ואם לאו, עושין לו כמדת הראשון.

בא לפניו מי שיש בידו הלכות, הקב״ה אומר לו: בני, כל ההלכות כלן למה לא שנית אותן? אם אומר להם: „הניחוהו״—מוטב, ואם לאו, עושין לו כמדתו של הראשון.

בא לפניו מי שיש בידו תוספות, הקב״ה אומר לו: בני, תורת כהנים למה לא שנית? שיש בה טומאה וטהרה, וטומאות שרצים, טומאת נגעים וטהרת נגעים, טומאַת נְתָקִים ובתים וטהרת נְתָקִים ובתים, טומאת זבים ולידה וטהרת זבים ולידה, טומאת מצורע וטהרתו, סדר ודוי יום הכפורים וגזירות שוות ודיני ערכים, וכל דין, שדנו ישראל, לא דנו אלא מתוכו.

בא לפניו מי שיש בידו תורת כהנים, אומר לו הקב״ה: בני, חמשה חומשי תורה למה לא שנית? שיש בהם קריאת שמע ותפילין ומזוזה.

בא לפניו מי שיש בידו חמשה חומשי תורה, אומר לו: בני, למה לא למדת הגדה ולא שנית? שבשעה שחכם יושב ודורש, אני מוחל ומכפר עונותיהם של ישראל, ולא עוד אלא בשעה שעונין: „אמן יהא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ״ אפילו נחתם גזר דינם, אני מוחל ומכפר להם עונותיהם.

בא לפניו מי שיש בידו הגדה, אומר לו הקב״ה: בני, תלמוד למה לא שנית? „שכל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא״[1] זה התלמוד, שיש בו חכמות הרבה.

ט. בא מי שיש בידו תלמוד, הקב״ה אומר לו: בני, הואיל ונתעסקת בתלמוד, צָפִית במרכבה, צפית בגאוה, שאין הֲנָיָה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבים ועוסקים בתורה ומציצים ומביטים ורואים והוגין המון התלמוד הזה: כסא כבודי היאך הוא עומד? רגל הראשונה במה היא משמשת? שניה במה היא משמשת? שלישית במה היא משמשת? רביעית במה היא משמשת? חַשְׁמַל היאך הוא עומד? ובכמה פנים הוא מתהפך בשעה אחת? לאיזה רוח הוא משמש? הברק היאך הוא עומד? כמה פנים של זוהר נראין בין כתפיו? לאיזה רוח משמש? כרוב היאך הוא עומד? לאיזה רוח הוא משמש?

גדולה מכולם עיון: כסא הכבוד היאך הוא עומד? עגול הוא כמין מַלְבֵּן ומתוקן הוא? כמה גשרים יש בו? כמה הֶפְסֵק בין גשר לגשר? וכשאני עובר,

1. קהלת א, ז.

ח. תוספות – הכונה לתוספתא. ט. צפית במרכבה – היא הברייתא של מעשה בראשית ומעשה מרכבה. ט. מלבן – מרובע.

באיזה גשר אני עובר? ובאיזה גשר האופנים עוברים? ובאיזה גשר הגלגלים עוברים?

גדולה מכלם: מצפורני ועד קדקדי היאך אני עומד? כמה שעור בפִּסַּת ידי וכמה שעור אצבעות רגלי? גדולה מכולם: כסא כבודי היאך הוא עומד? לאיזה רוח הוא משמש? באחד בשבת לאיזה רוח הוא משמש? בשני בשבת לאיזה רוח הוא משמש? בשלישי בשבת לאיזה רוח הוא משמש? ברביעי בשבת, בחמישי בשבת, בששי בשבת לאיזה רוח משמשין? וכי לא זהו הדרי? זוהי גדולתי, זה הדר יפיי, שבני מכירים את כבודי במדה הזאת! ועליו אמר דוד: „מה רבו מעשיך ד׳ כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך״[1]. מכאן היה רבי ישמעאל אומר: אשרי תלמיד הכם, שהוא משמר תלמודו בידו! כדי שיהא לו פתחון פה להשיב ליום הדין לפני בוראו. לכך נאמר: „ארח לחיים שומר מוסר״[2]. אבל אם עזב תלמודו והניחו, משיגו בושה וכלמה ליום הדין. לכך נאמר: „ועוזב תוכחת מתעה״[2]. אמר ר׳ בנאה: שהקב״ה מרחיקו מלפניו.

דבר אחר: „ארח לחיים שומר מוסר״. שלא יאמר אדם: הואיל ונתעסקתי בתורה בתחלה, אלך ואתעסק מעכשיו בממון ובנכסים; ואין יודע, שאין מועילים לו כלום, שנאמר: „לא יועיל הון ביום עברה״[3]. ומה יועיל לו? דברי תורה, שנמשלו כחיים, שנאמר: „ארח לחיים שומר מוסר״[4]. (פרשה י׳).

V

שְׁלֹמֹה בִּשְׁעַת יְרִידָתוֹ.

י. „טוב ארחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו״[5]. אמר ר׳ לוי: כנגד מי אמר שלמה פסוק זה? כנגד שני בני אדם, שפגעוהו בשעה שירד ממלכותו והיה מְחַזֵּר על הפתחים בשביל פרנסה. פגעו בו שני בני אדם, שהיו מכירים אותו. בא אחד מהם, נשתטח לפניו ואמר לו: אדוני המלך! אם רצונך, גַּלְגֵּל עמי היום. מיד הלך עמו והעלהו לָעֲלִיָּה וזבח שור והביאו לפניו מטעמים רבים. והתחיל משמיע לו דברי מלכותו ואומר לו: זכור אתה, שעשית כך וכך ביום פלוני כשהיית מלך? מיד, כיון שהזכיר לו ימי מלכותו, התחיל בוכה וגועה. וכן כל אותה הסעודה, עד שעמד משם שבע מבכייתו.

למחר פגע בו חברו. התחיל משתטח לפניו ואמר לו: אדוני המלך! רצונך, שתגלגל עמי היום? אמר לו: שמא אתה מבקש לעשות לי כשם שעשה הברך אתמול? אמר לו: אדוני המלך! איש עני אני, אלא אם רצונך, נלגל עמי היום במעט יָרָק שיש לי. באותה שעה הלך לביתו; רחץ לו ידיו ורגליו

1. תהלים קד, כד. 2. משלי י, יז. 3. שם יא, ד. 4. שם י, יז. 5. משלי טו, יז.

י. גלגל עמי — הטריח, התעכב עמי, כלומר: אכול עמי לחם.

והביא לו מעט ירק. והתחיל אותו האיש מנחמו ואמר לו: אדוני המלך! שבועה נשבע הקב״ה לאביך, שאינו פוסק מלוכה מזרעו, שנאמר: „נשבע ד׳ לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטנך אשית לכסא לך״ [1]. אלא כך הוא דרכו של הקב״ה: מוכיח והוזר ומוכיח, שנאמר: „כי את אשר יאהב ד׳ יוכיח וכאב את בן ירצה״ [2], אבל הקב״ה מחזירך למלכותך. כיון ששמע שלמה כך, מיד נתקררה דעתו עליו ושמח מאותה סעודה של ירק ועמד משם שבע.

אמר ר׳ חייא בר אבא, אמר ר׳ אבין בר בנימין בשם ר׳ יוסי בן זמרא: כיון שחזר שלמה למלכותו, כתב בחכמתו: „טוב ארחת ירק ואהבה שם״, שאכלתי אצל העני, „משור אבוס ושנאה בו״, שהאכילני אותו עשיר, שהזכירני צערי. (פרשה טו, ז).

VI

אֶסְפַּסְיָנוּס קֵיסָר וְרַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי.

יא. מעשה היה באספסיינוס קיסר, שבא להחריב את ירושלים בימי ר׳ יוחנן בן זכאי. אמר לאנשי ירושלים: שַׁגְּרוּ ממני קשת או חץ אחד ואלך לי מעליכם. אמר להם פעם ראשונה ופעם שניה ולא קבלו עליהם. באותה שעה אמר להם רבי יוחנן בן זכאי: גורמים אתם לעיר הזאת שתחרב ולבית הזה שישרף. אמרו לו: כשם שיצאנו על השרים הראשונים והרגנום, כך נצא על זה ונהרגנו. כל דבר ודבר שהיה רבי יוחנן בן זכאי אומר להם, היו שם חסידים וכשרים והיו כותבים אותם בשטרות וכורכים אותם בחצים וזורקים אותם חוץ לחומה ואומרים: „רבי יוחנן בן זכאי אוהבו של מלך״. כיון שהיה רואה רבי יוחנן בן זכאי שלא קבלו דבריו עליהם, אמר לתלמידיו: עמדו והוציאוני מכאן. נתנו אותו בארון ונטלוהו, ר׳ אלעזר בראשו ור׳ יהושע ברגליו. היו משמשים והולכים, עד שהגיעו לפתחה של מדינה. כיון שהגיעו לפתחה של מדינה, אמרו להם: עמדו פתחו לנו, כדי שנצא ונקברנו. אמרו להם השוערים: לא נפתח, עד שנדקרנו תחלה לידע, אם חי אם מת הוא. אמרו להם: גורמים אתם, שתוציאו שם רע על מדינתכם, שיהיו אומרים: „אף דקרו לְרַבָּם!״ ובסוף עמדו ופתחו להם. כיון שראה רבי יוחנן בן זכאי, שיצא חוץ מפתחה של מדינה, הלך ושאל בשלומו של אספסיינוס, כדרך ששואלים בשלומו של מלכות. אמר: בִּיבֵי, דוֹמִינֵי אִמְפֶּרַטוֹר! אמר לו: אתה הוא בן זכאי? אמר לו: הן. אמר לו: הרגתני! אמר לו: אל תירא, שכך כתוב בידינו, שאין הבית חרב בידו של הֶדְיוֹט, אלא ביד המלך, שנאמר: „והלבנון באדיר יפל״ [3]. מְסָרוֹ לשני פקידים.

1. תהלים קלב, יא. 2. משלי ג, יב. 3. ישעיה י, לד.

יא. שגרו – שלחו לי. קשת וכו׳ – לאות הכנעה. ביבי וכו׳ — חי אדוני הקיסר! (בלטינית: vive domine Imperator!). הרגתני – שקראת לי מלך, ואני איני מלך.

לאחר שלשה ימים באו לו אגרות מרומי, אמרו לו: מת נֵירוֹן המלך והמליכוך אנשי רומא. באותה שעה, כשבאו לו אגרות מרומי, היה יושב במרחץ, בא להנעיל מנעלים. הנעיל את הראשון, בא להנעיל את השני ולא נכנס. והיה רבי יוחנן בן זכאי עומד. אמר לו: המעשה הזה מהו? אמר לו: מתוך שמועה טובה ששמעת נתעלה בשרך עליך. אלא אם יש לך אויב, העבירו לפניך, מיד בשרך מתרפא והמנעל נכנס. עשה כן ונכנס. אמר לו: בן זכאי, כל החכמה מאין? אמר לו מחכמתו של שלמה. שכן מפרש בחכמתו ואומר: „שמועה טובה תדשן עצם״[1]. אמר לו: שאל לך שאלה. אמר לו: שואל אני ממך את יבנה, שאלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית ואקיים בה כל מצות שבתורה. אמר לו: הרי היא נתונה לך במתנה. (פרישה טו, ל).

VII

שָׂכָר וְעוֹנֶשׁ לֶעָתִיד לָבוֹא.

יב. „פלס ומאזני משפט לד׳ מעשהו כל אבני כיס״[2]. „פלס״ — זה המקרא, „ומאזני משפט״ — אלו הַדַּיָּנִים, „לה׳״ — אלו ההלכות, „מעשהו כל אבני כיס״ — זה התלמוד, וכל עושיהם עתידין ליטול שכרם לעתיד לבוא.

אמר ר׳ יוסי הגלילי: משל למלך בשר ודם, שהיה לו פרדס גדול, ובנה בו מגדל גבוה והשכיר פועלים והפקידם, שיהיו עסוקים במלאכתם. עמד המלך ועלה בראש המגדל והיה רואה אותם, והם לא היו רואים אותו. לפנות יום בא המלך ועמד עליהם בדין. אמר: הַמְעַדְּרִים יבאו ויטלו שכרם, הַמְנַכְּשִׁים יבאו ויטלו שכרם, מלקטי צרורות יבאו ויטלו שכרם; ונשתיירו בהם פועלים, שלא עסקו במלאכתם. אמר המלך: אלו מה הם עושים? אמרו לו: הם מפנים בתים מלאים לתוך בתים ריקנים. אמר המלך: וכי מה הנאה יש לי מהם? אמר המלך: אלו, שעסקו במלאכתי, יטלו שכרם; ואלו שלא עסקו במלאכתי, יצאו להריגה, שמרדו בדברי.

כך ברא הקב״ה עולמו ונתן בתוכו בני אדם ופקדם, שיהיו עוסקים בתורה ובמצות ובמעשים טובים והשרה שכינתו ביניהם: הוא רואה אותם והם אינם רואים אותו, שנאמר: „וד׳ בהיכל קדשו״[3]. לעתיד לבא עתיד הקב״ה לישב עליהם בדין ומניח ספר תורה על חיקו ויאמר: כל מי שעסק בזה, יבא ויטול שכרו, שנאמר: „איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים״[4]. „איה סופר״— אלו מלמדי תינוקות לשם שמים, יבאו ויטלו שכרם; „איה שוקל״ — אלו

1. משלי טו, ל. 2. שם טז, יא. 3. תהלים יא, ד. 4. ישעיה לג, יח.

יב. מנכשים – העוקרים את העשבים הרעים.

שוקלים קלים וחמורים, יבאו ויטלו שכרם; „איה סופר את המגדלים" — זה לומדי הלכות והגדות, יבאו ויטלו שכרם.

ר' זעירא אומר: הרשעים מה עתיד הקב"ה לעשות בהם? עתיד לומר להם: רשעים, לריק יגעתם כחכם, הואיל ולא עסקתם בתורה ובמעשים טובים, אלא הייתם בעולמי ככלי ריק שאין בו חפץ, אין לי חפץ בכם! יכול יפטרו וילכו להם חנם? לא, אלא בתחלה יראו בשמחתם של צדיקים ואחר כך הם נידונים בגיהנם. משל למלך שעשה סעודה והזמין את הכל ולא קבע להם זמן, אלא אותם שהיו מקפידים על דבר המלך, הלכו ורחצו וסכו וכבסו את בגדיהם והתקינו עצמם לסעודה; ואלו, שלא היו מקפידים על דבר המלך, הלכו ונתעסקו במלאכתם. כיון שהגיע זמן הסעודה, אמר המלך יבאו כלם בבת אחת. אלו באים בכבודם, אלו באים בניוולם. אמר המלך: אלו שהתקינו עצמם לסעודה, יאכלו מסעודתי, ואלו שלא התקינו עצמם לסעודה, לא יאכלו מסעודתי. יכול יפטרו וילכו להם? אמר המלך: לא, אלו יהיו אוכלים ושותים ושמחים, ואלו עומדים על רגליהם ורואים ולוקים ומצטערים, שנאמר: „לכן כה אמר ד' אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תמצאו, הנה עבדי ישמחו ואתם תבשו, הנה עבדי ירנו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו"[1]. מי גרם להם? לפי שלא הקפידו על דבר המלך. עליהם פירש שלמה בחכמתו ואמר: „יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות"[2]. „דרך ישר לפני איש" — אלו שמקפידים על דבריו של הקב"ה, „ואחריתה דרכי מות" — אלו שאין מקפידים על דבריו של הקב"ה. (פרשה טז, יא).

VIII

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְחוּץ לָאָרֶץ.

יג. „טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב"[3]. אמר ר' יוחנן: זו ארץ ישראל, שאפילו אוכל אדם פת ומלח ודר בתוכה, מובטח לו, שהוא בן העולם הבא. „מבית מלא זבחי ריב" — זו חוצה לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזלות.

אמר ר' יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל, מובטח לו, שהוא בן העולם הבא.

אמר ר' לוי: כל הדר בארץ ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה, מובטח לו, שהוא בן העולם הבא.

מאי טַעֲמָא? „וכפר אדמתו עמו"[4].

אמר ר' נחמיה: ארץ ישראל היא מכפרת על עונות מתיה.

---

1. ישעיה סה, יג–יד. 2. משלי טז, כה. 3. שם יז, א. 4. דברים לב, מג.

אמר ר' זְבִידָא: כל הצדיקים, שמתו בחוצה לארץ, מה אתה עושה להם? אלא הֲוֵי אומר: שארץ ישראל מכפרת על מתיה, אבל הצדיקים שבחוצה לארץ עתיד הקב"ה לצוות למלאכי השרת, והם מביאים אותם במחילות מחוצה לארץ לארץ ישראל ושם מְתְכַּפֵּר להם, שנאמר: „והשיבותים על אדמתם" וגו'[1].
(פרשה יז, א).

IX

רַבִּי מֵאִיר וְאִשְׁתּוֹ.

יד. „אשת חיל מי ימצא"[2]. אמרו: מעשה היה ברבי מאיר, שהיה יושב ודורש בבית המדרש בשבת במנחה ומתו שני בניו. מה עשתה אמם? הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא רבי מאיר מבית המדרש לביתו. אמר לה: הֵיכָן שני בני? אמרה: לבית המדרש הלכו. אמר לה צָפִיתִי בבית המדרש ולא ראיתי אותם. נתנה לו כוס של הבדלה והבדיל. חזר ואמר: הֵיכָן שני בני? אמרה לו: הלכו למקום אחר ועכשיו הם באים. הקריבה לפניו המאכל ואכל וברך. לאחר שברך, אמרה לו: רבי, שאלה אחת יש לי לשאול לך. אמר לה: אמרי שאלתך. אמרה לו: רבי, קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פקדון, ועכשיו בא ליטול אותו, נחזיר לו או לא? אמר לה: בתי, מי שיש פקדון אצלו, הוא צריך להחזירו לרבו. אמרה לו: רבי, חוץ מדעתך לא הייתי נותנת אצלו. מה עשתה? תְּפָשַׂתּוּ בידו והעלתה אותו לאותו החדר והקריבה אותו למטה ונטלה סדין מעליהם, וראה שניהם מתים ומונחים על המטה. התחיל בוכה ואומר: בני, בני! רבותי, רבותי! בני בדרך ארץ, ורבותי, שהיו מאירים פני בתורתם. באותה שעה אמרה לו לרבי מאיר: לא כך אמרת לי, שאנו צריכים להחזיר הפקדון לרבו? כך: „ד' נתן וד' לקח יהי שם ד' מבורך"[3].

אמר ר' חנינא: בדבר הזה נִחֲמַתּוּ ונתיישבה דעתו. לכך נאמר: „אשת חיל מי ימצא". (פרשה לא, מ).

מִדְרָשׁ אַגָּדָה.

מדרש זה על התורה הוא מעשה ידיו של אחד הדרשנים המאוחרים שכבר היה לנגד עיניו פירוש רש"י וגם מדרש „לקח טוב", אלא מתוך שכתב היד חסר כמה דפים בסופו אי אפשר לעמוד על זמן חבורו ולדעת את שם

1. ירמיה טז, טו. 2. משלי לא, י. 3. איוב א, כא.

יד. ועכשיו הם באים — עוד מעט ויבאו. קודם היום — לפני יום. לרבו — לבעליו. חוץ מדעתך — בלי ידיעתך ורשיונך. בדרך ארץ — כלומר: שהולדתי אותם.

מחברו. הוא משתמש במדרשים קדומים, אלא שהוא מוסר את המאמרים בלשונו שלו, שסגנון המדרש וסגנון העברית המאוחרה משמשים בה בערבוביה. בכמה מדרושיו ניכרת השפעת הספרות המחקרית ורוח ההתפלספות שרויה עליהם, כגון: „עני ורוכב על החמור — מורכבת הנפש על החמור"; „בימיו תושע יהודה" — הוציא מיהודה ד' שהוא ארבעה יסודות ונשאר שם השם הנכבד והנורא", וכיוצא באלה. גם נמצאו בו ספורים והגדות, שאין אנו מוצאים אותם במקום אחר ושאל נכון שאבם המחבר מתוך מדרשים שנאבדו.

מִדְרָשׁ אַגָּדָה. *)

I

מַעֲשֶׂה בְּגֵר צָבוּעַ.

א. „לא תשא את שם ד' אלהיך לשוא" [1]. שלא תנהוג עצמך כאלו חסיד אתה ואין אתה חסיד. ומעשה באדם אחד, שנכנס לעיר בערב שבת ולא היה מכיר אדם. והיה לו כיס מלא פשוטים וראה גר אחד יושב בבית הכנסת ומתעטף בציצית והיו תפילין קשורים בראשו. וראהו אותו האדם והיה סבור, כאלו אדם גדול הוא, לפי שראה מצות הללו, ופקד לו את כיסו. לאחר השבת בקש ממנו. אמר לו: לא היו דברים מעולם. התחיל להצטער ואמר: רבון העולמים! גלוי וידוע לפניך, שלא מסרתי לו המעות שלי בפקדון, אלא שראיתי בו המצות הללו.

בלילה בא אליהו הנביא אליו בחלום ואמר לו: למחר לך אצל אשתו ותאמר לה: תן לי כיסי. ואם תאמר לך: באיזה סימן? אמור לה: בסימן שאכלה היא ובעלה בליל ראשון של פסח חמץ, ובליל יום הכפורים בשר חזיר. למחר השכים זה האיש לפני אשתו של גזלן ומסר לה הסימנים הללו, ונתנה לו הכים. בא הגזלן אצל אשתו, שאל לה את הכים. אמרה לו: בא בעל הכים ונטל את הכים וכך וכך מסר לי סימנים. אמר לה: אחר שנתפרסם הדבר, נחזור למעשינו הרעים. (שמות כ, ז).

II

הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף.

ב. „מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגוזלו" [2]. „עני" — זה הנפש, „וגוזלו" — זה הגוף. וכן פרשו „עני ורוכב על החמור" [3], רצה לומר: מורכבת

*) מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה. יצא פעם ראשונה לאור ע"פ כתב יד ישן יחיד בעולם המובא מארם צובה. מאת שלמה באבר וין תרנד.

1. שמות כ, ו. 2. תהלים לה, י. 3. זכריה ט, ט.

א. פ ש ו ט י ם — מטבעות.

הנפש על החומר. או יהיה פרוש „ורוכב על חמור": שעלבה הנפש את הגוף ועזבה יתרונות העולם, יושיעה הקב"ה מן הגוף הַנָּגוּף ומעצתו הרעה, כי כן כתוב: „בימיו תושע יהודה" [1]: הוציא מיהודה ד', שהוא ארבעה יסודות, ונשאר שם השם הנכבד והנורא. וזהו: „ויאמר ד' יהודה יעלה" [2] — בראש, ואותו האיש, שמתגבר יצרו הטוב על הרע, יִקָּרֵא אדם, והוא עלוי למעלה. וזהו שנאמר: „ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" [3]. מאי „מלמעלה"? משור וארי. ונשארה העליונה, היא צורת האדם החצובה מתחת כסא הכבוד. ובהנצלו מעצת הגוף, יעלה למעלה במדרגה העליונה. ועל זה אמר דוד המלך עליו השלום: „מציל עני מחזק ממנו". (שמות כב, כג).

III

מָה עִנְיַן הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו?

ג. „ועשית את המזבח עצי שטים" [4]. וכל ענין המנורה והשלחן והמזבח והקרשים והאהל והיריעות וכל כלי המשכן מפני מה? אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם! מלכי הגוים יש להם אהל ושלחן ומנורה ומקטר קטורת, וכן הוא תכסיס המלוכה כי כל מלך צריך לכך. ואתה הוא מלכנו, גואלנו, מושיענו — לא יהיו לפניך תכסיסי המלוכה, עד שֶׁיִּוָּדַע לכל באי העולם, כי אתה הוא המלך? אמר להם: בני, אותם בשר ודם צריכים לכל זה, אבל אני איני צריך, כי אין לפני לא אכילה ולא שתיה ואיני צריך מאור, ועבדי יוכיחו: כי השמש והירח מאירים לכל העולם ואני משפיע עליהם מאורי, ואני אשגיח עליכם לטובה בזכות אבותיכם.

אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אין אנחנו מבקשים את האבות, כי אתה אבינו, אברהם לא יְדָעָנוּ וישראל לא הכירנו.

אמר להם הקב"ה: אם כן, עשו מה שאתם חפצים, אלא עשו אותם, כאשר אני מצוה אתכם. ובנוהג שבעולם אם יהא לאדם בן — כל זמן שהבן קטן, אביו נותן דעתו עליו לָסוּך אותו, לרחוץ אותו, להאכילו ולהשקותו ולטענו על כתפו עד שיגדל. וכיון שיגדל, צריך להשרות את אביו בבית נאה, להתקין לו שלחן ומנורה. אף אתם הייתם במצרים קטנים, „כי נער ישראל ואהבהו" [5]; הרחצתי אתכם במים, שנאמר: „וארחצך במים" [6]; האכלתי אתכם לחם ובשר, שנאמר: „בתת ד' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע" [7]; השקיתי אתכם מים, שנאמר: „עלי באר ענו לה" [8]; טענתי אתכם, שנאמר: „ואשא אתכם"

---

1. ירמיה כג, ו. 2. שופטים א, ב. 3. יחזקאל א, כו. 4. שמות כז, א. 5. הושע יא, א. 6. יחזקאל טז, ט. 7. שמות טז, ח. 8. במדבר כא, יז.

ג. טענתי — נשאתי.

ונו' [1]. עכשיו שעמדתם על פרקכם — בנו לי בית, שנאמר: „ועשו לי מקדש" [2]. וַעֲשׂוּג מנורה, ועשו שלחן, ועשו מזבח מקטר קטרת — „ועשית את המזבח". (שמות כז, א).

IV

משֶׁה מְחַלֶּה עַל יִשְׂרָאֵל.

ד. „ויחל משה" [3]. אמר לפניו: רבונו של עולם! על מה אתה כועס על ישראל? אמר הקב"ה: על שעשו עגל. אמר משה לפני הקב"ה: אם היית מצוה אותם, לא היו עוברים על מצותיך. אמר לו: והלא צויתי אותם בתוך עשרת הדברות? אמר לו משה: רבונו של עולם! לי צוית, להם לא צוית; כי כתבת בעשרת הדברים: „אנכי ד' אלהיך" [4] — צווי לי ולא להם, כי אם היה להם, היה לך לומר: „אנכי ד' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם", „לא יהיה לכם", „לא תשאו את שם ד' אלהיכם", „שמרו את יום השבת", „ששת ימים תעבודו ועשיתם כל מלאכתכם", „כבדו את אביכם ואת אמכם", „לא תרצחו", „לא תנאפו", „לא תגנובו", „לא תענו", „לא תחמודו" — אם כן לא צויתי אלא לי. ועוד אמר משה: רבונו של עולם! ושמא עשו עגל ולא השתחוו? אמר לו הקב"ה: „וישתחוו". אמר לו: שמא השתחוו ולא זבחו לו? אמר: „ויזבחו לו". „ושמא זבחו ולא קבלו אותו באלוה?" אמר לו: „ויאמרו אלה אלהיך ישראל" [5]. באותה שעה נעשה משה כְּחוֹלֶה שחלה שלשים יום ואין בו כח לעמד על רגליו. לפיכך נאמר „ויחל" — כמו חוֹלִי. (שמות לב, יא).

V

מַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן מְכֻוָּן כְּנֶגֶד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית.

ה. „אלה פקודי המשכן משכן העדות" [6]. ולמה אמר „משכן" שתי פעמים? לפי שנתנבא משה רבנו, עליו השלום, שֶׁיֵּחָרֵב בית ראשון ובית שני, ואמר אחריו „העדות", להורות על בית שלישי, שלא יֵחָרֵב ולא יִנָּתֵק לעולם, לפי שהוא בנין מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא: מה הוא קיים אף בנינו קיים. אבל בית ראשון ובית שני, שהוא בנין אדם, ולפי שהאדם אינו קיים, אף בנינו אינו קיים.

ו. דבר אחר: „אלה פקודי המשכן", ללמדך שחביבים מעשי המשכן כמעשה שמים וארץ, כי שמים וארץ לא נבראו אלא בשביל אברהם אבינו, שנאמר: „אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" [7]. אל תקרי „בהבראם", אלא „אברהם", כי האותיות הפוכות. מה תקנתו של עולם? שנים עשר חדשים ושנים

1. שמות יט, ד. 2. שם כה, ח. 3. שם לב, יא. 4. שם כ, א. 5. שם לב, ח.
6. שם לח, כא. 7. בראשית ב, ד.
ג. שעמדתם על פרקכם — שבגרתם.

עשר מזלות, וכנגדם שנים עשר שבטים. ועשינו לך משכן כנגד מעשה בראשית: ביום הראשון בראת שמים, שנאמר: „וימתחם כאהל לשבת"[1]. וביום הראשון בראת ארץ. אף אנו עשינו לך ארון, שיש בו שני לוחות האבן, שהם כנגד בריאת השמים והארץ. — ביום השני בראת את הרקיע, חולק בין מים למים, וכנגדו עשית לך פרכת, שהיא מבדלת בין קדש לחול, שנאמר: „והבדילה הפרכת לכם"[2]. — ביום השלישי בראת את הים הגדול, שנאמר: „יקוו המים מתחת השמים" וגו'[3]. וכנגדו עשינו לך כיור וים שעשה שלמה. וגם ביום השלישי בראת מזונות: שנאמר: „תדשא הארץ"[4]. ואף אנו עשינו לשמך שלחן ועליו לחם הפנים. — ביום הרביעי בראת מאורות ומזלות, שנאמר: „ויעש אלהים את שני המאורות" וגו'[5]. וכנגדם עשינו לך מנורה, שנאמר: „ושבעה נרותיה עליה"[6], כנגד שבעה מזלות, שהעולם מתנהג בהם והם: חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים. — ביום החמישי בראת העופות, שנאמר: „ישרצו המים שרץ נפש חיה"[7]. וכנגדם עשינו לך כרובים, שיש להם כנפים כעופות, שנאמר: „והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה"[8]. — ביום הששי בראת אדם והתקנתו והכנסתו לגן עדן, וכנגדו עשינו והתקנו לפניך את אהרן כהן גדול ונכנס לאוהל מועד; וגדולת אהרן יותר גדולה מגדולת אדם הראשון, שאדם הראשון, כיון שעבר עברה, שהיא הגזרה שנגזרת ואמרת, שלא יאכל מן האילן, והוא אכל ונטרד מגן עדן, אבל אהרן, כיון שבא לידי סרחון, נתרצה לו הקב"ה ונכנס ושמש באהל מועד וכפר על בני ישראל.

ז. מיד השיב הקב"ה את כנסת ישראל ואמר להם: הואיל ועשיתם לְפָנַי אהל מועד ומשכן וארון ולוחות האבן ושאר הכלים, כמו הפרכת ושלחן ולחם הפנים ומנורה וכרובים, אני אברא לכם כיוצא בם: כנגד המשכן והארון אף אני מחדש לכם שמים וארץ, שנאמר: „כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה"[9]; וכנגד הפרכת, שעשיתם לפני, שהיא כנגד הרקיע, הריני עתיד להאיר פניכם כעין הרקיע, שנאמר: „והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע"[10]; וכנגד השלחן ולחם הפנים הריני מברך את כל הפירות, שנאמר: „ועץ השדה יתן פריו"[11]; וכנגד שעשיתם מנורה ונרותיה, הריני מביא לכם אור השכינה, שנאמר: „והיה אור הלבנה כאור החמה" וגו'[12]; וכנגד כרובים שעשיתם לפני והם כנגד העופות, הריני מכנים גלויותיכם, שנאמר: „מי אלה כעב תעופינה וכיונים על ארבותיהם"[13]; וכנגד אהרן, שהתקנתם אותו למקדש, אף אני אתן לכם גדולה ככהנים, שנאמר: „ואתם כהני ד' תקראו" וגו'[14]. לכך נאמר: „אלה פקודי המשכן משכן העדות". (שמות לח, כא).

---

1. ישעיה מ, כב. 2. שמות כו, לג. 3. בראשית א, ט. 4. שם שם, יא. 5. שם שם, טז. 6. זכריה ד, ב. 7. בראשית א, כ. 8. שמות כה, כ. 9. ישעיה סה, יז. 10. דניאל יב, ג. 11. ויקרא כו, ד. 12. ישעיה ל, כו. 13. שם ס, ח. 14. שם סא, ו.

ו. סרחון — חטא (מעשה העגל).

VI
עָנְשָׁהּ שֶׁל שְׁבוּעָה.

ח. אמרו כי בזמן רבי עקיבא היתה אשה אחת והיו לה עשרה בנים גדולים תלמידי חכמים והיתה תורתם אומנותם, והיתה אמם עשירה ביותר. יום אחד לא היה בביתה לחם, ושפחתה הלכה למלאות מים. אמרה לשכנתה: שכנתי, בואי ועשי לי עוגה, כי עתה ירעבו בני בבית המדרש. מיד באה שכנתה ולשה. והיו לה שני דינרי זהב קשורים בסודר שלה, וְהִתִּר הקשר ונפלו בתוך העיסה ולא ידעה. כשהלכה לביתה וחפשה בסודר שלה את הזהב ולא מצאה, חזרה אצל אם הבנים. אמרה לה: זה יהיה שכרי ממך, שאבוא ואעשה מה שאת חפצה וילכו (ויאבדו?) לי שני דינרי זהב בביתך? אמרה: חס וחלילה, כי בביתי הלך דבר! עמדו וחפשו ולא מצאו. אמרה לה: בחוץ נפלו ממך. אמרה לה: איני יודעת, אלו הדברים בביתך נפלו. אמרה: אם הם בביתי, תבוא לי שמועה מבני הגדול! לא השלימה הדברים, עד שבאה אליה שמועה מבנה כי מת. אמרה לה שכנתה: ראי כחשך ומעלליך, השם נתן לך כגמולך בבנך הגדול! אמרה: אם הוא אמת מה שאת אומרת, ימותו בני כולם! וכן היה: באותו היום מתו כולם. הוליכו אותם לבית הקברות. והיה על החכמים יום מהומה וחשכה, לפי שנפלו עשרה אבירי חכמים. אחר כך הביאו האשה לבית והביאו אותו הלחם, שֶׁלָּשָׁה אותה האשה, כדי לְהַבְרוֹת את הָאֲבֵלָה. פתח ר׳ עקיבא ואמר: ברוך דיין אמת, שופט בצדק ואמת! וברך על הלחם ובצע, והנה שני דינרי זהב יצאו. אמר ר׳ עקיבא: מהו זה? מיד ענתה אם הבנים בלב נשבר והומה: אדוני, זה הזהב היה סִבַּת מיתת בני. וספרה לו כל המעשה. ענה רבי עקיבא ואמר: וי לנו מיום הדין! ומה זאת, שלא נשבעה אלא באמת, אירע לה זה, הנשבע לשקר על אחת כמה וכמה! (ויקרא ה, א).

VII
מַעֲשֵׂה הָאָדָם וּמַעֲשֵׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

ט. שאל טוּרְנוּס רוּפוּס את רבי עקיבא, אמר לו: איזה יותר מעולה, מעשה הבורא או מעשה האדם? רבי עקיבא הבין מיד, אמר בלבו: זה הארור שואל תחבולות בעבור המילה; אם אשיב לו: מעשה האדם יותר נכבד הוא — יהרגני, ואם אשיב לו: מעשה הבורא יותר נכבד — גם הוא יהרגני ויאמר: למה אתם מוסיפים על מה שרצה הבורא? — אמר רבי עקיבא: אדוני המלך, הַמְתֵּן לי שתי שעות, עד שאלך לבית ואבוא. אמר לו: לך. הלך ר׳ עקיבא

ח. סודר — מטפחת. כי בביתי הלך דבר — לאבוד. תבוא לי שמועה מבני — שהוא מת. ט. בעבור המילה — בדבר המילה. מעשה האדם יותר נכבד יהרגני — כי יחשוב תשובתי לעלבון לעצמו, שהוא ערל.

לביתו, אמר לאשתו: אני חפץ ממך עתה, שתעשי לי חלה אחת טובה למאד, נקיה מן הַמּוּרְסָן, עם מעט שמן ושומשמין וקצח. מיד עשתה לו אשתו יותר ממה שצוה. לקח החלה ולקח מעט חטה ובא לפני המלך. אמר לו: אדוני המלך, בחיי ראשך! השיבני בזה השאלה, עד שאשיבך בשאלה ששאלת ממני. אמר לו: מה רצית? אמר לו: אדוני המלך, איזה יותר נָאֶה, החלה הזו, אם החטים האלו? אמר לו המלך: החלה הזו. אמר ר' עקיבא: אדוני המלך, שאלתך ששאלת ממני — עתה אתה הֲשִׁיבוֹתָהּ, כי אמרת: מעשה האדם יותר נכבד, לפי שמעשה הבורא היא החטה, ומעשה האדם היא החלה. ואתה שאלת לי בעבור המילה והיית מבקש ממני תחבולה, כדי שתפילני, ועתה אתה הֲשַׁבְתָּ ופיך ענה בך.

אמר לו: רבי עקיבא, בטוב הֲשַׁבְתָּהּ; אם כן למה לא ברא הקב"ה את האדם מהול? אמר לו: אם כן, למה לא ברא הקב"ה את הַשָּׁרָר חתוך, אלא שצריך האדם לחתוך אותו? אלא הבורא עשה זה הענין, כדי לצרף את בריותיו, שנאמר: „כל אמרת אלוה צרופה"[1]. (ויקרא יב, כג).

מִדְרָשׁ הַגָּדוֹל.

מדרש זה נסדר בארץ תימן לאחר זמנו של הרמב"ם, לפי שאנו מוצאים בו הרבה מאמרים הלקוחים מתוך „יד חזקה". המסדר היה מושפע השפעה מרובה מן הספרות המחקרית, שפרחה בימיו ושאי אפשר היה להדרשנים להסתלק ממנה ושלא להכנים את דעותיה לתוך דרושיהם, והריהו מדבר על ארבעת היסודות, על הגלגלים והצורות, על הגוף והנפש ברוחם ובטעמם של המחקרים שבימי הבינים. מעלה יתרה למדרש זה, שמשוקעים בו הרבה מדרשים עתיקים שאבדו מאתנו. כך עלתה בידו של ד. הוֹפְמַן להוציא מתוכו חלק הגון מן המכילתא של ר' שמעון בן יוחאי האבודה. לשונו של „מדרש הגדול" עברית צחה, וסגנונו נאה ומושך את הלב. את דברי האגדה והדרשות הקדומים הריהו מרצה הרצאה מלאה טעם וחן מיוחד.

1. משלי ל, ה.

ס. מ ו ר ס ן — מין סובים. ה ש י ב ו ת ה — השיבות עליה תשובה.

מִדְרָשׁ הַגָּדוֹל. *)

בראשית.

I

גּוּף הַגַּלְגַּלִּים וְהַכּוֹכָבִים וְגוּף אַרְבַּעַת הַיְסוֹדוֹת.

א. „את השמים ואת הארץ"[1]. ר' אליעזר אומר: כל מה שבשמים — בריתו מן השמים, וכל מה שבארץ — בריתו מן הארץ, לומר, שאין גוף הגלגלים והכוכבים כגוף היסודות: שהגלגלים לא קלים ולא כבדים, ואין להם לא עין שְׁחוֹר ולא עין אדום, ואין להם לא טעם ולא ריח, וצורתם קבועה בְּגָלְמָם לעולם ולעולמי עולמים. אבל היסודות — יש מהם קלים ויש מהם כבדים ויש להם עין שחור ועין אדום ויש להם טעם וריח ואין צורתם קבועה בגלמם, אלא משתנים וְנֶהֱוִים מצורה לצורה. השמים חיים וקיימים, מהללים ומשבחים ומפארים ליוצרם, והתחתונים מתים ודוממים. (בראשית א, א).

II

יְצִירַת אַרְבַּעַת הַיְסוֹדוֹת.

ב. „והארץ היתה תהו ובהו"[2]. לפי שהשמים גלמם שוה וצורה אחת לכולם, לפיכך לא צריך לְפָרְשָׁם, אלא קְרָאָם בשמם בלבד; אבל הארץ היתה גולם אחד ואין לה צורה כלל ולא היתה נראית לעינים, אלא לעין הלב בלבד היא נִכֶּרֶת, לפי שֶׁרְאִיַּת העינים אינה נופלת אלא על גולם וצורה — מה עשה הקב"ה? ברא לה ארבע צורות וקבע כל צורה מהן במקצת גָלְמָהּ, עד שנעשית ארבעה גלמים בארבע צורות, ואין צורת אחד מהם דומה לחברו. צורה ראשונה, צורת האש, נתחבה במקצת גולם זה וְנֶהֱוָה משניהם גוף האש. צורה שניה, צורת הרוח, נתחברה במקצת גולם זה ונהוה משניהם גוף הרוח. צורה שלישית, צורת המים, נתחברה במקצת גולם זה ונהוה משניהם גוף המים. צורה רביעית, צורת הארץ, נתחברה במקצת גולם זה ונהוה משניהם גוף הארץ. נמצאו ארבעה גופים מוחלקים זה למעלה מזה וכל אחד מהם מקיף את שלמטה ממנו מכל רוחותיו כמו גלגל. לפיכך צָרַךְ לפרשה: „והארץ היתה תהו ובהו".

ג. „והארץ היתה תהו ובהו". מגיד הכתוב, שהארץ כבדה מכולם ולפיכך היא למטה מן הכל, וְטִבְעָהּ — שהיא יבשה וקרה. ולמעלה ממנה תהו ובהו. מאי „תֹּהוּ"? זה קו ירוק המקיף את העולם כולו וממנו יוצא החשך. ומאי „בהו"?

*) מדרש הגדול על חמשה חומשי תורה. ספר בראשית. הוציא לאור על פי כתב יד מארץ תימן עם הערות והקדמה שניאור זלמן שעכטער. קמברידזש תרסב.

1. בראשית א, א. 2. שם שם, ב.

א. לא קלים ולא כבדים — שאין להם שום משקל. עין שחור — צבע שחור.
ב. לא צריך לפרשם — שהרי הכתוב פתח בשמים (בראשית ברא את השמים) ולמה לא פרש את מהותם, אלא מפרש את מהות הארץ תחלה?

אלו האבנים המְפוּלָמוֹת המשוקעות על פני תהום, שמביניהן יוצאים המים, שנאמר: „ונטה עליה קו תהו ואבני בהו"[1]. וכן צורת המים המקיפים את הארץ והם נקראים תהום, דכתיב: „וחשך על פני תהום"[2], וטבעם — קרים ולחים. ולמעלה מהם גוף הרוח, דכתיב: „ורוח אלהים מרחפת על פני המים"[3]. מלמד שהוא סמוך למים, וטבעו חם ולח. ולמעלה ממנו גוף האש, דכתיב: „וחשך על פני תהום", ואין „חשך" אלא אש, דכתיב: „כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח"[4], ואומר: „ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך"[5], ואומר: „ודבריו שמעת מתוך האש"[6]. ולמה נקראת האש חשך? לפי שאינה מאירה, שהיא שחורה ואינה אדומה, כמו האש שבידינו. ואלו היתה מאירה, היה האויר נראה אש דולק בלילה. ומפני זה נקראת חשך; וטבעה — חם ויבש והיא קלה מכולם, לפיכך היא למעלה מן הכל. וכולם גופים מתים הם ובסביבת הגלגלים הם נהוים ונפסדים. ונבראו מהם כל הנבראים למטה מן הרקיע: ממיני מתכות ומיני צמחים ומיני נפש חיה ומין האדם. ואין מכירים מעשיהם ולא בוראם ואין להם אלא טבע שנטבע בהם וכחות הגלגלים. ועליהם אמר יחזקאל: „כי רוח החיה באופנים"[7]. (שם ב).

III

בְּרִיאָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן.

ד. „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו"[8]. ר' אליעזר אומר: אמר הקב"ה לתורה: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. אמרה לפניו: רבון כל העולמים! אדם זה למה לך לעשות? קצר ימים ושבע רוגז ויבוא לידי עון, ואם אין אתה מאריך אפך עמו, ראוי לו כאלו לא בא לעולם. אמר לה: לא על חנם נקראתי „רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד". — התחיל מקבץ עפרו של אדם מארבע פנות העולם: אדום. שחור, לבן, ירקרק. אדום — זה הדם, שחור — אלו הקרָבים, לבן — אלו הגידים והעצמות, ירקרק — זה הגוף. למה מארבע פנות העולם בראו? שאמר הקב"ה: אם יבוא אדם ממזרח למערב, או ממערב למזרח, או לכל מקום שילך, ויגיע קצו לעבור מן העולם, שלא תאמר הארץ: הואיל ואין עפר גופך משלי, חזור למקום שנבראת ממנו. אלא ללמדך, שבכל מקום ומקום, שאדם הולך, ויגיע קצו לעבור מן העולם, משם הוא עפר גופו ולשם הוא חוזר לעפרו, שנאמר: „כי עפר אתה ואל עפר תשוב"[9]. (שם כו).

ה. כיון שנברא אדם הראשון והיה מסתכל בבריותיו של הקב"ה, התחיל משבח ומקלס ליוצרו ואומר: „מה רבו מעשיך ד' כלם בחכמה עשית"[10]. והיתה

1. ישעיה לד, יא. 2. בראשית א, ב. 3. שם שם. 4. איוב כ, כו. 5. דברים ה, כ. 6. שם ד, לו. 7. יחזקאל א, כ. 8. בראשית א, כו. 9. שם ג, יט. 10. תהלים קד, כו.

ג. מפולמות — מכוסות בבוץ וטינא. בסביבת הגלגלים — על ידי סבוב הגלגלים. כרוח החיה באופנים — כלומר: רוח החיים המהוה את כל הנמצא באופנים (בגלגלים).

קומתו ממזרח למערב. כיון שראו אותו כל הבריות שבעולם, התחילו יראין ממנו, סבורים שהוא יוצרן, והיו באין להשתחות לו. אמר להן: מה לכן באתן להשתחות לי? אני ואתן נלך ונלביש גאות ועוז ונמליך עלינו למי שבראנו! באותה שעה פתח אדם הראשון וכל הבריות עמו והמליכו את יוצרם ואמרו: „ד׳ מלך גאות לבש״[1]. (שם ל).

ו. „ויפח באפיו נשמת חיים״[2]. ברא גופו מן הארץ ונפשו מן השמים; ובשעת מיתתו חֵלֶק הארץ חוזר לארץ, וחלק השמים חוזר לשמים. וכן הוא אומר: „וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה״[3].

ז. דבר אחר: „ויפח באפיו נשמת חיים״. בשעה שברא הקב״ה אדם הראשון, היה מוטל לפניו כגולם. אמר: באיזה מקום אני נופח בו נשמה? אם בפיו — הוא מספר בו לשון הרע, אם בעיניו — הוא מרמז בהן לדבר עברה, אם באזניו — הוא שומע בהן גדופים וחרופים. אלא אני רואה מקום יפה באדם, שהוא דרך האפים; מה האף הזה פולט את הזוהמה וקולט ריח טוב, כך הצדיקים בורחים מן העבירה, שריחה רע, ומְדַבְּקִין בדברי תורה, שריחה נודף. (שם ב, ו).

IV

אַבְרָהָם וְנִמְרוֹד.

ח. אמרו חכמים: כיון שמלך נמרוד, עשה עצמו אלוה והטיל על האומות פחד ויראה לבוא להשתחות לו ולעבדו. וקבע לו מקום הִשְׁתַּחֲוָיָה ועשה מקום אחד משונה ומופלא מכולם וְיִחֵד אותו לעצמו וקבע בו מושבו. מה עשה? הביא מגדל אחד של אבן עגולה והשקיע יתדותיו בארץ; ועשה כנגדו כסא גדול של ארז וקבע יתדותיו בשל אבן; ועשה שלישי של ברזל ובנה בתוכו מדור וקבע עליו והשקיע יתדותיו בשל ארז; והרביעי של נחשת וקבע יתדותיו בשל ברזל; והחמישי של כסף ותקעו בשל נחשת; והששי של זהב וקבע יתדותיו בשל כסף; והשביעי מרגלית עגולה ואבן יקרה. עד שנתעלה למעלה ועלה וישב עליו. והיו כל האומות באין ומשתחוין לו וכורעין לפניו, עד שזרח אורו של אברהם אבינו. וכיון שנולד ויצא לעולם, אמרו לו קוסמיו וחרטומיו: נולד היום נער אחד, שהוא עתיד לירש את העולם ועתיד לְאַבֵּד את המלכויות ולהוציאך ממלכותך. אם רצונך, שלח אצל אביו וּפְדֵהוּ ממנו בבית מלא כסף וזה יְעַקְרֵהוּ מן העולם. והיה תרח יושב ביניהם, אמר להם: דבריכם דומים לְפֶרֶד שאומרים לו: טול כור שעורים ונחתוך את ראשך. מה יעשה באותן השעורים לאחר שיחתכו ראשו? כך זה, כְּשֶׁיֵּהָרֵג בנו, מה יעשה בנכסים? למי מורישם? אמרו לו: מתוך דבריך ניכר, שנולד לך בן זה. אמר להם: לא אוכל לכחד מכם,

1. תהלים צג, א. 2. בראשית ב, ז. 3. קהלת יב, ז.

בן נולד לי וכבר מת. אמרו לו: על מת אין אנו מספרים, אלא על חי, ואנו רואים מזלו ברקיע. עכשיו לך והביא אותו. מיד הלך תרח ולקח את אברהם ואת מינקתו והטמינם במערה והיו שם שלש שנים. ולאחר שיצא משם, הכיר בבוראו ועבדו בלבב שלם.

ט. והיה תרח כומר לעבודה זרה, והוא היה מוכר אלילים לבני אדם לעבדם והיה נותן לאברהם למכור בשוק ומצוהו ליקח דמים רבים בהם, הגדול — לפי גדלו, והקטן — לפי קטנו. והולך אברהם ויושב בשוק. בא אדם גדול ובעל מראה, אמר לו: הוציא לי אלוה גדול ראוי לי. הושיט ידו לגדול שבהם היושב למעלה ונתן לו, ואף הוא הוציא לו דמים מרובים. כיון שבא להפטר ממנו, אמר לו אברהם: בן כמה שנים אתה? אמר לו: בן ששים שנה. אמר לו: זה האליל, שקנית להשתחות לו, אמש פְּסָלו אבא במקבת ובקרדום, ואין דרכו של אדם גדול להשתחות למי שהוא קטן ממנו בשנים ובקומה: אתה גדול בשנים וזה האליל מאמש! ולא עוד, אלא שיש בך כח להלך ימין ושמאל ולעשות כל חפץ, וזה אינו יכול להלך ברגליו ולא להמיש בידיו. כיון ששמע כך, השליכו לפניו ונטל את מעותיו והלך לו. וכן לשני, וכן לשלישי. כיון שהיה לערב, נטל את הקרדום ושבר את כולם והניח את הקרדום כנגד גדול שבהם ובא לו אצל אביו. אמר לו אביו: מי שבר אלילים הללו? אמר לו: עמדו כולם והכעיסו לגדול שבהם וחרפוהו, עד שחרה לו וקם ושבר את כולם. אמר לו: וכי יש להם ידים או רגלים? וכי יש בהם כח לדבר או להכעים? אמר לו: ישמעו אזניך מה שפיך מדבר! ואם לא יָרֵעוּ ולא ייטיבו, מפני מה תניח אלהי השמים ואלהי הארץ ותעבוד אלילים אלו? מיד כעס תרח והלך אצל נמרוד ואמר לו: תדע מה עשה בני? היאך שבר את צְלָמַי!

י. דבר אחר: אחר שיצא אברהם מן המערה, היה לבו משוטט ביצירת העולם והיה מְכַוֵּן בכל מאורות שבעולם להשתחות להם ולעבדם ולידע. איזה מהם הוא אלוה. ראה הלבנה, שאורה אור מבהיק בלילה מסוף העולם ועד סופו ופָמִילְיָא שלה מרובה, אמר: זה הוא אלוה! עֲבָדָהּ כל הלילה. בשחרית, כיון שראה זריחת החמה, בעת זריחתה נחשכה הלבנה וְתָשַׁשׁ כחה. אמר: אין אור הלבנה אלא מאור החמה ואין העולם מתקיים אלא על מאורה של חמה! ועבד החמה כל היום. לערבית שקעה החמה ותשש כחה ויצאה הלבנה והכוכבים והמזלות, אמר: בודאי יש אדון ויש אלוה לאלו...

יא. לאחר ימים נפל הגורל על אברהם לילך ולעבוד עבודה זרה של נמרוד הרשע והביא לחם ויין. וראה שם אברהם אבינו אלהי כסף ואלהי זהב, נחשת וברזל ועופרת, אבנים ועצים. נטל קרבן ועמד לפניהם ואמר להם: טלו, אכלו ושתו ממני וְהִתְרַצּוּ לי, כדרך שאתם מִתְרַצִּים לכל העולם כולו! ולא היה

ט. להמיש — להניד. י. תשש — רפה.

אחד מהם משיבו כלום. כיון שראה, שאין בהם ממש, הלך ועשאם במדורה גדולה והצית בהם את האוּר והניח הדלת פתוחה ויצא ומאס אלילים וְשִׁקֵּץ פסילים ובטח בצל יוצרו ואמר: „ד׳ צבאות אשרי אדם בוטח בך!"[1].

יב. למחר אכלו עליו קוּרְצִין לפני נמרוד הרשע. שלח והביאו לאברהם אבינו. אמר לו: אתה הוא שחלקת עלי ואִבַּדְתָּ את יראתי? הלא ידעת, שאני אדון כל המעשים ומלפני תצא חמה ולבנה, כוכבים ומזלות ואני עשיתי את העולם? אמר לו אברהם אבינו: חייך! עד עכשיו לא הייתי יודע, ועכשיו, אם רצונך, העמידני על ברורו של דבר ואשאל ממך שאלה אחת. אמר לו: שאל. אמר לו: מנהגו של עולם חמה זורחת במזרח ושוקעת במערב, צַוֵּה למחר, שתזרח מן המערב ותשקע במזרח ואני מעיד לך שאתה אלוה ואין לך דומה. או אם תרצה, הודיעני מה בלבי ומה אני רוצה לעשות, ואדע שאתה אלוה. מיד הניח אותו רשע יָדו על זקנו ותמה תִּמְהָה גדולה. והיו שלש מאות חמשה וששים קושרי כתרים יושבים לפניו. אמר לו אברהם אבינו: אל תתמה בעצמך, שלא אלוה אתה, אלא בנו של כוש אתה! ואם אֵל אתה, למה לא הצלת את אביך מן המיתה? מיד שלח וכִנֵּס כל קוסמיו וחרטומיו ואמר להם: ראיתם זה, שחלק עלי ואִבֵּד את יראתי ומשיב אותי בדברים הללו? אמרו לו: במה אבד את יראתך? אמר להם: באש. אמרו לו: תבוא האש ותִפָּרַע ממנו. באותה שעה צוה נמרוד וחבשו את אברהם אבינו. והיו הכל מתנדבין עצים, כדי שיעשו לו מדורה. ועשו לו מדורה גדולה והשליכו את אברהם לתוכה, ולא היתה שלהבת ולא גחלת נוגעת בגופו של אברהם אבינו. אמרו אותם הקוסמים והחרטומים: אחיו של זה אַסְטְרוֹלוֹגוֹס גדול הוא, מתוך שמכבד את האש — היא נושאה לו פנים בעבורו. באותה שעה נִתְּזָה גחלת מתוך הכבשן וטִפְּחָה על כריסו של הרן ונבקעה, ונפל ומת. שנאמר: „וימת הרן על פני תרח אביו"[2]. מיום שנברא העולם ועד שבא הרן לא היה בן מת בחיי אביו, עד שבא הרן ופרק פרצה גדולה בעולם.

באותה שעה היו כל אומות העולם מתנדבין ומביאין בניהם ובנותיהם ומניחין בחיקו של אברהם אבינו ואומרין לו: אַשריך, אברהם, למדנו מדרכיך! שנאמר: „נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם"[3], ואומר: „וירק את חניכיו ילידי ביתו"[4]. ונעשה לו נס ויצא בשלום.

באותה שעה כון אברהם אבינו דעתו לשמים ואמר: יתברך שמו של הקב"ה, שחמה ולבנה, כוכבים ומזלות אינם משתחוים אלא לו!

---

1. תהלים פד, יג. 2. בראשית יא, כח. 3. תהלים מז, י. 4. בראשית יד, יד.

יב. אכלו קורצין — כלומר הלשינו עליו. חלקת עלי — ערערת עלי, שלא הודית באלהותי. יראתי — אלילי. אסטרולוגוס — חוזה בכוכבים. חניכיו ילידי ביתו — אלה התינוקות שחנכם בדעת אלהים.

ושמא תאמר: רב היה לאברהם אבינו? אלא זִמֵּן לו הקב״ה שתי כליותיו כשני מעינות והיו מוציאין לו חכמה, שנאמר: „הן אמת חפצת בטחות ובסתום חכמה תודיעני״ [1] — אלו שתי כליותיו. (שם יא, כח).

V

אֵין סוֹף לְמַתַּן שְׂכָרָהּ שֶׁל תּוֹרָה.

יג. תְּנוּ רַבָּנָן: מעשה באחד, שבא אצל רבי עקיבא ואמר לו: קוֹץ לי שכרה של תורה. אמר לו: הַמְּתֵּן עד שיבוא בן עזאי. כשבא בן עזאי, אמר לו רבי עקיבא: קוץ לזֶה שכרה של תורה. אמר לו: שכר מקרא אתה מבקש, או שכר משנה אתה מבקש, או שכר הגדות? אמר לו: קוץ לי שכר כולן. אמר לו: אמר הכתוב: „טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף״ [2], אף אתה, אם יש לך זהב וכסף, הוציא לי שני אלפים דינרי זהב ושני אלפים דינרי כסף על כל דבור ודבור של תורה, ואני אָקוֹץ לך שכרה! ללמדך, שאין סוף למתן שכרה של תורה. (טו, א).

מִדְרָשִׁים קְטַנִּים.

(מִדְרַשׁ אַבָּא גוֹרְיוֹן וּמִדְרַשׁ „פָּנִים אֲחֵרִים“).

המדרשים הקטנים הללו שייכים לספרות האגדה העשירה שנשתרבבה על מגלת אסתר. מגלה זו שהזכירה מדי שנה בשנה לכל אדם מישראל, שאלהיו סוכך ומגין על עמו מפני צורריו הקמים עליו לאבדו מן העולם ושאפילו בשעה שחרב מונחת על צוארו אל יתיאש מן התשועה, שמשה מאז ומקדם לדרשנים חומר נאות לדרוש עליו דרשות, שיש בהן כדי לשעשע את רוח העם ולבדח את דעתו בחג הפורים וכך נוצרו המדרשים הרבים למגלת אסתר, שבעיקרם אינם אלא הרחבת דברים של „אסתר רבתי״ בצרוף אגדות וספורים ודברי בדיחה ברוחו ובטעמו של העם. הקדום שבין המדרשים הקטנים הללו הוא „מדרש אבא גוריון״, שכבר נזכר הוא בפירושו של רש״י. מן האגדות הנאות שבמדרש זה צריך לציין את האגדה הידועה על כסא שלמה המסופרת ב„תרגום שני״. לשונו של מדרש זה עברית צחה ומשובחת הקרובה ללשון האגדה הקדומה.

1. תהלים נא, ח. 2. שם, קיט, עב.

יב. ר ב — מורה. יג. ק ו ץ — קצוב.

מִדְרָשִׁים קְטַנִּים.

סִפְרֵי אַגָּדָה עַל מְגִלַּת אֶסְתֵּר*)

מִדְרַשׁ אַבָּא גוּרְיוֹן עַל מְגִלַּת אֶסְתֵּר.

I

כִּסֵּא שְׁלֹמֹה.

א. בשעה שבקש אחשורש לישב על כסא שלמה, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם! אל תְּנַבֵּל כסא כבודך!

והיאך בא לידו הכסא? אחר מיתת שלמה בא ועלה שישק מלך מצרים ונטלו בכתובת בתו, דכתיב: „ויהי בשנה הששית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים״[1]. בא סנחריב ונטלו ממצרים והביא עמו לארץ ישראל, כשעלה להלחם בירושלים. ואותה שעה שנפל סנחריב, נטלו חזקיהו והצליח בכל מלכותו, שנאמר: „ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו״[2]. וכשראה חזקיהו את הכסא, אמר: מה ראה שלמה אבי לעשות שש מעלות לכסא? אלא כנגד ששה בנים, שעתידים לצאת מזרעו של דוד, שיהיו בהם שש מדות, ואלו הם: שלמה, יאשיהו, דניאל, חנניה, מישאל ועזריה; וברוח הקדש עֲשָׂאוֹ כנגד ששה מלכים, שעתידים לישב עליו, ואלו הם: שלמה, רחבעם, חזקיה, אמון, מנשה, יאשיהו. — ועלה פרעה נְכֹה ונלחם ביאשיהו ונטלו לישב עליו ולא היה יודע מַנְגְּנוֹ והכהו הארי על ירכו והיה צולע ונקרא שמו „פרעה נְכֹה״. וכשבא נבוכדנצר למצרים ומצא הכסא, והוליכו לבבל ובקש לישב עליו ולדון את צדקיהו ברבלה, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם! יתקיים בנו הכתוב: „ואויבינו פלילים״[3]? אף הוא לא היה יודע מנהגו של מַנְגְּנוֹן והכהו הארי על צד שמאלו ונפל ממנו. ועליו הכתוב אומר: „איך נפלת משמים הילל בן שחר״[4]. וכי משמים נפל? אלא מכסא נפל, שנאמר בו: „וישב שלמה על כסא ד׳״[5]. וכשמלך דריוש והחריב לבבל, נטלו והוליכו לעילם אשר במדי. הדא הוא דכתיב: „ושמתי כסאי בעילם״[6]. ואף על פי כן לא ישב עליו. וכשמלך אחשורש בנו הביא חכמים לעשות כמותו, ולא יכלו לעשות כמותו.

ובאיזה צד היה עשוי? היה מְכוּבָּשׁ באבנים טובות ומרגליות, כמוהו לא נעשה לכל מלך. ושש מעלות היו לו, ומשש מעלות היה עולה בו; ושש

*) ספרי דאגדתא על מגלת אסתר מאת שלמה באבר ווילנא תרמז.

1. דה״ב. יב, ב. 2. שם לב, ל. 3. דברים לב, לא. 4. ישעיה יד, יב. 5. דה״א כט, כג. 6. ירמיה מט, לח.

א. בכתובת בתו — כי שלמה היה חתנו. שש מדות — של יראת שמים. מנגנון — מכונה. פרעה נכה — כלומר: פרעה נכה רגלים. ואויבינו פלילים — אויבינו ישבו למשפט עלינו. ובאיזה צד — כיצד. מכובש — מרוצף.

דרכים היו לו ועל כל דרך ועל כל דרך שש מעלות ועל כל מעלה שני אריות, ובמנגנון היה עולה. וכיון שהמלך דוֹרֵס, היו האריות פושטים את ידיהם זה מזה וזה מזה, והיה כתב מוֹרְשָׁם בידיהם. פנה לימינו וקורא: „לא תכירו פנים במשפט"! פנה לשמאלו והיה קורא: „לא תקח שֹׁחַד"! וכן בכל שנים עשר האריות כתוב בהם כגון אלו הפסוקים. וכל מעלה מכובשת באבנים טובות, מהן לבנות, ומהן ירוקות, אדמדמות ואבני קְרוּסְטַלִינוֹן. ואילני תמרים מקיפים לכסא מכורכים בבגדי שש. וְטַוָּסִין של שן מוכנים כנגד כנפי הנשרים. ושני עמודים של שיש על ראשי האריות. ושני אריות חֲלוּלִים משני צדי הכסא, והיו מלאים כל מיני בשמים. ושתי קַתֶּדְרָאוֹת היו עומדין משני צדי הכסא, אחת לנגד החוזה, ואחת לנתן הנביא. ושבעים קתדראות מקיפין לכסא לשבעים זקנים. ועל כל דרך ודרך שני אריות ושני נשרים עומדים על רגליהם, זה כנגד זה.

וכשהמלך עולה לכסא, נותן רגלו על מעלה הראשונה, חוזר הגלגל בתוך הַמַּנְגָּנוֹן והארי פושט את ידו של ימין, והנשר גַּפּוֹ של שמאל, והמלך נשען עליהם ועולה למעלה השניה. עמד על המעלה וגלגל חוזר והנשר פושט גפו של ימין והארי ידו של שמאל, והמלך נשען עליהם ועולה. וכן לכל מעלה ומעלה. והיה טַוָּס של כסף טוען במַנְגָּנוֹן למלך ומושיבו על הכסא. והנשרים פורסים גפיהם והיו עולים במגנון ומסוככים למעלה מראשו. ויונה של זהב יורדת מן העמוד ופותחת את הארון ונוטלת את התורה ונותנה אותה על ברכיו, לקיים מה שנאמר: „והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו"[1]. וארי פושט ידו ונוטל העטרה ונותנה על ראשו, והעומדים שם אומרים: „תָּקוּם מַלְכוּת בֵּית דָּוִד לְעוֹלָם"!

ועל כל מעלה ומעלה היו בו חיות טהורות כנגד טמאות: במעלה הראשונה שור—וכנגדו ארי, שניה טלה—וכנגדו זאב, שלישית גדי—וכנגדו נמר, רביעית צבי—וכנגדו דוב. חמישית נשר—וכנגדו יונה, ששית נץ—וכנגדו צפור. והוא עולה ועושה שלום ביניהם.

והיה קורא על כל מעלה ומעלה פסוק אחד. על מעלה ראשונה אומר: „תורת ד' תמימה משיבת נפש"[2], בשניה: „עדות ה' נאמנה מחכימת פתי"[3], בשלישית: „פקודי ד' ישרים משמחי לב"[4], ברביעית: „מצות ד' ברה מאירת עינים"[5], בחמישית: „יראת ד' טהורה עומדת לעד", בששית: „משפטי ד' אמת צדקו יחדו"[6].

ואחר כך „וישב שלמה על כסא ד'", וכהן גדול וסנהדרין באים ושואלים בשלומו ויושבים מימינו ומשמאלו ודנים עמו את הדין. וכשהיו באים העדים לפני

1. דברים יז, יט. 2. תהלים יט, ח. 3. שם שם, ט. 4. שם שם. 5. שם שם. 6. שם שם, י.

א. דורס – דורך. מורשם – רשום, כתוב. קרוסטלינון – קריסטל. טוָסין – פפויען, павлины. קתדרא – כסא כבוד. טוען – נושא.

המלך, הַמַּנְּנִין פוקעים והגלגלים חוזרים והאריות נוהמים והנשרים פורחים והטַוָּסים מצפצפים. וכל כך למה? לחטוף לבם של עדים, בשביל שיעידו האמת.

וכיון שראה אחשורש, בקש לישב עליו ולא יכול. שלח והביא אומנים מצור ומאלכסנדריה ולא עשו כמותו. (פרשה א).

II

יִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְצוּרִים.

ב. „ויבז בעיניו וגו' ויבקש המן להשמיד את כל היהודים"[1]. אמר ר' לוי: לעוף, שקִנֵּן על שפת הים, ועלה הים והציף את קנו. מה עשה? עמד והתחיל ממלא פיו מים ונותנו בחול, וממלא פיו חול ונותנו בים. בא חברו ואמר לו: מה אתה עושה ותתיגע? אמר לו: איני זז מכאן, עד שאני עושה זה הים חול וזה החול ים! אמר לו: שוטה שבעולם! סוף סוף כמה תוסיף? כך „ויבקש המן להשמיד את כל היהודים". אמר לו הקב"ה: אני בקשתי להשמידם ולא יכלתי, שנאמר: „ויאמר להשמידם לולי משה בחירו"[2], ואתה מבקש להשמידם? סוף שאתה נופל בידם. שישראל נמשלו לצורים, שנאמר: „כי מראש צורים אראנו"[3], ועובדי אלילים נמשלו לחרס, שנאמר: „ושברה כשבר נבל יוצרים"[4]: נפלה כֵּיפָה על קדרה — וַוי לקדרה! נפלה קדרה על כֵּיפה—ווי לקדרה! כך כל מי שבא ומִזְדַּוֵּג להם לישראל, נוטל את שלו מתחת ידיהם. (פרשה ג).

III

אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ מִתְיָרֵא לְהִתְגָּרוֹת בַּיְּהוּדִים.

ג. „אם על המלך טוב יכתב לאבדם"[5]. אמר לו אחשורוש: אף אני רוצה לאבדם, אלא מה אעשה, שאלהיהם גדול הוא והוא אוהב אותם ביותר, וכל העומד עליהם—הוא מפילו תחת כפות רגליהם? ויש לנו ללמוד מפרעה, שמלך מסוף העולם ועד סופו, ובשביל שהעביד בישראל—שְׁפָטָם בנגעים גדולים והוציאם ברכוש וקרע להם את הים, מה שלא עשה לאומה אחרת, ורדף אחריהם בשש מאות אלף, וטבעו בים סוף הוא וכל חילו. — בא עמלק זקנך בארבע מאות אלף איש גבורים, וכלם מסרם אלהיהם ביד יהושע בן נון והרגם, שנאמר: „ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב"[6]. — בא סיסרא עליהם בארבעים אלף ראשי גייסות, וכל אחד היה עמו מאות אלף איש — וכלם הֲמָמָם וצוה לכוכבים ושרפום, שנאמר: „מן שמים נלחמו הככבים ממסלותם נלחמו עם

1. אסתר ג, ו. 2. תהלים קו, כג. 3. במדבר כג, ט. 4. ישעיה לד, יד. 5. אסתר ג, ט. 6. שמות יז, יג.

ב. לעוף — משל לעוף. כמה תוסיף — כמה תוכל להוסיף להתיגע בזה? כיפה — אבן. מזדווג — מתגרה. נוטל את שלו — מקבל את ענשו מהם.

סיסרא"[1]. ולסיסרא עצמו מה עשו? כמו שספרו לנו אבותינו לא היה גבור כמוהו, ובן שלשים שנה היה וכבש כל העולם בכחו, ולא היה כְרַךְ שלא הפיל חומותיו בקולו; ואפילו חיה בשדה — כיון שנתן קולו עליה, לא זזה ממקומה. אמרו עליו: פעם אחת ירד לנחל קישון לשתות מים ועלו בזקנו הרבה דגים. וכשהיה יורד למלחמה, היו נושאים אותו תשע מאות סוסים במרכבה. ובחזירתו, לא היה אחד מהם יוצא מתחתיו בשלום, שהיה חותכם כברזל לצמר. ולבסוף מסרו אלהיהם ביד אשה ועשוהו חרפה וקלון לכל העולם. ומלכים רבים וגדולים ממנו עמדו עליהם, וכלם הפילם ובטלם מן העולם והיו חרפות לדורות, ואנו על אחת כמה וכמה! חדל לך מהרעה הזאת.

ואף על פי כן היה מטריחו בכל יום.

אמר לו אחשורוש: הואיל וכן, נִמָּלֵךְ בחכמים ובחרטומים. מיד קבץ כל חכמי אומה ולשון. אמר להם: מה אתם אומרים, רצונכם לאבד אומה זאת, שמעשיה משונים מכל הבריות? אמרו לו: מי זה שרוצה להכשילך במכשול גדול כזה? אם ישראל יאבדו — אין העולם יכול להתקיים אפילו שעה אחת, לפי שאין העולם מתקיים אלא בשביל התורה, שהוגים בה יומם ולילה, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי"[2]. ולא עוד, אלא שכל אומות העולם קרויין נכרים, שנאמר: „וגם את הנכרי"[3], וישראל קרויין בנים, שנאמר: „בנים אתם לד' אלהיכם"[4] — ויש אדם, שנוגע בבניו של הקב"ה, שהוא מלך בעליונים ובתחתונים ובידו רוחות ונשמות והוא משפיל ומרומם, ממית ומחיה, וְיִנָּקֶה מהם?

אמר להם המן: אלהיהם, שעשה להם כל הנסים, עזבם והסתיר פניו מהם ואינו מסתכל בהם; שהרי נבוכדנצר עלה והחריב ביתו ושרף היכלו, ולא עמד כנגדו, שנאמר: „ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב"[5].

כיון שאמר להם כענין הזה, מיד קבלו ממנו ועמדו והסכימו עמו. אמר להם אחשורוש: נפיל גורלות: אם יעלה הכסף בידי והעם בידך—הרי הם מסורים לך, ואם יעלה העם בידי והכסף בידך — אינם מסורים לך.

מיד הפילו גורלות. ורוח הקדש צווחת ואומרת: „ואל עמי ידו גורל"[6]! ועלה העם בגורלו של המן. (פרשה ג).

IV

הַתִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּם.

ד. „וייטב הדבר לפני המן ויעש העץ"[7]. נטל ארז מגינת הביתן ארכו חמשים אמה ורחבו שתים עשרה אמה, ויש אומרים: פרשנדתא בנו היה הֶגְמוֹן

---

1. שופטים ה, כ. 2. ירמיה לג, כה. 3. מלכים א. ח, מא. 4. דברים יד, א. 5. תהלים צד, ז. 6. יואל ד, ג. 7. אסתר ה, יד.

ג. כברזל לצמר — כמו שהברזל חותך את הצמר, כך היה חותך את סוסיו ומתישם במלחמה. הכסף בידי וכו' — שלקחו שני גורלות, על האחד היה כתוב „עם" (ישראל) ועל השני היה כתוב „כסף" (עשרת אלפים ככר כסף שהמן רצה לשקול על יד אחשורוש).
ד. הגמון — שר.

בקֻרדוּנְיָא והביא מתיבתו של נח, והוציאו בהלל וזמר והכינו על פתח ביתו ואמר: למחר בשעת קריאת שמע של שחרית אתלה מרדכי עליו. וכיון שהכינו, מדד עצמו עליו. השיבתו בת קול ואמרה: נאה לך העץ! מתוקן לך העץ מששת ימי בראשית!

ה. מיד הלך לבית המדרש ומְצָאוֹ למרדכי יושב וראשי התינוקות מְפוּלָשִׁים באפר ושקים במתניהם וסופדים ובוכים. וצוה ומנה אותם ומצאם עשרים ושנים אלף. ונתן קוֹלָרִין בצואריהם ושלשלות ברגליהם והפקיד עליהם שומרים ואמר: הללו אני שוחט תחלה, ואחר כך אני תולה את מרדכי. ואמותם היו מביאות להם לחם ומים ואומרות להם: בנינו, אכלו ושתו קודם שתמותו, ומניחים ידיהם על ספריהם ונשבעים: בחיי מרדכי רבנו! לא נאכל ולא נשתה, אלא בתעניתנו נמות עיפים. והיה כל אחד גולל ספרו ונותנו לרבו, ואומרים: סבורים היינו, שבזכות התורה נאריך ימים, שנאמר: „כי היא חייך וארך ימיך"[1], ועכשיו שלא זכינוּ — טול ספרך מידינו! מיד צעקו כולם צעקה גדולה ומרה. ואמותיהם גועות כפרות מבחוץ, ובניהם כעגלים מבפנים, עד שעלתה צעקתם וצעקת אבות העולם למרום. בסוף שלש שעות בלילה נשמעה בכייתם לפני הקב"ה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם! קול גדיים וכבשים אנו שומעים.

באותה שעה עמד משה רבנו בבכיה לפני הקב"ה ואמר: גלוי וידוע לפניך, שלא קול גדיים וכבשים הם, אלא קול קטני עמך ישראל, ששרויים בתענית היום שלשה ימים ואסורים בקולרין ובשלשלות של ברזל ולמחר עומדים בשחיטה כגדיים וכבשים, ולב אויב שמח אליהם!

באותה שעה נתגלגלו רחמים של הקב"ה ושבר החותמות וקרע האִינרות וגִדַּע קרן רשע והשיב מחשבתו הרעה בראשו, והרים קרן ישראל והצמיח להם ישועה.

אמר ר' חֶלְבּוֹ: אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבם, ואף מחשבתו של המן הרשע לא בטלה אלא בשבילם, שנאמר: „מפי עוללים ויונקים יסדת עז"[2]. (פרשה ה).

---

1. דברים ל, כ. 2. תהלים ח, ג.

ד. קרדוניא — שם ארץ. ה. קולרין — טבעות של ברזל.

מִדְרָשׁ פָּנִים אֲחֵרִים.*)

נוסח א.

אִגַּרְתּוֹ שֶׁל הָמָן לְשַׁלִּיטֵי הַמְּדִינוֹת.

וזוהי האגרת, שכתב המן האגגי ושלח לכל ממלכות הארץ ולכל גדולי אומות העולם להרוג ולאבד כל ישראל:

„כתבתי אני, גְּדוֹל המלך ושני לו, ראש לסגנים ושביעי לסריסים ומובחר שבגדולי המלכות, הסכמתי אני וכל אִפַּרְכִּין וכל שרי המלך ופחות וסגנים וכל מלכי בני קדם והאחשדרפנים, הסכמנו כולנו בעצה אחת, בפה אחד ובדבור אחד ולשון אחד, כתבנו מרשות המלך אחשורוש והתמנו בטבעתו שלא להשיב: על עסק הנשר הגדול, שהיו כנפיו פרושות על כל העולם כולו ולא היה עוף, בהמה וחיה יכולים לעמוד בפניו, עד שבא הארי הגדול והכה את הנשר מכה גדולה ונשברו כנפיו ונמרטו אֲגַפָּיו ונתקצצו רגליו, ונעשה כל העולם כולו בנחת, בשלוה והשקט מיום שנדד מקנו, עד היום הזה. ועכשיו אנו רואים, רוצה לְגַדֵּל ולפריח נוצה ואגפַּיִם ורוצה לכסות אותנו ואת כל העולם כולו, כדרך שכסה ושסע את אבותינו הראשונים שהיו לפנינו. לכן נקבצו כל גדולי מלכי מדי ופרס מרשות המלך אחשורוש וכתבנו לכם, להיות כולנו בעצה אחת, להכין פחים לנשר זה, ללכדו קודם שיגדל כחו ויחזור אל קנו; וראינו למרט אגפיו ולשבור כנפיו ולהאכיל בשרו לעוף השמים, ולבקע ביציו ולפצוע אפרוחיו ולעקור זכרו מן העולם. ולא תהא עצתנו כעצת פרעה, שגזר על הזכרים והניח את הנקבות; ולא כעשו שאמר: „יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי”[1], ואניח את בניו להיות לי לעבדים; ולא כעמלק, שרדף אחר ישראל והרג נֶחֱשָׁלִים והניח גבוריהם; ולא כנבוכדנצר, שהגלם והניחם והושיבם בכסא מלכותו; ולא כסנחריב, שהגלם אל ארץ כארצם. אלא הסכמנו ברוח ברורה, להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, ולא יהיה להם לא זכר ולא שם ולא זרע בעולם, שלא יעשו בנו כדרך שעשו בזקנינו ובאבותינו ובגדולינו שהיו לפנינו. שכל מי שעשה עמהם טובה, לא גמלוהו אלא רעה”.

אָבְדַן יִשְׂרָאֵל וּפָמִלְיָא שֶׁל מַעְלָה.

„בלילה ההוא נדדה שנת המלך”[2]. אמר ר' יוחנן; נדדה שנת מלכו של עולם וקרא לאבות העולם ואמר להם: בניכם נתחייבו כְּלָיָה. אמרו לפניו:

---

1. בראשית כז, מא. 2. אסתר ו, א.

אפרכין — שרי המחוזות. הנשר הגדול — כנוי לישראל.

*) ספרי דאגדתא הוצאת שלמה באבר, ווילנא תרמז.

רבונו של עולם! מפני מה? אמר להם: מפני שלא קדשו שמי בימי נבוכדנצר הרשע ועשאוני כמי שאין בו כח להציל. אמרו לפניו: רבונו של עולם! כל מה שתרצה עשה בהם. כיון שראה הקב״ה שגברה מדת הדין, עמד מכסא דין וישב על כסא רחמים. ואמרה כל פָּמַלְיָא שלו לפניו: רבונו של עולם! לא בראת העולם, אלא בשביל התורה שנתת לישראל, והכל עומד בזכותם של ישראל, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי״[1], אם אומה זו אתה מְאַבֵּד — אנו מה תהא עלינו? אמר להם: לא יפה עשו לפני. אמרו לפניו: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך, שֶׁמִּיִּרְאָה עשו את הדבר הזה. מיד נתמלא הקב״ה רחמים על ישראל.

מִדְרָשׁ זוּטָא.

ארבעת המדרשים על שיר השירים, רות, איכה וקהלת הנם מן העתיקים, וכבר היו לנגד עיני בעל הילקוט שלקח מהם הרבה. במדרש שיר השירים זוטא השתמש גם הרמב״ן. את מדרש איכה זוטא מביא בעל הילקוט כלו, ומתוך קהלת זוטא שאב הרבה מאמרים ואת קהלת רבה לא ראה.

מִדְרָשׁ זוּטָא. *)

I

מִדְרָשׁ שִׁיר הַשִּׁירִים זוּטָא.

מִכָּל כְּלֵי חֶמְדָּה לֹא בָחֲרוּ יִשְׂרָאֵל אֶלָּא אֶת הַתּוֹרָה.

„הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך״[2]. משל לבן מלך, שאמר למטרונה: אי אפשי בך, טלי כל מה שתרצי, כל כלי טוב שאת יודעת, וצאי לבית אביך. מה עשתה? השקתהו והאכילתהו וקראה לעבדי בית אביה ואמרה להם: טלוהו במטתו והוליכוהו לבית אבא. כיון שנעור משנתו אמר: מי הביאני כאן? אמרה לו: אני. אמר לה: ומה ראית? אמרה לו: אתה אמרת לי: „ברי כל יפה שבכאן וטלי ולכי לבית אביך״, נסתכלתי בכל קניניך ולא

1. ירמיה לג, כה. 2. שה״ש א, ד.

שלא קדשו שמי בימי נבוכדנצר — שהשתחוו לצלם. מיראה — מיראת מות. ברי — בחרי.

*) מדרש זוטא על שיר השירים רות איכה וקהלת עם נוסחא שניה על מגלת איכה וכו׳. מאת שלמה באבר, ברלין תרנד.

מצאתי כלי חמדה יותר ממך. כך אמרו ישראל להקב״ה: „טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף״ [1]. וכן מצינו, כשנגלה הקב״ה בהר סיני ומלאכי השרת עמו, ברורהו מכל מלאכי השרת, שנאמר: „ואתא מרבבות קדש״ [2] — רבבות שאין להם מספר. אם כן למה נאמר: „שנים ועשרים אלף״? [3] אלא לִתֵּן כבוד לשבטו של לוי, שהוא מקודש מכל השבטים. כשנגלה מרוח אחת ועמו עשרים ושנים אלף מלאכי השרת ובידם עשרים ושנים אלף כתרים ונותנים בראש כל אחד ואחד משבטו של לוי, שהם שנים ועשרים אלף. ומרוח השניה ששים רבוא ושלשת אלפים והמש מאות מלאכים ובידם כתרי אש ונותנים בראש כל אחד ואחד מישראל. נגלה מרוח השלישית כפלים; שני מלאכים לכל אחד ואחד מישראל, שנאמר: „מלאכי צבאות ידודון ידודון״ [4]. נגלה מרוח מערבית ועמו מלאכי השרת, שאין להם חקר. ומִנַּיִן, שנגלה מארבע רוחות? שנאמר: „ד׳ מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן״ [5] — הרי שליש רוחות. יכול הרביעית פנויה? חבקוק מְפָרְשָׁהּ: „אלוה מתימן יבוא״ [6]. יכול האמצע פנוי? תלמוד לומר: „ותהלתו מלאה הארץ״ [7]. ולא כמנהג הארץ, כמלך, שהוא יוצא ממדינה זו למדינה זו: כשהוא יוצא ממנה — מתרוקנת, וכשהוא נכנס — מתמלאת, יכול כך היה ביום מתן תורה? כשנגלה מהר סיני, נתמלא כל העולם כולו מהדרו. יכול השמים היו פנויים? תלמוד לומר: „כסה שמים הודו״ [8]. יכול הארץ היתה פנויה? תלמוד לומר: „ותהלתו מלאה הארץ״ [9]. ממלאכי השרת לא בָרְרו להם ישראל אלא הקב״ה, שנאמר: „כי יעקב בחר לו יה״ [10], ואמר: „ד׳ מנת חלקי וכוסי״ [11]. לכך: „נגילה ונשמחה בך״. (פרשה ראשונה, ד).

מִדְרָשׁ רוּת זוּטָא.

גְּמוּל אִשָּׁה צִדְקָנִית.

„ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים יתן ד׳ את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל״ וגו׳ [12]. אמר ר׳ אחא: כל הנושא אשה כשרה, כאלו קיים כל התורה כולה מראש ועד סוף, ועליו הוא אומר: „אשתך כגפן פוריה״ וגו׳ [13]. ולפיכך נכתבה „אשת חיל״ מאל״ף ועד תי״ו:

1. תהלים קיט, עב. 2. דברים לג, ב. 3. במדבר ג, לט. 4. תהלים סח, יג. 5. דברים לג, ב. 6. חבקוק ג, ג. 7. שם שם. 8. שם שם. 9. שם שם. 10. תהלים קלה, ד. 11. שם טז, ה. 12. רות ד, יא. 13. תהלים קכח, ג.

ואין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שבדור, שנאמר: „זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל״[1]. „לבני ישראל״ לא נאמר, אלא „לבית ישראל״.

מעשה באחד שירד מנכסיו, והיתה לו אשה כשרה. לסוף נעשה שכיר. פעם אחת היה חורש בשדה, נזדמן לו אליהו זכרונו לברכה בדמות עֲרָבִי אחד. אמר לו: יש לך שבע שנים טובות, אימתי אתה מבקש אותן — עכשיו או בסוף ימיך? אמר לו: קוסם אתה? אין לי מה ליתן לך, אלא הִפָּטֵר מעלי לשלום. והזר אצלו עד שלש פעמים. פעם שלישית אמר לו: אלך ואמלך באשתי. מה עשה? הלך לו אצל אשתו ואמר לה: בא אחד אלי והטריח עלי עד שלש פעמים ואמר לי: יש לך שבע שנים טובות, אימתי אתה מבקש אותן — עכשיו או בסוף ימיך? אמרה לו: אמור לו: הבא אותן היום. והיה מתחבא מבניו וחזר אצלו ואמר לו: הבא אותן עכשיו. אמר לו: לך לביתך ואינך מגיע לשער חצרך, עד שתראה ברכה פרוסה בבית. והיו יושבים בניו לחפש בידם בעפר, ומצאו מטמון שֶׁיְּזוּנוּ שבע שנים, ובאו וקראו לאמם. ולא הגיע לשער עד שיצאת אשתו לקראתו ובשרה לו. מיד הודה להקב״ה ונחה דעתו עליו. מה עשתה אשתו הכשרה? אמרה לו: אנו בכל מקום כבר מושך עלינו הקב״ה חוט של חסד ונתן לנו לשבע שנים, אלא בוא ונעסוק בגמילות חסדים בשבע שנים הללו, שמא מוסיף לנו הקב״ה טובה מאצלו. וכן עשתה. וכל מה שעשתה, אמרה לבנה הקטן: כתוב כל מה שאנו נותנים. וכן עשה. לסוף שבע שנים בא לו אליהו, זכרונו לברכה, ואמר לו: כבר הגיעה שעה ליטול מה שנתתי לך. אמר לו: כשנטלתי — לא נטלתי אלא מדעת אשתי, אף כשאני מחזיר — לא אחזיר אלא בדעת אשתי. הלך אצלה ואמר לה: כבר בא הזקן ליטול את שלו. אמרה לו: אם מצאת בני אדם נאמנים ממנו, אתן לך פקדונך. וראה הקב״ה דבריהם ובגמילות חסדים שעשו, והוסיף להם טובה. לקיים מה שנאמר: „והיה מעשה הצדקה שלום״[2]. (ד, יא).

מִדְרָשׁ אֵיכָה זוּטָא.

הָרוֹמִי וּשְׁנֵי עֲבָדָיו הָעִבְרִים.

אמרו: מעשה בגוי אחד, ששבה שני תינוקות מארץ ישראל והיו רצים לפני סוסיו. אמר אחד לחברו: דרך זו, שאנו מהלכים בה, גמל אחד סומא

1. תהלים צח, ג. 2. ישעיה לב, יז.

יש לך שבע שנים וכו׳ — מזומנות לך שבע שנים טובות.

באחת מעיניו מהלך בה, וזו היא הליכתו, ושני פרקים שעליו — אחד של יין ואחד של חומץ, ושני בני אדם מהלכים אחריו, אחד גוי ואחד ישראל. אמר להם רבם: מנין אתם יודעים, שהגמל סומא הוא באחת מעיניו? אמרו לו: ראה עשבים שבצד הדרך: מקום שהוא כנגד עינו הסומה — לא נגע בהם, ומקום שאכל עשבים — הוא שמצד עינו הפתוחה, שהיה רואה אותם ואוכל אותם. „ומנין אתם יודעים שני פרקים שעליו — אחד של יין ואחד של חומץ"? אמרו לו: הבט באם הדרך, מקום שטפות נופלות עליו: היין נבלע, ומקום החומץ נִרְתָּח. „ומנין אתם יודעים שני בני אדם מהלכים אחריו, אחד גוי ואחד ישראל"? אמרו לו: הגוי הטיל מים באמצע הדרך, וישראל סלק עצמו לצד הדרך והטיל מים. ורץ אחריהם ומצא כדבריהם.

הגיע לפתחה של רומי אמר אחד לחברו: מריח אני קְפְלוֹטוֹת שביהודה, שמבשלים בקדרה של כפר חנניה. כעס עליהם רבם, אמר להם: אלהיכם לא היה יכול לסבול אתכם!

עד שהוא מקלל אותם, בא פַּלְמַנְטָר של מלך. אמר לו: מאין באת? אמר לו: מארץ יהודה באתי היום. אמר לו: אפשר מארץ יהודה היום, מהלך ארבע מאות פרסא? אמר לו: רוח נשבה לספינה ובאתי היום, ואם אין אתה מאמיני — ראה קַפְלוֹטִין של ארץ יהודה, שמבשלים בקדרה, ועדיין לא טעמתי מהן כלום.

נכנס רבם לתוך ביתו, עמדה אמו ושחטה לו טלה ועשתה לִבְנָהּ מיני תבשילין ופתחה לו הבית של יין. והיה רבם מיסב בסעודה, שעשתה לו אמו, ואותם התינוקות היו עומדים עליו. אמר אחד לחברו: ראה ריח הבשר הזה כריח כלב, וריח יין זה כריח מת. אמר לאמו: מה טיבו של יין זה, ומה טיבו של בשר זה? אמרה לו: רְחֵלָה היתה אצלי וְגִדַּלְתִּי אותה ונתעברה איל. כיון שילדה הרחלה, מתה וְנִשְׁתַּיָּר לי האיל, ולא היה מי שיניקהו חלב. וכלבה שלנו ילדה ונתתי את האיל עם הכלבה והיתה מניקתו עם גוריה, עד שנתגדל האיל והייתי מאכילו עשבים ושעורים, עד שבאת ושחטתי אותו לך ואתה אוכל אותו.

„עכשיו תאמרי: מה טיבו של היין הזה ומהיכן הוא?"

אמרה לו: זה היין מאותו הקבר שאביך קבור בו, והכרם עומד על קברו של אביך; ולפי שידעתי שאין בכל הכרמים חשוב כמוהו, לפיכך מלאתי לך חבית מאותו כרם וסתמתי אותה והחתמתי אותה ואמרתי: אין אני פותחה עד ביאת בני; ועכשיו שראיתיך, שמחתי שמחה גדולה ועמדתי ושחטתי את האיל ועשיתי לך מיני תבשילין ופתחתי לך את החבית.

מיד אכל ושתה ושמח באותם התינוקות שהביא עמו יותר מכל הביזה, מפני שכל מה שהיו אומרים, היה בודק אחריהם והיה מוצא דבריהם אמת.

פרקים — משאות של מסע. נרתח — תוסס למעלה. קפלוטא — מין ירק (לויך. ботунъ). אלהיכם וכו' — כלומר: משקרים אתם כי מנין אתם יכולים להריח ברומי ריח תבשיל שביהודה? פלמנטור — סופר פקידות הצבא.

אמר להם: לכו מעלי לשלום! איני כדאי שישמשוני כמותכם. נתן להם כל מיני מאכל וצדה לדרך ולוה אותם עד שיצאו מעליו וחזר לביתו. וכך נתקררה דעתו עליו. (א, ד).

גּוֹלֵי יִשְׂרָאֵל, יִרְמְיָה וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹכִים.

„נחמו נחמו עמי"[1]. אמר הקב"ה לנביאים: לכו ונחמו את ירושלים. כיון שבאו אצלה, אמרה: כבר אזני מלאות מן התוכחות, שהוכחתם אותי, ואתם באים לנחמני! „מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי"[2]. וירמיה מקונן ברוח הקדש ואומר: „בכה תבכה בלילה"[3]. מי בכה? ישראל בכה. ויש אומרים: ירמיה בכה.

אמר ר' אחא: כיון שחרבה ציון וירושלים ובית המקדש וגלו ישראל ויצאו בקוֹלָרִין, והיו ישראל מבקשים לבכות, ולא הניחום הכשדים, אלא היו רודפים ומכים אותם על צואריהם, שנאמר: „על צוארנו נרדפנו יגענו ולא הונח לנו"[4], שלא היו מניחים אותם לבכות. כיון שיצא יום ראשון, נפנו אלו לאכילה ולשתיה, ואלו נפנו לבכות, שכן נבוזראדן צוה על ירמיה: „קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע"[5]. אמרו ישראל לירמיה: נעשה תנאי בינינו: עד שאתה נתון ברוחה — הֱוֵי בוכה ביום, ואנו בוכים בלילה. וכן עשו: ירמיה היה בוכה ביום ואומר: „ארור היום אשר יֻלדתי בו. יום אשר ילדתני אמי אל יהי ברוך! ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר: ילד לך בן זכר! שמח שמחהו"[6]. וישראל בוכים בלילה, שנאמר: „בכו תבכה בלילה".

אמר הקב"ה לישראל: אתם בוכים בלילה, וירמיה בוכה ביום, ואני בוכה ביום ובלילה, שנאמר: „ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי". (שם, יז).

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְפַיֵּס אֶת יִשְׂרָאֵל.

„מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי"[7]. לעתיד לבא יבוא הקב"ה לפייסה לכנסת ישראל, והיא אומרת לפניו: רבונו של עולם! במה אתנחם, שלא עשית לי אפילו כבשר ודם? יוסף, שהוא בשר ודם, אף על פי שגמלוהו אחיו רעות, לא נקם מהם, אלא כשבאו אחיו אצלו, לא כבש רחמיו עליהם. שנאמר: „ולא יכול יוסף להתאפק"[8], אבל אתה כבשת רחמיך ממנו והנחת אמונתך, שכתוב בך: „ד' ד' אל רחום וחנון"[9].

דבר אחר: אמרה לפניו: רבונו של עולם! זכורה אני אחוה ורעות, שהיו לי עמך, ויודעת אני כמה נסים וגבורות שעשית לי. אף אני עשיתי לך טובות: קדשתי את שמך הגדול על אותם הנסים והגבורות ואמרתי שירה על כל נס

1. ישעיה מ, א. 2. ירמיה ח, כג. 3. איכה א, ב. 4. שם ה, ה. 5. ירמיה לט, יב. 6. שם כ, יד–טו. 7. שה"ש ה, א. 8. בראשית מה, א. 9. שמות לד, ו.

קולרין – עול של ברזל.

ונם וקבלתי תורתך, מה שלא קבלו אומות העולם, וצפיתי שאכנס אני ואתה לגן עדן ותשמחני שם, שנאמר: „אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני"[1]. כיון שנכנסתי אל ביתך, הבאת עלי צרים והשחקתם עלי, שנאמר: „ראוה צרים שחקו על משבתיה"[2] — במה אתנחם? אמר לה הקב"ה: את אומרת כך, לא צערתי עמך באותו צער? משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שבאו עליו אויבים והציתו אש בביתו, והיה יושב ודומם. אמר: מה אעשה? אעמוד וארוצה מביתי? אין בי כח בדרך. ישב והיה מגיע האור אצלו. חזרו ואמרו לו: אדוני המלך! מפני מה אתה יושב והאור בביתך? אף כך הקב"ה: בשעה שנכנסו אויבים להיכל והציתו אש בבית המקדש, היה הקב"ה יושב ובוכה. נכנס אסף אצלו ואמר לו: האור דולק בביתך ואתה יושב? קום צא מביתך! שנאמר: „הרימה פעמיך למשאות נצח כל הרע אויב בקדש"[3].

באותה שעה מתכנסים כל הנביאים והולכים אצל ירושלים לנחמה. אמר להם הקב"ה: למי אתם צריכים לנחם תחלה, לי או לירושלים? מי שמת לו בן — למי מנחמים? לא לאב? מי שנשרף ביתו — למי מנחמים? לא לבעליו? לא כל שכן שאיני צריך לתנחומים תחלה? אף על פי כן לכו ופייסוה.

ומתכנסים כלם והולכים אצלה. וכיון שהיא רואה אותם, אומרת להם: לכו לכם, איני צריכה לתנחומים של בני!

מיד הולכים לפני הקב"ה ואומרים לפניו: רבונו של עולם! אינה מקבלת פיוסים שלנו.

אמר להם: אין ראוי שילך, אלא אני בעצמי אפייסנה, מפני שעברתי על הדין. כתבתי בתורה: „לא תעבד בבכור שורך ולא תגז בכור צאנך"[4], ולישראל קראתי „בני בכורי ישראל"[5] — ואמרתי להם: „הביאו את צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו"[6]! כתבתי בתורתי: „לא תשנא את אחיך בלבבך"[7] — ואני שנאתיה! לפיכך אני ראוי לפייסה.

מיד הלך הקב"ה אצלה ואומר לה: כעס זה למה? אמרה לפניו: רבונו של עולם! ולא אכעס — שֶׁהִגְלֵיתַנִי לבין אומות העולם וקללתני קללות רעות ונעשו פני כשולי קדרה ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול? אמר לה: כנגד זכות שעשית, כך יש לך חובה וזה שכעסתי עליך. כתבתי: „כבד את אביך ואת אמך"[8], ואת כתבת: „אב ואם הקלו בך"[9]. כתבתי בתורה: „שופך דם האדם באדם דמו ישפך"[10], ואת כתבת: „אנשי רכיל היו בך למען שפך דם"[11]. כתבתי בתורה: „לא תרצח לא תנאף לא תגנב"[12], ואת כתבת: „אלה וכחש ורצח וגנב ונאף"[13].

אמרה לפניו: רבונו של עולם! כיון שהגליתני לבין אומות העולם, בדין הוא שלא אשמור שבת — וקיימתי מצותיך.

1. שה"ש ח, ב. 2. איכה א, ז. 3. תהלים עד, ג. 4. דברים טו, יט. 5. שמות ד, כב. 6. ירמיה כז, יב. 7. ויקרא יט, יז. 8. שמות כ, יב. 9. יחזקאל כב, ז. 10. בראשית ט, ו. 11. יחזקאל כב, ט. 12. שמות כ, יג. 13. הושע ד, ב.

אמר לה: בתי הגיע זמנך לגאל.

אמרה לפניו: איני מתנחמת, עד שתראני באותם רשעים שצערוני והרפו את שמך.

מיד אמר לה: בתי, חייך! אני מביא אותם לפניך ונפרע מהם בפניך, עד שאוכלים את בשרם. שנאמר: „והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסים דמם ישכרון וידעו כל בשר כי אני ד׳ מושיעך וגואלך אביר יעקב״[1]. (א, כד).

מִדְרָשׁ אֵיכָה זוּטָא.

נוסחא שניה.

„מְנַחֵם“.

„אין לה מנחם מכל אוהביה״[2]. אמרו: אותו היום שנכנסו אויבים לעיר והחריבו בית המקדש, היה חוץ לישראל יהודי אחד חורש במחרשתו וראה שהפרה שהיה חורש בה, הפילה את עצמה לארץ ולא היתה רוצה לחרוש, אלא תמיד היתה גועה. ראה אותו האיש ונבהל מאד והיה מכה את הפרה כדי שתחרוש, ולא היתה רוצה, אלא תמיד היתה מפלת עצמה לארץ. והוא מכה אותה תמיד, עד ששמע קול אומר: מה לך לפרה? הנח אותה, שהיא צועקת על חורבן הבית ועל המקדש, שנשרף היום! מיד קרע את בגדיו ותלש את שערו וצעק, ונתן אפר על ראשו ובכה ואמר: אוי נא לי! אוי נא לי!

לאחר שתים או שלש שעות עמדה הפרה על רגליה ורקדה ושמחה. תמה האיש מאד. שמע קול אמר: טְעוֹן וחרוש, כי בשעה זאת נולד משיח. שמע האיש, רחץ פניו וקם ושמח. הלך לביתו ולקח רצועות ארוכות של משי לתינוקות להעציבם בעריסה. לקחן והלך לירושלים. וכשבא לעיר, לקחן ונתנן על זרועותיו וקרא ברחוב העיר: מי יקנה רצועה לבנו או לבתו? שמעה שכנת אם משיח ואמרה לו: לך לבית פלונית, שהרי ילד יולד לה. הלך ונכנס לבית ואמר לה: קני לבנך רצועה. אמרה לו: לא אקנה לו, כי הוא נולד ביום שנחרב בית המקדש — ארור היום, שהוא נולד בו! מיד בא האיש אצל הילד ונשקו על ראשו ונתן לו רצועה, ובקש האם עליו והלך לו לביתו. ובכל שנה ושנה בא לירושלים לראותו. ושם הילד מנחם בן עמיאל. שנה אחת בא לירושלים ונכנס לבית. מיד הרימה אם הילד קולה ואמרה: אין לה מנחם, שהרי נגנז. והוא שכתוב: „אין לה מנחם מכל אוהביה״.

---

1. ישעיה מט, כו. 2. איכה א, ב.

להעציבם — לחתלם; בקש האם עליו — בקש את אמו שתטפח אותו היטב. נגנז — נעלם.

קֹהֶלֶת זוּטָא.

בְּחֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן.

„ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו" [1]. כיון שברא הקב"ה את האדם, נְטָלוֹ והוליכו באילני גן עדן ואמר לו: ראה את מעשי האלהים מה נאים הם, מה משובחים הם! כל מה שבראתי, בשבילך בראתי, אל תקלקל במעשיך. ועמד וקלקל במעשיו ונקנסה עליו מיתה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות.

אמר ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי: בשעה שאמר הקב"ה למשה: „הן קרבו ימיך למות" [2], היה דומה משה באותה שעה לאשה מְעוּבָּרָה חבושה בבית האסורים. ילדה שם וגִדְּלָה שם ומתה שם. פעם אחת נמצא המלך עובר על פתח בית האסורים והתחיל אותו תינוק בוכה ואמר: אדוני המלך, כאן נולדתי, כאן גדלתי, ואיני יודע באיזה חטא. אמר לו: בחטאה של אמך. כך בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: „הן קרבו ימיך למות", אמר לפניו: רבונו של עולם! באיזה חטא? אמר לו: בחטאו של אדם הראשון. (ז, יג).

עֲשָׂרָה דְבָרִים מְחַיְּבִים אֶת הָאָדָם בְּכָל יוֹם.

„החכמה תעז לחכם מעשרה שליטים" [3]. וכי יש עשרה שליטים במקום אחד? והלא אין שם אלא שליט אחד וגבאי אחד: שליט אחד — זה הרוח, וגבאי אחד — זה מלאך המות, ומה תלמוד לומר „מעשרה שליטים"? אלא שאפילו אדם קורא ושונה ויושב בתענית ומאכיל רעבים ומשקה צמאים ומלביש ערומים — וּלְוַאי שיהא ניצול מעשרה דברים, שמחייבים אותו בכל יום, אלו: שתי עיניו ושתי אזניו ושתי ידיו ושתי רגליו ופיו וגופו. שתי עיניו: שמראות אותו דברים בטלים, דתנן: אל תתן עיניך בדבר שאינו שלך, שעיניך דומות לשערי רקיע. — שתי אזניו: ששמע דברים בטלים, דתנן: אל תשמיע דברים בטלים לאזניך, מפני שהן נכוות תחלה לאברים. שתי ידיו: שהוא גוזל וחומס בהן, אל תטול מזרוע זה ותתן לזה. שתי רגליו: שמרגילות אותו לדבר עברה, דתנן: אל יקדימוך רגליך לדבר עברה, שלא יקדימוך מוקשי מות. פיו: שמוציא הבל, דתנן: „אפילו אדם שיושב וקורא". כל גופו: שחוטא בו ביום. (ז,יט).

1. קהלת ז, יג. 2. דברים לא, יד. 3. קהלת ז, יט.

מִדְרָשׁ אַגָּדַת בְּרֵאשִׁית.

מדרש זה כולל עשרים ושמונה דרשות לספר בראשית. כל דרשה נחלקת לשלשה פרקים: פרק של תורה, פרק של נביאים (היינו מן ה„הפטרה" שבסדר השבוע) ופרק של כתובים (מן התהלים). מדרש זה הוא חבורו של אחד הדרשנים, ותכנו לקוח בעיקר מן התנחומא הוצאת ש. בובר.

מִדְרָשׁ אַגָּדַת בְּרֵאשִׁית.

הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ מַה שֶּׁעָתִיד אָדָם לַחֲשֹׁב.

„כה אמר ד' אלהים והיה ביום ההוא יעלו דברים על לבבך והשבת מחשבת רעה" [1]. אמר הקב"ה לגוג: אל תאמר מה שאתה חושב בלבך, שאיני יודע. בא ירמיהו ואמר: „עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו" [2]. אמרתי לו: רמ"ח אברים בראתי באדם זה וכלם עומדים במדתם כמו שבראתים, חוץ מן הלב. אמר ירמיהו: לב זה מתהלך משעה לשעה והוא משנה את עצמו וּמְעַקֵּם את עצמו; עקוב הלב מכל האברים ואנוש הוא מי ידענו. „אני ד' חוקר לב" [3]: אני שבראתיו, יודע אני מה הוא. ולא תאמר, שמשבראתי אותך אני יודע לבבך, אלא עד שלא בראתי אותך אני יודע מה שאתה עתיד לחשב. וּמִנַּיִן? שכך דוד מצוה לשלמה בנו ואומר לו: „ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה" [4]. ולמה? „כי כל לבבות דורש ד' וכל יצר מחשבות מבין" [5].

אמר ר' אחא: מהו „וכל יצר מחשבות מבין"? אלא עד שלא בראו בעולם יודע מעשיו ומחשבותיו, משברא אותו על אחת כמה וכמה!

(פרק שני, נביאים).

שְׂכָרָם שֶׁל עוֹנֵי „אָמֵן".

„ומדברך נאוה" [6]. הַמִּדְבָּר שבכם נאה לפני, על אחת כמה וכמה הַיִּשּׁוּב שבכם! ואיזה הוא המדבר? אלו עם הארץ, שאינם יודעים לא לקרות ולא לשנות ולא לדרוש, כמדבר שאינו מגדל פירות, והם נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומברכים, „ברוך יוצר המאורות" ו„מחיה מתים": שהוא ברא ומחיה מתים, והם עונים אחריו „אמן" ואומרים: מאמינים אנו שהוא מחיה מתים והוא שברא את העולם — אפילו אין בידם שכר אמן זה — דַּיָּם. לכך ישעיה נותן שבח לפני הקדוש ברוך הוא: „ד' אלהי אתה ארוממך אודה שמך" [7] — אלו אין בידינו אלא הודייה שאנו מודים לך, דיינו, „כי עשית פלא" [7] —

1. יחזקאל לח, י. 2. ירמיה יז, ט. 3. שם שם י. 4. דברי הימים א, כח, ט. 5. שם שם. 6. שה"ש ד, ג. 7. ישעיה כה, א.

פלאים מעשי ידיך ואתה מדקדק עמם כדי ליתן להם שכר. הייתי אומר, שיטלו שכר על התרומה ועל המעשרות ועל חלה ועל מילה ותפילין וציצית ומזוזה ושבת ומועדות? אבל על האמן הזה, שהם אומרים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אתה נותן שכר! „עשית פלא עצות מרחוק אמונה אמן"[1]. לכך נאה לְשַׁבֵּחַ, לרומם, שאין אתה מאבד שכר מצוה בין קטנה ובין גדולה.
(פרק פ, נביאים).

בִּרְכַּת יַעֲקֹב.

„שמע אלי יעקב וישראל מקוראי"[2]. זהו שאמר הכתוב: „ולא אותי קראת יעקב"[3]. משל למלך, שהיה לו אוהב עני. ועשה אותו עני משתה וקרא לבניו. הלך המלך מעצמו ועמד לו באמצע הבית ואמר לעני: לכל בניך קראת, ולי לא קראת — איני אוהבך? אמר לו: בבקשה ממך! עני אני ולא עשיתי לפי כבודך והייתי מתבייש לקרות אותך. אמר לו המלך: חייך! לא תתבייש, חביב לי שלך יותר ממה שמתקינים לי בפלטין שלי. כך בשעה שבא יעקב אבינו לִיפָּטֵר מן העולם, קרא לבניו ואמר להם צואתו וברכם והשרה אותם בכל הארץ. מיד נגלה עליו הקב"ה ואמר לו: יעקב, לי אין אתה קורא? „ולא אותי קראת יעקב!" אמר לפניו: רבונו של עולם! מתבייש הייתי לקרותך, שאני עני. אמר לו: אין אתה יודע, שאם יקרא אותי עני — לו אני שומע: שנאמר: „זה עני קרא וד' שומע"[4], היה לך לקרות אותי עם בניך. אמר לו: מתבייש הייתי. אמר לו: חס ושלום לך מְבוּשָׁה! שנאמר: „לא עתה יבוש יעקב" וגו'[5]. כיון שראו אותו בניו, התחילו משבחים להקב"ה ולעַנְוְתָנוּתוֹ שאינו מבזה ליראיו. ומה כתיב אחריו? „כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדוש ישראל" וגו'.[6] ואם כן: „שמע אלי יעקב".
(פרק פ"ד, כתובים).

מִדְרָשׁ „וַיּוֹשַׁע".

חבור אגדי זה משמש מדרש על שירת הים ויציאת מצרים ושמו נקרא על שם כתוב הפתיחה „ויושע ד' ביום ההוא". במדרש זה אנו מוצאים ראשונה את האגדה על ארמילוס מלך רומי, אשר ימית את משיח בן יוסף ואשר יומת ביד משיח בן דוד. בחריצות יתרה סומך בעל המדרש את גאולת ישראל

1. ישעיה כה, א. 2. שם מח, יב. 3. שם מג, כב. 4. תהלים לד, ז. 5. ישעיה כט, כב. 6. שם, שם כג.

עשית פלא וגו' — אתה עשית פלא לתת שכר בעד אמירת אמן.

משעבוד מצרים לגאולת ישראל משעבוד גלויות לעתיד לבוא והריהו מתאר את המשפט אשר יעשה הקב"ה באומות העולם בעמק יהושפט, את חדוש השמים והארץ ואת האֹשֶר הנצחי שישתרר אז בעולם.

מדרש זה נתחבר במאה האחת עשרה או השתים עשרה.

מִדְרָשׁ וַיּוֹשַׁע.

הַמִּשְׁפָּט שֶׁבֵּין עוּזָא שַׂר שֶׁל מִצְרַיִם וּבֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

„וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ד' במצרים"[1]. אמרו חכמינו, זכרונם לברכה: בשעה שבקש הקב"ה להטביע המצרים בים, עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבונו של עולם! מפני מה אתה רוצה להטביע בני בים? כלום טִבְּעוּ אחד מבניך, או הרגו בני אחד מבניך? ואם בשביל שִׁעְבּוּד ששעבדו בהם אתה רוצה להטביעם — כבר נטלו בניך את שכרם: שכל כסף וזהב, שהיה להם, נטלו! מיד כנס הקב"ה פָּמַלְיָא של מעלה ואמר להם: שפטו נא ביני ובין עוזא שר של מצרים באמת. מתחלה הבאת עליהם רעב והעמדתי להם יוסף אוהבי, שהצילם, ואחר כך באו שם כגרים ברעב, והם שעבדו בהם בכל עבודה קשה שבעולם, והם צעקו מרוב עבודה, ותעל שועתם לפני ושלחתי לפרעה שלוחי הנאמנים: משה ואהרן, ובאו לפני פרעה ואמרו לו: „כה אמר ד' שלח את עמי ויעבדוני"[2]. ולפני אותו רשע היו יושבים מלכי מזרח ומערב והתחיל להתגאות ואמר: „מי ד' אשר אשמע בקולו?"[3]. איך לא בא לפני, כמו שבאים כל מלכי מזרח ומערב? ולמה לא הביא דורון לפני, כדרך שמביאים לו כל המלכים? אבל אלוה זה, שאתם אומרים — איני מכירו! — מה עשה? חזר וּפִשְׁפֵּשׁ בפנקסיו ולא מצא כתוב משליחותו. השיב ואמר לעבדיו: אלוה זה מעולם שמעתם? השיבו לו חכמיו ואמרו: שמענו שבן מלכים הוא ובן מלכי קדם. — אָמר לשלוחי: מה מעשיו של אלוה זה? השיבו ואמרו לו: הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, הוא ברא את השמים ואת הארץ והוא ממית ומחיה ונפש כל חי בידו. — השיב ואמר לשלוחי: לא יש אלוה כזה בכל העולם, שיעשה אלו המעשים, אלא אני לבדי: שאני בראתני ונילוס נהרי! — ועל דבר זה שכפר בי, שלחתי בו עשר מכות, עד ששלח בני בעל כרחו. ועם כל זאת לא מנע עצמו מרשעו וחוזר ורודף אחריהם

1. שמות יד, לא. 2. שם ז, כו. 3. שם ה, ב.

פמליא של מעלה – חבורת מלאכי השרת. דורון – מתנה.

להחזירם לשעבודו. ולפי שנעשה בו כל זאת ולא הכיר אותי, אין דינו אלא לְטַבְּעוֹ בים הוא וכל חילו. — מיד ענו כל פמליא של מעלה: בדין גדול יש לך להטביעם בים. — כשראה עוזא כך, פתח ואמר: רבון העולם! יודע אני שחייבים הם לך, אלא יהי רצון מלפניך, שתתנהג עמם במדת רחמים ורחם על מעשה ידיך, כמו שכתוב: „ורחמיו על כל מעשיו" [1]. ובקש הקב"ה לרחם עליהם, עד שבא גבריאל ונטל דְּפוּס של לבנים, שהיו עושים במצרים, והראה אותה לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבון העולמים! אומה ארורה, שבזו העבודה קשה שִׁעְבְּדוּ בניך, ותרחם עליהם? וחזר הקב"ה מן מדת רחמים וישב עליהם על כסא דין וטִבְּעָם בים.

בְּעִקְבוֹת הַמָּשִׁיחַ.

„ד' ימלך לעולם ועד" [2]. אמרו חכמינו, זכרונם לברכה: אמר להם משה לישראל: ראיתם הנסים והגבורות, שעשה לכם הקדוש ברוך הוא? יותר ויותר עתיד לעשות לכם לעתיד לבוא בעולם הזה ובעולם הבא. העולם הזה — מלחמות וצרות ויצר רע ושטן ומלאך המות, ויש להם רשות לשלוט בעולם. אבל לעולם הבא — אין בו לא צרות ולא אנחות ולא שעבוד ולא יצר הרע ולא שטן ולא מלאך המות, שנאמר: „ומחה ד' אלהים דמעה מעל כל פנים" [3], וכתיב: „ואמר ביום ההוא זה ד' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו" [4]. — וכשיגיעו ימות המשיח, יעלה גוג ומגוג על ארץ ישראל, לפי ששמע שישראל בלא מלך ויושבים לבטח, מיד יקח עמו שבעים ואחת אומה ויעלה לירושלים ויאמר: פרעה היה שוטה, שגזר להרוג את הזכרים והניח את הנקבות; ובלק טפש היה, שרצה לקללם ולא היה יודע, שאלהיהם היה מברכם; המן היה משוגע, שרצה להרגם ולא היה יודע, שאלהיהם יכול להצילם. אבל אני לא אעשה כן, אלא אעלה ואלחם עם אלהיהם תחלה ואחר כך אהרוג אותם. שנאמר: „יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ד' ועל משיחו" [5]. ויאמר לו הקב"ה: רשע, עמי אתה מבקש לעשות מלחמה? בחייך! אני אעשה עמך. מיד יוריד עליו אבני אֶלְגָּבִישׁ, שהן גנוזות ברקיע, ויגוף אותם מגפה גדולה, שנאמר: „וזאת תהיה המגפה אשר יגף ד' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים: המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם" [6].

ואחריו יקום מלך עז פנים ויעשה מלחמה עם ישראל שלשה חדשים ושמו אַרְמִילוֹס, ואלו הן אותותיו: יהיה קרח ועינו האחת קטנה והאחרת גדולה, וזרועו של ימין טפח והאחרת שתי אמות וחצי, ותהיה צרעת במצחו ואזנו

1. תהלים קמה, ט. 2. שמות טו, יח. 3. ישעיה כה, ח. 4. שם שם, ט. 5. תהלים ב, ב. 6. זכריה יד, יב.

הימנית סתומה והאחרת פתוחה. וכשיבא אדם לדבר אליו טובות — יטה לו אזנו הסתומה, ואם ירצה אדם לדבר אליו רעה — יטה לו אזנו הפתוחה. ויעלה לירושלים ויהרוג משיח בן יוסף, שנאמר: „והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד"[1].

ואחר כך יבא משיח בן דוד בענן, שנאמר: „וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוה" וגו'[2], וכתיב בָּתְרֵיהּ: „ולה יהב שלטן ויקר ומלכו"[3], וימית ארמילוס הרשע, שנאמר: „וברוח שפתיו ימית רשע"[4]. ואחר כך יְקַבֵּץ נדחי ישראל המפוזרים לכאן ולכאן, שנאמר: „אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבו כמו רבו"[5]. ויהיו תלויות בירושלים שבעים ושתים מרגליות, שהן מבהיקות מסוף העולם ועד סופו, ואומות ילכו לאותה אורה, שנאמר: „והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך"[6]. וההיכל יוריד הקב"ה מן השמים, כמו שהראהו הקב"ה למשה, שנאמר: „תְבִאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ד'"[7]. וישבו שם ישראל אלפים שנה ואוכלים את לויתן. ולקץ אלפים שנה ישב הקב"ה על כסא דין בעמק יהושפט. ומיד השמים והארץ נחלפים, וחמה ולבנה בושים, שנאמר: „וחפרה הלבנה ובושה החמה"[8]. ומנין שביום השלישי יקימנו? שנאמר: „ביום השלישי יקִמנו ונחיה לפניו"[9] — זה הדין. והקב"ה מביא כל אומה ולשון ויאמר להם: למי עבדתם בעולם שהלך ולמי השתחויתם? והם אומרים: לאלילי כסף ולאלילי זהב. ויאמר להם הקב"ה: עברו אתם ואלהיכם באש הזאת, אם יכולים להציל אתכם — יצילו. מיד הם עוברים ונשרפים שם, שנאמר: „ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים"[10]. מיד עונים: „כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ד' אבינו גואלנו מעולם שמך"[11]. מיד הקב"ה יצילם מדינה של גיהנם ויושבים בגן עדן ומתעדנים מפירותיו, שנאמר: „וענוים יירשו ארץ והתענגו על רב שלום"[12]. ואחר כך מחדש להם הקב"ה שמים וארץ, שנאמר: „כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה"[13]. והארץ עתיד הקב"ה לחדשה ומוציאה את האילנות וכל מיני מגדים והכל חיים לעולם ולעולמי עולמים.

מִדְרַשׁ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת.

מדרש זה נקרא בכתב היד שבוַטִיקָן גם בשם „הגדת שבועות" והריהו משמש באמת מעין הגדה לחג מתן תורה. עיקרו אגדות וספורים ודרשות על כל דבור ודבור מעשרת הדברות. המסדר אסף ממדרשים שונים וגם מן התלמוד את כל דבר שיש לו ענין אל עשרת הדברות. פתיחתו לקוחה כלה מן הספר „פרקי דר' אליעזר".

1. תהלים יב, י. 2. דניאל ז, יג. 3. שם שם יד. 4. ישעיה יא, ד. 5. זכריה י, ח. 6. ישעיה ס, ג. 7. שמות טו, יז. 8. ישעיה כד, כג. 9. הושע ו, ב. 10. תהלים ט, יח. 11. ישעיה סג, טז. 12. תהלים לז, יא. 13. ישעיה סה, יז.

מִדְרַשׁ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת.

שְׂכָרוֹ שֶׁל מִי שֶׁהָיָה נִזְהָר בִּשְׁבוּעָה.

מעשה באדם אחד שלא רצה לִישָּׁבַע כל ימיו, והיה עשיר גדול, ובשעת פטירתו מן העולם קרא לבנו ואמר לו: בני, אני מזהירך, שלא תשבע כלל, לא באמת ולא בשקר, שכל העושר שהיה לי — לא רווחתי אותו אלא ששמרתי עצמי משבועה, ואפילו שבועת אמת לא רציתי לישבע והצליחני הקדוש ברוך הוא בכל יום ובכל סחורה ובכל מעשה ידי. ענה לו: אבא, אני אקיים כל מצוותיך ולא אשבע כלל.

וכשנפטר אביו מן העולם והניח חיים לכל ישראל, באו רמאים על היתום ובקשו ממנו ממון הרבה. אמרו לו: ממון, שאביך חייב לנו, תן לנו. אמר להם: לא היו דברים מעולם. באו לדין לפני הדיין וחייבו אותו שבועה. חשב היתום בלבו ואמר: מה אעשה? אם אשבע, הריני מחלל שם שמים ומבטל מצות אבי, מוטב שאפרע להם ולא אשבע. פרע להם כל הממון שהניח לו אביו ונשארו לו דֵינָרִין של זהב והוכרח לפרוע להם, ולא נשאר בידו כלום. באו הרמאים ואמרו לו: תפרע לנו ממון שאתה חייב לנו, או תשבע לנו, שלא נשאר בידך כלום. אמר: לא אשבע לעולם. חבשוהו ואסרוהו בבית הסוהר. ואשתו היתה צדקת ויפת תואר ומתביישת לשאול מבני אדם שום דבר, והיתה נוטלת בגדים לבנים לכבס ומפרנסה בעלה בבית הסוהר ובניה ועצמה.

יום אחד הלכה לנהר לכבס עם בניה. ובאה שם ספינה אחת, וכשראה אותה בעל הספינה חמדה בלבו ביותר ואמר לה: כבסי בגדי ואתן לך דינר זהב. אמרה: כן אעשה. לקחה הדינר ונתנה לפדות את בעלה מבית הסוהר וכבסה הבגדים. וכשהלכה להחזירם, חטפה בעל הספינה והלך לו. והיו בניה מרחוק עומדים ובוכים בכיה גדולה. והלכו לאביהם וספרו לו ואמרו: נשבית אמנו. נתן עיניו לשמים ואמר: ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהגיענו לכך, שנשארתי בלא מזון ובלא מחיה. ונשא עיניו לשמים ואמר לפניו: רבונו של עולם! רחם עלי ועל בני הקטנים, שהם יתומים. והלכו יחדיו, עד שהגיעו לנהר שהיה קרוב לים, ולא היה שם מעבר לעבור הנהר. מה עשה אותו חסיד? פשט את מלבושיו ושם עצמו לשוט את הנהר. כיון שהגיע אצל הנהר, שְׁטָפוּ הנהר. זימן לו הקדוש ברוך הוא דף גדול אחד וישב עליו הוא ובנו הקטן, עד שבאו למדינה אחת ונתנו לו מקניהם לרעות. ובניו, שנשארו על שפת הנהר, היו צועקים ובוכים, עד שבאה ספינה אחת והוליכה אותם בשבי.

יום אחד היה יושב אותו הסיד על שפת נהר אחד, שהיה מלא נחשים ועקרבים, ונזכר מה שכבר היה עשיר גדול והיאך נשאר יחיד. והרים קולו

בבכיה ואמר: „רבונו של עולם! נשארתי בלא אשה ובלא בנים ובלא ממון, ואין לי מי שירחם עלי. גלוי וידוע לפניך, שטוב מותי מחיי"! ורצה להשליך עצמו בנהר; וכשראה ההרוגים, שהרגו הנחשים והעקרבים, נבהל. וראה דמות אחד שקורא לו: פלוני בר פלוני! אל תבהל, שהיום כמה שנים שמור לך ממון הרבה ועכשיו הגיע זמנך, שהקב"ה מעלה אותך לגדולה על ששמרת פיך משבועה ולא הללת שם שמים ולא בטלת מצות אביך, טול משם כל הממון. לקח הממון שהיה שם ושכר פועלים הרבה ובנה לו פַלָטְרִין גדולים ועיירות גדולות ונעשה מלך. ולבסוף עשה לו הקב"ה נס והחזיר לו אשתו ובניו ועשה אותם מלכים ושלטונים. ונתן אותו האיש צדקה ושבח והודאה להקדוש ברוך הוא, ששלם לו שכרו משלם. מי גרם כל זאת? אלא שמירת פיו משבועה, שאפילו שבועת אמת לא רצה לישבע.

הַדִּבּוּר הָרְבִיעִי.

„זכור את יום השבת לקדשו"[1]. כאשר צוך ד' אלהיך: „ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לד' אלהיך לא תעשה כל מלאכה"[2]. ויום השביעי בחר בו הקב"ה וקדשו לשמו וחמדת ימים קראו, כי בו חבר שמים וארץ וברכו, שנאמר: „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו"[3]. והנחילו לעם ישראל, שבחר אותם משאר אומות, ונתנו בחלקם, שלא יהא צער במחנותם, כי לשמחה גדולה נתנו אלהים לנו, ואפילו אסירי גיהנם ינוחו ביום השבת.

כשנכנס שבת, מלאך הממונה על הנפשות, דוּמָה שמו, מכריז ואומר: צאו מגיהנם! ומתיר אותם ואינם נדונים בשבת. וכשישראל אומרים קדושה במוצאי שבת, דוּמָה מכריז ואומר: צאו ובאו לבית צלמות ולא סדרים אותם שאין אומרים סדר קדושה, ולא ישראל שאומרים סדר קדושה. ולכך חייבים כל ישראל לומר סדר קדושה במוצאי שבת ולשמור שבת, שכל המשמר את השבת, יהיה לו חלק לעולם הבא; וכל המחלל את השבת — כאלו מעיד עדות שקר באדון שלו. אשרי שומרי שבת ואשרי מעַנְּגוֹ ואשרי מכבדו! שנאמר: „וכבדתו מעשות דרכיך ממצא חפציך ודבר דבר"[4].

שְׂכָרוֹ שֶׁל תִּינוֹק שֶׁלָּמַד סֵפֶר בְּרֵאשִׁית.

מעשה בחסיד אחד, שהיה זקן של שבעים שנה ולא היה לו בן, והיה לו ממון הרבה. ובכל יום ויום היה הולך לבית הכנסת, וכשהיו הנערים יוצאים

1. שמות כ, ח. 2. שם שם, ט—י. 3. בראשית ב, ג. 4. ישעיה נח, יג.

ס ד ר ק ד ו ש ה — פסוקי הקדושה שאומרים בתפלת „ובא לציון".

מבית רבם, היה מחבקם ומנשקם והיה אומר להם: אמרו לי פסוקיכם. כל אחד ואחד אומר לו פסוק שלו, והוא היה בוכה ואומר: אשריכם, שזכיתם לבנים שעוסקים בתורה! והיה אומר: אוי לי! שכל נכסי ינחל אחר. מה עשה אותו חסיד? עמד ופזר כל נכסיו לתלמידי חכמים. אמר: שמא יהיה לי חלק לעולם הבא עמהם. מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ונתן לו בן לשבעים שנה. כיון שהיה בן חמש, היה מרכיבו על כתפו ומוליכו לבית המדרש. אמר לו לרבו: איזה ספר יתחיל בני? אמר לו: בספר „ויקרא". אמר לו: לא יתחיל אלא בספר „בראשית", שהוא שבח להקדוש ברוך הוא. ומיד פתח ספר בראשית. יום אחד אמר הבן לאביו: עד מתי אתה תרכיבני על כתפך? הניחני לילך, אני יודע הדרך ואלך בעצמי. אמר לו: לך. כיון שהלך, פגע בו שליח של המלך. כיון שראה אותו שהוא יפה הרבה, לקחו והוליכו לביתו. וכשבא לעת משתה, ראה אביו שלא בא, הלך אצל רבו, אמר לו: בני ששלחתי אצלך — היכן הוא? אמר לו: איני יודע, שלא בא היום ללמוד. כששמע אביו כך, צעק ובכה והלך בפרשת דרכים ושאל בכל הדרכים: ראיתם בני? כך וכך היה לו סימן. אמרו לו: לא ראינו אותו. כששמע כך, היה הוא ואשתו צועקים ובוכים ומתפלשים באפר, עד שעלתה בכייתם למרום.

באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא והביא חולי על המלך, ואמר לעבדיו: הביאו לי ספר רפואות. וכן עשו. והקדוש ברוך הוא הפכו לספר בראשית. פתחו אותו עבדיו, ולא היו יכולים לקרות בו. אמרו לו עבדיו: כמדומים אנו, ספר יהודים הוא זה. בקשו יהודים ולא מצאו. אמר השליח למלך: כשהלכתי בכפר של יהודי. גנבתי משם תינוק. אולי הוא יודע לקרות בו. אמר לו המלך: לך והביאו לי. הלך והביאו לפניו. אמר המלך לתינוק: בני, יודע אתה לקרות בזה הספר? אשריך ואשרינו! כיון שראה התינוק הספר, צעק ובכה ונפל מלא קומתו ארצה. אמר המלך: כמדומה אני, שאתה ירא ממני. אמר לו: איני ירא ממך, אני יחיד לאמי ונתנני הקדוש ברוך הוא לאבי לשבעים שנה ולמדני ספר זה. אמר לו: יודע אני בטוב לקרות. פתח לו מן בראשית וקראו עד „וַיְכֻלּוּ". אמר לו: יודע אתה לפרשו? אמר לו: כן. מיד נתן הקדוש ברוך הוא בו דעה והכמה ותבונה ופרש לו הכל. כששמע המלך גבורתו של הקדוש ברוך הוא, מיד עמד מכסאו והושיבו במקומו, עד שפרש לו הכל. אמר לו המלך: רפואה באה לי על ידך, שְׁאַל ממני מה שתחפוץ, ואתן לך. אמר לו התינוק: איני מבקש ממך מאומה, אלא תחזירני לאבי ולאמי. מיד צוה המלך להוליכו לבית גנזיו ונתן לו כסף וזהב ומרגליות והשיבוהו לאביו ולאמו. כשראו אותו אביו ואמו, נתנו שבח והודיה להקדוש ברוך הוא ובאותה שעה שמחו שמחה הרבה.

מכאן אמרו חכמינו: ומה זה, שלא למד אלא ספר בראשית, היה לו שכר כל כך, המלמד לבנו תורה או משנה על אחת כמה וכמה! ומה זה,

שלא כבד את אביו אלא שעה אחת, נתן לו הקב״ה כבוד זה, המכבד אביו ואמו יומם ולילה — על אחת כמה וכמה שישלם לו הקב״ה שכר טוב בעולם הזה ולעולם הבא!

מִדְרַשׁ יוֹנָה.

מדרש יונה נחשב על היצירות הנאות שבספרות המדרשית המאוחרה. לשונו עברית משובחת, סגנונו נחמד ומושך את הלב. תכנו ספורי אגדה ודרוש. את המאורעות המפליאים שאירעו את יונה בשעה שהוטל אל הים ונבלע מן הדג מצייר בעל המדרש, על יסוד החמר שהוא שואב ממקורות קדומים שונים ובעיקר משני התלמודים, ציור מבהיק ומלא חיים. חלקו השני של המדרש, המתחיל בפסוק „ויאמר ד׳ אל הדג״ משמש דרוש, אשר תכנו הרצאת ספור יונה בדרך משל על הגוף. דרוש זה לקוח כלו מספר הזהר, וכנראה היו דורשים אותו בתפלת מנחה ליום הכפורים לאחר ההפטרה.

מִדְרַשׁ יוֹנָה.

יוֹנָה בִּמְעֵי הַדָּגָה.

„ויהי דבר ד׳ אל יונה בן אמתי לאמר: קום לך אל נינוה״ [1].

יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, שרחמיו מרובים על כל מעשיו, שבשעה שֶׁשִּׁגֵּר יונה אל נינוה להתנבאות עליה, לא נזדמן לו אלא במדת רחמים, כדי להודיע כחו וגבורתו בים, שנאמר: „ויקם יונה לברח תרשישה״ [2]. משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שמתה אשתו כשהיא מניקה, ובקש אשה מינקת להניק את בנו, כדי שלא יאבד. מה עשתה מניקתו של מלך? הניחה את בנו של מלך וברחה. כיון שראה המלך שברחה והניחה את בנו, כתב אגרת לתפשה ולחבש אותה בבית האסורים למקום שיש בו נחשים ועקרבים. לימים עבר המלך על הבור, שחבשה שם, והיא צועקת ובוכה למלך מן הבור. נתגלגלו רחמיו של המלך עליה והפקיד לשלוחו להעלותה ולהחזירה. אף יונה, כיון שברח מפני הקב״ה, הסגיר אותו בים במעי הדגה, עד שצעק לפני הקב״ה והוציאו.

ולמה ברח יונה? שפעם ראשונה, קודם לכן, שְׁלָחוֹ הקב״ה להשיב את בני ישראל ועמדו דבריו והשיב „את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה׳

---

1. יונה א, א–ב. 2. שם שם, ג.

שלא כבד את אביו אלא שעה אחת — כמה שלא רצה, שאביו ישאנו על כתפו.

אשר דבר ביד עבדו הנביא יונה בן אמתי אשר מגת חפר"[1]. פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה. וכשעשו ישראל תשובה, עשה הקב"ה כרוב רחמיו ונחם על הרעה ולא החריבה. והיו ישראל קוראים אותו „נביא שקר". פעם שלישית שלחו לנינוה. דן יונה דין בעצמו ואמר: לא דיי שישראל קורין אותי „נביא שקר", אלא אף אומות העולם קורין אותי נביא שקר? אלא אברח למקום, שלא נאמר שכבודו שם. בשמים נאמר: „על השמים כבודו"[2]. בארץ נאמר: „מלא כל הארץ כבודו"[3]. והרי אני בורח לים, שלא נאמר כבודו שם. מה עשה? רצה לירד ליפו, ולא מצא אניה לשם. ואותה אניה, שירד בה יונה, הביא הקב"ה עליה סער והחזירה ליפו. כיון שראה יונה, שמח בלבו. אמר: עכשיו אני יודע, שדרכי ישר לפני הקב"ה. אמר להם: ארד עמכם באניה. אמרו לו: והלא אנו הולכים לתרשיש. אמר: אבא עמכם תרשישה. ודרך כל האניות: כשאדם יוצא מהן, נותן שכרו. ויונה, מרוב זריזות, שרצונו לברוח, נתן כל שכרו והקדים בשמחת לבו, שנאמר: „ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה"[4]. פרשו מהלך יום אחד בים, סער עליהם הקב"ה את הים ברוח סערה, וכל האניות שבים עוברות ושבות בשלום. שנאמר: „והאניה חשבה להשבר"[5] — ולא האחרות שבים. וכל כך למה? כדי להודיע כחו וגבורתו של הקב"ה, שהוא מושל בשמים ובארץ ובים, ואין כל בריה יכולה להסתר מפניו.

רבי חנינא אומר: משבעים אומות היו בספינה וכל אחד ואחד אלהיו בידו. אמרו: נקרא כל אחד ואחד בשם אלהיו! ולא הועילו מאומה. ויונה ירד בירכתי הספינה ונרדם וישן. בא אליו רב החובל, אמר לו: הרי אנו עומדים בין מיתה לחיים, ואתה ישן! מאיזה עם אתה? אמר: „עברי אנכי"[6]. אמר לו: והלא שמענו, שאלהי העבריים גדול הוא מכל האלהים, „קום קרא אל אלהיך"[7], אולי יעשה אלהים ככל נפלאותיו, שעשה בים סוף. אמר להם יונה: בשבילי הצרה הזאת עליכם, „שאוני והטילוני אל הים וישתק הים מעליכם"[8].

רבי שמעון אומר: לא קבלו עליהם האנשים להטיל את יונה לים. מה עשו? נטלו הכלים שבאניה והשליכו אותם לים להקל מעליהם — ולא הועילו. רצו להתור ליבשה — ולא יכלו, שנאמר: „ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה ולא יכלו"[9]. מה עשו? נטלו את יונה ואמרו: אלהי עולם! „אל נא נאבדה בנפש האיש הזה"[10], שאין אנו יודעים, מה מעשיו של האיש הזה, אלא הוא אומר בפיו: „בשבילי באה הצרה הזאת עליכם". הטילו אותו עד ארכבותיו — ועמד הים מזעפו. העלוהו אצלם — והים הולך וסוער, עד שהטילו כולו, שנאמר: „וישאו את יונה ויטילוהו אל הים"[11].

באותה שעה זִמֵּן הקב"ה דג גדול לבלוע את יונה. רבי טרפון אומר: ממונה היה הדג משֵׁשת ימי בראשית, שנאמר: „וימן ד' דג לבלע את יונה"[12].

1. מלכים ב. יד, כה. 2. תהלים קיג, ד. 3. ישעיה ו, ג. 4. יונה א, ג. 5. שם שם ד. 6. שם שם, ט. 7. שם שם, ו. 8. שם שם, יב. 9. שם שם, יג. 10. שם שם, יד. 11. שם שם, טו. 12. שם ב, א.

נכנס לתוך פיו, כאדם הנכנס לבית הכנסת גדול. והיו שתי עיניו של דג כשני חלונות מאירות ליונה. רבי מאיר אומר: מַרְגָּלִית היתה תלויה במעיו של דג ומאירה ליונה, וראה כל מה שבימים ובתהומות, ועליו הכתוב אומר: „אור זרוע לצדיק״ [1].

אמר לו הדג: אין אתה יודע, שבא זמני לִכָּנֵס בפיו של לויתן? אמר לו: הוליכני אצלו, ואני מציל אותך ואת נפשי. מיד הוליכו אצלו. אמר יונה ללויתן: לויתן! תדע שבשבילך ירדתי, לראות מקום מדורך, ולא עוד, אלא שאני עתיד לטול חבל בלשונך ולהעלות אותך וּלְזַכֵּה אותך בסעודה גדולה של צדיקים. ולא עוד, אלא ראה בחותמו של אברהם והבט לברית. מיד ברח לויתן לפני יונה מהלך שני ימים.

אמר יונה: הרי הצלתיך מפיו של לויתן, הראני כל מה שיש בימים ובתהומות. הראהו נהר גדול, שמימי אוֹקְיָנוֹס יוצאים, שנאמר: „ונהר יסובבני״ [2]. הראהו שבילי ים סוף, שעברו ישראל בתוכו, שנאמר: „סוף חבוש לראשי״ [3]. הראהו גיהנם, שנאמר: „ותעל משחת חיי״ [4]. הראהו היכל ד׳, שנאמר: „לקצבי הרים ירדתי״ [5]. מכאן אנו למדים, שירושלים על שבעה הרים עומדת. הראהו אבן שתיה קבועה בתהום, והראהו שם בני קרח, שעומדים עליה ומתפללים. אמר לו הדג: יונה, הרי אתה נגד היכל ד׳, התפלל ואתה תֵּעָנֶה. והיה יונה שלשה ימים במעי הדג ולא התפלל. אמר הקב״ה: אני הרחבתי לו מקום במעי הדג, כדי שלא יצטער, והוא לא היה מתפלל לפני. אני מזמין לו דגה מעוברת בשלש מאות וששים וחמשת אלפים דגים קטנים, כדי שיצטער ויתפלל לפני, שאני מתאוה לתפלתם של צדיקים.

באותה שעה זמן לו הקב״ה דגה מעוברת והלכה אצל הדג. אמרה הדגה לדג: איש נביא שבמעיך — שִׁגְּרַנִי הקב״ה לבלעו, אם אתה פולטו — מוטב, ואם לאו — אני בולעך עמו. אמר לה הדג לדגה: מי זה יודע, שאת אמת אמרת? אמרה: לויתן יודע. הלכו שניהם אצל לויתן. אמרה לו דגה ללויתן: מלך על כל דגי ימים! אין אתה יודע, ששגרני הקב״ה אצל דג זה, לבלוע הנביא שבמעיו? אמר לה: הן. אמר לו דג ללויתן: אֵימָתַי? אמר לו: בשלש שעות אחרונות, כשירד הקב״ה לצחק בי, שמעתי כן אמר לה לדגה: לכי ובלעי את הנביא שבמעי הדג. פלטו הדג ובלעה אותו הדגה.

כיון שנכנס לתוך מעיה, היה מצטער בצער גדול מתוך הטינוף ומתוך זוהמתה של דגה. מיד כִּוֵּן לבו לתפלה לפני הקב״ה: „ויתפלל יונה אל ד׳ ממעי הדגה״ [6]. אמר לפניו: רבונו של עולם! „אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח? אם אסק שמים — שם אתה, ואציעה שאול — הנך. אשא כנפי שחר, אשכנה באחרית ים? גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך״ [7].

1. תהלים צז, יא. 2. יונה ב, ד. 3. שם שם, ו. 4. שם שם, ז. 5. שם שם. 6. שם ב, ב. 7. תהלים קלט. ז—י.

אימתי — מתי נודע לך דבר זה?

שוב אמר לפניו: רבונו של עולם! אתה הוא מלך על כל ממלכות, אתה אדון מושל על כל רוזני תבל. כסאך — שמי השמים, והארץ — הדום רגליך. מלכותך במרום וממשלתך בעוֹמֶק. מעשי כל העולם לפניך גלוים ותעלומות כל גבר לפניך פרושות. דרכי כל הארץ אתה חוקר ומצעדי כל חי אתה בוחן וכל רזי עולם ידועים לך. ולבבות אתה מבין, מחשבות כל אדם חשובות לך, כל מסתרים גלוים לך, אין תעלומות לפני כסא כבודך ואין נסתר מנגד עיניך. כל רז ורז אתה סודר, כל דבר ודבר אתה סח, כל מקום אתה שם. עיניך צופיות רעים וטובים, שנאמר: „עיני ד׳ צופות רעים וטובים״ [1]. בבקשה ממך, ענני מבטן שאול והושיעני ממצולה! ותבא לפניך שועתי ועשה מהרה בקשתי, שאתה ברחוק ושומע בקרוב, שנאמר: „בצר לי אקרא ד׳״ [2].

ועדיין לא נענה. שוב אמר לפניו: רבונו של עולם! נקראת מוריד ומעלה, הרי ירדתי — העלני! ממית ומחיה נקראת, הרי הגיעה נפשי למות — החייני!

ולא נענה, עד שיצא דבר זה מפיו: אשר נדרתי, להעלות את לויתן ולזבוח אותו בסעודה של צדיקים, לפניך אשלם ביום תשועתי, שנאמר: „ואני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה״ [3]. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב״ה על יונה ואמר לדגה: פלטי יונה ליבשה! ופלטתו תשע מאות וששים וחמש פרסאות ליבשה.

מִדְרָשׁ אַבְכִּיר.

מדרש זה משמש פירוש אגדי על ספר בראשית ושמות ברוחם ובסגנונם של הדרשנים המאוחרים. רובו אבד ולא נשארו ממנו אלא קטעים שנשתקעו ב„ילקוט״ ובמדרש „לקח טוב״ ואשר ש. בובר אספם והוציאם לאור. מסגולותיו של מדרש זה צריך לציין את לשונו העברית הצחה ואת התעסקותו היתרה במלאכי מרום, כענין שאנו מוצאים בפרקי דר׳ אליעזר.

השם „אבכיר״, הנקרא על מדרש זה, מוצאו מראשי התיבות „אמן בימינו כן יהי רצון״ שמתוכן הוא מסיים כל דרשה.

---

1. משלי טו, ג. 2. שמואל ב. כב, ז. 3. יונה ב, י.

מִדְרַשׁ אַבְכִּיר.

הַשָּׁמַיִם מְזַמְּרִים וְהָאָרֶץ בּוֹכָה.

א. „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. והארץ היתה תהו ובהו"[1]. למה הדבר דומה? למלך, שהיו לו שני שמשים והתחיל אחד מזמר ואחד בוכה. אמר המלך: למה אתה בוכה, והלא השויתי שניכם כאחד? אמר לו: אדוני, חברי שרוי אצלך ונהנה מן שלחנך — דין הוא שיזמר. אבל אני, שֶׁרִחַקְתַּנִי ותלית מזוני בידי אחרים — לכך אני בוכה. וכך הקב"ה, שמים וארץ שוים לפניו, דכתיב: „אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו"[2]. השמים מזמרים, שנאמר: „השמים מספרים כבוד אל"[3], והארץ בוכה. אמרה לפניו: רבונו של עולם! שמים וכל אשר עליהם נהנים מזיו שכינה, ואין מלאך המות שולט בהם, לפיכך הם מזמרים; אני שתלית מזוני ביד אחר, וכל מה שעלי — מלאך המות שולט בהם, לפיכך אני בוכה. אמר לה הקב"ה: אף את עתידה לזמר, שנאמר: „ד' מלך תגל הארץ"[4], וכתיב: „מכנף הארץ זמירות שמענו"[5]. **(בראשית, א).**

הַמַּלְאָךְ מִיכָאֵל וְיַעֲקֹב אָבִינוּ.

ב. „ויאבק איש עמו עד עלות השחר"[6]. יש אומרים: מיכאל היה. אמר לו מיכאל: ומה אני, שאני אחד מן השרים הראשונים, כך עשית לי, ואתה מתיירא מעשו? אמר ר' טרפון: לא היתה לו רשות למיכאל לזוז ממקומו, עד שנתן לו יעקב רשות, שנאמר: „שלחני כי עלה השחר"[7]. אמר לו: וכי גנב או קוּבְיוּסְטוּס אתה, שאתה מתיירא מן השחר? באו כתות כתות שאמרו לו: מיכאל, עֲלֵה, כי זמן הזמיר הגיע לומר, אם אין אתה פותח בשיר, נמצא השיר בטל. התחיל מתחנן ליעקב, אמר לו: בבקשה ממך, שלח אותי, שלא ישרפוני מלאכי השרת שֶׁבָּעֲרָבוֹת בשביל עכוב השיר. אמר לו: „לא אשלחך כי אם ברכתני"[8]. אמר לו: וכי איזה מהם חביב — הַשַּׁמָּשׁ או הבן? אני השמש ואתה הבן — ואתה צריך לברכתי? אמר לו: אף על פי כן. מיד אמר לו: „לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל"[9]. אמר לו: אשריך, ילוד אשה, שנכנסת בפלטין של מעלה ונצלת!

אמר רב: בשעה שהיו מתאבקים, רצתה כת של מיכאל לְסַכְּנוֹ, אלא שנגלה עליהם הקב"ה. וכיון שראה להקב"ה, תשש כחו, שנאמר: „וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו"[10]. אמר לו הקב"ה למיכאל: יפה עשית, שעשית כהן שלי בעל מום? אמר לו: רבונו של עולם! והלא אני כהנך? אמר לו: אתה

1. בראשית א, א, ב. 2. ישעיה מח, יג. 3. תהלים יט, ב. 4. שם צז, א. 5. ישעיה כד, טז. 6. בראשית לב, כה. 7. שם שם, כז. 8. שם שם, כז. 9. שם שם, כט. 10. שם שם כו.

א. שתלית מזוני ביד אחר — ביד השמים המרוים את הארץ מטר.

ב. קוביוסטוס — משחק בשחוק העצמות.

כהני ברקיע, והוא כהני בארץ. מיד קרא מיכאל לרפאל, אמר לו: חברי, בבקשה ממך, עמוד עמי בצרה, שאתה ממונה על הרפואות. ירד ורפאו. ויש אומרים: שמש, שעתיד לזרוח על הצדיקים ולרפאותם מחליים, הזריח עליו הקב״ה ורפאו, דכתיב: „ויזרח לו השמש״[1]. וכתיב: „וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה״[2]. זהו שאמר הכתוב: „ויזרח לו השמש״ וגו׳ „והוא צולע על ירכו״. משל: בא פלוני רופא בעיר, אין צריך לשאול: למה בא? אלא כדי לרפאות את החולה.

אמר לו הקב״ה למיכאל: למה עשית כן לבני בכורי? אמר לפניו: לכבודך עשיתי. אמר לו: מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעו עד סוף כל הדורות. הדא הוא דכתיב: „כי אם מיכאל שרכם״[3], „ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול״[4], וכתיב: „כי מי גוי גדול״[5]. יבוא גדול ויעמוד על הגדול. אתה אש והוא אש, דכתיב: „והיה בית יעקב אש״[6], יבא אש ויעמוד על אש. אתה ראש למלאכי השרת, והוא ראש לכל האומות, יבא ראש ויעמוד על הראש. אתה עליון למלאכי השרת, והוא עליון: „ונתנך ד׳ אלהים עליון״[7], יבא עליון ויעמוד על עליון ויבקש מן העליון רחמים עליהם, דכתיב: „כי גבוה מעל גבוה שומר״[8]. — „ויברך אותו שם״[9], אמר לו: יהי רצון, שיהיו בניך צדיקים כמותך! (שם, כא).

„הֲלָכָה לְמשֶׁה מִסִּינַי״.

ג. „ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר״[10]. אם נאמר: „אהיה עם פיך״, למה נאמר: „והוריתיך״? ואם נאמר: „והוריתיך״, למה נאמר: „אהיה עם פיך״? אלא „אהיה עם פיך״ — זה פתיחת פה ומענה לשון, „והוריתיך״ — זה גנזי חכמה. שגלה הקב״ה למשה על כל גנזי תורה, חכמה ומדע וגנזי חיים, והראהו מה שעתיד להיות לעולם הבא. וכיון שראה בפַּרְגּוֹד של הקב״ה כתות כתות של סופרים ושל סנהדרין, שהיו יושבים בלשכת הגזית ודורשים התורה במ״ט פנים והראהו רבי עקיבא דורש כתרי אותיות, אמר: אין לי עסק בשליחות של מקום. שנאמר: „ויאמר בי ד׳ שלח נא ביד תשלח״[11]. מה עשה הקב״ה? שִׁגְּרוֹ לשר של חכמה וּתְפָשׂוֹ למשה והוליכו למקום אחר והראהו בפרגוד של הקב״ה רבוא רבבות של סנהדרין, שיושבות ודורשות ואומרות: „הלכה למשה מסיני״. מיד נתקררה דעתו של משה. (שמות, לז).

1. בראשית לב, לב. 2. מלאכי ג, כ. 3. דניאל י, כא. 4. שם יב, א. 5. דברים ד, ו. 6. עובדיה א, יח. 7. דברים כח, א. 8. קהלת ה, ז. 9. בראשית לב, ל. 10. שמות ד, יב. 11. שם שם, יג.

ג. פרגוד — מחיצת הכבוד. שגרו — שלחו. ותפשו למשה — שר של חכמה תפש את משה.

יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם.

„והמים להם חומה"[1]. בשעה שירדו ישראל לים, ירד גבריאל עמהם והיה מקיפם ומשמרם כחומה, והיה מכריז בין מים למים: הזהרו בישראל, שעתידים לקבל התורה מימינו של הקב"ה! ומשמאלם היה אומר: הזהרו באלו, שהם עתידים להניח תפלין בשמאל! ולמים שלפניהם היה אומר: הזהרו באלו, שעתידים שיהו חותמים לפניהם בברית! ושלאחריהם היה אומר: הזהרו באלו, שעתידים להראות קשר של תפילין וכנף ציציותיהם מאחריהם! (שם, מב).

„כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי".

„כי לא יראני האדם וחי"[2]. שאל אדריינוס קיסר לר' יהושע, אמר לו: יש אדון לעולם? אמר לו: וכי עולם של הפקר הוא? אמר לו: ומי ברא שמים וארץ? אמר לו: הקב"ה, שנאמר: „בראשית ברא אלהים" וגו'[3]. אמר לו: ולמה אינו נגלה שתי פעמים בשנה, כדי שיראו הבריות ותהא אימתו עליהן? אמר לו: לפי שאין העולם יכול לעמוד בזיוו, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי". אמר לו: אם אינך מראה, איני מאמינך. לחצי יום העמידו כנגד השמש, אמר לו: הסתכל בשמש ואתה רואהו. אמר לו: ומי יכול להסתכל בשמש? אמר לו: ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר? ומה השמש, שהוא אחד מאלף אלפים ורבוא רבוון מְשַׁמְּשִׁים, שֶׁמְּשַׁמְּשִׁים לפניו, אין כל בריה יכולה להסתכל בו, הקדוש ברוך הוא, שזיוו מלא העולם, על אחת כמה וכמה! ואימתי הוא מגלה כבודו? כשיאבדו אלילים מן העולם, שנאמר: „והאלילים כליל יחלף"[4], ואחר כך: „ונשגב ד' לבדו ביום ההוא"[5], ואומר: „ונגלה כבוד ד'" וגו'[6]. (שם, נד).

מִדְרַשׁ תַּדְשֵׁא.

מדרש זה נקרא „תדשא" על שם כתוב הפתיחה שלו „תדשא הארץ דשא". הוא נקרא גם בשם „בָּרַיְתָא דר' פינחס בן יאיר", על שם תנא זה שנזכר בו בתור מחברו. עיקרו של מדרש זה דרושים על מעשי היצירה בדרך רמז וסוד וכלו דקדוקי מספרים ודיוקי סמלים. את יצירתו של עולם הוא מפרש ומכון כנגד מעשה המשכן ואת בריאת השמים והארץ והים — כנגד שלשת האבות: אברהם, יצחק ויעקב. ממין זה הנם כל הדרושים שבו.

---

1. שמות יד, כב. 2. שם לג, כ. 3. בראשית א, א. 4. ישעיה ב, יח. 5. שם שם יא, יז. 6. שם מ, ה.

ד. בברית — בברית מילה.

מִדְרָשׁ תַּדְשֵׁא.

שְׁלשָׁה מִינֵי קָרְבָּנוֹת כְּנֶגֶד שָׁלשׁ כִּתּוֹת שֶׁל צַדִּיקִים.

שלשה מְכָסִים הם הקרבנות: עולה, שלמים וחטאת. ושלש כתות הן של צדיקים: אהבה, בקשה, יראה. העולה כנגד אהבה, השלמים כנגד הבקשה, והחטאת כנגד היראה. העולה נקרבת לכבוד הקב״ה בלבד, אבל השלמים והחטאת כנגד עצמנו. יקרה היא האהבה מן הבקשה, והבקשה מן היראה. ואיזו היא האהבה? שיש צדיקים עובדים את המקום באהבה ונותנים כבוד ויקר למלכותו, מפני שהוא לבדו קַיָּם את הכל ובטובו הרב ברא את עולמו במאמר ולא בעמל, והוא אלוה ואב ומלך וגבור וחכם וטוב ורחום וסובל את הכל ומלא את הכל, את העליונים ואת התחתונים, ומכלכל בריותיו ויודע רזי עולם ומטיב לרעים ולטובים ומאריך לרשעים, בעבור ישובו ויחיו. על כל הטובות האלה הצדיקים אוהבים את המקום ונותנים לו הלל ושבח על כל מעשיו הגדולים. על זה העולה נקרבת.

ואיזו היא הבקשה? אלא שיש עובדים את המקום ומפילים תחנות ובקשות ושואלים ממנו כל מדה טובה בשביל הנאת עצמם, כגון חכמה, בינה ודעה ואורך ימים, רפואה ואשה משכלת ובנים ישרי לבב והצלחת מעשים ועושר וכבוד ונכסים שירצו בני אדם, שהוא קנין טוב. זו היא הבקשה ועליה זבחי שלמים מתקרבים.

ואיזו היא היראה? שיש עובדים את המקום ביראה גדולה ובפחד מרובה, והם מתפללים להציל מן הקללות הכתובות על הַמּוֹעֲלִים במצותיו, על העוברים פקודיו של מקום בין בעולם הזה ובין בעולם הבא: בעולם הזה — מן הַחֳלָאִים ומן המכות והמכאובות, שלא יצטרכו לבריות ושלא ימשלו בהם זרים ולא יראו מיתה או דבר רע בבניהם ובבנותיהם, וכדי שימלא ימיהם בטוב וברכה. — ובעולם הבא — להנצל מן הפורענות ומן המשחית ומן יקידת אש של גיהנם, העתידה לַלַהֵט ולבער את הרשעים ליום הדין הגדול. זו היא היראה ועליה חטאת נקרבת.

אבל כגון ששלשה הללו: בין העולה, בין החטאת, בין השלמים מקריבים בבית אחד, על ידי כהן אחד, לשם אלהים אחד ושלשתם שוים, כך הצדיקים: בין באהבה, בין בבקשה, בין ביראה — שוים אלו לאלו, שכולם בצל הקב״ה חוסים, והאוהב — אותו אוהב, והמבקש — ממנו הוא מבקש, והַמִּתְיָרֵא — ממנו הוא מתירא.

מ כ ס י ם — סדרים, תכונות.

ולמה צוה הקב"ה להקריב קרבן מן שלש בהמות ותור וגוזל, ולא מן האחרים? לפי שהארץ נמשלה לעֶגְלָה, הים נמשלו לְעֵז, השמים נמשלו באיל, ואויר נמשל בתור וגוזל. (פרק י"ב).

מִדְרָשׁ כּוֹנֵן.

מדרש זה משמש מעבר אל ה„קבלה" וספרות המסתורין. הוא נקרא „כונן" על שם הכתוב „ד' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה" (משלי ג, יט) שבו הוא פותח. אלא שהוא נקרא גם „ברייתא דמעשה בראשית", ושם זה הולם אותו יפה, משום שהוא עוסק בנפלאות של מעשה בראשית ושל מעשה מרכבה. בלשון נמלצה ומתוך להט הדמיון הוא מתאר את רוממות עלילות היצירה, את השמים ואת הארץ, את גן העדן והגיהנם. הוא נחלק לשלשה חלקים. בחלק הראשון מדובר על בריאת העולם ועל התורה שקדמה למעשה בראשית; בשני— על מדות העולם וארבע רוחותיו ועל גן עדן וגיהנם; ובשלישי — על ישראל ותקופות השנים.

מדרש „כונן" נחשב על המדרשים העתיקים, ובעיקרו הריהו קובץ של מדרשים קטנים שנצטרפו יחד.

מִדְרָשׁ כּוֹנֵן.

שֵׁשֶׁת יְמֵי הַיְצִירָה.

יום ראשון נטל גוש של שלג מתחת כסא הכבוד וזרק על פני המים באמצעו של עולם, ונעשה ארץ, שנאמר: „כי לשלג יאמר הֱוֵא ארץ" [1]. ולקח אבן שְׁתִיָּה וירה אותה במקום בית המקדש ונתיסד עליה העולם, שנאמר: „או מי ירה אבן פנתה" [2]. וקרא לארץ, ועמדה במקומה, כדי שלא תזוז לא לכאן ולא לכאן, כאניה בְּפִילָגוֹס, שנאמר: „אל אלהים ד' דבר ויקרא ארץ" [3]. וכיון שזרח אורו על ארץ ישראל, במקום בית המקדש זרח תחלה, ומשם האיר לכל העולם כולו, שנאמר: „מציון מכלל יופי אלהים הופיע" [4]. כיצד הֵאִירוֹ? לבש טליתו ונתעטף באורו והאיר לעולם, שנאמר: „עוטה אור כשלמה" [5]. והיו המים

1. איוב לז, ו. 2. שם לח, ו. 3. תהלים נ, א. 4. שם שם, ב. 5. שם קד, ב.
פילגוס — ים.

כל אותו היום מכסים הארץ והיתה מתמוגגת. עד שלבש לבוש גאות, שנאמר: „ד׳ מלך גאות לבש״[1], וחגר מחגרות של עוז והעמידה בעוזו, שנאמר: „ד׳ עז התאזר״[2].

יום שני אמר: „יהי רקיע בתוך המים״ וגו׳[3]. אמר להם: התפלגו לשני חֲצָאים והעלו חֶצְיְכֶם למעלה וחצייכם למטה! וְזָדו ועלו כולם למעלה. אמר להם הקב״ה: אני אמרתי: עלו חצייכם למעלה, ואתם עליתם כולכם למעלה! אמרו המים: לא נרד! העיזו לפני הבורא ולכך נקראו „מים עזים״, שנאמר: „ובמים עזים נתיבה״[4]. מה עשה הקב״ה? הושיט אצבעו קטנה וקרעם לשני חלקים ונפלו חציים למטה בעל כרחם. הדא הוא דכתיב: „ויאמר אלהים יהי רקיע״, אל תקרא „רָקִיעַ״ אלא „קָרִיעַ״. ובקש הקב״ה לשרפם, עד שעמדו והתחננו לפניו. אמר להם: דעו, שאני מבקש להעביר בני בנעלים בתוככם, אם אני מבקש לעשותכם ים — ים, ואם יבשה — יבשה. מיד התנה עמהם הקב״ה זה התנאי. הדא הוא דכתיב: „וישב הים לפנות בקר לאיתנו״[5]. אל תקרא „לְאֵיתָנוֹ״. אלא „לִתְנָאוֹ״, שהתנה עמהם בראשונה. ועוד התנה עמהם, שלא להניח את יונה לילך תרשישה. — ולאחר שחצה המים, ברא אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים, ונפח באש והסיק בשבעה מְדוֹרֵי גיהנם.

יום שלישי ברא כל עצים ואילנות בגן עדן, ובעולם הזה ברא אילני מאכל וסרק. כיון שראו ארזי לבנון ואילנות בשן וכל האילנות הגבוהים, כי נבראו תחלה בארץ, מיד גבהו למעלה וגאו בעצמם. אמר הקב״ה: אני שונא גאון וגובה, ואין גאה בעולם אלא אני. מיד ברא הברזל. וכיון שראו האילנות כן, שברא הר הברזל, בכו. לכך נקראו אילנות „בְּכָאִים״[6]. אמר להם הקב״ה: למה תבכו? אמרו לו: לפי שבראת הר הברזל, כדי שֶׁיְעַקְרֵנוּ ממטענו, והיינו סבורים, שאין בעולם גבוהים כמותנו — ועכשיו נברא משחית לְחַבְּלֵנוּ! אמר להם הקב״ה: מכם יצא בית יד לגרזן, שיקצוץ אתכם; ואעשה אני, כי אתם תשלטו בו והוא בכם. ועשה שלום ביניהם . . .

יום רביעי נטל אש וַחֲתָמָהּ וטבָעָהּ וקרא שמה „שמש״, שֶׁמְּשַׁמֵּשׁ את העולם. בו ביום נטל אור וחתמו וטבעו וקרא שמו „יָרֵחַ״, על שם „ירוץ ארח״, וקראו „סַהַר״, שמשמש בלילה להאיר העולם, שהוא חשך כבית הסוהר. והיו שניהם שוים ושקולים כאחד, הדא הוא דכתיב: „ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים״[7]. — שניהם היו גדולים, עד שֶׁקִּטְרְגָה הלבנה על החמה ואמרה לפני הקב״ה: רבונו של עולם! למה זה בראת עולמך בבי״ת? אמר לה: להודיע לכל בריותי, שבי״ת—שנים, כנגד שני עולמות ושני עדים. אמרה לפניו: רבונו של עולם! איזה עולם גדול מחברו, העולם הזה או העולם הבא? אמר לו: העולם הבא גדול מעולם הזה. אמרה לפניו: רבונו של עולם! מפני מה בראת שני

1. תהלים צג, א. 2. שם שם. 3. בראשית א, ו. 4. ישעיה מג, טז. 5. שמות יד, כז. 6. שמואל ב, ה, כג. 7. בראשית א, טז.

עולמות, העולם הזה והעולם הבא, אחד קטן ואחד גדול? בראת שמים וארץ — שמים גדולים מן הארץ, בראת אש ומים — מים מכבים את האש. בראת שמש וירח — צריך שיהא אחד גדול מחברו. אמר הקב"ה: גלוי וידוע לפני, שבדעתך שאגדיל אותך ואמעיט אותו, הואיל וקטרגת עליו — לכי את ומעטי את עצמך אחד מן ששים לאור החמה. מיד אמרה לפניו: רבונו של עולם! על דבר אחד שאמרתי, נענשתי כל כך? אמר לה: עתיד אני להחזיר אותך כאור החמה שנאמר: „והיה אור הלבנה כאור החמה" [1]. אמרה לפניו: רבונו של עולם! אור החמה מה תהא עליה? אמר לה: עדיין את מקטרגת עליה? חייך! שיהיה אורה שבעתים, הדא הוא דכתיב: „ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים" [2].

יום חמישי נטל הקב"ה אור ומים וברא מהם לויתן ואשתו וכל דגי הים ותלה כל העולם כולו על סנפיריו של לויתן; עֵרֵב רקק המים וברא מהם זיז שדי וכל עוף השמים ותלה רגליו של זיז שדי על סנפיריו של לויתן וראשו כנגד כסא הכבוד. וברא אופן אחד בארץ וראשו כנגד חיות הקדש, והוא מתורגמן בין ישראל ובין אביהם שבשמים, שנאמר: „והנה אופן אחד בארץ אצל החיות" [3], וְסַנְדֶּלְפוֹן שמו, וקושר כתרים לבעל הכבוד מ„קדוש" ו„מברוך הוא" ומ„אמן יהא שמיה רבא", שעונים בני ישראל בבית הכנסת, ומשביע את הכתר בשם המפורש והולך ועולה לו בראש האדון. מכאן אמרו חכמים: כל המבטל קדוש וברוך ואמן יהא שמיה רבא, גורם למעט העטרה וחייב נידוי, עד שישוב ויביא קרבן לפני הצדיקים לעתיד לבוא.

יום ששי נטל מים ועפר ואור וברא בהמות בהררי אלף ושור, שהוא רועה אלף הרים בכל יום; ומשחקים בכל יום בגן עדן לפני הבורא. וברא בהמות וחיות ושרצים ורמשים. ואחר כך כנס מלאכי השרת כתות כתות ואמר להם: „נעשה אדם" וגו' [4]. אמרו לפניו: רבונו של עולם! „מה אנוש כי תזכרנו?" [5], והיא היתה כת של מיכאל. מיד שרפם באשו הגדולה והשאיר מהם מיכאל לבדו. וקרא לכת של גבריאל, ואמרו כמו שאמרו לו הראשונים, ושרפם באשו הגדולה והשאיר מהם גבריאל לבדו. קרא לכת של לַבִּיאֵל. אמרו לפניו: רבונו של עולם! ומי יאמר לך מה תעשה? עשה כרצונך בעולמך, כי כך נאה לך. אמר הקב"ה: לביאל! יפה ראית לעצמך, שרפאת מה שהרסו חבריך. מיד החליף את שמו וקרא שמו „רפאל" ומסר בידו כל מיני רפואות שבעולם. אמר למיכאל: לך הבא לי עפר ממקום בית המקדש! וכן עשה. צְבָרוֹ הקב"ה בידו ועשאו לאדם הראשון, שנאמר: „וייצר ד' אלהים את האדם עפר מן האדמה" [6]. ומִנָּה הקב"ה למיכאל וגבריאל על ישראל.

1. ישעיה ל, כו. 2. שם שם. 3. יחזקאל א, טו. 4. בראשית א, כג. 5. תהלים ח, ה. 6. בראשית ב, ז.

שני עדים — השמים והארץ, שמשה וישעיהו עשו אותם עדים בדברי תוכחתם.
רקק — בוץ.

מִדְרָשׁ „אֵלֶּה אֶזְכְּרָה".

מדרש קטן זה, הנקרא „אלה אזכרה" על שם כתוב הפתיחה שלו „אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי" (תהלים מב, ה), מתאר את הריגתם של עשרה מגדולי ישראל („עשרה הרוני מלכות") ואלה הם: ר' שמעון בן גמליאל (השני), ר' ישמעאל כהן גדול, ר' עקיבא, ר' חנינא בן תרדיון, ר' יהודה בן בבא, ר' יהודה בן דמא, ר' חוצפית המתורגמן, ר' חנניה בן חכינאי, ר' ישבב ור' אלעזר בן שמוע. הצד ההיסטורי שבמדרש זה מוטעה הוא, משום שכידוע לנו לא מתו החכמים המנויים בו בבת אחת אלא בזמנים שונים. בנוגע ליסודותיו צריך לציין שהפתיחה שלו לקוחה ממדרש „כונן", והשיחה שבין ר' ישמעאל והמלאכים — מספר היכלות.

מִדְרָשׁ אֵלֶּה אֶזְכְּרָה.

כשברא הקב"ה יתברך את האילנות, היו מתגאים בקומתם ומגביהים עצמם למעלה למעלה. וכיון שברא הקב"ה יתברך את הברזל, היו משפילים עצמם ואמרו: אוי לנו! שכבר ברא הקב"ה אותו הדבר, שיכרות אותנו.

כך אחר חורבן הבית היו פריצי הדור מתגאים ואמרו: מה הפסדנו בזה, שנחרב הבית? הרי יש בינינו תלמידי חכמים, שמדריכים את העולם בתורתו ובמצותו. מיד נתן הקב"ה בלב הקיסר של רומי ללמוד תורת משה מפי חכמים זקנים. והתחיל בספר בראשית והיה לומר, עד שהגיע ל„ואלה המשפטים". וכיון שהגיע לפסוק „וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת"[1], מיד צוה למלאת פְּלָטֵירוֹ מנעלים ושלח לקרוא לעשרה חכמי ישראל. ובאו לפניו, והושיבם בְּקָתֶדְרָאוֹת של זהב. אמר להם: עמוק הדין יש לי לשאול מכם, ואל תאמרו לי כי אם הדין ואת האמת והמשפט. אמרו לו: אמור. אמר להם: ומי שגנב איש מאחיו של בני ישראל והתעמר בו ומכרו. מה דינו? אמרו לו: התורה אמרה „מות יומת". ענה ואמר להם: אם כן, אתם חייבים מיתה. אמרו לו: אמור, למה? אמר להם: על מכירת יוסף, שמכרוהו אחיו. ואם הם היו בחיים, הייתי דן אותם, ועתה, שאינם חיים, אתם תשאו עון אבותיכם. אמרו לו: תן לנו זמן שלשה ימים, אם נמצא זכות על עצמנו — מוטב, ואם לאו, עשה מה שתחפץ. ונתרצה להם לדבר זה.

---

1. שמות כא, טז.

פ ל ט י ר ו — ארמונו. מ נ ע ל י ם — מסגרי ברזל, שלשלאות. ק ת ד ר א — כסא כבוד.

יצאו מלפניו וְחִלּוּ את פני ר׳ ישמעאל כהן גדול, שיזכיר השם ויעלה לרקיע ויחקור, אם נגזרה גזרה מאת השם יתברך. וטהר ר׳ ישמעאל את עצמו בטבילה ובקִדּוּשִׁין ונתעטף בטלית ובתפילין והזכיר השם המפורש בפירושו. מיד נשאו הרוח והביאו למעלה עד לרקיע הששי. ופגע בו גבריאל המלאך ואמר לו: אתה הוא ישמעאל, שקונך משתבח בך בכל יום שיש לו עבד, שדומה לְקְלַסְתֵּר פניו? אמר לו: אני הוא. אמר לו: למה עלית לכאן? אמר לו: לפי שמלכות הרשעה גזרה עלינו, לאבד ממנו עשרה חכמי ישראל, ועליתי לידע הגזרה, אם היא מאת הקב״ה. אמר לו גבריאל: אם גזרה היא לא חתומה, תוכל לבטלה? אמר לו: הן. אמר לו: במה? אמר לו: בשם יתברך. מיד ענה גבריאל ואמר: אשריכם, בני אברהם, יצחק ויעקב, שגלה הקב״ה לכם מה שלא גלה למלאכי השרת!

אמרו עליו על ר׳ ישמעאל כהן גדול, שהיה משבעת יפים שהיו בעולם והיו פניו דומים למלאך ד׳ צבאות, ולכך נזדווג לו גבריאל כשעלה לרקיע. אמר לו גבריאל: ישמעאל בני, חי נפשך, שכך שמעתי מאחורי הַפַּרְגּוֹד, שעשרה חכמי ישראל נמסרו להריגה ביד מלכות הרשעה. אמר לו ר׳ ישמעאל: למה? אמר לו: על מכירת יוסף, שמכרוהו אחיו. שמדת הדין מקטרגת בכל יום לפני כסא הכבוד ואומרת: כלום כתבת בתורתך אות אחת לבטלה? הרי השבטים, שמכרו את יוסף — ולא פרעת עדיין מהם ומזרעם: לפיכך נגזרה גזרה על עשרה חכמי ישראל, למסרם להריגה ביד מלכות הרשעה. אמר לו ר׳ ישמעאל: עד עתה לא מצא הקב״ה פריעה במכירתו אלא בנו? אמר לו גבריאל: חי נפשך, ישמעאל בני, שמיום שמכרו השבטים את יוסף לא מצא הקב״ה בדור אחד עשרה צדיקים וחסידים כמו השבטים, לפיכך פורע הקב״ה מכם.

כיון שראה סַמָּאֵל הרשע, שבקש הקב״ה לחתום את החתימה למסור עשרה צדיקים ביד מלכות הרשעה, שמח שמחה גדולה והיה מתפאר לומר: נצחתי את מיכאל השר! — מיד חרה אפו של הקב״ה על סמאל הרשע ואמר לו: אי סמאל! אם רצונך לפטור עשרה חכמי ישראל מהריגה, או תקבל עליך צרעת לעולם הבא? אחד משנים תקבל. אמר לו סמאל הרשע: לא אפטור עשרה צדיקים מהריגה, אקבל עלי גזרתך כאשר דברת. מיד חרה אפו של הקב״ה על סמאל ולא הספיק את דבריו, עד שקרא הקב״ה מְטָטְרוֹן, הסופר הגדול, השר, ואמר לו: כתוב וחתום ששה חדשים שלמים נגע צרעת, שְׂאֵת וספחת ובהרת וירקון ושחין רע על אדום הרשעה וגפרית ואש על האדם ועל הבהמה ועל הכסף ועל הזהב ועל כל אשר להם.

וכששמע ר׳ ישמעאל כך, מיד נתקררה דעתו והיה מהלך ברקיע אנה ואנה והיה רואה מזבח סמוך לכסא הכבוד. אמר לגבריאל: מה זה? אמר: מזבח

ק ל ס ת ר — מראה. פ ר ג ו ד — מחיצת כבודו של הקב״ה. פ ר י ע ה — תשלומין. ס מ א ל — כנוי לשטן. מ ט ט ר ו ן — מלאך פניו של הקב״ה.

הוא. אמר לו: ומה אתם מקריבים עליו בכל יום, וכי פרים ואִשִּׁים למעלה? אמר לו: נפשות של צדיקים אנו מקריבים עליו בכל יום. אמר לו: ומי מקריב אותן? אמר לו: מיכאל השר הגדול.

מיד ירד ר׳ ישמעאל והגיע לארץ והגיד לחבריו, שכבר נגזרה גזרה ונכתב ונחתם. והיו מתאוננים בְּיָמִין על שנגזרה עליהם גזרה קשה כזאת, ושמחים בִּשְׂמֹאל על שֶׁשְּׁקָלָם הקב״ה בצדקות ובחסידות נגד השבטים. והיו יושבים זוגות זוגות: רבי ישמעאל ורבי שמעון בן גמליאל, רבי עקיבא ורבי חנינא בן תרדיון, רבי אליעזר בן שמוע ורבי יְשֵׁיבָב הסופר, רבי חנינא בן חֲכִינַאי, רבי יוּדָא בן בָּבָא, רבי חוּצְפִּית הַמְּתוּרְגְּמָן ור׳ יוּדָא בן דַּמָּא.

נכנס הקיסר וכל גדולי רומי אחריו. אמר להם: מי יֵהָרֵג תחלה? ענה רבי שמעון בן גמליאל: אני נשיא בן נשיא מזרעו של דוד מלך ישראל עליו השלום, אני אהרג תחלה. ענה רבי ישמעאל כהן גדול ואמר: אני כהן גדול בן כהן גדול מזרעו של אהרן הכהן, אני אֵהָרֵג תחלה, ואל אראה במיתת חברי.

אמר הקיסר: זה אמר: אני אהרג תחלה, וזה אמר: אני אהרג תחלה — אם כן הפילו גורלות ביניכם.

ויפול הגורל על רבי שמעון בן גמליאל, וצוה הקיסר לחתוך את ראשו תחלה. וחתכוהו. — ונטלו אחר כך את רבי ישמעאל כהן גדול בין יְרֵכָיו. וצוח עליו במר נפש ואמר: אֵי תורה ואי שכרה? הלשון, שהיתה מבארת התורה בשבעים לשונות, איך עתה לוחכת את העפר! והיה מתאונן ובוכה על רבי שמעון בן גמליאל. אמר לו הקיסר: מה זה ומה זה אתה זקן, שאתה בוכה על חברך? היה לך לבכות על עצמך! אמר לו רבי ישמעאל: אני בוכה על עצמי, שחברי גדול ממני בתורה ובהכמה, ועל שֶׁקְּדָמַנִי בישיבה של מעלה אני בוכה.

עוד שהוא מדבר ומתאונן ובוכה ומקונן, נשקפה בתו של הקיסר בעד החלון וראתה יפיו של רבי ישמעאל כהן גדול ונכמרו רחמיה עליו ושלחה לאביה, ליתן שאלה ובקשה אחת. ושלח לה הקיסר: בתי, כל אשר תאמרי אעשה, חוץ מרבי ישמעאל וחבריו. שלחה לו: אבקש ממך, להחיות את נפשו. שלח לה: כבר נשבעתי. שלחה לו: אבקש ממך אם כן, שתצוה להפשיט את עור פניו, כדי להסתכל במקום מַרְאָה. מיד צוה להפשיט את עור פניו. וכיון שהגיע למקום תפילין, צעק צעקה גדולה ומרה ונזדעזעו שמים וארץ. צעק פעם שניה, ונזדעזע כסא הכבוד. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: צדיק כזה, שהראית לו כל גנזי העולם העליונים ורזי תחתונים, יֵהָרֵג במיתה משונה מזה הרשע? זו תורה וזה שכרה? אמר להם: הניחו לו, שתעמוד זכותו לדורות של אחריו. אמר הקב״ה: מה אעשה לבני? גזרה היא, ואין מי שיפיר. יצתה בת קול ואמרה: אם אשמע קול אחר, אהפוך את כל העולם לתוהו ובוהו! וכששמע רבי ישמעאל כך, שתק. אמר לו הקיסר: עד עתה לא בכית ולא צעקת, ועתה אתה צועק? אמר

במקום מראה — כדי להסתכל בעור המזהיר במקום ראי.

לו: לא על נשמתי אני צועק, אלא על מצות תפילין שהולכת ממני. אמר לו הקיסר: עדיין אתה בוטח באלהיך? אמר לו: „הן יקטלני לו איחל"[1]. מיד יצתה נשמתו של רבי ישמעאל.

* * *

ואחריו הוציאו רבי עקיבא בן יוסף דורש כתרי אותיות ומגלה פנים בתורה, כמו שנמסרו למשה מסיני. וכשהוציאוהו להריגה, בא מכתב לקיסר, שמלך עֲרַבְיָא מתפשט בארצו. נָחַץ ללכת וצוה לחבוש את רבי עקיבא בבית האסורים, עד שישוב מן המלחמה. וכשבא מן המלחמה, צוה להוציאו. והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל; וכל סריקה וסריקה, שהיו סורקים, היה רבי עקיבא אומר: „צדיק הוא ד'", „הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא"[2]. יצתה בת קול ואמרה: אשריך, רבי עקיבא, שהיית צדיק וישר ויצתה נשמתך „בצדיק וישר"!

וכשנפטר, בא אליהו הנביא זכור לטוב ונטלו על כתפו ונשאו חמש פרסאות. ופגע בו רבי יהושע הַגַּרְסִי, אמר לו: וכי אינך כהן? אמר לו: גופם של צדיקים אינו מטמא. והלך עמו יהושע הגרסי, עד שהגיע למערה אחת מאוד יפה. וכיון שנכנסו לשם, מצאו שם מטה יפה ונר דולק. נטלו אליהו זכור לטוב דרך מראשותיו, ור' יהושע דרך מרגלותיו, והשכיבוהו על אותה מטה. והיו מלאכי השרת בוכים עליו שלשה ימים ושלשה לילות. ואחר כך קברוהו באותה מערה. וביום שלמחרתו נְטָלוֹ אליהו, זכור לטוב, והביאו בישיבה של מעלה, לדרוש בכתרי אותיות בישיבה של מעלה. והיו מתקבצות כל הנשמות של צדיקים וחסידים לשמוע מדרשות.

* * *

ואחריו הוציאו רבי חנינא בן תרדיון. אמרו עליו על רבי חנינא בן תרדיון, שהיה נעים בפני הקב"ה ואדם, ומעולם לא עלתה קללת חברו על שפתו. וכשצוה הקיסר ברומי שלא ללמוד תורה, מה עשה רבי חנינא בן תרדיון? עמד והקהיל קהלות ברבים וישב לו בשוק של רומי והיה לומד ועוסק ודורש בתורה. וצוה הקיסר לְכָרְכוֹ בספר תורה ולשרפו. נטלו הַקּוּסְטֵינָר וכרכו בספר תורה והצית את האור ונטל סְפוּגִין וְשָׂרָם במים ונתן על לבו, כדי שלא תצא נשמתו במהרה. והיתה בתו עומדת ואומרת: אוי לי, אבא, שראיתיך בכך! והוא משיב ואומר לה: טוב לי, בתי, שראיתיני בכך! ותלמידיו היו עומדים עליו ואומרים: רבנו, מה אתה רואה? אמר להם: אני רואה גוילין נשרפים ואותיות פורחות. והתחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אם אני לבדי נשרף — לא היה הדבר קשה לי, ועכשיו אני נשרף וספר תורה

1. איוב יג, טו. 2. דברים לב, ד.

קוסטינר — תליין.

עמי! — אמר לו הקוסטינר: רבי, אם אני מְסַלֵּק את הספוגין של צמר מעל לבך, כדי שתצא נשמתך מהרה, מביאני אתה לחיי עולם הבא? אמר לו: הן. אמר לו: השבעה לי. נשבע לו. מיד כשנשבע לו, הרבה הקוסטינר את השלהבת ונטל הספוגין ויצתה נשמתו. ואף הקוסטינר השליך עצמו באש ונשרף. יצתה בת קול ואמרה: רבי חנינא בן תרדיון והקוסטינר מזומנים לחיי עולם הבא! — על זה בוכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת: כגון זה הקוסטינר; ויש אדם, שעובד כל ימי חייו, ומפסיד את שכרו בשעה אחת: כגון יוחנן כהן, שֶׁשִּׁמֵּשׁ שמונים שנה בכהונה גדולה, ולבסוף נעשה צַדּוּקִי.

* * *

ואחריו הוציאו רבי יהודה בן בבא, שלא טעם טעם שֵׁנָה אלא כשינת הסוס משמונה עשרה שנה עד שמונים שנים. ואותו היום, שהוציאוהו להריגה, ערב שבת היה. הוציאוהו לֵיהָרֵג מתשע שעות ולמעלה. והתחיל מבקש מהם: בחייכם! המתינו לי מעט, עד שאקיים מצוה אחת, שצוה הקב״ה עלי. אמרו לו: עדיין אתה בוטח באלהיך? אמר להם: הן. אמרו לו: וכי עדיין יש כח באלהים, שאתה בוטח עליו? אמר להם: „גדול ד׳ ומהלל מאד ולגדולתו אין חקר״ [1]. אמרו לו: אם יש בו כח, למה לא הציל אותך ואת חבריך מיד מלכות? אמר להם: אנו חייבים מיתה למלך גדול ונורא, והוא מסר אותנו ביד המלך, כדי לִתְבּוֹעַ את דמינו מידו. באו והגידו למלך את דבריו. שלח המלך אליו ואמר לו: אמת שהגידו לי ממך, או לאו? אמר לו: אמת הוא. אמר לו הקיסר: כמה עזי פנים אתם, שעל פתח מיתה אתם עומדים — ועדיין עזים אתם! אמר לו ר׳ יודא: אוי לך קיסר, רשע בן רשע! הלא ראה חרבן ביתו והריגת חסידיו וצדיקיו, ולא עשה קנאה להנקם מיד! — אמרו לו תלמידיו: רבנו, היה לך להחניף אותו. אמר להם: וכי לא למדתם, שכל המחניף לרשע — סופו נופל לידו? — אמר לו: בחייך, קיסר! המתין לי, עד שאקיים מצוה אחת, ושבת שמה. אמר לו: לזה שמעתי לעשות שאלתך. מיד התחיל בקידוש היום „ויכלו השמים והארץ״. והיה אומר בנעימות ובקול רם, והיו תמהים כל העומדים עליו. וכיון שהגיע עד „ברא אלהים לעשות״, לא הניחוהו לגמור, וצוה הקיסר להרגו, והרגוהו. ויצתה נשמתו ב„אלהים״. יצתה בת קול ואמרה: אשריך, רבי יודא, שהיית דומה למלאך ויצתה נשמתך „באלהים״! וצוה וחתכוהו אברים אברים והשליכוהו לכלבים, ולא הוספד ולא נקבר.

* * *

1. תהלים קמה, ג.

ואחריו הוציאו רבי יודא בן דַּמָּא. אותו היום ערב שבועות היה. אמר לו רבי יודא לקיסר: חייך! המתין לי מעט, עד שאקיים מצות עצרת ואקדשו, כדי לשבח הקב"ה, שנתן לנו התורה. אמר לו הקיסר: עדיין אתה בוטח בתורה ובאלהים, שֶׁנְּתָנָהּ? אמר לו: הן. אמר לו קיסר: מה שכרה של תורתך? אמר לו: עליה אמר דוד עליו השלום: „מה רב טובך אשר צפנת ליראיך"[1]. אמר לו הקיסר: אין שוטים בעולם כמו אתם: סוברים שיש עולם אחר! אמר לו: אין שוטים בעולם כמו אתם: כופרים באלהים חיים! ואוי לך, אוי לבשתך ואוי לחרפתך, כשתראה אותנו עם השם באור החיים, ואתה תשב בשאול תחתיות, במדרגה התחתונה! — מיד חרה אפו של הקיסר עליו וצוה לקשרו בשערות ראשו בזנב הסוס, וצוה למשכו בכל רוחב של רומי, ואחר כך צוה וחתכוהו אברים. ובא אליהו, זכור לטוב, ולקח האברים וקברם במערה אחת, הסמוכה לנהר, היורד לפני רומי. ושמעו כל רומיים קול נהי ובכי כל שלשים יום בתוך אותה מערה, ובאו והגידו לקיסר. אמר להם: אם היה העולם נהפך לתוהו ובוהו, לא אשקוט עד שאמלא רצוני באותם עשרה זקנים, כאשר נשבעתי! — והיה שם אחד מחכמי רומי ואמר לקיסר: אֲדוני קיסר! דע, כי הסכלת בזה ושגית הרבה מאד, ששלחת יד בעם ד' בלי הנינה. דע, כי תהיה לך מרה באחרונה, שהרי כתוב בתורת היהודים: „אל רחום וחנון ארך אפים"[2], ועוד כתוב בתורתם: „ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו"[3]. כששמע הקיסר כך, חרה אפו על אותו זקן וצוה לחנקו. כששמע הזקן כך, מהר ומל את עצמו מיד. כשנחנק, לא נמצא ולא נודע אנה. ויחרד הקיסר חרדה גדולה, ולא שב אפו, בכל זאת, ועוד ידו נטויה.

* * *

ואחריו הוציאו את רבי חוּצְפִּית הַמְּתוּרְגְּמָן. אמרו עליו על רבי חוצפית המתורגמן, שהיה בן מאה ושלשים שנה, כשהוציאוהו לֵיהָרֵג, והיה יפה תואר ויפה מראה והיה דומה למלאך ד' צבאות. באו והגידו למלך את יפיו ואת שיבתו ואמרו לו: בחייך! אדוני, תרחם על הזקן הזה. אמר הקיסר לרבי חוצפית: בן כמה שנים אתה? אמר לו: בן מאה ושלשים שנה לבד מיום אחד ובקשתי ממך, שתמתין לי, עד שיתמלא יומי. אמר לו הקיסר: מה לך, שתמות היום או למחר? אמר לו: כדי שאקיים עוד שתי מצות. אמר לו: מה מצוה אתה רוצה לעשות? אמר לו: לקרא קריאת שמע ערבית ושחרית, להמליך עלי את השם הגדול והנורא המיוחד. אמר לו הקיסר: עזי פנים ועזי נפש! עד מתי אתם בוטחים באלהיכם, שאין בו כח להציל אתכם מידי? שהרי אבותי החריבו את ביתו ואת נבלות עבדיו נתנו סביבות ירושלים ואין קובר, ועתה אלהיך זקן הוא ואין לו כח להציל עוד, שאלו היה בו כח, היה נוקם נקמתו ונקמת עמו ונקמת ביתו, כמו שעשה מפרעה ומסיסרא ומכל מלכי כנען. וכששמע רבי חוצפית

1. תהלים לא, כ. 2. שמות לד, ו. 3. דברים ז, י.

כך, בכה בכי גדול ואחז בבגדיו ויקרעם על גדוף השם יתברך ועל חרפתו ואמר לקיסר: אי לך, קיסר! מה תעשה ליום אחרון, כשפוקד השם יתברך על רומי ועל אלהיכם? אמר המלך: עד מתי אתווכח עם זה? וצוה להרגו. וסקלוהו ותלוהו. ואז באו שריו וחכמיו וחלו פניו לקברו, כי חמלו על שיבתו. ויאמר המלך לקבור אותו. ויבאו תלמידיו ויקברוהו ויספדוהו הספד גדול וכבד מאד.

* * *

ואחריו הוציאו את רבי חנינא בן חֲכִינַאי. ואותו היום ערב שבת היה. וכל ימי חייו היה יושב בתענית מבן שתים עשרה שנים עד תשעים וחמש שנים. אמרו לו תלמידיו: רבי, רצונך, שתטעום כלום קודם שֶׁתֵּהָרֵג? אמר להם: עד עתה התעניתי ולא אכלתי ולא שתיתי, ועתה איני יודע איזה דרך אלך, ואתם אומרים לי לאכול ולשתות! התחיל בקדוש היום „ויכלו השמים" עד „ויקדש אותו", ולא הניחוהו לגמור עד שהרגוהו. ויצתה בת קול ואמרה: אשריך, רבי חנינא בן חכינאי, שהיית קדוש, ויצתה נשמתך בקדושה, בתיבת „ויקדש"!

* * *

ואחריו הוציאו את רבי יֶשֵׁיבָב הסופר. אמרו עליו על רבי ישובב הסופר, שהיה בן תשעים שנה אותו היום שהוציאוהו ליהרג. כיון שהוציא אותו, באו תלמידיו ואמרו לו: רבנו, תורה מה תהא עליה? אמר להם: בני, עתידה תורה לְהִשְׁתַּכֵּחַ מישראל, לפי שהאומה הרשעה העיזה פניה והערימה סוד לְאַבֵּד מרגליותינו ממנו, והַלְוַאי שהייתי כפרה על הדור! אבל אני רואה, שאין לך רחוב ורחוב שברומי, שאין בה חלל חרב, שעתידה האומה הרשעה לשפוך דם נקי מישראל. — אמרו לו: רבנו, ומה תהא עלינו? אָמר להם: החזיקו איש ברעהו ואהבו שלום ומשפט, אולי יש תקוה.

אמר לו קיסר: זקן, בן כמה שנים אתה? אמר לו: היום בן תשעים שנה אנכי, ועד לא יצאתי ממעי אמי היתה גזרה מאת הקב"ה למסור אותי ואת חברי בידך, כדי לתבוע דמינו מידך. אמר לו: וכי יש עולם שני? אמר לו: הן, ואתה אוי ואוי לבשתך, כשיפרע דם חסידיו מידך!

אמר הקיסר: מהרו להרגו גם זה ואראה כחו וגבורתו של אלהים זה ומה יעשה לי בעולם שני! צוה עליו ושרפוהו.

* * *

ואחריו הוציאו את רבי אלעזר בן שמוע. אותו יום אמרו עליו על רבי אלעזר בן שמוע, שהיה בן מאה וחמש שנים וּמִקַּטְנוּתוֹ עד סוף ימיו לא שמע אדם, שהוציא תִּפְלוּת מפיו, ולא נתקוטט עם חבריו, בין בדבור, בין במעשה, והיה עניו ושפל רוח וישב בתענית שמונים שנה. ואותו היום שנהרג,

תפלות — דברים שאינם הגונים.

יום כפורים היה. ובאו תלמידיו לפניו ואמרו: רבנו, מה אתה רואה? אמר להם: אני רואה רבי יודא בן בבא שמשיאים את מטתו, ואת מטת רבי עקיבא בן יוסף סמוכה אצלו, והם מתווכחים בדבר הלכה יחד זה עם זה. אמרו לו: ומי מכריע ביניהם? אמר להם: רבי ישמעאל כהן גדול. אמרו לו: מי מנצח? אמר להם: רבי עקיבא, על שטרח בכל כחו בתורה. אמר להם: בני, רואה אני עוד, שנשמת כל צדיק וצדיק מטהרת את עצמה במי השלוח, כדי לִיכָּנֵס היום בטהרה בישיבה של מעלה לשמוע את דרשות רבי עקיבא בן יוסף, שידרוש להם מענְיָנוֹ של יום, וכל מלאך ומלאך מביא קתדראות של זהב לכל צדיק וצדיק, לישב עליו בטהרה. — צוה הקיסר להרגו. ויצאה בת קול ואמרה: אשריך, רבי אלעזר בן שמוע, שהיית טהור ויצאה נשמתך „בטהרה"!

פִּרְקֵי דְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר.

ספר זה, שרש״י ו„הערוך״ קוראים לו גם בשם „ברייתא דר׳ אליעזר״, עומד על הגבול שבין הספרות המדרשית ובין ספרות הסוד והמסתורין, ובעיקר קרוב הוא יותר אל השניה מאשר אל הראשונה. צורתו לא צורת מדרש העוסק בפירוש הכתוב, אלא ביותר צורת ספור פיוטי. בפתיחתו, המתחילה בפסוק „מי ימלל גבורות ד׳ ישמיע כל תהלתו״ (תהלים ק״ו, ב), מודיע המחבר שכונתו לפרש את כל הנסים והנפלאות שעשה הקב״ה לישראל מימות עולם ושעתיד הוא לעשות באחרית הימים. והריהו הולך ומשוה לפנינו את כל גדלו ורוממותו של הקב״ה במעשה היצירה ובמסבות גורלו של עם ישראל מקדמי עולם על יסוד ספורי התורה בבראשית, שמות ובמדבר. הספר כולל נ״ד פרקים ומסיים בענשה של מרים שדברה במשה אחיה. סוף זה וגם ראיות אחרות מסדרו של הספר מוכיחים שהספר לא נגמר עד תֻּמּוֹ. לשון הספר עברית צרופה. במקומות הרבה (ביחוד בתאור מעשה המרכבה) אנו מוצאים בו ציורים נשגבים שיש בהם ממעוף הדמיון של חוזה חזיונות גמור. כמה מן הפיוט האמתי אנו מוצאים בציור מעין זה: „כשהשמש נוטה לבוא במערב ורוחץ במימי אוקינוס, כאדם שהוא מכבה נרו בתוך המים, כך מימי אוקינוס מכבים שלהבותיו של שמש, ואין נוגה לו ואין שלהבת לו כל הלילה, עד שיבוא למזרח. וכשיבוא למזרח, רוהץ בנהר אש, כאדם שהוא מדליק נרו בתוך האש, ומדליק לנרותיו ולובש שלהבותיו ועולה להאיר על הארץ״! (פרק נ״א). או כמה מתפארת המליצה העברית המקורית אנו מוצאים בציור זה: „יצא הקול הראשון והשמים והארץ רעשו, והימים והנהרות ברחו, ההרים והגבעות נתמוטטו וכל האילנות כרעו והמתים שבשאול קמו ועמדו על רגליהם״... וממקום אחר ניכר שגם החרוז לא היה מוזר למחבר:

„אלפי ישראל יביא בחיינו
משיח לנחמנו
ויחדש לבבנו״ (סוף פרק כ״ט).

מכל הדברים האלה אנו רואים שאין לנו כאן עסק עם דרשן מן הדרשנים המצויים, אלא עם פיטן שעלה במחשבתו לברא בספרו מין אֶפּוֹס נשגב, הכולל ומקיף את תעלומות השמים והארץ, קדמות תולדות האדם, תולדות אבות ישראל,

מאורעותיו הנפלאים של עם ישראל, גאולתו לעתיד לבוא וחדוש מעשה בראשית לעתיד לבוא. ופיטן זה היה מחונן בכח יצירה כביר, והבד שעליו הוא מצייר את חזיונותיו רחב הוא לבלי קץ והסממנים שהוא משתמש בהם יש בהם מן הלהט שברקיעי השמים הנפתחים לעיניו ומגלים לו את סודותיהם. אלא שהוא חי בדור של תיאולוגיה ושל דרשנות ולפיכך מוכרח היה להלביש את חזיונותיו צורה של מדרש ולכלות את אש היצירה שבערה בלבו על זרות ותהפוכות מסתוריות.

כי הספר פרקי דר׳ אליעזר אינו חבורו של התנא ר׳ אליעזר בן הורקנוס, כפי שאומרת המסורה המצויה, — דבר זה ברור הוא לכל מי שיש לו אף הבנה כל שהיא בטיב לשון וסגנון ודרך הרצאה ושיטה ורוח העת. ולא עוד אלא שיש לנו רמז מפורש בספר גופו, שהמחבר חי בתקופת ממשלת הערבים וראה בעיניו את בית התפלה למחמדים הבנוי במקומו של בית המקדש (עיין פרק ל׳). על סמך זה משערים החוקרים שהספר נתחבר בארץ ישראל בראשית המאה התשיעית.

פִּרְקֵי דְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר

שְׁכִינָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

בשני ברא הקב״ה את הרקיע והמלאכים ואשו של בשר ודם ואשו של גיהנם. והלא השמים והארץ נבראו ביום ראשון, שנאמר: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ״ [1], ואיזה רקיע ברא ביום שני? רבי אליעזר אומר: רקיע שעל ראשי החיות, שנאמר: „ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא״ [2]. ומהו „כעין הקרח הנורא״? כאבנים טובות ומרגליות. והוא מאיר על כל השמים כנר שהוא בבית וכשמש, שהוא מאיר בגבורתו את השמים, שנאמר: „ונהורא עמה שרא״ [3]. וכמהו הצדיקים עתידים להאיר לעתיד לבוא, שנאמר: „והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע״ [4]. ואלולי הרקיע ההוא, היה העולם נבלע מן המים. שלמעלה ממנו ולמטה ממנו מים, והוא מבדיל בין מים למים, שנאמר: „ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים״ [5] — בין מים העליונים למים התחתונים.

---

1. בראשית א, א. 2. יחזקאל א, כב. 3. דניאל ב, כב. 4. שם יב, ג. 5. בראשית א, ו.

אשו של בשר ודם — האש שמשתמשים בה בני אדם. והיא מאיר — הרקיע הזה מאיר. ונהורא עמה שרא — ואור שוכן עמו.

והמלאכים, שנבראו ביום שני, כשהם נשלחים בדברו — נעשים רוחות, וכשהם משרתים לפניו — נעשים של אש, שנאמר: „עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט"[1].

ארבע כתות של מלאכי השרת מְקַלְּסִים לפני הקב"ה. מחנה ראשונהְ של מיכאל — מימינו, מחנה שניה של גבריאל — על שמאלו, מחנה שלישית של אוריאל — מלפניו, מחנה רביעית של רפאל — מלאחריו. ושכינתו של הקב"ה באמצע, והוא יושב על כסא רם ונשא. וכסאו גבוה ותלוי למעלה באויר. מַרְאִית כבודו כעין ההשמל, שנאמר: „וארא כעין חשמל"[2]. ועטרה נתונה בראשו וכתר שם המפורש על מצחו ועיניו משוטטות בכל הארץ, חציו אש וחציו ברד, מימינו חיים ומשמאלו מות, ושבט של אש בידו, ופרוכת פרושה לפניו ושבעה מלאכים, שנבראו מתחלה, משרתים לפניו לפנים מן הפרוכת, והוא הנקרא „פַּרְגּוֹד". והדום רגליו כאש וברד, ותחת כסא כבודו כאבן ספיר, ואש מתלקחת סביבות לכסאו, צדק ומשפט מכון כסאו. ושבעה ענני כבוד סוככים אותו, ואופן הגלגל וכרוב וחיה נותנים לפניו שבח. ודמות כסאו כעין ספיר של ארבע רגלים, וארבע חיות הקדש קבועות על כל רגל ורגל, ארבע פנים לאחת וארבע כנפים לאחת מהן, שנאמר: „וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם"[3]. והן הן הכרובים. כשהוא מדבר פני המזרח — מדבר מבין שני הכרובים „פני אדם", וכשהוא מדבר פני הדרום — מדבר מבין שני הכרובים „פני אריה", וכשהוא מדבר פני המערב — מדבר מבין שני הכרובים „פני שור", וכשהוא מדבר פני הצפון — מדבר מבין שני הכרובים „פני נשר". ולעומתם האופנים וגלגלי המרכבה. וכשהוא יושב — יושב על כסא רם ונשא. וכשהוא משקיף על הארץ — מרכבותיו על האופנים, ומקול זעקת גלגלי המרכבה ברקים ורעמים יוצאים לעולם. כשהוא בשמים — רוכב על עב קל, שנאמר: „וירכב על כרוב ויעף"[4], וכשהוא ממהר — דואה על עב קל, שנאמר: „וידא על כנפי רוח"[5]. והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואין יודעות מקום כבודו. והחיות עומדות ביראה ובאימה, ברתת ובזיע, ומזֵּיעַת פניהם נהר של אש מושך ויוצא לפניו, שנאמר: „נהר די נור נגד ונפק מן קדמוהי"[6]. שנים שרפים עומדים, אחד מימינו של הקב"ה ואחד משמאלו, שש כנפים שש כנפים לכל אחד ואחד „בשתים יכסה פניו"[7], שלא יביטו פני השכינה, ושתים מכסות רגליהם, שלא יֵרָאוּ לפני שכינה, כדי לְשַׁכֵּחַ עמידת רגל ענל. ובשתים מעופפים ומעריצים ומקדישים את שמו הגדול, זה עונה וזה קורא: „קדוש קדוש קדוש ד' צבאות מלא כל הארץ כבודו"[8]. והחיות עומדות אצל כבודו ואינן יודעות מקום כבודו, עונות ואומרות: בכל מקום שכבודו שם: „ברוך

1. תהלים קד, ד. 2. יחזקאל א, כז. 3. שם שם ו. 4. תהלים יח, יא. 5. שם שם. 6. דניאל ז, י. 7. ישעיה ו, ב. 8. שם שם ג.

וכשהוא מדבר פני המזרח — כשהקב"ה מדבר לצד מזרח. נהר די נור וגו' — נהר של אש מושך ויוצא מלפניו. לשכח עמידת רגל עגל — כי רגליהם רגלי עגל והן מזכירות את חטא העגל.

כבוד ד׳ ממקומו״ [1]. וישראל, שהם מְיַחֲדִים שמו תמיד בכל יום, עונים ואומרים: „שמע ישראל ד׳ אלהינו ד׳ אחד״ [2]. והוא משיב לעמו ישראל: „אני ד׳ אלהיכם המציל אתכם מכל צרה״. (פרק רביעי).

חִדּוּשׁ צִבְאוֹת הַשָּׁמַיִם לְעָתִיד לָבוֹא.

רבן גמליאל אמר: כמו שראשי חדשים מתקדשים ומתחדשים בעולם הזה, כך יהיו ישראל מתקדשים ומתחדשים לעתיד לבא כמו ראשי חדשים, שנאמר: „דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו כי קדוש אני ד׳ אלהיכם״ [3]. וחכמים אומרים: שמים וארץ עתידים לעבר ולהתחדש. מה כתיב עליהם? „ונגולו כספר השמים״ [4], כאדם שהוא קורא בספר וגולל אותו, כך עתיד הקב״ה לגלול את השמים; „והארץ כבגד תבלה״ [5], כאדם שהוא פושט את טליתו וחוזר ומקפל אותה, כך מקפל את הארץ וחוזר ומחדש אותה למקומה כטלית. ויושבי הארץ יטעמו טעם מיתה שני ימים, שנאמר: „ויושביה כמו כן ימותון״ [6]. וביום השלישי מחדש אותם ומחיה אותם ומקים אותם לפניו, שנאמר: „יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו״ [7].

רבי אליעזר אומר: כל צבא השמים עתידים לְהֵעָבֵר ולהתחדש. מה כתיב עליהם? „וכל צבאה יבול כנבל עלה מגפן״ [8]. מה הגפן והתאנה, נובל עלה מהן והן עומדות עץ יבש — והוזרות ופורחות ונוצצות וצומחות ומוציאות עלים חדשים, כך כל צבא השמים יבולו והוזרים ופורחים ונוצצים וצומחים ומתחדשים במקומם. להודיע, שהוא מְבַלֶּה את הכל ואין עוד לא רעב ולא מגפה, שנאמר: „כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה״ [9].

ר׳ ינאי אומר: כל צבאות השמים עוברים ומתחדשים בכל יום. תדע לך שהוא כן: כשהשמש נוטה לבא במערב ורוחץ במימי אוֹקְיָינוֹס, כאדם שהוא מכבה נרו בתוך המים, כך מימי אוקיינוס מכבים שלהבותיו של שמש ואין נוגה לו ואין שלהבת לו כל הלילה, עד שיבא למזרח. וכשיבא למזרה, רוחץ בנהר אש, כאדם שהוא מדליק נרו בתוך האש, ומדליק לנרותיו ולובש שלהבותיו ועולה להאיר על הארץ ומחדש בכל יום מעשה בראשית. וכן עד שיבא למערב. ולעת ערב הירח והכוכבים והמזלות רוחצים בנהר של ברד ועולים להאיר על הארץ. ולעתיד לבא הקב״ה מחדש אותם ומוסיף על אורם אור שבעתים כאור שבעת הימים, שנאמר: „והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים״ [10]. (פרק חמשים ואחד).

---

1. יחזקאל ג, יב. 2. דברים ו, ד. 3. ויקרא יט, ב. 4. ישעיה לד, ד. 5. שם נא, ו. 6. שם שם. 7. הושע ו, ב. 8. ישעיה לד, ד. 9. שם סה, יז. 10. שם ל, כו.

תַּנָּא דְבֵי אֵלִיָּהוּ.

המדרש „תנא דבי אליהו" הוא מן היצירות הנחמדות ביותר שבספרות המדרשית. במרכזו של מדרש זה עומד גבור האגדה העברית אליהו הנביא, אלא שכאן הוא מופיע לפנינו בתור דרשן העובר ממקום למקום ודורש דרשות נאות, מאיר את עיני הבריות בחכמתו העמוקה, מטיף דברי מוסר נשגבים, משכין שלום ואהבה בעולם. אליהו משמש כאן התגשמותו של מוסר היהדות במשמעותו הרוממה ביותר. אבל גם מליץ נאה הוא ואת דרשותיו הוא מתבל במשלים, בפתגמים ובתפלות שיש בהם ממיטב הפיוט העברי.

מדרש זה מיוחס לאליהו על סמך האגדה (כתובות ק"ו, א) שאליהו הורה את רב ענן סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא. אבל אף על פי שכמה מאמרים הנאמרים בתלמוד בשם תנא דבי אליהו נמצאים במדרש שלנו, עם כל זה אין מדרש זה גוף סדר אליהו הקדמון, אלא מדרש מאוחר שנתחבר במחצית השניה של המאה העשירית למנין הרגיל, כפי שמוכח מדבריו: „ומשחרב (המקדש) ועד עכשיו (כלומר: זמן חבור הספר) הרי תשע מאות (שנה)". ועם כל זה אין ספק בדבר שהמחבר השתמש בסדר אליהו הקדמון והכנים אל ספרו הרבה דברים ממנו. בנוגע לארצו של המחבר, יש אומרים שהיה מבני איטליה הדרומית, ויש אומרים שהיה מבני בבל.

„תנא דבי אליהו" נחלק לשני סדרים, „סדר אליהו רבא" ו„סדר אליהו זוטא". אליהו זוטא משמש מעין קצור של אליהו" רבא סגנון הלשון של שני הסדרים מוכיח ששניהם נסדרו על ידי מחבר אחד.

כונת הספר הוא לרומם את ערך התורה, בין התורה שבכתב ובין התורה שבעל פה, לפאר את לומדיה, לעלה ולקלס את העושים צדקה ומעשים טובים, לנחם את העם ולעודד את רוחו בתקוות טובות לעתיד לבוא. ההשקפה המוסרית של המחבר נעלה היא לאין ערוך. אהבתו את הבריות אינה מַפְלָה בין יהודי לנכרי והריהו אומר: „מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה — הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו". סגנונו הרך והנעים מלא קסם מיוחד המצודד לבבות. לשונו עברית צחה ומצורפה, עשירה וחיה. הרבה דבורים ומליצות שב„תנא דבי אליהו" נתקבלו אל התפלות, הפיוטים והסליחות, ונעשו לקנין העם. המפורסמים שבהם הם: „אבינו שבשמים", „יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים" (קלוס זה תורגם בבבל לארמית: „יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא"), „אשרי מי שירא שמים בסתר ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו", „אני הוא עד שלא נברא העולם, אני הוא משנברא העולם", „ברוך שאמר והיה העולם, ברוך הוא, ברוך אומר ועושה".

סֵדֶר אֵלִיָּהוּ רַבָּא.

אַל תִּפְרוֹשׁ מִן הַצִּבּוּר.

„וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי ד׳ אלהיך״[1]. ברוך המקום, ברוך הוא, שבחר בישראל מכל מעשה ידיו וקנה אותם קנין גמור וקרא אותם בנים ועבדים לשמו! לפעמים הוא מדבר עמהם כמו שהוא מדבר עם הרבים, ולפעמים הוא מדבר עמהם כמו שהוא מדבר עם היחיד. וכל כך למה? אלא בשביל האהבה, שהוא אוהב אותם, ובשביל השמחה, שהוא שמח בהם, לכן הוא מדבר עמהם בלשון יחיד ובלשון רבים. לפיכך הייתי אומר, שכל אחד ואחד מישראל חייב לומר: מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם, יצחק ויעקב! שלא קנו האבות העולם הזה והעולם הבא וִימות בן דוד, אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה. וכך שוו חכמים במשנה: כל אחד ואחד מישראל חייב לומר: בשבילי נברא העולם. ולא יאמר האדם בלבו לעצמו: אין העולם הבא, אלא תוהו ובוהו, לכן אלך בשרירות לבי וְאֹכַל ואשתה וְאֶהֱנֶה בעולם הזה, ואחר כך אלך מן העולם הזה. ואם הוא עושה כן, עליו הכתוב אומר: „אמר נבל בלבו אין אלהים״[2]. ואם הוא תלמיד חכם, חוֹשֵׂךְ ממנו חכמה ובינה. ואם פנה את עצמו לדברים אחרים, עליו הכתוב אומר: „כי נבל נבלה ידבר״[3]. וכן לא יראה אדם את הרבים בצער ויאמר: אלך בשרירות לבי וְאֹכַל ואשתה וְאֶהֱנֶה מן העולם הזה. ואם הוא עושה כן, עליו הכתוב אומר: „והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתה יין אכל ושתה כי מחר נמות״[4]. מה כתיב בָּתְרֵיהּ? „ונגלה באזני ד׳ צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון״[5]. עד כאן מדת בינונים, אבל במדת רשעים מה כתיב? עליהם הכתוב אומר: „אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד״[6]. אחריו מה כתיב? „הצדיק אבד ואין איש שם על לב״[7]. מהו הענין שלאחריו: „יבוא שלום ינוחו על משכבותם הלך נכחו״ וגו׳[8]. מכאן אמרו החכמים: אפילו חכם מישראל, שהוא כמשה רבנו, עליו השלום, שהיה אב להכמים ואבי הנביאים, וחסיד כאהרן אחיו לא יאמר: הריני בשמחה בביתי ושלום עָלַיִךְ נפשי! אלא יצא מביתו ויהא עם הצבור בצער. אלא במה קונה אדם את אביו שבשמים ועולם הבא? הֱוֵי אומר: שהוא קונה להקב״ה במעשים טובים ותלמוד תורה, והקב״ה מַקְנֵהוּ העולם הזה והעולם הבא וימות בן דוד. — ואלה הם המעשים הטובים, שהאדם קונה להקב״ה ועולם הבא מתוכם: מתוך אהבה ואחוה ויראה ושלום וְרֵעוּת, ומתוך האמת והשלום, שֵׁפֶל ברך, ומתוך ענוה, ומתוך רבוי ישיבה ומעוט סחורה, ומתוך שמוש חכמים, ומתוך פלפול התלמידים, ומתוך לב טוב, ומתוך דרך ארץ, ומתוך לאו — לאו, והן — הן. (אליהו רבא פרק כה).

1. שמות כ, א — ב. 2. תהלים יד, א. 3. ישעיה לב, ו. 4. שם כב, יג. 5. שם שם יד. 6. שם נו, יב. 7. שם נז, א. 8. שם שם ב.

ויושביהם כמו כן ימותון — כלומר: דומה כאלו ימותו. ימות בן דוד — ימות המשיח. בתריה — לאחריו. ומתוך לאו לאו וכו׳ — שיהא ה„לאו״ שלך לאו ושיהא „ההן״ שלך הן.

חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל.

דבר אחר; „וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי ד' אלהיך" [1]. ברוך המקום, ברוך הוא, שבחר בהם בישראל יותר מכל אומות העולם וקנה אותם קנין גמור וקרא אותם בנים ועבדים לשמו, ולפעמים הוא מדבר עמהם בלשון רבים ולפעמים מדבר עמהם בלשון יחיד. וכל כך למה? בשביל האהבה, שהוא אוהב את ישראל, ומשמחה, שהוא שמח בהם. וכך אמר הקב"ה לישראל: בני, אני שישבתי תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם, עד שדרשתי וחקרתי וצרפתי ובחנתי את כל דברי התורה הזאת. ומיום שנברא העולם עד אותה שעה אני יושב על כסא הכבוד שלי, שליש היום אני קורא ושונה, ושליש היום אני דן את כל העולם כולו, ושליש היום אני עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל את כל העולם ואת כל מעשי ידי. אני הוא, שהנחתי את כל שבעים לשונות שבארץ ובאתי ונדבקתי בכם וקראתי אתכם אלהים והשויתי את שמכם לשמי הגדול וקראתי אתכם אחי ורעי. אני עד שלא נברא העולם, ואני הוא משנברא העולם; אני הוא בעולם הזה ואני הוא בעולם הבא. אני אמית וַאֲחַיֶּה, מחצתי ואני ארפא, שנאמר: „למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה. אנכי אנכי ד' ואין מבלעדי מושיע" [2], ונאמר: „הלא אני ד' ואין עוד אלהים מבלעדי אל צדיק ומושיע אין זולתי" [3], ונאמר: „כי אנכי אל ואין עוד אלהים ואפס כמוני" [4]. (אליהו רבא פרק כו).

עֲבוֹדַת אֱלֹהִים מֵאַהֲבָה וַעֲבוֹדַת אֱלֹהִים מִיִּרְאָה.

„ואהבת את ד' אלהיך" [5], שאתה תהא מְאָהֵב שם שמים על הבריות, שתהא יודע דברי תורה ותהא קורא ושונה בדברי תורה ויהא משאך ומתנך עם בני אדם באמונה, כדי שיהיו הבריות, הרואים אותך, אומרים: אשרי פלוני שלמד תורה! כמה נאים מעשים שלו, כמה יפים דרכיו! אוי לו, שלא למד תורה! העבודה, שאנחנו נלמוד גם כן תורה וּנְלַמֵּד לבנינו תורה! ונמצא שם שמים מתקדש על ידו. ועליו הכתוב: „ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר" [6]. אבל בזמן שהאדם קורא ושונה בדברי תורה ואין משאו ומתנו בנחת עם הבריות ועסקו אינו באמונה עם הבריות, מה הם אומרים עליו? ראו איש פלוני, שלמד תורה — כמה רעים מעשיו, כמה מכוערים דרכיו! העבודה, שלא נלמוד תורה ולא נלמד את בנינו תורה! ונמצא שם שמים מתחלל על ידו, ועליו הכתוב אומר: „ויחללו את שם קדשי באמר להם עם ד' אלה ומארצו יצאו" [7]. ולא נִתְּנָה התורה, אלא על מְנָת לקדש את שמו הגדול.

1. שמות כ, א—ב. 2. ישעיה מג, י—יא. 3. שם מה, כא. 4. שם מו, ט. 5. דברים ו, ד. 6. ישעיה מט, ג. 7. יחזקאל לו, כ.

מכאן אמרו: ירחיק אדם את עצמו מן הגזל, בין מן הישראל, בין מן הגוי. ולא עוד, אלא משום שכל הגונב מן הגוי — לסוף הוא גונב מן הישראל, ואם הוא נשבע לגוי — לסוף הוא נשבע לישראל, ואם הוא מכש לגוי — לסוף הוא מכחש לישראל, ואם הוא שופך דמים לגוי — לסוף הוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה התורה אלא לקדש שמו הגדול, שנאמר: „ושמתי בהם אות ושלחתי בהם פליטים"[1]. מהו אומר בסוף הענין? „והגידו את כבודי בגוים"[1]. — מה בין העובד מאהבה את הקב"ה להעובד מיראה? משלו משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שצריך לצאת למדינת הים ובקש למסור את בנו ביד האפטרופוס הרשע, ואמרו לו אוהביו ומשרתיו: אל תמסרהו בידו. והמלך עבר על דברי אוהביו ומשרתיו ומסר את בנו ביד האפטרופוס הרשע. והיו לו להאפטרופוס שני עבדים, אחד מהם אוהב את המלך וירא מן המלך, ואחד מהם ירא מן המלך ואינו אוהב את המלך. זה, שאוהב את המלך וירא ממנו, עמד ונטע גנות ופרדסים וכל מיני מגדים כולם. והירא מן המלך ואינו אוהבו לא עשה כלום, עד שבאה להם אגרת מן המלך ביד שליח, שהמלך יבא בקרב זמן לראות עבודתם ופעולתם. כיון שנכנס האוהב לביתו וראה התותים והענבים וכל מיני מגדים כולם, נתקררה דעתו כנגד שמחתו של מלך, שישמח עמו על מלאכתו הטובה. והירא מהמלך ולא עשה כלום, כיון שנכנס לביתו וראה כל מיני הורבות כולן, נזדעזע כנגד העצבות והכעס של מלך עליו. לכך נאמר: „טרף נתן ליראיו"[2] — זה מדת הדין. אבל הירא ועושה תורה ומצות מחמת יראה, עליו נאמר: „יזכר לעולם בריתו"[2] — זה העולם הבא ותורה עמו. מה כתיב שם קודם? „זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ד'"[3] — זה העולם הזה ותורה עמו. אבל שכרו של האוהב מנין? תלמוד לומר: „ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי"[4] הא למדת, ששכר האוהב שני חלקים ושכר הירא חלק אחד. (אליהו רבא פרק כח).

סֵדֶר אֵלִיָּהוּ זוּטָא.

I

פִּשְׁעָה שֶׁל תּוֹרָה.

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני כַּשְׂדוֹר אחד ונתן לי שלום ולא היה מכירני. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מיבנה גדולה אני, מעיר חכמים ורבנים. אמר לי: רבי, בוא ושב במקום שאני מראה אותך ואני נותן לך חטים ושעורים ופולים ועדשים וכל מיני קטניות. אמרתי לו: בני, אם אתה נותן לי אלף אלפים דינרי זהב, איני מניח את התורה ודר

1. ישעיה סו, יט. 2. תהלים קיא, ה. 3. שם שם ד. 4. שמות כ, ו.

העולם הבא ותורה עמו — תענוגות העולם הבא יחד עם תענוגות למוד התורה. הא למדת ששכר האוהב וכו' — כי על האוהב נאמר „לאלפים" היינו שני אלפים, ועל הירא נאמר „ולשומרי מצותיו לאלף דור". כשדור — פקיד מפקידי מלכות רומי.

אני במקום שאין בו תורה. אמר לי: רבי, מפני מה? אמרתי לו: בני, לא חרב עולם אלא מפני פשעה של תורה, ולא הרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה, וכל צרות הבאות על ישראל אינן אלא מפני פשעה של תורה. גדול ורב הוא לפני הקב״ה פשעה של תורה, מפני שהיא שקולה כנגד כל העבירות שבעולם, שנאמר: „בפשע יעקב כל זאת״ [1], ואין „זאת״ אלא תורה, שנאמר: „מי האיש ההכם ויבן את זאת״ [2], ואמר: „ויאמר ד׳ על עזבם את תורתי״ וגו׳ [3]. אמר לי: רבי, ברוך ד׳ שבחר בכם משבעים לשונות ונתן לכם את התורה, שאתם בוטחים בו בכל מקום. (פרק א).

II
גְּדוֹלָה צְדָקָה.

א. משום דבי אליהו הנביא אמרו: גדולה צדקה, שמיום שנברא העולם ועד עכשיו כל הנותנה, הרי הוא משתבח וקולט עצמו מדינה של גיהינם, שנאמר: „אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ד׳״ [4]. אין „יום רעה״ אלא יום דינה של גיהינם, שנאמר: „הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך״ [5], ואומר: „אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת״ [6].

ב. גדולה צדקה, שמצלת את האדם מדרך המות; גדולה צדקה, שהיא מארכת ימיו ושנותיו של אדם; גדולה צדקה, שהיא מביאה את האדם לחיי העולם הבא; גדולה צדקה, שֶׁשָּׁוְתָה לתורה; גדולה צדקה, שהתורה משולה בה; גדולה צדקה, שממהרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה; גדולה צדקה, שהיא מעלה ומושיבה את נותנה נגד כסא הכבוד.

ג. ומנין שהיא מצלת את האדם מדרך המות? שנאמר: „לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות״ [7]. בוא וראה, שבמידה שאדם מודד, מודדין לו. אדם נותן צדקה להבירו בעולם הזה ומתכוון עליו שיהיה ולא ימות, אף הקב״ה מתכוון על נותנה שיחיה ולא ימות. ומנין אתה אומר, שכל מי שֶׁסִּפֵּק בידו לעשות צדקה ואינו עושה, ולקיים נפשות ואינו מקיים, גורם מיתה לעצמו? שנאמר: „ויען נבל את עבדי דוד״ וגו׳ [8], ואומר: „ולקחתי את לחמי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזי״ וגו׳ [9], ומיד נענש מיתה, שנאמר: „ויהי כעשרת הימים ויגף ד׳ את נבל וימת״ [10]. ומנין שהיא מארכת ימיו ושנותיו של אדם? שנאמר: „כי היא חייך וארך ימיך״ [11], ואומר: „כי עץ חיים היא למחזיקים בה״ וגו׳ [12]. מצוה קלה שבתורה מהו אומר בה? „למען ייטב לך והארכת ימים״ [13] — קל וחומר בצדקה, שהיא חמורה בתורה!

ומנין שהיא מביאה את האדם לחיי העולם הבא? שנאמר: „אשרי האיש אשר לא הלך וגו׳ כי אם בתורת ד׳ חפצו״ וגו׳ [14], ואמר: „אשרי שומרי

1. מיכה א, ה. 2. ירמיה ט, יא. 3. שם שם יב. 4. תהלים מא, ב. 5. קהלת יא, י. 6. תהלים קו, ג. 7. משלי יא, ד. 8. שמואל א, כה, י. 9. שם יא. 10. שם לח. 11. דברים ל, כ. 12. משלי ג, יח. 13. דברים כב, ז. 14. תהלים א, א—ב.

א. משתבח – משובח ומהולל. קולט עצמו – מוציא עצמו. ג. שספק בידו – ש״ש יכולת בידו. מצוה קלה שבתורה – שלוח הקן.

משפט עושה צדקה בכל עת"[1], מה „אשרי" האמור בתורה — בן העולם הבא הוא, אף „אשרי" האמור בצדקה — בן העולם הבא הוא. ומנין ששותה לתורה? שנאמר: „אם בחקותי תלכו" וגו'[2], ואומר: „ד' קנני ראשית דרכו" וגו'[3], ואומר: „ונתתי שלום בארץ"[4], ובצדקה הוא אומר: „והיה מעשה הצדקה שלום" וגו'[5]. ומנין שהתורה נמשלה בה? אין לך מידה טובה שברא הקב"ה בעולמו גדולה כתורה, שנאמר: „סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה"[6], ואומר: „ובין נגידים תושיבך"[7]. אף תורה עצמה אינה קרויה אלא צדקה, שנאמר: „וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות" וגו'[8]. ומנין שממהרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה? שנאמר: „שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות"[9]. ומנין שהיא מעלה ומושיבה את נותנה נגד כסא הכבוד? שנאמר: „הולך צדקות ודובר מישרים" וגו' „הוא מרומים ישכן" וגו', ואומר: „מלך ביפיו תחזינה עיניך" וגו'[10]. (פרק א).

III

מִקְרָא וּמִשְׁנָה.

פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד ובא עלי בדרך מינות; ויש בו מקרא ואין בו משנה. אמר לי: מקרא ניתן לנו מהר סיני, משנה לא ניתנה לנו מהר סיני. ואמרתי לו: בני, והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה? משלו משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהיו לו שני עבדים, והיה אוהבן אהבה גמורה ונתן לזה קב חיטין ולזה קב חיטין, לזה אגודה של פשתן ולזה אגודה של פשתן. הפקח שבהן מה עשה? נטל את הפשתן וארגו מַפָּה, ונטל את החיטין ועשאן סולת, בירדה, טְחָנָהּ ולשה ואפה וסידרה על גבי השלחן ופרס עליה מפה והניחה עד שלא בא המלך. והטפש שבהן לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך לתוך ביתו ואמר להן: בָּנַי, הביאו לי מה שנתתי לכם! אחד הוציא את פת הסולת על גבי השלחן ומפה פרוסה עליו. ואחד הוציא את החיטין בקופה ואגודה של פשתן עליהן. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה! הֱוֵי אומר: איזה מהן חביב? זה שהוציא את השלחן ואת פת הסולת עליו. אמרתי לו: בני, אם אמצאך בתוך משנת הכמים יֵעָשׂוּ דבריך בַּדָּאִין? אמר לי: הן. אבל, אמרתי לו, בני, כשאתה יורד לפני התיבה בשבת, כמה אתה מתפלל? אמר לי: שבע. אמרתי לו: ושאר הימים? אמר לי: תפילה כולה. כמה בני אדם קורין בתורה בשבת?

---

1. תהלים קו, ג. 2. ויקרא כו, ג. 3. משלי ח, כב. 4. ויקרא שם, ו. 5. ישעיה לב, יז. 6. משלי ד, ח. 7. בן סירא. 8. דברים ו, כה. 9. ישעיה נו, א. 10, שם לג, טו—טז.

בדרך מינות — בדרך הכופרים בתורה שבעל פה. אם אמצאך בתוך משנת חכמים — אם אוכיח לך שאתה בעצמך מקיים את הלכות התורה שבעל פה. יעשו דבריך בדאין — תורה שדבריך כוזבים הם. תפלה כולה — כל שמונה עשרה ברכות.

אמר לי: שבעה. במנחה בשבת, בשני ובחמישי כמה? אמר לי: שלשה. ועל שבעת המינים כמה אתה מברך? „שתים, ברכה לפניהם וברכה לאחריהם". ועל שאר המינים ברכה אחת, וברכת המזון שלש, והטוב והמיטיב ארבע. אמרתי לו: בני, וכי יש לנו אילו מהר סיני? והלא אינן אלא מתוך משנת חכמים! אלא כשנתן הקב"ה תורה לישראל, לא נתנה להן אלא כחיטים להוציא מהן סולת, וכפשתן להוציא ממנו בגד. ניתנה בכלל ופרט, ופרט וכלל, וכלל ופרט וכלל, שנאמר: „ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך"[1] — כלל; „בבקר ובצאן ביין ובשכר"[2] — פרט; „ובכל אשר תשאלך נפשך"[3] — הרי זה כלל אחר: זה כלל הצריך לפרט, ופרט שצריך לכלל. (פרק ב).

IV
מִדַּת הָעֲנָוָה.

א. שנו חכמים: הֱוֵי עלוב לכל אדם, ולאנשי ביתך יותר מלכל העם. ומנין? תדע לך שכן: צא ולמד מהקב"ה, שהיה עָנָיו לעמו במקום אחד, בשנים ובשלשה ולא הלך עמהם בדרכיהם ולא שפטן בעונותיהם, אלא היה להם עניו. ומנין? תדע לך שכן ממאה ועשרים יום, שניתנה תורה תמימה לישראל ועד יום הכיפורים.

ב. ארבעים יום הראשונים, שעלה משה להר סיני להביא תורה לעמו, אלמלא ענוה לא ניתנה תורה לישראל. משלו משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שקידש אשה והיה אוהבה אהבה גמורה. שלח והביא אדם אחד לעשות לו שליח בינו לבינה, והראהו את כל החופות שלו ואת כל החדרים שלו ואת כל הסתרים שלו. אמר לו: לך ואמור לאותה אשה: „אני איני צריך לך כלום, אלא עשי לי חופה קטנה, כדי שאבוא ואדור עמך, כדי שידעו עבדי ובני ביתי שאני אוהבך אהבה גמורה". ועד שהמלך עוסק במידות החופות ולצוות שליח במתנות מרובות לְשַׁגֵּר לאשה, באו ואמרו לו: זנתה אשתך עם אחר. מיד המלך הניח הכל מידו והשליח נדחף לאחוריו ויצא מבוהל מלפני המלך, שנאמר: „עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו"[4].

ג. ברוך שאמר והיה העולם, ברוך הוא, ברוך אומר ועושה, ברוך גוזר ומקיים, ברוך עושה בראשית, ברוך שזכר את הראשונות והעביר את האחרונות. שאילו לא זכר את הראשונות והעביר את האחרונות, היה לו שיאמר: „נרדי נתן סִרְיוֹ", ואמר: „נרדי נתן ריחו". כיון שקיבלו ישראל מלכותו של הקב"ה ואמרו: „כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע"[5], לכך נאמר: „נרדי נתן ריחו" ולא „נרדי נתן סִרְיוֹ".

---

1. דברים יד, כו. 2. שם. 3. שם. 4. שיר השירים א, יב. 5. שמות כד, ז.

א. א י נ י צ ר י ך ל ך כ ל ו ם — איני מבקש ממך דבר. ב. ל ש ג ר — לשלח. ג. ס ר י — דבר מסריח.

ד. אמרו: כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל במעשה העגל, נסתכל בלוחות וראה שפרח הכתב מעליהן, ושיברן תחת ההר, מיד נתאלם. שוב לא היה יכול להשיב דבר. מאותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו אותה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטילטול ומתוך הטירוף ומתוך הדֹחַק ומתוך שאין להן מזונות. בשכר אותו הצער, עתיד הקב״ה לשלם להן שכרן לימות המשיח ולעולם הבא, שנאמר: „הנה ד׳ אלהים בחזק יבוא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו״[1].

ה. ארבעים יום האמצעיין נטל משה את האהל ויצא לו חוץ למחנה, שנאמר: „ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה״ וגו׳[2]. והיו ישראל נוהגין אבילות בעצמן כל אותן הימים, עד שנתגלה מלך מלכי המלכים הקב״ה, יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים, ופתח לו פתח של רחמים. ואמר הקב״ה למשה: משה, מה עושין אותן עניים? מנודין לרב — מנודין לתלמיד, מנודין לי — מנודין לך. חזור בך והיכנס למחנה. שנאמר: „ודבר אל משה פנים אל פנים״[3]. איני יודע מקרא זה מה הוא אומר. כשהוא אומר: „ושב אל המחנה״[4] — מלמד, שהתיר לו את נדרו והכניס את האהל למחנה. משלו משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו, והיה אחד מגדולי המלכות יושב לפניו. אמר לו: רֵיקָא, אילמלא פלוני אוהבי יושב לפני, כבר הכיתיך מכות גדולות. לכך נדמה משה באותה שעה, שנאמר: „ויחל משה את פני ד׳ אלהיו וגו׳ למה יאמרו מצרים לאמר וגו׳ זכר לאברהם ליצחק וליעקב עבדיך״ וגו׳ [5]. מיד היה להן עניו, שנאמר: „וינחם ד׳ על הרעה״ וגו׳[6].

ו. ארבעה ימים האחרונים, שעלה משה שנייה להר סיני להביא תורה לעמו, גזרו ישראל יום צום תענית. יום האחרון שבכולם, שהוא סוף ארבעים, גזרו תענית ולנו בתעניתם, כדי שלא ישלוט בהם יצר הרע. ולמחרת השכימו ועלו לפני הר סיני. הן בוכין לקראת משה, ומשה בוכה לקראתם עד שעלתה אותה בכייה למרום. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב״ה עליהן ובישרה אותן רוח הקדש בשורות טובות ונחמות. ואמר להן: בנַי, נשבע אני בשמי הגדול שלי, שתהא להם בכייה זו בכיית שמחה, ויהיה לכם יום זה סליחה וכפרה ומחילה לכם ולבניכם ולבני בניכם עד סוף כל הדורות. (פרק ד).

V

הַצַּדִּיקִים עַמּוּדֵי הָעוֹלָם הֵם.

בכל יום ויום מלאכי חבלה יורדין מלפני הקב״ה לְחַבֵּל את כל העולם כולו, שאילמלי בתי כנסיות ובתי מדרשות שהם יושבים בהן ועוסקין בתורה

1. ישעיה מ, י. 2. שמות לג, ז. 3. שם שם יא. 4. שם. 5. שם לב, יא—יג 6. שם שם יד.

ד. סרחון — חטא. ה. מנודין — שהוטל עליהם נדוי (חרם קטן). ריקא — בער. ו. שניה — שנית.

היו מחבלים מיד, שנאמר: „מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה" וגו׳ [1].
צא ולמד מדרך ארץ: כלום אדם נוטע כרם, אלא על מנת שיאכל ממנו ענבים ולשתות ממנו יין, או למלאות אותו עשבים? אם נתמלא עשבים יאמר להם: לכו והציתו בו את האור. ונשתיירו בו מאה גפנים או מאתים גפנים, יאמר להם: לכו וְזַבְּלוּהוּ וְעַדְּרוּהוּ וְכַסְחוּהוּ והשקוהו מים בשביל גפנים שבו. אף כן הצדיקים דומים בשעה שהן נכנסים ועומדין בו בעולם כעמודין בתוך הבית, וכל העולם נשען עליהם. לכך נאמר: „כי לה׳ מצוקי ארץ וישת עליהם תבל" [1].
(פרק ה).

VI
בִּינָה וְדֵעָה לְדִבְרֵי תוֹרָה.

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני אדם אחד והיה מַלְצִיץ ומלעיג דברים ובא כנגדי. ואמרתי לו: בני, מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום המשפט? אמר לי: רבי, יש לי דברים שאני משיב לאבי שבשמים ליום המשפט, אומר אני לו: בינה ודעה לא נתנו לי מן השמים. אמרתי לו: בני, מה מלאכתך? אמר לי: צייד דגים אני. אמרתי לו: בני, מי אמר לך שתביא פשתן ותאגידנו מצודות ותשליכנו לים ותעלה דגים מן הים? אמר לי: רבי, בזה בינה ודעה נתנו בי מן השמים. אמרתי לו: בני. ומה להשליך מצודות ולהעלות דגים מן הים ניתנו בך בינה ודעה, דברי תורה שכתוב בה: „כי קרוב אליך הדבר מאד" [2] — לא ניתנו בך בינה ודעה? מיד היה מתאנח והיה מרים קולו והיה בוכה. ואמרתי לו: בני, אל ירע לך, אלא שאר בני אדם שהן משיבין באותו ענין — מעשי ידיהן מוכיחים עליהם. עליו ועל כיוצא בו ועל הדומין לו ועל העושין כמעשיו — מהו אומר? „ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי" [3]. (פרק י"ד).

1. ישעיה נ, ב. 2. דברים ל, יד. 3. ישעיה יט, ט.

מדרך ארץ — ממנהגי הבריות. כסח — קצץ הזמורות היבשות. מלציץ — מתלוצץ.
מעשי ידיהם מוכיחים עליהם — אומנותם ומשלח ידם שהם עוסקים בהם מעידים עליהם שיש להם בינה להבין מהי הדרך הישרה.

אַגָּדָה הִיסְטוֹרִית.

מְגִלַּת תַּעֲנִית וְסֵדֶר עוֹלָם.

דרישת התורה בלעה וספגה בתקופת המשנה והתלמוד את כל מעיניהם של מנהיגי האומה הרוחניים במדה מרובה כל כך, עד שנדחו מפניה כל שאר מקצועות הספרות, ובתוכם גם אותו המקצוע שבתקופת כתבי הקדש הגיע לידי התפתחות נעלה ביותר — הלא הוא מקצוע דברי הימים. יוסף בן מתתיהו היה ההיסטוריון העברי הגדול האחרון שעסק בענף חקירה זו לשמו. משחרב בית המקדש ובטלה הקוממיות המדינית מישראל, בטלה גם החקירה בדברי ימי האומה כתורה בפני עצמה, שכל אומה בריאה אינה יכולה להתקיים בלעדיה. דברי ימי הדורות משחרב הבית עד חתימת שני התלמודים כמעט לוטים בערפל, ובכדי לעמד עליהם עלינו להסתפק ברשומות ובציונים הארעיים הפזורים פה ושם דרך אגב וכלאחר יד בספרות התלמודית והמדרשית. חקירת דברי הימים היתה למדרש אגדה, לחקרנות ונקרנות בדבר הכתוב, לענין של „דורשי רשומות". מאורעות חשובים שאירעו במשך שנות מאות לא מצאו להם סופר שיעלם בכתב וימסרם לדורות הבאים כהוייתם: רק שתי מצבות היסטוריות נשתמרו בידנו מן התקופה האמורה, ושתיהן כאחת אינן אלא מְאַמְתּוֹת פסק דין זה על דלדול החוש ההיסטורי באותה העת. המצבות האלה הן: „מגלת תענית" „וסדר עולם".

מגלת תענית כוללת שני חלקים: עיקר ופירוש. החלק העיקרי כתוב ארמית ומוצאו מקצתו מזמן הבית השני, אבל בצורתו של עכשיו הוא נקבע בזמן אדריינוס. חלק זה משמש מעין „לוח" של הימים הטובים שנקבעו לזכר תשועות שנעשו בהם לישראל ושמשום כך נאסר להתענות ולספד בהם. המאורעות, הרמוזים ברשימות הקצרות שבמגלה זו, הנם מן החשובים ביותר, ואלמלי נתפרטו ונתפרשו כהלכה היו מפיצים אור גדול על כמה וכמה פרקים רבי ערך בדברי ימי ישראל שבאותם הדורות, אבל כיון שנאמרו רק בדרך רמז, הרי יותר משהם מפרשים, הם סותמים ומאפילים עליהם. החלק השני בא לפרש את הסתומות האלה ומוצאו, לדעת א. ה. ויס, מתקופת המשנה, ולדעת אחרים מזמן שלאחר התלמוד. לא בכל מקום אנו מוצאים בפירוש זה, הכתוב עברית משנית נאה, והראוי לפי מהותו להקרא בשם תלמוד למגלת תענית, היסטוריה אמתית. בהרבה מקומות אין דבריו אלא אגדה בלבד. בסוף חלק זה אנו מוצאים פרק שתחלתו „ואלו הימים שמתענין בהם מן התורה" והכולל רשימת הצומות

שנקבעו לזכר נזרות ופורעניות שבאו על ישראל עד לרביעית הראשונה של שנת המאה הראשונה שלאחר חרבן הבית. פרק זה הוספה מאוחרת הוא ומוצאו מזמן הסבוראים או הגאונים.

אם מגלת תענית במקורה העיקרי משמשת רשימה הסטורית אמתית, ואלו גם מקוטעת, הרי „סדר עולם" אין בו אף משהו משל דברי הימים כמשמעם, אלא כולו מדרש הוא. המחבר העלה את מסקנותיו מתוך מדרש הכתובים ולא המאורעות והאישים עיקר לו, אלא סדר הדורות ופרטי השנים שהוא הולך וקובע בדרך דרוש מאדם הראשון ועד למלחמת בר כוכבא. בנידון זה דומה הוא לספר היובלים (עיין „אוצר ספרות ישראל", חלק ראשון). מדרש זה מיוחס לתנא ר' יוסי בן חלפתא, ואמנם על פי סגנונו ניכר שהוא מן המדרשים הקדומים ביותר, אלא שנשתרבבו בו הוספות מזמן מאוחר. למן המאה השתים עשרה למנין הרגיל התחילו לקרא למדרש זה בשם „סדר עולם רבא" (הגדול), בכדי להבדיל בינו ובין חבור אחר, הנקרא „סדר עולם זוטא" (הקטן) והמרצה בחלקו הראשון את סדר הדורות מאדם הראשון עד יהויכין מלך יהודה, ובחלקו השני את סדר הדורות של שלשים ותשעה ראשי גולה שהיו בבבל. בהבדל מ„סדר עולם רבא" אין חבור זה מתגדר במדרשי מקראות ויש בו מקצת מאורעות היסטוריים, ביחוד מתקופת ראשי הגולה. לשונו עברית צחה, אלא שפרקו האחרון נכתב ארמית. מוצאו מזמן תקופת הגאונים הראשונים.

מְגִלַּת תַּעֲנִית.

זֵכֶר לִקְבִיעַת הַתָּמִיד כְּקָרְבַּן צִבּוּר.

אִילֵין יוֹמַיָּא דְלָא לְהִתְעַנָּאָה בְהוֹן וּמִקְצָתְהוֹן דְלָא לְמִסְפַּד בְּהוֹן:
מִן רֵישׁ יַרְחָא דְנִיסָן וְעַד תְּמָנְיָא בֵיהּ אִתּוֹקַם תְּמִידָא דְלָא לְמִסְפַּד:

דְּלָא לְמִסְפַּד: שהיו צַדּוּקִין אומרים: מביאים תמידים משל יחיד, זה מביא שבת אחת, וזה מביא שתי שבתות, וזה מביא שלשים יום. ומה היו דורשים? „את הכבש אחד תעשה בבקר"[1] — ליחיד משמע. אמרו להם חכמים:

---

1. במדבר כה, ד.

א י ל י ן י ו מ י א ו כ ו' — אלה הימים (שנקבעו) שלא להתענות בהם, ומקצתם שלא לספוד בהם. מ ן ר י ש י ר ח א ו כ ו' — מראש חדש ניסן ועד השמיני בו הותקן התמיד (ונקבע) שלא לספוד בו. צ ד ו ק י ן — מפלגה שהיתה בימי הבית השני ושכפרה בתורה שבעל פה.

אי אתם רשאים לעשות כן, לפי שאין קרבן צבור בא אלא משל כל ישראל, שנאמר: „צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוח תשמרו להקריב לי במועדו"[1]: „קרבני" — זה הדם, „לחמי" — אלו חֲלָבִים, „לאשי" — זה הקטרת, „ריח" — זו הלבונה, „ניחוחי" — אלה הנסכים; וכל שהוא כריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו, שיהו כלם באים מתרומת הלשכה. רבי עקיבא אומר: מנין שלא יצא וירעה בעדר? תלמוד לומר: „תשמרו להקריב לי במועדו", ולהלן הוא אומר: „והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום"[2]— מה להלן מבקרים אותו ארבעה ימים קודם לשחיטתו, אף כאן מבקרים אותו ארבעה ימים קודם לשחיטתו. — וכשנגברו עליהם ונצחום, התקינו שיהו שוקלים שקליהם ומניחים אותם בלשכה, והיו תמידים קְרֵיבִים משל צבור. וכל אותם הימים שדנום, עשאום ימים טובים. (פרק א).

זֵכֶר לִקְבִיעַת חַג הַשָּׁבוּעוֹת.

„וּמִתְּמַנְיָא בֵיהּ וְעַד סוֹף מוֹעֲדָא אִתּוֹתַב חַגָּא דִשְׁבוּעַיָּא דְלָא לְמִסְפַּד.

ואיזו? זו העצרת? והלא לא נצרכו לכתוב כל הימים הטובים שבמגלה? אלא שהיו דנים כנגד בַּיְתוֹסִין, שהיו אומרים: עצרת לאחר השבת. נטפל להם רבן יוחנן בן זכאי, אמר להם: שוטים, זו מניין לכם? ולא היה בהן אדם שהחזיר לו דבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר: משה רבינו אוהב את ישראל היה ויודע שהעצרת יום אחד, לפיכך עמד ותקנה לאחר השבת, כדי שיתענגו שני ימים זה אחר זה. קרא לו המקרא הזה: „אחד עשר יום מהורב דרך הר שעיר עד קדש ברנע"[3] — אם משה רבינו אוהב את ישראל היה, מפני מה עכבם במדבר ארבעים שנה? אמר לו: רבי, ובכך אתה פוטרני? אמר לו: שוטה שבעולם, ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלכם? אמר לו: ובמה אתה פוטרני? אמר לו, אמר הכתוב: „וספרתם לכם ממחרת השבת" וגו'[4], יכול לא יהא המניין תלוי אלא לשבתות? תלמוד לומר: „תספרו חמשים יום"[5]. הא כיצד? אירע יום ט"ו להיות בשבת, מונה שבע שבתות; חל להיות אחר השבת, מונה חמשים יום. וכשאתה קורא „ממחרת השבת" — ממחר יום טוב הראשון של פסח. (פרק א).

1. שם שם במדבר כח, ב. 2. שמות יב, ו. 3. דברים א, ב. 4. ויקרא כג, טו. 5. שם שם טז.

להלן — בקרבן פסח. ומתמניא ביה וכו' — ומן השמיני בו ועד סוף החג שב ונקבע חג השבועות, שלא לספוד בו. ביתוסין — כת אחרת של כופרים בתורה שבעל פה שנקראה על שם מיסדה ביתוס. יום טוב הראשון של פסח — היום הראשון של חג הפסח.

זַכָר לְיוֹם הַר גְּרִיזִים.

„בְּעֶשְׂרִים וְחַד בֵּיהּ יוֹם הַר גְּרִיזִים דְּלָא לְמִסְפַּד".

יום שבקשו הכותיים את בית אלהינו מאלכסנדרוס מוקדון להחריבו, ואמרו לו: מכור לנו חמשת כורים ארק בהר המוריה, ונתנו להם. ובאו והודיעו את שמעון הצדיק. מה עשה? לבש בגדי כהונה ונתעטף בגדי כהונה ויקירי ירושלים עמו ואלף בּוּלְיָטִין מכוסין בלבנים ופרחי כהונה מקישין בכלי שרת ואבוקות של אור דולקות לפניהם. כל הלילה כולו הללו מהלכין מצד זה, והללו מהלכין מצד זה. אמר להם: מי הללו? אמרו לו הַמְּסוֹרוֹת: הללו היהודים שמרדו בך, כיון שהגיעו לאַנְטִיפְּרַס זרחה להם חמה. הגיעו למשמר ראשון, נפגעו זה בזה. אמרו להם: מי אתם? אמרו להם: אנו אנשי ירושלים ובאנו להקביל פני המלך. כיון שראה אלכסנדרוס מוקדון את שמעון הצדיק, ירד ממרכבתו והשתחוה לו. אמרו לו: מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה? אמר להם: דיוקנו של זה אני רואה במלחמה ונוצח. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: מקום, שאנחנו מתפללים עליך ועל מלכותך שלא תחרב, יתעוך הללו וְתִתְּנוֹ להם? אמר להם: ומי הם הללו? אמרו לו: הללו כותיים, שעומדין לפניך. אמר להם: הרי הם מסורים בידכם. מה עשו להם? נְקָבוּם בעקביהם ותלאום בזנבי סוסיהם והיו מגררים אותם על הקוצים ועל הברקנים עד שהגיעו להר גריזים. חרשוהו וזרעוהו כַּרְשִׁינִין, כדרך שבקשו לעשות לבית אלהינו. ובאותו היום שעשו לו כך, עשאוהו יום טוב. (פרק ה).

זַכֶר לְיוֹם הִסְתַּלְּקוּת סַנְהֶדְרִין שֶׁל צַדּוּקִים.

„בְּעֶשְׂרִים וּשְׁמוֹנָה בְּטֵבֵת יְתִיבָא כְנִישְׁתָּא עַל דִּינָא".

מפני שכשהיו צדוקין יושבין בסנהדרין שלהם, ינאי המלך ושַׁלְמִינוֹן המלכה יושבת אצלו, ולא אחד מישראל יושב עמהם חוץ משמעון בן שטח. והיו שואלין תשובות והלכות, ולא היו יודעין להביא ראייה מן התורה. אמר להם שמעון בן שטח: כל מי שהוא יודע להביא ראייה מן התורה, יהא ראוי לישב בסנהדרין, וכל מי שאינו יודע להביא ראייה מן התורה, אינו ראוי לישב בסנהדרין. פעם אחת נפל דבר של מעשה ביניהן, ולא היו יודעין להביא ראייה

בעשרים וחד ביה וכו' — בעשרים ואחד בו (בחדש כסלו) הוא יום הר גריזים, שלא לספוד בו. כור — מדה של תבואה. ונתנו להם — את הר המוריה (להחריב את המקדש ולחרוש את הר המוריה). בוליטין — שרי מועצת העיר. מקישין — מכים, מנגנים. מסורות — מלשינים. אנטיפרס — אנטיפטרים, עיר בארץ ישראל. למשמר ראשון — של חיל אלכסנדר. דיוקנו — דמותו. הר גריזים — הר הקדש של השומרונים, שבית מקדשם היה בנוי עליו. כרשינים — מין ירק, חיקקע). יתיבא וכו' — ישבה הכנסיה על (כסא הדין). דבר של מעשה — דין שיסודו במעשה.

מן התורה, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו; אמר לו: תן לי זמן, ולמחר אני משיבך. נתן לו זמן, והלך ויישב לו בינו לבין עצמו. וכיון שראה שלא היה יודע להביא ראייה מן התורה למחר, נתבייש מלבוא ומלישב בסנהדרין גדולה. והעמיד שמעון בן שטח אחד מן התלמידים והושיבו במקומו. אמר להם: אין פוחתין בסנהדרין של שבעים ואחד. וכך היה עושה בכל יום ויום, עד שנסתלקו כולם וישבה סנהדרין של ישראל על דעתה. ובאותו היום שנסתלקה סנהדרין של צדוקין וישבה סנהדרין של ישראל, עשאוהו יום טוב. (פרק י׳).

זֵכֶר לְיוֹם בִּטּוּל גְּזֵרַת קֵיּוּם קָלִיגוּלָא.

„בְּעֶשְׂרִין וּתְרֵין בֵּיהּ בְּטֵילַת עֲבִידְתָּא דַאֲמַר סָנְאָה לְהַיְתָאָה לְהֵיכְלָא, דְלָא לְמִסְפַּד״.

יום ששלח גַּסְקַלְגּוּס את הצלמים להעמידן בהיכל ובאתה שמועה לירושלים ערב יום טוב הראשון של חג. אמר להם שמעון הצדיק: עשו מועדיכם בשמחה, שאין אחד מכל הדברים האלה ששמעתם יקוים. מי ששכן שכינתו בבית הזה, כשם שעשה נסים לאבותינו בכל דור ודור, כך יעשה לנו נסים בזמן הזה. מיד שמע קול מבית קדשי הקדשים שהוא אומר: „בטילת עבידתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא״; אִקְטִיל גסקלגוס ובטלו גזרותיו. וכתבו אותה שעה וְכִוְּנוּ. וכיון שראה שהיו ממשמשין ובאין, אמר להם: צאו וקדמו לפניהם. וכשנודע להם הדבר, יצאו מלפניו כל גדולי ירושלים. אמרו: נמות כולנו ולא תהא לנו כזאת! היו צועקים ומתחננים לשליח, אמר להם: עד שאתם צועקים ומתחננים לשליח, התחננו וצעקו לאלהיכם שבשמים להושיע אתכם. כיון שהגיע לִכְרָכִים, ראה בני אדם שהן מקדימין אותו מכל כְּרָךְ וְכְרָךְ. כיון שראה אותם היה תמה. אמר: כמה מרובין אלו! אמרו לו המסורות: אלו הן היהודים שהקדימו לפניך מכל כרך וכרך. כיון שנכנס לכרך, ראה בני אדם שהיו מוטלים בשוקים על השק ועל האפר. לא הגיע לאנטיפרס, עד שבאה לו אגרת שנהרג גסקלגוס ובטלו גזירותיו. מיד נטלו את הצלמים וגררו אותם. אותו היום עשאוהו יום טוב. (פרק י״א).

בעשרין ותרין ביה וכו׳ — בעשרים ושנים בו (בשבט) בטלה גזרת עבודת הצלם שאמר השונא להביא אל ההיכל ואין להתענות בו. גסקלגוס — קצור שם הקיסר גיוס קליגולא. אקטיל — נהרג. וכתבו אותה שעה — ששמע שמעון הצדיק קול זה. וכונו — נתאמת הדבר שבשעה זו נהרג הקיסר. שהיו ממשמשין ובאין — שגדודי הרומאים, שבראשם עמד נציב סוריא פטרויוס, עולים על ירושלים לכלא את פקודת הקיסר. לשליח — לפטרוניוס. המסורות — המלשינים.

סֵדֶר עוֹלָם רַבָּא.

סֵדֶר הַדּוֹרוֹת מֵאָדָם הָרִאשׁוֹן וְעַד יַעֲקֹב אָבִינוּ.

מאדם עד המבול אלף ותרנ"ו שנים, וזה פְּרָטָן: אדם ק"ל, שת ק"ה, אנוש צ', קינן ע', מהללאל ס"ה, ירד קס"ב, חנוך ס"ה, מתושלח קפ"ז, למך קפ"ב, „ונח בן שש מאות שנה" וגו' [1]. חנוך קבר את אדם וחיה אחריו נ"ז שנה, מתושלח מִיצָּה ימיו עד המבול. מן המבול עד הַפְּלָגָה ש"ם שנה, נמצא נח היה אחר הפלגה עשר שנים. אבינו אברהם היה בפלגה בן מ"ה שנה. אמר ר' יוסי: נביא גדול היה עבר, שקרא שם בנו „פלג" ברוח הקדש, שנאמר: „בימיו נפלגה הארץ" וגו' [2]. אם בתחילת ימיו? והלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י"ג משפחות ונתפלגו. ואם באמצע ימיו? — והלא לא בא לסתום אלא לפרש. הא אינו אומר „כי בימיו נפלגה הארץ" אלא בסוף ימיו. אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן ע' שנה, שנאמר: „ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה" וגו' [3]. לאחר שנדבר עמו, ירד לחרן ועשה שם חמש שנים, שנאמר: „ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן" [4], נמצא מן הפלגה ועד שיצא אברהם אבינו מחרן כ"ז שנים, הן הן „שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעמר ושלש עשרה שנה מרדו. ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר" [5]. אותה השנה שיצא בה אבינו אברהם מחרן היא היתה שנת הרעב, וירד למצרים ועשה שם שלשה חדשים, ועלה ובא וישב באלוני ממרא אשר בחברון. והיא השנה שכבש בה את המלכים ועשה שם עשר שנים עד שלא נשא את הגר, שנאמר: „ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית וגו' מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען" וגו' [6], וכתיב: „ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל" [7], נמצא ישמעאל גדול מיצחק י"ד שנה, נמצא מן הפלגה ועד שנולד אבינו יצחק נ"ב שנה.

ישיבתה של סדום נ"א שנה. מהן שלוה והשקט היה לה ולבנותיה כ"ו שנה. ומן המבול ועד שנולד יצחק שצ"ב שנה, וזה פרטן: „אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול" [8] — ארפכשד ל"ח, שלח ל', עבר ל"ד, פלג ל', רעו ל"ב, שרוג ל', נחור כ"ט, תרח ע'. „ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו" [9]. אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה. „ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים" [10] — „ימים

---

1. בראשית ז, ו. 2. שם י, כה. 3. שמות יב, מא 4. בראשית יב, ד. 5. שם יד, ד—ה. 6. שם טז, ג. 7. שם שם טז. 8. שם יא, י. 9 שם כא, ה. 10. שם שם לד.

מיצה ימיו — גמר שנותיו. והלא לא באה לסתום וכו' — הרי התורה לא באה לדבר סתמות אלא לכון ולדייק את הזמן, ואם נאמר שהיה באמצע ימיו הרי הדבר סתום ואינו מפורש.

רבים" הללו מרובים על של חברון, שהיו עשרים וחמש שנה, והללו עשרים וששׁ. בו בפרק נולדה רבקה. נמצא אבינו יצחק נשא את רבקה בת י"ד שנה.

אבינו אברהם קבר את תרח אביו לפני מיתתה של שרה שתי שנים; יעקב שמש את אבינו אברהם ט"ו שנה ואת שם חמשים שנה; נמצאת אומר: אבינו יעקב שמש את שם נ' שנה, ושם שמש את מתושלח צ"ח שנה, ומתושלח שמש אדם הראשון רמ"ז שנה. נמצאת אומר: ארבעה מתוך כ"ב דורות ושבעה בני אדם שקפלו את העולם כולו, ואלו הן: אדם הראשון ומתושלח ושם ויעקב ועמרם ואחיה השילוני ואליהו, ועדיין הוא קיים. (פרק א).

אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה נְבִיאִים וְשֶׁבַע נְבִיאוֹת נִתְנַבְּאוּ לְיִשְׂרָאֵל.

הרי הוא אומר: „וְנַסְתֶּם גיא הרי כי יגיע גי־הרים אל אצל ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עזיה מלך יהודה" וגו' [1], „חזון ישעיהו בן־אמוץ וגו' בימי עזיהו" וגו' [2], „דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עזיה" וגו' [3], „דברי עמוס אשר היה וגו' בימי עזיה" וגו' [4] „דבר ה' אשר היה אל מיכה המרשתי בימי יותם" וגו' [5] — מלמד שכולן נתנבאו בפרק אחד, אבל אי אתה יודע מי קדם את מי. כיון שאמר: „תחלת דבר ה' בהושע" וגו' [6], ובעמוס הוא אומר: „שנתים לפני הרעש" [7], ובישעיה הוא אומר: „בשנת מות המלך עזיהו וגו' [8], והוא היה בימי הרעש, דכתיב: „וינעו אמות הספים" וגו' [9], „דבר ה' אשר היה אל מיכה המרשתי בימי יותם" וגו' — מלמד שכולן קדמו את מיכה.

„חזון עבדיה כה אמר ה' לאדום וגו' קומו ונקומה עליה למלחמה" [10] — אימתי היתה מלחמה זו? בימי אמציה: „ומלך אין באדום" וגו' [11]. ומשנפלו אדומיים בימי אמציהו, לא העמידו מלך במקומן ולא זקפו ראש עד היום. ומשנפלו ארמיים כדבר אלישע, לא עמדו, אלא שנתעוררו בימי אחז ונפלו. ומשנפלו פלשתים בימי חזקיהו, לא העמידו מלך עד היום. ומשנפלו מלכי אשור בימי חזקיהו, לא העמידו מלך עד היום. ומשנפלה מצרים ביד נבוכדנצר, לא נתנשאת עוד על הגוים עד היום, שנאמר: „מן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגוים" וגו' [12]. „ובני זרח" וגו' [13] — אלו נביאים נתנבאו במצרים, „ובני קרח" וגו' [14] — אלו נתנבאו במדבר. „וישלח ה' איש נביא" וגו' [15] — זה היה פנחס; „ויבא איש אלהים אל עלי" וגו' [16] — זה היה אלקנה;

1. זכריה יד, ה. 2. ישעיה א, א. 3. הושע א, א. 4. עמוס א, א. 5. מיכה א, א. 6. הושע א, ב. 7. עמוס א, א. 8. ישעיה ו, א. 9. שם שם ד. 10 עובדיה א, א. 11. מלכים א. כב, מח. 12. יחזקאל כט, טו. 13. דה"י א. ב, ו. 14. במדבר כו, יא. 15. שופטים ו, ח. 16. שמואל א. ב, כז.

שבעה בני אדם שקפלו את העולם כולו – שכל אחד מהם נולד בחייו של הקודם לו והמשך ימי חיי כלם כשלשלת אחת מתחלת הימים ועד סופם (רש"י).

„המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם" [1] — אלו כ"ד משפחות כהונה ולויה. גד ההוזה ונתן הנביא התקינו מעשה הבית עם דוד; אסף והימן וידותון נתנבאו בימי דוד. אחיה אמר לשלמה: „הבית הזה" וגו' „ושכנתי בתוך בני ישראל" וגו' [2], ובאחרונה אמר לו: „יען אשר היתה זאת עמך" וגו' [3]. — שמעיה אמר לרחבעם: „לא תעלו" וגו' [4], ובאחרונה כשברחו מפני שישק: „היה דבר ה' אל שמעיה לאמר נכנעו לא אשחיתם" וגו' [5]. וכי שישק שמו? והלא זבוב שמו, שנאמר: „ישרק ה' לזבוב" וגו' [6], ולמה נקרא שמו „שישק"? שהיה יושב ומשמר אימתי ימות שלמה, שאין לנו כיוצא בו; וכיון שמת שלמה, בא ולקח אוצרות בית ה'. — עִדּוֹ הנביא נתנבא בבית אל: „ויאמר מזבח מזבח" וגו' [7].— „ועזריהו בן עודד היתה עליו רוח אלהים ויצא לפני אסא" וגו' [8]. — ובעת ההיא בא חנני הרואה" וגו' [9]. — וגם ביד יהוא בן חנני וגו' [10]. מיכיהו אמר לאחאב: „הראית את כל ההמון הגדול הזה" וגו' [11], ובשניה אמר לו: „התחזק ודע וראה" וגו' [12], ובשלישי אמר לו: „יען אשר אמרו אלהי הרים ה'" וגו' [13]; „ואיש אחד מבני הנביאים אמר לרעהו" וגו' [14], אמרו: זה היה מיכיהו. ובאחרונה אמר לו: „מי יְפַתֶּה" וגו' [15]. ובימי יהושפט: „ויצא אל פניו יהוא בן חנני" וגו' [16], „ויחזיאל בן זכריהו בן בניה וגו' היתה עליו רוח ה' בתוך הקהל" [17], „ויתנבא אליעזר בן דודיהו ממרשה" וגו' [18]. ובימי יהורם: „ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא" וגו' [19]. ובימי יהואש: „וישלח בהם נביאים להשיבם" וגו' [20], „ורוח אלהים לבשה את זכריה" וגו' [21]. ובימי אמציה: „ואיש האלהים בא אליו לאמר המלך אל יבא" וגו' [22], ובאחרונה אמר לו: „ידעתי כי יעץ אלהים להשחיתך" וגו' [23]. אמרו: זה היה אמוץ אחיו. ובימי אחז: „ושם היה נביא לה' עודד שמו" וגו' [24]. — יואל ונחום וחבקוק נתנבאו בימי מנשה, ומפני שלא היה מנשה כשר, לא נקראו על שמו. וכן הוא אומר: „וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא עליהם את שרי הצבא" וגו' [25]. — „דבר ה' אשר היה אל צפניה בן כושי" וגו' [26]; „דברי ירמיהו בן חלקיהו וגו' בימי יאשיהו וגו' [27]. „וגם איש היה מתנבא בשם ה'" וגו' [28]; „היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי" וגו' 6 — כולם נתנבאו סמוך להרבן. ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמודות — כולם בימי נבוכדנאצר. מרדכי היהודי וחגי זכריה ומלאכי—כולם נתנבאו בשנת ב' לדריוש. אתה מוצא בהן עשרה שנאמר בהן „איש האלהים", ואלו הן: משה ואלקנה ושמואל, דוד, שמעיה ועדו ואליהו

1. דברי הימים א. ט, כב. 2. מלכים א. ו, יב, יג. 3. שם יא, יא. 4. שם יב, כד.
5. דה"י ב. יב, ז. 6. ישעיה ז, יח. 7. מלכים א. יג, ב. 8. דה"י ב, טו, א—ב. 9. שם טו, ז.
10. מלכים א. טז, ז. 11. שם כ, יג. 12. שם שם כב. 13. שם שם כח. 14. שם שם לה.
15. שם כב, כ. 16. דה"י ב. יט, ב. 17. שם כ, יד. 18. שם שם לז. 19. שם כא, יב.
20. שם כד, יט. 21. שם שם כ. 22. שם כה, ז. 23. שם שם טז. 24. שם כח, ט.
25. שם לג, י—יא. 26. צפניה א, א. 27. ירמיה א. א—ב. 28. יחזקאל א, ג.

מ ע ש ה ה ב י ת — בנין בית המקדש ועריכתו.

ואלישע, מיכה ואמוץ. שמואל וחנני נקראו „הרואים", שנאמר בהם: „הרואה", „הרואה". (פרק כ).

באבינו אברהם נאמר: „ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא" וגו' [1], ובשרה נאמר: „בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה" [2]. ומניין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים? שנאמר: „ויתהלכו מגוי אל גוי מממלכה אל עם אחר" „אל תגעו במשיחי ונביאי אל תרעו" [3]; ובמרים נאמר: „ותקח מרים הנביאה" [4]; בדבורה נאמר: „ודבורה אשה נביאה" [5]; ובחנה נאמר: „ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה'" [6]; ואביגיל נתנבאה לדוד, וכן דוד אמר לה: „וברוך טעמך" [7]; ובחולדה הוא אומר: „אל חלדה הנביאה" [8]; ובאסתר נאמר: „ותכתב אסתר המלכה בת אביחיל" וגו' [9].

אלו ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו לישראל ונכתבו בכתובים. (פרק כ"א).

סֵדֶר עוֹלָם זוּטָא.

אַחֲרוֹנֵי בֵּית דָּוִד.

וּבְגַוֵּיהּ כְּלוֹן דְּבֵית דָּוִד, וְהָכֵי הֲוָה: אִתְּתֵיהּ דְּרַב הוּנָא רֵישׁ גָּלוּתָא בְּרַתֵּיהּ דְּמַר רַב חֲנִינָא רֵישׁ מְתִיבְתָּא הֲוָה. וְרַב חֲנִינָא גַּבְרָא רַבָּא הֲוָה. וּפָרֵישׁ וְאָזֵיל דַּיָּנָא דְּרֵישׁ גָּלוּתָא לְמָתָא דְּרַב חֲנִינָא רֵישׁ מְתִיבְתָּא, וּבְעָא לְמֶעֱבַד פִּרְקָא, וְלָא שַׁבְקֵיהּ רַב חֲנִינָא רֵישׁ מְתִיבְתָּא. וַאֲתָא לְקַמֵּיהּ רֵישׁ גָּלוּתָא. וּפַקֵּיד רֵישׁ גָּלוּתָא וְשַׁדַּר וְאַתְיֵיהּ לְרַב חֲנִינָא רֵישׁ מְתִיבְתָּא. וּפַקֵּיד וְאוֹתְבֵיהּ בַּהֲדֵי פִּילֵי מָתָא כּוּלָּא לֵילְיָא. לְמָחָר אַתְיֵיהּ וּפַקֵּיד וּשְׁמַטוּ לְכָל מַזְיֵיהּ דְּדִיקְנָא וְלָא לְמִתַּן לֵיהּ אוּשְׁפִּיזָא. וַאֲזַל רב חנינא ריש מתיבתא וְיָתֵיב בְּבֵי כְנִישְׁתָּא רַבְּתִי וּבְכָא וּמַלֵּי קוּקִיזָא דְּדִמְעֵי וְשַׁתְיֵיהּ. וּנְפַל מוֹתָנָא בְּבֵי ריש גלותא וּמָיְיתֵי

1. בראשית כ, ז. 2. שם יא, כט. 3. תהלים קה, יא, יג. 4. שמות טו, כ. 5. שופטים ד, ד. 6. שמואל א. ב, א. 7. שם כה, לג. 8. מלכים ב. כב, יד. 9 מגלת אסתר ט, כט.

ובגויה — ובתוכו, כלומר בפרק הזמן האמור למעלה. כלון דבית דוד — כלה בית דוד. והכי הוה — וכך היה המעשה. אתתיה דרב הונא וכו' — אשתו של רב הונא ראש הגולה היתה בתו של רב חנינא ראש הישיבה. ורב חנינא וכו' — ורב חנינא היה אדם גדול. ופריש ואזיל וכו' — ויצא והלך הדיין של ראש הגלות לעירו של רב חנינא ראש הישיבה ורצה לדרוש פרק בהלכה ולא הניחו רב חנינא ראש הישיבה. ואתא וכו' — ויבוא (הדיין) אל ראש הגולה (להתאונן על רב חנינא). ופקיד וכו' — ויצוה ראש הגולה וישלח ויביא את רב חנינא ראש הישיבה. ופקיד וכו' — ויצוה ויושיבהו בשער העיר כל הלילה. למחר אתייה — למחר הביאו (אליו). ופקיד ושמטו וכו' — ויצוה ויתלשו (לתלוש) את כל שערות זקנו ושלא לתת לו אכסניה. ואזל וכו' — וילך רב חנינא ראש הישיבה וישב בבית הכנסת הגדול ויבך וימלא כוס דמעות וישת (את דמעות עיניו). ונפל מותנא וכו' — ויהי נגף בבית ראש הגולה וימותו כלם (כל בני משפחתו) בלילה אחד.

כּוּלְהוֹ בְּחַד לֵילְיָא. וּפָשׁ מַר זוּטְרָא בִּכְרֵיסָה דְאִימֵיהּ. וַחֲזָא הָהוּא לֵילְיָא מר רב חנינא ריש מתיבתא בְּחֶלְמָא דְעָל לְבוּסְתָּנָא דְאַרְזֵי וּשְׁקַל נַרְגָּא וּקְטַל לכל ארזי דַהֲווֹ בֵיהּ; וּפָשׁ אַרְזָא זוּטְרָא תְחוֹת אַרְעָא, דְלֵי נַרְגָּא לְמִקְטְלֵיהּ. וַאֲתָא גַבְרָא סוּמָקָא סָבָא, אֲמַר לֵיהּ: אֲנָא דוד מלך ישראל וְהַאי בּוּסְתָּנָא דילי הוא. אַתְּ מַאי הֲוָה לָךְ בַּהֲדַיְיהוֹ דִקְטַלְתִּינְהוֹ? מַחְיֵיהּ בְּהַפְתְּקָא וַאֲהַדְרִינְהוֹ לְאַפֵּיהּ לַאֲחוֹרֵיהּ. וְאִתְּעַר וַאֲהַדְרֵי אַנְפֵּיהּ לאחוריה. אֲמַר לְהוֹ לְרַבָּנַן: פָּשׁ מבית דוד חַד? אֲמַרוּ ליה: לא פש מִנְהוֹן חד שום אֱנָשׁ, אלא בְרַתָּךְ דִּמְעַבְרָא. וַאֲזַל וּגְנָא עַל בָּבָא דִילָהּ בְּמִטְרָא וּבְשִׁמְשָׁא עד דילדה. וְכַד ילדה, תְּרַצָּן אנפיה כדרכן. וְשַׁקְלֵיהּ לְגַבֵּיהּ וְאַקְרְיֵיהּ וְשַׁוְיֵיהּ גַּבְרָא רַבָּא.

חַד חתן הֲוָה לֵיהּ לבית דוד וַהֲוָה רַב פַּחְרָא שְׁמֵיהּ. כַּד חֲזָא דְמִית בית דוד שְׁקַל מָמוֹנָא וּשְׁחַד לְמַלְכָּא וְשַׁוְיֵיהּ רֵישָׁא. וְכַד הֲוָה מר זוטרא בַּר חמש עשרה שְׁנִין, אֲזַל הוא וריש מתיבתא לְגַבֵּי מלכא וְשַׁקְלֵיהּ לְרֵאשִׁינוּתֵיהּ מן רב פַּחְרָא. וההוא רב פחרא עָיֵיל ליה דוּדְבָא בִּנְחִירֵיהּ וְאִתְּפַח עַד דְּמִית. משום דָא צָיְירִין דבית דוד דודבא על חוֹתְמַיְהוֹ.

והיה מר זוטרא ריש גלותא עשרים שנין, ומר רב חנינא ורב סמא ורב יצחק חכמים שלו. ובימיו נהרג מר רב יצחק ריש מתיבתא. וּבְהָהוּא יוֹמָא נְפַק מיד רָבָא גדול זכר נשיאנו לחיי העולם הבא. אִיתְחֲזִי לֵיהּ עַמּוּדָא דְנוּרָא וּנְפַקוּ בַּהֲדֵיהּ ארבע מְאָה גַּבְרִין וַעֲבַדוּ קְרָבָא עם פַּרְסָאֵי וִירֵית מַלְכוּתָא וּגְבָא גְזִיאָתָא שְׁבַע שְׁנִין. ובסוף שבע שנין חֲטוֹ הָנֵךְ דִּנְתָקֵי דַהֲווֹ בַהֲדֵיהּ, וְאַשְׁכְּחִינוּן דַהֲווֹ שתויי יין נסך וְקָא מְזַנְאָן בבית מלכי פַרְסָאֵי. וְאִסְתַּלַּק עַמּוּדָא

ופש וכו' — ויותר מר זוטרא בבטן אמו (לא נותר בלתי אם העובר שבמעי אשת רב הונא). והזא וכו' — וירא בלילה ההוא מר רב חנינא ראש הישיבה בחלומו והנה הוא בא אל גן ארזים ויקח גרזן ויכרת את כל הארזים שהיו בו. ופש וכו' — ויותר ארז קטן מתחת לארץ וינף את הגרזן להמיתהו (לכרתו). ואתא גברא וכו' — ויבוא איש זקן אדמוני ויאמר לו: אני דוד מלך ישראל והגן הזה שלי הוא. את מאי וכו' — מה לך ולהם (מה עשו לך) שהרגתום? מחייה וכו' — ויכהו על מצחו ויהפוך את פניו לאחוריו. ואיתער וכו' — וייקץ משנתו והנה פניו הפוכים לאחוריו. אמר להו וכו' — אמר להם לחכמים: הנשאר (איש) אחד מבית דוד? אמרו ליה וכו' — אמרו לו: לא נשאר מהם איש בלתי אם בתך שהרה היא. ואזל וכו' — וילך וישכב על פתחה ברדת הגשם ובחום השמש עד שילדה. וכד ילדה וכו' — וכשילדה נתיישרו פניו כדרכם. ושקליה וכו' — ויקחהו (את הילד) אצלו (אל ביתו) וילמדהו ויעשהו אדם גדול. חד חתן וכו' — חתן אחד היה לבית דוד ושמו רב פחרא. כד חזא וכו' — וכשראה שמתה משפחת בית דוד, לקח כסף וישחד את המלך ועשהו (מנהו) ראש (הגולה). וכד הוה וכו' — וכשמר זוטרא היה בן חמש עשרה שנה הלך הוא וראש הישיבה אל המלך ויקח את משרת ראש הגולה מיד רב פחרא. וההוא וכו' — ורב פחרא זה נכנס זבוב בנחירי אפו ויצבה עד שמת. משום דא וכו' — בשביל כך מציירים (צאצאי) בית דוד זבוב על חותמם. ובההוא יומא וכו' — מקום זה משובש הוא והכונה שבו היא שבאותו היום שנהרג רב יצחק ראש הישיבה יצא מר זוטרא למלחמה על הפרסים. איתחזי וכו' — נראה לו עמוד אש. ונפקו וכו' — ויצאו עמו ארבע מאות גבורים ויעשו מלחמה עם הפרסים וילכד (מר זוטרא) את המלוכה (יסד מלוכה) ויגבה מסים שבע שנים. חטו וכו' — הטאו אנשי הצבא שהיו עמו (הוראת המלה „דנתקי" סתומה היא) וימצאם והנה הם שתויי יין נסך ומנאפים עם נשי חצר מלכי פרס. ואסתלק וכו' — ויסתלק עמוד האש

דנוּרָא דַהֲוָה סָגֵי קַמֵּיהּ, וְנַקְטוּהוּ פַּרְסָאֵי וְקַטְלוּהוּ וְצַלְבוּהוּ לריש גלותא מר זוטרא ולריש מתיבתא על גִּשְׁרָא דְמָחוֹזָא. וּפַקֵּיד מַלְכָּא וְשַׁבְיוּהַּ לְמָתָא דריש גלותא. וְהָהוּא יוֹמָא דאיקטיל מר זוטרא ריש גלותא, זכר נשיאנו לברכה, אִתְיְלֵיד לֵיהּ בְּרָא וְקַרְיוּהוּ מר זוטרא על שְׁמֵיהּ דְאַבוּהַּ. וַעֲרַקוּ דבית דוד. **(פרק עשירי).**

שהיה מהלך לפניו ויקחוהו הפרסים וימיתוהו ויתלוהו, את ראש הגולה מר זוטרא ואת ראש הישיבה, על הגשר שבעיר מחוזא.

ופקיד וכו׳ ויצוה המלך וילכדו את עירו של ראש הגולה. וההוא יומא וכו׳ — ואותו היום שנהרג מר זוטרא ראש הגולה. איתיליד וכו׳ — נולד לו בן ויקראו לו מר זוטרא על שם אביו. וערקו וכו׳ — ויברחו בני בית דוד.

מַסֶּכוֹת קְטַנּוֹת.

מַסֶּכֶת אָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן.

מסכת אבות דר׳ נתן היא אחת המסכות הקטנות שבתלמוד ומשמשת היא מעין תוספתא למשנת פרקי אבות. הנוספות המרובות שנשתרבבו עליה במשך הדורות שנו את תכונתה וקבעו לה צורת מדרש מן המדרשים המאוחרים. היא כוללת הרבה ספורי אגדה ושיחות קדומים, דרושים והלכות דרך ארץ. בין המאמרים שתכנם שבחה של הנהגה נאה צריך לציין את אלה המדברים בזכות אהבת הבריות ואהבת המלאכה. וכמו כן צריך לציין את המאמר המפרש את הרעיון, שאין האדם אלא עולם קטן וכל מה שנמצא בעולם הגדול נמצא באדם באין מחסור דבר. את השווי והדמיון שבין שני העולמות האלה מרצה המחבר לפרטי פרטיהן והריהו מסיים את הנתוח המדוקדק שלו בדברים: „הא למדת שכל מה שברא הקב״ה בעולמו — ברא באדם״. הרעיון הזה שהאדם עולם קטן הוא, מיוחד הוא למסכת זו ואין אנו מוצאים אותו לא בספרות התלמודית ולא בספרות המדרשית הקדומה.

מסכת זו באה לידנו בשלש נוסחאות: א) אבות דר׳ נתן שבש״ס, ב) אבות דר׳ נתן שהובאה מארץ ישראל, ג) נוסחת בני צרפת.

משערים, שהמחבר ישב בבבל אלא שהיה מילידי ארץ ישראל ולפיכך הוא מרבה לדבר בשבחה.

I

חֻרְבַּן יְרוּשָׁלַיִם.

וכשבא אֶסְפַּסְיָאנוֹס והקיף את ירושלים, שרה כנגד מזרחה של ירושלים. עמדו כל הַסִּיקָרִין ושרפו את כל האוצרות שהיו בירושלים. חשבו, שלא להשאיר מחיה. והיו אנשי ירושלים שולקים תבן ושותים את מימיו ויוצאים ועושים

ס י ק ר י ן — שודדים. כך נקראה מפלגת הקנאים הקיצוניים, שנלחמו כנגד הרומיים.
ש ו ל ק י ם — שורים במים.

מלחמה עמהם והורגים בהם. כיון שראה אספסיאנוס צוֹאָתָם של אנשי ירושלים, שלא היה בה מין דגן, קרא לכל חיילותיו, אמר להם: בואו וראו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים ועושים מלחמה עמכם והורגים בכם, אלו היו אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה! — הביאו לו נסרים של עץ, עֲשָׂאָם כמסוֹבֵך וכמין קְלָעִים, עשאם שתי פְגוֹשׁוֹת, היו מזרקים בהן לחומה עד שנפרצה. עשה קשת של זֵיר, נתן בתוכה ראש חזיר, והיו מְפַקְּעִים כְּמַכְלִיב ויורדים, עד שעלה על האיברים שעל גבי המזבח וטמאהו. חרבו את כל ירושלים, עד שהגיעו להיכל. כיון שהגיעו להיכל, אמרו זה לזה: מי יכנס להיכל תחלה? ושם היה אדם רשע, טיטוס בן אשתו של אספסיאנוס; העז פניו ונכנס, לקיים עליו: „העז איש רשע בפניו"[1]. ולא עוד, אלא שנטל את הסייף וגדר את הפרכת, לקיים עליו מה שנאמר: „ירוק אליו בצואר בעבי גבי מגניו"[2]. ולא עוד, אלא שמשך את הזונה והכניסה לבית קדשי הקדשים והתחיל מחרף ומגדף ומנאף וּמְרַקֵּק כלפי מעלה ואומר: זה הוא, שאמרתם שהרג את סיסרא ואת סנחריב? הרי אני בביתו וברשותו, אם יש בו כח — יצא ויעמוד כנגדי! לקיים מה שנאמר: „ואמר אי אלהימו צור חסיו בו אשר חלב זבחימו יאכלו"[3]. אבא חנן אומר: „ד' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה"[4] — חסין אתה, שאתה שומע הרופו וגדופו ונאוצו של רשע הזה ושותק! למחר, כשתמלא הסאה שלו, תביא עליו את הפורענות, לקיים מה שנאמר: „במלאת ספקו יצר לו"[5]. —

עשה כמין גְּדַנְפָּא ופרק בה את המנורות ולקט את כלי בית המקדש ומלא שלש ספינות אנשים ונשים וטף לילך ולהשתבח במדינת הים, שנאמר: „ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכון"[6]. וגו'. עלה לו לספינה, עמד הנחשול לטובעו בים. עמד לו על גבי הספינה, התחיל מגדף ומחרף ומנאץ ומרקק כלפי מעלה. אמר: כשהייתי בביתו וברשותו, לא היה בו כח לבוא ולעמוד כנגדי, ועכשיו כאן קדמני? דומה, שאין כחו של אלוה של יהודים אלא במים. דור המבול לא פרע מהם אלא במים, בא פרעה וטבעו במים. כשם שעשה לפרעה, כך הוא מבקש לעשות לי! — רמז המקום לים ועמד מזעפו. אמר לו הקב"ה: רשע, ליחה סרוחה, עפר רמה ותולעה! וכי עמך אני עושה מלחמה? והלא אין לי בכל הבריות, אשר בראתי בעולמי, שפל יותר מן היתוש הזה — והוא עושה עמך מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו. התחילו מקלסים אותו ואומרים לו: „נְקִיטָא בַּרְבָּרֵיי!" וכשנכנס, נכנס לבית המרחק. וכשיצא, הושיטו לו דִיפְלוֹ פּוֹטֵירִין. וכשהוא שותה, נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה אוכל

1. משלי כא, כט. 2. איוב טו, כו. 3. דברים לב, לז. 4. תהלים פט, ט. 5. איוב כ, כב. 6. קהלת ח, י.

מסובך — מין מכונה לקלע בה. פגוש או פגוז — מכונת קלע לשבר את החומה. זיר — מסגרת. והיו מפקעים וכו' — הכהנים היו מבתרים את אברי הקרבן ומחלקים אותם על גבי המזבח בפזור. עד שעלה — ראש החזיר שזרק טיטוס. גדנפא — מסגרת. נקיטא ברברי — מנצח הברברים (פראי אומות). דיפלופוטירין — כוס משנה.

בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מחו ומצאו יתוש אחד כנוזל בן יומו משקל תְּרֵין ליטרין. (נוסחא ב. פרק ז).

II

גְּמִילוּת חֲסָדִים בִּמְקוֹם הַקָּרְבָּנוֹת.

ב. על גמילות חסדים כיצד? הרי הוא אומר: „כי חסד חפצתי ולא זבח" [1]. העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד, שנאמר: „כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם" [2].

פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים, והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה את בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה, שהוא חרב — מקום שמתכפרים בו עונותיהם של ישראל! — אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה אחרת שהיא כמותה. ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר: „כי חסד חפצתי ולא זבח". שכן מצינו בדניאל איש חמודות, שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן גמילות חסדים, שהיה דניאל מתעסק בהן? אם תאמר עולות וזבחים היה מקריב בבבל? והלא כבר נאמר: „השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה. כי אם במקום אשר יבחר ד' באחד שבטיך שם תעלה עולותיך" [3]. אלא מה הן גמילות חסדים, שהיה מתעסק בהן? היה מתקן את הכלה ומשמחה וּמְלַוֶּה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלש פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת ברצון. (נוסחא א. פרק ד).

III

צַדּוּקִים וּבַיְתוֹסִים.

ג. אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים, שהיו שונים בדבריו והיו שונים לתלמידים ותלמידים לתלמידים. עמדו ודקדקו אחריהם ואמרו: מה ראו אבותינו לומר דבר זה? אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית? אלא אלו היו יודעים אבותינו, שיש עולם אחר ויש תחית המתים, לא היו אומרים כך. עמדו וּפָרשו מן התורה. ונפרצו מהם שתי פרצות: צדוּקים וּבַיְתוֹסים. צדוקים על שום מה? על שום צדוק. ביתוסים על שום ביתוס. והיו משתמשים בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם. שלא היתה דעתם גסה עליהם, אלא צדוקים אומרים: מסורת היא ביד פרושים, שהם מצערים עצמם בעולם הזה, ובעולם הבא אין להם כלום. (נוסחא א, פרק ה).

1. הושע י, ו. 2. תהלים פט, ג. 3. דברים יב. יג—יד.

תרין — שתי. ב. על גמילות חסדים כיצד — שנאמר למעלה: על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ג. שהיו שונים בדבריו — שאמר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו'.

IV

רַבִּי עֲקִיבָא.

ד. מה היתה תחלתו של רבי עקיבא? אמרו: בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר. אמר: מי חקק אבן זו? אמרו לו: המים שתדיר נופלים עליה. מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו: ומה רך פסל את הקשה, דברי תורה, שקשים כברזל, על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי, שהוא בשר ודם! מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמד תינוקות. אמר לו: רבי, למדני תורה. אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו „אָלֶף בֵּית" ולמדה, „אָלֶף תָּיו" — ולמדה, תורת כהנים — ולמדה. היה לומד והולך, עד שלמד כל התורה כולה. הלך וישב לו לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע. אמר להם: רבותי, פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו לו הלכה אחת, הלך וישב לו בינו לבין עצמו, אמר: אלף זו למה נכתבה? בית זו למה נכתבה? דבר זה למה נאמר? חזר ושאלם והעמידם בדברים.

ה. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אמשול לך משל. למה הדבר דומה? לְסַתָּת, שהיה מְסַתֵּת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב בצד ההר והיה מכה ממנו צרורות דקים. ובאו בני אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הרי אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו: אי אתה יכול לעקור את כל ההר. והיה מסתת והולך, עד שהגיע אצל סלע גדול. נכנס תחתיו, סְתָרוֹ ועקרו והטילו אל הירדן ואמר לו: אין זה מקומך, אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. אמר לו ר' טרפון: עקיבא, עליך הכתוב אומר: „מבכי נהרות חבש ותעלמה יוציא לאור"[1], דברים המסותרים מבני אדם הוציאם רבי עקיבא לאורה.

ו. בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים, חציה מוכר ומתפרנס, וחציה מתקשט בה. עמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא, אִבַּדְתָּנוּ בעשן, מכור אותם לנו וטול שמן בדמיהם ושְׁנֵה לאור הנר. אמר להם: הרבה סְפוּקים אני מסתפק בהם: אחד — שאני שונה בהם, ואחד — שאני מתחמם כנגדם, ואחד — שאני ישן בהם.

עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין, שאם אומרים להם: מפני מה לא למדתם תורה? והם אומרים „מפני שעניים היינו", אומרים להם: והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה! ואם אומרים „מפני טפינו", אומרים להם: והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות!

ז. בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה. סוף שלש עשרה שנה לִמֵּד תורה ברבים. אמרו: לא נפטר מן העולם, עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב

1. איוב כח, יא.

ו. מתקשט בה — משתמש בה.

ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדוטין ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו: רבי, ביישתנו ממה שעשית לה. אמר להם: הרבה צער נצטערה עמי בתורה. (נוסחא א. פרק ו).

V

אֱהוֹב אֶת הַמְּלָאכָה.

ח. „אהוב את המלאכה". חייב אדם להיות אוהב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים קל וחומר: ומה אם הקדוש ברוך הוא, שלו עולם ומלואו ולא ברא אותו אלא בדבר, שנאמר: „בדבר ד׳ שמים נעשו"[1], והוא כתיב שעשה מלאכה, שנאמר: „מלאכתו אשר עשה"[2] — בני אדם על אחת כמה וכמה!

ט. רבי אליעזר אומר: גדולה היא מלאכה, שאפילו אדם הראשון לא טעם כלום אלא עד שעשה מלאכה, שנאמר: „ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה"[3].

ועוד היה רבי אליעזר אומר: גדולה היא מלאכה, שכשם שנצטוו ישראל על השבת, כך נצטוו על המלאכה, שנאמר: „ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך"[4].

י. רבי אומר: גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עוסק במלאכה — בני אדם משיחים בו: מנין איש פלוני אוכל? מנין הוא שותה? משל למה הדבר דומה? לאשה, שאין לה בעל, והיא מתקשטת ויוצאה לשוק, ובני אדם משיחים בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה — בני אדם משיחים בו.

ועוד היה רבי אומר: גדולה היא מלאכה, שכל מי שעוסק במלאכה, אין ידו חסרה פרוטה לעולם.

יא. רבי יוסי אומר: גדולה היא מלאכה, שלא שרתה שכינה על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר: „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"[5].

ועוד אמר רבי יוסי: גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עוסק במלאכה, הרי זה מתחייב בנפשו. כֵּיצַד? היה בטל ביום הראשון וביום השני ואין לו מה יאכל, והיו בידו מעות הֶקְדֵּשׁ ואכל — הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו? על שלא היה עוסק במלאכה.

יב. רבי מאיר אומר: גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול, סופו לעשותה בשבת. כיצד? היה בטל ביום ראשון וביום שני ואין לו מה יאכל, הלך וגנב; תפשוהו ומסרוהו למלכות והטילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת? על שלא עשה מלאכה בחול.

יג. רבי אליעזר אומר: גדולה היא מלאכה, שכל הגוזל את חברו שוה פרוטה, צריך לילך אחריו אפילו לְמָדַי. פועל, שהיה עושה עם בעל הבית בכּוֹתָבוֹת, אפילו אחת מהן יפה דינר — אוכל ואינו בוש.

---

1. תהלים לג, ו. 2. בראשית ב, ב. 3. שם שם טו. 4. שמות כ, ט. 5. שם כה, ח.

ז. קרדוטין — מעיל עם בתי ידים. עיר של זהב — מין תכשיט שצורת ירושלים מצוייר עליו. ח. אהוב את המלאכה — מדברי שמעיה שאמר: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות. יג. כותבות — תמרים.

ועוד היה רבי אליעזר אומר: גדולה היא מלאכה, שכל הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש מָעַל; הפועלים עשו הקדש — ונוטלים שכרם מן ההקדש.

יד. רבי אליעזר בן עזריה אומר: גדולה היא מלאכה, שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. כיצד? הַטַּרְסִם יוצא והַכִּרְכָּד על אזנו ומשתבח באומנותו. הַצַּבָּע יוצא והָאִירָא על אזנו ומשתבח באומנותו. הַלִּבְלָר יוצא והקולמוס באזנו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו, שנאמר: „מלאכתו אשר עשה"[1], בני אדם על אחת כמה וכמה!

רבי אומר: גדולה היא מלאכה, שאפילו לאדם חצר או גינה חרבים, ילך ויעסוק בהם, כדי שיהא עסוק במלאכתו. (נוסחא ב. פרק כא).

VI

אַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת.

טו. חייב אדם להיות אוהב את חברו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים קל וחומר: ומה אם מלאכי השרת, שאין ביניהם יצר הרע — חולקים כבוד זה לזה, בני אדם, שיש ביניהם יצר הרע — דין הוא, שיהו חולקים כבוד זה לזה! — ומנין, שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה? שנאמר: „וקרא זה אל זה ואמר"[2]. מה תלמוד לומר „ואמר"? אלא זה אומר לחברו: אתה גדול ממני, אתה פותח בשבחו של מקום תחלה.

ויש אומרים: מלאכי השרת כתים כתים הן, זו אומרת לחברתה: גדולה את ממני, את פותחת בשבחו של מקום תחלה.

במגלת חסידים הוא אומר: אם רוצה אתה להַדְּבֵק לךָ אוהב, הֱוֵי נושא ונותן בטובתו. כשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חברו בפניו, כך אי אפשר לו לאמר שבחו, שנאמר: „מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו"[3].

טז. מעשה באחד, שבא לרבי עקיבא. אמר לו: רבי, למדני כל התורה כולה כאחת. אמר לו: בני, אם משה רבנו, עליו השלום, שעשה בהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה, ואתה אומר: למדני כל התורה כולה כאחת! אלא, בני, הוא כללה של תורה: „מָה דְּאַתְּ סָנֵי לְגַרְמָךְ, לְחַבְרָךְ לָא תַעְבֵּד". אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם — אף אתה לא תזיקנו. רוצה אתה, שלא יטול אדם את שלך — אף אתה לא תטול של חברך. — הלך זה מאת רבי עקיבא והלך לו אצל חבריו. הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים. זה נטל שני זירים וזה נטל שני זירים, והוא לא נטל כלום. הלכו ומצאו שדה אחרת מלאה כרוביות. זה נטל שתי כרוביות וזה נטל שתי כרוביות, והוא לא נטל כלום. אמרו לו: מפני מה לא נטלת אתה? אמר להם: כך למדני רבי עקיבא: „מָה

1. בראשית ב, ב. 2. ישעיה ו, ג. 3. משלי כז, יד.

יד. טרסס — אורג. כרכד — הכלי שהאורג מכה בו על הארג (וועבשטאַב). אירא — צמר. לבלר — סופר. טו. מה דאת סני וכו' — מה שאתה שונא לעצמך, אל תעשה לחברך. זיר — נצה, נטע. כרובית — ראש של כרוב.

דַּאֲתְּ סָנֵי לְגַרְמָךְ, לְחַבְרָךְ לָא תַעֲבֵד״: אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם — אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה אתה, שלא יטול אדם את שלך — אף אתה לא תטול את שלו. (נוסחא ב. פרק כו).

VII

הָאָדָם עוֹלָם קָטָן.

טז. רבי יוסי הגלילי אומר: כל מה שברא הקב״ה בארץ, ברא באדם. משלו משל: למה הדבר דומה? לאחד, שנטל את העץ ומבקש לצור צורות הרבה, ואין לו מקום לצור ויש לו צער. אבל המצייר בארץ, מצייר והולך ומבדיל הרבה הרבה. אבל הקדוש ברוך הוא, יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים, בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו וברא את השמים ואת הארץ, עליונים ותחתונים ויצר באדם כל מה שברא בעולמו. ברא חורשים בעולם וברא חורשים באדם: זה שערו של אדם. ברא חיה רעה בעולם וברא חיה רעה באדם: זו הַכְּנִימָה של אדם. ברא קורצים בעולם וברא קורצים באדם: זה אזניו של אדם. ברא רוח בעולם, ברא רוח באדם: זה חוטמו של אדם. חמה בעולם — חמה באדם: זה פַּדַּחְתּוֹ של אדם. מים סרוחים בעולם — מים סרוחים באדם: אלו מימי חוטמו של אדם. מים מלוחים בעולם — מים מלוחים באדם: אלו מימי רגליו של אדם. נחלים בעולם — נחלים באדם: אלו דמעות של אדם. חומות בעולם — חומות באדם: אלו שפתותיו של אדם. דלתות בעולם — דלתות באדם: אלו שניו של אדם. רקיעים בעולם — רקיעים באדם: זה לשונו של אדם. מים מתוקים בעולם — מים מתוקים באדם: זהו רֻקּוֹ של אדם. לְסָתוֹת בעולם — לסתות באדם: אלו לחייו של אדם. מגדלים בעולם — מגדלים באדם: זה צוארו של אדם. סתידראות בעולם — סתידראות באדם: אלו זרועותיו של אדם. יתדות בעולם — יתדות באדם: אלו אצבעותיו של אדם. מלך בעולם — מלך באדם: ראשו של אדם. אשכולות בעולם — אשכולות באדם: אלו דַּדָּיו של אדם. יועצים בעולם — יועצים באדם: כליותיו של אדם. רֵחַיִם בעולם — רחים באדם: זה קֻרְקְבָנוֹ של אדם. נימסים בעולם — נימסים באדם: זה טחולו של אדם. בורות בעולם — בורות באדם: זה טִבּוּרוֹ של אדם. מים חיים בעולם — מים חיים באדם: זה דמו של אדם. עצים בעולם — עצים באדם: אלו עצמותיו של אדם. גבעות בעולם — גבעות באדם: אלו עַגְבוֹתָיו של אדם. עֱלִי ומכתשת בעולם — עלי ומכתשת באדם: אלו ארכובותיו של אדם. סוסים בעולם — סוסים באדם: אלו שוקיו של אדם. מלאך המות בעולם — מלאך המות באדם: אלו

חורשים – יערים. כנימה — כנים. קורצים – לא נתפרשו מהו. זה חוטמו של אדם – הנושם ומוציא רוח. זה לשונו של אדם – הדמיון לרקיע אינו מובן. סתידראות – לא נתפרש מהו. לסתות בעולם – אלו הכוכבים, כי במסכת שבת דף קכ״א נאמר: והכוכבים אלו הלסתות. קרקבנו של אדם – כי הקורקבן טוחן את המאכל. נימסים – לא נודע מהו. עגבות – אחוריים (הינטערבאקקען). ארכובות – ברכים.

עקביו של אדם. הרים ובקעות בעולם — הרים ובקעות באדם: עומד — דומה להר, נופל — דומה לבקעה. הא למדת, שכל מה שברא הקב״ה בעולמו, ברא באדם. (נוסחא א. פרק לא).

מַסֶּכֶת דֶּרֶךְ אֶרֶץ.

מסכת קטנה זו כוללת הלכות דרך ארץ ותורת המדות והנמוסים. היא נחלקת לשלשה חלקים: דרך ארץ רבה, דרך ארץ זוטא, פרק השלום. דרך ארץ רבה היא העתיקה ביותר ואפשר שמוצאה מתקופת המשנה. דרך ארץ זוטא מאוחרה היא ונתחברה במאה התשיעית למנין הרגיל. היא כלה משלי מוסר ואמרי בינה המכוונים לשפר את מדותיהם של הבריות ולעשותם אהובים למעלה ואהובים למטה. הדעות המוסריות המורצות בה הנן מן הנעלות ביותר והסגנון המזהיר והמלוטש שעל ידו הן מובעות יש בו במקומות הרבה מן הצמצום, השנון והנוי שבמשלי שלמה ומשלי בן סירא. — „פרק השלום״ משמש קבץ מאמרים בשבח השלום, המלוקטים ומאוספים מן הספרות התלמודית ומתוך המדרשים המאוחרים. —

מַסֶּכֶת דֶּרֶךְ אֶרֶץ

דֶּרֶךְ אֶרֶץ רַבָּה.

דֶּרֶךְ אֶרֶץ וְחֶשֶׁד.

לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חברו, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנאמר: „ויקרא ד׳ אלהים אל האדם ויאמר לו איכה״[1]. — מעשה בארבעה זקנים, שהלכו למלכות הפנימית, והיה להם פלוסופוס אחד חבר שם. ואלו הם: רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. אמר לו רבי יהושע לרבן גמליאל: רבי, רצונך שנקבל פני פלוסופוס חברנו? אמר לו: לאו. בשחרית אמר לו: רבי, רצונך ונקבל פני פלוסופוס חברנו? אמר לו: הן. הלך רבי יהושע וטפח על הדלת. והיה פלוסופוס ההוא מחשב בדעתו ואומר: אין זו דרך ארץ אלא של חכם. פעם שניה — עמד ורחץ פניו, ידיו ורגליו. פעם שלישית — עמד ופתח את הדלת

---

1. בראשית ג, ט.

עקביו של אדם, — שהאדם דש בהם עברות וגורם לעצמו מיתה. למלכות הפנימית — לרומי. טפח — דפק. פעם שניה וכו׳ — כשדפק רבן גמליאל בפעם השניה, עמד הפלוסוף ורחץ פניו וכו׳.

וראה את חכמי ישראל, אלו באים מִכָּן ואלו באים מִכָּן, רבן גמליאל באמצע, ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה מימינו, ורבי עקיבא משמאלו. והיה פלוסופוס מחשב בדעתו ואומר: היאך אתן שלום לחכמי ישראל? אם אומר אני: שלום עליך רבן גמליאל! נמצא מבזה את חכמי ישראל. אם אומר אני: שלום עליכם, חכמי ישראל! נמצא מבזה את רבן גמליאל. כיון שהגיע אצלם, אמר להם: שלום עליכם חכמי ישראל, ולרבן גמליאל בראש!

לעולם יהו כל בני אדם חשובים לפניך כלסטים והוי מכבדם כרבן גמליאל. ומעשה ברבי יהושע, שהשכים אצלו אדם ונתן לו אכילה ושתיה והעלהו לגג לשכב ונטל סולם מתחתיו. מה עשה אותו האיש? עמד בחצי הלילה ונטל את הכלים וכרכם בטליתו. וכיון שבקש לירד, נפל מן הגג ונשברה מפרקתו. בשחרית השכים רבי יהושע ובא ומצאו כשנופל. אמר לו: ריקה! כך עושים בני אדם שכמותך! אמר לו: רבי, לא הייתי יודע, שנטלת את הסולם מתחתי. אמר לו: ריקה! אי אתה יודע, שמאמש היינו זהירים בך? מכאן אמר רבי יהושע: לעולם יהיו בני אדם בעיניך כלסטים והוי מכבדם כרבן גמליאל. (פרק חמישי).

מַסֶּכֶת דֶּרֶךְ אֶרֶץ זוּטָא.

מִדּוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ.

פרק ראשון.

א. דרכם של תלמידי חכמים: עניו ושפל רוח, זריז, ממולח, עלוב ואהוב לכל אדם, שפל לאנשי ביתו, ירא חטא ודורש את האדם לפי מעשיו ואומר: כל מה שיש בעולם הזה, אין לי חפץ בהם, לפי שאין העולם הזה שלי; יושב וּמְשַׁנֶּה ומתעטף כסותו לפני רגלי תלמידי חכמים, ואין איש רואה בו דבר רע, שואל בענין ומשיב כהלכה.

ב. הֱוֵה כנוד בקוע, שנפתח להכנים הרוח וכערוגה עמוקה, שמחזקת את מימיה, וכקנקנה זְפוּתָה, שמשמרת את יינה, כספוג שהוא סופג את הכל.

ג. אל תהיה כפתח גדול, שמכנים את הרוח, ולא כפתח קטן, שמנבל את היקרים. היה לְאִסְקוּפָּה התחתונה שהכל דשים בה, וכיתד הנמוכה, שהכל תולים בה.

ד. אם לקית בממונך, זכור איוב, שלקה בממונו ובגופו; אם לקית בגופך, זכור דתן ואבירם, שירדו חיים שאולה.

ה. אל תִּכָּשֵׁל בעיניך, שאין מכשול אלא בעינים; אל תבוש מפיך, שמא תאכל יותר מדאי. אל תדרוש מן המינים, שמא תִמָּשֵׁךְ לגיהנם.

לסטים — שודדים. א. ממולח — חריף. משנה — מלמד. ב. קנקנה — כד. זפותה — משוחה בזפת. ג. מנבל את היקרים — המשפיל את האנשים הנכבדים, לפי שהוא מכריחם לכוף את קומתם. אסקופה — מפתן. ה. אל תבוש מפיך — אל תבוא לידי בושה וקלון על ידי פיך, שלא תהא זולל. אל תדרוש — אל תלמוד. המינים — כת של כופרים ידועה.

ו. אם אומרים עליך אחרים דבר רע, אל תענם: גדול יהיה בעיניך כקטן. אם אמרת על אחרים דבר רע, קטן יהיה בעיניך כגדול, עד שתלך ותְפַיֵּס עליו.

ז. אל יהי פרקך רע, שאין שִׁבְחָהּ של תורה, אלא יהי טוב, שכן שבחה של תורה.

ח. הֱוֵי אוהב את התורה ומכבדה. הוי אוהב את הבריות ומכבדן. העבר רצונך מפני רצון חברך, שכן עשתה רחל ללאה ודוד לשאול. העבר רצונך ורצון חברך מפני רצון שמים, שכן מצינו ביעקב, שלא נשק את יוסף.

ט. הוי אוהב את ה„שֶׁמָּא" ושנא את ה„כַּמָּה". רבי חִדְקָא היה אומרה בלשון אחרת: הוי אוהב את ה„שמא" ושנא את ה„מה בכך". הרחק מן המביא לידי עברה ומן הכעור ומן הדומה לכעור, שמא יחשדוך אחרים בעברה.

י. אל תלשין את חברך, שכל המלשין את חברו, אין לו רפואה. — הרחק מן התרעומת׳ שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטוא.

פרק שני.

א. כל דרכיך יהיו לשם שמים. הוי אוהב את השמים וירא מן השמים. הוי חרד ושמח על כל המצות. שב לפני חכמים והטה אזנך לשמוע את דבריהם, והקשב אזנך לדברי חברך. אל תהי נבהל להשיב ותהא מחשב דברים כענין ואמור על ראשון — ראשון, ועל אחרון — אחרון. והוי מודה על האמת ואל תדבר לפני מי שגדול ממך בחכמה. ואם חפצת ללמד, אל תאמר על מה שלא שמעת: שמעתי. ואם שאלוך דבר קטן ואי אתה יודע בו, אל תבוש לומר: איני יודע. ואם שנית לך ולא שמעת, אל תבוש לומר: שנה לי. ואל תשא פנים לעצמך לומר: לא שמעתי.

ב. עשה דברים לשם פעולתם ודבר בהם לשמם. אל תשימם כעטרה להתעטר בהם ולא כְקַרְדּוֹם לבקע בהם ולא כְמָרָא לחפור בהם. קבל עליך דברי תורה בצער ואל תהי מבקש עֶלְבּוֹנְךָ. חשבון יפה ופרק טוב, יש הבטחה ויש אֲמִתּי. הוי אוהב את התורה ומכבד את התורה, אוהב את הצדקות ואת התוכחות ואת המישרים. ואל תרדוף אחר כבוד ואל תגיס דעתך בהוראה.

ג. דע, שמן היום למחר בין שהוא שלך בין שאינו שלך — את שלך אינו שלך, ואת שאינו שלך למה הוא לך והיה שלך? עליו הכתוב אומר: „הוי המרבה לא לו"[1].

1. חבקוק ב, ו.

ז. פרקך — הנהגתך. שאין שבחה של תורה — כי הנהגה רעה אינה שבח לתורה, שאתה עוסק בה. ח. רחל ללאה — עיין בבא בתרא קכג, א. דוד לשאול — עיין שמואל א. כד, ז. וכו׳. ט. שלא נשק את יוסף — עיין בראשית מו, כט ופרוש רש״י, שיעקב לא נשק ליוסף, מפני שעסק באותה שעה בקריאת שמע. את ה„כמה" — „כמה בכך"? ב. מרא — מעדר. ואל תגיס דעתך — אל תתגאה.

ד. למוד להיות גומר בטוב. הוי עלוב ואהוב לכל ושפל רוח מפני כל אדם ולשון רכה; הוי קל לראש ונוח לתשחורת. סוחר טוב וּרְוַח כתף.

ה. הרחק מן המביא לידי עברה. הוי נִרְתָּע מחטא הקל, שלא יביאך לחטא חמור. הוי רץ למצוה קלה, שהיא תביאך לחמורה.

ו. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. הוי מְיַקֵּר את כל האדם. אל תאמר: אחנוף לזה — שיאכילני, ולזה — שישקני, ולזה — שילבישני, ולזה — שיכסני. מוטב שתתבייש מעצמך, ואל תתביש מאחרים. אל יבישוך שניך ואל יבישך פיך ואל יקללך לשונך ואל יכלימוך שפתיך ואל תשתחוה לדבריך.

ז. אם חפץ אתה להדבק באהבת חברך, הוי נושא ונותן בטובתו. ואם אתה רוצה להתרחק מחטא, צא וחשוב ועיין בסופו. חשוק נפשך במצות, שנן ורנן בפתחיהן.

ח. אם הטיבות הרבה, יהי בעיניך מעט; ואל תאמר: משלי הטיבותי, אלא ממה שהטיבו לי; וצריך אתה לתן הודאה לשמים. ואם הטיבוך מעט, יהיה בעיניך הרבה. אל תאמר: בשביל מעשי ההגונים הטיבו לי, אלא בשביל מעשי שאינם הגונים לי הטיבו לי שנאמר: „ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו"[1]. ואם הרעות מעט, יהיה בעיניך הרבה ואמור: אוי לי, כי חטאתי! אוי לי, כי בא מכשול על ידי! אם הֲרֵעוּךָ הרבה, יהי בעיניך מעט ואמור: כמעט נִגְבֵּיתִי, והלא יתר מכן הייתי ראוי.

פרק שלישי.

א. תן דעתך, עד שיצא מפיך; חשוב מעשיך בדרך ארץ ותן שכר לפסיעותיך; צַדֵּק הדין עליך והוציא עצמך מן הַתַּרְעוֹמֶת.

ב. הוי דן את חברך לכף זכות ואל תכריעהו לכף חובה. הוי שָׂשׂ בחלקך והתנאה במעוטך; ואל תשנא את המוכיחך. יהי חלקך מבורך לעולם, עין טובה ונפש שבעה.

ג. למד לשונך לומר: איני יודע, שמא תִתְבַּדֶּה וְתֵאָחֵז.

ד. אם רפית במצוה אחת, סופך לרפות באחרת; וכן כיוצא בה: אם הֵקַלּוֹתָ פומך להקל במצוה אחת, סופך להקל באחרת. וכן כיוצא בה. ואם עברת על דברי תורה ברצונך, מעבירים אותך ברצונך ושלא ברצונך.

ה. אם נטלת שאינו שלך, את שלך יטלו ממך.

---

1. דברים ז, י.

ד. תשחורת — שלטון. רוח כתף — סבלן, ארך רוח. ו. אל יבישוך שניך — הדברים שאתה מוציא מבין שניך. ח. כמעט נגביתי — רק מעט גבו ממני על חטאי.
א. חשוב מעשיך בדרך ארץ — לפי דרכם ומנהיגהם של הבריות. תן שכר לפסיעותיך — כל פסיעה ופסיעה שלך תהיה חשובה מראש, שתביא לך שכר. ב. יהי חלקך מבורך וכו' — אם תעשה כך יהיה חלקך מבורך ועינך תהיה יפה בשלך ונפשך שבעה. ג. שמא תתבדה — שמא תגלה בדותך ותתפש בשקרך.

י. הוי עלוב ואהוב להשיב ליודעך ושפל רוח בפני כל האדם ולאנשי ביתך יותר מכל האדם; ואם תתרעם ותלחם עם ביתך, סופך לגיהנם.

ז. תחלת נדרים פתח לאולת, תחלת טומאות פתח לעבודה זרה, תחלת קלות ראש בנשים פתח לנאוף.

ח. אם ערבת — ערבת על מנת לשלם, ואם לוית — לוית על מנת לפרוע, ואם הלוית — הלוית על מנת לתבוע. הוי מחשב לחשבון ולהפסיק את החשבון.

ט. קנה שם טוב — קנה לעצמו; קנה לו דברי תורה — קנה לו חיי העולם הבא.

י. חמש עשרה מדות נאמרו בתלמיד חכם ואלו הן: נאה בביאתו, נאה ביציאתו, חסיד בישיבתו, ערום ביראה, פקח בדעת, חכם בדרכיו, כּוֹנֵס וְזַכְרָן, מרבה להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה ומוסיף על כל פרק ופרק דבר, הולך אצל חכם וְלָמֵד על מנת ללמד ועל מנת לעשות.

יא. אל תהא כְּאִיסְקוּפָּה העליונה, שמונעת את הרגלים, ולא כאמצעית, שמנקפת את הרגלים, אלא הוי כאסקופה התחתונה, שרוב בני אדם דורסים אותה ולסוף כל הבנין כולו נסתר, והיא במקומה עומדת.

פרק רביעי.

א. תלמידי חכמים נאים בחבורה, ואין עמי הארץ נאים בחבורה. העוסק במקרא — מדה ואינה מדה; העוסק במשנה — מדה, שנוטלים עליה שכר; תלמוד — אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד.

ב. עשה תורתך בחנם ולא תטול עליה שכר, שהמקום נתנה בחנם. ואם אתה נוטל שכר על דברי תורה, נמצאת מחריב את כל העולם כולו.

ג. אל תאמר: אין לי ממון, שכל הממון שלו הוא, שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב נאם ד׳ צבאות״ [1]. אם עשית צדקה, תזכה לממון, ואם זכית לממון, עשה ממנו צדקה; בעוד שהוא בידך קנה ממנו העולם הזה ותנחל העולם הבא. שאם אין אתה עושה ממנו צדקה, יעוף פתאום, שנאמר: „התעיף עיניך בו ואיננו״ וגו׳ [2].

ד. אל תאמר: איש חכם פלוני ואני אינני חכם, שלא שמשת כיוצא בו. ואל תאמר: איש פלוני עשיר ואני אינני עשיר, שאין כל אדם זוכה לשני שלחנות.

1. חגי ב, ח. 2. משלי כג, ה.

ו. ליודעך — למכרך. ח. הוי מחשב לחשבון וכו׳ — מהר לחשב את החשבון ולגמור אותו. י. ערום ביראה — יש לו מזמה יחד עם יראת אלהים. פקח בדעת—יש לו פקחות יחד עם מדע. כונס וזכרן — הוא כונס דברי חכמה וזוכרם. יא. שמונעת את הרגלים — אל תהי כסף הבית העליון המורם מן האדם ואינו יכול לגעת בו. מנקפת — מכה.

א. מדה ואינה מדה — זהו יתרון ואינו יתרון. ג. אל תאמר אין לי ממון — אל תאמר, שאי אתה יכול ללמד בחנם, משום שעני בממון אתה. ד. שלא שמשת וכו׳ — שלא שמשת תלמידי חכמים ולא למדת כמותו. לשני שלחנות — לתורה ולעשירות.

ואל תאמר: איש פלוני נאה ואני מכוער, שבשעת המיתה אדם נעשה כנבלה, ולא עוד, אלא שהנבלה מוכרה או נִתְּנָה בחנם, ונבלת אדם — אין כל בריה יכולה להשגיח עליה. אל תאמר: איש פלוני גבור ואני חלש, שאין גבורה אלא בתורה, שנאמר: „ברכו ד׳ מלאכיו גבורי כח עושי דברו״ [1].

ה. דברי אלו יהיו על לבך: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. אל תתן עיניך בממון שאינו שלך, שהן מְשַׁקְּעוֹת שערי הרקיע. ואל תתן אזניך לשמוע דברים בטלים, שהן נכוות תחלה לאבריך. ואל יספר פיך לשון הרע, שהוא נכנס תחלה לדין. ולא ימצא בידך לא דבר רע ולא דבר גזל, שכל אבריך יעידו בך. ואל יקדמוך רגליך לדבר עברה, שמא יקדמך מלאך המות.

ו. אל תתירא מבית דין של מטה, שהרי עדיך אוהבי ממון הם. אלא הֱיֵה מתירא מבית דין של מעלה, שעדים מעידים בך למעלה, ולא עוד, אלא שמכריזים עליך מריבה בכל שעה ושעה. ואם עשית דברי בשמחה, פָּמַלְיָא שלי תצא לְשַׁחֲרֶךָ. ואף אני בעצמי אצא לקראתך ואמר לך: בואך לשלום! — עיניך, שלא נתת בממון שאינו שלך, הם יאירו באישון חושך, שנאמר: וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים״ [2]. — אזניך, שלא שמעת בהן דברים בטלים, יקשיבו לך שלום בעולם ויאזינו לחיי העולם הבא, שנאמר: „ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאילו״ [3]. — פיך, שלא ספר לשון הרע, שעסק בתורה — עליו יתברכו כל בעלי ברכה. ידיך, ששמרת מגזל — מה יעשו לך כל בני עַוְלָה? ידיך, שלא קפצת מן הצדקה — מה יעשו לך כל בעלי כסף וזהב? רגליך, שלא קדמוך לדבר עברה — מה יעשה לך מלאך המות?

דברי אלה התריתי לפניך, ומה שתרצה, תעשה, ולא תאמר: לא התרו בי.

פרק חמישי.

א. מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעומד ולא ילקלק באצבעותיו ולא יְגַסֶּה מפני חברו. מעוט שיחה, מעוט שחוק, מעוט שנה, מעוט תענוג, מעוט „הן״ „הן״, מעוט „לאו״ „לאו״.

ב. לעולם יהא אדם יודע אצל מי הוא יושב ואצל מי הוא עומד ואצל מי הוא מסב ואצל מי הוא חותם שטרותיו.

ג. בארבעה דברים חכמים נכרים: בכיסם, בכוסם, בכעסם ובעטיפתם. ויש אומרים: אף בדבור.

---

1. תהלים קג, כ. 2 ישעיה נח, י. 3 שם ל, כא.

ו. אוהבי ממון הם — ויכול אתה לשחדם אם תרצה להפטר מדינך. פמליא שלי — מלאכי השרת שלי. אני בעצמי — הקב״ה בעצמו.

א. יגסה — יָרוֹק. ב. אצל מי הוא מסב — ליד השלחן. בכיסם — בממונם. בכוסם — בשתית היין. בעטיפתם — בתלבשתם.

ד. הֲדַר תורה — חכמה, הדר חכמה — ענוה, הדר ענוה יראה, הדר יראה — מצוה, הדר מצוה — צניעות.

ה. לא יהא אדם ער בין הישנים ולא ישן בין הערים ולא בוכה בין השוחקים ולא יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים ולא קורא בין השונים ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר: אל ישנה אדם ממנהג הבריות!

פרק ששי.

א. ארבעה דברים גנאי לתלמידים: לא יהא אדם מחשיך בדרך ולא יצא כשהוא מבושם ולא יכנוס לבית הכנסת באחרונה ולא יַרְבֶּה בישיבתם של עמי הארץ.

ב. לכניסה הגדול קודם, ליציאה הקטן קודם, לעלית הסולם הגדול קודם, לירידת הסולם הקטן קודם. לבית הועד הגדול קודם, לבית הכלא הקטן קודם, לברכה הגדול קודם; והמהלך שואל בשלום היושב.

ג. לא יהא אדם מיסב בפני מי שגדול ממנו. בא לפרוס את הככר, בוצע במקום הצלי. ואם בא לאכול את הצנון ובצל, אוכל ממקום העלים. ולא יטול את הככר ויתלוש בשניו ויחזירנו על השלחן. בא לשתות ברבים, הופך פניו לצד אחר וישתה. ולא יהא אדם לא נוֹקְדָן ולא עוֹמְקָן ולא גַּרְגְּרָן וּמְוַתֵּר על קַלְקָלוּתוֹ ואינו מתכבד בקלון חברו.

ד. תחלת עברה — הרהור הלב, שניה לה ליצנות, שלישית לה גסות הרוח, רביעית לה אכזריות, חמישית לה הבַּטָּלָה, ששית לה שנאת חנם, שביעית לה עין הרע. הוא שאמר שלמה: „כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו"[1].

פרק שביעי.

א. תלמיד חכם צריך שיהא צנוע באכילה ובשתיה, ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל, בהליכתו ובעטיפתו ובקולו וברוקו ובמעשיו הטובים.

ב. מה כלה זו, כל זמן שהיא בבית אביה מצנעת עצמה, וכשהיא יוצאה — מפרסמת עצמה ואומרת: כל מי שיודע בי ערות דבר, יבוא ויעיד. כך תלמיד חכם צריך שיהא צנוע במעשיו ומפורסם בדרכיו, רודף אחר האמת ולא אחר השקר, אחר האמונה ולא אחר הגזל, אחר הענוה ולא אחר הגסות, אחר השלום ולא אחר המלחמה, אחר עצת זקנים ולא אחר עצת הילדים, אחר הארי ולא אחר האשה.

1. משלי כו, כה.

ד. הדר ענוה יראה — יראת שמים. ה. ולא קורא בין השונים — לא יהא קורא בכתבי הקודש בין העוסקים במשנה ולא עוסק במשנה בין הקוראים בתורה.

א. מחשיך בדרך — מתעכב בדרך בלילה. מבושם — בבשמים. ב. לכניסה וכו' — לכניסה אל הבית הקדימה לאיש הנכבד וליציאה מן הבית הקדימה לאיש הפחות. המהלך וכו' — העובר על פני יושב צריך לשאול בשלומו קודם. ג. לפרוס את הככר — לחתוך פרוסה מן הככר. בוצע וכו' — הוא חותך מן המקום שהוא אפוי יפה. נוקדן — שותה לאט לאט. עומקן — שותה כוסו עד היסוד. גרגרן — זולל.

ג. תני רבי חייא: יפה שתיקה לחכמים, קל וחומר לטפשים. וכן אמר שלמה: „גם אויל מחריש חכם יחשב"[1]. ואיני צריך לומר חכם מחריש!

פרק שמיני.

א. הֱוֵי רך כקנה, שהרוח נושבת בו לכל רוח שתרצה, שאין התורה מתקיימת אלא במי שרוחו נמוכה עליו. למה נמשלה תורה למים? לומר לך: מה דרכם של מים אינם הולכים למקום גבוה אלא למקום נמוך, כך אין התורה מתקיימת אלא במי שרוחו נמוכה עליו.

ב. הרחק מן הכעור ומן הדומה לו וקרב לדבר המתקבל ולכל הדומה לו והוי זהיר מהיועצך לפי דרכו. וכל המעביר על מדותיו, מעבירים לו על כל פשעיו, שנאמר: „מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע"[2]. למי נושא עון? למי שעובר על פשע.

ג. האוכל לפני האורח — מגונה, מגונה ממנו — אורח מכניס אורח, מגונה ממנו — האוכל לפני תלמיד חכם, אורח מטריח בעל הבית מגונה משלשתם.

פרק תשיעי.

א. רבי אליעזר הקפר אומר: התרחק מן הַתַּרְעוֹמֶת, שאם תתרעם על אחרים, תוסיף לחטוא. הֱוֵי אוהב את המוכיחך, כדי שתוסיף חכמה על חכמתך, ושנא את המכבדך, כדי שלא תתמעט מחכמתך. הוי אוהב את בית הכנסת, כדי שתטול שכרך בכל יום. הוי אוהב את בית המדרש, כדי שיבואו בניך לתלמוד תורה. הוי אוהב את העניים, כדי שלא יבואו בניך לידי אותה מדה. הוי אוהב את הענוה, כדי שתמלא את שנותיך. — יהי ביתך פתוח לִרְוָחָה, כדי שלא יחסרו מזונותיך. הוי זהיר בדלתי ביתך, שלא יהו נעולות בשעה שאתה מיסב באכילה ובשתיה, מפני שדלתי ביתך מביאין אותך לידי עניות. והוי זהיר בכבוד אשתך, שלא תהיה עקרה. והוי שמח ביסורים הבאים עליך, מפני שמצילים אותך מדינה של גיהנם והוי שמח על שלחנך, בשעה שהרעבים נהנים ממנו, כדי שתאריך ימים בעולם הזה ובעולם הבא. והוי שמח במתנה, שנתת מתוך ביתך, שֶׁיְּכַפֶּה ממך אף מלאך המות, שנאמר: „מתן בסתר יכפה אף"[3].

ב. אם שמרת פיך מלשון הרע, תהא כל ימיך בשלום, ואם העזת פניך בפני מי שגדול ממך, סופך אתה בא לידי בהרת. אם רצת לכבוד חכם, יהיו

1. משלי יז, כח. 2. מיכה ז, יח. 3. משלי כא, יד.
פרק שמיני. ג. לפני האורח — בטרם יאכל האורח.
ב. בהרת — צרעת.

לך בנים ובנות מתוקנים למעלה; ואם רצת לכבוד עני, יהיו לך בנים בעלי תורה ומקיימי מצות בישראל. אם ראית פני חברך שנתדלדל ומטה ידו, אל תחזירהו ריקם, שנאמר: „שומר מצוה לא ידע דבר רע[1]". אם הלוית לו מאומה בשעת דחקו, יתקיים עליך: „אז תקרא וה' יענה"[2].

ג. אם השפלת עצמך, הקדוש ברוך הוא מגביהך. אם גדלת עצמך בפני חברך, הקדוש ברוך הוא משפילך.

ד. אבא איסי בן יוחנן משום שמואל הקטן אומר: העולם הזה דומה לגלגל עינו של אדם: לבן שבו זה אוקיינוס, שמקיף את כל העולם; שחור שבו זה העולם; קוֹמֶט שבשחור זה ירושלים; פרצוף שבקומט זה בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו ובימי כל ישראל, אמן!

---

1. קהלת ח, ה. 2. ישעיה נח, ט.

מתוקנים למעלה — טובים ורצויים בעיני המקום. קמט — בבת העין. פרצוף — הדמות שבעין.

תקוני שגיאות

עמוד	3	שורה	ב׳	במקום	ושל על	צ״ל:	ושל עק.
״	7	״	יד	״	כנגד	״	כנגדן
״	24	״	טז	״	שבן	״	שבין
״	27	״	ו׳	״	שאתי	״	נשאתי
״	28	״	יב	״	מעשח	״	מעשה
״	30	״	ג׳	״	תלמוה	״	תלמוד
״	״	״	כז	״	כדי יאמר	״	כדי שלא יאמר
״	31	״	כ׳	״	פסיקין	״	ספיקין
״	33	״	כא	״	שהציער	״	שהציעה
״	38	״	ב׳	״	עשה עשה	״	עשה
״	39	״	א׳	״	תורהו	״	תורה
״	49	״	טו	״	אין פורענות	״	אין מקבלים פורענות
״	50	״	לה	״	משפפשפים	״	מפשפשים
״	67	״	כא	״	ושכח:	״	ושכחי
״	69	״	ו׳	״	אמר	״	אמרה
״	70	״	טו	״	ולא ר׳ אליעזר	״	ולא בא ר׳ אליעזר
״	72	״	יח	״	ביוחי	״	בֶּן יוחי
״	73	״	כא	״	מלאך	״	אמר לו: מלאך
״	74	״	יח	״	אתעי ניו	״	את עיניו
״	75	״	ו׳	״	ומחם	״	ומהם
״	77	״	ז׳	״	הפפופים	״	הכפופים
״	81	״	כז	״	ועבריך	״	ועבדיך
״	83	״	ה׳	״	המשוה	״	המשנה
״	״	״	לב	״	קלו	״	קולו
״	90	״	יח	״	„חרות״ ?	״	מהו „חרות״ ?
״	91	״	יג	״	וחיה	״	והיה
״	״	״	כג	״	ורם	״	ודם
״	100	״	כו	״	ההיות	״	החיות
״	106	״	לא	״	גס	״	גם
״	113	״	ח׳	״	נהל	״	נחל
״	118	״	ג׳	״	קרה	״	קרח
״	״	״	ד׳	״	כן	״	בן

עמוד	118	שורה	ל'	במקום	תתנשאי	צ״ל:	תתנשאו
״	123	״	לג	״	והרנה	״	והרגה.
״	133	״	ב'	״	ואד	״	ואחד
״	134	״	ב'	״	מטח	״	מטה
״	139	״	טז	״	ומיעוט	״	ומיעט
״	140	״	יח	״	ולשמוד	״	ולשמור
״	״	״	לא	״	ברורים	״	ברורים
״	143	״	כט	״	תכירי	״	תכירו
״	176	״	כח	״	שחיו	״	שהיו
״	197	״	לה	״	מי ושבת	״	מיושבת
״	203	״	יט	״	היה	״	היה
״	255	״	ז'	״	מפניך אני נקרע	״	מפניך אני נקרע?
״	260	״	כה	״	להשיבתם	״	להשיבם
״	277	״	ט	״	לצבאתום	״	לצבאותם
״	279	״	יז	״	שפהסולת	״	שהפסולת
״	״	״	כ	״	היד	״	היה
״	284	״	יז	״	הי:	״	היו
״	298	״	טו	״	כיום.שנתנה	״	כיום שנתנה
״	״	״	ז'	״	דזה	״	הזה
״	״	״	יא	״	חפש	״	חפשי
״	308	״	א'	״	ד ביתהו	״	דביתהו
״	320	״	לג	״	כמ	״	כמו
״	411	״	י'	״	שוו	״	שנו
״	413	״	ג'	״	מכש	״	מכחש
״	422	״	לב	״	יתיכא	״	יתיבא
״	423	״	ל	״	לכלא	״	למלא
״	427	״	י'	״	ונביאי	״	ולנביאי

Buchdruckerei „SFFER", G. m. b. H., Berlin S 14, Dresdener Str. 43.